

Василь НІМЧУК
Лаврентій ЗИЗАНІЙ
Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ
Олексій ПАВЛОВСЬКИЙ
Маркіян ШАШКЕВИЧ
Тарас ШЕВЧЕНКО
Пантелеймон КУЛІШ
Микола ГАТЦУК
Михайло МАКСИМОВИЧ
Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ
Федір ГАРТНЕР
Михайло ДРАГОМАНОВ
Борис ГРІНЧЕНКО
Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
Іван ФРАНКО
Володимир НАУМЕНКО
Василь СІМОВИЧ
Григорій ГОЛОСКЕВИЧ
Августин ВОЛОШИН
Федір ШУМЛЯНСЬКИЙ
Євген ТИМЧЕНКО
Сергій ПИЛИПЕНКО
Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ
Агатангел КРИМСЬКИЙ
Микола СКРИПНИК
Олекса СИНЯВСЬКИЙ
Іван ГАРАЙДА
Ілля КИРИЧЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

XVI-XH
СТОЛІТТЯ

ХРЕСТОМАТІЯ

ПРОЕКТ
“НАУКОВА КНИГА”

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
2004

У хрестоматії “Історія українського правопису: XVI—XX століття” представлені наукові та публіцистичні статті, а також граматичні праці, що відображають основні етапи становлення української орфографії та специфічних рис українського алфавіту; особливо детально висвітлено перебіг навколоправописних дискусій XIX—XX ст. Хрестоматія містить також короткі відомості про осіб, які так чи інакше свого часу вплинули на цей процес. Видання є надзвичайно актуальним в умовах сучасної правописної полеміки, що точиться в Україні, оскільки воно відображає традицію формування української правописної системи на наукових засадах із урахуванням неповторних особливостей української літературної мови; подає прецеденти розв’язання багатьох конфліктних правописних питань, пошуку й віднайдення розумних компромісів між різними українськими правописними традиціями з метою створення єдиного для цілої України орфографічного кодексу та багато в чому пояснює засади й причини запропонованих сьогодні змін в українському правописі.

Хрестоматія призначена для філологів (науковців, викладачів, студентів), а також для всіх, хто не байдужий до проблем сучасного українського правопису, цікавиться історією його формування й прагне осмислити його сучасний стан.

Упорядники

В.В. Німчук — чл.-кор. НАН України, д. ф. н., проф.,
директор Інституту української мови НАН України,

Н.В. Пуряєва — к. ф. н., науковий співробітник
Інституту української мови НАН України

Передне слово *В.В. Німчука*

Коментарі та примітки *Н.В. Пуряєвої*

Редакція філології, художньої літератури та словників

Редактори *О.В. Осадча, М.А. Щипська*

I 4602020100 - 048 2004 - 41
2004

© В.В. Німчук, передне слово,
упорядкування, 2004

© Н.В. Пуряєва, упорядкування,
коментарі та примітки, 2004

ISBN 966-00-0261-0

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Потреба в хрестоматії з історії українського правопису назріла дуже давно. Особливо відчутна вона тепер, коли розгорнулися чергові дискусії навколо нашої орфографії. Суперечки довкола проекту найновішої редакції “Українського правопису”, які особливо гостро точилися в кінці 2000 — на початку 2001 рр., показали, що з деталями формування чинних правил орфографії недостатньо обізнані навіть особи, які мають філологічну освіту.

В історії писемно-літературних мов, орфографії народів, що втрачали власну державність, можна спостерегти немало спільного. Але історія українського правопису, гадаємо, унікальна. Здається, навряд чи є в світі ще один народ, якому чужі правителі або політичні партії наказували, як писати його мовою.

У понад тисячолітній історії української орфографії виділяємо три етапи:

I. Давньоукраїнський (X—XIV ст.).

II. Староукраїнський (остання чверть XIV—XVIII ст.).

III. Новоукраїнський (XIX—XXI ст.).

Давньоукраїнський орфографічний узус формувався під впливом старослов'янського правопису, що прийшов в Україну разом із конфесійною літературою після офіційного введення християнства в Київській державі у кінці X ст. Але наприкінці XI ст. навіть у церковному письменстві, не кажучи вже про світське (зокрема ділове), сформувався східнослов'янський орфографічний узус, який відбивав особливості живої мовної звукової системи.

У староукраїнському етапі визначаються два періоди. Перший охоплює XV—XVI ст. — час так званого другого південнослов'янського (болгарського) орфографічного впливу — застосування правил, вироблених у болгарському місті Тирнові книжниками на чолі з патріархом Євтимієм (Тирновським). Цього впливу зазнало головним чином конфесійне письменство; сфер світської літератури, зокрема ділових паперів, він торкнувся мало. Правила тирновської школи частково відбиті в орфографії, яку спробував нормалізувати у праці “Грамматика словенска” (1596) український філолог Л. Зизаній.

Другий період в історії староукраїнської орфографії позначений національною самобутністю. Наш видатний письменник і лінгвіст М. Смотрицький у книжці “Грамматіки славенскиѧ правилное Сѣнтаг-

ма”, надрукованій 1619 р., у розділі “**W** орфографіи” вперше подав докладні правила правопису, що ґрунтуються на староукраїнському (багато в чому й ширшому — східнослов’янському) узусі. Так, наприклад, він увів у наш алфавіт букву *л*. Норми М. Смотрицького, опрацьовані детально й на великому матеріалі, в церковній сфері набули визнання в усіх слов’янських народів, які користувалися церковнослов’янською мовою. З невеликими модифікаціями вони й нині чинні в богослужбовій сфері слов’ян там, де в літургію не введено живих національних мов. Важливо підкреслити, все з орфографії М. Смотрицького, що відповідало живому мовленню, використовувано і в українському світському письменстві до початку XIX ст., а на деяких теренах (наприклад у Закарпатті) — аж до середини XIX ст.

Найскладніший етап в історії українського правопису — новоукраїнський, який рясніє різними орфографічними спробами, системами та втручанням державних чинників у, здавалося б, суто філологічні справи. Етнічна культура українців, у тому числі й нова українська літературна мова, формувалася в умовах бездержавності українського народу та перебування його під владою кількох чужих держав. До того ж у царській Росії, до складу якої входило більше 2/3 українських земель, українську мову офіційно трактували як діалект російської, а не як окрему мову, тому й українське друковане слово обмежували, шкіль з українською мовою навчання не існувало. Але саме тут почав формуватися сучасний український правопис, з’явилася перша друкована праця нової української лінгвістики — “Грамматика Малоросійскаго нарѣчія” (СПб., 1818) О. Павловського¹.

В орфографічній системі О. Павловського спостерігаємо виразну орієнтацію на фонетично-морфологічний принцип правопису. У зв’язку з тим, що в підросійській Україні церква поширювала російську вимову букв, зокрема *ѣ* як *’е*, а *и* як *і*, О. Павловський звук *і* української мови незалежно від походження передавав літерою *і* (місто < мѣсто, світло < свѣтло; годі < годѣ; весільлѣ < весельє, затірка < затерька; дзвінь < (д)звонѣ, дрібно < дробно, тхірь < дѣхорь тощо), український передньо-середній *и* позначав буквою *ы*:

¹ Нижче стисло розглянемо лише ті системи, що відіграли помітну або значну роль у формуванні нинішньої української орфографії. Детальнішу історію українського правопису зацікавлений читач знайде в працях І. Огієнка, А. Кримського, О. Синявського, В. Німчука та ін. Див., наприклад: *Огієнко І.* Нариси з історії української мови: система українського правопису: Популярно-науковий курс з історичним освітленням. — Варшава, 1927; *Німчук В.В.* Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст. — Київ, 2002. Праці А. Кримського та О. Синявського надруковано в цій хрестоматії.

бачыцца “бачиться”, Велькдень, вырей (вырій), сѣрныкъ, однак після задньозикових приголосних писав *и*: гиря, святки, хитаю. Йотований голосний *е* та м’якість приголосного перед *е* він передавав буквою *ѣ*: ѣретык, ѣретычный, ая, еѣ, окраѣць “окраєць”, за моѣ жито, да мене жѣ и побыто; нема, немаѣ; збіжжѣ (тобто збіжже “збіжжя”), кулі льѣ “лле”; йотованість *і* після голосних — літерою *і*: выїжджати, Не ість панѣ дякъ гусей, лихой неволі. Через літеру *і* О. Павловський за традицією передавав звук *й* перед *о*: Нехай іому так легенько икнецьця, якъ собака зѣ тыну ввірвецьця. Відповідні афrikати він позначав (мабуть, знаючи староукраїнську традицію) за допомогою сполучень приголосних *дз*, *дж*: дзыкга, дзюбаю, джкгутъ. Можливо, через відсутність у касі букв санктпетербурзької друкарні літери *г* О. Павловський на позначення відповідного проривного приголосного вжив стародавній засіб — сполучення літер *кз*: кзвалтъ, клякзаный сырѣ, кзрынджолы. Варто зазначити, що грамати́ст подовження м’яких приголосних передавав через подвійне написання відповідних букв, причому після першої писав м’який знак: клечынѣнѣ “кличання”, клочѣчѣ “кличчя”, Колыбѣ свынѣні роги. Таким же чином позначав автор асимілятивні зміни приголосних на стику основ і закінчень: Не плюй у воду, згодыцьця напыцьця; У печуроцьці родывся. М’якість у сполученнях приголосних О. Павловський позначав буквою *ь*: Засьміѣсься ты ще на кутні; Щастѣ якъ трясця. Роздільну вимову губних приголосних та йотованих голосних всередині слова він звичайно позначав буквою *ь*: кожомьяка; дзыкгарі бьють; полывьяный; замьятъ на кабаку; Чмырь <...> упьявьсь. Роздільну вимову йотованих голосних і префіксів — через *ѣ*: розѣихавсь. Перспективним виявилось застосування букви *і* на позначення відповідного звуку, незалежно від його походження з погляду історії, а також використання однієї літери на позначення специфічно українського передньо-середнього звуку (нині його передаємо буквою *и*), збереження старовинного способу позначення афrikат — *дж*, *дз*.

Можливо, наслідуючи приклад видатного славіста Й. Добровського, М. Лучкай в опублікованій латинською мовою книзі “Grammatica slavo-ruthena” (Будим — нині частина Будапешта, 1830), у якій описано систему центрального закарпатського говору української мови, вилучив твердий знак з алфавіту: Кли́н клино́м выбивати.

Цю практику закріплено в галицькому альманасі “Русалка Днѣстровая” (Будим, 1837). Головна засада й деякі особливості правопису збірника зазначені в передмові до нього: «Хочемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперѣшному языкови истинное лице; за-для-того держалимо-ся правила: “пиши як чуєшь, а читай як ви-

дишь”. Из сего огляда приймилісмо сербское џ (виџу, wydzu) и волоское ѣ (аѣ, av Erazm. Rotterd, au, еѣ, ev: спѣваѣ, spiwav; душеѣ, dušev) а е завсѣда в силѣ је або ѣе употребляем (моє, моје, земле, zemlě, загороде, zahorodě, zahorodie)». Автори альманаху зберегли ѣ та писали цю букву на позначення *i* на місці *e* в новозакритому складі, який читали так, як часто практикувалося в староукраїнському правописі: А з гори, з долу вѣтер повѣваѣ Дунай висихаѣ, зѣльом заростаѣ, Зѣльом трепѣтьом вшеляким цвѣтом <...> Долѣв пігнали <...>. Проте *i* на місці *o* в новозакритому складі й на місці інших звуків автори “Русалки Днѣстрової” позначали буквою *i*: На тім оленци пядесять рїжків <...> На тім тарелци золотий стїльчик <...> Турки, Татари Підгірїа взяли <...>. Історично перспективними виявилися позначення м’якості приголосних перед *e* та його йотації буквою *є*, а також використання лише літери *и* для передачі специфічно українського голосного (вони відкинули в цьому відношенні практику О. Павловського).

Закріпилася в українській орфографії ще одна новація альманаху “Русалка Днѣстровая” — позначення м’якості приголосного перед *o* літерою *ь*, а його йотації — буквою *й*: Кроїцьоѣ груди обкипѣли; Заточиѣ ся під Мадейом Кін[ь] на колодище; По під гайом зелененьким Чиста рѣчка тече.

Визначну роль в історії нового українського правопису на фонетичному принципі відіграв П. Куліш через розповсюдження публікацій власних і чужих творів своєю орфографією. Можливо, він був обізнаний з орфографічною системою альманаху “Русалка Днѣстровая”, оскільки в 50-х роках ХІХ ст. налагодив контакти з діячами Галичини. Проте письменник повернув літеру *ѣ* до алфавіту, використовуючи її в кінці слів після твердих та губних приголосних і *p* перед йотованими голосними на позначення їх роздільної вимови: Пару жупанівѣ надїває <...> Жовті сапѣянці обуває; Велю тобі їхѣ на скамзі становити (але: Постоли <...> вязові). Буквою *i* П. Куліш позначав відповідний звук незалежно від його походження (< *o*, *e*, *ѣ*): А дїдѣ: “Постїй”, каже <...>. Проте для передачі йотованості цього голосного він не знайшов засобу і писав просто *i*: “Идѣте”, каже, “пане”. Ото заїхавѣ; якѣ Україною князі правили. Для специфічного передньо-середнього українського голосного він вибрав букву *и*: Зупинили воли. Літеру *є* він використовував тільки для позначення м’якості приголосного перед *e*: Та й оружжє поодкидали. Йотованість цього звука на початку та всередині слова після голосного й губного приголосного він ніяк не відбивав: Росказує було <...> якѣ привезешѣ горілку, то й прийде купуватѣ, и заразѣ бере волочокѣ, тягає, сам пѣє и душѣ десять частує; Маруся Богуславка Тее

зачуває, До козаківъ промовляє; Сіно, овесьъ *есть*? — *Есть*, пане. Нейотований голосний *е* на початку слова письменник передавав запозиченою з російської азбуки літерою *э*: *Эге*, и зъ нашимъ братомъ часомъ не жартуй. На позначення м'якості приголосного перед *о* та йотованості цього звука *П*. Куліш запозичив із російської азбуки літеру *ѣ*: Долю виплачу слѣзами; Зъ давнѣго давна; вѣ лѣхъ убіжи; Богъ ѣго знае. Проривний задньоязиковий приголосний позначав латинською літерою *g*, а відповідні африкати — сполученнями приголосних *дж* і *дз*: А вѣ *Гудзієвці* живѣ колись чоловік *Гудзь*, то од ѣго и вся слобода *Гудзієвкою* прозвалась; Фесько *Ганжа*; Гей, *джури* ви мої малі!.. *П*. Куліш асимілятивної м'якості приголосних перед іншими приголосними не відбивав: *сніги* впали; на *світѣ* *дивитимесся*, зате досить широко на письмі передавав асимілятивні зміни в сусідніх приголосних: Чого ти *трусисся*; старий *женитця* тощо.

Розглянутий правопис дістав назву “кулішівка”. Він дуже відрізняється від сучасного українського правопису, і тому твердження А. Кримського, ніби “ми тепер пишемо кулішівкою”, — явна гіперболізація (див. статтю А. Кримського в нашій хрестоматії).

Поступово правопис *П*. Куліша поширився по українських землях і в Росії, і в Австро-Угорщині. Його вдосконалили видавці “Записокъ Юго-Западного Отдѣла И.Р. Географического Общества”, перший том яких вийшов 1873 р. у Києві (серед співробітників були *П*. Житецький, *К*. Михальчук та ін.). Вони стали вживати букву *ї* у нинішній функції — позначення йотованого *і*. Напевне, в новій функції використано старовинний графічний різновид кириличної букви *і* — *ї*, який часом з цією метою вживали старожитні українці. Йотований *і* в староукраїнському письмі позначували також буквою *и* з різними значками над нею, в тому числі з двома крапками. Навряд чи літеру *ї* запозичено з французької графіки.

Перешкодою для поширення кулішівки на підросійських теренах став спочатку Валуєвський циркуляр 1863 р., котрий дозволяв українське друковане слово тільки в жанрі художньої літератури, а повністю унеможливив розвиток і поширення українського національного правопису так званий Емський указ царя Олександра II 1876 р., за яким у Російській імперії дозволено друкувати українською мовою тільки белетристику з використанням російської орфографії. Також було заборонено завозити з-за кордону книги українською мовою. До російської революції 1905—1907 рр. український правопис розвивався тільки за межами України.

Кардинальні зміни в українському правописі підготувала київська група культурних діячів, до якої входив і знаний громадсько-політичний діяч *М*. Драгоманов. Вони полягали в подальшій фоне-

тизації правопису за принципом “один звук — одна буква”. З огляду на це з алфавіту усунуто букви *ї, я, є, ю, ъ* та *щ*. Вилучено кириличну *й*, замість якої введено латинську літеру *j* (очевидно, за зразком сербської орфографії), щоб за її допомогою передавати йотацію голосних, тобто писати *јасла* “ясла” тощо. М’якість приголосних передавано за допомогою букви *ь*: син*ья* “синя”. М. Драгоманов, котрий 1876 р. емігрував до Швейцарії, у своїх виданнях використовував зазначену орфографію, яку згодом названо *драгоманівкою*. Її частково використовувано в Галичині у друкованих органах тих суспільних сил, які були прихильниками його політичних ідей. На території України в складі Російської імперії, де український правопис було заборонено, драгоманівка не мала жодного поширення. Та й теоретичне її обґрунтування ніколи не було опубліковане.

У боротьбі з прихильниками етимологічного правопису подальше вдосконалення новоукраїнської орфографії відбувалося на землях, які були під владою Австро-Угорщини, де українське слово не забороняли.

Виразним кроком уперед стала система, котру скомпонував лексикограф Є. Желехівський на основі правопису “Русалки Днѣстрової” та кулішівки у своєму великому двотомному творі “Малорусько-німецький словар” (Львів, 1886). Видання впорядкував, а другий том ще й доопрацював С. Недільський.

Система Є. Желехівського базувалася на тих говірках, де відповідні приголосні перед *і*, що походить із *о* в новозакритому складі, вимовляються твердо: *стіл* < *столь*, *діл* < *доль*, *ніс* < *носъ*, а перед *і*, який розвинувся на місці *е* в новозакритому складі та на місці *ѣ*, вимовляються м’яко: *нісь* < *несль*, *осінь* < *осень*, *дід* < *дѣдъ* тощо. Буквою *і* він звичайно передавав йотацію *i*: *їсти*, *з’їдати*, *її*. Для позначення м’якості приголосних перед *е* та йотації голосного вживано букву *є*: *зіле* “зілля”, *єднати*, *Євангелиє*. Йотований *о* Є. Желехівський позначав буквосполученням *йо*: *його*, *йолуп*, *йорш*, *Йонія*. Але в передаванні м’якості приголосного перед *о* лексикограф був непослідовний. Для цього він уживав і *ь*, і букву *є*: *стьобати* — *стѣбанути*, *сьомий* — *сѣгочасний*, *цѣпку* “трошечки”, *цьонька* “свиня” (дитяче мовлення). Цю непослідовність із желехівки згодом усунуто разом із буквою *є*. За допомогою *ь* Є. Желехівський відбивав м’якість *з, ц, с* перед *в*: *зьвір*, *сьвіт*, *сьвято*, *цьвіт*, *цьвіркати* тощо. Проривний задньоязиковий приголосний у желехівці передавано староукраїнською буквою *г*, африкати — за допомогою сполучень *дж, дз*: *лава*, *гедз*, *гринджоли*. Роздільну вимову губних приголосних із йотованими на письмі він не відзначав: *бити* — *бю*, *беш*; *вюн*, *вяз*, *мякий*. Проте роздільну вимову інших приголосних (особливо в префіксах) і йотованих голосних відзначав за допомогою апострофа:

з'єднати, з'явище (в автора немає написання зява, як помилково твердив А. Кримський), з'юшити, ин'як “інакше”. Є. Желехівський писав апостроф (зайвий!) на межі префікса й кореня слова, що починається голосним, коли там немає роздільної вимови звуків: *роз'учитися*. Введення апострофа в новоукраїнську орфографію є його заслугою. У цій функції в староукраїнській писемності вживано так званий паєрок ([ʔ]), який вживав у своїй “Абетці” 1861 р. М. Гатцук. Отже, Є. Желехівський фактично замінив старовинний кириличний знак таким, що вживаний у графіці європейських мов, які користуються латинським шрифтом.

З інших особливостей желехівки відзначимо роздільне написання *ся* з дієслівними формами (сьміяти *ся*), афіксів у складних формах майбутнього часу (писати *му*).

Через підручник С. Смаль-Стоцького й Т. Гартнера “Руска грамати́ка” (перше видання — 1893), затверджений Міністерством освіти Австро-Угорщини, вдосконалена желехівка стала нормативною в Галичині та на Буковині й протрималася там до 1922 р. Певне поширення вона мала й у підросійській Україні після скасування обмежень українського друкованого слова, але загалом тут не прищепилася і соборною, всеукраїнською не стала.

Етапною у справі упорядкування українського правопису вважаємо працю, здійснену під егідою Наукового товариства ім. Шевченка, яке аж до 1917 р. відіграло роль Української академії наук. У НТШ 1900 р. створено “Язикову комісію” для вироблення норм українського правопису, до якої в різні роки входили О. Колесса (перший її голова), М. Павлик (його заступник), В. Гнатюк, І. Кокорудз, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький, І. Франко, М. Грушевський, В. Дорошенко, А. Кримський, Є. Тимченко². Ця Комісія, враховуючи правила, вироблені Крайовою шкільною радою, уклала “Руску правопись зі словарцем”, схвалену Філологічною секцією НТШ і надруковану 1904 р. у Львові.

Варто відзначити такі елементи орфографії, узаконені в “Рускій правописі”:

1. Вживання букви *ї* на позначення м'якості приголосних перед *і*, насамперед *і < ѣ*, *е*: *дїд*, *цїп*. Написання *і* на початку слова, в тому числі у словах *індик*, *інколи*, *іноді*.

² *Гузар О.* Правописна комісія НТШ і питання уніфікації єдиного українського правопису на зламі ХІХ—ХХ століть // Український правопис та реалії сьогодення: Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994—1995 рр. — Львів, 1996. — С. 13.

2. Позначення м'якості приголосних перед губними приголосними, після яких іде $i < \text{ѣ}$: *сѣвіт*, *сѣміх*, *зѣвр*.

3. Позначення за допомогою *ь* м'якості приголосного перед *о*: *тьохкати*, *верхнього*.

4. Написання дієслівного суфікса *-ува-ти*, ненаголошеного дієприкметникового *-ува-н-ий* (та відповідного елемента в похідних абстрактних іменниках): *купувати* (не: *куповати*), *розкидуваний*, *розкидуване*.

5. Написання *с* у префіксі перед *п*, *т*, *к*, *х*, *ф* (і *ц* та *ч*): *скинути*.

6. У запозичених словах написання *и* після *д*, *т*, *з*, *с*, *ц* та *р*: *дидактичний* і т.ін. (пор. сучасне "правило дев'ятки").

7. Написання в запозичених *аї*, *еї*, *ої*, *уї*, *юї* (а не *аі*, *еі*, *оі*, *уі*, *юі*): *архаїзм*, *героїчний*, *руїна* тощо.

Щодо вживання *л* у словах іншомовного походження, то в "Рускій правописі" узаконено написання *ль*, а не *л* перед *о*: *біольогія* тощо.

Про використання *г* і *г* спеціально не сказано нічого, але з параграфів 37 (*гі* не: *гу*), 38 (*ге* не: *ге*) видно, що автори орієнтувалися на західноєвропейську практику вживання *h* та *g* в словах грецького походження: *гіяконт*, *гілієна*, *гієроглф* і т. ін., *географія*, *генеальогія* тощо.

Великою вадою правил НТШ була відсутність у них засобів на позначення твердості приголосних перед *я*, *ю*, *є*, *ї*, отже, написання (в поданому орфографічному словнику) не тільки *мяти* і т. ін., але й *зісти* "з'істи". Це був крок назад навіть порівняно з практикою Є. Желехівського, в системі якого, хоч обмежено, використовувався й апостроф. Великою перевагою "Рускої правописі" було відзначення в орфографічному словнику форм родового відмінка однини та називного множини іменників.

Важливу роль у впорядкуванні українського правопису в ХХ ст. відіграла орфографічна система, котру застосував у "Словарі української мови" (1907—1909) Борис Грінченко. У передмові до словника автор зазначив, що в його виданні «прийнятий той правопис, який вжито в українських паралелях у "Словаре русского языка, составленном Вторым Отделением Императорской Академии Наук" і в той же час вживається і в наукових та інших виданнях "Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка" у Львові»³. Він дипломатично не згадав рекомендацій спеціально створеної комісії Другого відділення Імператорської академії наук, до якого звернувся відповідальний за

³ *Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала "Киевская старина" / Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б.Д. Гринченко. — Киев, 1907. — Т. I. — С. XXIII.*

друкування словника В.М. Доманицький. Комісія на окремій нараді запропонувала:

1. Не вживати літери *ї* для позначення м'якості приголосних перед *і*.

2. Не позначати через *ь* м'якості приголосних *з, с, ц* перед сполученнями губних приголосних з *і*: *звір, сміх, звізда*.

3. Вживати *є* для передачі йотації *о* та м'якості приголосних перед ним.

4. Роздільну вимову позначати не апострофом, а за допомогою *ь*: *пять, зьісти*.

5. У відповідних іменниках середнього роду писати подвійний приголосний та *-я*: *знання, а не знанє*.

6. Відповідні африкати позначати буквосполученням *дж, дз*.

7. Не відбивати асимілятивних змін у дієслівних формах перед *-ся*: *даєшся, дається*.

8. Передавати проривний дзвінкий задньоязиковий приголосний буквою *г*⁴.

Пропозиції розіслано для обговорення українським філологам, зокрема Б. Грінченкові, П. Житецькому та К. Михальчукові⁵. У своїй відповіді Б. Грінченко відстоював написання *йо,ьо* та апострофа⁶ (ці елементи галицької орфографії він застосував у публікації "Словаря української мови", апостроф уживав і після губних приголосних перед *є, ї, я, ю*), висловився за вживання тільки *і* після м'яких приголосних. Дуже близьким до Грінченкового правопису є той, що його застосував Є. Тимченко⁷.

Про роль Б. Грінченка І. Огієнко сказав: "Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього ХІХ-го століття й усього українського народу, й запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні"⁸.

Справді, Б. Грінченко використав із практики своїх попередників усе, що було раціональне, відповідало природі української мови, надавало нашій орфографії національного обличчя.

⁴ *Известия* Императорской АН. — Сер. 6. — 1907. — № 9. — С. 10, 233—241.

⁵ *Дзєндзелівський Й.О.* Заходи Петербурзької академії наук щодо впорядкування українського правопису // *Мовознавство*. — 1971. — № 1. — С. 69.

⁶ *Там само*. — С. 70—76.

⁷ *Тимченко Є.* Українська грамати́ка. — Ч. 1. — К., 1907.

⁸ *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. — Київ, 1995. — С. 238.

З відновленням української державності на початку ХХ ст. виникла потреба вироблення кодексу — чітких офіційно затверджених та обов'язкових для всіх правил орфографії.

Перший міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко 1917 р. доручив І. Огієнкові — професору Київського університету — скласти короткі правила українського правопису. Йому ж пізніше (1918) цю справу доручив і міністр освіти М. Василенко⁹. Зберігся список праці “Найголовніші правила українського правопису. З доручення Правописної комісії склав прив.-доц. І. Огієнко”, датований 29 квітня 1918 р., Київ. Тут зазначено, що їх ухвалила Правописна комісія при Міністерстві народної освіти в квітні 1918 р. Серед членів Комісії названі: І. Огієнко (голова), А. Лобода, М. Грунський, Г. Голоскевич, О. Курило, Д. Якимович (секретар)¹⁰.

У № 10 журналу “Українська школа” за 1918 р. надруковано “Найголовніші правила українського правопису. Ухвалені Правописною комісією при Міністерстві освіти 24 травня 1918 р. в Києві”. До Правописної комісії запрошено професорів: Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького, М. Грунського, А. Лободу, І. Огієнка (голова), а також відомих фахівців В. Науменка, Г. Голоскевича, О. Курило, І. Шалю, В. Ганцова, А. Ніковського та ін. “Комісія розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відрізняють наш правопис од правопису Галичини”¹¹.

Незабаром вийшли друком “Головніші правила українського правопису, ухвалені Міністерством народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні”. Під ними підписався міністр народної освіти І. Огієнко. Ухвала датується 17 січня 1919 р.

Правописну комісію Української академії наук очолював А. Кримський. Очевидно, в основному він доповнив “Головніші правила...” й упорядкував “Найголовніші правила українського правопису”, які схвалено спільним зібранням Академії наук. Правила затвердив Народний комісар освіти УСРР Г. Гринько. Академічні “Найголовніші правила українського правопису” найвідоміші в публікації окремою брошурою 1921 р. в Києві. Порівняльний аналіз різних редакцій показав, що академічний орфографічний кодекс — це доповнені правила, які склав й удосконалив із відповід-

⁹ Там само.

¹⁰ Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української академії наук видання 1921 р. (Розвідка): Відбиток із “Записок Херсонського інституту народної освіти ім. Н.К. Крупської”. — Ч. 2, 1926 р. — Херсон, 1927. — С. 8—11.

¹¹ Там само. — С. 11—35.

ною Комісією І. Огієнко¹². Перед нами правила, складені шляхом ретельного відбору найраціональнішого та найвідповіднішого з того, що напрацювали українські орфографісти кінця XVIII — початку ХХ ст. Природно, що при відборі не обійшлося і без особистих уподобань (наприклад, щодо позначення м'якості приголосних перед *о*, вживання апострофа, *з* і *л* у запозичених словах). Важлива роль у кодифікації українського правопису, як бачимо, належить І. Огієнкові та А. Кримському. За тоталітаризму цей факт замовчувався, а нині про це мало хто знає.

Академічний кодекс мав величезний авторитет, і вже в 1922 р. у Львові вийшли “Правописні правила, прийняті Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові”, наближені до “Найголовніших правил...” А це був великий поступ у виробленні єдиного правопису для всіх українців.

Короткий академічний орфографічний кодекс задовольняв потреби культури нетривалий час. 23 липня 1925 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила створити при Наркомпросі Комісію для впорядкування українського правопису під головуванням наркома освіти О. Шумського. До неї, зокрема, ввійшли: А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко, О. Курило, Є. Тимченко, Г. Голоскевич, М. Йогансен, Є. Касяненко, М. Яловий, О. Попов, М. Грунський, В. Ганцов, М. Сулима, М. Хвильовий, С. Єфремов, Т. Секунда, С. Кириченко, О. Скрипник. В абсолютній більшості Комісія складалася зі знаних філологів. Рада Народних Комісарів у цій же постанові наголошувала:

“2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народних діалектів, прийнявши за основу “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії наук”, затверджені НКО УСРР 1921 р.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участі у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомпросові скликати спеціальну конференцію для обміркування виробленого Комісією проекту правил правопису”¹³.

На офіційній нараді Комісії було одностайно визнано, що перед Комісією «стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису, що взагалі сучасна літературна українська мова <...> потребує дещо більшої “стабілізації”, більшої одноманітності, ніж та мова могла її набути в умовах дореволюційного існування». З огляду на це вирішено опрацювати: 1) правопис незмінної частини слова;

¹² Там само. — С. 9, 36—37.

¹³ Український правопис (Проект). — Харків, 1926. — С. 3.

2) флексії відмінюваних частин мови; 3) правопис слів іншомовного походження; 4) правопис власних назв; 5) пунктуацію; 6) граматичну термінологію; 7) упорядкувати українську азбуку; 8) укласти орфографічний словничок (правописних труднощів). У Комісію кооптовано нових членів, а також запрошено представників із Західної України: С. Смаль-Стоцького, В. Гнатюка та В. Сімовича.

Окремим членам Комісії доручено підготувати конкретні підрозділи, які переглянуто у відповідних підкомісіях. Обрано президію Комісії: О. Шумський, П. Сологуб, А. Кримський, О. Синявський.

На першому пленумі Комісії, що відбувся 11—21 листопада 1925 р. у Харкові, розглянуто проекти В. Ганцова “Правопис незмінної частини слова”, О. Синявського “Закінчення відмінних слів”, “Пунктуація”, О. Курило “Правопис чужих слів”, М. Сулими та М. Наконечного “Власні ймення”. Переглянуто проект української граматичної термінології, скомпонований із кількох проектів — Л. Булаховського, М. Йогансена, М. Грунського та Комісії при Інституті наукової мови Всеукраїнської академії наук у Києві. При обговоренні на пленумі Комісії проекти “зазнали чимало змін, поправок, додатків”¹⁴.

Варто підкреслити, що Комісія виходила із засад унормування правопису й мови та можливого його спрощення, отже, жодних радикальних змін ні в графіку, ні в правопис не внесено¹⁵.

Цілком слушно члени Комісії вважали, що “базою для унормування й спрощення служила традиція й природа української мови: встановлюючи те чи інше правило правопису й мови, Комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми, хоч, розуміється, увесь час оглядалася на живу мову в її різних діалектах та її історії”¹⁶.

Перший пленум Комісії обрав редакційну колегію, до складу якої увійшли А. Кримський, В. Ганцов та О. Синявський. Пізніше до її складу кооптовано Г. Голоскевича (він мав укласти правописний словничок).

О. Синявський звів матеріали Комісії, упорядкував їх у дефініціях і написав проект правописного кодексу, а редакційна колегія переглянула його та зробила поправки й доповнення.

На другому пленумі Комісії, що відбувся 5—8 квітня 1926 р. у Харкові, знову переглянуто проект, внесено до нього зміни в напрямі спрощення правопису. На ньому були присутні, зокрема, А. Кримський, С. Єфремов, О. Синявський, В. Ганцов, Г. Голоскевич,

¹⁴ Там само. — С. 4.

¹⁵ Там само. — С. 4—5.

¹⁶ Там само. — С. 5.

М. Сулима, М. Хвильовий, К. Німчинов, М. Наконечний, Л. Булаховський, В. Дем'янчук, Б. Ткаченко, М. Гладкий.

Цього ж 1926 р. у Харкові надруковано книжку “Український правопис (Проект)” “для ознайомлення широких кіл — як спеціалістів-філологів, так і робітників слова, як-от письменників, редакторів тощо, а надто педагогів-практиків”¹⁷. У редагуванні кінцевого варіанта проекту, очевидно, особлива роль належить О. Синявському. У більшій частині (крім розділів про правопис слів іншомовного походження і власних найменувань) формулювання проекту ввійшли до прийнятого на Правописній конференції та офіційно затвердженого тексту “Українського правопису”. Вони в різних виданнях нашого правопису зберігалися донедавна.

“Український правопис” 1926 р. відіграв важливу роль у кодифікації граматичної системи української писемно-літературної мови, бо його наступні редакції в орфографії відмінюваних частин мови, крім закінчень родового відмінка однини іменників, нічого суттєвого не міняли. Правопис закінчень кодифіковано насамперед з уваги на існування двох варіантів літературної мови (галицького і наддніпрянського) та діалектне розмаїття українського континууму.

Проект “Українського правопису” 1926 р. виразно орієнтовано на академічні правила 1921 р. Щодо правопису твердого та м'якого *л* в іншомовних словах запропоновано детальні рекомендації, близькі до чинних і тепер.

На Всеукраїнській правописній конференції, яка відбувалася в Харкові 26 травня — 6 червня 1927 р., найбільше дискусій велося навколо правопису слів іншомовного походження та власних назв¹⁸. Особливо гострі суперечки точилися навколо вживання *ла, ло, лу й ля, льо, лю*, а також *г* та *ґ* у запозиченнях, тобто в тих ділянках орфографії, які чи не найбільше відрізняли наддніпрянську та наддністрянську правописні традиції. О. Синявський про це писав: “Настала уперта й звитяжна боротьба, і слід сказати, що це було не скільки змагання двох правописно-мовних звичок, як двох культурно-історичних впливів. Щоправда, аргументація обох течій була досить різноманітна й ґрунтовна, але кінець кінцем найістотніші мотиви відстоювати свої позиції в обох напрямів полягали у визнанні різних культурних впливів”¹⁹.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Синявський О. Коротка історія “Українського правопису” // Культура українського слова. — Зб. І. — Харків; Київ, 1931. — С. 104—106.

¹⁹ Там само. — С. 104.

Постановою Конференції остаточно оформити “Український правопис” мала президія Правописної комісії, до якої входили М. Скрипник, А. Приходько, А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко. Президія багато дискусійних проблем полагодила, але щодо передачі іншомовних *l, g* велися далі тривалі наради й суперечки. Коли перед нею постали дві пропозиції: 1) повернутися до “Проекту” (*ла, ло, лу, г*) чи 2) прийняти надністриянську практику (*ля, льо, лю, г*), голоси членів президії Комісії розподілилися так: за першу пропозицію подано 2 голоси, проти — 2, утримався — 1; за другу пропозицію — 2, проти — 3. Президія Комісії шукала компромісу, поєднання двох традицій — візантійської (грецької) та західноєвропейської і виробила важкі для застосування правила щодо правопису *л — ль* та *г — г* у запозичених словах.

Через розглянуті вище та деякі інші норми “Український правопис”, затверджений Наркомом освіти М. Скрипником 6 вересня 1928 р., “від самого початку прийняли вельми неприхильно. Бажане поєднання двох правописно-мовних традицій не відбулося, та ледве чи могло відбутися при збереженні їх обох у своєрідному, штучно накиненому компромісі”²⁰.

Але незабаром зміни в орфографії було зроблено зовсім з інших причин. Почався наступ на українську культуру, інтелігенцію.

7 липня 1933 р. вчинив самогубство М. Скрипник, не витерпівши цькувань. Репресовані були члени президії Правописної комісії В. Ганцов, А. Приходько, С. Пилипенко (О. Синявського та А. Кримського репресували пізніше). У правописі шукали “націоналістичного шкідництва”, потрібного для боротьби з українським національним відродженням.

Голова новоствореної 1933 р. Правописної комісії при Народному Комісаріаті Освіти А. Хвиля твердив: «Правопис, ухвалений М. Скрипником 6 вересня 1928 р., скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар’єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами <...>. Комісія, створена при НКО, переглянула “Український правопис” <...>. Основні виправлення стосувалися ліквідації усіх правил, що орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазні культури, перекручували сучасну українську мову, ставили бар’єр між українською та російською мовами <...>. Викинуто встановлені націоналістами мертві консерва-

²⁰ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941) // Сучасність. — 1987. — С. 161.

тивні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову практики трудящих мас України»²¹.

Без жодних дискусій, конференцій зазначена Комісія “переробила” і 1933 р. видала нові правила. З абетки викинуто літеру *г*, докорінно змінено правопис іншомовних слів, внесено зміни у парадигми відмінюваних лексем.

Вади нашвидкуруч скомпонованих правил 1933 р. були очевидні для українських лінгвістів. До початку Другої світової війни (1941 р.) висунуто кілька проектів зі змінами в орфографії. Під час війни, коли Академія наук була евакуйована до Уфи, не припинено праці над орфографією: у 1942 р. уряд УРСР звернувся до Академії наук із пропозицією продовжити роботу над урегулюванням і вдосконаленням правопису. За дорученням Президії Академії наук цю працю очолив акад. Л. Булаховський. Враховуючи попередні проекти за участю співробітників Інституту мови і літератури Академії наук, він підготував новий, з яким 2 жовтня 1942 р. ознайомив членів Президії Академії наук, що схвалила принципи нової редакції та передала проект урядові. Окремі члени Комісії даремно намагалися відновити дещо з правил 1927 р. (1928), зокрема букву *г*. Згодом проект було ще раз переглянуто в Уфі. 28 серпня 1943 р. Правописна комісія у повному складі зібралася під Харковом та в основному його схвалила. Після того, як Народний комісар освіти П. Тичина затвердив проект, Рада Народних Комісарів 8 травня 1945 р. схвалила цю редакцію “Українського правопису”.

Проте 1956 р. з’явилися “Правила русскої орфографії и пунктуації” і було вирішено зробити відповідні зміни в правописі великої та малої букви, написаннях разом чи окремо, в пунктуації української мови. Нова редакція “Українського правопису” вийшла друком у 1960 р. Нею в нас послуговувалися впродовж наступних 30 років.

У 1988 р., у період так званої перебудови, чергове редагування правописного кодексу розпочала Орфографічна комісія при Відділенні літератури, мови й мистецтвознавства АН УРСР. Проект обговорювався і в новоствореному Товаристві української мови ім. Т. Шевченка, голова якого Д. Павличко запропонував розширити склад Комісії та змінити її юридичний статус: за ухвалою Президії Академії наук вона стала її тимчасовим органом. 14 листопада 1989 р. Орфографічна комісія Академії наук затвердила чергову редакцію, що вийшла в світ у 1990 р. Найпомітнішою її рисою є повернення до абетки літери *г* і номінації *кличний відмінок* замість *клична форма*. Деякі елементи цієї редакції викликали жваву дискусію в пресі.

²¹ Український правопис. — Харків, 1933. — С. 4—5.

На хвилі національно-державницького руху на I Міжнародному конгресі українців (27 серпня — 3 вересня 1993 р.) його учасники заявили про потребу створення єдиного для всіх українців світу правопису. Ідучи назустріч бажанням громадськості, уряд України 8 червня 1994 р. своєю постановою затвердив склад Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України на чолі з тодішнім віце-прем'єр-міністром акад. М. Жулинським. Комісія мала підготувати нову редакцію “Українського правопису” до кінця 1996 р., тобто за два з половиною роки. Відповідальність за виконання цієї праці покладено на новостворений у 1991 р. Інститут української мови (власне, відновлений в іншій формі та з іншими завданнями Інститут української наукової мови, що був ліквідований у 1930 р.).

Правописна комісія при Кабінеті Міністрів України, сформована загалом із знаних учених-фахівців, завершила обговорення підготовлених робочою групою Комісії пропозицій у кінці 1996 р., але в листопаді 1998 р. з'ясувалося, що кінцевий варіант нової редакції ще не готовий.

Після цього було скликано засідання членів робочої групи Комісії, обговорено справи, затверджено склад членів вужчої групи, які мали переглянути все напрацьоване для того, щоб підготувати до друку проект найновішої редакції “Українського правопису”. До неї ввійшли: чл.-кор. НАНУ І. Вихованець (завідувач відділу історії та граматики української мови Інституту української мови НАНУ), д.ф.н. К. Городенська (заступник директора Інституту української мови НАНУ), акад. Академії педагогічних наук А. Грищенко (завідувач кафедри української мови Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова), д.ф.н. В. Жайворонек (провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ), д.ф.н. Н. Клименко (завідувач відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ), чл.-кор. НАНУ В. Німчук (директор Інституту української мови НАНУ), чл.-кор. НАНУ Г. Півторак (завідувач відділу загальнославистичної проблематики і східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ), д.ф.н. О. Пономарів (завідувач кафедри української мови і стилістики Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка), д.ф.н. Н. Тоцька (викладач Національного університету “Києво-Могилянська академія”). Вони знову опрацювали за розділами весь текст правописного кодексу. У роботі групи брав участь також к.ф.н. С. Головащук (тоді провідний науковий співробітник Інституту української мови НАНУ), але він із багатьма запропонованими змінами не погодився.

Опрацьований проект нової редакції “Українського правопису” надруковано в липні 1999 р. у 150 примірниках, розіслано для обговорення до наукових установ НАН України та Академії педагогічних наук, Міністерства освіти, Спільки письменників України, Спільки журналістів, до вищих навчальних закладів, редакцій видавництв, газет, журналів, а також окремим знаним діячам науки, освіти, письменникам, журналістам. Кінцевий текст проекту мала обговорити й затвердити Українська національна комісія з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, яку передбачалося скликати у повному складі в лютому 2001 р.

У кінці серпня 1999 р. проект обговорювано і загалом прихильно сприйнято на IV Міжнародному конгресі україністів, що відбувся в Одесі. На початку грудня 1999 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку з ініціативи його виконавчого президента Л. Онишкевич організувало обговорення проекту в Нью-Йорку та Філадельфії (США) за участю членів Української національної комісії з питань правопису акад. Ю. Шевельова (США) та проф. А. Горняткевича (Канада), а також директора Інституту української мови НАН України В. Німчука. Проект загалом схвалено, але висловлено низку зауважень.

Протягом 2000—2002 рр. у засобах масової інформації виступило чимало прихильників і опонентів змін в українській орфографії. На жаль, про запропоновані нововведення висловилися лише поодинокі філологи — знавці справи.

Ще до цього противники будь-яких змін у чинній орфографії домоглися постанови Президії НАН України від 26 квітня 2000 р. № 104 “Про створення Комісії НАН України з вивчення проекту нової редакції українського правопису”. Комісію очолив віце-президент НАНУ акад. І. Курас. Постанова рекомендувала установам Секцій суспільних і гуманітарних наук НАНУ вивчити й обговорити проект нової редакції орфографічних правил на засіданнях вчених рад. Обговорення проекту відбулося окремо в лінгвістичних установах НАНУ та на спільних зборах науковців Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні й Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ.

Тим часом на засіданні Ради з питань мовної політики при Президентіві України 25 грудня 2000 р. розглянуто питання про внесення змін до персонального складу Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, затвердженої шість років до того, та заслухано доповідь В. Німчука про проект найновішої редакції “Українського правопису”. Однак до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо змін у складі Комісії не було подано. Українській національній комісії з питань правопису рекомен-

довано провести заключні засідання і затвердити остаточну редакцію “Українського правопису”. Для виконання цієї ухвали дирекція Інституту української мови НАНУ запланувала на 15—16 лютого 2001 р. скликати пленарне засідання Української національної правописної комісії при Кабінеті Міністрів України.

На засідання Ради з питань мовної політики при Президентові України було запрошено представників засобів масової інформації. Після цього навколо проекту на сторінках газет, на радіо й телебаченні розгорнулася дискусія, що набрала характеру кампанії, у якій були зацікавлені різні суспільні сили: одні хотіли відвернути увагу громадян від актуальних політичних проблем, інші — зберегти набутки “інтернаціоналізації” часів тоталітаризму. Обговорення подекуди набувало карикатурного характеру: про ставлення до пропонованих інновацій питали навіть перехожих на вулицях міст та учнів у школах. У дискусії вважали за можливе й потрібне брати участь навіть окремі знані політики, що не мають філологічної освіти. Змінам в українському правописі було присвячено одну з популярних телепередач — “Табу”.

Кампанія проти нововведень була організована досить чітко, особливо в російськомовних ЗМІ, яким, здавалося б, не личило перейматися справами української орфографії.

Опоненти змін у правописі організували послання до високих урядових та наукових інстанцій, написані в дусі “листів трудящих” доби тоталітаризму. Вони не гребували навіть перекрученнями та фальсифікаціями, приписуванням проектові пропозицій, яких у ньому немає. Більшість опонентів виявила слабку обізнаність із суттю змін, спиралася на розтиражовані 19 пунктів — стислий виклад запропонованих нововведень без їх обґрунтування, первісно адресованих фахівцям — працівникам Інституту української мови НАНУ України, які шляхом таємного голосування мали показати своє ставлення до запроєктованих нововведень.

У ЗМІ були також виступи фахівців — знавців справи — на підтримку проекту нової редакції зі справедливою критикою окремих його вад. Люди, що справді вболівають за справу, нерідко порушували питання про невідрадне становище української мови в державі.

В умовах штучно спровокованого ажіотажу навколо проблем української орфографії недоцільним було скликати засідання Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України для прийняття кінцевих ухвал щодо запропонованих нововведень. Президент України Л. Кучма 2 лютого 2001 р. підписав доручення тодішньому прем’єр-міністру В. Ющенкові: «З огляду на неоднозначне ставлення в українському суспільстві до проекту нової редакції “Українського правопису” та з метою прийняття виражено-

го, всебічно обгрунтованого рішення відкласти розгляд питання про внесення змін до “Українського правопису” до 2002 р. Організувати обговорення проекту в засобах масової інформації, установах і закладах НАН України, Академії педагогічних наук України, Міністерстві освіти і науки України, творчих спілках, громадських об’єднаннях тощо з урахуванням необхідності збереження суспільної стабільності. Результати обговорення покласти в основу розгляду та оцінки проекту “Українського правопису”».

11 лютого 2002 р. Президент направив нове доручення прем’єр-міністру А. Кінахові: “З метою неупередженого та об’єктивного розгляду комплексу проблем, пов’язаних з українським правописом, у безпосередньому фаховому середовищі, максимального врахування різних позицій і думок розглянути питання щодо перепідпорядкування та часткового перегляду персонального складу Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, поклавши відповідальність за її роботу на Міністерство освіти і науки України та НАН України”.

В опублікованому проекті нової редакції “Українського правопису”, елементи якого вже використовують деякі друковані ЗМІ, закладено основи для компромісного розв’язання багатьох дискусійних елементів.

Вище відносно докладно розглянуто історію новоукраїнської орфографії, що ґрунтується на фонетико-морфологічних засадах. Проте нинішній український правопис формувався не тільки на зазначеному принципі.

У першій половині XIX ст. стихійно вироблявся правопис із використанням російської орфографії, прикладом чого може бути практика Т. Шевченка. У другій половині XIX — на початку XX ст. царизм нав’язував правила російського правопису для тих, хто писав і друкував свої твори українською мовою. Спроб теоретичного обґрунтування такого недосконалого правопису не було. Ним послуговувалися здебільшого з примусу.

Українські тексти з використанням цієї орфографії рясніли буквою *ы* (“єри”), тому цей правопис жартівливо-зневажливо прозвано “ярижкою” (змінене “єри” під впливом іменника *ярига*, *ярижка* “гультяй, п’яниця”). Звичайно, ярижка не була досконалим засобом відбиття звукової системи української мови. Наприклад, за російським правописом слово ніколи не можна починати літерою *ы*, тому ярижкою писали *иншій*, незважаючи на те, що на початку цього слова вимовляли не *і*, а передньо-середній *и*. Після революції 1905 р. в Росії “ярижний” правопис українські діячі культури відкинули. 1914 р. (із початком Першої світової війни) царизм знову за-

боронив український правопис і наказом запровадив ярижку, яку назавжди полишено після революційних подій 1917 р. У Галичині, Закарпатті та на Буковині ярижку ніколи не використовували.

Глибоке історичне коріння в Україні мав історико-етимологічний правопис, яким у нас користувалися з давніх-давен. У Східній Україні ним послуговувалися в кінці XVIII — на початку XIX ст. І. Котляревський та деякі інші письменники Наддніпрянщини. Оскільки *ѣ* вони традиційно вимовляли як *i*, часом цю букву використовували на місці *i < e, o* й писали, наприклад *вѣнѣ*. У Галичині та на Буковині етимологічний правопис тримався аж до кінця XIX ст., хоч там, як відомо, були діячі, які плекали правопис на фонетичних засадах, починаючи від “Русалки Днѣстрової”. На Закарпатті його різновид зберігався аж до приєднання краю до УРСР (“Грамматика руського языка” І. Гарайди).

Важливу (коли не кардинальну) роль у збереженні українського етимологічного правопису відіграв видатний діяч науки, освіти й культури М. Максимович. Він походив із родини, у якій плекано звичаї XVIII ст., тому, напевне, не сприйняв “фонетизації” української орфографії навіть через використання російського правопису. М. Максимович зберіг традиційні знаки старого українського правопису, зокрема *ѣ, ъ, ѣ, и, і, њ, е*, запровадив російську букву *ѣ*, якою передавав м'якість приголосних перед *о* і йотацію цього голосного. Наприклад: А вѣ борку на клинку Чій-же то лёнѣ да не полотьї? <...> То Грицькова сѣножать да не кошеная <...> А вѣ сѣго пана скамья заслана <...> Крѣпкее вино — для жѣнки ѣго. При цьому він прагнув, щоб слова з *i* на місці різних голосних, зокрема *o* в новозакритому складі, відразу сприймали носії різних діалектів української мови, де на місці зазначених голосних виступають інші континуанти (*й, у*, дифтонги), й разом із цим були зрозумілі для носіїв російської мови. Звук *i* на місці історично інших голосних він позначав за допомогою знака *^*, який згодом названо “дашком”: *ô, ê, î, ѓ, û*; наприклад: Сама хожу по камѣню; Коня вожу — кѣнь лёнѣ топче <...> А у печѣ горшокѣ бѣжить; У городѣ бузина, на ѣй листу нема. Йотований *i* М. Максимович передавав через етимологічний *ѣ* на початку слова або *ê*, через *и* — після голосної: Женьцѣ молодѣи, Серпы золотѣи! ²²

Для позначення такого *i* “дашок” вибрано випадково, про що писав 1842 р. сам М. Максимович у статті “О правописаніи Малоросійскаго языка (Письмо къ Основьяненку)” — про це див. її публіка-

²² Приклади взято з книжки: “Малоросійскія пѣсни”, изданныя М. Максимовичемъ (Москва, 1827).

цію в нашій хрестоматії. На підросійській Україні максимовичівка (так її пізніше названо) не прищепилася. Наприклад, його сучасник Т. Шевченко, орієнтуючись насамперед на українського читача, що навчався в російській школі, першу збірку своїх поезій у 1840 р. надрукував засобами російської орфографії (ярижкою). Добрий ґрунт правопис М. Максимовича знайшов у Галичині, Закарпатті та на Буковині, де на століттями плекану традиційну орфографію не було тиску російської вимови кириличних букв (наприклад, читання ъ як 'e).

Але й тут з етимологічним правописом змагався фонетичний, який у кінці XIX ст. перемиг. У другій половині XIX ст. етимологічного правопису навчали в школах за підручниками, зокрема “Граматику руського языка” М. Осадци (1862, перевидання — 1864, 1876), “Граматику руського языка для школь середныхъ” О. Огоновського (1889). Однак етимологічний правопис у Галичині та на Буковині мав багато відхилень у бік фонетичного й не був цілковитим відтворенням максимовичівки. Свої особливості він мав і в Закарпатті, окремі з яких відзначимо. Хоч у закарпатському діалекті збереглася давня фонема *ы*, вживання відповідної букви не є ознакою етимологічного правопису. Оскільки *о* в новозакритому складі в говірках тут має різні континуанти — *у, ѱ, і*, закарпатські граматисти лише в цьому випадку над *о* вживали діакритичні знаки: В. Чопей у своєму “Русько-мадярському словарі” (Будапешт, 1883) використав знак похилого наголосу: *кѡнь, стѡль*, А. Волошин та І. Панькевич — *дашок: кѡнь, стѡл*. В. Чопей використовував ще *ѡ*, але А. Волошин та І. Панькевич у 20-х роках XX ст. *ѡ* вилучили. З огляду на те, що в закарпатському діалекті на місці прадавнього *ѡ* і так званого нового *ѡ* (розвивався на місці *е* в новозакритому складі) наявний лише один континуант — *і*, цю літеру вони застосовували на позначення звуку *і*: *лѡто, пѡч, пѡднебѡня, доброѡ* (але *учителѡвъ*, де в говірках у закінченні рефлекси *о!*). Букву *і* вживано після задньоязикових та шиплячих приголосних перед *ѡ* та йотованими голосними: *високій* — *высшій, армія* (але *надѡя*).

І. Гарайда зберігав на письмі етимологічні *о, е*, повернувшись до алфавіту *ѡ*.

Принаймні з XV ст. час від часу записувано українські тексти з допомогою латиниці, насамперед засобами польського алфавіту, спонтанно й ненав'язливо. Однак у XIX ст. в Галичині були свідомі спроби витіснити кирилицю латиницею в її польському варіанті, а в Закарпатті в XX ст. — в угорському. Але діячі української культури такі спроби категорично відкинули як антиісторичні й антинаціональні. Були пропозиції завести латинський алфавіт у ході правописних дискусій 20-х років в УРСР, але їх не прийнято.

Нині словацьку латиницю використовує в Словаччині група людей, яка на основі одного із говорів українських південнокарпатських лемків “кодифікувала” літературну “русинську мову” для тих громадян, які вважають, що вони є представниками окремого русинського народу.

Найбагатшим на пошуки адекватного українського правопису було ХІХ ст. І. Огієнко у “Таблиці історичного розвитку українського правопису” від 1798 р. (І. Котляревського) до 1905 р. включно показав індивідуальні особливості орфографічної практики 43 авторів або друків²³.

*Чл.-кор. НАН України, д.ф.н., проф.
Василь Німчук*

Для хрестоматії “Історія українського правопису: ХVІ—ХХ століття” відібрано лише ті повні тексти правил орфографії або уривки з нормативних чи кодифікаційних текстів ХVІ—ХХ ст., які в сукупності дають картину розвитку цієї ділянки історії літературної мови і відбивають формування нинішніх правил.

На жаль, портретів деяких авторів наведених текстів не віднайдено.

Відібрав тексти та написав передмову чл.-кор. НАНУ В. Німчук, підготувала тексти до друку та склала коментарі, примітки й покажчик осіб к.ф.н. Н. Пуряєва. У різний час над підготовкою текстів до хрестоматії працювали також к.ф.н. І. Сокол, к.ф.н. Л. Ажнюк, к.ф.н. Т. Майданович.

²³ *Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. — Київ, 1995. — С. 238.*

Лаврентій ЗИЗАНІЙ

(60-ті роки XVI ст. — після 1634 р.)

Мовознавець, письменник, перекладач, педагог і церковний діяч. Автор першого українського друкованого словника “Лексис, Сирѣч Реченїѧ, Вѣкратѣцѣ събран(ѣ)ны и из слов(н)скаго языка на просты(ѣ) рускі(ѣ) діалектѣ истол(ѣ)кованы” (Вільно, 1596). “Грамматика словенска” (Вільно, 1596) — перший систематичний підручник церковнослов’янської мови, призначений для шкіл. Тут визначено чотири частини граматики: орфографію, просодію, етимологію, синтаксис; виділено вісім частин мови; описано систему відмін та відмінків церковнослов’янської мови. Л. Зизаній зробив першу спробу опрацювання фонетичної та морфологічної систем церковнослов’янської мови, виявив її особливості, збагатив і вдосконалив слов’янську лінгвістичну термінологію тощо. “Канони орфографїи” — розділ “Грамматики”, що містить правила передачі на письмі звуків церковнослов’янської мови української редакції.

<...>КАНОНЫ ОРФОГРАФІИ

W а, Канонъ ѿ.

ѿ. Єди(н)ственнѿ¹ а значить. ꙗко, чловека спѿща, сѣдѿща.

Полагається сѿ нѣкогда ивмѣсто ѿ, в(ѣ)единственнѿм числѣ, ꙗко възжадѣ тебѣ дѣша моѿ. мѿлость твоѿ гѣсподи ипрочѿ. Ивъмножественнѿмже числѣ полагається, єгда трѣбѣ єсть двѣ ѿ вкѣпѣ писати, тогда пѣр(ѣ)вое ѿ бѣдет, второєже а, въмѣсто дрѣгѣго ѿ, ꙗко, помѿнѣ(х) днѣ дрѣвнаѿ.

Канонъ ѿ, W є.

є Полагається сѿ въсрѣдѣ речѣнѿѿ, или на кон(ѣ)цѣ речѣнѿѿ ꙗко, безакѣнѣе. Полагається(с) нѣкогда исамѣ крѣмѣ сѣгласных ꙗко, посѣци є, ивначѣлѣ речѣнѿѿ вмѣсто Є, мѣжет писатисѿ.

Великоєже Є, вначѣлѣ инаконцѣ речѣнѿѿ полагається сѿ. ꙗко, единорѣднѣѣ, єстество, єгда, оумножѣнѣе, спасѣнѣе.

Канонъ, W ѿ, ии.

ѿ. Ї и и, Полагається(т) сѿ ивначѣлѣ речѣнѿѿ, ивъсрѣдѣ, инаконцѣ ѿ, вначѣлѣ именѣ гспдственнѣѿѿ полагається сѿ. ꙗко, израиль, иѿѿнѣѣ. вначѣлѣ рѣзличѣѿ единственнѣѿѿ числа. ꙗко, иже.

Вѣйнѣхже именах и вначѣлѣ пишѣтсѿ. ꙗко, илиѿ, иѣсточникѣѣ.

Въсрѣдѣже речѣнѿѿ, єгда оѿбо предгласными, вѣнѣ ипишѣтсѿ ѿ, ꙗко, спсѣнѣе, бжѣе, ѿспасѣнѣи, ипрѣчаѿ. Єгда прѣдѣ сѣгласными, тогда и пишѣтсѿ. ꙗко, ходѣти, посѣтитѣи.

¹ Надрядковѣ лѣтери та лѣгатури введено в рядок и набрано курсивом.

Задля унаочненнѣ розвитку правописных явищ тут и далѣ написання слѣв та пунктуацѣѣнѣ знаки не коректувалися за правилами сучасного украинського правопису, крѣм випадкѣв безсумнѣвних друкарських помилок. У цьому виданнѣ тексти стародрукѣв транслѣтеруються сучасним украинським шрифтом и додаваннѣм таких лѣтер: г, з, з, є, ѣ, ы, ѣ, ѿ, ж, ѿ, з, ѿ, ѿ, ѿ, ѿ, ѿ.

Въконциже ї пишѣтсѧ, вѣѣхъ имѣнь вѣораго склонѣнїѧ вѣдѣтелном падѣжи. вѣйныхже падѣжих, и. ꙗко, ро(д). нѣщи, д. нѣщї, род. кѣсти, дат. кѣсти.

Канѣнъ Ѣ, Ѡ о, ѡ ѡ.

о ѡ ѡ, Полагаѣютсѧ ивначѣлѣ ѡ вѣсрѣдѣ, инаконци, вначѣлѣ оубо о. ꙗко, ѣнаго, ѣобраз, ѡ прочѧ. Ѧ ѡ, тѣкѡжде, ꙗко, ѡ продлѣгъ ѡ ѡ(т) чрез ѡ великое пишѣтсѧ, тѣкѡже ѡобраз ѡбличник ѡпрочѧ. Вѣсрѣдѣже ѡ полагаѣтсѧ тѣкмѡ вѣмножественном числѣ, ѡвѣйже мнѡжествѣ значѣщих. ѡндеже, о. ꙗко чѣлкѡм, богѡмъ, прѣведникѡм, грѣшникѡм, ѡпрочѧ.

Наконциже пишѣтсѧ, о оубо вѣименї, ѡбѣчеже вѣсреднем, ѡ же, вѣнарѣчїи. ꙗко, достѣйно, достѣйнѡ. прѣведно, прѣведнѡ. любѣзно, любѣзнѡ. изрѣдно, изрѣднѡ, ѡпрочѧ.

Канѣнъ, Ё, ѡ у.

Мѣжетсѧ полагаѣти у, вѣсрѣдѣ рѣчѣнїѧ, поразсѣжденїю ѡскѣсных, на(у)пачѣх сїѣ вѣтворѣцѣх соблюдаѣтсѧ. инаконци тѣкѡж вѣдѣтелном падѣжи. ꙗко, нѣшему, вѣшему.

Ѣ, Канѣнъ ѡ, ѣ, ѡ ѡ.

ѣ, Вѣ двѣх мѣстѣх полагаѣтсѧ вѣсрѣдѣ инаконци.

Ѧгда вѣсрѣдѣ полагаѣтсѧ, тогда слѣгъ кратки(у) сѣставлѣет. ꙗко, сѣ чѣлки. Ѧгдаже након(ѣ)ци, тогда нѣсѣставлѣет слѣга, нѣ глас дѣбѣло вѣщѣти тѣворит. ꙗко, чѣлкѣ, зѣконъ. ѣ же вѣнѣ наконци полагаѣтсѧ, ѡтонким гласом вѣщѣетсѧ. ꙗко, кѣнь, кѣсть.

Ѧпаїрчик над писменѣ пишѣмы(у), ѣѡх силѣ ѡмат. ꙗко, мнѣжественѣны(у), ѣумалїтелѣны(у).

Канѣнъ Ѡ, ѣ.

Ѣ. Сѣ ѣ, ѡнѣких вѣмѣсто ѣ приемлѣтсѧ, ѣгда тѣлѣсны(у) глаголют вѣмѣсто телѣсны, и ѡ хрїстѣ, вѣмѣсто ѡ хрїстѣ. ѡ ѡ гѣсподе, спѣсѣ, ѡпрочѧ. нѣлѣпоже ѣсть ѡх ѡупотреблѣнїѣ. ѡупотреблѣетжесѧ вѣмѣсто ѧ, ꙗко. бѣхѣ, бѣхѣ, ѡпрочѧ. ѡ сѣ ѣсть блѣголѣпно ѡупотреблѣнїѣ.

Канонъ ѡ ж.

й, Сего ѡбыкоша оупотреблѣти людіе сѣрбстїи, иволохове
вѣмѣсто ѡ, и ю.

Канонъ ѡ л.

ѡ. л, Никогдаже вначалѣ слова полагаѣтсѣ. нò вьсрѣдѣ и на-
кон(ъ)цїи. своиствѣнѣноже ѣмѣ множествѣнѣное число значит.
ѣкоже ѡбыкоша писцѣ писѣти великои россїи. ѣко, оумножи-
шасѣ, стѣшѣ. велер чевѣшѣ, разд лишѣсѣ, сѣкрышѣ, сѣть.

Ивъименїеже полагаѣтсѣ вѣ множествѣнѣном числѣ. ѣко мнѡ-
ги чѣда, юношѣ, идѣвцѣ, мѡжетжес нѣгде и вѣ єдинствѣнѣно(м)
числѣ положитьи.

Канѡны ѡ діѡонгах.

ѣ. ѣ, Дїѡѡонгъ вїнѣ вначалѣ речѣнїѣ полагаѣтсѣ. ѣко, ѣсли,
ѣвлѣюсѣ.

Канонъ вторїй, ѡ ѡ, и оу.

ѡ. ѡ, и оу, єдинѣ силѣ ѣмѣт, вначалѣ речѣнїѣ инаконцїи по-
лагаѣютсѣ, тѡкмо сѣразсѣждѣнїем. ѣко, сѣудом, бѡгѣ, рѣшѣ не-
сѣу.

Канонъ ѣ, ѡ ы.

Сѣ ы дѣбелым глѣсом вѣщѣетсѣ ѣко, влѣка Хсѣ, оупотреблѣ-
ютже сего нѣцїи (наипачежѣ мѡсква) вѣ множественном числѣ
вѣмѣсто и. ѣко, прѣведници, прѣведници. и грѣшники, грѣшни-
кы. и проч. и сїх мнѡ нѣлѣпо бїти ѡпотреблѣнїе. прочех ѣным
ѡставлѣю трѣдолюбезнїым Спѣд.

Канонъ ѣ, ѡ ю.

Сѣ ѡпотреблѣтсѣ вѣмѣсто ѡ. ѣко, зѣрѣ, ю. цѣрѣ, цѣрю.

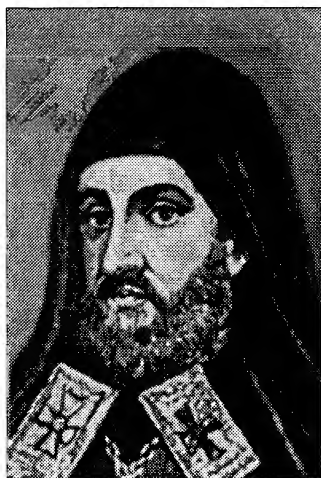
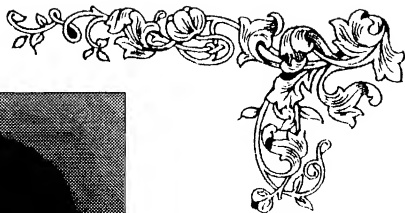
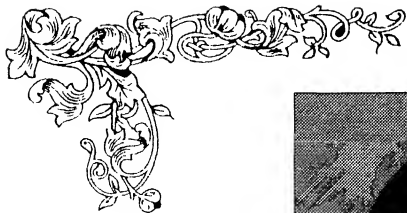
Канонъ ѣ, ѡ ѡ.

Се ѡ, ѡ ѡ и т съставис. Ёстьже предлогом. полагаѣтжесѡ
выну вначалѣ. ꙗко, ѡимй ѡ мене раны твоѣ гѣ мой бжѣ.

Подаждь Христѣ трѣдѣвшемѣс въ ѡбщю ползѣ, непобѣдимыѡ
тѣ Десѣницаѡ Пѡмощь, АМИН <...>.

Зизаній Л. Грамматика словенска / Підгот. факсимільного ви-
дання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. — Київ, 1980. —
С. 84—88.

Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ

(70-ті роки XVI ст. — 1633)

Мовознавець, письменник, церковний і освітній діяч. Автор відомої свого часу в цілій Європі “Грамматіки славенскиа правилное Сунтагма” (Єв’є, 1619), у якій здійснено кодифікацію церковнослов’янської мови східнослов’янської редакції. До першої чверті XIX ст. “Грамматіка”

М. Смотрицького була основним підручником церковнослов’янської мови не лише в Україні, але й в усіх слов’янських країнах, де церковнослов’янська мова виконувала роль священно-богослужбової. Норми “Грамматіки”, за якими поступово були впорядковані всі церковнослов’янські тексти на півдні й сході Славії, набули загального поширення й понині функціонують у конфесійному вжитку. М. Смотрицький уперше виразно відділив церковнослов’янську мову від живих слов’янських мов, проте східнослов’янський характер норм, встановлених ним, благотворно вплинув на усталення орфографії й пунктуації староукраїнської літературної мови.

Подавши повний курс церковнослов'янської мови в прийнятих тоді частинах: орфографія, морфологія, синтаксис, просодія, у розділі про орфографію М. Смотрицький, зокрема, увів нову літеру на позначення дзвінкого проривного задньоязикового приголосного — г, узаконив використання букви й, встановив правила вживання літер на позначення голосних і приголосних, вживання великої букви, розділових знаків, правила переносу тощо. Багато з його правил орфографії та пунктуації зберігають чинність у сучасній українській літературній мові.

ГРАММАТИКИ СЛАВѢНСКИА ПРАВИЛНОЕ СЪНТАГМА

<...> Ѡ ПИСМЕНИ ЙЛИ Ѡ ЕСТЕСТВѢ ПИСМѢНЪ:

Что ѣсть писмѣ;
Ѣсть речѣнїа чѣсть нераздѣльна.
Коликѡ ѣсть писмен Славѣнѡм;
Четырдесят:

а б в г иѣи г, д е ж з иѣи з, и ї к л м н о п р с т оу или Ѹ,
ф х Ѡ ц ч ш щ ы ь ѣ е или іе ю иѣи ж, ѡ иѣи ѡ, ѡ или о, ѡ ѡ
ѡ v.

(С. 12 зв. — 13)

<...> ѸВѢЩЕНІА:

Двогласнаа ав εν εὐ ἦ й, оупотребляема Славѣны бывають не своѣгѡ им ꙗзыка дѣла, но за приискрное писмѡ грѣческих. пишемаа бо грѣчески αὔρα, εὐαγγέλιον, ὀδυσσεύς, ζάχυς. Славѣнски по орѡографїа правилѡм пишема быти ймѣть. аѡра. ѣѡглїе, одѡссей, стахѡнї. Достоѡше прочее сохранѣным быти нами и сїм Грѣческим дїфѡонгѡм. аї еї ої и латїнскомѸ ае: обоѣгѡ ꙗзыка речѣнїи дѣла Славѣны оупотребляемых, ѡкѡ, дїаїта, фарїсаїос: αἰχὼν, βασιλαϊος, οἶκος, μελίβοϊος, Αεγυπτα, Caesar и проч: Славѣнски сїце пишема быти держїмых, дїаїта фарїсаїй еїкѡна/Васїлей/ѡкосѡ/мелївоїй/ аерѸмна/каесарь. Но ѡставлены Ѡ древних, понѸждѣ и мы ѡставихом. е, и е различествѸють: ѡвомѸ вѡ подобных падѣжих множественным. ѡномѸже ѣдїнственным слѣжащѸ: ѡкѡ, той клеврѣтѡ, тѣхъ клеврѣтѡ: той творец, тѣхѡ творецѡ: тѣм творцем: тым творцем: тѣм мравїем, тым мравїем: тѣм спсѣнїем: тым спсѣнїем, и проч.

Тѡжде хранимо ѣсть ра(з)лїчїе мѣждѸ о, и ѡ: ѡномѸ ѣдїнственным, ѡвомѸ множественным слѣжащѸ: ѡкѡ, тѣмѡ члѡвомѡ, тым члѡкѡмѡ: тѣмѡ воїном, тым воїнѡм: и проч:

МѣждѸ и, и ї: различїе ѣсть, ѡномѸ, сїи ѣсть/и: начинати речѣнїа и кончїти, и вовсѣх речѣнїа средствѸющих Ѡ согласна понем начинающих слѡзех полагаѣтисѡ: ѡкѡ, йстинни: верїги: ймѣнїе: и проч: ѡвомѸ, сїестѡ/ї: ни начинати речѣнїа ни кончїти: (ра(з)вѣ речѣнїи странних, ѡкѡ, йпархѡ, йматїсм, левї, мерарї, и проч:) но всѡким тогожде речѣнїа Ѡ гласна понем начинающим

слѡгѡм припрѡгѡтисѡ: ѡкѡ, блѣгѣй, блѣгѣл: и проч. Соглѡснѡже по-нем слѡгѡ начинающѡ въ/и, претворѡтисѡ: ѡкѡ, блѣгѣх/блѣгим/блѣгими: и проч. сѣце, бѣю/бѣѣши/бѣѣт/бѣх/бѣити: и проч. Изѡтѡ родѣтелномѡ ѣдѣнственномѡ прилагѡтелных жѣнских, въ ра(з)лѣчѣе прѡчѣих падѣжей на и, пишѣмѡ: ѡкѡ блѣгѣл, крѣпкил, и проч. Иземлемым прѡчѣе. Именѣм Глѡмѡ, Нарѣчѣемѡ, и причѡстѣемѡ, сѡ при предлѡга слѡженным: ѡкѡ, приѡтелище, приемлю, приемлѡй, приѡтнѡ: и сим подобнѡл.

Ксим ѡ и, вѣстѡно бѡди, ѡко въ началѡ речѣнѣй и въ слѡзехѡ полагаѣмо / дѣбелѡ произнѡсѣтсѡ: ѡкѡ, ѣстинна, искѡни: и проч. Припрѡгѡеже глѡснѡмѡ, и ѡ себѡ слѡгѡ творѡщее/мѡгкѡ: ѡкѡ, ѣстиннѣй/двоѣца/троѣца/боѡщѣисѡ: и проч. Слитноже знаменовѡно, со предѣдѡщим слѡгом во ѣдѣнѡ слѡгѡ сливается: ѡкѡ, ѣстиннѣй/боѡщѣйсѡ/твоѣй/бѣй/ и проч. Й/Сооуз, дѣбелѡ произнѡсѣтсѡ.

ѣ, Мѣстоимѣнѣе, мѡгкѡ.

ѡу, и ѡ: ѡще и вовсѡхѡ речѣнѣл слѡзехѡ неразлѣчнѡ помагаѣма бѣити ѡбыкоша, искѡснѣйшими ѡбѡче писѡцѡми /ѡу въ началѡ речѣнѣй, ѡ / же и у /срѣдѡ и въконцѣ ѡупотреблѣма ѡбрѡщѡтѡсѡ: ѡкѡ, ѡумѡдрѡю: ѡустѡпѡю.

ѡ: нѣсть писмѡ / нѣже двоглѡснѡе, но слѡгѡ: тѣмже боукѡам заѡдва сочислѣмо естѡ.

ѡ, и ѡ: въ сѡмом точѣю концѣ речѣнѣл ѡупотреблѣма бывѡють: ѡ ѡубѡ, ѡкоже вари(ѡ)ше рѣхом. въ ѡдѣбелѣнѣе соглѡснагѡ речѣнѣе кончѡшагѡ: ѡ/же во ѡтончѣнѣе, ѡкѡ, сосѡдѡ, чѣстенѡ, кѡнѡ, сѣѡвень: и проч.

ѡ: Вначѡлѡ речѣнѣл неполагаѣтсѡ.

ѡ: Вовсѡхѡ речѣнѣл слѡзехѡ ѡупотреблѣетѡсѡ: ѡкѡ, ѡѡва, ѡѡта, снѡдѡховѡ: и проч.

ѡе: нѣѡшными писѡцѣ ѡстѡвисѡ, мѣсто ѣгѡ навѣршѡющѡ/ ѡе: сѣрѣч, ѣстѡ: ѣже чѣсто и сопредѣи речѣнѣл полѡженѡе двоглѡснагѡ сегѡ ѡе, сѣлѡ прѣтѡжетѡ. ѡкѡ, ѡѡединѣнѣе, ѣстѡство, и проч. Й зѡтѣю подлежащим речѣнѣемѡ ѣврѣйским Грѣчѣским и Латѣнским: ѡкѡ, ѡманѡйлѡ, ѣлѣй, ѣлемѣнтѡ: и проч. Внихже ѡе, ѡкоже и въречѣнѣих Славѣнскихѡ соглѡснѡмѡ припрѡженно глѡсит, ѣѡлѡнѡ грѣчѣскомѡ, или ѡ латѣнскомѡ подобнѡ.

ѡю, и ѡж: ѡю, дрѣвле изѡглашѡшѣсѡ ѡкоже ѡю латѣнское/въречѣнѣих, ѡѡрѡ ѡѡрѡ/ѡѡвинѡнѡнѡ/ѡѡдѡхѡ, и въсим подобных: нѣѡже ѣдѣ-

накое со ж ѡмат изглашеніе. Неѡбрѣтающимъ бо сѧ Славенскагѡ діалекта слогѡм на іо, в(ѣ)мѣсто самагѡ іу Латінскагѡ оупотребляема бывають: іѡкѡ, стою, илї стож. Времени обаче наши(х) писцами ж, ѡтнюд ѡстависѧ, мѣсто егѡ ю, доволнѣ на-вершающѣ. въ Руских же реченїи(х) ѡ Латїнскагѡ и Латїнскагѡ іѡзыка прившедших и іе, и іо восвоем има свойствѣ хранїма быти и иѣ: іѡкѡ, пахолїе, либсѣ, маїорїтас: и проч:

ѧ, и ѧ. различествуютъ: ѡномѣ сопрѣди реченїй, ѡвомѣ во-срѣдѣ и въ концї полагаемѣ: іѡкѡ, іѡвлѡшесѧ. и проч:

Ѣ: Греческим точію реченїем ѣсть прикладно, иногда гласна-гѡ/и, силѣ имѣще, двоточїем свѣше ѡзнаменовано бѣвше: іѡкѡ, іѡкїнѡѣ: иногдаже согласнагѡ/ в, кромѣ двоточїа: іѡкѡ, еѡварїстѣ.

Г Ф Ѣ Ѩ Ѣ Ѧ Ѧ Греческихъ согласныхъ. Греческихъ дѣла, и нѣкоих еврѣйскихъ и Латїнскихъ реченїй взаимована сѣтѣ; іѡкѡ, граммѡтика/логїка/Апокаліѡпсїс/Фїлософѣ Александрѣ/ Люѣрїа/ Ѩалом/Ѣеѡдѡрѣ/Іѡнаѡанѣ: и проч. заѣже междѣ ф, и Ѣ, различїе ѡпаснѡ хранїмо естѣ: нїже бо мѡжет писемо быти фѢеѡфїлѣ, Ѣїлїппѣ, фѣкла: Ѣеѡфїлѣ, Фїлїппѣ. Ѣѣкла. и проч.

Ѥ. Сїе писмѣ числѡдѣла точію зѣгрѣческагѡ Ѥ шесть знаме-нующагѡ привзѡсѧ, Славенскомѣ іѡзыкѣ излїшное, долгѣ егї з / навершающѣ.

а/ и ѧ: е/ и е: и/ и ї: ы/ и ѣ: о/ и ѡ далшагѡ оупотреб-ленїа, склоненїй и спраженїй навѣк/ и прочїа нескланѡемыа части помногѣ наѣчат. Се обаче бѣстно бѣди, ѡ о/О/ и ѡ/ въ началѣ реченїа полагаемыхъ: іѡко имена, гїли, причѡстїа, и нарѣ-чїа сѣспредлѡгѣ ѡ/ ѡбѣ/ и ѡ, слѡженнаа, ѡ/хранѡт неизмѣн-но: іѡкѡ, ѡдѣваю/ѡбличаю/ѡтхожю, и проч. Слѡженнааже зѣ со/во/вос/до/по/под/протїво/совѣтми неслѡженными/О/хранѡщими/ о, соблюдают: іѡкѡ. сотворю/воведѣ/возведѣ донесѣ/понесѣ/подѣмлю/прохожѣ/протївоидѣ: ѡнѣ/ѡсѣлѣ/ѡс-тровѣ/ ѡтрокѣ/ѡко/ѡрѣлѣ/ѡтѣцѣ: и про(ч).

ПРАВИЛА ОРФОГРАФІИ

Первое: Ко правописанїю належитъ вѡщшими писмены пи-шема быти начала стїхѡв илї вѣршѡв: іѡкѡ,

Бїѣ дающѣ// завїсть нїмѡла, спѣетѣ:

Недающѣже/всѡк трѣдѣ вотшесѧ дѣетѣ.

Точкѣ: ѿкѡ, Чѣдо / ѿще пристѣпѣеши работѣти Гсдѡви / оуготовѣ дшѣ своѡ во искѣшеніе. Именѣ собственных: ѿкѡ, Бѣъ, Гсдѣ, ІсѣХсѣ, Адам, Еѡва: и проч. Достѡинствѣ; ѿкѡ / Цѣрь, Патрїархѣ, епскупѣ, Воевѡда: и проч. хѣдѡжествѣ: ѿкѡ, Граммѣтика, Лѡгїка, Фїлософїа, Фѣологїа: и проч. Чѣстїй хѣдѡжествѣ: ѿкѡ, Имѣ, Мѣстоименіе, Глагол: и проч.

Второе:

Правѡ писѣти хотѣщемѣ / и соу(з) писменѣ гласных со согласным въ слѡзѣхъ хранїти опѣснѡ достѡит. дѣ ѡмже стрѡчне полагаемѡм быти подобѣет / верѣхѣ стрѡкѣ полагаема не бывѣют. ѿкѡ, ивсї / вмѣсто и всї: испасѣ, вмѣсто испасѣ: превзїйде / вмѣсто превзїйде. ик Бѣѣ / вмѣсто и кѣ Бѣѣ: цѣр(с)кїй / вмѣсто цѣрскїй: и проч.

Третье:

Блюстї кѣ сим подобѣет и падѣжей въ Склоненїих, и времѣнѣ въ Спрѣженїих ѡконченїа: ѡ / вмѣсто ѡ, нї въпрѡтив: нї ѡ / вмѣсто а, нї въ прѡтивѣ: нї ѡ / вмѣсто ѡ, нї въпрѡтив: нї е / вмѣсто ѣ, нї въ прѡтив / развѣ то и ѡно прїймѣти могѣщихъ падѣжей: нї ѡ / вмѣсто и: илї ѡ / вмѣсто и, нї ѡбѡ та въпрѡтив полагаѣти. Иже оуказѡ въ падѣжехъ склоненїй и въ наклоненїих спрѣженїй ѡбращѣт(з)сѡ.

Четвертое:

Тѡжде хранїмо бѣди и въ согласныхъ нѣкоих: нїже ф / вмѣсто хѡ, нї въпрѡтив: нї щ / вмѣсто сч, нї въпрѡтив: нї въ Грѣческихъ реченїих в / вмѣсто ѡ, вмѣсто г / и, полагаема быти ѡмоут: ѿкѡ / хѡла / ѡ не фѡла: фѡрма / ѡ не хѡр ма: ѡсчѣтнѡй ѡ не ѡсчѣтнѡй: нїщѣ / ѡ не нїсчѣ: еѡглїе, ѡ не еѡнгелїе: ѡггѣль / ѡ не ѡнгелѣ: нї г, вмѣсто г, нї въпрѡтивѣ, ѿкѡ / ѡдїгтрїа / ѡ не ѡдїгтрїа: гѡра / ѡ не гѡра: и проч.

Пятое:

Опѣснѡ прочее блюдомѡ бѣди: во Грѣческихъ реченїих ѡрѡграфїи Грѣческой / въ Латїнскихъ латїнстей хранїмѣй быти: ѡво еѡврѣйскихъ еѡврѣйстей. ѿкѡ, Данїїлѣ / Мїхѡїлѣ / Мартїнѣ / Фїлоѡей: и проч.

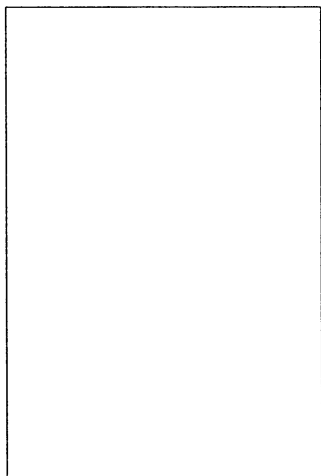
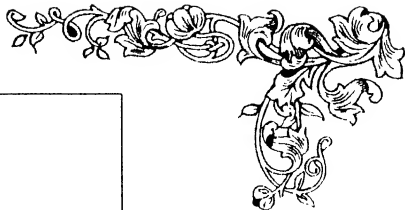
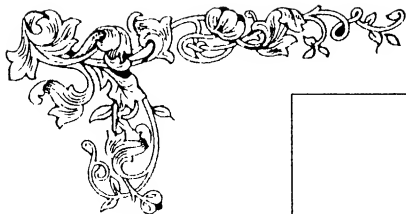
Шѣстоє:

И ѿвомѸ въ конѣць хранимѸ быти достоит / именовъ на чистое / ный кончащимсѧ приличны быти два нн: **ѿкѡ**, странный / смиренный / истинный / законный / **ѡка**нный / и проч: причастіемъ же еди́но: **ѿкѡ**, читанный / смиренный / чтённый / **ѡка**нный / видённый: и проч<...>.

(С. 16 зв. — 22 зв.)

Смотрицький М. Грамматіки славѣнскиѧ правільное Сѹнтагма / Підгот. до вид. і вступна стаття В.В. Німчука. — Київ, 1979.

Олексій ПАВЛОВСЬКИЙ
(1773 — після 1822)

Мовознавець, автор праці “Грамматика Малороссійскаго нарѣчія” (Санкт-Петербург, 1818) — першої в українському мовознавстві друкованої граматики живої народної української мови. У 1822 р. вийшло друком також написане ним “Прибавленіє къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія”, що доповнює й пояснює видану попередньо “Грамматику...”. У своїй праці О. Павловський уперше теоретично обґрунтував і послідовно продемонстрував на прикладах використання фонетичного принципу орфографії для української мови (за цим принципом написання слова повинно відбивати його вимову). Із нововведень мовознавця, що закріпилися в сучасній орфографії, стала передача звука [і] будь-якого походження літерою **і**, написання **дж**, **дз** для передачі дзвінких африкат [дж], [дз] тощо.

Правопис О. Павловського відіграв помітну роль у розвитку української орфографії насамперед тим, що започаткував її організацію на фонетичних засадах.

ГРАММАТИКА МАЛОРОССІЙСКАГО НАРѢЧІЯ

<...> ГЛАВА I.

О БУКВАХЪ.

а) О ЧИСЛѢ БУКВЪ.

Малороссіяне не знаютъ особаго шота своимъ буквамъ; ибо всѣ онѣ суть либо Славенскія церковныя, либо Россійскія гражданскія.

Многіе изъ нихъ въ письмѣ по нынѣ употребляютъ буквы Кси, Пси, Ижицу.

б) О ПРОИЗНОШЕНІИ БУКВЪ.

Буква А послѣ Ц въ концѣ рѣченій произносится какъ Я, на примѣръ: Царѣця, прыкашыця, лавочныця, пьяныця.

Г произносится такъ, какъ Латинское h. на пр. гуляю, губка, горпына, гэрный. Но есть много словъ, въ которыхъ Г произносится такъ, какъ Латинское g. на прим. гўля, гнѣпечь, грона, гудзь, гвалтъ, которыя, для отличія отъ первыхъ, я буду писать двумя буквами КГ, кгўля, кгрона, кгвалтъ.

Въ Малороссійскихъ словахъ есть два звука, которыхъ, не приводя въ примѣръ словъ изъ другихъ языковъ, и не выдумывая особыхъ знаковъ, изобразить иначе не можно, какъ посредствомъ также совокупно написанныхъ двухъ буквъ ДЖ и ДЗ, естли оныя будутъ произносимы вдругъ; на пр: ДЖ: джыкгўнь, джыкгунѣць, джкгўть, ѳдждже. ДЗ: дзвїнь, дзыкгарї, дзыкглыкъ, дзѣнь.

И по большей части произносится какъ Ы. на пр. лысть, сыній, жырный, кнѣжка.

Л въ серединѣ и на концѣ рѣченій очень часто перемѣшчняется на В; на пр: вовкъ, сказа́въ, повко́вныкъ, мо́лывся, хова́вся.

О въ односложныхъ рѣченіяхъ произносится какъ j, на пр: сімъ, піпъ, бігъ, стїль; а ближайшіе къ Литвѣ и грубѣйшіе Малороссіяне выговариваютъ оное такъ, какъ У или Ю мѣшая будто съ j, на пр: куїгъ, пуїпъ, буїгъ, руїдъ, сюїль.

Ф всегда произносится какъ двойная ХВ; на пр: Хвѣнна, хворый, хварба, хвыкга.

Ѣ произносится какъ Россійское мягкое j. на пр: ніжнѣй, літо, слѣдъ, тѣнь, сіно.

Я въ срединѣ и на концѣ рѣченій, произносится большею частію такъ, какъ бы оное состояло изъ двухъ буквъ БЯ; на пр: мѣясо, мѣяккѣй, вѣмя, тѣмя.

Ө произносится какъ тройная буква ХВТ. на пр: Саваоѣхвтѣ, рѣхвтма, Хвтеологія, Хвтеоѣдорѣ.

Въ протчемъ буквы Ф, Ъ, Э только въ произношеніи, а не на письмѣ перемѣняются, ибо Малороссіяне всегда пишутъ фѣрба, фѣнна, сѣно, слѣдъ, Эеологія, рыѠма.

Примѣчаніе. Буква есть изображаемый знакъ какого нибудь звука. Различные тоны звуковъ происходятъ отъ различнаго возвышенія и пониженія голоса. Всякому человѣку свойственно имѣть большее или меньшее число возвышеній и пониженій своего голоса, судя потому, каково у него есть строеніе голосовыхъ орудій. Но всякая нація (страна, народъ), имѣетъ опредѣленное число звуковъ, сколь бы въ протчемъ ни многообразно было у каждаго члена оная строеніе горла, неба, языка, зубовъ и проч. Чѣмъ сосѣдственнѣе между собою народы, тѣмъ меньше они имѣютъ таковыхъ между собой отличій. Отъ сего и въ Малороссіи весьма мало существеннаго отличія въ произношеніи отъ чистаго Россійскаго языка, и главнѣйшее есть — ощущаемая ухомъ грубость. Почему тамъ всѣ протчія, непоказанныя здѣсь, буквы произносятся точно также, какъ и во всѣхъ другихъ мѣстахъ Россіи. — Я намѣренъ всѣ слова Малороссійскія писать точно тѣми буквами, какими онѣ тамъ произносятся.

ГЛАВА II. О ЧАСТЯХЪ РѢЧИ.

а) О ИМЕНИ.

Родъ и число у Малороссіянь не имѣютъ никакого исключенія. Въ *надежахъ* есть нѣкоторыя собственности. *Склоненій*, можно сказать, пять. И поелику рѣченій у нихъ весьма много своихъ собственныхъ, или хотя и чистыхъ Россійскихъ, но передѣланныхъ по собственному образцу; то для сего необходимо нужно, примѣняясь ко всеобщей Грамматикѣ, представить перемѣны окончаній оныхъ таблицами, съ показаніемъ отступающихъ отъ общихъ правилъ исключеній.

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА

СКЛОНЕНІЕ 1.

	А.		Я. женскаго рода.	
	единств. чис.	множ. чис.	единств. чис.	множ. чис.
	гру́ба. печь.		свыннѣя. свинья.	
И.	гру́ба.	гру́бы	свыннѣя	свыннѣи
Р.	-бы	-бѣ	-ннѣи	-нѣи
Д.	-бі	-бамѣ	-ннѣи	-ннѣямѣ
В.	-бу	-бѣ, -бы	-ннѣю	-нѣи
З.	-бо!	-бы!	-нѣ!	-ннѣи!
Т.	-бою	-бамы	-ннѣю	-ннѣямы
П.	обѣ -бі	-бахѣ.	-ннѣи	-ннѣяхѣ

Но имена кончающіяся на КА, дательный и предложный падежи имѣютъ на ЦІ, на пр: рука, руці, обѣ руці; на ГА, имѣютъ оные падежи на ЗІ, нога, нозі, обѣ нозі; на ХА, на СІ, заверу́ха, метель, заверусі, обѣ заверусі; на ЦЯ, имѣютъ дательный и предложный единственнаго числа на ЦІ, винительный на ЦЮ, а родительный множественнаго числа на ЦѢ, на пр: черныця, монахиня, обѣ черныці, черныцю, чернычь.

СКЛОНЕНІЕ 2.

Ъ.

	единственное число.	множественное число.
	<i>панѣ.</i>	господинѣ.
И.	панѣ	панѣи, панѣове.
Р.	-на	-нѣвѣ
Д.	-ну -нові ¹	-нѣмѣ
В.	-на	-нѣвѣ

¹ Окончаніе на ОВІ, или на ЕВІ и на ОВЕ, рѣдко употребляется въ именахъ вещей одушевленныхъ, на пр: *коза́къ, козако́ви; чолові́къ, чолові́кові; ві́лъ, волóви; кінъ, конéви* или *коні́ови; Онопрі́й, Оноуфрій, Онопрі́вѣ*; а и того рѣже въ неодушевленныхъ, на пр: *со́нце, со́нцевѣ*. Въ прочемъ сіе окончаніе означаетъ умягченіе грубости нарѣчія, — и есть собственность Славенскаго языка.

З.	-не!	-ны! -ове!
Т.	-номъ	-намы
П.	объ -ні	-нахъ

Й.

	единственное число.	множественное число.
	<i>лій, лый, луйй.</i>	свѣчное сало.
И.	луй	лої
Р.	-оя	-івъ
Д.	лою	лоямъ
В.	луй, лоя	-оівъ, -ої
З.	-й!	-ої!
Т.	-оѣмъ	-ямы
П.	объ -ою, -ої	-яхъ.

Кончающіяся на ГЪ, предложный имѣютъ на ЗІ, стігъ, стогъ сѣна, объ стозі; а на ХЪ, оный падежъ имѣютъ на СІ, духъ, объ дусі.

Б. мужескаго рода.

	единственное число	множественное число.
	дурень.	дуракъ.
И.	дурень	дурні
Р.	-рня	-рнівъ
Д.	-рню	-рнямъ
В.	-рня	-рнівъ
З.	-рне! -рню!	-рні!
Т.	-рнемъ	-рнямы
П.	объ -рні, -рню	-рняхъ

Е

единственное число

сѣнце, слѣнце, солнце.

И.	сѣнце	Множественнаго не имѣеть; но когда бывають на небѣ явленія нѣсколько солнцевъ представляющія, то говорятъ также: два сѣнца, багáцько сѣнцивъ, межъ тріѣма сѣнцями.
Р.	-ця	
Д.	-цю, -цеві	
В.	-це, -ця	
З.	-це!	
Т.	-цемъ	
П.	объ -ці, -цю	

	О.		Ъ.	
	един. ч.	множ. ч.	един. ч.	множ. ч.
	кóлыво, кутя̀,	кутъя.	насіньнѣ, сімья.	сѣмена
И.	кóлыво		насіньнѣ	множест- веннаго не имѣють
Р.	кóлыва		насіньня	
Д.	-ву		-ньню	
В.	-во, -ва		-ньнѣ, ньня	
З.	-во!		-ньнѣ!	
Т.	-вомѣ		-ньнѣмѣ	
П.	обѣ -ві.		-ньні.	

СКЛОНЕНІЕ 3.

Я средняго рода.

	един. ч.	множ. ч.	
	поросѣ, поросѣто, поросѣонокъ.	поросѣокъ, поросенокъ	По сему же образцу склоняются: курченя, цы- пленокъ, паненя, господ- чикъ, турченя, турчо- нокъ, и симъ подобныя имена.
И.	поросѣ	поросѣта	
Р.	-сѣты	-сѣтъ	
Д.	-сѣті	-сѣтамѣ	
В.	-сѣ -ято	-сѣта, -ятѣ	
З.	-сѣ! -ято!	-сѣта!	
Т.	-сѣтомѣ	-сѣтамы	
П.	-сѣті.	-сѣтахъ.	

СКЛОНЕНІЕ 4.

Ъ женскаго рода.

	един. ч.	множ. ч.	
	тѣнь.	тѣнь.	Так же склоняется цѣнь, олово; но множественнаго числа не имѣеть. Въ Малороссійскомъ нарѣчїи весьма мало имѣется словъ относящихся къ сему склоненїю.
И.	тѣнь	тѣні	
Р.	тѣні	тѣней	
Д.	-ні	-нѣмѣ	
В.	-нь	-ні, нѣй	
З.	-нь!	-ні!	
Т.	-ньню	-нѣмы	
П.	о -ні.	-нѣхъ.	

СКЛОНЕНІЕ 5.

I.

пáні, госпожа. Можетъ быть сїе одно только и есть во всемъ нарѣчїи имя кончающееся на j, и склоняющееся в обоихъ числахъ.

	един. число	множ. число
И.	пáні	пáніі, пáнеі
Р.	-ніі, -неі	-нѣй
Д.	-ніі, -неі	-неямъ
В.	-ні, -нею	-ніі, -нѣй
З.	-ні!	-ніі! -неі!
Т.	ніѣю, -нею	-неямы
П.	объ -ніі,	-неяхъ.

По сему же образцу склоняются, но букву Е удерживаютъ только въ родительномъ падежѣ: граблї, грабелѣ, граблямъ, граблямы, объ грабляхъ; краглї, кегли, крагелѣ, или крагливъ, краглямъ, краглямы, объ крагляхъ, и протчїя рѣченїя не имѣющїя единственнаго числа.

Вообще. Существительныя единственныя, не имѣющїя множественнаго, такъ какъ и множественныя, не имѣющїя единственнаго числа, въ Малороссїйскомъ почти всѣ тѣже, что и въ чистомъ Россїйскомъ языкѣ.

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА.

Слѣдующїй примѣръ послужитъ образцомъ для склоненїя всѣхъ прилагательныхъ Малороссїйскихъ именъ.

гáрный, мотóрный, дóбрый, хорóшый, хорóшїй

	единственное число			множеств. число
	мужескаго.	женскаго.	средняго.	всѣхъ родовъ.
И.	гарный	-ная, -на	-нѣе, -не	гáрныі, гáрны
Р.	-ного	-ноі	-ного	-ныхъ
Д.	-ному	-ный	-ному	-нымъ
В.	-ного,	-ную, -ну	-неѣ, -не	-ныхъ
З.	-ный!	-ная, -на	-неѣ, -не!	-ныі, -ны!
Т.	-нымъ	-ною	-нымъ	-нымы
П.	-нымъ	-ный	-нымъ	-ныхъ

Уравненіє прилагательныхъ именъ дѣлается въ уравнительной степени чрезъ прибавленіє слога *ійшый*, а въ превосходной чрезъ нарѣчія *дуже*, *очень*, *сылнѣ*, *сильно*; а *грубѣйшіє*, въ сильномъ движеніи души, говорятъ еще изъ сына, изъ чорта, изъ чортובהго, изъ бисובהго сына, то есть, чрезвычайно *дужый*; по большей же части превосходная степень дѣлается прибавляя къ положительной степени слогъ *пре*, а не рѣдко также и польскій слогъ *най*, на *пр*: *красный*, *краснійшый*, *сылнѣ красный*; *чорный*, *чорнійшый*, *пречорный*; *моторный*, *моторнійшый*, изъ сына *моторный*; *дужый*, *дужійшый*, *найдужшый*, или изъ бисובהго сына *дужый*. О неправильномъ уравненіи особеннаго сказать нѣчего.

УВЕЛИЧИТЕЛЬНЫЯ И УМЕНЬШИТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА.

Имена сего рода иногда послѣдуютъ правиламъ общей Грамматики. а иногда весьма странно отъ нихъ отступаютъ, как-то:

а.) Увеличительныя: *бѣвдурь*, *болвань*, *бѣвдурѣще*; *стѣль*, *стѣльѣще*; *ногá*, *ножѣще*; *сúка*, *сúчыще*, или *суцýга*; *окно*, *окнѣще*; *здоровый*, *здоровѣнный*; *дужый*, *дужѣнный*; *вражый*, *вражѣнный*; *чортывъ*, *чортѣнный*. Окончаніє **ЕННЫЙ** показываетъ увеличеніє прилагательныхъ именъ, чего въ Россійской Грамматикѣ не имѣется.

б.) Уменьшительныя: *Дмытрò*, *Дмитрій*, *дмытрыкъ*, *дмытрúсь*, *дмытрúсыкъ*; *Парáска*, *Парасковья*, *парáсочка*, *парáся*; *бáтько*, *отець*, *бáтюшка*, *бáтюшечка*, *бáтюшечечка*; *тáто*, *татúсь*, *татúсыкъ*, *татúсечко*; *мáты*, *матúся*, *матúсенька*, *матúсенечка*; *рука*, *рúчка*, *рúчечка*, *рúченька*; *сòнце*, *сòнечко*, *сòнечечко*; *кусòкъ*, *кусòчокъ*, *кусòчечокъ*, *кусòчечечокъ*; *стовпъ*, *столпъ*, *стовпѣць*, *стòвпчыкъ*, *стòвпчычокъ*; *чоловѣкъ*, *чоловѣчына*, *чоловѣчокъ*; *свѣта*, *смурой кафтанъ*, *свытýна*, *свытýнка*, *свытýночка*; *пирò*, *пирцѣ*; *чернýло*, *чернýлце*; *стеклò*, *стекѣлце*; *гáрный*, *гарнѣнькій*, *гарнѣсенькій*, *гарнѣсесенькій*; *любый*, *любенькій*, *любѣсенькій*, *любѣсесенькій*; *малый*, *малѣнькій*, *малѣсенькій*, *малѣсесенькій*; или *малый*, *мацýпенькій*, *мацýпѣсенькій*, *мацýпѣсесенькій*, *мацýпѣнѣчкій*, *мацýпѣсенѣчкій*, *мацýпѣсесенѣчкій*. Но избыточное сіє уменьшеніє уже слишкомъ нѣжно, отчасти смѣшно, и больше самопроизвольно.

ЧИСЛИТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА.

Въ именахъ сего рода особенныхъ отступленій отъ чистаго Россійскаго языка не имѣется; ибо онѣ въ Малороссіи все тѣже, и въ рѣчи склоняются такимъ же образомъ, какъ и по протчимъ областямъ Россіи, исключая неважную разницу въ перемѣнахъ окончаній нѣкоторыхъ склоняющихся именъ, на пр. двомá, или двоіма, тріомá, пятьма́, шостомá, вмѣсто двумя, тремя, пятью, шестью.

б.) О М Ъ С Т О И М Е Н И И.

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЯ М Ъ С Т О И М Е Н И Я.

	я.	ты.	себѣ.	
И.	я	ты	—	Во множественномъ числѣ также мы, вы, и проч.
Р.	—	—	—	
Д.	мыні	тобі	собі	
В.	менѣ	тебѣ	себѣ	
З.	—	ты!	—	
Т.	мною	тобою	собою	
П.	объ мыні	тобі	собі.	

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЯ М Ъ С Т О И М Е Н И Я.

сей, -сяя, ся, -сѣѣ, се. сей, этотъ.

	единственное число.			множ. ч. всѣхъ родовъ.
	муж.	жен.	сред.	
И.	сей	сяя, ся	сѣѣ, се	сіи
Р.	сіого	сеі, сеѣи	сіого	сіхъ
Д.	сіому	сіи	сіому	сімъ
В.	сіого	сію, сию	сіого, сѣѣ, се	сіхъ, сіи
Т.	сімъ	сѣю, сѣю	сімъ	сімы
П.	о сіомъ	-сіи	сімъ	-сіхъ.

Также склоняются: оцѣй, оцѣя, оцѣя, оцѣѣ, оцѣѣ, вотъ-ето, вотъ-ета, вотъ-ето; мій, моя, ма, моѣ; твій, твоя, твоѣ свій, своя, своѣ; той, тая, та, тѣѣ, те; чый, чья, чыѣ.

винъ, вона, вонò. онъ, она, оно.

	единственное число.			множ. число.
	муж.	жен.	сред.	всѣхъ родовъ.
И.	винъ	вона	вонò	вонѣ
Р.	îogò	îi, ѣi	îogò	ixъ
Д.	îomû	ий	îomû	имъ
В.	îogò	îi, ѣi	îogò	ixъ
Т.	имъ	ѣю	имъ	имы
П.	объ нимъ	-ий	-нимъ	-ныхъ.

Также склоняются: нашъ, наша, наше; вашъ, ваша, ваше; самъ, сама, самè или самò.

кто, що. кто, что?

И.	кто	що	В.	когò,	-що
Р.	—	чогò	Т.	кймъ	чымъ
Д.	комû	чомû	П.	объ кймъ	-чымъ

6.) О Г Л А Г О Л Ъ.

Въ спряженіяхъ Малороссійскихъ глаголовъ находятся слѣдующія отличія.

Помогающій глаголъ быть имѣеть: изъявительнаго наклоненія, настоящаго времени въ обоихъ числахъ третье лицо, предъ согласною буквою ѣ, а предъ гласною ѣсть; прошедшее въ един. числѣ бувъ, була, булò, а во множ. булы; давнопрошедшее бувавъ, бувала, бувало, бувалы; будущее буду, будешъ, буде или будетъ, множ. будемо, будете, будутъ; въ повелительномъ наклоненіи един. будь, бувай, нехай буде или буваѣ, множ. будьмо, будте, бувайте, нехай будутъ, нехай бувають; неопредѣленнаго наклоненія настоящее время бутъ; дѣпричастіе прошедшаго времени бувшы, давнопрошедшаго бувавшы; причастій же не имѣеть.

І. СПРЯЖЕНІЕ.

співáть, співáты, пѣть.

ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

единственное число		множ. число	
я.	співáю	мы.	співáймо
ты.	співáѣшь	вы.	співáѣте
винъ, она, но.	співáѣ, вá.	вонѣ.	співáють

Прошедшее однократное.

един. ч.		множ. ч.	
я. } ты. } винъ. }	заспівáвъ, заспівáла, заспівáло	мы } вы. } вонѣ. }	заспівáлы.

И Л И

един. ч.		множ. ч.	
я. } ты. } винъ. }	співнѹвъ, співнѹла, співнѹло,	мы } вы. } вонѣ. }	співнѹлы.

Прошедшее многократное.

един. ч.		множ. ч.	
я. } ты. } винъ. }	співáвъ, співáла, співáло.	мы } вы. } вонѣ. }	співáлы.

Давнопрошедшее.

един. ч.		множ. ч.	
я. } ты. } винъ. }	співувавъ, співувала, співувало.	мы } вы. } вонѣ. }	співувалы.

Будущее однократное.

един. ч.		множ. ч.	
я.	заспівáю,	мы.	заспівáймо,
ты.	заспівáѣшь,	вы.	заспівáѣте,
винъ.	заспівáѣ, -вá.	вонѣ.	заспівáють.

И Л И

един. ч.

множ. ч.

я.	співну́.	мы.	співнемо́.
ты.	співне́шъ.	вы.	співнетѣ́.
винъ.	співне́, -не́тъ.	вони́.	співну́ть.

Будущее многократное.

един. ч.

множ. ч.

я.	б́уду	} співа́ть.	мы.	б́удемо	} співа́ть,	
ты.	б́удешъ		вы.	б́удете		и л и
винъ.	б́уде		вони́.	б́удуть		співа́ты

И Л И

един. ч.

множ. ч.

я.	співа́тому	мы.	співа́тjemy.
ты.	співа́тымешъ	вы.	співа́тjете.
винъ.	співа́тjе.	вони́.	співа́тjуть.

ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

един. ч.

множ. ч.

я.	—	мы.	співа́ймо.
ты.	співа́й	вы.	співа́йте
винъ.	нехай співа́ѣ, или -ва́	вони́	нехай співають.

Будущее однократное.

един. ч.

множ. ч.

я.	—	мы.	заспіва́ймо.
ты.	заспіва́й	вы.	заспіва́йте.
винъ.	нехай заспіва́ѣ или -ва́.	вони́.	нехай заспівають

И Л И

един. ч.

множ. ч.

я.		мы.	співні́мо.
ты.	співні́.	вы.	співні́ть.
винъ.	нехай співне́.	вони́.	нехай співну́т

НЕОПРЕДѢЛЕННОЕ НАКЛОНЕНИЕ.

Время настоящ. співать, или співаты.

Прош. однокр. співнуть, заспівать, заспіваты.

ДѢПРИЧАСТІЯ.

Настоящ. співajúчы.

Прош. однокр. співнўшы, заспівáвши.

Прош. многокр. співáвши.

а. СПРЯЖЕНІЕ.

ворушыть, трогать, ворошить.

ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ.

Время настоящее.

един. число.

множ. число.

я.	вору́шу	мы.	вору́шимо.
ты.	-шышь	вы.	-шыте.
винь, вона, вонò.	-шыть.	вонь.	-шать.

Прошедшее однократное.

един. число.

множ. число.

я.	} ворухнўвъ, ворухнўла, ворухнўло.	мы.	} ворухнўлы.
ты.		вы.	
винь.		вонь.	

И Л И

един. число.

множ. число.

я.	} поворушы́въ, поворушы́ла, поворушы́ло,	мы.	} поворушы́лы
ты.		вы.	
винь.		вонь.	

Прошедшее многократное.

един. число.		множ. число.	
я. } ты. } винь. }	ворушѣвъ, ворушѣла, ворушѣло,	мы. } вы. } вонѣ. }	ворушѣлы.

Давнопрошедшее.

един. число.		множ. число.	
я. } ты. } винь. }	ворушувавъ, ворушувала, ворушувало.	мы. } вы. } вонѣ. }	ворушувалы

Будущее однократное.

един. число.		множ. число.	
я. ты. винь.	ворухнѹ ворухнѣшь ворухнѣ или -нѣть	мы. вы. вонѣ.	ворухнемѹ, ворухнетѣ, ворухнутѣ.

И Л И

един. число.		множ. число.	
я. ты. винь.	поворѹшу, поворѹшышь, поворѹшыть.	мы. вы. вонѣ.	поворѹшимо, поворѹшите, поворѹшатѣ.

Будущее многократное.

един. число.		множ. число.	
я. ты. винь.	бѹду } бѹдешъ } бѹде }	ворѹшыть	мы. бѹдемо } вы. бѹдете } вонѣ. бѹдутъ }
			ворѹшыть, и л и ворушѣты.

И Л И

един. число.		множ. число.	
я. ты. винь.	ворушѣтыму, -тымешъ -тыме, и л и метѣ.	мы. вы. вонѣ.	ворѹшытыmemo -мете -мутѣ.

ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ.

Время настоящее.

един. число.

множ. число.

я.	—	мы.	ворушімо.
ты.	ворушы	вы.	ворушіть.
винь.	нехайъ ворушыть.	воны.	нехайъ -шать.

ИЛИ

един. число.

множ. число.

я.	—	мы.	поворухнімо
ты.	поворушы	вы.	-ніть.
винь.	нехайъ -шыть.	воны.	нехайъ -нуть.

Будущее однократное.

един. число.

множ. число.

я.	—	мы.	ворухнімо,
ты.	ворухні.	вы.	ворухніть,
винь.	нехайъ ворухне, или -неть	воны.	нехайъ -нуть.

НЕОПРЕДѢЛЕННОЕ НАКЛОНЕНИЕ.

Время наст. ворушыть, или ворушыты.

Прош. однокр. ворухнуть, ворухнуты, поворухнуть.

ДѢПРИЧАСТІЯ.

Настоящ. ворущачы.

Прош. одн. ворухнувши, поворухнувши.

Прош. многокр. ворущывши.

О неправильныхъ глаголахъ Малороссійскаго нарѣчія, велику въ нихъ важныхъ отъ правилъ отступленій весьма мало, говорить было бы излишне.

г.) О П Р И Ч А С Т І Я Х.

Причастій ни настоящаго, ни прошедшаго времянь у Малороссіянъ совсѣмъ нѣтъ; а замѣняютъ оныя мѣстоименія, первое той, що, тотъ, который и глаголъ въ настоящемъ времени, а

последнее тѣже мѣстоименія и глаголь въ прошедшемъ времени, на пр:

Подай, паньчю! мыні тую свѣчку, що на столі стоить.

Тымушь я нечувъ теі казані, що въ цѣркві дякъ читавъ.

д.) О П Р О Т Ч И Х Ъ Ч А С Т Я Х Ъ Р Ъ Ч И .

Нарѣчія, такъ какъ и прилагательныя имѣна, имѣють свои степени уравниія, на пр: дѣже, сильно, дѣжше или дужійше, сильнѣе, найдѣжше, или предѣже, пресильно.

Всѣ другія правила Нарѣчій, Предлоговъ, Союзовъ и Междуметій словопроизводной части Грамматики, говоря вообще, суть тѣже, что въ настоящемъ Россійскомъ языкѣ <...>

(С. 1—21)

Павловскій А. Грамматика Малороссійскаго нарѣчія. — Санкт-Петербург, 1818.

П Р И Б А В Л Е Н І Е К Ъ Г Р А М М А Т И К Ъ М А Л О Р О С С І Й С К А Г О Н А Р Ъ Ч І Я . ИЛИ, О Т В Ъ Т Ъ Н А Р Е Ц Е Н З І Ю , З Д Ъ Л А Н Н У Ю Н А О Н У Ю Г Р А М М А Т И К У

Въ 1818 году, при отъѣздѣ изъ С. Петербурга, понадобилось мнѣ напечатать давно лежавшую у меня въ тетрадяхъ книжку, подъ названіемъ: *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія. Или, Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями.* При изданіи сей книжки я отнюдь не помышлялъ, что бы предметъ ея — какъ весьма, казалось, неважный — могъ склонить на себя вниманіе людей въ свѣтѣ уже извѣстныхъ своими филологическими произведеніями. Однако же возвратившись въ С. Петербургъ, и перечитывая журналъ *Сынъ Отечества*² на 1818 годъ, я нашель въ № XXIII на оную книжку Рецензію Князя *Цертелева*. — Я не имѣю чести быть извѣ-

² Російскій историко-політичний та літературний журнал, що виходив у Петербурзі з перервою у 1812—1852 рр. — *Упор*.

стнымъ Его Сіятельству; и потому не могу изъяснить лично моеѣ благодарности за трудъ, которымъ ему угодно было открыть свои мысли, въ разсужденіи моеѣ книжки. Но какъ мысли его по многимъ мѣстамъ той книжки съ моими мыслями несходствуютъ: то я прошу у Его Сіятельства позволенія, на тѣ несходства объясниться. — Сіе необходимо нужно для любящихъ истину и Рускую словесность³. Кому угодно, тотъ можетъ читать Рецензію въ подлинникѣ; а я здѣсь покажу однѣ только наши несходства — по продолженію самой Рецензіи.

(С. 1—2)

<...> В статью о мѣстоименіяхъ сочинитель пишетъ такъ:

И.	я,	ты.
Р.	—	—
Д.	мини,	тоби.

Линѣчка, стоящая подъ какимъ либо словомъ, показываетъ, что и на ея мѣстѣ должно стоять то же самое предъидущее: но всякой, знающій сколько нибудь Малороссійское нарѣчіе, скажетъ, что мѣстоименія *я* и *ты* имѣютъ въ родительномъ падежѣ *мене, тебе*.

О.

Въ Грамматикѣ моеѣ напечатано вотъ какъ:

	я.	ты.	себе.		В.	менѣ	тебѣ	себѣ
И.	я	ты	—		З.	—	ты	—
Р.	—	—	—		Т.	мнѣю	тобѣю	собѣю
Д.	мыні	тобі	собі		П.	обѣ мыні	тобі	собі

не очевидно ли же, что линѣчки показываютъ, что изъ сихъ мѣстоименій *себе* именительнаго, всѣ три родительнаго, *я* и *себе* звательнаго падежей не имѣютъ? — Иначе, по смыслу рецензіи, сверхъ родительнаго всѣхъ сихъ трехъ мѣстоименій, *себе* должно имѣть падежъ именительный, а *я* и *себе* звательные падежи такіежъ, какъ ихъ винительные, то есть *мене, себе*: что однакожъ было бы въ Грамматикѣ очень ново. Мысль мою, безъ сего моего объясненія, могли бы раскрыть линѣчки, проведенныя мною в склоненіи мѣстоименія *себе* и въ звательномъ падежѣ мѣстоименія *я*: но онѣ, не знаю по чему, не вошли въ лабораторію Рецензіи. Въ прочемъ, можетъ быть, и лучше бы было, вмѣсто

³ Латинская пословица: Littera dicta perit, littera scripta manet.

линѣчекъ, оставить пустыя мѣста: но я сочинялъ свою Грамматику близъ тридцати лѣтъ назадъ, и по тому держался тогдашняго въ книжномъ правописаніи обычая.

Однако я сказалъ, что линѣчки мои показываютъ, будто мѣстоименія я, ты и себе не имѣютъ родительнаго падежа; нѣтъ, я не то утверждаю, что бы сіи мѣстоименія родительнаго падежа вовсе не имѣли: они его имѣютъ, но только не мене, тебе, себе, а вмѣсто сихъ словъ они по вопросу чый, чья, чьѣ? заимствуютъ приличные падежи отъ мѣстоименій мій, твій, свій, на прим. *се цѹцукъ* (щенокъ) МІЙ, а *ся хустынка* (платочекъ) ТВОЯ; *хлопья* (мальчикъ) *укололо* СВОЮ *пѹчку* (палець); а по вопросу *для, до, изъ, отъ, у кого?* то есть, для родительнаго падежа, управляемаго предлогами, заимствуютъ у себя же падежъ винительный, на прим. *для когò кравецъ шьѣтъ кожѹхъ* (для кого портной шьетъ шубу)? *для* МЕНЕ, ТЕБЕ, СЕБЕ; и такъ словъ *менѣ, тебѣ, себѣ*, такъ какъ составляющихъ собственно падежъ винительный, въ родительномъ падежѣ — хотя бы и на мѣсто линѣчекъ — писать не слѣдуетъ; да и ни кто не говоритъ ни въ Малороссійскомъ, ни въ чистомъ Рускомъ языкѣ, на прим. *эта* МЕНЕ (моя) *собака*; такая рѣчь была бы нескладная, употребляемая только недоучившимися Рускому языку иностранцами: *эта* МЕНЕ (моя) *сапакъ*; *зей* дитинѣ ТЕБЕ (твой) *шенихъ, кралишка*.

(С. 6—9)

<...> Нѣкоторыя слова пишетъ неправильно, на примѣръ:

<i>вечера</i>		<i>вечеря</i>
<i>пайматка</i>		<i>паниматка</i>
<i>ныдить</i>		<i>нудить</i>
<i>хвостыкъ</i>		<i>хвастыкъ</i>
<i>бисъ-дерево</i>		<i>божъ-дерево или боже дерево</i>

Правила для Малороссійскаго нарѣчія ни какимъ ученымъ обществомъ еще не писаны и не утверждены; а потому и не извѣстно еще, какъ должно писать на семъ нарѣчій *правильно*; и я въ Грамматикѣ писалъ слова по тому произношенію, или употребленію, какое мнѣ случалось слышать въ разныхъ мѣстахъ, а главнѣйше въ Кіевѣ, гдѣ, какъ извѣстно, прежде жили древнѣйшіе Славяне *Поляне, Кій*, строитель Кіева, сами Государи и Малороссійскіе Гетманы, а слѣдовательно и языкъ былъ въ чистѣйшемъ состояніи, а по крайней мѣрѣ бываютъ случаи и те-

перь слышать различныя измѣненія Малороссійскаго нарѣчія. Однако же я не спорю и въ томъ, что нынѣ *Полтавское* нарѣчіе *Кіевскому* предпочитается, и не безъ причины.

Вечера хотя и грубенко, но Малороссійское, а *вечеря* Славенское, наше церковное, слово. — У сосѣдей Поляковъ также *wieczera*, а не *ia*.

Конечно *паниматка*, а не *пайматка*; но избѣгая запинки языка отъ слога *ни*, большею частію говорятъ *паймáтка*, *пайматúся*.

(С. 14—16)

<...> *Ны́дить*, значить, какъ я и въ Грамматикѣ перевелъ, СО СКУКИ УМИРАТЬ, также за ДѢЛОМЪ БЕЗОТХОДНО СИДѢТЬ, КОРПѢТЬ; а *нудить*, или по произношенію Малороссійскому точнѣе *нудыть*, ТОШНИТЬ, то же, что и *вадыть*: и такъ, между *ны́дыть* и *нудыть* великая разница.

(С. 17)

<...> Къ недостаткамъ разсматриваемой книги можно отнести и то, а) что сочинитель говоритъ иногда не опредѣлительно, на прим. на стр. 2 сказано: *и* по большей части произносится какъ *ы*; здѣсь можно бы упомянуть по крайней мѣрѣ главные случаи: сказать, что буква *и* выговаривается какъ *ы* (или лучше сказать нѣсколько мягче) въ концѣ глаголовъ на прим. *ходыти* и въ творительныхъ падежахъ именъ на прим. *рукамы*...

О.

И концы глаголовъ и творительные падежи не составляютъ главныхъ случаевъ для перемѣны Малороссіянами *и* на *ы*. Въ словахъ: *синій*, *нитка*, *листь*, *одинъ*, *чистый*, *пишетъ*, *наклонилъ*, *прислонился*, *приди*, *вихоръ*, *осипъ* и проч. они говорятъ: *сыній*, *нытка*, *лысть*, *одынъ*, *чыстый*, *пыше*, *наклонывъ*, *прислонывся*, *приды*, *выхоръ*, *осыпъ*; и по тому я утверждаю, что *и* не только по большей части, но всегда произносится какъ *ы*, твердо: скажите мнѣ случай, гдѣ Малороссіянинъ, читая какую-либо бумагу (разумѣется, правильно по руски написанную) *и* не будетъ произносить какъ *ы*? — Но концы глаголовъ и творительные падежи составляютъ еще, по словамъ вашимъ, главные случаи: хотѣлъ бы я знать сіи случаи въ ихъ подробности!..

Вы еще говорите, что буква *и* у Малороссіянь произносится нѣсколько мягче, нежели *ы*; это значить, что вы говорите еще больше неопредѣлительно, нежели я. Ибо какой существуетъ

средній тонъ между *и* и *ы*? развѣ только иностранцевъ, недавно въ Россіи живущихъ <...>

(С. 25—27)

<...> Въ сихъ рѣчахъ вы вездѣ услышите отъ Малороссіянина, ежели бы онъ сталъ ихъ переговаривать, чистое *ы*.; ибо они, какъ и всѣ прочіе Россіяне, имѣя голосовые орудія совершенныя, произносятъ чисто и ясно всѣ буквы.

<...> и в) часто безъ нужды затрудняетъ читателя правописаніемъ своимъ, употребляя на прим. вмѣсто *г* произносимаго какъ *г*, буквы *кг*, равно и вмѣсто *ѣ* произносимаго какъ *и*, букву *і*. Кажется, гораздо лучше писать настоящимъ образомъ, поставляя надъ оными двѣ точки...

Для означенія трехъ звуковъ въ Малороссійскомъ нарѣчьи, которыхъ я неумѣлъ изъяснить лучшимъ способомъ, какъ соединяя вмѣстѣ двѣ буквы *кг*, *дж* и *дз*, поставьте надъ буквами *г* и *д* двѣ точки, или выдумайте особые какіе нибудь знаки, въ томъ есть воля ваша; лишь бы оные знаки хорошо изъясняли въ рѣчи тѣ самые звоны, которые въ книжкѣ я разумѣлъ. — Ежели, однакоже, въ письмѣ Малороссійскомъ, удерживая букву *ѣ*, писать надъ нею, какъ вы назначаете, двѣ точки .. то слова такія въ произношеніи будутъ весьма странны. Въ Рускихъ книгахъ принято писать только надъ буквою *е* двѣ точки (*ѣ*) или вмѣсто того двѣ буквы *іо* со знакомъ свѣрху ихъ \wedge (*іѳ*); и онѣ въ семъ случаѣ имѣютъ острой, или тупой, звонъ, употребляемый только въ просторѣчьи, какъ въ словахъ: *всѣ обо всѣмъ*, *тѣрка*, *ѣршъ*, *бѣтъ*, *поѣшь*, *ржѣшь*, *поплѣвываетъ*; и такъ слова, на прим. *свѣчка*, *хлѣбъ*, *снѣдъ*, *мѣрка*, *нѣтъ*, *звѣрь*, *звѣзда*, *синѣе*, *спѣвалъ*, *пѣсня*, *человѣкъ*, не только Малороссіянинъ, но и всѣ другіе будутъ в чтеніи произносить остро: *свѣѳчка*, *хлѣѳбъ*, *снѣѳдъ*, *мѣѳрка*, *нѣѳтъ*, *звѣѳрь*, *звѣѳзда*, *синѣѳе*, *спѣѳвалъ*, *пѣѳсня*, *челоѳвѣѳкъ*; т. е. какъ въ словѣ *Маіѳръ*. — Но какое произношеніе будутъ еще имѣть звуки *кг*, *дж* и *дз*, ежели написать ихъ двойными буквами, но поставятъ надъ буквами *г* и *д* двѣ точки, на прим. въ словахъ: *ѣныпецъ*, *ѣудъ*, *ѣвалтъ*, *ѳжѣут*, *ѳзѣнь*, *ѳзусъ*...

О буквѣ *ѣ*. Возьмемъ въ примѣръ слово *синій*. Всякъ имѣющій здравое чувство слышанія, долженъ признать, что Велико-россіяне въ семъ словѣ букву *і* произносятъ весьма мягко, и точно такъ, какъ Малороссіяне букву *ѣ*: вотъ вся причина, почему я вмѣсто *ѣ* въ Грамматикѣ писалъ *і*. Я однакоже повторяю

присемъ правило, которое написалъ въ Грамматикѣ на стран. 3й, что буква ѣ перемѣняется у Малороссіянь только въ произношеніи, а не на письмѣ; ибо они всегда пишутъ также: мѣсто, хлѣбъ, дѣло, бѣда, рѣдкость, снѣгъ, свѣтъ, человекъ, и проч.

<...> Вообще, относительно до моего правописанія, я старался какъ можно всѣ слова Малороссійскія излагать на письмѣ тѣми самыми буквами и удареніями, какими онѣ тамъ произносятся <...>

(С. 28—31)

Павловскій А. Прибавленіє къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія. или, Отвѣтъ на Рецензію, здѣланную на оную Грамматику. — Санкт-Петербург, 1822.

РУСАЛКА ДНѢСТРОВАЯ (1837)

Український альманах, упорядкований і виданий 1837 р. у м. Будапешті “Руською трійцею” — Маркіяном Шашкевичем, Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем, “Русалка ДнѢстровая”, до якої увійшли західноукраїнські фольклорні та оригінальні твори членів “Руської трійці”, стала першою в Галичині книжкою, надрукованою живою народною українською мовою, гражданським шрифтом¹ та новим правописом, що протиставило її традиційним для Західної України виданням, написаним язичієм², церковнослов’янською кириличною азбукою та з дотриманням етимологічного правопису XVII—XVIII ст.³ Орфографія “Русалки...”, засади якої сформулював М. Шашкевич у передмові до цього видання, була зорієнтована на принцип “пиши, як чуєш, а читай, як видиш”, тобто на фонетичний принцип.

Як така, що заперечувала мовну й правописну галицьку традицію, а також через національно-патріотичний зміст, “Русалка ДнѢстровая” була різко негативно оцінена в галицьких консервативних колах, заборонена й вилучена з ужитку австрій-

¹ Шрифт, створений на основі московського скорописного кириличного письма, який почали використовувати в Росії за наказом царя Петра I у друкуванні книжок світського змісту замість давньоруського півуставу (1708—1710). 1709 р. гражданку було запроваджено в Україні, що входила до складу Російської імперії. У Західній Україні, що перебувала під владою австрійського монарха, гражданку вперше застосували видавці “Русалки ДнѢстрової”, однак остаточно в Галичині, Закарпатті та на Буковині вона витіснила традиційну кирилицю лише в другій половині XIX ст. — *Упор.*

² Штучно створена книжна мова, що побутувала в Західній Україні в XIX ст., являла собою суміш старослов’янської мови з елементами російської і староукраїнської мов та західноукраїнських діалектів. — *Упор.*

³ Традиційний український правопис, що сформувався в писемній практиці XVIII ст. Суть його полягала у відображенні на письмі не тільки вимови, а й походження певного звука та в збереженні традиційної форми його написання. — *Упор.*

ським урядом; її правопис поширився в Галичині. Однак певні інновації упорядників альманаху були позитивно сприйняті в Наддніпрянській Україні та закріпилися в сучасному українському правописі. Так, адаптуючи російську гражданку до звукової системи української мови, видавці “Русалки...” відмовилися від літер **ъ** та **ы**; звук [e] передавали літерою **е**, а для йотованого [e] увели букву **є**, [u] незалежно від його походження передавали літерою **и**; йотоване [o] уперше стали позначати буквосполученнями **йо**, а м’якість приголосного перед [o] — буквою **ь**. Не прижилися введені в азбуку літери **ц** на позначення африкати [дж] та **й** для передачі нескладотворчого [y].

РУСАЛКА ДНѢСТРОВАЯ ПЕРЕДСЛІВЄ.

<...> Сказати нам дащо о правописи сей книжочки. Хотемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперѣшному язикови истинное лице; за-для-того держалисмо-ся правила: “пиши як чуешь, а читай як видишь”. Из сего огляда приймилисмо сербское **ц** (вицу *wydzu*) и волоское **ѣ** (аѣ, ав *Erazm. Rotterd.*, аи, еѣ, еѣ, спѣваѣ, *spiwav*; душеѣ *dušev*) а **є** завсѣда в силѣ *je* або *ьe* употребляем (моє, *moje* земле, *zemlě*, загороде, *zahorodě*, *zahorodie*).

(С. V)

<...> II. ОБРЯДОВІ ПѢСНѢ. А. КОЛЯДКИ.

(Від Калушѣ зібраѣ Д. Вагилевич. ⁴)

<...> 2.

А з гори, з долу вѣтер повѣваѣ
Дунай висихаѣ, зѣльом заростаѣ,

⁴ Д. Вагилевич — Далибор Вагилевич — псевдонім Івана Вагилевича. — Упор.

Зѣльом трепѣтьом вшеляким цвѣтом —
Дивное звѣре спасає зѣле,
Спасає зѣле сивий оленець,
На тім оленци пядесять рїжків
Пядесять рїжків, єдин тарелець,
На тім тарелци золотий стїльчик
На тім стїльчику чемний молодець
На гусли грає, красно спѣває. —
Надїйшоў д нему батенько єго:
Ти сину сидишь, а нич не видишь,
Турки, Татари Підгіря взяли,
Полон забрали долгѣв пігнали.
Сѣдлай ми тату коня бистрого,
Злагодь ми тату меча острого;
Най я поѣду Турки догоню,
Мое Підгіря назад обороню,
Назад оберну красче осацу,
Ой як догонїў та-й ѣх розронїў,
Свое Підгіря назад обернуў,
Назад обернуў красче осадїў. —
Ой, осадїў він три села людьми:
Ой, та єдно село старими людьми
А друге село парубочками
А третє село дѣвчиноньками;
Старїѣ люди усѣм судили,
А парубочки в вїйську служили
А дѣвчиноньки шитоньки шили.

(С. 37—38)

<...> 4.

Ой в горѣ, в горѣ, в шоўковїй травѣ,
Та в тїй травици стоїт наметець,
На тѣм намѣтци золотий стїльчик;
На тім стїлчику можний панонько,
Двома орѣшки да цитаючи,
Трома яблочки підкидаючи;
Вицитаў коня та с під короля,
А в того коня золота грива,
Шоўковий хвостик срѣбні копита; —
Шоўковий хвостик слѣд замѣтає,

Срѣбні копита кремѣнь лупають,
 Кремѣнь лупають церков мурують,
 Мурують же ѣ с трома верхами,
 С трома верхами, з двома віконци. —
 В одно віконце изходить сонце,
 В друге віконце мѣсець заходить,
 А в райскі дверѣ сам господь ходит,
 Сам господь ходит, службоньку служит,
 Службоньку служит, найперше Богу,
 А по Богови божой матери,
 А по матери господареви. —

(С. 39—40)

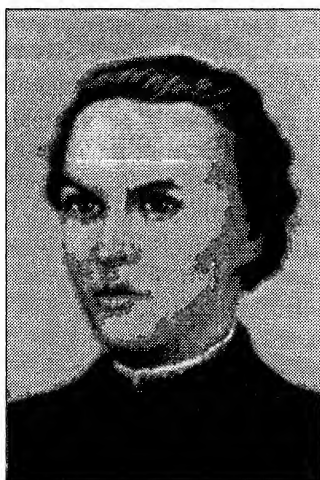
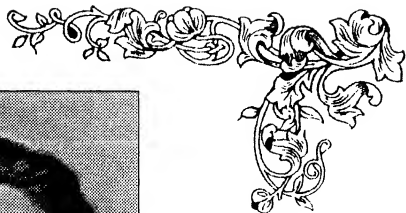
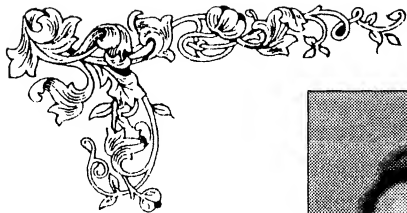
<...> 7.

Була в батенька нова свѣтлонька,
 А коло неѣ садок сацений,
 Садок сацений злотом ряшений,
 А в тім садочку зелене вино. —
 Стереглаж его красна дѣвонька,
 Та стерегучи шитѣнко шила,
 Шитѣнко шила твердо уснула:
 Та надлетѣли райскі пташеньки,
 Сѣли упали на злоту рясу,
 А злота ряса та зазвенѣла,
 В тім се дѣвонька з сну пробудила:
 Ой, гушу! гушу! райскі пташечки,
 Не вам то батько садочок садиў,
 Садочок садиў, все злотом рясиў,
 Зелене вино самѣй надобно;
 Маю братѣнька на оженѣню,
 Сама молода на відданѣню <...>

(С. 41—42)

Русалка Днѣстровая: Фотокопія з видання 1837 р. — Київ,
 1972.

Маркіян ШАШКЕВИЧ

(1811—1843)

Культурний діяч, поет, фольклорист, перекладач; священник.

Один із засновників та ідеолог “Руської трійці” — організації, створеної в Галичині, що вважала своїм завданням культурно-просвітницький розвиток і національне відродження України.

У ХІХ ст. в Галичині виникла й активно поширювалася ідея використання в українському письмі латинського алфавіту (його польської видозміни). Головним пропагандистом цієї ідеї був український філолог Йосип Лозинський.

Свою позицію він теоретично обґрунтував у спеціальній статті “Про запровадження польської абетки в руську писемність” (1834) та унаочнив в опублікованій цим алфавітом своїй етнографічній праці “Руское вєстѣе” (1835).

Пропозиція Й. Лозинського викликала в галицькому суспільстві різкий спротив та гостру правописну полеміку що дістала назву “азбучної війни”.

Одним із непримиренних опонентів Й. Лозинського в правописній боротьбі був М. Шашкевич, який у рецензії на “Русское вѣсьле” (1835) та брошурі “Azbuka i abecadło” (1836) рішуче виступив проти спроб латинізації українського алфавіту.

РУСКОЄ ВЕСѢЛЕ ОПИСАНОЄ ЧЕРЕЗ І. ЛОЗЬНЬСЬКОГО

Велика и всехвяльна [!] була гадка писателя сего дѣла, згорнути ладканя, привести їх в лад, и приложити к ним опис обрядів весѣльных народа руского. Путрудиў-ся писатель не мало, заким їх з помеж народа, з вѣчноѣ казаў-бись нетямки двиг, також з других писателѣвъ виняў и всякую пѣснь на ея питомим постановиў мѣстци ¹. Лишь жальковати-ся, що ще и половини всѣх обрядів и пѣсень по всей Руси спѣваемих не зібраў — лишь доганочка, що не встрѣчаем в сей книжицѣ того, чогосмо ждали, и чого при зберцѣ народних пѣсень не льза забувати. — К чему-би нам придались зберки народних, перед всѣма обрядових пѣсень, з якого станица нам ся присмотрувати на них и сам ся присмотрюваў, як давні тиѣ пѣсни и обряди, и про що доси не зветочѣли и не перегомонѣли, котрі передвѣцьки а котрі нинѣшні, яка в них всѣх разом мисль; що там дѣют князѣ, княгинѣ, бояри. хоругви, коровай, кудерне деревце в ним, золотокуючі ковальчики, що косу росковую, едамашки, паволока, посаг, хлѣб и сіль, козаки, скупини, и много енчого; — на останок о папѣвъ [!] и складѣ пѣсень весѣльных, чим відличают-ся від думок, чабарашок, шумок, коломийок, и енчих пѣсень руских? — о сем всѣм нѣ слѣду; писатель бѣля того тозлегонька незнакомо перемчяў, або моўчки цѣло мимолишиў. — Язык и правопись в сем хоршом дѣлѣ, (не мовлю в пѣснях) перший мало а вторая цѣло, не рускі. Велично красні дѣви (ладканя); прибраў в лахматѣ не насъке переплѣў красні пахнючі цвѣти терниноў и бодлаками, нарядиў чужі мисли и слока нагинками рускими, и поставиў на їх причолку дивогляди *Księdz, największy, seudzia łasno, starościny, choronży, źridło*, и аще дуже много енчих, що истинного Русина ужесаот.

Найбильшою обманою, ба неспрошенням грѣхом в сем дѣлѣ є, що писатель відвегши Азбуку питому рускую, приняў букви ляцькіѣ, котрі цѣло не пристаот к нашому языкови ². Чи годит-ся безчестити святиню? чи годит-ся потручати ногою сивенького старця, що ся нами від молодости нашої опѣкувау, заступаў від

¹ Шкода, що П. Л. не госновау-ся многоцѣним дѣлом Г. Дмитра Бантиш-Каменского: *Исторія Малой Россіи*. — Моск. 1830. — Часть III.

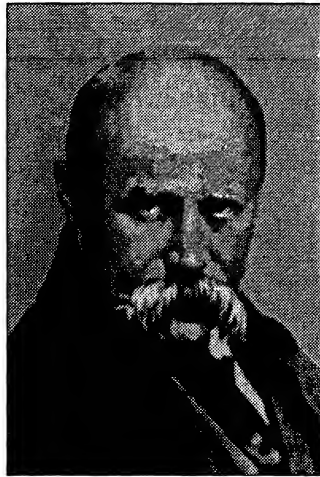
² Глянь народолоубивий читателю: *Odpowied na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismiennictwa ruskiego* (Г. Левѣцкого) в *Przemyslu* 1835. — *Азбука і Abecadło — (Uwagi nad rozprawą) O wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismieunictwa [!] ruskiego* — тамже 1836. —

бури, хорониў перед жегущим огнем, придаржуваў душу в тлѣн-
нім тѣлѣ? Чи годит-ся відвергати Азбуку святого Кирилла любо-
мудрця високоумного, многоученного, що ся так добре вдивиў в
язык славлянскій, що бистрим соколовим оком проймиў го на
вскрїзь, що сильним думающим духом обняў всѣ голоси велично-
го звенящего языка Славлян, а знаючи добре, що ѣх нѣ гречес-
кими нѣ римскими буквами не льза писати, яў-ся подати нам су
кромѣ знаки, писменні сотворити Азбуку народно-славлянськую,
и звѣў дѣло піднебесное, с котрим кромѣ греческой и латиньской
нѣ одна правопись [!] з помеж тая многа языків рїмнѣ придержа-
ти нездужат? — Лишиў-ся тот подарок сего великого мужа свя-
тим найчестнѣйшим, найдорожчим спадком, котрого нам всѣ за-
видуют, котрий нас перед веським прославляє свѣтом, до кото-
рого наші дѣди цѣлим сердцьом прилѣгали, неугасимою милостію
обнимали, вѣчнодбающим оком стерегли, и питомими грудьми
заступали. — И чиж можно було инакше? Азбука святого кири-
ла [!] була нам небесною, незборимою твердою перед довершен-
ним знидѣньом, була найкрѣплѣсчим стоўпом, несхолибимою
скалою, на котрій Русь святая через тїлько столѣтей люто печале-
на, крепко стояла. — Е то дѣва райская звѣздострїйна озорена
добродѣйною силою, що нас теплим солодєньким дохом [!]
овѣвує; єѣ то чудне дѣло, що ми доси СУСИМАМИ! —

Шашкевич М. Руское вєсьлє описаное через І. Лозънського
в Перемишли — в типографїи владичнїй гр. кат. 1835 // Русалка
Днѣстровая. — Будим, 1837. — С. 130—133.

Тарас ШЕВЧЕНКО

(1814—1861)

Визначний поет, художник, мислитель. Автор відомої в цілому світі та визначальної для України поетичної збірки “Кобзар”.

Основоположник нової української літературної мови. Уклав та опублікував 1861 р. у Петербурзі “Букварь южнорусскій” — підручник-читанку для українських недільних шкіл.

У “Букварі...” Т. Шевченко використав фонетичний правопис, а саме — його слобожанський варіант¹.

¹ Слобожанський правопис — варіант фонетичного правопису, що ним у першій половині XIX ст. користувалися наддніпрянські письменники П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка та ін. У слобожанському правописі послідовно використовувалися літери російського алфавіту з дотриманням їхньої вимови. Так, звук [і] передавали російською літерою *и*, [и] — буквою *ы*, йотоване [о] та м'якість приголосного перед [о] — літерою *ё* тощо. — *Упор.*

БУКВАРЬ ЮЖНОРУССКІЙ

ВЕЛЫКА АЗБУКА.

А Б В Г Д Е Ж З И І Й К Л
М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч
Ш Щ Ъ Ы Ь Ъ Э Ю Я Ѡ ѡ

МАЛА АЗБУКА.

а б в г д е ж з и і й к л м н о
п р с т у ф х ц ч ш щ ѡ ѡ ѡ
ѡ э ю я Ѡ ѡ

Л Щ М Н О П
Ч Т К Ъ Ш Ъ
Ъ Е Х И Ѡ Ц
Й Ж Ф Ъ ѡ Я
Р А Д Э Ю Ы
З У І Г Б С
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

СКЛАДЫ

Стыхъ пёрвый.

Чи-е що лұч-че, кра-ще въ сві-ти,
Якъ у-кұ-пи жй-ты,
Зь бра-томъ дѡб-рымъ доб-рѡ пѣв-не
По-знать, не-ди-лы-ти.

Стыхъ друкый.

По-мо-лю-ся Гос-по-де-ви
Сѣр-цемъ о-ди-нѡ-кымъ
И-на злыхъ мо-йхъ по-гля-ну
Не-злымъ мо-ймъ ѡ-комъ.

Стыхъ трѣтій.

Спа-сы ме-нѣ, по-мо-лю-ся
И вос-пѡ-ю знѡ-ву, —
Тво-и бла-га чй-стымъ сѣр-цемъ
Псѡл-мѡмъ ты-химъ, нѡ-вымъ.

Стыхъ четвёртый.

Го-спòдь лю-бить сво-и лю-де,
Лю-бить, не-о-ста-выть
До-жы-да-е, по-ки прàв-да
Пе-редь ны-ми ста-не.

Стыхъ пятый.

Влòв-лять дù-шу прà-вед-ны-чу,
Кровь дò-бру о-су-дять,
Мы-ни Го-спò-дь при-ста-ны-ще
За-стùп-ны-комъ бу-де.
И воз-дасть имъ за ді-ла ихъ
Кро-ва-ви лу-ка-ви,
По-гù-быть ихъ, и ихъ сла-ва
Ста-не имъ въ не-сла-ву.

Стыхъ шòстый.

Пса-лòмъ нò-вый Го-спо-де-ви
И нò-вую сла-ву
Вос-по-ёмъ чест-нымъ со-бò-ромъ
Сèр-цемъ не-лу-ка-вымъ,
Во-псал-ты-ри и тым-па-ни
Вос-по-ёмъ бла-га-я,
Я-ко Богъ ка-ра не-пра-выхъ
Пра-вымъ по-ма-га-е,
Пре-по-дòб-ни-и во сла-ви
И на ты-хихъ ло-жахъ
Ра-ду-ют-ця, сла-во-слòв-лять
Хва-лять и-мя Бò-же.

ПСАЛОМЪ СXXXII.

Чи е що краще, лóчче въ світи
Якъ у кùпи житы
Зь брàтомъ дòбрымъ, добрò пèвне
Пожыть не дилыти?
Яко миро добро-вòнне
З головы чеснòи
На бòроду Аарòню
Спадаé росòю,

На гаптовани ометы
Ризы дорогди;
Або росы Ермонскіи
На святіи гòры
Высòкіи Сіòньскіи
Спадають, и творять
Добрò тварямь земнорòднымь
И земли и людьямь...
Оттáкъ братівь благихь своихь
Господь не забуде.
Воцаритця въ дòму тьхимь
Въ семьи тій великій,
И пошлè имь добрò дòлю
Одъ вѣка до вѣка.

(С. 11—15)

<...> НАРОДНИ ПОСЛОВЬЦИ.

Аби булы побрязкачі,
То бóдуть и послухачі.

Аби мыні мѣсяць свитівь; а зòри я й кулакомь достáну.

Або ты, тáту, йды по дрòва,
А я бóду дóма;
Або жь я бóду дóма,
А ты йды по дрòва.

Брехнею увесь свить прòйдешь — та назáдъ не вèрнешся.

Гòсти пѣршого дня — зóлото;
Другòго — сриблò;
А трѣтєго — мидь,
Хочь додòму идь!

Богáто панівь — а на грѣблю й нѣкому.

Застáвь дурнòго Бòгу молытця — то винь и лобь пробѣ.

Зь брехні не мруть —
Та вѣры билшъ не-ймуть.

Зь дужымь — не борысь;
А зь багáтымь — не судысь.

Кому-кому, а кущому буде!

Казавъ панъ:

Кожухъ дамъ —

Та й слово ёго тёпле.

Ледачому живото́ви — и пироги ва́дятъ.

Не вирь

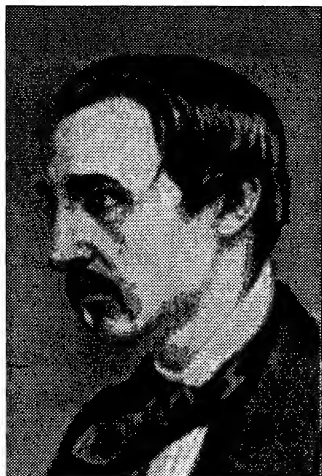
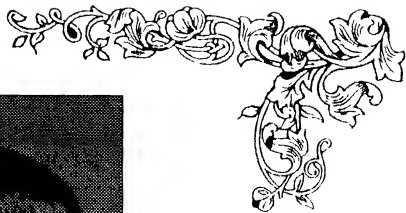
То звирь:

Хочь не вку́сыть — то злякае.

(С. 31—32)

Шевченко Т. Букварь южнорусский. — Санкт-Петербург, 1861 (Фототипічне видання. — Київ, 1991).

Пантелеймон КУЛИШ

(1819–1897)

*Письменник, публіцист, перекладач, критик, етнограф, історик, видавець і громадський діяч. У 1856—1857 рр. видав двотомні “Записки о Южной Руси”, а 1857 р. — “Грамматку”, де запровадив новий фонетичний правопис, що за його ім’ям дістав назву “кулішівка”. Цей правопис використаний також у журналі “Основа” (Санкт-Петербург, 1861—1862), одним із засновників і редакторів якого був П. Куліш. Найбільшим досягненням кулішівки було усталення вживання літер **і** та **и** для передачі звуків української мови [i] та [u] будь-якого походження. Як недоліки кулішівці закидають збереження архаїчних елементів, від яких уже відмовилися попередники П. Куліша, непослідовність вживання літер **е** та **є**, надмірну фонетизацію правопису деяких морфем тощо.*

Ці недоліки до певної міри були усунуті в “Записках Південно-Західного Відділу Російського географічного

товариства” (1873), що їх співавторами були

П. Житецький та К. Михальчук.

Правопис П. Куліша набув свого часу значного поширення.

У російській Україні кулішівка вживалася до заборони українських друкованих видань Емським указом (1876) та після зняття цієї заборони протягом 1905—1914 рр., зокрема, децю удосконалена, в “Словарі української мови” Б. Грінченка. На західноукраїнських землях кулішівка лягла в основу правописної системи Є. Желехівського (желехівки), що 1893 р. була офіційно визнана в Галичині й Буковині як загальноприйнята та проіснувала тут до 1922 р.

ГРАМАТКА

Скільки ні єсть у насъ по Вкраїні грама́токъ и букварівъ, то всі вони не годя́тця намъ для пер́вої нау́ки письме́нства, бо печата́ні не на́шою мо́вою, а черезъ те вся́ка дити́на до́вго ну́дитця надъ кни́жкою, по́ки на́вчитця иноязи́чний слова́ розби́рати, че́резъ те на́довго діти зъ до́му для нау́ки одлуча́ютьця, одъ робо́ти одвика́ють, псу́ютьця безъ отце́вського й мате́ринського до́гляду, ище́ жъ за до́вгу и трудну́ нау́ку тре́ба не ма́ло й плати́ти. Тимъ и письме́нство не ду́же ши́ритця въ насъ помі́жъ людьми́; а тимъ ча́сомъ леда́чі писарі и всякі нечесті́ві зако́нники те́много чоло́віка мороча́ть і ти́снять, бо неписьме́нний чоловік — все одно́, що те́мний на о́чи: куди поведе́ поводи́рь, туди и йде́ — хоть би́ и въ я́му. Тре́ба учи́ть діте́й письме́нства такъ, щобъ, ду́рно ча́су не га́явши, швидко́ зрозумі́ла дити́на нау́ку чита́ння, а до се́го найпер́ва по́мічъ — щобъ грама́тка зло́жена була́ рідною Украї́нською мо́вою. Навчи́вшись чита́ть по-сво́єму, уся́ке зрозумі́є и Церко́вну, и Моско́вську печа́ть; тогді́ й неха́й берётця́ за які́ хотя́ кни́ги. Отсе́ жъ напеча́тана така́ Грама́тка. У́чачись чита́ть, не бу́де тутъ спотика́тись дити́на на слова́ иноязи́чний; а ви́твердивши і́ї до́бре, здобу́де на ввесь ві́къ собі́ корі́сти. Тутъ бо для пер́вого чита́ння підобра́ні наста́вительні́ пісносло́вия про на́шихъ пре́дківъ и Божество́нни́ псалмі́; тутъ напеча́тані́ спо́минки про да́вні да́вна, що́ дія́лось на землі́ до приходу́ Христа́ на зе́млю, — про Ё́го святу́ю Це́рковъ и про войну́ съ Тата́рами й Ляха́ми за ві́ру правосла́вную и во́лю людську́ю. Тутъ же, для щоденно́ї потре́би, прило́жена й нау́ка ариоме́тика, кото́ра пока́зує вся́ку лі́чбу гро́шамъ, хлі́бу и вся́кому ді́лу. Шобъ же ся кни́жка ще́ більше́ принесла́ лю́дямъ корі́сти, напеча́тані́ найну́жні́ші́ чолові́кові́ молитви́ Церко́вною печат́ттю, кото́ру вже́ вся́ке розбере́, навчи́вшись по-сво́єму чита́ти.

А́ЗБУКА.

А Б В Г Д Е
Ж З И Й К
Л М Н О П Р
С Т У Ф Х Ц
Ч Ш Щ Ъ Ы Ь
Ъ Э Ю Я Ѡ ѡ

МАЛЁНЬКА АЗБУКА.

а б в г д е ж з
и і й к л м н о
п р с т у ф х ц
ч ш щ ь ы ь ъ э
ю я ѳ ѵ

(С. 1—5)

<...> ПРАВИЛА ДЛЯ УЧИТЕЛЯ.

1) У на́шої мо́ві б́у́ква Г іно́гді вимовля́етця твёрдо, отъ якъ у слóві *га́нокъ*, абó *гузь*; то в такіхъ случа́яхъ трéба писати Латинську б́у́кву вели́ку **G**, абó малу́ **g**, іменно — *га́нокъ*, *гузь*, **Га́нжа** Андибéръ.

2) Б́у́ква **И** въ на́шої мо́ві лішня, бо въ насъ не говорять такъ твёрдо, якъ Моско́вські лю́де, *ты*, *вы*, *мы*, абó *сто́лы*, *бабы*, а мя́кше; тимъ и дово́лі зъ насъ б́у́кви **И** для вся́кого тако́го слóва, якъ *крини́ця*, *капли́ця*, и дово́лі б́у́кви **І** для вся́кого тако́го слóва, якъ *жи́нка*, *си́но*. Б́у́ква жъ **И** поста́влена въ азбуці тілько на те, що вона́ есть у Церко́внихъ кни́гахъ, а заті́мъ и въ старосві́тському письмі.

3) Б́у́ква **Е** вимовля́етця въ насъ твёрдо въ слова́хъ *не́бо*, *тебе́*, а въ слова́хъ *кори́нне*, *ща́сте* мя́кше; то слова́ сіі́ й пи́шутся для се́го отта́къ: *кори́нне*, *ща́сте*.

4) Б́у́кви **Ѳ** у насъ у мо́ві не чу́тно, а на-місто і́ вимовля́етця **І**. Тутъ же вона́ въ азбуці оста́влена ра́ди Церко́вного язика́.

СКЛАДИ́.

Уро́къ пе́рвий.

Чи е́ що луч-че, кра-ще въ сві-ті,
Якъ у-ку-пі жи-ти,
Бра-томъ доб-римъ доб-ро пев-не
По-знать, не ді-ли-ти?

Уро́къ дру́гий.

По-мо-лю-ся Гос-по-де-ві
Сер-цемъ о-ди-но-кимъ,

И на злихъ мо-іхъ по-гля-ну
Не злимъ мо-імъ о-комъ.

Урѣкъ третій.

Спа-си ме-не, по-мо-лю-ся
И вос-по-ю зно-ву
Тво-і бла-га чи-стимъ сер-цемъ,
Псал-момъ ти-химъ, но-вимъ.

Урѣкъ четвёртый.

Го-сподъ лю-бить сво-і лю-ди,
Лю-бить, не о-ста-вить;
До-жи-да-е, по-ки прав-да
Пе-редъ ни-ми ста-не.

Урѣкъ пятый.

Влов-лять ду-шу прав-ед-ни-чу,
Кровъ доб-ру о-су-дять,
Ми-ні Го-сподъ при-ста-ни-ще,
За-ступ-ни-комъ бу-де,
И воз-дасть імъ за ді-ла іхъ,
Крі-ва-ві, лу-ка-ві,
По-гу-бить іхъ, и іхъ сла-ва
Ста-не імъ в не-сла-ву.

Урѣкъ шестий.

Пса-ломъ но-вий Го-спо-де-ві
И но-ву-ю сла-ву
Вос-по-емъ чест-нимъ со-бо-ромъ,
Сер-цемъ не лу-ка-вимъ,
Во псал-ти-рі и тим-па-ні
Вос-по-емъ бла-га-я,
Я-ко Богъ ка-ра не-пра-вихъ,
Пра-вимъ по-ма-гае.
Пре-по-доб-ни-і во сла-ві
И на ти-хихъ ло-жахъ
Ра-ду-ют-ця, сла-во-слов-лять,
Хва-лять и-мя Бо-же.

Урѳкъ сѣмий.

Якъ у на-шій у слав-ній У-кра-ї-ні бу-ва-ли ко-ли-сь пре-страш-ни-ї зли-го-дні, без-доль-ні го-ди-ни, бу-ва-ли й мо-ри й вїй-сько-ві чва-ри. Ні-хто Вкра-їн-цівъ не ря-то-вавъ, ні-хто за нихъ Бо-го-ві мо-ли-товъ не по-си-лавъ; тїль-ко свя-тий Богъ на-шихъ не за-бу-вавъ, на ве-ли-кі зу-сил-ля, на від-по-від-дя дер-жавъ. Тїль-ко Богъ свя-тий знав, що Вінъ ду-мавъ, га-давъ, за-миш-лявъ, якъ не-взго-ди-ни на Вкра-їн-ську зем-лю по-си-лавъ. Отъ же й про-йшли, изо-йшли зли-ї не-взго-ди-ни; не-ма-є ні-ко-го, щобъ насъ по-до-лі-ли. Тїль-ко Богъ свя-тий знавъ, що Вінъ ду-мавъ, га-давъ, за-миш-лявъ.

Урѳкъ вѳсьмий.

Ой не день и не два Ля-хи У-кра-ї-ну плїн-дро-ва-ли, ні на ча-си-но-чку од-по-чин-ня не ма-ли, ко-ней на-вза-во-дахъ день и нічъ дер-жа-ли, до геть-ма-на На-ли-вай-ка до-ро-гу вер-ста-ли. А геть-манъ хо-роб-рий На-ли-вай-ко що вінъ ду-ма-є, га-да-є? що вінъ за до-лю то-ва-ри-шївъ сво-їхъ за-миш-ля-є? Тїль-ко Богъ свя-тий зна-є, що ё-му на по-мічъ по-ма-га-є.

Урѳкъ дев'ятий.

Ой зза го-ри хма-ра ви-сту-па-є, ви-хо-жа-є, до Чиг-ри-на гро-момъ ви-грїм-ля-є, на У-кра-їн-ську зем-лю бли-ска-ви-це-ю бли-ска-є. То По-ля-ки че-резъ три рі-ки три пе-ре-хо-ди ма-ли, да й ко-ло тре-тє-го пе-ре-хо-ду ста-номъ ста-ли, пу-сти-ли ко-ней на по-па-сан-нє, са-ми со-бі да-ли на три го-ди-ни од-по-чи-ван-нє.

А що геть-манъ На-ли-вай-ко ду-ма-є, га-да-є? що вінъ на не-взго-ду Ля-хївъ за-миш-ля-є? Тїль-ко Богъ свя-тий зна-є, що ё-му на по-мічъ по-ма-га-є.

Урѳкъ десятий.

То не хма-ри по не-бу гро-момъ свя-тимъ ви-грїм-ля-ють, то не свя-тихъ во-ни до Бо-га про-во-жа-ють: то Ля-хи у буб-ни вда-ря-ють, у сви-стїл-ки да у тру-би вїй-гра-ва-ють, у-се вїй-сько сво-є до-ку-пи у гро-ма-ду скли-ка-ють, щобъ ий-шли всї до гро-ма-ди на по-слу-хан-нє, слу-ха-ти геть-ма-на Жол-ков-сько-го о-по-відан-нє. От-то й при-йшли всї, ря-домъ ста-ли, у-сі ря-домъ ста-ли, да й за-мов-ча-ли, геть-ман-ську о-по-відь слу-ха-ти за-ча-ли. А по-слу-хав-ши ко-ней сїд-ла-ли, че-резъ Бі-лу річ-ку пе-ре-ходъ ве-ли-кий ма-ли: мо-сти мо-сти-ли, греб-лі га-ти-ли, кіл-лє за-би-ва-ли, гор-зи-ну да дря-ни-цю кла-ли, че-резъ Бі-лу річ-ку пе-ре-ходъ ве-ли-кий ма-ли.

Урѡкъ одина́дцатий.

А пе-ре-йшов-ши, о-го-ро-ди да шан-ці ро-би-ли, у о-кріпъ гар-ма-ти ста-но-ви-ли, а пе-редъ гар-ма-та-ми три кре-сти у зем-лю вби-ли. А що пер-вий крестъ, то Со-ми-но ви-сить, Со-ми-но ви-сить, ду-же го-ло-сить; а що дру-гий крестъ, то Бо-гунъ ви-сить, Бо-гунъ ви-сить, шаб-лю-кою ло-по-титъ; а що тре-тій крестъ, то по-рож-ній сто-їть, у-сіхъ ин-шихъ ко-за-ківъ до се-бе під-жи-да-е, ко-за-ківъ під-жи-да-е, ко-за-ківъ о-гля-да-е. Хто пер-вий пі-дій-де, то-го гар-ма-та у-бъе; хто дру-гий до-бі-жить, то-го са-мо-паль цап-не; хто тре-тій під-ско-чить, той кре-стить-ця бу-де, кре-стить-ця бу-де й мо-лить-ця ста-не: що крестъ зъ о-си-ки, то ё-го на-дба-не.

Урѡкъ двана́дцатий.

А ко-за-ки гля-ді-ли, у ві-чи вба-ча-ли, про-міжъ се-бе бур-ко-ва-ли, ра-хо-ва-ли, три ко-рог-ви на за-ба-чен-не Ля-хамъ ста-но-ви-ли, на ко-рог-вахъ у-го-воръ ряд-ну пи-са-ли: Вір-но-му пра-во-слав-но-му Хри-сти-ян-ству ми-ромъ миръ, а Ля-хамъ во-ро-гамъ пе-кель-ний пиръ! Въ ко-го крестъ, на то-го й крестъ!

От-се жъ и пій-шли ко-за-ки на чо-ти-ри по-ля, що на чо-ти-ри по-ля, а на пя-те на По-дол-ле; Ля-хивъ на всі сто-ро-ни по всімъ кре-стамъ ко-ло-ти-ли. Ля-хи о-про-щен-ня про-си-ли, да не до-про-си-лись. Не та-ків-ські ко-за-ки, щобъ о-про-щен-не да-ли; не та-ків-ські й Ля-хи, щобъ на-пасть за-бу-ли!

(С. 1—14)

<...> Переложений псаломъ 12.

Бѡже мѡлий! чи Ти менѣ
 На вѣкъ забуваѣешь,
 Одвертаѣешь лицѣ Своѣ,
 Менѣ покидаѣешь?
 Дѡки бѡду мѡчить дѡшу
 И сѣрцемъ болѣти?
 Дѡки бѡде вѡрогъ лѡтій
 На мѣне дивѣтись
 И смѣятись?... Спасѣ менѣ,
 Спасѣ моѡ дѡшу,
 Да не скаже хѣтрий вѡрогъ:
 “Я ёго подѡжавъ!”
 И всі зліі посмѣютця,

Якъ упаду́ въ ру́ки,
Въ ру́ки вра́жі... Спасі́ мене́
Одъ лю́тої му́ки!
Спасі́ мене́! помолі́юся
И воспою́ зно́ву
Твої́ бла́га чи́стимъ се́рцемъ,
Псалмо́мъ ти́химъ, но́вимъ.

Переложений псаломъ 53.

Суди́, спасі́ мене́, Бо́же,
Ти по Сво́й во́лі!
Молі́сь, Го́споди, внуші́ імъ
Усть моі́х глаго́лі!
Бо на ду́шу мо́ю вста́ли
Си́льні чужі́і,
Не зря́ть Бо́га надъ собо́ю,
Не зна́ють, що́ діють.
А Бо́гъ ми́ні помага́е,
Мене́ заступа́е
И імъ пра́вдою Сво́єю
Верта́е і́х зла́я.
Помолі́юся Го́сподеві́
Се́рцемъ оди́но́кимъ,
И на зли́х моі́х погля́ну
Незлі́мъ моі́м о́комъ.

Переложений псаломъ 132.

Чи́ є́ що́ кра́ще, лу́чче въ сві́ті,
Якъ уку́пі жи́ти,
Бра́томъ до́бримъ до́бро півне
Позна́ть, не ділі́ти?
Яко́ міро́ до́брово́нне
Зъ голо́ві́ честно́ї
На боро́ду Ааро́ню
Спада́е росо́ю
И на ши́тїі оме́ти,
Рі́зи доро́гіі,
Або́ роси́ Ермо́нськіі
На свя́тіі го́ри
Висо́кіі, Сио́нськіі

Спадаюць и твораць
Добро твараць земнороднымъ
И землі, и людыамъ:
Оттакъ братівъ благіхъ Своіхъ
Господь не забуде!
Воцаритця въ дому тихихъ,
В семы тій великій
И пошлэ імъ добру долю
Одъ віка до віка <...>

(С. 41—43)

Куліш П. Грамаатка. — Санкт-Петербург, 1857.

Микола ГАТЦУК

(друга половина XIX ст.)

Мовознавець, фольклорист і письменник. Автор одного з перших українських букварів — “Українська абетка” (1861). У виданій ним збірці фольклорного матеріалу “Ужинок рідного поля” (1857) та в “Українській абетці” М. Гатцук зробив спробу упорядкувати український правопис, виробивши два його варіанти: один — на основі гражданського алфавіту, другий — на основі кириличного. З метою відображення різноманітних діалектних нюансів української мови

М. Гатцук ускладнив гражданку й кирилицю багатьма надрядковими знаками (крапками, дужками, рисками тощо).

Надзвичайно складний для користування, правопис М. Гатцука не набув поширення, однак саме йому сучасна українська орфографія завдячує відновленням давнього паєрика — теперішнього апострофа.

УКРАЇНСКА АБЕТКА

ПРИСВІТКА

Паноґе Свічники, —
паноґе Господари!

Починаючи промованґ тґта „працю, а мґшґ заздалеґид казати, що скілки міні не траплалоса бачити та читати бґкваріґ, чи вїдрґкґваних, чи дґким понаписґваних, тґ але ж, читаючи їх, а заґше і аґкоґ нґсхич, привертаґґ дґдного ґсе скґткґ: що вони, маючи ґ себе чи мало доброго, правґдивого і наґірш побѡжного, не маюґ тїлки одного, але ваїнїшого, — не маюґ мови того людґ, заґла аґкого вони пишґцца, чи вистачаюцца.

З.за того ґдаґа кожнї, хто по них маґ свіччитісґ, читаючи розґмнї прїповітки і прїмовіки, що ґсе достѡтґ повизначґвані ґ них правґдивою церковно-словґланґскою мовою, - неґтнґ їх гаразд и важко ѡмґ, морочґчи головґґ, ковизти над ґсіма розґмнними там висловґками, і таґне вїн їх - таґне, неґмлючи нічого; проґаґ не оден час навіґт, та аж занґдицца ѡмґ небозї.

Бачґчи це і добре знаючи, аґкґ припїнкґ роблюґ бґкварі тї налґжномґ свічченю, а повабиґґ скласти свою працю, пїлнґючи, шо.б вона, аґ першї ґ ч и н о к, бґла налатвіша людґ маломґ, - лґсила.б ѡго рїдним та звичним ѡмґ словом и не трґчала.б, ѡго від себе важкїм примґшне.наданним ѡмґ писанґм.

Важаючи на цеґ, а прїтримаґґ не Петріґґскої абґцїї¹, аґка не здатна до нашої мови, але церковної, - и такого навіґт писанґа [орфоґрафїї], аґке правґдиве бґло ґ нас и ґнерґшилоґ по старѡписґах наших; тїлки ж а викинґґ з неї: **з, џ, з, Ѡ, ь, ь, ь, ѡ, ѡ, ж, ѡ, в, без** аґких ґ змоґа нам достѡтґ „перебґтїсґ; те ж самґ і без титлиґ; а, замісґ того, придаґ літерґ і [ітґ], аґкої хоча „не бґло ґ абґцїї, обаче ж вона начастґю траплґцца по наших старѡписґах и дґже нам наґпрїтрїбна, коли ми здамоґ на правґдиви оснѡви нашої „мови.

Аґк це наше стародаґне писанґ [орфоґрафїа] не кожномґ ше дознакґ добре, то мґшґ про неї де.шо „казати:

Зазначка [.] іґка начастую становилаґ над гласними а, ґ, ї, й, ѡ, ґ, ю, а, тоді треба бґло вимѡґлати їх за: аї, ґї, її, иї, ѡї, ґї, юї, і аї.

¹ Йдеться про введєну Петром І гражданку — шрифґ, створений на оснѡві московського скорописного кириличного письма, який почали використовувати в Росїї у друкуванні книжок світського змісту замість давньоруського пївуставу. 1709 р. гражданку було запроваджено в Україні, що входила до складу Росїйської імперїї. — Упор.

[оѢ чи Ѣ] ѡки трапляюцца скріз по старòписѡх наших и на частѡю Ѣ почаццї слоѡ, вимовлялисѣ Ѣ нас не за прòсте [Ѣ], а неначе.б за глѡхè [в]; Ѣ по.рїч того ѡздаѡса притриматисѣ не [оѢ], а [Ѣ].

[О] витиналоѡ за [іо].

Замїсцї [ь] нѡзаѡше становилаѡ мѡка зѢпинка [']; а замїсцї [ѣ], важка [˘].

ѡк до нашої мови [ѣ] ѡт зголѡ непотрїбне, то замїсцї ѡго, повинно витримѡвати [і].

Маючи крес, шо.б дати латвїшѡ і заласнїшѡ змоѡ свїччитисѣ маломѡ Ѣ належних ѡго основах, ѡ спочаткѡ прибравѡ невелички тѡ але.ж сѡто . простолюднї вїрши, ѡки кожномѡ дознакѡ добре, роскладаючи їх на складї; а Ѣсї: ба, бра, брѡ, грѡ, срѡ, фрѡ і дрѡг., ѡк некчемнї і важко.ѡтомлиѡи, ѡ витрѡтиѡ, сподїваючисѣ, шо .так бѡде гаразд, и матимицца з того належнї скѡток ѡѡчнам.

Вїд цєї ѡже абеццї, коли її добре знатиме і по неї читатиме, — кожна латливе перѡде до Псалтирѡ і читатиме Свѡте слово, нѡпритрїбнїше кожномѡ чоловікоѡі Ѣ свїтї. У по.рїч того, на скїнчи цєї книжцї, ѡ прикладѡ невеличкѡ Ѣсвіткѡ; те.ж самè і Ѣ по.рїч Московѡї.

6.го Грѡднѡ, 1859 .рокѡ.

Микола Гатцѡк.

(С. III—VI)

<...>	А	Б	В	Г	Д	Є	Ê	Ж	З	І	Î
	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	Ѣ
	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ю	ѡ			

<...> Назвїска зазначок:

- (') — мѡка зѢпинка.
- (˘) — важка зѢпинка.
- (") — їка.

Малесейкї хлопчик,
Злїз на стопчик,
Ѣ сѡпилочкѡ граѡ,
Христа забавляѡ.

Раѡликѡ, паѡликѡ!
Вистѡ рїжки!
На чотири стїжки;
Тобї два, мїнї два,
Та матимем обїдва.

▲ коза-дериза,
 Піѣ бокà лѣплена,
 За копѣ кѣплена;
 Тѣпѣ, тѣпѣ „ногами —
 Зколю тебе „рогами,
 Хвостиком ме́лк
 Тѣт тобі „смерт!

Иде коза рогата,
 Веде діток кошлата;
 А хто кѣзю торкне,
 Того кѣзл шпѣрхне.

Иди, иди дожчикѣ,
 Зварѣ тобі „борщикѣ,
 ѣ полиѣлани́м горщикѣ;
 А собі, „то кашки,
 Стрибати „гопашки,
 Гопà, гопà гопàшички,
 Наїѣшисл ѣже кашички!

СОН.

Ходє сон поз вікон,
 А дримота „коло плота.
 Питаїцл сон дримоти:
 Де ж матимиш ночѣвати?
 Там, де хатка „тепле́нкал,
 Де дитинка „мале́нкал;
 Там матимѣ „ночѣвати,
 Дитино́нкѣ „колихати.

(С. 9—24)

<...> ВИ́ПИС ТИЛОВИХ СЛОЎ.

Заглад того, шоб латвіш и без припїнок, бѣла змога кожномѣ
 чищевї перети до книжок Церкоѣно Слoѣлани́ских
 чи Свѣтòбливих и читати їх налєжне, „прикладаюцл тѣта
 ѣсі слова, лкї трпаплюцл ѣ новїх книжках під титлами. Т̄ але ж
 ним, поки „до того, треба заздальгид знати, шоб ѣсі там зазначки на
 літерах: â, ê, î, ï, ô, ѣ, ю, л̄ í дрѣг. хочà сперш прилѣчали ім

Їм'якливі витинки; а тепреж, цого тільки нехїльне треба при-
тримувати і по річ: ê, î, ô, оґ чи ѳ, аки повинні витинати нена-
че.б: ѳе, ѳі, ѳо, а оґ чи ѳ, . неначе.б гл҃хè [в] і [ѳ] ѳ кѳпи. Та ше,
аки по тіх книжках, начастію трапляюцца: з, с, ѡ, ѱ, ѳ, ѵ, Ѷ, ѷ,
Ѹ, ѹ, Ѻ, ѻ и Ѽ, — то скрізь по словах, де вони л҃чаюцца,
треба вимовляти їх от аки:

з і с [зело] аки [з]	ы [ѳри] — — [и]
ѡ — — [о]	ь [ѳр] — — [']
ѱ — — [ô]	Ѹ [юс] — — [ю]
Ѻ [от] — — [от]	ѹ — — [іѳ] чи [ю]
ѻ — — [ост]	Ѻ [ксі] — — [ксі]
ї, и — — [иже] [ї]	ѻ [псі] — — [псі]
[й] — — [й]	Ѽ [іа] — — [а]
Ѵ [а҃т] — — [ѳ]	ѽ — — [ѳ]
Ѷ — — [ѳ]	ѿ [фита] — — [ф]
Ѹ [черв] — — [ч]	ѿ [ижица] — — [ї]
Ѻ [ѳр] — — [—]	

Загеті тіх зазначок, про аки ѳже наменѳлоє, трапляюцца ше по ста-
рописах: камора [҃], словотитла [҃], кавїка [҃], і тїтло [҃]; а часом ѳ слѳвах
одна чи двї літери на скїнчи слѳв, чи з середїни, викидаюцца і ста-
ноѳлюцца по над своїми словами; чи, дє аки з них, криюцца під тїтлами.

СТАРІША КИЇВСКА ЦЕРКОВНО.

СЛОВ'ЯНСКА АБѢТКА

А	Б	В	Г	Д	Є	Ї	Ж	С	З
Ѵ	И	І	К	Л	М	Н	О	П	Р
Ѷ	Т	Ѹ	У	Ѽ	Х	Ѻ	Ц	Ч	Ш
Ѹ	Ъ	Ы	Ь	Ѵ	Є	Ю	Ѹ	Ѻ	ѻ
Ѽ	Ѽ	ѽ	ѿ	ѿ	ѿ				

СТАРО-ЛВОВСКА ЧИ ПРАЗКА

А	Б	В	Г	Д	Є	Ї	Ж	С	З	Ѵ	И	Ї
К	Л	М	Н	О	П	Р	Ѷ	Т	Ѹ	ѹ	Ѽ	
Х	Ѻ	Ц	Ч	Ш	Ѹ	Ъ	Ы	Ь	Ъ	Ю	Ѹ	
ѹ	Ѻ	Ѽ	Ѽ	ѿ	ѿ	ѿ	ѿ					

(С. 105—108)

<..> А Б Ё Т К А П Е Т Р Ї Ъ Ї С К А .

Моско́вська абетка склала́с теж Ѹ основах Церко́вно-Сло́вля́нско́ї; вона звецца П е т р і Ѹ с ко́ю, бо склала́с з-за Царя́ Пётра, а́кї підвіѸ ії під шталт Ля́нскїй.

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И
І	К	Л	М	Н	О	П	Р	С
Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ
Ы	Ѣ	Э	Ю	Я	Ѧ	Ѧ		

<..> Шо́б латвіш бѸло́ читати Ѹсе, повѸзначине цею АбѸткою, треба заздалегид знати, шо́:

[Е и Ѣ] вимѸвляюцца Ѹ словах а́к [é].

[І и И] [i].

[І] на́білш станѸвицца́ перед: и, е, о, ю, и, я, _ тоді це́ склад вимѸвля́цца а́к: іі, іе́, іо́, ію́, и іа́; _ шо́ начастѸю бѸва́ на скі́нчи сло́в; а

[И] витрѸмѸцца́ на́білш Ѹ се́редині, чи з початкѸ сло́в.

[Э] витина́цца́ а́к [e].

[Я] [a].

[Ѧ и Ѧ] [ф].

[Ѣ] витрѸмѸцца́ на скі́нчи сло́в, а інколи і Ѹ се́редині по́перед [а и Ѣ]; _ а

[Ѧ] — по Ѹса́комѸ мі́сці, де треба ма́кѸ зѸпінкѸ.

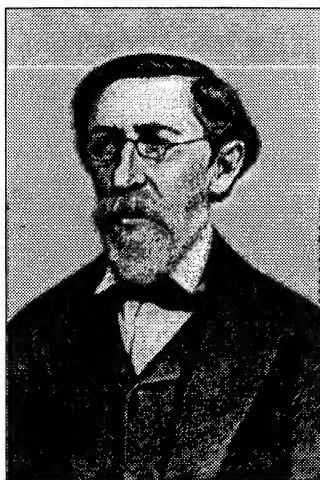
Ца́ абѸтка ѸстатѸвана скрі́з по РѸссі́ і Ѹ нас теж, з своєю́ Ново́вѸрѸдно́ю [Віжово́ю] мово́ю, на а́кої виписані́: Статкі́, Нака́зи, Ѹса́ки СѸдо́писі́ і Ѹсе́ Ѹпо́рич на́лѸжного орѸдова́нн Кра́ем та лю́дом.

Кі́нець.

(С. 115—117)

Га́ццук М. Украї́нська абѸтка. — Москва, 1861.

Михайло МАКСИМОВИЧ
(1804—1873)

Філолог, історик, письменник, публіцист, педагог. Автор праць з українського глотогенезу, історії української та слов'янських мов, а також етимології, ономастики, діалектології. У передмові до збірки "Малоросійські пісні" (1827) та у відкритому листі до Г. Квітки-Основ'яненка "Про правопис малоросійської мови" (1841) М. Максимович теоретично обґрунтував і практично запровадив український правопис на історико-етимологічних засадах, що за його ім'ям отримав назву "максимовичівка". В основу максимовичівки ліг традиційний український правопис, що сформувався в писемній практиці XVIII ст. і був використаний у виданні творів І. Котляревського. Суть правопису полягала у відображенні на письмі не тільки вимови, а й походження певного звука та в збереженні традиційної форми його написання. М. Максимович пристосував для цього російський гражданський алфавіт, змінивши звукове значення деяких букв і доповнивши його

численними надрядковими знаками. Так, наприклад, для передачі звука [i] у максимовичівці існувало аж п'ять літерних знаків: Ѣ, що відображав походження [i] зі старовинного Ѣ (снѣгъ, хлѣбъ), Ѡ, ѡ, ѣ, ѥ, ѧ, Ѩ, що передавали [i] з етимологічних [o], [e], [y], [u] (нѡсъ, мѣдъ, замѣжъ, добрѣ).

Правопис М. Максимовича не став популярним в Наддніпрянській Україні, але здобув багато прихильників у Галичині, Закарпатті (до 1945) й на Буковині (до 1895).

О ПРАВОПИСАНІИ МАЛОРОССІЙСКАГО ЯЗЫКА ¹

ПИСЬМО КЪ ОСНОВЬЯНЕНКУ

Давно уже собираюсь я, по вашему вызову, изложить вамъ мои мысли о правописаніи нашего Малороссійскаго языка; но все — то за недосугами, то за немощами откладывалъ; а въ послѣднее время поджидалъ еще, пока прійдетъ сюда пятая книжка Маяка ², гдѣ помѣщено ваше письмо къ издателю о томъ же предметѣ. Наконецъ, уже въ исходѣ Декабря, получена здѣсь эта книжка; ваша статья передо мною: и вотъ я отвѣчаю вамъ, на печатное печатно. Кстати-же у меня теперь подъ рукою множество рукописной старины изъ разныхъ концевъ Южной Руси, изъ разныхъ вѣковъ. И теперь еще рябитъ у меня въ глазахъ отъ этой пестрой, поблеклой старины; но за то свѣжа въ памяти п р а в о п и с ь нашихъ предковъ. Замѣчая оную въ собственноручномъ универсалѣ гетманскомъ, и въ писаніяхъ духовныхъ особъ, и въ бумагахъ судейской, и въ грамоткѣ едва-грамотнаго простолюдина, я имѣлъ случай застаться вновь свѣдѣніями о томъ, какъ писали у насъ встарину, повѣрить вновь и кой-въ чемъ усовершенить правописаніе, которое началъ я употреблять еще съ перваго моего изданія Малороссійскихъ пѣсень, въ Москвѣ, 1828 года. — Въ то время не было еще повѣстей Основьяненка; главнымъ и почти единственнымъ печатнымъ кодексомъ Малороссійскаго языка была Энеида Котляревскаго; Украинскія думы, изданныя княземъ Цертелевымъ, не находили себѣ сочувствія у нашихъ пановъ-земляковъ, которые, привыкши въ народѣ своемъ видѣть только рабочаго мужика или горькаго пьяницу, не подозрѣвали и въ пѣсняхъ народныхъ ничего достойнаго вниманія. Правда, была уже тогда и грамматика Павловскаго; но въ ней предложено такое не Малороссійское правописаніе, что лучше-бъ его и совсѣмъ не было. Въ послѣдніе годы довольно много издано прозаическихъ и стихотворныхъ книжекъ и брошюръ на Малороссійскомъ языкѣ, у насъ въ Россіи, и въ Австріи; но къ сожалѣнію всѣ онѣ умышленно и произвольно рознятся въ правописаніи, и потому всѣ онѣ своимъ правописа-

¹ Напечатано въ Кіевлянинѣ 1842, к. II, с. 153—180.

² Літературно-мистецький журнал, що виходив у Петербурзі протягом 1840—1845 рр.; на його сторінках публікувалися твори українських письменників та вчених. — *Упор.*

ніемъ одна хуже другой. Но ни одна изъ нихъ этимъ качествомъ не превзошла еще грамматики Павловскаго, который началъ употреблять Русскія буквы для Малороссійской рѣчи такъ произвольно, какъ будто до него не было грамоты на нашей православной Украинской Руси.

Правописаніе cadaго языка, хотя и много зависитъ отъ личнаго произвола, но тѣмъ не менѣе полагаетъ въ основаніе себѣ прежнюю письменность своего народа, и должно сохранить въ себѣ то, что освящено уже привычнымъ, вѣковымъ употребленіемъ. Эта историческая стихія письменности народной не позволяетъ выдумывать правописанія вновь; и въ слѣдствіе этой исторической стихіи — какъ бы ни было просто, удобно и по видимому даже народно новоизобрѣтенное правописаніе, оно не прійдется. Примѣръ тому недавно видѣли на романѣ Лажечникова — Басурманъ: авторъ издалъ его новымъ правописаніемъ, основаннымъ на одномъ народномъ Рускомъ выговорѣ, и оно принято многими почти какъ басурманская грамота. Такимъ же образомъ и нашей Малороссійской правописаніи не должно, да и нельзя уже быть простою, внѣшнею копировкою звуковъ языка буквами. Оно должно необходимо, кромѣ исторической своей стихіи, выражать собою болѣе или менѣе внутренніе, этимологическіе законы и свойства нашего языка. Безъ этого не можетъ быть и правописаніе нашего языка, долженствующее простираться на всѣ его видоизмѣненія, какія существуютъ въ устахъ говорящаго имъ народа — отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани. Посредствомъ одной внѣшней копировки звуковъ, можно выражать очень хорошо только областныя особенности языка, подобно тому, какъ и Руское правописаніе — отлагаетъ свои правила и принимается за внѣшнюю копировку звуковъ тогда только, когда передается народная фраза, или областное какое нибудь слово, — или-же изображается Русская рѣчь, ломаемая въ устахъ Нѣмца, Жида, и тому подобныхъ случаяхъ. Когда читаю что нибудь Малороссійское, изданное по одному акустическому или выговорному правописанію, мнѣ все кажется, что издатель пишетъ н а р о к о м ъ и передразниваетъ Малороссіянь! Ссылаюсь на васъ самихъ: вы говорите, что вы “свои повѣсти начали писать какъ выговаривается, или по методъ Гулака-Артемовскаго”. Но почему же вы б е р е ж е т е с ь писать и

не пишете х о в а ц ц я, о ц ц е, и проч., когда такъ именно выговаривается въ народѣ, — когда такъ писали и князь Цертелевъ, и граматикъ Павловскій, и поэтъ Артемовскій, коего методъ вы слѣдуете? Отъчего же пишете вы — х о в а т ь с я, о т с е, какъ пишу я, коего правописаніе вы преслѣдуете?.. Такое отступленіе отъ принятой вами в ы г о в о р н о й методы, очевидно говоритъ въ пользу надлежащаго Малороссійскаго правописанія, изъ котораго мы и бьемся. —

Я долженъ васъ благодарить еще за то, что вы не послѣдовали той же методѣ и въ наводненіи Малороссійской письменности е р о п у д о в ы м ь ы, — что вы пишете — б а ч и т с я, м и л о, х о д и л и, г у л я т и; а не пишете — б а ч ы ц ц я, м ы л о, х о д ы л ы, г у л я т ы. Эта новая затѣя очень безобразитъ Малороссійскую грамоту и заставляетъ незнающихъ хорошо Малороссійскаго выговора произносить нашу мягкозвучную м о в у так дебело, что уши вянуть. Да и къ чему, и откуда взялась такая п р а в о п и с ь? Наша древняя Кіевская Русь такъ не писала. Въ Поученіи Владиміра Мономаха, наприкладъ, читаемъ: л а г о д и т и, л ѣ н о щ и, л ѣ п ш і й, д и в у е м с я. Для чего же намъ эти слова наши писать: л а г о д ы т ы, л и н о щ ы, л и п ш ы й, д ы в у е м с я? Старосвѣтскіе Малороссіяне наши не е р ы ж н и ч а л и до такой степени и въ два предыдущіе вѣка. Въ ихъ писаньи гораздо чаще встрѣчается обратная замѣна этихъ двухъ буквъ, т. е. они очень часто писали *и* вмѣсто *ы*; а изъ этого видно, что и встарину буква *ы* Малороссіянами была произносима одинаково съ мягкимъ *и*: и это есть настоящій Малороссійскій, а вмѣстѣ и Южнославянскій выговоръ буквы *ы*, почему Калайдовичъ (въ І о а н. Е к з. Б о л г.) и называетъ оную е р и, въ отличіе отъ твердаго Сѣвернорусскаго е р ы, которое только наноснымъ образомъ существуетъ въ нѣкоторыхъ областныхъ разностяхъ Малороссійскаго языка. Хотя вы въ Малороссійскомъ языкѣ, вѣроятно по своему мѣстному выговору, различаете дебелое *ы* отъ мягкого *и*; однако, наприкладъ въ словахъ м ы х о д и л и, звук *и* произносится три раза одинаково. Артемовскій въ Харьковѣ написалъ бы это — м ы х о д ы л ы, а Вагилевичъ въ Галиціи пишетъ — м и х о д и л и. Еслибъ надо избрать одну изъ этихъ двухъ крайностей, то на послѣднюю я скорѣе согласился бы, чѣмъ на первую. Но гораздо лучше писать, какъ обыкновенно пишемъ: м ы х о д и л и, не исключая буквы *ы* (имѣющей особенное

значеніе въ Словенской азбукѣ) и не употребляя оной всеу; а руководствуясь въ ея употребленіи правописаніемъ Церковно-словенскимъ, какъ то и сдѣлалъ Котляревскій. —

Вообще правописаніе Котляревскаго, менѣе другихъ затѣйливое, болѣе другихъ подходило къ привычному и даже надлежащему правописанію Малороссійскому; а потому я и предпочелъ его другимъ методамъ, и взялъ за основаніе, при изданіи Малороссійскихъ пѣсень.

Но въ правописаніи Котляревскаго былъ тотъ недостатокъ, что для незнающихъ хорошо Малороссійскаго произношенія не было видно, когда букву *и* должно выговаривать м я г к о, и когда о с т р о (*йи*). Этотъ недостатокъ слѣдовало пополнить и потому, что сами Малороссіяне, особенно прошлаго столѣтія, имѣли обычай надъ буквою *и*, произносимую о с т р о (или по вашему опредѣленію — о ч е н ь м я г к о), ставить особенный значекъ: нѣкоторые въ этомъ случаѣ ставили д в ѣ т о ч к и, иные только о д н у; но чаще встрѣчается надъ острымъ *и* — т о ч к а съ черточкою или дужкою сверху. Этимъ послѣднимъ значкомъ вы предлагаете теперь означать наше м н я к е с е н ь к е, или по-моему о с т р о е *и*; и желаете знать мое объ этомъ мнѣніе. Я очень согласенъ на это — тѣмъ болѣе, что за тринадцать лѣтъ самъ я дѣлалъ тоже возобновленіе нашего прадѣдовскаго *и*, пропущеннаго Котляревскимъ. Какъ такъ? вы спросите. Да, именно такъ. Еще при первомъ изданіи пѣсень предпринялъ я ввести это *и* (только безъ точки); но факторъ университетской типографіи, блаженной памяти Никифоръ Никоновичъ Басалаевъ, отказалъ мнѣ въ желанномъ значкѣ, за неимѣніемъ онаго въ типографіи, и предложилъ мнѣ замѣнить его Ф р а н ц у з с к о ю к р о в е л ь к о ю — такъ называлъ онъ ассент circonflexe. Дѣлать было нечего; мнѣ же надобны были и другія гласныя буквы съ тѣмъ же значкомъ, а во Французскомъ шрифтѣ были онѣ готовыя съ кровелькою; и я разсудивъ, что и въ другихъ типографіяхъ встрѣтятся тѣ-же затрудненія, а Французскій шрифтъ есть вездѣ, рѣшилъ на сдѣланное мнѣ предложеніе. Съ тѣхъ поръ наше прадѣдовское острое *и* живетъ у меня, припѣваючи, подъ Французскою кровелькою, которую я переименовалъ во имя нашего Словенскаго п à е р к а, имѣющаго почти такой же видъ. — Лукашевичева книжка Малороссійскихъ и Червонорусскихъ пѣсень напечатана в С. Петербургѣ

1836 года по моему правописанію. Харьковская типографія доставила Срезневскому въ большемъ изобилии, даже въ излишествахъ, сей значекъ для его Запорожской старины³. Тоже нашель я въ Кіевской типографіи, печатая мою Исторію Древней Русской Словесности, въ которой говорится и объ особенностяхъ языка Южнорусскаго.

Такимъ образомъ употребленіе этого значка распространилось, и глаза къ нему присмотрѣлись. Однако вы подѣ моимъ паеркомъ не признали нашего прадѣдовскаго остраго *и*; вы пожелали воспроизвести его въ подлинномъ, властномъ видѣ его, и обратились для того къ Маяку современнаго просвѣщенія и образованности. Но вышла таже исторія: типографія академіи наукъ, гдѣ печатается Маякъ; нахлобучила ваше *м н я к е с е н ь к е и* тою же Французскою кровелькою, и оно явилось точно въ томъ видѣ, какъ мое острое, паерчатое *û*; и вы мимовольно, по силѣ необходимости типографской, попали на мое правописаніе. Видно ужъ не судьба этой старосвѣтчинѣ нашей являться въ новомъ мірѣ подѣ своимъ собственнымъ значкомъ; и я въ свою очередь попрошу васъ вашими же словами: “нехай такъ зостається!” Согласитесь и вы употреблять *û* по моему — хотя и не въ природной, а вынужденной, но за то удобоисполнимой формѣ, имѣющей притомъ за собою и 13-тилѣтнюю давность. Посредствомъ вашихъ сочиненій съ нимъ совершенно освоятся читатели, и наше Малороссійское правописаніе избѣжитъ новаго разногласія и затрудненія типографическаго. —

До сихъ поръ и мое и ваше правописаніе почти не рознили между собою. Но вотъ слѣдуютъ орфографическія наши несогласія, правда не многія, но за то крупныя. Вы щедрою рукою расточаете букву *û*, ибо 1) вы замѣняете ея букву *ѣ* во всѣхъ тѣхъ случаяхъ, гдѣ она искони была в Малороссійскомъ писаньи; 2) вы ставите букву *û* вмѣсто *о* и другихъ гласныхъ, когда онѣ выговариваются какъ *и*; 3) сгоняя букву *ѣ* съ ея роднаго, привычнаго мѣста, вы даете ей новое и для нея невыгодное мѣсто, на примѣръ въ словахъ — *у ч о р а ш н ѣ*, *т о р и ш н ѣ*, *ѣ р о п у д о в ы й*. Если угодно вамъ знать мое объ этомъ мнѣніе, то я скажу, что на первое я совершенно несогласенъ, на второе —

³ Збірка матеріалів з українського фольклору та історії українського козацтва, що її укладав І. Срезневський; виходила протягом 1833—1838 рр. у Харкові. — *Упор.*

ваша добрая воля, а на третье я согласенъ еще менѣе, чѣмъ на первое. Объявляя такъ откровенно мое несогласіе, я обязанъ представить мои на то причины, и охотно исполняю это. Вотъ онѣ, — и во-первыхъ относительно буквы ѣ.

Вы говорите “напрасно полагають, говорятъ и пишутъ, что въ Малороссійскомъ выговорѣ буква ѣ должна выговариваться какъ самое мягкое *и*” — и потомъ труните надо мною, Котляревскимъ и другими, пишущими букву ѣ въ словѣ *т о б ѣ* и проч. Но противъ вашихъ остротъ у меня собралось цѣлое ополченіе возраженій и доказательствъ, на защиту законнаго и стародавняго употребленія буквы ѣ въ Малороссійскомъ произношеніи и правописаніи, и на *з б у р е н ь е* вышеозначенныхъ трехъ пунктовъ, которыми вы укрѣпили свое правописаніе. И вотъ первый отрядъ моихъ доказательствъ — на защиту Малороссійскаго произношенія буквы ѣ.

Малороссійскій или Южнорусскій народъ, по природному свойству языка своего, произноситъ звукъ *и* во всѣхъ тѣхъ случаяхъ, когда и въ Словенскихъ и въ Русскихъ книгахъ пишется буква ѣ. Эту букву наши предки узнали и заимствовали изъ церковныхъ книгъ, изъ азбуки Кирилловской. Тамъ буква ѣ изображаетъ такой Словенскій звукъ, который у Южнорусскихъ и нѣкоторыхъ другихъ Словенъ произносится какъ острое *и*; а у Великороссіянъ, Бѣлорусовъ, Сербовъ — въ тѣхъ самыхъ словахъ — измѣняется въ острое *е*. Потому въ Великорусскомъ языкѣ буква ѣ принадлежитъ къ числу тѣхъ буквъ, коими изображается звукъ *е*; но въ языкѣ Малороссійскомъ она принадлежитъ къ числу буквъ, служащихъ для изображенія звука *и*. Отъ того Великороссіяне, по своему выговору, смѣшиваютъ буквы *я т ь и е с т ь*, довольно легко сбиваются въ письменномъ ихъ употребленіи и нерѣдко ставили и ставятъ одну вмѣсто другой. Малороссіяне, напротивъ того, весьма хорошо различая эти двѣ буквы, никогда не употребляли буквы ѣ вмѣсто *е*; но за то у нихъ буква ѣ легко смѣшивается съ буквою *и*; за то они сбиваются въ употребленіи этихъ двухъ буквъ и пишутъ нерѣдко одну вмѣсто другой, съ древнихъ временъ и до нынѣшняго.

Что Малороссіяне, слѣдую своему собственному произношенію, букву ѣ выговаривають какъ острое *и*, въ томъ легко удостовѣриться; стоитъ послушать сельскаго дьяка, читающаго церковную книгу: въ книгѣ написано — *в о в ѣ к и в ѣ к о в ь*, а онъ читаетъ *в о в ѣ к и в ѣ к о в ь*, слѣдственно онъ букву ѣ

выговариваетъ, по своему произношенію, какъ *й*: а произнося ее всегда такъ, онъ, разумѣется, и на письмѣ употребляетъ ее не иначе, какъ для звука *и*. Я указалъ на нашихъ дьяковъ потому, что отъ нихъ преимущественно распространялась грамотность въ нашемъ народѣ; да и самый первый памятникъ Южнорусской учености — *И з б о р н и к ъ* Святославовскій⁴, составленъ и написанъ 1073 года Кіевскимъ дьякомъ Іоанномъ, которому обяза-на бытіемъ своимъ и эта Руская форма буквы *ѣ*. Граматка, часловець и псалтирь составляли у насъ первыя, а для большей части и единственныя учебныя книги. Сіи три книги и для меня составили первый учебный курсъ. Живо помню, какъ меня, еще шестилѣтняго мальчика привезли изъ Згари въ Золотоношскій женскій монастырь, на у ч е н і е к н и ж н о е; какъ въ тотъ же день учительница моя, черница Варасанофія, въ своей кельѣ посадила меня съ указкою за грамотку, и начала твердить мнѣ: а з ь, б у к и, в ѣ д и . . . ж ѣ в и т е, з ѣ л о; а н е в е д и, ж и в е т е, з е л о. Произношеніе моей первой учительницы составляетъ для меня важный авторитетъ; но для васъ я приведу болѣе именитый и древній — произношеніе знаменитаго Теофана Прокоповича. Переселяясь изъ Кіева на Сѣверъ, онъ былъ однимъ изъ первыхъ сподвижниковъ Петра Великаго; краснорѣчивымъ словомъ своимъ онъ первенствовалъ надъ всѣми, онъ первый началъ и Рускіе стихи слагать в формѣ Италіанской октавы. Но не смотря на свое долгое пребываніе на Сѣверѣ, онъ неотвыкъ отъ Малороссійскаго выговора буквы *ѣ*, даже и въ стихахъ своихъ. А что онъ чрезъ 15 лѣтъ пребыванія своего на Сѣверѣ, произносилъ букву *ѣ*, какъ *и*, въ томъ убѣдитесь, прочтя на примѣръ слѣдующій отрывокъ изъ его стиховъ, написанныхъ 1792 года.

“Объемлетъ тебя Аполлонъ великій,
Любитъ всякъ, кто есть таинствъ его зритель;
О тебѣ поютъ Парнасскіи лики,
Всѣмъ честнымъ сладка твоя д о б р о д ѣ т е л ь,
И будетъ сладка въ будущіе вѣки...
А ты, какъ началъ — течи путь преславный,
Коимъ книжныи текли исполины,

⁴ Найдавніша давньоукраїнська перекладна пам'ятка енциклопедичного характеру, переписана в Києві за правління князя Святослава. — Упор.

И перомъ смѣлымъ мечи порокъ явный
 На нелюбящихъ ученой дружины,
 И разрушай всякъ обычай злонравный,
 Желая доброй въ людяхъ перемѣны,
 Кой плодъ ученій не единъ искуситъ,
 А дураковъ злость языкъ свой прикуситъ”.

Въ мою пользу говоритъ и послѣднее слово стихотворнаго надгробія, находящагося в Печерской Лаврѣ надъ могилою Кочубея и Искры, которые послѣ того, какъ обезглавлены Мазепою, сдѣлались героями нашей исторіи:

“Почиваемъ въ семь мѣсте Матери Владычни, Подающія всѣмъ своимъ рабомъ животъ в ѣ ч н ы й”.

Наконецъ, осмѣливаюсь привести вамъ слѣдующую надпись надгробнаго камня, находящагося передъ Великою Печерскою церковью:

“Здѣ положень Харьковскаго полку Полковникъ Григорій Семеновичъ К в ѣ т к а; жилъ всѣхъ лѣтъ отъ роду своего 64. Полковникомъ былъ 24; преставися 1734 года мѣсяца Октября”.

Это фамильное имя⁵, столь извѣстное въ Малороссіи и вамъ близкое, безъ сомнѣнія и вы произнесете не иначе, какъ К в и т к а; слѣдовательно и вы букву ѣ произнесете какъ и, а послѣ того, ужели не согласитесь, что буква ѣ по Малороссійскому выговору произносится какъ и? Въ противномъ случаѣ я спрошу у васъ, по какому же, если не Малороссійскому произношенію, во всѣхъ приведенныхъ мною примѣрахъ, Малороссіяне букву ѣ выговариваютъ какъ и? Одни только Сѣверяне наши (и то не всѣ, и не во всѣхъ случаяхъ) произносятъ букву ѣ какъ е, но это уклоненіе отъ Малороссійскаго произношенія очевидно произведено вліяніемъ Литовскорускаго или Бѣлорускаго выговора; за то же Сѣверянь и прозываютъ Украинцы Л и т в и н а м и. —

Теперь представляю мои доказательства, что Малороссіяне букву ѣ писали не иначе, какъ для изображенія звука и. Законность этого употребленія утверждается чрезвычайною д а в н о-

⁵ Такимъ же образомъ и другія Малороссійскія фамиліи, писанныя съ буквою ѣ, напр. Палѣй, Гордѣнко, Гамалѣя, Забѣла, Свѣчка — произносились и произносятся по Малороссійскому выговору — Палій, Гордіенко, Забила, Свичка; но имя Хмельницкаго никогда не выговаривали *Хмільницькій*, за то же ни самъ *Богданъ*, ни его сынъ, ни козаки ихъ написали *Хмѣльницкій*.

стѣю, повсемѣстностью и самою степенью онаго. Послѣднее обстоятельство особенно стоитъ вашего вниманія: изъ него открывается, что Малороссіяне во всѣхъ концахъ Южной Руси и во всѣ времена, употребляли букву ѣ, не только въ тѣхъ словахъ и случаяхъ, въ которыхъ она употребляется правописаниемъ Церковнословенскимъ, хотя и этого довольно; но очень часто ставили ее и въ такихъ случаяхъ, когда по Церковнословенскому правописанію ставится *и*. Эти послѣдніе случаи, хотя большею частію и неправильны, но показываютъ всего яснѣе, что Малороссіяне, даже съ пристрастіемъ къ буквѣ ѣ, употребляли ее именно для выражения звука *и*.

Сюда во-первыхъ относятся иностранныя слова, употреблявшіяся въ языкѣ Малороссійскомъ. Они вообще были очень часто писаны съ буквою ѣ вмѣсто *и*; на примѣръ: унѣверсаль, Домѣнѣканѣ, компанѣя, линѣя, баталѣя, конфѣрмація. Такъ и въ стихотворныхъ брошюрахъ нынѣшнихъ Галичанъ встрѣчаемъ: конвѣктъ и даже митрополѣтъ.

Фамильныя имена представляютъ и здѣсь намъ очевидное доказательство употребленія буквы ѣ вместо *и*, особливо у нынѣшнихъ Галичанъ, изъ которыхъ многіе пишутъ — Лѣвѣцкій, Лозѣнскій, Могильнѣцкій и проч. Тоже было и на Волыни. Приведу примѣръ изъ стариннаго Луцкаго помянника: въ 1677-мъ году надъ перепискою онаго трудился Іеромонахъ Савицкій; тамъ же, въ 1748-мъ году, его имя написано — Савѣцкій; тамъ же написано Ступнѣцкій, Рогозѣнскій, Соснѣцкій, Гулянѣцкій и проч. Кіевская письменность прошлаго столѣтія представляетъ довольно подобныхъ примѣровъ, изъ коихъ приведу одинъ: въ судебныхъ бумагахъ часто встрѣчается имя князя Голѣцина, т. е. Голицына.

Что касается до Черниговцевъ, то довольно указать на имя города ихъ: съ древнихъ временъ и до нашего оно было писано Чернѣговъ.

Тоже самое находимъ и въ окончаніяхъ нѣкоторыхъ падежей. Еще въ древнихъ писаніяхъ читаемъ: въ подлинной грамотѣ Кіевскаго Князя Мстислава Владиміровича 1128 года — моѣдѣти; въ договорѣ Игоревомъ (по списку 14-го вѣка) — мечѣсвоѣ; въ грамотахъ Льва Даниловича — положимъ и не подлинныхъ, но все же старинныхъ — вѣчнѣ, будучѣ, нашѣ. Подобно сему пишутъ нѣкоторые современные Галича-

не; такъ въ Днѣстровой Русалкѣ читаемъ: м о ѣ к о н ѣ, т в о ѣ х л о п ц ѣ, н а ш ѣ п ѣ с н ѣ и пр. Нашъ первый Западнорусскій граматикъ Мелетій Смотрицкій находилъ даже правильнымъ писать н а ш ѣ и т. п.

Нерѣдко и окончаніе родительнаго падежа встрѣчается съ буквою ѣ вмѣсто и, не только въ упомянутой Русалкѣ, гдѣ писано даже У к р а ѣ н а в м. Украина; но и въ старинныхъ писаніяхъ. Вотъ начало купчей, писанной в Галиціи 1341 года ⁶, слѣдственно современной завладѣнію сей земли Казимиромъ. “И сталося подѣ державою великаго короля Краковскаго Казимира и господаря Р у с к о ѣ з е м л ѣ”. Такимъ же образомъ и въ собственноручномъ универсалѣ Богдана Хмельницкаго (1651 г. 11 Января) читаемъ: “Створитель неба и з е м л ѣ”. Подобно сему и въ собственноручныхъ универсалахъ Гетмана Самуѣловича (1672) писано: з ѣ о с о б л и в о ѣ с в о ѣ, — и даже въ дательномъ падежѣ (1673) — р е к т о р о в ѣ, и г у м е н о в ѣ.

Въ помянникѣ Выдубицкаго монастыря, гдѣ многіе С ѣ ч е в ы е или Запорожскіе козаки выписывали свой родъ, читаемъ: “1752. Сентября 26. Родъ І о а н н а Г о р к у ш ѣ, козака куреня Тимошѣвскаго”.

Послѣ всѣхъ приведенныхъ мною примѣровъ, я могу, кажется, уже безспорно, повторить, что у Малороссіянъ буква ѣ издавна употреблялась не иначе, какъ для изображенія звука и, и что они любили даже роскошествовать этою буквою. За что же лишать Малороссійское правописаніе привычной, вѣковой его принадлежности?

Наше дѣло только ограничить излишнее расточеніе оной и опредѣлить правильное ея употребленіе. Такъ, на примѣръ, въ повелительномъ наклоненіи надобно писать не и, но ѣ: в о з ѣ м ѣ т ѣ, х о д ѣ м ѣ, — какъ и было въ древнемъ Церковнословенскомъ правописаніи, какъ писали и образованные предки наши, начиная отъ перваго лѣтописца. При второмъ изданіи Украинскихъ пѣсень, 1834 года, я возобновилъ это употребленіе, которое ведется и у Галицкихъ Русиновъ.

Другой примѣръ. Вы говорите, что, принявъ букву ѣ за выраженіе звука и, надобно будетъ писать — п ѣ ш о в ѣ, п ѣ п ѣ,

⁶ Эта купчая отыскана сочинителемъ Исторіи Галицкой Руси *Зубрицкимъ*, и по его мнѣнію составляетъ древнѣйшій изъ дошедшихъ къ намъ въ подлинникѣ документовъ Червонорусскихъ.

м а к о г ѣ н ь и проч. Почему же надобно? Тогда вышло-бы неправильное и напрасное расточеніе буквы ѣ, которую вовсе не слѣдуетъ ставить вмѣсто о, обращаемаго народнымъ выговоромъ в и. Такого употребленія буквы ѣ не встрѣчалъ я въ прежней Малороссійской письменности; и только въ стихотворныхъ изданіяхъ нашихъ юныхъ Галицкихъ земляковъ попадаются примѣры такого употребленія буквы ѣ (п ѣ ш о в ѣ, з ѣ - в ѣ т т и, р ѣ в н о, в ы г ѣ д н о), но и то какъ-бы случайно, по неустроенности, въ какой находится у нихъ правопись⁷. Что касается до старо-свѣтскихъ Малороссіянь, то они, въ тѣхъ случаяхъ, когда о народнымъ выговоромъ обращается въ и, ставили букву и; или еще чаще, не держась строго народнаго выговора, (который и самъ въ этомъ случаѣ очень измѣнчивъ), ставили коренную гласную букву и писали просто: м о й, п о п ѣ, п о ш о в ѣ, в о й с к о и проч. Потому-то, не противорѣча бывалому употребленію, вы пишете въ сказанныхъ случаяхъ букву ѣ, что согласно и съ большинствомъ голосовъ нынѣ пишущей братіи. Но и я, въ томъ же бываломъ употребленіи, имѣю достаточное основаніе для удержанія коренныхъ гласныхъ буквъ, а для показанія, что ихъ должно произносить какъ и, я придумалъ ставить надъ ними п а е р о к ѣ. Это есть единственное мое н о в о в в е д е н і е въ правописаніе Малороссійское. Оно читателя не затруднитъ; ибо нетрудно, кажется, замѣтить правило: “буквы, означенныя

⁷ Такъ в Днѣстровой Русалкѣ одно и тоже слово пишется *пѣтьма* (стр. 78) и *пѣтьма* (стр. 72). По моему должно писать *пѣтьма*. — Юсифъ Лѣвицкій началъ было также употреблять ѣ; но потомъ паерокъ замѣнилъ двумя точками и пишет ѣ, что принято и въ нѣкоторыхъ изданіяхъ Вѣнскихъ. Это напрасно. Надстрочное двоеточіе уже давно служитъ въ Рускомъ правописаніи знакомъ обращенія гласной в *острое о* (йо), что принято мною 1827 года и въ Малороссійское правописаніе (напр. *ѣго*, *сѣго*, а не іого, сіого). Буква е иногда въ томъ же словѣ Малороссіянами произносится какъ *йо* и какъ *йи*, слѣдственно нужны оба знака для той же буквы: въ первомъ случаѣ *двоеточіе*, во второмъ *паерокъ*; на примѣръ — *на сынѣму*, *на синѣмъ*. Въ послѣднемъ случаѣ, если угодно, можно бы писать и на *синѣмъ*. Есть и другіе случаи, гдѣ буква ѣ могла бы ставиться вмѣсто е, произносимаго какъ и: *срѣбро*, *корѣнь*, *пѣсокъ*, *дрѣмати*, *лѣтати*; можно бы даже, сходно съ Церковнословенскимъ правописаніемъ, ставить ѣ въ окончаніяхъ падежей: на *святѣй*, на *высокѣмъ* (т. е. вмѣсто о произносимаго какъ и). Но я, слѣдуя общему правилу моей системы правописанія, пишу: *срѣбро*, *корѣнь*, *пѣсокъ*, *дрѣмати*, *лѣтати*, на *святѣй*, на *синѣй*, на *высокѣмъ*.

паеркомъ — â, ê, î, î, ô, û, также букву ѣ, должно выговаривать какъ острое *и* (*йи*), а буквы *и, і, ы*, должно произносить мягко, а не такъ твердо, какъ Великорусское *ы*". Но за этотъ небольшой предварительный трудъ, требуемый моимъ правописаниемъ отъ читателя, оно облегчаетъ ему не только уразумѣніе словъ, особливо произносимыхъ одинаково ⁸; но и самое чтеніе чрезъ то становится удобнѣе, нежели чтеніе письма, написаннаго по методѣ выговорной, по которой можетъ быть легче писать, да и читать трудно, какъ справедливо замѣчаете и вы сами. Я знаю по опыту, что для неизбравшаго еще никакой методы, труднѣе привыкать к методѣ выговорной.

Говоря правду, такъ мой способъ писанія труднѣе не читающему, а пишущему, и особенно мнѣ первому, взявшему на себя трудъ отыскивать коренные звуки, покрываемые звукомъ *и*, что иногда несовсѣмъ легко. Но за то я думаю, что съ этимъ только способомъ можетъ быть установлено правописание *М а л о р о с с і й с к а г о* языка, обнимающее всѣ его разности и притомъ сближающееся съ правописаниемъ Великорускаго и нѣкоторыхъ другихъ языковъ Словенскихъ, чего нашему языку вовсе не должно чуждаться. Но я объ этомъ способѣ писанія подробно

⁸ Вотъ для примѣра нѣсколько такихъ словъ — по правописанію выговорному:

	— по моему:
Крѣй	— Краѣй (вскрай).
Нись	— Нѣсь.
Нись	— Нѣсь.
Бривь	— Брѣвь (брель).
Бривь	— Брѣвь (бровей).
Визь	— Вѣзь.
Визь	— Вѣзь.
Нижь	— Нѣжь.
Нижка	— Нѣжка.
Нижный	— Нѣжный.
Миж	— Мѣжь.
За-мижь	— За-мѣжь.
Бигь	— Бѣгь.
Бигь	— Бѣгь.
Бездилье	— Бѣдѣлье.
Бездилье	— Бѣдѣлье.
Окрипъ	— Окрѣпъ.
Окрипъ	— Окрѣпъ.

изъясно свои мысли предъ вами въпослѣдствіи. А теперь на прежнее обратимся.

Не стану утверждать, чтобы въ старину Малороссіяне не писали въ иныхъ словахъ буквы *и* вмѣсто *ѣ*; но это случайности такъ же неправильныя, какъ и *тѣ*, когда *ѣ* писано вмѣсто *и*, напр. *Іоанна Г о р к у ш ѣ*; употреблять же постоянно букву *и* вместо *ѣ*, не значить ли распространять и обращать въ правило случайную погрѣшность противъ надлежащаго правописанія Малороссійскаго языка? А это именно сдѣлали начавшіе писать только по слуху: *и* — вездѣ, гдѣ сей произносится остро; *ы* — вездѣ, гдѣ сей звукъ произносится мягко или твердо; а Павловскій въ первомъ случаѣ вездѣ ставитъ *і*, точно такъ, какъ Поляки и Чехи пишутъ Латинскими буквами Малороссійскія пѣсни. Но тамъ необходимость азбучная заставляетъ, руководясь только звукомъ, ограничиться двумя буквами — *і* да *у*; для насъ же Латинская азбучная скудота не указъ, когда мы давно имѣемъ свою богатую, Словенскую азбуку, свои вѣковыя привычки въ правописаніи. Не то, лучше писать прямо уже Латинопольскими буквами, какъ сдѣлалъ въ Перемышлѣ Лозинскій, нежели писать Рускими буквами такъ, какъ пишутъ нѣкоторые ваши почтенные *с у с ѣ д ы* и любезные *п о д с у с ѣ д к и*. —

Но вы имѣете еще особенный предлогъ писать *ѣ* на мѣстахъ, принадлежащихъ букве *ѣ*. Вы полагаете, что сія послѣдняя буква нужна во всей своей *с и л ѣ* и *в и д ѣ* въ словахъ — *у ч о р а ш н ѣ*, *т о р ѣ ш н ѣ* и многихъ другихъ. И такъ она нужна вамъ для изображенія звука *е*, произносимаго остро? Но отъ чего же вы пишете безъ буквы *ѣ*, напримѣръ, слова — *г у л я е*, *м о е* и тому подобныя, въ которыхъ тотъ же самый острый звук *е*, какъ и въ словахъ — *у ч о р а ш н е*, *т о р ѣ ш н е*, *е р о п у д ѣ*?.. Павловскій в своей грамматикѣ безъ зазрѣнія совѣсти пишетъ — *с п і в а ѣ*, *г у л я ѣ*, *м о ѣ і*, *ѣ* — и проч. Но затоже онъ первый и единственный писатель, сдѣлавшій такое перемѣщеніе буквы *ѣ* въ Малороссійскомъ правописаніи, въ которомъ она *н и к о г д а* не употреבלалась для изображенія звука *е*: ибо это несообразно съ ея значеніемъ и *с и л о ю* въ нашей Малороссійской письменности, и даже съ *в и д о м ѣ* ея, представляющимъ соединеніе буквы *і* съ *ь*-емъ (*іь*, *ѣ*). Впрочемъ, не смотря на столь неудачное исполненіе, Павловскій предпринималъ доброе дѣло для Малороссійскаго правописанія, то есть различать острое и мягкое *е* двумя различными буквами. Если и

вамъ угодно тоже сдѣлать, то это легко, оставляя букву *ѣ* на ея властномъ мѣстѣ. Наша Словенорусская палеографія представляеть нѣсколько различныхъ начертаній буквы *е* с т ь: изберемъ изъ нихъ одно для о с т р а г о, другое для м я г к а г о произношенія сей буквы, — какъ и сдѣлалъ уже Вагилевичъ въ Днѣстровой Русалкѣ. Въ этой пріятной книжкѣ наше гражданское *е* пишется тогда, когда сей звукъ произносится мягко; а когда онъ произносится остро (*йе*), тогда ставится Славянское отверстое *є*, которое и мы очень можемъ возобновить въ нашей Малороссійской письменности (нѣкоторые другіе Галичане въ этихъ случаяхъ пишутъ *je*). Но я бы думалъ, что употребляемое в Руской азбукѣ *е* лучше оставить въ настоящей его силѣ, и употреблять въ тѣхъ случаяхъ, когда сей звукъ произносится о с т р о, ибо такъ выговариваютъ эту букву Великороссіяне, отъ которыхъ она перешла и въ Малороссію. Славянскимъ-же отверстымъ *є* можемъ изображать м я г к і й выговоръ сего звука; а пока эта буква отольется нарочито въ гражданскую форму, мы можемъ брать обратное Руское *є*, поворачивать его на правокругомъ, и такимъ образомъ получать м я г к о е *є*, своимъ выговоромъ и видомъ близкое къ твердому Рускому *є*. Тогда для читателя будетъ очевидно, какъ ему произносить: с и н е н е б о, у ч о р а ш н е, т о р ô ш н е, е й - б о г у, т е б е. — Согласитесь-ли вы на такое различіе?

Вагилевичъ началъ употреблять въ Южно-русскомъ правописаніи еще букву *ѣ*, по примѣру Волоховъ или Румыновъ, пишущихъ также Словенскими буквами. По-моему это очень хорошо; безъ этой буквы намъ было также неловко, какъ было-бы безъ *й*. Но Вагилевичъ до крайности расточаетъ свое нововведеніе. Слѣдуя одной только акустикѣ Малороссійскаго выговора, по которому буква *в* произносится въ извѣстныхъ случаяхъ полугласно, какъ сокращенное *ѣ*, онъ вездѣ, вмѣсто *в*, произносимаго такимъ образомъ, ставитъ *ѣ*; вмѣсто — ходивъ, знавъ, онъ пишетъ — х о д и ѣ, з н а ѣ и проч. Но это такъ же странно, какъ странно было-бы писать по-Руски: ф с і о, д ѣ ф к и, л ю б о ф ѣ, п е т р о ф ѣ, слѣдуя Великорусскому выговору, сжимающему въ извѣстныхъ случаяхъ звукъ *в* въ *ф*. Отъ такого частаго у к а н ь я Малороссійское письмо у Вагилевича является не въ своемъ видѣ, получаетъ какой-то не-Рускій характеръ, и тѣмъ болѣе, что Вагилевичъ вовсе не употребляетъ *ѣ*; вмѣсто *ы* всегда пишетъ *и*; вмѣсто *и* ставитъ если не *ѣ*, такъ *і*. — Потому я предложилъ 1837 года (И с т. Д р е в н. Р у с.

С л о в е с.) ставить букву *ѣ* только тамъ, гдѣ дѣйствительно сокращается *у*, напримѣръ: *ѣ же ѣ насъ на ѣ украинѣ на ѣ ч и л и с ь*. До сихъ поръ эти слова всѣ мы писали и пишемъ съ буквою *в*: *в же в ѣ насъ на В украинѣ навчили с ь*; но должно признаться, что это едва-ли не хуже, чѣмъ пишетъ Вагилевичъ. Изображая буквою *в* звук *у*, хотя и сокращенно произносимый, мы шли наперекоръ Малороссійскому выговору: ибо Малороссійскій выговоръ самую букву *в* стремится приводить въ гласное состояніе, и часто произноситъ ее полугласно; а нерѣдко протягиваетъ и въ полное *у* (*у з я в ѣ*, *вм. в з я в ѣ*), или же прилагаетъ къ ней этотъ звукъ (*у в е с ь* *вм. в е с ь*); и только въ сихъ послѣднихъ случаяхъ, я думаю, надобно писать *у* вмѣсто *в*, ибо того требуетъ сама необходимость.

Вотъ все, что пришлось мнѣ сказать вамъ о Вашей *п р а в о п и с и* въ этомъ письмѣ. Оно вышло длинновато; но за то изъ него узнаете короче мои мысли о томъ дѣлѣ, около котораго всѣ мы, любящіе свою родимую рѣчь, ходимъ и не сходимся. Прошу васъ не отказать мнѣ въ вашихъ отвѣтныхъ замѣчаніяхъ. Тогда представлю на ваше утверженіе нѣкоторые частные случаи Малороссійскаго правописанія, которые остаются у меня еще подъ вопросительнымъ знакомъ, и съ которыхъ хотѣлось бы поскорѣе снять этотъ неуспокоительный значекъ, — именно къ тому времени, какъ приступлю наконецъ къ новому, полному изданію моего собранія Украинскихъ народныхъ пѣсень. Я хотѣлъ бы это богатое поэтическое наслѣдство нашего народа представить Словенскому міру въ возможно-лучшемъ видѣ и относительно правописанія.

Доканчиваю письмо это въ послѣдній день истекающаго (1840) года, и поздравляя васъ съ наступленіемъ новаго года, желаю душевно, что-бы онъ принесъ намъ новый томъ вашихъ повѣстей на Малороссійскомъ языкѣ; а вамъ принесъ-бы въ изобиліи — “у полѣ ядро, а въ домѣ добро”!

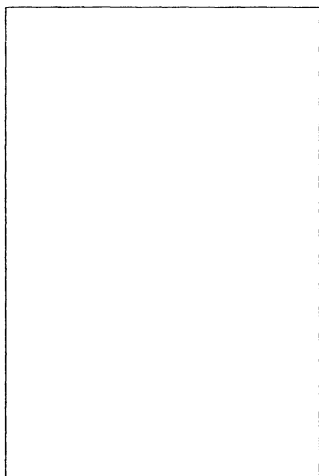
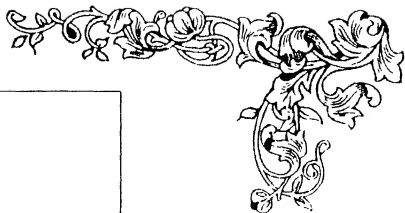
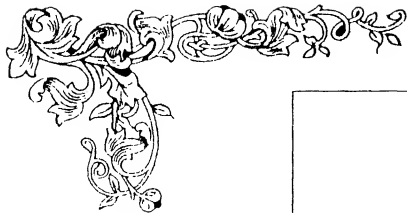
P. S. — При семъ случаѣ пожелаю и всѣмъ землякамъ нашимъ, чтобы съ наступленіемъ завтрашняго дня *И л ь я п о м а х а л ь* имъ получше *ж и т я н о ю п у г о ю*, про которую поютъ *п о с ы п а л ь щ и к и*; и я же къ *п о с ы п а л ь н о й* пѣсенкѣ прибавлю еще *з а ж н и в н у ю* пѣсню, которую сложили и поютъ *х л ь б о р о б ы* Волянскіе, но послушать могутъ и Украинцы всякаго званія.

А въ недѣлоньку рано пораненьку
Збѣрае женьцѣ коваленко,
Збѣрае женьцѣ, а все прибѣрныи,
Дѣвки, парубки, а все молодыи.
Да повѣвъ же ихъ на долину,
На пшениченьку на озиму:
— Ой жнѣте, женцѣ, розжинайтесь,
А назадъ себе не оглядайтесь. —
Ажъ зъ-за горы орда иде,
За собою коваля веде.
Ёму руки позавязовани,
Ёму очѣ позаглажовани.
Ото-жъ будешъ, ковалю, знати
Якъ недѣлоньку шановати.
— Ой дай, Боже, такую годину,
Счобъ забачити свѣтъ хочъ на часину:
То буду ўже знати,
Якъ недѣлоньку шановати! —

Максимович М. О правописаніи Малороссійскаго языка :
Письмо къ Основьяненку // *М. А. Максимович.* Собраніе сочи-
неній. — Киев, 1880. — Т. III. — С. 312—328.

Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ (1859—1936)
та Федір ГАРТНЕР (1843—1925)

*“Руска граматика”, написана в співавторстві
вченими-мовознавцями Степаном Смаль-Стоцьким
та Федором Гартнером, що вийшла у Львові 1893 р.,
зазнала три перевидання — 1907, 1922, 1928 рр.*

*Автори “Рускої граматики” унормували та науково виклали
фонетичну правописну систему, заведену Є. Желехівським
у “Малоросійсько-німецькому словарі” (1882—1886). Завдяки
клопотанням С. Смаль-Стоцького перед австрійським урядом
“Руска граматика” 1893 р. була затверджена австрійською
шкільною владою як офіційний підручник для шкіл Галичини
й Буковини. Автоматично офіційного визнання й
затвердження дістав і представлений тут фонетичний
правопис (желехівка), витіснивши з ужитку традиційний
і загальноприйнятий досі етимологічний правопис.*

РУСКА ГРАМАТИКА

<...> РУСКА ПРАВОПИСЬ

43. Правóпись, що тут віложена, є в головніх точках фонетична; бо вона має за основу правило: *Пиши, як правильно говориться.* Правильно говорити значить обминати в мові всякі місцеві (нарічеві) властивости¹, óтже уживати правильної мови, т. зн. такої, що спільна всім письмєнным Русинам, однакова і всім Русинам лєгко зрозуміла. Протє, хто знає, чим мова єго стороні відріжняє ся від письменної рускої мови, той, можна-б сказати, уміє вже після сєї правóписи, котра вимагає писати так, як правильно говорить ся, добре писати і читати; трєба лишє навчити ся,

I. якими знаками означують ся звúки рускої мови,

II. в котрих рáзах в правóписи зазначає ся походженє слóва, óтже, пише ся етимольóгично, а не чісто фонетично;

III. як писати чужі слóва, а крім тóго

IV. присвоїти собі ще деякі їнші правила, які прийняли ся між письменними а не доторкають звúків мови.

I.

44. Звúки рускої мови виражають ся в письмі óтсіми 33 бúквами:

А, Б, В, Г, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,

а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

А, Б, В, Г, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,

а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я —;

о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь;

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я —;

о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

¹ Нарічева властивість є н. пр. казати *ніч* замість *ніч*, *сіль* зам. *сіль*, *стів* або *сцїв* зам. *стіл*, *смертєвний* зам. смертєльний, *війти* або *уйти* зам. *війти*, *зелєні* зам. *зелєні*, *ковальом* зам. *ковалєм*, *людьох* зам. *людєх* або *людєях*, *хлòпец* зам. *хлòпець*, *конїць* зам. *конєць*, *бов* або *бив* зам. *був*, *тєжко* зам. *тяжко*, *сє* або *си* зам. *ся*, *кіло* зам. *тіло*, *хцу* зам. *хóчу*, *крúтю* зам. *крúчу*, *відю* зам. *віджу*, *рòбю* зам. *рòблю*, *прòсю* зам. *прóшу*, *вóзю* зам. *вóжу*, *рòби* зам. *рòбить*, *сьпіват* зам. *співає*, *будєме* зам. *будемо*.

Сї букви називають ся:

а, бе, ве, га, ге, де, е, є, же, зе, и, ий, і, ї, ка, ел, ем, ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ше, ще, ю, я, їр.

45. Змежи них означають 1. шість букв поєдінчі голосозвўки, 2. сїмнайцять поєдінчі шелестозвўки, 3. три букви зложєні шелестозвўки, 4. двї раз голосозвўки, раз шелестозвўки, 5. одна є лишє знаком мьгчєня, 6. чтири означають сполўченє шелестозвўка з голосозвўками.

1. Поєдінчі голосозвўки є: *а, е, и, і, о, у, н.* пр. *баба, тебє, бїти, вїн, то, буду.*

2. Поєдінчі шелестозвўки є: *б, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш,* н. пр. *бїб, горе, газда, дїм, жаба, за, коґо, лїсе, менє, нїва, по, робота, сукно, так, Федїр, ходїти, шїло.*

3. Зложєні шелестозвўки є: *ц, ч, щ,* н. пр. *цап, чути, що.* В двозвуку *ц* є іменно *т* і *с* в двозвуку *ч* — *т* і *ш* тїсно з собою полўченї (гл. **13**, 2); *щ* є властїво *шч*. Для так само тїсних сполўчень *д* і *ж*, як в словах: *ходжу, дожджанка*, і *д* і *з*, як в словах: *дзвїн, родзїнки* нема осїбних знаків.

4. Знак **в** має перед голосозвўками, а в назвуку слїв також перед шелестозвўками, значїне шелестозвўка, н. пр. *вода, ровєць, сливок, повозїти, вложїти, вторувати.* З попередўщими голосозвўками сполўченє творїть **в** двозвуки, в котрїх означає недочутне *у* (гл. **5**), н. пр. *Европа, бив, пївостров, лавка, слївка, пїшов, був.*

Буква **й** є лишє перед *о* голосозвўком, але *йо* подїбує ся рїдко коли, н. пр. *сойок* (сойка), *байок* (байка), *розпайований* (розпаювати), *надїйо* (надїя); зрештою хїба в чужїх словах і нарїчєвих формах, н. пр. *Йордан, крайом*, (українське) *його, йому.* З попередўщими голосозвўками сполўченє творїть **й** двозвуки, в котрїх означає недочутне *ї* (гл. **5**), н. пр. *дай, байка, Мадєй, бий, сойка, купїй.*

5. Щобї означїти змягченє якоґось шелестозвўка (пєрший стўпень мьгчєня (гл. **24**), додає ся на кїнци слїв, а також перед твердїм шелестозвўком і перед **о** знак **ь**: *будь, зять, князь, мїсяць, бїль, огонь...*; *будьмо, батько, возьмї, свїт, цвїт, вельми, кїньте...*; *лїсього, мальований, пятьох*; (українське *сього, сьому, всього* і т. д.)... .

Наколи задля такоґо змягчєня мьгчїть ся ще і дрўгий шелестозвўк перед ним, так що два мьгкі шелестозвўки стануть побїч себє (гл. **19**, 4), то мьгчєня пєршого шелестозвўка не означує ся

з осібно, н. пр. *звіздь, кість, мисль, боязнь, шість; кістьми, шістьма шістьох (пáньський)*, — а не *звізьдь, кісьть, мисьль, боязьнь, шісьть; кісьтьми, шістьма, шісьтьох, (пáньський)*.

б. я, є, ї, ю є знаками сполучення й (по безголосих проривних шелестозвúках х¹, гл. 11 і 12) з поєдінчими голосозвúками, н. пр. *я, яйце, пýтий, ім'я, краєм, краї, беш, їсти, віду, їв, вюн, Юрко́, Стефю́к*. Знакі я, є, ї, ю мають се значіне лишé в на́звуку слів, по дрúгих голосозвúках і по б, п, в, ф, м. По ж, ш, ч, щ вони не подібують ся. По шелестозвúках, котрі мóжуть мягчіти ся, т. зн. по д, т; з, с, ц; л і н означають вони зм'ягчене сих звúків, так що *дя, дє, ді, дю — два, дье, ды, дьу — тя, тє, тї, тю, зя, зє, зі, зю, ся...*, *ця...*, *ля...*, *ня...=тьа, тье, тьї, тьу, зьа, зье, зьї, зьу, сьа...*, *цьа...*, *льа...*, *ньа...*, н. пр. *дядина, жолудем, дід, медведю, тягáр, житє, тіло, житю, зятя, галúзе, Бóзі, князю, ся, лісе, сїяти, сюди, шевця, оці, серцю, короля, зіле, лід, люблю, нєня, знанє нїні, нюхати*.

Зм'ягченя ще дрúгого шелестозвúка перед я, є, ї, ю (гл. 19, 4) не означає ся з осібно, н. пр. *слід, слійий, сніг, Снятин, маслі, після, сніданє, стїна, краснійший, читáльня...*, а не *сьлїд, сьліпій, сьніг, Сьнятин, масьлі, пісьля, сьніданє, сьтїна, краснійший, читáльня...*

Щобі означіти, що я, є, ї, ю не має мягчіти поперédного д, т, з, с, ц, л і н, кладé ся апостро́ф: *з'їсти, з'явів ся, від'їхати...*, *ад'юта́нт...*

По р не означають я, є, ю а́ні зм'ягченя сéго р, а́ні тілько, що *йа, йє, йу*, лишé двóзвукі з недóчутним і (гл. 5), н. пр. *ряд, пірем, хрюкати*; ї не подібує ся по р.

46. ЗАМІТКИ про пісанє деяких звúків.

1. **е — и.** В складáх без на́голосу звучіть чáсто **е** неясно, а більше як **и** (гл. 29, 1); óтже трéба вистерігáти ся, щоб не писáти **и** замість **е** в слова́х як *менї, хочеш, пішеш, будеш, можеш* і т. д., *кашель, сїчень* і т. д., і щоб не писáти **е** замість **и** в слова́х *збирáти, умирáти, підпирáти, утирáти, роздирáти* (áле: *беру́, умерти, підпéрти, утéрти, роздéрти*). Такóж запам'ятáти трéба, що в 1-ім відм. мн. піше ся: *люди, селя́ни, Галича́ни, ми́щани...* (а не: *люде, селя́не, Галича́не, ми́щане...*), а в 2-ім відм. мн.: *людій, ко́ний, ко́стий...* (а не: *людéй, ко́ней, ко́стей...*).

2. **о — у.** Так са́мо набліжує ся в складáх без на́голосу **о** до **у** (гл. 29, 1), так що дéколи і піше ся вже **у** замість **о**: *па́рубок* (хоть *робіти*), *кува́ти* (хоть *кований, кова́ль*), *дарува́ти, ма-*

люва́ти і т. д. (хоть даро́ваний, ма́льований і т. д.), си́лувати, си́луваний, вихва́лювати, вихва́люваний і т. д.

П р а в и л о. Пішемо завсіди *-увати* (*-ювати*), а́ле раз *-ований*, раз *-уваний* (*-юваний*): *-ований* тоді, коли на *о* є на́голос, а *-уваний* (*-юваний*) тоді, коли на́голос паде́ на і́нший склад сло́ва. Закі́нчене *-ований* лиша́є ся і тоді, коли дієсло́во зло́жене з ча́стицею *ви-*, а *ви-* ма́є на́голос, н. пр. *вио́бразований*, *ви́вінована*.

І в і́менниках утво́рених від та́ких дієслі́в захо́ує ся те са́ме пра́вило: *обра́зоване*, *голо́соване*, *іме́новане*, *ма́льоване* і т. д., *замі́луване*, *віруване*, *відмі́нюване*, *вироб́люване* і т. д., *ви́віноване*, *ви́образоване*...

Але пи́ше ся *я́блоко* (а не *я́блуко*), *до до́му* (а не *ду до́му*).

3. **и** — **і**. При́ставку *ви-* тре́ба завсіди пи́сати *ви-*, а не *ві-*, як то де́куди виговору́ють, о́тже: *ви́йти*, *ви́ратувати*, *виходи́ти* і т. д.

Так са́мо ма́є пи́сати ся завсіди *сиді́ти* (хоть *сі́сти*), *дитя́* (хоть *ді́ти*).

В закі́нченнях прикме́тників на *-кий*, *-гий*, *-хий* пи́ше ся **и** і **і** в тих са́мих ра́зах, що і у і́нших прикме́тників на *-ий*, н. пр. *до́бри* і *велі́кі бу́лки*, *до́брих* і *велі́ких бу́лок*, *до́брим* і *велі́ким бу́лка́м*, *на ста́рім* і *сухі́м дере́ві*, *дорогі́й* і *до́брій ма́мі*...

4. **і** — **ї**. В підгі́рських сто́ронах Галичи́ні і на Букові́ні гово́рять **ї** замість **і** (т. зн. мя́гча́ть перед тим *і* шелестозв'у́ки *д*, *т*, *з*, *с*, *ц*, *л* і *н*) в та́ких випадка́х, де **і** повста́ло з **о**. Ту нарі́чеву вимо́ву тре́ба закі́нути, і тре́ба гово́рити і пи́сати в тих ра́зах всю́ди **і**: н. пр. *ніч* (но́чи) *сі́ль* (со́ли), *ді́л* (до́лу), *сті́л* (стола́), *росі́л* (росо́лу), *спо́сіб* (спо́собу), *осо́б* (осо́ба), *стоді́л* (стодо́ла), *ніг* (нога́), *долі́т* (долото́), *вді́рвати*, *вді́йти*, *ді́йти*, *наді́йти*, *піді́йти*, *розі́йти ся*, *діста́ти*, *зібра́ти*, *зі мною* і т. д., (*вді́рвати*, *додати́*, *підозрі́вати*, *зо мною*), *бідні́сть*, *го́рді́сть*, *мілі́сть*, *злі́сть* і т. д. (*бідно́сти*, *го́рдости*, *мі́лости*, *зло́сти* і т. д.), *жиді́вський*, *жиді́вка* (жидова́), *млині́вка* (млинові́й), *Косі́в* (з Косо́ва), *бра́тів* (братова́) і т. д. Так са́мо пи́сати і ви́мовля́ти тре́ба в отси́х закі́нченнях:

а) **-ів** в 2-ім відм. мн. тих і́менників му́жеских, що не кінча́ть ся а́ні на **ь** а́ні на **й**, і і́менників же́ньських на **а** і се́ре́дних на **о**, нако́лі вони́ прийма́ють в ті́м відмі́нку закі́нчене *-ів*, н. пр. *саді́в*, *волі́в*, *пані́в*, *вусі́в*, *возі́в*, *плоті́в*; *панні́в*, *хаті́в*, *ба́гні́в*... (а́ле: *коро́лів*, *зяті́в*, *кравці́в*, *медве́дів*, *коло́дязі́в*, *ло́сосі́в*; *стайні́в*...);

б) **-ій**, **-ім** в 3-ім і 7-ім відм. одн. тих прикме́тників, що кінча́ть ся на *-ий*, н. пр. (*в*) *зеле́ній*, (*в*) *зеле́нім*; *бі́лій*, *бі́лім*;

красій, краси́м; білолицій, білолиці́м; тверді́й, тверді́м; бога́тій, бога́тім; сізі́й, сізі́м;

в) в тих самих формах заіменника *той*; *тій*, *тім*;

В 1-ім відм. мн. прикметників на *-ий* і заіменника *той* треба також вистерігати ся говорити і писати *-ї* замість *-і*; отже лише *зелені, білі, краси, білолиці, тверді, бога́ті, сізі...*, *ті*. Тільки у прикметників на *-ій* пишемо *-ї*; *лісі, гусі, сині, верхні, домашні* і т. д.

Пишемо *волі́к* (хоть *волочи́*) гл. **37**.

5. **ь**. Знак *ь* пише ся в отсіх на́ростках; *-енько, -енька, -онько, -онька, -їський (-іський), -есенький, -їсїнький*, н. пр. *ба́тенько, береже́нько, се́рденько, со́ненько, ду́шенька, рі́ченька, до́монько, со́колонько, голо́вонька, мураво́нька, зіро́нька, ма́ліський, но́віський, ма́лесе́нький, одні́сїнький*.

На́росток *-ський* пишуть також *-ський*: *віде́ньський, грома́дський, се́рбський, ціса́рський, га́лицький, гре́цький, ба́тьківський, коро́лівський, европе́йський...* попри *віде́ньский, грома́дский, се́рбский* і т. д.

Імена́ власні не підлягають правилам право́писи, а треба їх писати так, як вони́ написані в документах; отже н. пр. *Шевче́нко, Осно́вьяненко, Желе́ховский, Голова́цкий...*

Перед на́ростками *-чик, -щина, -ший, -ство* і *-ський* м'ягчать ся *л* і *н*; отже треба писати *па́льчик, ку́льчик, переки́ньчик, гре́бінчик; бува́льщина, Словя́ньщина, бі́льший, ме́ньший, весе́льший, да́льший, ра́ньший, то́ньший; духове́нство, ми́щанство, нача́льство, па́ньство, посольство; па́ньський, гу́цульський...*

Перед на́ростком *-кий* м'ягчать часом звук *з*, н. пр. *блізький і бі́зкий, низький і низкі́й, слизький і слизкі́й*.

6. **г** — **г**. Де писати *г* а де *г*, про се рішає вимова: *го́лий, глухі́й, тягну́ти, еванге́ліє*; але *ге́гати, га́нок, гімна́зія, телегра́ф, педаго́гія, педагогі́чний* і т. д.

Треба говорити і писати: *госпо́дар, господа́рство, господа́рити, господи́ня, газда́, газдува́ти, гу́ля, гіпс*.

II.

47. 1. При відмінюваню слів треба задержувати в письмі голосові шелестозвуки корінні *б, д, з, ж, г* у всіх відмінках, хоть їх властиво чути лише в однім відмінку (а то при му́жеских іменниках в 1-ім відм. одн., а при й́нших в 2-ім відм. мн.), н. пр.

парубкі (а не парупкі), клубкі, зарібки, воробці (а не воропці), порядки (а не порятки), оселédці, образкі (а не обраскі) обов'язки, ріжкі (а не рішкі), нігті (а не ніхті)..., páрубка, -ом, -ів і т. д., клубка́, -áми і т. д. і т. д., бо 1-ий відм. одн. є: páрубок, клубок, зарóбок, воробéць, порядок, оселéдець, образок, обов'язок, ріжок, нóготь. Дáльше писáти трéба: рíбка (а не рíпка), жéрдка, загадка, пріповідка (а не пріповітка), грядка, в'язка, Францúзка, книжка, лóжка, стéжка; ліжко..., рíбки, рíбці, рíбкою і т. д., жéрдки, жéрдці і т. д. і т. д., ліжка, ліжку і т. д., бо 2-ий відм. мн. є: рíбок, жердóк, загадóк, пріповідок, грядóк, в'язóк, книжóк, ложóк, стежóк; ліжóк.

Так са́мо задéржують ся корінні шелестозвúки голосові б і з в слова́х скúбсти (не скúпсти), гребстí, лíзти (не лíсти), бо ка́же ся: скубу́, гребу́, лíзу, скубеш і т. д.

2. Корінні шелестозвúки б, д, з, ж, г задéржують ся перед на́ростками -ство, -ко, -кий, -ский, -ший (-чий), н. пр. са-молю́бство (любіти), се́рбский (Се́рби), глúбший (глубо́кий), гру́бший (гру́бий), сусíдство (сусіди), забу́дько (забу́дь), дядько (дядина), солóдкий (солодіти), їдкíй (їда́), прудкíй (пруд), рідкíй (ріденький), глáдкий (гладенький), громадский (грома́да), людский (лю́ди), шведский (Швéди), молóдший (молодíй), рідший (ріденький), солóдший (солодіти), твэ́рдший (твердíй), блíзкий (близенький), вузкíй (вузенький), мерзкíй (мерзэ́нний), низкíй (низенький), слизкíй (віслизнути ся), ховзкíй (хóвзати ся), блíзший (близенький), нíзший (низенький), тяжкíй (тяжэ́нько), тяжший, тяжчий (тяжэ́нько), дорóжший (дорожіти ся), лéгкий (легенький), мягкíй (мягэ́нько). Але: лéкиий, мя́киий (гл. 37).

Навпакі пі́шемо безголосі шелестозвúки корінні перед на́ростком -ба н. пр. прóсьба (не прóзьба, бо ка́жемо просíти), кісьба́ (косіти), боротьба́ (борóти ся), клятьба́ (прокля́тий) ... і в злóженнях як велíкдень (не велíгдень), о́сьде (не о́зьде), та́кже (не та́гже), о́тже (не о́дже).

3. Без, від, над, об, під, роз- пі́шемо всюди одна́ково, н. пр. без то́го (не бес то́го), безконéчний, безпéчний, бэ́зцін, від хáти (не віт хáти), відси, від столá, відкі́нути, відтягнúти, відписáти, відці́дити, надкусíти (не наткусíти), надсадíти ся, обтэ́рти (не оптэ́рти), обсі́сти, обшивка, під столóм, підшивка, підпóра, рóзклад, розсúдок, розчесáти.

Але: росíл, росáда.

П р и м е н н и к з пише ся все у всіх значінях з (*із*), а не *с* (гл. 28), н. пр. з *братом*, з *татом*, з *хати*, з *вікна*, *із смереки*.

П р і с т а в к у з- треба писати *с*, де вона́ як *с* вимовляе ся (перед *п*, *т*, *к*, *ф*, *с*, *ш*, *ч*, *ц*, *щ*, *х*), н. пр. *спечі́ти*, *спёрти* (*зіпру́*), *списа́ти*, *стисну́ти*, *сте́рти* (*зітру́*), *сходи́ти*, *скрути́ти*, *ши́ти*, *счэзнути́*, *счорні́ти*, *сці́дити*, *сфальшувати́*, *ссі́сти* ся. Але: *щасте́*, *щасли́вий*.

4. В слова́х, що утво́рені з пнів на *-т* на́ростками *-ство* і *-ський*, б́укви *тс* не зливають ся в знак *ц*, о́тже: *адвока́тський*, *баламу́тство*, *безді́тство*, *бога́тство*, *бра́тство*, *бра́тський*, *сві́тський*, *шляхо́тство*, *шляхо́тський*...

Але: *рі́льництво* (рі́льник), *тка́цтво* (ткач), *га́лицкий* (Га́лич), *німе́цький* (Ні́мець)...

Так са́мо пи́ше ся *тс* в сло́ві *отсе́й*.

III.

48. 1. В чужі́х на́ростках *-ія*, *-ік*, *-іка*, *-іст*, *-ізм*, а відта́к і в на́ростках *-ійний*, *-ійський*, *-іяльний*, *-ічний* і т. д. пере́йшов в вимові́ звук *і* по шелестозв́уках *д*, *т*, *з*, *с*, *ц* і *р* на *и*; протé треба писати: *Арка́дія* (не *Аркаді́я*), *буді́зм* (не *буді́зм*), *коме́дія*, *ме́дик*, *мето́дика*, *мето́дичний*, *періо́дичний*..., *арти́ст*, *арти́стка*, *арти́зм*, *арти́стичний*, *Бео́тия*, *грама́тика*, *грама́тичний*, *крити́а* [!], *крити́ка*, *крити́чний*, *матема́тика*, *матема́тичний*, *па́ртия*, *па́ртийний*, *пра́ктика*, *пра́ктичний*, *симпа́тия*, *симпа́тичний*..., *Азія*, *азі́йський*, *гімна́зія*, *гімназія́льний*, *музі́ка*, *музика́льний*, *по́езія*, *фі́зик*, *фі́зика*, *фізі́чний*..., *диску́сія*, *кля́сик*, *кля́сичний*, *комі́сія*, *комі́сійний* (не *комісі́йний*), *проце́сія*, *Ро́сія*, *росі́йський*..., *ака́ція*, *артикуля́ція*, *інду́кція*, *індукці́йний*, *інтеле́гэ́нція*, *містици́зм*, *органі́зація*, *організаці́йний*, *полі́ція*, *поліці́йний*, *прові́нція*, *публици́ст*, *ста́ція*, *Фран́ція*, *цивіліза́ція*, *цивілізаці́йний*..., *Австрі́я*, *австрі́йський*, *а́рія*, *артиле́рія*, *артиле́рист*, *Афри́ка*, *Болга́рія*, *істо́рія*, *істо́рик*, *історі́чний*, *канцеля́рийний*, *консисто́рія*, *Ма́рія*, *мате́рія*, *матерія́льний*, *Сті́рія*, *стири́йський*, *фа́брика*, *фабри́чний*...

Звук *л* і *н* м'ягчи́ть ся перед ти́ми на́ростками; протé треба писати: *Англа́я* (*Англі́я*), *лелі́я*, *лелі́йний*, *Ната́лія*, *прові́нціялі́зм*..., *а́рніка*, *Євге́нія*, *компа́нїя*, *лі́нїя*, *лі́нійний*, *маши́ніст*, *меха́нік*, *меха́ніка*, *меха́нічний*, *меха́нізм*, *те́хнік*, *те́хніка*, *техні́чний*, *у́нїя*...

По м, б, п, в, ф; г, к, х і по голосозв'уках піше ся в тих на́ростках і: *а́рмія* (не *а́рмия*), *е́піде́мія*, *е́піде́мічний*, *поле́міка* (не *поле́мика*), *полемі́чний...*, *Ара́бія*, *кубі́чний*, *ямбі́чний* (не *ямбі́чний*)..., *Етіо́пія*, *е́піка* (не *е́пика*), *е́пічний...*, *атаві́зм...*, *гра́фіка*, *графі́чний* (не *графі́чний*), *етногра́фія*, *етнографі́чний*, *пара́фія*, *парафія́льний*, *стеногра́фія*, *стенографі́чний*, *софі́ст*, *софі́зм*, *телегра́фічний*, *телеграфі́стка* (не *телеграфі́стка*)..., *анальо́гія*, *анальогі́чний*, *етимологі́чний*, *зооло́гія*, *зоологі́чний*, *льо́гіка*, *льо́гічний*, *педаго́гія*, *педаго́гіка*, *педагогі́чний...*, *Кападо́кія*, *кападокі́ський*, *остракі́зм...*, *мона́рхія*, *монархі́чний*, *монархі́ст...*, *архаї́зм*, *атеї́ст...*

Де́які чужі слова́ приня́ли ру́ський вид, тому́ вже і пишуть ся з ру́ска: *арше́ник*, *пу́блика* (люди), *публі́чний* (не *публі́чний*), *като́лик* (не *като́лік*), *католи́цький*, *евангелі́ст* (не *евангелі́ст*), *акаде́мія*, *акаде́мик*, *академі́чний*, *ака́фіст*.

Церко́вно-словя́нський на́росток *-іє* піше ся по ру́ски *-іє*: *еванге́ліє*, *милосе́рдіє*, *спасе́ніє...*; так са́мо церко́вно-словя́нське закінчене іме́н хре́стних *-ій* піше ся і по ру́ски *-ій*: *Васі́лій*, *Григо́рій*, *Анто́ній*, *Мето́дій...*

2. Тре́ба писати *анти-*, *архи-*, (а не *анти-*, *архі-*), н. пр. *антипа́тія*, *антифо́н*; *архикня́зь*, *архиере́й...*

3. Чужі і м е н а́ в л а́ с н і, що приня́ли ру́ський вид а́бо цілком зру́щили ся, особливо іме́на словя́нські, пішемо так, як вони́ звича́йно по ру́ски вимовля́ють ся, н. пр. *Ви́фле́ем*, *Єру́салім*, *Даві́д*, *Мойсе́й*, *Рафа́їл*, *Соломо́н...*, *Ате́ни*, *Вергі́ль* а́бо *Вергі́лій*, *Гоме́р*, *Зевс*, *Крез*, *Лі́вій*, *Ові́д* а́бо *Ові́дій*, *Павза́ній*, *Пе́рікль*, *Рим*, *Сокра́т*, *Тро́я*, *Цезар*, *Ціцерон*, *Язон...*, *Бокáціо*, *Да́нте*, *Ка́льдерон*, *Колю́мб*, *Манцо́ні*, *Петра́рка*, *Пі́за*, *Ра́фаяель*, *Тоска́на...*, *Дон-Кішо́т...*, *Анжу́*, *Беранже́* (2-ий відм. *Беранже́ра*), *Бордо́*, *Брета́нь*, *Бурбо́н*, *Вольте́р*, *Діма́*, *Додé* (2-ий відм. *Додéта*), *Корне́ль*, *Пари́ж*, *Расі́н*, *Русо́...*, *Ба́йрон*, *Ва́льтер Скот*, *Сві́фт*, *Льондо́н*, *Шекспі́р*, *Шту́арт...*, *Га́йне*, *Ге́гель*, *Ге́те* (-того), *Ле́сінг*, *Липск*, *Ма́єр*, *Опи́ц*, *Ші́ллер...*, *Ломоно́сов*, *Москв́а*, *Пу́шкин*, *Турге́нев*, *Толсто́й...*, *Бато́рій*, *Гедемі́н*, *Зале́ський*, *Ми́цкевич*, *Собе́ський*, *Яга́йло...*, *Добро́вський*, *Паля́цький*, *Раде́цький*, *Пра́га*, *Рокита́нський*, *Ша́фарик...*, *Бі́лград*, *Да́нічич*, *Вук Кара́джич*, *Єля́чич*, *За́греб*, *Мі́кльосіч...*

В чужі́х слова́х пішемо в сполу́ченю з послі́дуючим о́ лиш і́ (не і́), так са́мо, коли́ перед і́ стоїть якийсь́ голосозв'у́к, н. пр. *Сіо́н*, *Хіос*, *Етіо́пія*, *Діо́н*, *Оріо́н*, *Ріо*, *кіоск...*, *Ка́ін*, *Миха́їл*,

Рафаіл, Люіза, Енеіда, руіна... Лиш по л пішемо і в тих разак і: *Ліён, міліён, буліён...*

Меньше знані чужі іменá влáсні найліпше пісáти так, як во-ні пішуть ся в чужіх мóвах. До такіх імéн влáсних налэжать н. пр. Brachelli, Mascagni, Du Bois-Raymond, Fizeau, Foucault, Fresnel, Mirabaud, Mirabeau, Neef, Salesbury, ten Brink, van Houten, O'Connell, Lützow, Wörishofen...

IV.

49. 1. Велікі б́ўкві початкові пішемо:

а) на початку ціло́ї га́дки, óтже завсі́ди по кро́пці, та́кож по пита́йнику а́бо по оклі́чнику, а по дво́кропці тоді́, ко́лі не-змі́нено наво́димо чію́сь бéсідy, за́тэ ні́ко́лі по се́рэ́днику а́бо по за́пинці;

б) на початку́ рядкі́в віршові́х;

в) в і м е н á х в л á с н и х, що ні́ми назива́емо о́соби (лю-ді́й, бо́гів, ду́хів, зьві́р'ята і все, що со́бі уосо́бля́емо), това́риства, держа́ви, наро́ди, кра́і, міста́, се́ла і всякі́ місце́вості і і́х ме́ш-канці́в, рі́ки і пото́ки, го́ри, о́зера і мо́ря, н. пр. *Алекса́ндер Ве-лі́кий, Богоро́диця, Катери́на, Миха́йло, Петро́, Тара́с, Шаш-ке́вич, Шевче́нко..., Ате́на, Бог (але́ бо́гі Гре́циї), Велзебу́б, Зевс, Марс, Миха́л..., Дéreш, Красу́ля, Рябко́..., Міся́цю я́с-ний..., Васи́ліяни, това́риство Просьві́та..., Австро-Уго́рщи-на..., Моска́лі, Поля́ки, Русь, Русині́..., Букові́на, Галичи́на, Швайца́рія..., Ка́рлів, Кра́ків, Льві́в, Ку́ти, Лича́ків, Мана-сти́рська, Пари́ж, Сня́тин, Стріле́цкий Ку́т..., Букові́нці, Льво-ва́ни, Терно́плці́..., Дністе́р, Дуна́й, Прут..., Альпи, Бески́д, Піп Іва́н (гора́), Черно́бра..., Босфо́р, Мо́рске О́ко, Чо́рне мо́ре.* Óтже на́зви міся́ців пішемо ма́ліми б́ўквами: *сі́чень, лю́тий...*

г) в прикме́тниках ві́ведених від імéн о́собові́х, н. пр. *Іва́нів, Шевче́нкові́ твóри, моги́ла Тара́сова, служба́ Бо́жа, Богоро́дичин пра́зник;*

д) в за́головках книжо́к і твóрів шту́ки, н. пр. *Енеі́да, Ілі́я-да, На́ймичка, Переко́тіполе, Три́ як рідні́ браті́, Шко́ла ате́ньска (Ра́фаеля).*

е) Наконе́ць пішемо в ліста́х і в пісьма́х до вла́стий і у́рядів велі́кими б́ўквами початкові́ми: тіту́ли о́сіб, вла́стий і у́рядів та́й о́собові́ і присво́юючі заі́менники, ко́лі стяга́ють ся до о́соби, що до не́й пішемо: н. пр. *Високопо́важаний Па́не Ди-*

рєктор, Високопреподобний Отче! Висо́ке ц. к. Намісництво!
Свѣтла ц. к. Радо Шкільна окрѣжна! Сердечно дякую Тобі,
дорогий приятелю... Остаю з глибоким поважанем Па́на Ста-
рости покiрний слуга... Висо́кий Виділе Краєвий! Саме в пору
получив я Ва́ше письмо...

50. 2. Діленє слів.

Коли двоскладного або многоскладного слова при писаню не
можна помістити в рядку, то ділимо єго після отсіх правил:

а) Коли слово так зложене або спроставковане, що
складові часті кождому лєгко розпізнати, то другу часть слова
переносимо до сліду́ючого рядка, н. пр. біло-лиций, чорно-о́кий,
пройді-свѣт, най-глуби́ший, сегó-дня, безó-дня, без-лїч, не-
дба́лий, по-вторіти, за-струга́ти, за-ткнүти, за-тхлий, зі-
тхнүти, ві-вчити, відо-рва́ти, під-не́сти, підó-шва, обо-
в'язок, роз-да́ти..;

Але: о-бід, о-бу́х, по́-душка, ро́-зум, ро-са́да, ро-сі́л... і ві-
дім-кнүти, зам-кнүти, розім-кнүти, відій-тү, перей-тү.

б) Наростки -лий, -ливий, -ство, -ский переносяться цілі до
другого рядка, н. пр. набрѣск-лий, свар-лівий, бра́т-ство, бо-
га́т-ство, боже-ствó, злодій-ство, лінів-ство, міщань-ство,
множе-ствó, рожде-ствó, лікар-ство, товари-ство.., австрій-
ский, громад-ский, європéй-ский, королів-ский, міщань-ский,
мо́р-ский, свѣт-ский, швед-ский... Але: намісниц-тво, рі́льниц-
тво, тка́ц-тво, рі́з-дво́, га́лиц-кий, німе́ц-кий, туре́ц-кий..., а
та́кже ру́с-кий, че́с-кий, волóс-кий... і малі́сь-кий, нові́сь-кий...

в) Зрештою треба відріжняти, чи межі двомá голосозвүками
є одін, чи д в а, чи т р и або бiльше букв:

одін шелестозвүк (а та́кже, ц, ч, ц) завсіди переносить ся
до другого рядка, н. пр. во-да́, бу́-ря, да-ру-ва́-ти, ні-щи-ти,
во-ло-цю́-га, пе-чі́..;

із д в о х (вінявши двóзвукі дз, дж), переносить ся другий
шелестозвүк, н. пр. кла́д-ка, міт-ла́, пек-ло, зем-ля́, вез-ти,
зе́р-кало, зе́р-но, пус-тій, бри́т-ва, ле́д-ви, дру́ж-ба, змін-ний,
иг-ра́, до́б-рий, крох-ма́ль, лін-ва, по́ч-та, ко́ж-дий, віс-па,
бруд-ній.., але са́-джа, ві-джу, Ка́ра-джіч, ро-дзі́нки;

з т р о х або бiльше шелестозвүків беремо до другого рядка
лише: 1. б, п; д, т; г, к, з л або р, 2. д з ж або з і 3. с з п, т, к,
н. пр. 1. за́з-дрість, ван-друва́ти, му́ш-тра, цир-клява́ти,
пис-кля́, 2. тве́р-джене, дож-джа́нка, ксьон-дзі́, 3. вар-ста́т...
але: ска́рб-ніця́, же́рд-ка, па́ст-ва, верст-ва́, же́рт-ва, черст-

вій, мѣст-ник, торк-ну́ти, цѣрк-ва, завбільш-кі, герш-кѡм, корш-ма́, мѣрз-нути...

51. 3. Ра́зом пішуть ся ті слова́, що зрослі́ ся до кúпи і ста́ли звича́йним ви́разом, ѡтже:

а) а́дже, а́нїж, бѣзлїч, безперѣч, бѣзцін, бодáй, взагалі́, вздовж, взнак, відкіля́, відра́зу, відси, відсі́ля, відта́к, відти, вкінці́, вкúпні, вперѣд, вперше, впѡвнї́, впорожнї́, вправді́, вря-дї́годи, де́йнде, дѣкотрий, десь, дѣхто, дѣщо, дѣякий, для́того, дѡки, довкѡла, дѡси, досїть, дѡста, достѡту, завбільшкі́, за-вдовжкі́, завглубшкі́, завгрубшкі́, заѣдно, за́всіди, за́втра, за-вширишкі́, завча́су, загалѡм, за́для, зазда́легідь, закі́м, залѣдви, за́любки, замі́сть, зина́дто, запѡкотом, заразо́м, затѣ, заче-рез, збільшкі́, звѣрха, звідси, звільна, згѡдом, зда́вна, здовж, зза, зме́жи, знад, знадвѡру, знов, зѡвсїм, зра́зу, зрѣштою, їнко-ли, ї́зза, колїсь, котрийбúдь, котрийне́бúдь, лївобіч, мимохі́дь, мимохіть, мимохѡдом, навга́д, навздогін, наві́передки, наві́дво-роть, наві́ть, навкѡлїшки, навманя́, навмі́сне, навпакі́, на-впростѣць, навстрі́ч, навстя́ж, надарѣмно, надáрмо, наза́д, на-зúстрі́ч, наколі́, наконѣць, налі́во, наѡслїп, напѣрѣд, напѡслїд, напра́во, напра́вці́, напрѡтив, на́раз, на́рештї́, насампѣред, на-скї́лько, натѡмі́сть, на́тице, недалѣко (н. пр.: шко́ла недалѣко мі́ста, áле: мі́сто ужѣ не далѣко), нема́, немѡв, ненáче, нера́до, нера́з, нї́би, нї́бито, нї́коли, нї́як, обїруч, о́коло, опї́сля, опя́ть, оскї́лько, ѡсторонь, ѡтже, пї́дчас, пѡбіч, повѣ́рх, повї́сше, повѡ-ли, подѣ́коли, подѣ́куди, пѡза, позáд, позáвтра, позавчѣ́ра, по-заторі́к, позая́к, поздѡвж, пѡки, помáлу, помѣ́жи, помї́мо, пѡ-між, пѡнад, понáйбільше, попѣред, попѣрек, пѡпїд, пѡпри, пѡ-руч, посѣ́ред, поспѡлу, потѡму, потрѡ́хи, поча́сти, правобіч, притї́м, прѡмі́ж, протѣ́, самохі́ть, сегѡдне, сегѡ́дня, силомі́ць, скоросвї́т, снѡчи, спасї́бі, сперѣду, спершú́, спїд, спомѣ́жи, спѡмі́ж, спѡнад, спѡпїд, спрáвді́, та́же, та́й, та́кже, та́кож, тимча́сом, тогї́д, то́рік, уперше, хто́бúдь, хтонѣ́бúдь, хто́сь, чимáло, щѡб, щѡбі́, щѡбúдь, щонѣ́бúдь, щѡсь, які́йсь...

Тре́ба та́кже завсі́ди писáти ра́зом приї́менник з при-нале́жним до не́го ім'ям, колї́ н á г о л о с паде́ на приї́менник, н. пр. дѡ́свїта, за́муж, за́раз, за́що, на́дто, на́ново, на́що, пѡно́чи, пѡщо...

б) Пі́шемо ра́зом, áле відді́люємо р ѓ з д ї л к о ю (-) бї́льші́ а́бо мѣ́нше звича́йні слова́ злѡжені́, як Австро-Угѡ́рщина, цер-кѡвно-слова́ньський, конѣ́ць-кінце́м, яко-та́ко, все́го-на́все́го,

раз-враз.., і слова так сла́бо сполу́чені, що ще ко́жда часть для себе відмінює ся, н. пр. *хліб-сі́ль, одін-єдіний* і т. д.

Але: *байдужність, вернігора, біждерево, гололедиця, дів-деревко, заверніголова, незнатіщо, нісенітниця...*

Розділкою нав'язуємо та́кже до попереднього слова -ж, -б, -сь і -м: *она́-ж, бу́ло-б, печі́-сь, ра́да-м...*

Але: *щоб, одна́кож, пре́ціж, коли́ж.*

52. 4. Скорочене.

Слова́ і звороти, що дуже ча́сто в мові поверта́ють, не ви́писуємо зви́чайно в ці́лости, а́ле скорочуємо:

гл. = гляди́

д. = доброді́й

др. = до́ктор

зр. = золоті́х рі́нських

і т. д. = і так да́льше

і т. др. = і таке дру́ге

і т. и. = і таке і́нше

і т. п. = і тим поді́бне

кр. = кре́йцар

н. пр. = на примі́р

п. = пан

пр. = прі́міром

порів. = порівна́й

р. = рі́к

св. = сьвяті́й

сл. = слі́дуючий

стр. = сторо́на

т. зв. = так зва́ний

т. зн. = то значі́ть

ц. к. = ціса́рський коро́лівський

53. Хто ма́є в уживаню право́пись Огоні́вського а́бо Оса́дци, змо́же собі дуже ле́гко присвоі́ти право́пись, котра́ ту́т ви́ложена; тре́ба собі лише́ отсе́ запам'я́тати:

1. Всі́ *ѣ* відпада́ють, н. пр. *пес, стіл* (не *песѣ, стілъ*), да́льше *об'яві́ти, з'яві́ти ся* (не *объяві́ти, зъяві́ти ся*).

2. Так са́мо відпада́ють всі́ *ь* не ма́ючі значі́ня, о́тже по *р, м, в, б, п, ч, ж, ш, щ*, н. пр. *коса́р, дам, кров, муж, миш* (не *коса́рь, да́мь, кро́вь, му́жь, ми́шь*).

3. За́мість *ы* і за́мість *і*, де воно́ так звучі́ть як *ы* і *и*, тре́ба писа́ти *и*, н. пр.: *мі́ши, шія, бий*, (не *мы́ши, ші́я, бі́й*).

4. Трудні́сть, розрі́зняти ме́жи *ѣ, і, ѓ, и* (*и* в на́звуку і по голо-созву́ках) і *ѡ* ці́лком уста́є; тре́ба лише́ на то уважа́ти, чи а) гово́рить ся поєди́нче (чи́сте) *і* — тоді́ пи́ше ся *і* — а́бо чи б) ма́є ся ще кро́мі зву́ка *і* ви́разити перед ним *ѣ* а́бо змя́гчене шелестозву́ка — тоді́ пи́ше ся *ї*. Отже *піч, ніч, іті́, ті́* (не *пѣчь, нѡчь, ити, тѣ*); *ліс, їсти, їх, мої́* (не *лѣсѣ, ѣсти, ихѣ, мои́*).

5. *ві* тре́ба все писа́ти *ві́*, а не раз *вѣ́*, раз *вѣ́*, раз *вѡ́*, раз *ѡ́*, н. пр. *ві́тер, ді́дови, ві́н, ві́л* (не *вѣ́терѣ, дѣ́дови, ѡ́нѣ, вѡ́лѣ*).

6. Так са́мо *є* завсі́ди *є́*, а не раз *є́*, раз *ѣ́*, н. пр. *жи́те́*, (не *жи́тьє́*).

7. Звук г треба також писати г, а не г, котré в рускім означає що іншого; óтже: *газда́* (не *газда́*).

8. Розріжня́ти в письмі ме́жи двома́ приіменниками “зъ” і “сѣ” не треба; є тільки з: н. пр. з *тебе*, з *тобою*, з *мене*, зо *або* зі *мною*, з *цѣрки*, з *Богом*.

9. Приіменника *від* не треба писати *отъ* ані *вѣдъ*.

ЧАСТЬ ТРЕТА

С Л О В О Т В О Р Е Н Ё

ЧАСТИ МОВИ І ЇХ ПОДІЛ

54. Є дев'ять розрядів слів (ч а с т и м о в и):

1. і м е н н и к и, т. зн. такі слова, котрими іменують ся особи або річи,

2. п р и к м ё т н и к и (приложники), котрі виражають прикмети особи або річи,

3. з а і м е н н и к и, що самі не іменують особи або річи, але вказують на них,

4. ч и с л і в н и к и для числових понять,

— сї чотири часті мови називають ся і м е н а —

5. д і є с л ó в а, котрими можемо виразити чинність або стан якоїсь особи або річи,

6. п р и с л і в н и к и, що означають час, місце, стéпень, причину, спóсіб і інші обстанóви, серед яких щось є або дїє ся,

7. п р и і м е н н и к и, що поставлені перед іменами (і перед прислівниками) ука́зують, в я́кім відно́шеню до чо́гось щось є або дїє ся,

8. з л ý ч н и к и, котрими лóчимо слова́ або цілі мисли,

9. ó к л и к и, котрими властíво не виска́зуємо мисли́, а тільки корóтко виявля́ємо чу́тя.

Н. пр. 1. *В тім до́мі мешкає чоловік і жінка; у них є дво́є дїтїй, Іва́н і Марї́йка, а на господарстві корови́, пес і кури.* — 2. *Добрий слуга́ дорогїй.* — 3. *Він і моя́ сестра́ ходять до сеї́ шко́ли.* — 4. *Третий з тих п'яти до́мів се наш.* — 5. *Він лежить і хоче спати́.* — 6. *Завтра́ раненько*

будемо там дуже добре бавити ся. — 7. Над рікою коло церкви вібудуємо ще перед зимою школу. — 8. Не їдж нічого або дуже мало, коли ти не здоров. — 9. Ого! Ба!

55. Розрізняємо чтіри осібні групи іменників:

1. іменá в л á с н і, то є такі іменá, що німи іменують ся поодинокі осіби або річи, н. пр. *Петро́, Васи́ліна, Шашке́вич, Київ, Галичина́, Карпа́ти, Дністе́р*, (товариство) *Просьвіта́,*

2. іменá г а т у н к о в і, то є іменá, що німи іменує ся однаково всяка осіба або річ одного і того самого гату́нку, н. пр. *швець, чоловік, жінка, злодій, місто, край, гора́, ріка́, кінь, чобіт,*

3. іменá з б і р н і, т. зн. іменá, що німи іменує ся збір осіб або річий, котрі поодинокю не можна назвати тим самим словом, н. пр. *війско́, товпа́, череда́, ліс, купа́,*

4. іменá м а т е р и й, т. зн. іменá таких річий, що всяка їх частина іменує ся тим самим словом, н. пр. *зо́лото, лід, вода́, во́здух.*

56. Заіменники ділять ся на сім груп:

1. за іменники особбóві: *я, ти*, (він),

2. за іменник зворотний: *ся*,

3. за іменники присвобюючі: *мій, твій, свій, наш, ваш, свій (їхній)*,

4. за іменники ука́зуючі: *той, сей, такий...*

5. за іменники пита́йні: *хто, що, котрій, чий...*

6. за іменники відно́сні: *хто, що, котрій, чий...*

7. за іменники неозна́чені: *весь, хтобу́дь, де́-хто, хтось, щось...*

57. Числівники ділимо на головні, н. пр. *одін, два, сто, оба́, трое́*, і порядко́ві: *перший, дру́гий, тре́тий* і т. д.

58. Чінности, події або стан можемо через добірне дієслово виразити так, що вони доходяють до якогось кінця або скутку, або змагають до того; дієслово, яко́го в тім разі уживаємо, називає ся докóнане. Інші дієслова не здатні ука́зувати на такий кінець або ску́ток і називають ся протéнедокóнані, вони виражають, що означені дієсловом чінности, події або стан або в якійсь одній хвилі (однім протягом) відбувають ся, тривають або (наворотами) повторяють ся; після того розрізняємо протяго́ві і наворото́ві дієслова. Отсі гадки мають наглядно показати, що є дієслова 1. недоко́нані, а) протяго́ві, б) наворото́ві, а що 2. доко́нані:

1. а) **везти**, б) **возіти**, 2. **звезти**: *Де тепер Іван? Везе сіно гостінцем. — Що робить нині Іван? Возить сіно. — Як звезе сіно, піде орати.*

1. а) **летіти**, б) **літати**, 2. **полетіти**: *Там летить куля. — Лілики літають вечером. — Уважай, бо пилка полетить в вікно.*

59. В деяких разях поділ на часті мови не дасть ся легко пере-
вести. Так можна-б заіменники неозначені *богато, всі, дехто...*
уважати за числівники. Деякі прислівники сполучують ся з певними
відмінками імен, і так стають приіменниками, н. пр. *вдovж* і *пoпe-*
рeк — *вдovж ріки, плота...* Так само стають прислівники злучниками,
н. пр. *скоро*. І перечку не годі назвати прислівником, бо вона не указує
на жадні обставини, серед котрих щось є або діє ся.

ПЕНЬ І ЗАКІНЧЕНЕ

60. Іменá і дієслова дають ся в і д м і н ю в а т и, т. зн. во-
ні приймають як до свого уживаня різні закінчення, н. пр. *уче-*
ник читає — *ученики читають, учениця читала* — *учениці*
читали. Треба протє розрізняти пень і закінчене:
ученик-и, чита-є, чита-ють, читал-и...

Розрізняти пень і закінчене не так легко; бо-ж історична і порівну-
юча грамати́ка учить, що неоднó закінчене ліпше причислити до пня.
При практичній науці найліпше уважати за пень сю часть слова, котра
не зміняє ся. Зрештою буває, що і пні при відмінюваню зміняють ся,
н. пр. *овес* — *вівса, вівця (вівць-а)* — *овець, дү-ти* — *дм-у...*

Відкіля беруть ся пні, і як їх уживаємо до твореня нових
слів, сего учить наука о с л о в о т в о р е н ю; а як відмінні
слова при своїм уживаню як до потріби відмінюють ся, се є
предметом науки о в і д м і н ю в а н ю <...>

Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска грамати́ка. — Львів,
1893. — С. 26—43.

РУСКА ПРАВОПИСЬ ЗІ СЛОВАРЦЕМ (1904)

У 1900 р. для вироблення норм українського правопису в НТШ у Львові було створено “Язикову комісію”, до складу якої в різні роки входили О. Колесса (перший її голова), М. Павлик (його заступник), В. Гнатюк, І. Кокорудз, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький, І. Франко, М. Грушевський, В. Дорошенко, А. Кримський, Є. Тимченко. Комісія, враховуючи правила, вироблені Крайовою шкільною радою¹, уклала “Руску правопись зі словарцем”, що була схвалена Філологічною секцією НТШ та видана у Львові 1904 р. Правописна система, викладена в “Рускій правописі...”, базувалася на офіційному й загальноприйнятому в Галичині й на Буковині правописі Є. Желехівського (желехівці) та проіснувала до 1922 р.

РУСКА ПРАВОПИСЬ ЗІ СЛОВАРЦЕМ

В публічних школах мають бути в уживаню лиш книжки приписані Шкільною Радою Краєвою і видані на́кладом ц. к. Видавництва шкільних книжок, винявши окремі упова́ження Ра́ди Шкільної. Також не вільно тих книжок продавати по ціна́х ви́сших над ті, які на за́головнім лісті озна́чені. Кожда кни́жка, видана на́кладом ц. к. Видавництва шкільних книжок, має на за́головнім лісті ц. к. орла з на́писом “ц. к. Видавни́цтво книжок шкільних”.

¹ Урядовий орган, створений у Галичині 1867 р. постановою галицького сойму при крайовому відділі, призначений керувати справами народного й середнього шкільництва. Крайова шкільна рада являла собою коле́гію, до якої входили референти — крайові шкільні інспектори, представники різних релігійних конфесій, крайового відділу та міської ради Львова. — *Упор.*

1.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА,

на основі еляборату Комісії покликаної ц. к. Радою Шкільною краювою, прийняті фільольогічною секцією Наукового Товариства імені Шевченка у Львові.

I. АЗБУКА.

§. 1.

Руска азбука складає ся з 33 букв, що слідуєть по собі в ось-такім порядку: а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

§. 2.

Кожду з тих букв треба писати там, де в правильнім виговорі чуємо відповідаючий їй звук. А що руска правопись, як кожда інша, мусить узглядняти також і походжене висловів і історичний розвиток мови і звичаєм прийнятий спосіб писання, тож потрібними сказались ті вказівки, що дальше слідуєть.

II. САМОЗВУКИ.

§. 3.

є, ї, ю, я.

1. звучать як: **йе, йі, йу, йа:**

а) на початку висловів, пр. єг^о, їсти, юдити, яблоко;

б) по самозвуках, пр. ма^є, кра^ї, зна^ю, ши^я;

в) (винявши ї) по п, б, в, м, р, пр. п^яний, беш, в^янути, ф^якер, і^я, ві^{рю}.

ЗАМІТКА 1. ї пише ся по тих співзвучках лишень в висловах зложених з приставкою: **в, об**, пр. ві^{хати}, ві^{зд}, ві^{дати} ся, об^{їзд}, ітд. і в вислові: сі^{мі}.

2. **є, ї, ю, я** не пишемо по: **г, г, к, х; ж, ч, ш, щ.**

3. **є, ї, ю, я** мягчать попередні: **т, д, с, з, ц, л, н**, пр. тя^гр (=тьагар), дя^к, ді^д, ся, зя^{ть}, ці^п, ля^{ва}, ніх^то.

ЗАМІТКА 2. Змягченя ше другого співзвука, стоячого перед змягченим **т, д, с, з** ітд., не означуємо в письмі з осібно, пр. стіна́ (не: сьтіна́), слід, сліпий, сніг, ітд. — винявши **л** а по части і **н** (гл. зам. 3.).

ЗАМІТКА 3. Однак окремо треба мягчити **л**:

а) в іменниках перед наростками: **-ня, -ця**, пр. чита́льня (не: чита́льня), почека́льня, Юльця;

б) в відміні іменників на: **-ець, -ень**, пр. погорі́льця (від: погорі́лець), стрі́льців, па́льці; бі́льня (1. відм. бі́лень) ітд.;

в) перед: **-нійший**, пр. сильні́ший (не: силні́ший), пильні́ший;

г) треба мягчити **л** і **н** в цілій відміні тих іменників, у котрих **л, н** було змягчене в 1. відм. ч. од., пр. ку́льті (від: культ), весельця́ (від: весельце́), не́ньці (від: не́нька) ітд.

§. 4.

Ь = ЗНАК ЗМЯГЧЕНЯ.

1. Тим знаком мягчимо: **т, д, с, з, ц, л, н**:

а) на кінци вислову, пр. зять, будь, вісь, князь, місяць, сіль, огóнь;

б) в середині слова перед твердим співзвуком, пр. ба́тько, сьві́т, цьві́т, бі́льмó, сьмі́х;

в) в середині слова перед **о**, пр. тьóхкати, дьóготь, ма́льбóваний ітд.

ЗАМІТКА. Змягченя ше другого співзвука, стоячого перед змягченим **ть, дь, сь** ітд., не означуємо з осібно, пр. кість (не: кісьть), гвіздь, бо́язнь, мисль, кістьмі ітд.

2. Знак “**ь**” пишемо в наростках: **-енько, -енька, -онько, -онька, -іський, -ісенький, -ісінький**, пр. місячэ́нько, річэнька, соколóнько, головóнька, малі́ський, білі́сенький, одні́сінький ітд.

[Однак: Шевчэ́нко, Сторожэ́нко, Основянэ́нко, Чайчэ́нко і інші імена власні.]

3. Знаком “**ь**” мягчимо **л** перед наростками: **-чик, -щина, -ший, -ство, -ский**, а **н** тільки перед **-стіво, -ский**, пр. па́льчик, бувáльщина, бі́льший, нача́льство, гуцу́льський; — духо́веньство, па́ньський (але: кінчик, жéнщина, мэ́нший ітд.).

4. Знак “**ь**” пишемо в наростку: **-ець**, пр. краве́ць, Ні́мець, хлóпець, швець ітд.

5. Пишемо “**ь**” в закінченю 3. особи ч. од. і мн.: **-ть**, пр. їсть, дасть, хвалі́ть, несúть ітд.

§. 5.

а не: є

по: **ж, ч, ш, щ**, пр. жа́ба (не: же́ба), час, ша́фа, ша́пка, ща́сте, па́ша, душа́, жаль, ро́жа ітд.

§. 6.

е не: и

1. в 6. відм. ч. од. іменників на: **-я, -ї, -жа, -ча, -ша, -ща**, пр. дінею (не: дінію), па́нею, ро́жею, зада́чею, душэ́ю, гу́щею ітд.;

2. в середині висловів там, де **н е н а г о л о ш е н е е** зближає ся в виговорі до **и**, пр. мені́ (не: мині́), теля́, чека́ти, терпелі́вий, тревáлий, вели́кий, перо́ ітд.; берéш (не: бирéш), перéш, дерéш, мо́жеш (не: мо́жиш), пі́шеш ітд.; тесáти (не: тисáти), метáти, щезáти ітд.

§. 7.

и не: е

1. в 5. і 6. відм. ч. од. іменників **ж е н ь с к и х**, закінчених на **с п і в з в у к**, пр. ча́сти, ча́стю; но́чи, но́чю; мо́лодежи, -ію; мй́ши, -ію ітд.

2. в 1. відм. ч. мн. іменників на: **-янин (-анин)**, пр. христия́ни (від: христия́нін), Васи́ліяни, міща́ни ітд.

3. в закінченю 2. відм. ч. мн.: **-ий**, пр. людй́й, ча́стий, но́чий, мй́ший, ко́ний, го́стий, гро́ший ітд.

4. перед **р** в дієсловах протягових (*verba durativa*): видира́ти (не: видера́ти), збира́ти, підпира́ти, розпира́ти, умира́ти ітд.

§. 8.

и не: і

1. в 1. (зглядно 4. і 5.) відм. ч. мн. іменників на: **-к, -г, -х, -г** пр. учени́ки (не: ученикі́), дру́ги, ду́хи ітд.;

2. в 2. відм. ч. од. і 1. (зглядно 4. і 5.) ч. мн. іменників на: **-ка, -га, -ха, -га**, пр. ру́ки, ду́ги, но́ги; ч. мн.: ру́ки, ду́ги, но́ги, му́хи ітд.;

3. в відміні іменників ж е н ь с к и х н а с п і в з в у к (2. 3. 5. 6. 7. відм. ч. од. і 1. 2. 4. 5. відм. ч. мн.), пр. 2. мйши (не: мйші), 3. мйши, 5. мйши, 6. мйшию, 7. мйши; ч. мн. 1. мйши, 2. мйший, 4. і 5. мйши;

4. в прикметникових закінченнях: **-кий, -гий, -хий**, (не: кій, гій, хій), пр. великий, довгий, сухий (так само: 6. відм. ч. од.: великим, 2. 3. 6. 7. відм. ч. мн.: великих, великим, великими);

5. в приставці: **ви** (не: ві), пр. виходіти, висьмівати ітд.;

6. в словах: дитіна (не: дітіна), сидіти (не: сідіти);

7. в наростку власних імен славянських: **ич**, пр. Шашкévич, Міцкévич, Кáраджич, Ягич ітд.

ЗАМІТКА. Але на початку таких слів, як: иглá (не: иглá), игрá, íкра, ім'я, íндик, íнколи, íноді, íрха, íскра ітд. пишемо **і** не: **и**.

§. 9.

і не: ї

1. там, де в замкненім складі повстало з **о**, пр. сіль (сóбли), не: сіль; діл (дóлу), не: діл, стіл (столá), спóсіб (спóсобу), росіл (росóлу), осіб (осóба) ітд.; жидівский (жидовá), ялівка (яловій) ітд.;

2. в закінченю: **-ів** в 2. відм. ч. мн. тих іменників мужеских, що кінчать ся на тверді співзвуки, пр. плотів (не: плотів), садів, возів, вусів, волів, панів, коців, ітд., бо говоримо: пліт, сад, віз, вус, віл, пан, коц ітд., [але: зятів, князів, країв ітд., бо говоримо: зять, князь, король, край ітд.];

3. в закінченю: **-ій, -ім**, в 3. і 7. відм. ч. од. прикметників закінчених на: **-ий, -а, -е** і заіменника: **той, та, то**, пр. білій (не: білїй), білім; зелений, зеленим; твердій, твердім; білолицій, -цім; русій, -сім; тій, тім ітд., бо говоримо: білий, зелений, твердій, білолиций, русий ітд., [але: гусїй, -сїм; лисїй, -сїм, бо говоримо: гусїй -ся -се, лисїй -ся -се ітд.];

4. в закінченю: **-і** в 1. відм. ч. мн. прикметників закінчених на **-ий, -а, -е** і заіменника: **той, та, то**, пр. білі (не: білі), зелєні, тверді, білолиці, русі, ті ітд., [але гусї, лисї, бо говоримо: гусїй, лисїй ітд.];

5. в приставках: **віді-, ді-, зі-, наді-, піді-, розі-, обі-** ітд. перед більше співзвуками, пр. відібрати (не: відібрати ані відобрати), дігнати, зібрати, надїтї, підїтї, розібрати, обіграти ітд.

§. 10.

ї не: і

1. по: **т, д, с, з, ц, л, н** там, де оно повстало з **е**, пр. утік (утекла́), лід (ле́ду), ніс (не́сла), сіл (село́) ітд., [але по і н ш и х співзвучах пишемо: **і**, пр. мід (ме́ду), пік (пекла́) ітд.];

2. по самозвучах (щоби усунути роззів), пр. Україна (не: Україна, шії, надії; доброї; мої, твої; свої; доїти (не: доїти), поїти, раїти, двоїти ітд.;

3. в заіменниках: їх, їм, їхній.

§. 11.

о не: у

1. там де оно, не маючи наголосу, наближує ся в невиразній вимові до **у**, пр. орел (не: урел), она́ (не: уна́), яблуко (не: яблуко) ітд.;

2. в дієприкметниковім наростку: **-ований**, коли на **о** падає наголос, пр. купований, дарований, образований, мальований ітд. Закінчене **-ований** не змінє ся, коли дієслово є зложене з приставкою: **ви-** і коли то **ви-** має наголос, пр. виобразований, вимальований ітд.;

3. так само в іменниках, утворених від дієприкметників закінчених на: **-ований**, пр. куповане, дароване, образоване, мальоване...; рівнож: виобразоване, вимальоване ітд.

§. 12.

у не: о

1. в дієсловах з наростком: **-ува (-юва)**, пр. купувати (не: купувати), дарувати, малювати, вірувати, сілувати ітд.;

2. в дієприкметниковім наростку: **-уваний (-юваний)**, коли на **у (ю)** не паде наголос, пр. сілуваний, відмінюваний, помилуваний ітд.;

3. рівнож в іменниках, утворених від дієприкметників закінчених на: **-уваний**, пр. сілуване, відмінюване, помилуване ітд.

§. 13.

-уть, -ють

в 3. особі ч. мн. дієслів, закінчених в 2. ос. ч. од. на: **-еш, -еш**, пр. пишуть, товчуть, хочуть, брють, брються, колють

ітд., бо говоримо: пішеш, товчеш, хочеш, ореш, бореш ся, колеш ітд.

§. 14.

-ять, -ать

в 3. особі ч. мн. дієслів, закінчених в 2. ос. ч. од. на: **-иш, -їш**, пр. хвалять, ранять, видять, спять, бачать, мовчать, учать, таять ітд., бо говоримо: хвалиш, раниш, видиш, спиш, бачиш, мовчиш, учиш, тайш ітд.

III. СПІВЗВУКИ.

§. 15.

СЛАБІ СПІВЗВУКИ

б, д, г, з, ж, в (а не: п, т, х, с, ш, ф)

1. треба лишати без зміни в відмінюваню слів, хотя́ би стояли перед сильними співзвучками, пр. воробці́ (не: воропці́), порядки́ (не: поря́тки), нігті́ (не: ніхті́), образкі́ (не: обраскі́), ріжкі́ (не: рішкі́), рівці́ (не: ріфці́) ітд., бо говоримо: воробець, порядок, ноготь, образок, ріжок, ровець ітд.; — гребсті́ (не: гребсті́), стерегті́ (не: стерехті́), лізти́ (не: лісти́) ітд., бо говоримо: гребучі́, стерегучі́, лізучі́ ітд.;

2. треба їх лишати незміненими також перед наростками, що зачинають ся співзвучками сильними, отже перед: **-кий, -ка, -ко, -ство, -ский, -ший**, пр. близький (не: бли́ский), вузький, грузкий, мерзкий, низкий, слизкий, ховзкий; — солодкий (не: солоткий), легкий (не: лехкий), мягкий; — дядько (не: дя́тко); — жа́бка (не: жа́пка), за́гадка (не: за́гатка), вязка (не: вя́ска), лі́жко (не: лі́шко); — сусі́дство (не: сусі́тство ані сусі́дство); — лю́дский (не: лю́тский ані лю́дзкий), се́рбский (не: се́рпский); — гру́бший (не: гру́пший), глі́бший, солодший, бли́зший, ву́зший, ні́зший, тя́жший, доро́жший ітд., бо говоримо: близота́, вузота́, грузовина, мерзота́, низина́, слизі́стий, ховзати́ ся; — солоди́ти, ле́гіт, мяго́нький; — дя́дина; — жабо́к, за́гадок, вязо́к, ліжо́к, — сусі́ди, лю́ди; Се́рби; — грубі́ти, глибина́, тяжі́ти, дорожі́ти ся ітд.

Але: ле́кший, мя́кший.

§. 16.

СИЛЬНІ СПІВЗВУКИ

с, т лишають ся в письмі без зміни:

1. перед слабим **б** в наростку: **-ба**, пр. просьба (не: прозьба), кісьба́ (не: кізьба́), боротьба́ (не: бородьба́), клятьба́ (не: клядьба́) ітд., бо говоримо: просіти, косіти, бороти ся, проклятий ітд.;
2. в висловах зложених: осьде (не: озьде), отже (не: одже), великдень (не: велигдень).

§. 17.

об-, від-, над-, під-, без-, роз-

Сї приставки пишемо перед кожним співзвуком без зміни, пр. обкінути (не: опкінути), обтєрти; відкінути, відтяти, відсудіти; надкусіти, надтяти; підкінути (не: піткінути), підтяти, підсунути; безкорісно (не: бескорісно); розкувати, рózкіш (не: рóскіш), рózклад, розсúдок ітд.

§. 18.

ПРИІМЕННИК: з.

1. Стоячи окремо, пише ся сей приіменник з а в с і д и без зміни у всіх своїх значінях (як в значіню німецького: **aus**, так також в значіню: **mit**), пр. з криком, з кúхні, з пánом, з покою, з тáтом, з хáти ітд.;

2. Коли **з** є приставкою, то пише ся буквою **с** перед кожним сильним співзвуком з виїмком: **с, ш і щ**, отже перед: **п, т, к, х, ф, ц, ч**, пр. сполокати (не: зполокати), стєрти, скіннути, схорóваний, сфальшувати, сцідіти, счесати ітд.;

3. Навпаки пише ся яко приставка буквою **з** перед кожним іншим співзвуком (і перед: **с, ш і щ**) пр. збудувати, зділати, згóда, ззирати ся, зжинати, змочіти, зняти, зросіти, зсініти, зшіти, зшибати, зшухну́ти ітд.;

ЗАМІТКА. Рівнож в приіменниках зложених з “з”, що стоять з 2. відмінком, пишемо “з”, отже: зпід (не: спід), зпóнад, зпéред, зпóпід ітд.

§. 19.

в не: **у**.

в звучить в рускій мові по самозвуках як голос посередний між **у** а **в** або як німецьке **и** в **аи**, пр. Австрия (не: Аустрия), Австралія, Августін, а́втор, Евге́нія, Евро́па, Евзе́вій, Бавм (Baum) ітд.

§. 20.

в не: **л**

1. звичайно в групі “**ов**” mezi двома співзвучками, пр. вовк (не: волк), по́вний, до́вгий, до́вбати ітд.

Але: полк;

2. в дієприкметнику минувшім р. муж. ч. од., пр. хвалі́в (не: хвалі́л), умі́в, плі́в, ві́в, коло́в ітд.

§. 21.

в я к о п р и д и х

на початку вислову перед **і**, котре повсталло з **о**, пр. він (она), від, ві́вця (ове́ць), ві́тчина, ві́сь (о́си), ві́стре, ві́спа, Ві́рмені́н ітд.

§. 22.

-вство не: **-ство**:

ві́тці́вство, коро́лі́вство, князі́вство, ше́вство, законода́вство, мислі́вство, лі́ні́вство ітд.

§. 23.

г не: **г**:

госпо́дар, господа́рити, господа́рство, госпо́ді́ня, грама́тика.

§. 24.

г не: **г**:

газ, газда́, газдува́ти, газе́та, га́нок, гату́нок, ге́гати, гімна́зія граф, гру́нт, гудз, педаго́гія, телегра́ф і в інших чужих словах.

§. 25.

-дство, -дский (не: -дзтво, -дзкий)

в висловах, утворених від пнів закінчених на: **д**, пор. лю́дский (не: лю́дзкий), сусі́дство, сусі́дский, шведський ітд... від люд, сусі́д, Швед ітд.

§. 26.

й

1. котре пишемо п о самозвуках, творить з ними двозвуки, пр. ба́йка, дай, діла́й, до́брый, со́йка ітд.;

2. п е р е д самозвуками: пишемо тільки перед: **о**, пр. Йо́в, Йо́натан, Йо́рдан, Йо́сиф; йой; його́; байо́к, розпайо́ваний, сойо́к ітд.

§. 27.

-тство, -тский (не: -цтво, -цкий)

в висловах, утворених від пнів закінчених на: **т**, пр. адвокáтство, адвокáтский, богáтство, бра́тство, бра́тский (не: бра́цтво, бра́цкий), свѣ́тский, шляхо́тский ітд. (від: адвокáт, богáт, брат, свѣ́т, шляхт).

Але: га́лицкий (від: Га́лич), гре́цкий (від: Гре́к), купе́цкий, купе́цтво (від: купе́ць), рі́льництво (від: рі́льник), тка́цтво, тка́цкий (від: ткач) ітд.

§. 28.

-чи або **-гти** і **-кти**, ніколи: **-гчи**

в дієіменниках: мочі́ або могті́ (не: могчі́), бічі́-гті́, беречі́-гті́, волочі́-кті́, запрячі́-гті́, стеречі́-гті́, стричі́-гті́, течі́-кті́, товчі́-кті́ ітд.

§. 29.

щ не: **сч**:

щáсте, щаслі́вий, щáсний, щезáти, ру́щити, рущина́, щадні́ця.

IV. ЧУЖІ СЛОВА.

§. 30.

а не: ат:

в висловах присвоєних з грецького язика, там середнього рода, а у Русинів женського, пр. дра́ма, по́ема, систе́ма, схе́ма, те́ма, аксио́ма ітд. (а не: дра́мат, по́емат, систе́м, схе́мат, те́мат, аксио́м ітд.).

§. 31.

і

в середині чужих слів, а іменно в наростках: **-ія, -іян, -іяннин, -ізм, -ік, -іка, -іст, -іт**, дальше в: **-ійний, -ійський, -іяльний, -іянський, -ічний** ітд. вкінці в закінченю особових імен хрестних і старинних: **-ій**, пишемо:

1. буквою **и** по: **д, т, з, с, ц і р**, пр. дидакти́чний, ди́ета, ди́ецезія, Диоге́н, Диоме́д, дияльо́г, Тукіди́д, Арка́дія, Індияні́н, будди́зм, ме́дик, мето́дика, будди́ст, Студи́т, мельоди́йний, аркаді́йський, кордия́льний, христия́нський, методі́чний, Методи́й; — Тибу́ль, Антио́х, антифо́н, Бео́тия, арти́зм, анти́к, крити́ка, парті́йний, беоті́йський, практи́чний, Мелети́й; — фізιοгно́мія, Азія, му́зик, азі́йський, гімназія́льний, музи́чний, Атаназі́й; — Сици́лія, Сио́н, місіона́р, Ро́сія, кля́сик, комісі́йний; — цивіліза́ція, Ци́церон, націона́льний, ака́ція, публици́ст, містици́зм, індукці́йний, провінція́льний, Гораци́й; — аристокра́ція, ори́єнт, Аристид, пери́ода, патрио́т, Австрія, Ма́рія, істо́рик, Афри́ка, материя́льний, григоріянський, фабри́чний, Григори́й ітд.;

2. буквою **ї** по **л і н**, пр. Клісте́н, Га́ннібаль, міліо́н, Англі́я, Емілі́ян, механі́к, аршені́к, машині́ст, мелні́т, сателі́т, провінція́лізм, лі́нійний, техні́чний, Евфрозі́нія, Вергі́лій, Анто́ній, Евге́ній ітд.

ЗАМІТКА 1. Однак треба писати з руска: евангели́ст, като́лик, като́лицкий, публі́ка, публі́чний, митрополі́т, Іполі́т, Васи́лій (Василияні́н, василия́нський), Єлиса́вета, Ілія́, що вже від дуже давна зрушили ся.

3. буквою **і** по всі́х інших співзвучках, пр. Алькібіа́д, Ахі́ль, Кімон, Біон, біольо́гія, кіоск, Бокка́чіо, а́жіо, ші́ртінг, акаде́мія, Ара́бія, епіде́мія, мона́рхія, педаго́гія, хе́мія, Маркі́ян, акаде́мик,

графіка, телеграфіст, атавізм, льогічний, Параскєвія, Евзєвій, архідіякон, архікнязь, архієрєй ітд.;

Але: ака́фист, епі́скоп, пресві́тер, Кир, Ки́рило, Дани́ло, Мико́бла, Які́м, Филі́п, Филімо́н, Даві́д, Трофі́м, що вже від дуже давна зрушили ся.

ЗАМІТКА 2. В кількох церковних висловах задержуємо давне церковнославянське закінчене: **-иє**, а то: водосв́ятіє, евангелі́є, ко́піє, ору́жіє; впрочім пишемо: **-є**, пр. діла́не, піса́не, милосе́рде, спаса́не, упова́не ітд.

§. 32.

аї, еї, ої, уї, юї... (не: аі, еі, оі, уі, юі...)

в чужих висловах (усуваючи роззів), пр. арха́їзм (не: архаїзм), Ка́їн, Михаї́л, Рафаї́л, Ене́їда, герої́чний, руї́на, Люї́за ітд.

§. 33.

-ия (-ія, -ія) не: **іум**

в таких іменниках загальних, як: гімна́зія (не: гімна́зіум), губе́рнія, коле́гія, консисто́рія, міністе́рія, семіна́рія ітд.

[Але: архі́в, ліце́й, ко́льосе́й, горре́ндум, індивіду́ум, ме́трум, фо́рум.]

§. 34.

гі не: **ги**

в висловах присвоєних з грецкоґо: гіякі́нт, гідравлі́чний, гідрогра́фія, гідропатія́, гігіє́на, гіе́на, гієроглі́ф, Гімене́й, гіпе́рболя, гіперпро́дукція, гіпно́тизм, гіпокрі́т, гіпо́тека, гіпоте́за, гісте́рія ітд.

Але: гі́дра, гимн.

ЗАМІТКА. В кількох висловах, після утертого вже способу писання, опускаємо: **г**, а то: Іля́рий, Ілярио́н, Іполі́т, істо́рія, Іспа́нія...

§. 35.

кс (замісьць грецкоґо і латиньскоґо: **х**):

гекса́метр, екса́мін, ексеку́тор, ексисте́нція, ексбо́рта, експеди́ція, Ксенофо́нт, текст, окса́міт ітд.

§. 36.

ль не: л (перед: о):

антропольб́огія, біольб́огія, социольб́огія, физиольб́огія, фільб́осб́офія
Льомб́ардія, Льонд́он ітд.

§. 37.

с не: з

в висловах грецкого і романьского походження на початку слова і в групах: **нс**, **рс**, пр. Сокр́ат, Сб́льон, Сб́фія, соф́іст; брансол́ета, кб́нсуль, конс́йлія, консоль́ация, Пёрси, університ́ет ітд.; рівнож в зложенім вислові: фільб́осб́фія.

Але: ц́ензор, ценз́ура, реценз́энт, рец́энзия.

§. 38.

сх не: ш:

сх́еда, сх́ема, схемат́изм, сх́изма, схоль́астика, схол́іяст ітд.

§. 39.

т не: та

в іменниках особових мужеских, присвоєних з латиньского і грецкого языка, як: арт́іст (не: арт́іста), архіт́ект, архімандр́ит, л́інгвіст, митропол́ит, по́ет, соф́іст ітд.

§. 40.

П о д в і й н и х співзвуків в іменах з а г а л ь н и х чужого походження взагалі не уживаємо, отже: аф́ект, грам́атика, ма́па, проф́есор, ілюміна́ция, ілюстра́ция, ілю́зия, інов́ация, ане́ксия, кол́ятор, кор́екта, коруп́ция, комі́сия, проц́есия, ка́са ітд.

Противно в іменах в л а с н и х о с о б о в и х і назвах г е о р а ф і ч н и х ітд., чужого походження лишаємо подвійні співзвуки, пр. Гр́імм, Гоф́ф, Л́ессінг, Ш́іллер, Каппадб́окія, Асс́ірия, Ѓунни ітд. — винявши імена і назви вже від давна цілком зрущені, пр.: Брит́анія, Рб́сия, Іпол́ит, Пельпо́нез, Фил́іп, Ки́рйло ітд.

§. 41.

Імена власні *місць* (країв, міст, гір, рік, озер ітд.), як старинні так і новочасні, пишемо так, як они нині Русинами вимовляють ся, пр.: Азия, Атѣни, Беотія, Вифлеѣм, Греція, Єгипет, Єрусалим, Кіпр, Лякедемон, Мезопотамія, Мікѣни, Персія, Рим, Сиракузи, Фенікія ітд.; — Аквісгран, Бордо, Бретань, Білград, Данія, Женѣва, Італія, Липск, Лондон, Медиолан, Паріж, Прага, Тоскана, Франція ітд.; — Дунай, Льюара, Тибер ітд.

§. 42.

Імена власні *особові старинні*. Ті імена зрушили ся способом, що кінцеве: **-as, -es, -os, -us** по найбільшій частині відпало, **-ias, -ies, -ios, -ius** замінило ся на: **-ій, (-ий, -ій)**, а противно кінцеве пневе: **-n, -nt** позістало, пр. Азій, Айхіль, Алькай, Анаксимандр, Анаксимен, Аппій, Аристотель, Аристофан, Атик, Вергілій, Гомер, Гораций, Дидим, Еврипід, Еней, Епамінонд, Ксенофан, Лікург, Перикль, Пітагор, Тибулл, Тиртай, Тукідид, Симмій, Федр, ітд.; — Критон, Ксенофонт, Платон, Сципійон, Сольон, Цицерон ітд.

Але: Мінос, Непос, Талес, Янус. Рівнож: Парис, Датис ітд.

§. 43.

Імена *особові новочасні*, котрі вже зрушили ся, пишемо рускими буквами, віддаючи по можности оригінальний звук (хотя би навіть проти правил, поданих в §. 31.), пр. Байрон, Боккачіо, Беранже (2. відм. Беранже), Брандес, Вальтер Скотт, Вольтер, Гайне (Heine), Гегель, Данте, Діма (2. відм. Діма), Додѣ (-ѣта), Кальдерон, Колумб, Корнейль, Лессінг, Расін, Руссо, Рафаель, Свіфт, Стюарт, Шекспір, Шіллер ітд.

Передовсім рушимо славянські (і литовські) імена, пр. Вітовт, Вук Караджич, Гедимин, Гошчінський, Данічич, Добровської, Єлячич, Залеский, Міцкевич, Мікльосич, Паляцкий, Пушкін, Рокитанський, Собеский, Шафарик, Ягайло, Скиргайло, Ягич ітд.

§. 44.

Менше присвоєні рускій мові чужі імена власні пишемо для зрозумілости латинськими буквами так, як они оригінально пи-

шуть ся, пр. Brachelli, Du Bois-Raymond, Foucault, Mirabaud, Mirabeau, Neef, ten Brink, van Houten, O'Connell ітд.

V. ВЕЛИКІ БУКВИ.

§. 45.

Великою буквою пишемо:

1. початок кожного писаня; дальше по точці, замикаючій попереднє реченє, а по двоточці тоді, коли без зміни наводимо чийсь слова, однак ніколи перед вичислюванєм, пр. Народна пословиця говорить: Хто в біді дає, два рази дає. Але: Маємо чотири часті року: весна, літо, осінь, зима.

2. по питайнику і по знаку виклику, коли слідує відповідь або нова гадка: Чи був ти у брата? Був. — Господи милосерний! Не осироті нас!

3. в поезії початок кожного стиха, пр.

І дєнь іде і ніч іде...
І, голову схопівши в рúки,
Дивуєш ся: — чомú не йде
Апóстол правди і наўки?!

4. всі імена власні т. є. назви осіб (людей, богів, святих духів ітд.), монаших зборів, народів, держав, країв, міст, сіл і їх мешканців; імена власні давані звірятам; назви улиць, рік, гір, озер, морий, гербів, свят, тіл небесних ітд., пр. Алексáндер Великий; Бог (але: боги поганські), Пресвьята Дівá, Петро́, Шашкевич, Зевс, Атэна, Василянiн, Домiнiкáни, Поляк, Рýсин, Австро-Угóрщина, Галичинá, Львiв, Замарстiнiв, Львовянiн, Яворовець, (пес) Рябкó, (корóва) Красу́ля, (у́лиця) Городéцка, (рiкá) Днiстéр, Карпáти, Мóрське Око, Чóрне мóре, герб Любич, Рiздвó, Великдєнь, Вéнус, Барáн ітд.

5. прикметники утворені від назви особи, о скільки не служать до означеня цілого роду, пр. Шевчénкiв заповiт, Мицкévичевi твори, Петрóва книжка, Могиля́нська колéгия, слúжба Бóжа, Богорóдичин прáзник, Цицерóнiв вiсказ ітд.; — але: цицерóньский стиль, могометáнські пúтники, лютэрска цэрков ітд.

6. заголовки і назви всяких творів, пр. Котлярéвского Ене́ида, Гомéрова Iлiяда, Шевчénковi Неофiти, Мицкévичевi Дзiяди, Рафаэ́ля Мадóнна. — В довших заголовках пишемо тільки перше сло-

во великою буквою, пр. Історія рúскої літератури Огонóвського, Скля́нка води́ Скрі́бого ітд.

7. титули і урядові назви властей і інституцій, пр. ц. к. Намісництво, Віділ Краєвий, Академія Наук в Кракові, Науковé Товариство ім. Шевченка у Львові, Рúске Товариство педагогічне ітд., отже також Церков (в значіню сýсполу релігійного, але: церков сьвятого Петра). — В назвах, що складають ся з кількох слів, треба писати великою буквою тільки слово **п е р ш е** або також слова **в и р і ж н ю ю ч і**, пр. Рада Шкільна́ краєва́, Краєвий Союз кредитовий, ц. к. уприв. акційний Банк Гіпотéчний ітд.

Рівнож уживає ся великої букви в скороченнях титулів і урядових назв, щоби раз-враз не повторювати повного титулу або назви, пр. Академія (замісьць: Академія Наук в Кракові), Віділ (замісьць пр.: Віділ Товариства “Прóсвіта”), Університét (замісьць пр.: ц. к. Університét у Львові) ітд.; Намісник (замісьць пр.: ц. к. Намісник Галичині, — але: станóвище ц. к. намісника в краях репрезентóваних в Раді державній), Дирéктор (замісьць: ц. к. Дирéктор академічної гімназії у Львові, — але: приписи вкладають на директóрів обовязок чува́ти ітд.).

8. вкінци в листах і поданях пишемо великими початковими буквами не тільки титули осіб, властей і урядів (як повисше), але також заіменники особові і присвоюючі, о скільки відносять ся до особи, до котрої пишемо, пр. Висóке ц. к. Намісництво! Висóкий Віділе Краєвий! Високоповажаний Пáne Профéсор! Дорогий Товаришу! Прóшу Т е б é. Від давна чекаю на Т в і й лист ітд.

§. 46.

МАЛІ БУКВИ.

Малою буквою початковою пишемо:

1. назву днів і місяців: неділя, понеділок, вівторок, середá, четвэр, пятóк, субóта; місяць січень, лютый, март, цвítень, май, червень, липень, серпень, вересень, жóвтьень, листопад, грудень.

2. прикметники, утворені від власного імени місцевости, пр. подільські лані; волинська земля; рúські села; польські гóроди; бережанський став; яворівські вироби з дéрева ітд.

VI. ДІЛЕНЄ СЛІВ.

§. 47.

1. Односкладних слів не розриває ся ніколи, отже не: згляд, мі-ст, ка-рк ітд., але ціле слово переносимо на нову лінію.

Приіменників: **в і з** не лишаємо ніколи на кінці записаної стрічки, бо они не творять складу. Не пишемо отже: в- Кракові, з- Відня, але в Кра-кові, з Від-ня.

Однак пишемо: зі Льво́ва, зі Зо́лочева.

2. Розділюючи кількісноскладні слова, треба держати ся отсих вказівок:

а) коли яке слово є так зложено або злучене з приставкою, що легко розпізнати складові часті, тоді першу складову часть лишаємо на кінці записаної стрічки, а другу переносимо на слідуочу лінію, пр. повно-відий, біло-лиций, безодня, коно-від, без-зубий, по-вторити, наді-сла́ти, за-ткну́ти, замкну́ти, зі-пхну́ти, ві-вчити, ві-йти, віді-гна́ти, розі-рва́ти, підб-шва, об-умерти, не-дба́лий ітд.

Виїмки: о-бід, о-бу́х, по́-душка, ро́-зум, ро-са́да, ро-сі́л.

б) коли слово є поєдинче, а межі двома самозвуками находить ся тільки оден співзвук, то переносить ся его до слідуочої стрічки, пр. во-да́, гли́-на, ма-ра́, роз-би-ра́-ти, ро-са́, чоло-вік ітд.

ЗАМІТКА. **дж, дз** виражують тільки оден звук, для того нероздільно переносять ся на слідуочу лінію, пр. са́-джа, гля-джу́, ро-дзи́нки ітд.

в) коли слово є поєдинче, а межі двома самозвуками находять ся два, три або більше співзвуків, то на слідуочу лінію переносимо тільки остатній зміж них, пр. ве́з-ти, зем-ля́, кла́д-ка, крох-ма́ль, по́ч-та, бруд-ний; же́рд-ка, ко́рч-ма, ме́рз-нути, ме́ст-ник, скарб-ни́ця, це́рк-ва, умер-лий ітд.

ЗАМІТКА. Однак групи: **ств, тв, дв; ск, сп, ст, сл;** дальше **к, г, п, б; т, д** з слідуочим **л** або **р** звичайно не розділюють ся і переносять ся нероздільно на слідуочу лінію, все одно, чи стоять они по самозвуці, чи по співзвуці, пр. бога́т-ство, чер-ствий, това́ри-ство, па́-ства; купе́ц-тво, же́р-тва, бри́-тва; різ-дво́; ле́-дво; — ру́-ский, че́-ский, ві́й-ско; при́-спа, ві-спа; пу-стій; вар-ста́т; цир-клявати, пис-кля́, і-гра́; до́-брий, ра́с-пря; му́ш-тра, ван-друва́ти ітд.

VII. ЗЛОЖЕНІ СЛОВА.

§. 48.

1. Зложені частиці, а іменно прислівники, приіменники і злучники, пишуть ся разом тоді, коли їх складові части так з собою зросли ся, що творять оден звичайний вираз. А пізнаємо се по тім, що котранебудь з складових частин сама для себе нині вже не уживає ся або, коли і уживає ся сама з осібна, то в іншій значіно, чим в частиці зложеної. З тих причин пишуть ся разом:

а) прислівники: байдуже, безпереч, бодай, взагалі, відки, відразу, відси, відтам, відтак, відти, вкінці, вкупі, внаслідок, вперед, перше, повні, впорожні, вправді, врядігоди, вспять, голіруч, докобла, доки, доліниць, добраз, доразу, доси, досить, доста, достоту, завбільшкі, завдовжкі, завглубшкі, завгрубшкі, заєдно, завсіди, завітра, завширшкі, завчасу, заздальгідь, заледви, залюбки, занадто, запокотом, зараз, заразом, зверха, звідси, звільна, згодом, змалку, знадвору, знов, зовсім, зразу, зрештою, інколи, комітьголов, лівобіч, мимохідь, мимохіть, мимоходом, наборзі, навгад, навзнак, навипередки, навідворіть, навіть, навколішки, навманя, навмісно, навпаки, навпростець, навскіс, навстріч, навстяж, надармо, назад, наздогін, назустріч, наконець, наліво, набсліп, наперед, наперекір, наперек, наслід, направо, нараз, наразі, нарешті, насамперед, наскрізь, натомісць, натше, немов, неначе, нерадо, нераз, ніколи, ніяк, обіруч, опісля, опять, осторонь, повбли, подеколи, подекуди, позавтра, позавчєра, позаторік, поки, помалу, понадбільше, посполу, потім, потому, потрохи, правобіч, притім, самохіть, сьогодні, сейчас, силоміць, скоросвіт, сночи, спершу, справді, тогид (-ідь), торік, уперше, чимало...

б) прислівники: задля, замісць, зачерез, здовж, зза, змежи, знад, зперед, зпід, зпомежи, зпонад, зпід, довкругі, ізза, напро́тив, недалєко (пр. недалєко школи), око́ло, підчас, побіч, поверх, повисше, поза, поздовж, помежи, помімо, поміж, понад, поніжше, поперед, поперед, по́під, попри, поруч, посеред, поу́з, про́між, сүпротив...

в) злучники: абі, аніж, бу́цім, длят́ого, заки, заким, зате, кобі, немов, наче, неначе, нібі, наколі, наскілько, отже, позаяк, протє, таж, тай, також, тимчасом, щоби, щоб...

г) пишемо разом також приіменники з приналежним і м е н е м, коли наголос спочиває на приіменнику, пр. досьвіта, замолоду, замуж, защо, наново, нащо, поночи, пощо..

2. Навпаки такі частиці, котрих складові части виступають в нашій свідомости осібними словами, треба писати окремо:

а) без сумніву, без числа (але: безліч), від давна, від завтра, до завтра, до пізна, до решти, до сіта (але: досить), до тепер, з близька (-зька), з висока, з грубша, з давна, з давних давен, з далека, з німецька, з паньска, з польска, з порядку, з причини, з тиха, з угорска, з черги (але: звільна), з часом, за високо (за високій), за довго, за тонко, на сповид, на показ, на потім, на тепер, о скілько, по давному, по нашому, по нині, по німецьки, по польски, по порядку, по просто, по старому, по тиху, по части, по черзі (але: повоби, помалу), по перше, по друге, по трете ітд.;

б) **чим, що, як** пишемо окремо, пр. чим скорше, чим хутше, чим раз (пр. ліпше); що рік, що місяць, що тиждень, що день (але: на щодень), що дня, що раз, (пр. стараннійше), що до; поки що; як найліпше, як стій, як слід, як раз ітд.

3. Пишемо завсїгда о к р е м о: **би, же, но, ся, то**, пр.: я ділав би, ти писала би; брат же відповів; той же сам ученик; ході но сюді; учу ся; мієте ся; хто то там був? Котрій то ученик написав?

Але завсїди разом: абі, кобі, нібі, щобі; будьто, надто.

4. Противно пишемо разом слова зложені з: **-б, -будь, -небудь, -де, -ж, -крат, -сь**, пр. ділалаб, хвалилиб, колиб; котрийбудь, котрийнебудь, декотрий, дехто, дещо, деінде; хтож, щож, онаж, егож; дваkrát, триkrát; десь, колись, хтось, учусь, миємось, молитесь ітд.

5. Перечене: **не**:

а) зростає ся в одно слово не тільки з всякими і м е н а м и, т. е. з іменником, прикметником і числівником, але також з прислівниками, утвореними від імен, коли слово через те набирає осібного значіня, пр. недорід, недуга, нелад, неміч, непорядок, непотріб, неслава, нетяга; — невінний, незаздрий, незрячий, непокірливий, немудрий, непутящий; — неоден; — небавком, небаром, невроком, недалєко, незабаром, немов, непричком ітд.

б) в п р о т и с т а в л е н я х пише ся **“не”** окремо також перед іменами і прислівниками, пр.: Се не (є) характер, але упрямість. Бувало се не раз, не два, але мно́го разів. Місто не (є) далєко ітд.

в) перед дієсловами пишемо **“не”** окремо, пр. не знаю, не має, не бажаючи, не написавши, не говорі ітд.

ЗАМІТКА. Однак пишемо разом: не́ма́ (неособово), нехотя́чі, не́хотя і не́хоч (яко прислівники), не́наві́дїти, не́достава́ти, не́домага́ти, знево́лити, зневі́рити ся, зневажа́ти, знемо́щїти, знеохóтити, унещаслівити..., позаяк они походять від: нево́ля, неві́ра, немо́щї, неохóта, нещаслівий...

6. І м е н н и к и і п р и к м е т н и к и з л о ж е н і, котрих складові часті сплинули зовсім в о д е н вислів, пишемо р а з о м, пр. верті́порох, гоні́вітер, жмі́крут, пали́вода, переко́тіполе, про́йдїсьвіт, стрі́мго́лів; дивде́рево, гололе́диця, лихолі́те, слабосі́ле; Богорóдиця, водо́пїло, водохре́сте, горлорі́з, конові́д, косто́грїз, ко́жемя́ка, снові́да, страхопо́лох, хлі́борóб, богомі́льний; білолі́ций, довгову́сий, каро́бкий, кривобо́кий, круглолі́ций, крутобе́ре́гий, сивобо́родий, тонкове́рхий, чорново́лосий, широколі́стий; вірло́бкий серпо́ріг, беззу́бий, безру́кий, безязі́кий, безкри́лий ітд.

7. Коли складові часті якогось зложеного слова лише з легка є з собою получені, то вставляємо помежи них розділку "-", пр. Австро-Уго́рщина, украї́нсько-ру́ський, церко́вно-славя́нський, хіру́ргічно-меді́чний, хлі́б-сі́ль (хлі́ба-со́ли), оден-еді́ний, всього́на́всього, раз-вра́з, ко́нець-кі́нцем, яко-та́ко ітд.

VIII. ПЕРЕПИНАНЄ.

§. 49.

ПРОТИНКА (,).

Протинка означає найкоротший перестанок голосу і кладе ся:

1. між речене головне й побічне і також між два реченя побічні, пр. Граб є найтвердший з дерев, які ростуть в наших лісах. Св'ятополк післав сказати Глібови, щоб він швиденько їхав до Києва, бо ніби Володимир дуже слабий.

2. між реченя рівнорядні, коли они короткі і не мають речень побічних, пр. Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завиває, додолу верби гне високі, горами хвилі підіймає.

3. між речене скорочене або втручене і речене головне, пр. Скінчивши свою роботу, прийду до тебе. Злість, кажуть, сатані сестриця.

4. протинкою відділюємо прикладку і кожний 5. відмінок в реченю, пр. Син Володаря, князь Володимирко, перенїс ся до Галича. Мене, мати, Турчин знає, медом, вином наповає.

5. протинку кладемо між рівнородні части реченя стягненого (пр. між два або три підмети, присудки, такі самі придатки, пояснюючі додатки ітд.), коли они не є получені злучниками: **і, та, тай, або, або-або, анї, анї-анї**, пр. Я прийшов, побачив, побідив. На дворі погідно, але холодно. Глибокий, наче море. Як дома, так і в школі.

Але: він і она; брат тай сестра; нинї або завтра; або я або ти; анї великий анї малий.

ЗАМІТКА. Коли згадані злучники — з виїмком “і” = “та” = “тай” — сполучують цілі реченя, тоді кладемо перед ними протинки, пр. Він анї не був хорий, анї не прийшов до школи. Або перун ударив, або злочинець підпалив. Але: Моли ся, працюй, поступай чесно і нікого не бійся.

6. перед реченем дієименниковим, пр. Посилає мене мати в степ, пшеницю жати. Сонце сховалось за гори, спочивать після довгого Петрівського дня.

§. 50.

ЗНАК СЕРЕДНИЙ (;).

Сей знак означає довший перестанок голосу, ніж протинка, і кладе ся:

1. між довші реченя рівнорядні, іменно коли мають при собі реченя побічні, пр. Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде. З небес на землю, від кінця сьвіта до кінця простирає ся воля Бога; всьо, що під сонцем і висше сонця, в сьвітї і за сьвітами, розгомонує мудрість безначальну і безконечну Єго; а перед сею мудростию марниця всі мудрости нашї, як капля перед морем, як червина перед велитом, як годинка перед віками.

2. Між групи безпосередно по собі слїдуючих рівнорядних частий реченя: А були там: Русини, Поляки, Чехи; Італїйці, Іспанці, Французи; Німці, Англїйці, Шведи.

§. 51.

ДВОТОЧКА (:).

Сей знак означає ще довший перестанок голосу, ніж знак середний, і кладе ся:

1. коли попереднє реченє г о л о в н е пояснює ся реченнями слїдуючими, пр. **Н а у м Д р о т** був паробок на все село, **д е ж и в:** батькови і матери слухняний, старшим себе покірний, між товариством другака.

2. коли вичисляємо подробиці або части, що належать до якоїсь цілости, пр. **Ч о л о в і к** м а є п я т ь з м и с л і в: зір, слух, смак, нюх і дотик.

3. перед словами якоїсь другої особи, коли їх наводимо дослівно, пр. **Наум** було й каже: Чоловікови треба трудитись до самої смерти.

4. в очерках (периодах), між реченєм попереднім і послїдуючим, коли они є довгі, пр. **Не** хмара сонце заступила, **не** вихор порохом вертить, **не** Галич чорна поле вкрила, **не** буйний вітер се шумить: се військо йде всіма шляхами.

§. 52.

ТОЧКА (.)

Сей знак означає найбільше спущене голосу і найдовший перестанок; він вказує, що мисль вже скінчена. Точку кладемо:

1. на кінци речень поєдинчих і зложених, пр. **До** смерти учить ся чоловік. **Що** се за чоловік, **н і х т о н е з н а є.**

2. по титулах, написях і заголовках, пр. **Руска** Читанка для низших кляс. **Хмари.** Повість **Ів. Левицького-Нечуя.**

3. по числах, означаючих **п о р я д к о в і** числівники, пр. **Свѣятополк II.**; на стор. 20. (= двадцятій); в 1904. році.

4. **як о з н а к** **с к о р о ч е н я** по всіх буквах, що заступають цілі слова, не написані в цілости, а то: відм. = відмінок, гл. = гляди, д. = добродій, др. = доктор, ітд. = і так дальше, іті. = і таке інше, ітп. = і тим подібне, ос. = особа, п. = пан, пр. = приміром, прикм. = прикметник, пор. = порівнай, р. = рік, р. муж. = р. мужеский, р. жень. = рід женьський, р. сер. = рід середній, сьв. = сьвятий, сл. = слїдуючий, стор. = сторона, тзв. = так званий, тзн. = то значить, ц. к. = цісарско-королівський, ч. = час, ч. од. = число одиночне, ч. мн. = число многе.

ЗАМІТКА. По скороченях ріжних мір, монет і хемічних матерій не пише ся точки, пр. 1 ст, 11,1 К (= корона), S (= сірка) ітд.

§. 53.

ПИТАЙНИК (?).

Сей знак кладемо по реченях або словах, котрими питаємо ся, пр. Хочеш похвали і нагороди? Заслужи собі. Чи ти читав поезії Шевченка?

ЗАМІТКА. По зависимих питаннях знаку питання не кладемо, хиба що головне речене містить в собі питанє, пр. Перше всего подумай, чи ти зможеш се зробити.

Але: чи знаєш ти, чого я прийшов до тебе? (Ту знак питання віднось ся до головного реченя: “чи знаєш ти”).

§. 54.

ЗНАК ВИКЛИКУ (!).

Сей знак кладе ся по тих реченях і по тих словах, котрі говорюємо п і д н е с е н и м голосом. Отже кладе ся его по реченях і словах, що виражають зазив, подив, бажанє, радість, смуток, обуренє, гнів, біль, жаль, рішучий розказ. Рівнож пишемо его по всіх відмінках V-тих, коли они не стоять в середині реченя (в такім случаю кладе ся по них тільки протинку), пр.

Будь здоров! Бійте ся Бога! Ох, лихо моє! О, Боже мій милий! — Іване! ходи но сюди! Будь щаслив, мій сину! (А л е: Щож я тобі, друже, злого учинив?).

§. 55.

ПАВЗА (—).

Сей знак кладе ся:

1. коли означає ся мова недокінчена або перервана, пр. Дайте мені спокій, бо —;

2. коли о п у с к а є ся в реченю таке слово, котрого легко можна догадатись, пр. Хто робить, — голий не ходить;

3. коли надумуємо ся, якого слова нам ужити, або коли приготвляємо на щось несподіваного, пр. Не хочу бути невдячним, отже заплачу тобі за твою прислугу — грішми;

4. коли заіменник **то** або **се** вказує на попередні іменники або на ціле реченє, пр. Добро найкрасшее на сьвітї — то братолюбїє;

5. замість скобок, щоби відділити реченє скобкове, пр. Нагло — а було то полудне — ударив грїм з чорної хмари.

§. 56.

СКОБКИ ([] ()).

Скобками замикаємо поодинокі слова або цілі реченя, що не належать до мисли того реченя, в котрого середині они умішені, але є додатком пишучого, пр. То дївчина ходить, й сама не знає (бо причинна), що такеє робить.

Скобки означають також, що в якімсь слові може випасти буква, пр. з(і)шити, з(і)сісти.

§. 57.

ЗНАК НАВЕДЕНЯ (“ ”).

Сего знаку уживаємо:

1. щоби виразно означити, що замкнені ним слова не походять від нас, але від іншої особи, а ми їх тільки дослівно наводимо, пр. Господь Бог сказав: “Нехай буде сьвіт!”;

2. щоби зазначити поодинокі слова або звороти (титули книжок, написи), або щоби означити, що зазначене слово має побічне значінє, пр. Шевченка “Думки” деклямує молодїж радо. Добрий то “приятель”, коли єго до такого діла намовив.

§. 58.

ТОЧКИ (...).

Сей знак означає, що говорячий не висказує всього, що міг би або хотїв би висказати, і що мовчанєм заступає говорене, пр. “Я не Ганна, не наймичка, я ...” Тай занїміла.

§. 59.

РОЗДІЛКА (-).

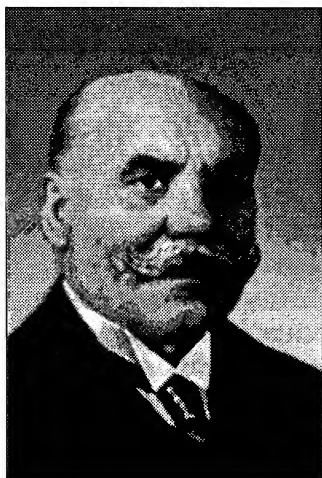
Розділку пишемо:

1. коли ділимо слова на кінци стрічки;
2. в зложених словах, коли складові частини лише з легка з собою сполучені, пр. Австро-Угорщина; князь-гординя, смутний-невеселий, плакати-ридати, ледви-ледви, хліб-сіть, яко-тако ітд.

(С. 1—25)

Руска правопись зі словарцем. — Львів, 1904.

Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ
(1859–1936)

Мовознавець, педагог; громадсько-політичний та культурний діяч Буковини. Автор створеної у співавторстві з Ф. Гартнером “Рускої граматики” (1893), із виданням якої в українських школах Галичини й Буковини було офіційно запроваджено фонетичний правопис.

“Правописні непорозуміння” — критичний відгук С. Смаль-Стоцького на видану функціонуючою при австрійському уряді Галицькою шкільною краєвою радою “Руску правопись зі словарцем” (1904)¹, якій учений закидає непослідовність у дотриманні фонетичного принципу, що, на його думку, породжує правописний хаос в Україні.

¹ Див.: Руска правопись зі словарцем. — Упор.

ПРАВОПИСНІ НЕПОРОЗУМІННЯ

<...> Зі всіх боків піднято голоси за управильненням шкільної правописи (Верхратський, Подолинський, Шкурган) ба навіть церковня часопись “Сіон”² у Львові домагала ся полагодження цієї справи, бо справді дійшло вже було до вавилонського столпотворенія. Правда, у всіх було лише на думці, зреформувати якомсь уживану доси етимольогічну правопись. І дидактичні потреби школи і дальший розвиток літератури, яка доси вже значно була зросла, поставили це питання на порядку деннім. Бо правопись може лиш на око річ маловажна. Не належить вона вправді до таких принципіяльних питань, що від їх рішення залежить все, однак це справа таки важна, як для науки мови в школах так і для літературного розвитку мови взагалі. Українська мова в Австрії здобула собі важне місце в публичнім життю, її учать в школах, в ній видають закони державні і краєві, уряди і суди мусять послугувати ся нею, в церкві чути її в проповідях (і церковні книги читають тут з українською вимовою), одним словом терен уживання української мови дуже розширив ся, її потребують знати не лиш Українці, але і люди иньших націй. Тим більше треба було вже раз полагодити правописне питання.

В р. 1886-ім підняв я wraz з моїм товаришем Гартнером зовсім серіозно це питання в пропамятнім письмі до міністерства осьвіти, в котрім ми доказавши з одного боку, що т. зв. правопись етимольогічна у нас зовсім не історична, а штучно придумана і що задля того зовсім неможливо запровадити в ній який небудь лад, а покликуючись з другого боку на українську літературу і на словар Желеховського, який якраз появив ся, жадали заведення в школах фонетичної правописи і подали проєкт цієї правописи, уложивши в правила правопись словаря Желеховського. Це та правопись, якої тепер уживають у нас загально з невеличкими ріжницями. В основу її лягла кулішівка, бо задержано в ній стародавні знаки я, є, ю, й, між-тим як Драгоманов писав натомісьць якийсь час ја, је, ју, ј, а в сполуці з м'якими шелестівками -ѡа, -ѡе, -ѡу. Тільки для звука јі завів Желеховський знак ї, який знаний нам із старого церковного письменства і яким колись і Драгоманов послугував ся по голосівках в значіню јі. Ним

² Український католицький журнал, що виходив у Львові в 1871—1885 рр. На його сторінках публікували наукові праці з богослов'я, церковної історії та права, проповіді; видавався народною мовою з церковнослов'янськими елементами, етимологічним правописом. — *Упор.*

доповнено систему, звязану з знаками я, є, ю, т. зн. надано і йому (ї) значіння раз жі, а в сполуці з м'якими шелестівками — ыі.

Закипіла грізна, завзята боротьба, що тяглась аж до року 1893-го. З тяжкою бідою, при помочи добрих людей (назву тут особливо Олександра Барвінського і пок. Омеляна Партицького) удалось нам противників побороти. А між ними був і такий важкий, як Омелян Огоновський. Дуже важну ролю відогравав при тім словар Желеховського, що на нього ми як на яке евангеліє все наново могли з успіхом покликуватись.

Рішила цю справу що йно уложена нами фонетична граматики української мови для шкіл середних, котра збила з пантелику усіх лжепророків, які голосили, що при фонетичній правописи неможлива ніяка граматики.

Саме двадцять літ минуло, як в Галичині і на Буковині запроваджено предложену нами фонетичну правопись в школах. Поза школою, н. пр. в часописях, в консисторіях, в товариствах ще досить довго придержувано ся давньої "етимольогічної" правописи. Але в школі, між самими учителями української мови, було зразу чимало противників нової правописи. Не диво. Велику силу має привычка. Старші люди, що зжили ся з давньою хоть недорічною правописию, не раді були навикати до чогось иньшого. Ба і граматики вчитись їм, та ще й професорам, не було в голові. Своє незнанне треба було покрити чим иньшим. Підняв ся рух против нашої правописи нібито задля її непослідовности; скликувано анкети, до яких однак мене як автора першої фонетичної шкільної граматики і нової шкільної правописи зовсім не покликувано — і нарешті галицька рада шкільна краєва видала осібну, досить обемисту книжку "Руска Правопись"³ і приписала її для шкіл.

Не можна сказати, щоб це нове рішення правописної справи було щасливе і успішне; річ безперечна, що поправка наступила де в чім in reius, головню задля того, що понехано фонетичну "засаду" пиши, як правильно говорить ся. Нікого отже не може здивувати, що ся "поправлена" правопись не приняла ся загально і що останніми часами почали знов гомоніти про правописний хаос і т. п.

Загально взявши, не можна-б, здаєть ся, після фонетичної правописи писати фальшиво, з н а ю ч и п и с ь м е н н і з н а к и, якими виражають ся звуки, і р о з у м і ю ч и д о б р е і х

³ Правопис, складений Галицькою шкільною краєвою радою та схвалений Філологічною секцією НТШ (виданий у Львові 1904 р.). — Упор.

з н а ч і н н є. Це одно треба дійсно знати і розуміти, а цього чей не так багато і не тяжко навчити ся, які н. пр. звуки виражають ся у нас в письмі буквами я, є, ю, ї, в, л, які звуки вяжуть ся з знаками т, д, с, з, л, н, ц, а які з знаками ть, дь, сь, зь, ль, нь, ць, — які звуки виражають ся буквами та, да,... те, де,... ту, ду,... ті, ді,... , а які буквами тя, дя,... те, де,... тю, дю,... ті, ді,... Це, як кажу, треба знати і розуміти, а тоді і пиши буква в букву кожний звук, або кожду сполуку звуків так, як говориш. В тім то і лежить велика вартість фонетичної правописи для школи і народньої осьвіти!

Аби показати як коротко дадуть ся представити усї правила фонетичної правописи, наведу тут ті правила так, як ми їх уложили в шкільній граматиці. Ось вони:

Звуки української мови виражають ся в письмі отсими 33 буквами: а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Змежи них означають 1. шість букв поєдинчі голосівки, 2. сімнайцять поєдинчі шелестівки, 3. три букві зложені шелестівки, 4. дві раз голосівки, раз шелестівки, 5. одна є лише знаком мягчення, 6. чотири означають сполуку шелестівки з голосівками.

1. Поєдинчі голосівки ⁴ є: а, е, и, і, о, у, н. пр. баба, тебе, бити, він, то, буду.

2. Поєдинчі шелестівки є: б, г, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш, н. пр. біб, гора, газда, дім, жаба, за, кого, лис, мене, нива, по, робота, сукно, так, Федір, ходити, шило.

Зложені шелестівки є: ц, ч, щ, н. пр. цап, чути, що. В двозвуку ц є іменно т і с, в двозвуку ч так само т і ш тісно з собою сполучені: щ є властиво щч. Для так само тісних сполук д і ж, як в словах ходжу, дожджанка, і д і з, як в словах дзвін, родзинки нема осібних знаків.

4. Знак в має перед голосівками, а в назвуку слів также і перед шелестівками, значінне шелестівки, н. пр. вода, рівець, сливок, вложити, вторувати. З попередущими голосівками лучить ся в двозвуки, в котрих означає тільки, що (недочутне) у, н. пр. Европа, бив, півостров, лавка, сливка, пішов, був.

Буква й є лише перед о шелестівкою; йо подибується рідко коли, н. пр. сойок, (сойка), байок, (байка); зрештою хиба в чужих словах і наричевих формах, н. пр. Йордан, його, йому. З попереду-

⁴ В оригіналі помилково — “шелестівки”. — Упор.

щими голосівками лучить ся й в двозвуки, в котрих означає тільки, що (недочутне) і, н. пр. дай, байка, Мадей, бий, сойка, купуй.

5. Щоби означити, що якусь шелестівку, треба м'яко вимовляти додаєть ся до тої шелестівки у визвуку складу, а также перед твердою шелестівкою і перед о знак ь: будь, зять, князь, місьць, біль, вогонь...; будьмо, батько, возьми, сьвіт, цьвіт, киньте...; мальований, пятох, цього, всього...

Коли задля такого зм'ягчення, що означене знаком ь, м'ягчить ся ще і друга шелестівка перед нею, так що дві м'яккі шелестівки стануть побіч себе, то м'ягченне першої шелестівки не означаємо з осібна, н. пр. гвіздь, кість, боязьнь..., а не гвіздь, кісьть, боязьнь...

б. я, є, ї, ю є знаками сполуки звука й (по безголосих проривних шелестівках п, т, к — властиво безголосого й, т. зн. менше більше дуже тоненького х, як його вимовляємо перед і) з поєдинчими голосівками, н. пр. я, мясо, пятий, краєм, краї, їв, вюн, бю, бе, Юрко... Знаки я, є, ї, ю мають це значінне лише в назвуку слів, по других голосівках і по п, б, в, м, ф. По ж, ч, ш, щ вони не подибують ся⁵. По шелестівках, котрі можуть м'ягчити ся, т. зн. по т, д; с, з, ц; л і н означають вони зм'ягченне цих звуків, так що дя, де, ді, дю = дья, дье, ды, дыу — тя, те, ті, тю, зя, зе, зі, зю, ся..., ця..., ля..., ня..., = тья, тье, ты, тьу, зья, зье, зы, зьу, сья..., цьа..., льа..., ньа..., н. пр. дядина, дід, тіло, ся, сіяти, лід, люблю...

Зм'ягчення ще другої шелестівки перед я, є, ї, ю не означаємо з осібна, н. пр. слід, сліпий, сніг, стіна..., а не сьлід, сьліпий, сьніг, сьтіна...

Однак м'ягченне звука л виражаємо з осібна знаком ь⁶:

⁵ На Україні пишуть однак также лежать, ніччю, збіжжя, аналогічно до хвалять, костю, життя (але лежати); в тім разі я, ю, звучать майже як двозвуки (іа, іу).

⁶ В першім виданні нашої Граматики (1893) не було установлено таких виїмкових правил для писання ль. Ми добре знали, що декуди на Україні тай н. пр. на Буковині є с е р е д н е л, т. зн. ні зовсім м'якче, ні зовсім тверде (як от німецьке l), і там не говорять пильно, вільно, сильно, більше, а пилно, вілно, силно, білше. Знали ми однак также і це, що в иньших сторонах вимовляють на тім місці м'якче ль. Для того уважали ми тоді за найліпше писати полнійший, палцями, читалня..., бо гадали, що і одні (читаючи це з середнім л) і другі (читаючи це з м'яким ль) будуть тим вдоволені. Не перечимо, що стояв тому на перепоні звичай писати пильний з м'яким ль. Та вже в 2-ім виданю ми мусіли

а) в іменниковім наростку -альня, н. пр. читальня..., а не читалня.

б) перед наростком -ця, н. пр. Юльця, а не Юлця...

в) в усіх відмінках іменників з визвуком на -лець і -лень, н. пр. стрільця, пальцями...

г) перед -нійший, н. пр. пильнійший, сильнійший, а не пилнійший, силнійший...;

накінець змягченне звука л і н виражаємо з осібна знаком ь в цілій відміні тих іменників, у котрих л, н вже в 1-м відмінку одн. цим знаком змягчені, н. пр. культ, отже в культі, ньенька — отже ньеньці, а не ненці...

Коли-ж до слова, що починаєть ся звуками я, є, ї, ю, долучить ся зпереду приставка з-, роз-, від-(од-), над-, перед-, то з і д звичайно не вимовляємо змягчено, а твердо, а я, є, ї, ю значать тільки, що йа, йе, йі, йу, н. пр. зісти, зявити ся, відіхати... Також і в слові адютант і подібних чужих словах вимовляємо д перед ю твердо.

(По р не означають я, є, ю ані змягчення цього р, ані тільки, що йа, йе, йу, лише двозвуки з недочутним і, (отже меньше більше як іа, іе, іу), н. пр. ряд, піре, хрюкати).

Ось і всі правописні правила!

Гадали ми, що чим меньше правописних правил, тим ліпше. Так ні! Замість навчити ся тих кілька правил про це, що кождий знак означає, і сьміло писати, жадають, правил на писанне майже кожного, особливо-ж чужого слова. Діти мусять в школі того вчити ся, а дорослим і не в голові, держати ся недорічних правил, бо *patigam expellas furca, tamen usque recurret*. Так і тут, розумна засада фонетична жадає все наново свого права — пиши, як говориш!

Вже в першім виданню нашої граматики (1893) мали ми правдиву мороку з всякими жаданнями в справі правописній і мусіли для сьвятого спокою то тут, то там попустити і доконечно ще деякі правила установити. Не хотіли нам вірити, що фонетична правопись дасть ся зовсім коротко представити. А тепер казуїстика дійшла до крайніх границь і для фонетичної нашої правописи надруковано цілу книгу, цілий словар (“Руска Правопись”),

присотосувати ся до приписів “Рускої Правописи”, виданих Галицькою Радою Шкільною Краєвою на підставі ухвали анкети, і завести отсі виїмкові постанови для писання ль і в Граматиці (1907 г.); цей спосіб писання здебільшого приняв ся. Оправданнем для писання ль в усіх цих разгах служить це, що обі шелестівки належать до ріжних складів.

так як би правопись нашої мови була така, як англійська і т.п. І помімо того — сьміх людям сказати — правопись, як з усіх боків чути, все ще неуправильнена!

Коли розглянути ся в нашім письменстві за всякими правописними ріжницями, і коли ще окрім того зібрати все те до купи, що в правописній дискусії у нас про ці ріжниці говорило ся, то перед усім кождий об'єктивно мусить признати, що в порівнанню з дійсною правописною анархією, яка панувала у нас ще так недавно (перед 20-ти роками!), теперішній стан правописної справи на цілій українській території представить ся нам величезним, просто надзвичайним поступом. Наша теперішня правопись з всякими її ріжницями що до свого усталення і опановання письменства не уступає майже в нічім перед сучасними правописами иньших, навіть значно більше літературно розвинених мов. На доказ того просимо приглянути ся докладно правописи пр. з одного боку Літературно-Наукового Вістника ⁷, Української Хати ⁸, Записок тов. ім. Шевченка ⁹, з другого боку правописи “Ради” ¹⁰, а далі “Діла” ¹¹ і т.п.

Ріжниці, очевидно, побачить кождий. Однак проаналізувавши їх докладно, переконаєм ся, що одні мають свою причину в не зовсім ще доконанім усталенню нашої письменної мови — це

⁷ Один із найвизначніших свого часу українських часописів, заснований як видання НТШ у Львові 1898 р. Редакторами були І. Франко, М. Грушевський та ін. Журнал послуговувався фонетичним правописом Є. Желехівського. Після зняття заборон на українське друковане слово 1905 р. “Літературно-науковий вісник” було перенесено до Києва, де його продовжували видавати желехівкою. — *Упор.*

⁸ Літературно-критичний та публіцистичний часопис — друкований орган національно-демократичного руху в українському суспільстві початку ХХ ст.; виходив у Києві в 1909—1914 рр. — *Упор.*

⁹ Головне видання НТШ, присвячене питанням українознавства; почало виходити у Львові 1892 р. — *Упор.*

¹⁰ Єдина в підросійській Україні щоденна україномовна газета, що висвітлювала проблеми громадсько-політичного та культурного життя українського народу; виходила в Києві протягом 1906—1914 рр. Редакторами та співробітниками “Ради” були члени Товариства українських поступовців, а також визначні діячі майбутньої Української Народної Республіки. — *Упор.*

¹¹ Українська газета, що виходила у Львові протягом 1880—1939 рр., друкований орган руху народовців. До 1902 р. газета “Діло” послуговувалася етимологічним правописом. — *Упор.*

такі, які сама мова мусить вирівнати, а не правопись; а другі дадуть ся звести на прості непорозуміння.

До перших належать н. пр. такі річи, як чи писати в 3-ім відм. -ові, -еві, чи -ови, -еви, на землі, полі, коні — земли, поли, кони, робить — робе, -ський, чи -ский, житя, бажаня і т. п., чи життя, бажання і т. д., людям, людем чи людім, його, йому — єго, єму, до него — до нього, до його; сей, сего, сему — цей, цього, цьому; повісти, повісті; повістий¹² — повістів; писань — писаннів; прошу — просю; ходжу — хожу, ходю і т. д. і т. д. — або чи сяк і так, бо чому-ж би ні, коли одні і другі форми дійсно живі. З часом вони самі від себе вирівнують ся. Про це не будемо тут дальше говорити, а звернемо ся до джерела п р а в о п и с н и х непорозумінь.

У нас письменні люди ще занадто стоять тай стояли під впливом давньої правописи і під впливом правописий чужих мов і відси походить усе лихо.

На російській Україні нема української школи. Всі письменні люди привикли тут з письменними знаками лучити ті звукові вартости, які вони мають в російській школі, в російській (а не українській) мові. А це таки велика ріжниця. Впливом російської мови і правописи поясняємо собі такі писання на російській Україні, як світ, свічка, святий, сміх, звізда замість сьвіт, сьвічка, сьвятий, сьміх, зьвізда..., ніс = ніс (носа) і ніс (несли)..., п'ять, або пьять, пам'ять або памьять, п'є, б'є або пье, бье замість пята, память, пе, бе..., зьісти зам. зісти..., вчитися зам. вчити ся і т. д.

Такі писання противлять ся фонетичній засаді української правописи, вони противні звуковим законам української мови і я глибоко переконаний, що Українці, осьвідомившись раз, що таке писання — це ознака чужих кайданів, визволять ся до решти зпід впливу російської мови і правописи. Бо що і на російській Україні говорять в таких разях скрізь сьвіт, сьвятий, зьвізда з м'яким сь, зь, про це сьвідчать зовсім безперечно між иньшим і фонетичні записки і фонограми Ярошенка з Полтавщини (гл. Извѣстія отд. рус. яз й слов. т. XIV, стр. 237—240, т. XVII,

¹² Теж — повістей під впливом російської м о в и і правописи. О тім переконуєм ся зовсім безпечно на таких прикладах, що в них наголос паде на закінченне, як грудий, лютий, свиний, плечий. В устах народу не почуєте на тім місці -ей, тільки ий. І історія мови показує нам, що наше закінченне виросло не із -ьи, а із ии, між тим як російське із ъи.

стр. 227—241) і фонетичні записки Сорочана з Поділля (гл. Извѣстія т. XVII, стр. 248—260) і т. д. Сьвідчить про це і Тимченко в Українській Граматиці стр. 27. Коли у нас прийнялась вже фонетична правопись, то чому-ж не визначувати і в тім разі мягкой шелестівки? Та-ж як не визначити її, то читати муть, люди світ, звізда з твердою шелестівкою с, з, а це-ж не буде по українськи. Але не визначають її очевидячки тільки для того, бо так є в російській письмі. Це-ж для нас не рація! Ми не сьміємо одної з найважніших прикмет української мови, прикмети відмінної від мови російської, в письмі затирати.

Що в українській мові, окрім кількох говорів, відріжняється виразно ніс (носа), стіл (стола) з твердим н, т перед і, а ніс (не-сли), стіна з м'яким н, ст перед і, про це сьвідчать також фонетичні записки. Коли ще до того сягнем в історію української мови, то переконаємся, що в ній і доси, не так як в російській мові, відріжняється двояке і: таке, що є нащадком стародавнього ѣ і е — воно завсіді м'ягчить попередуючу шелестівку, як що вона дається м'ягчити; і таке і, що повстало із о в замкнутім складі — воно не м'ягчить попередуючої шелестівки вже хоть би для того, що чергується з о, перед яким удержується тверда шелестівка. Це здержує м'ячене шелестівки перед таким і. І в тім знов таки бачимо велику різницю між українською а російською мовою, де кожде і м'ягчить попередуючу шелестівку. На означенне такого і, що м'ягчить попередню шелестівку, можна-б було прийняти стародавній знак ѣ¹³. Однак з огляду на це, що в Росії цей знак (ѣ) міг би був дати причину до непорозуміння, бо тут під тою буквою розуміють звук је, прийняв ся у нас знак і. Його вже загально уживають в значінню жі. Треба ще піти оден ступінь наперед і уживати його також і в значінню ы так само, як уживаємо я, е, ю в значінню ја, је, ју і ьа, ье, ьу! Ціла система звукова української мови і фонетична наша правопись цього вимагає.

Велике непорозумінне виявляють такі писання, як п'ять або пьять, п'є, б'є або пье, бье і т. п. Ті, що так пишуть, бажають оче-

¹³ В тім значінню у нас на Україні бувало зовсім правильно його уживали. Воно у нас було колись найвиразнішим знаком для звука йі, і, так що навіть писалось часом в такому разі, коли воно чергувалось з о, особливо після шелестівок нездатних до безпосередного м'ягчіння, як ось н. пр. пѣпѣ (попа). А вжеж зовсім правильно писалось тѣло, дѣло, мѣра, вѣра, бѣсь (бѣса), заплѣтати і т. п., а читалось не инакше, як тіло, діло, міра, віра, біс, заплітати і т. д.

видячки остерегти тим способом читачів, щоб не читали українського слова пять по російськи. Та Українців зовсім не треба остерегати, бо вони вміють по українськи, і з давен давна ніколи не читали і тепер певно не читають пять инакше, як по українськи. А чужинці мусять навчити ся не лиш пять читати по українськи, але і багато дечого иньшого. Як би ми українською правописю схотіли визначати в письмі всі ріжниці між українською а російською мовою, то не сталоб нам ні апострофів, ні ірів, а мусіли б ми придумати Бог зна ще кілька иньших знаків. От перш усього треба би придумати ще якийсь знак н. пр. для цього, щоб борони Боже ніхто нашого слова вода не читав з російська вода. Хто скаже, що наше ся читаєть ся так само як російське ся? Ну, то треба би хиба і цю ріжницю в письмі у нас визначувати! Алеж бо ні! Правопись українська має служити т і л ь к и українській мові, вона собі сама для себе, самостійна, а хто з чужинців хоче по українськи читати, той мусить навчити ся, як вимовляють ся по українськи уживані нами букви. Сотки літ писалось у нас завсіди пять, память, і ми уміли це по нашому, відмінно від російського, читати, чомуж тепер заводити тут якусь зовсім непотрібну новизну?

Так само зовсім неоправдана, ні історично, ні фонетично, є заведена що йно в найновіших часах на Україні новина, писати зїсти, зїзд, зам. зїсти, зїд і т. д. Тут знакови ь надаєть ся значіння розмежовника звука ї від твердого з, яке значінне мало в давнину ъ, яке в першім виданню нашої шкільної граматики на жадане декого надали ми апострофови ', якого ніколи не мало ь. Знаком ь означаєть ся в українській правописи тільки мягчення попередущої шелестівки, більше нічого. Писання зїсти збиває длятого тільки з пантелику людей, бо заставляє читати це слово з мягким з (зь), а цього результату чей ніхто не бажав собі осягнути. Що з-, роз-, від-, над-, перед- є приставки, які в сьвідомости мовній навіть неписьменного чоловіка самі собою відмежовують ся від властивого слова, це річ безперечна. Зазначувати це розмежованне з осібна, річ зовсім непотрібна. Таке-ж є і в иньших мовах і свої тай чужі знають, як такі слова читати (Порів. німецьке Abart, яке, хоть цего в письмі ніяк не зазначено, читаєть ся Ab-art, а не A-bart). Колиб однак таки доконечно наважив ся хто цю річ зазначувати і в письмі, хоть по нашій думці цего зовсім непотрібно, то до того моглоб хиба ъ придати ся, а ніяким чином ь!

Дрібниця на око, про яку не варт і говорити, є писанне ся враз з дієсловом (вчитися). Тим меньше обставати муть Українці

за таким писанням, коли зважать, що в українській мові заіменник ся не лучить ся так тісно з дієсловом, як в мові російській. Зовсім добре прецінь сказано по українськи: як ся маєте? — інакше навіть ніхто не скаже. Так само ніхто не заперечить, що по українськи можна з таким самим правом сказати хотілось би (з причепленим ся до дієслова), як і хотілоб ся (де між дієсловом а заіменником ся стоїть би). А вжеж заіменник ся зовсім правильно розмежовуєть ся від власного дієслова в формах, як сьміяти-муть ся = будуть сьміяти ся. Для того і тісну сполуку ся з дієсловом не можу собі інакше пояснити, як впливом російської правописи (Гл. Тимченка Укр. Грам. стр. 173).

Все те властиво такі дрібниці, що про них не повинноб між нами бути ніякої суперечки, і нічого не повинноб стояти на заваді, щоб в обговорених тут точках наша правопись вирівналась, стала одностайною. А що ми маємо рацію, то думаємо, що Українці попустять і тим причинять ся не лиш до визволення української правописи зпід чужих впливів, але і до згоди в справі правописній між нами.

В шкільній правописи в Галичині, приписаній в осібній книжці “Руска правопись”, слідний знов вплив польський, а также сам собою добрий намір, все вирівняти, все набити на одно копито, навіть і те, що не дасть ся на нього набити. Це бачимо в таких писаннях, як Палестина, аксиома, іскра, ігла, інший і т. п. З осібна мусимо ще ось що сказати. Це вправді зовсім вірно, що стародавній звук і розвинув ся в українській мові в звук и, але при тім запізнаєть ся факт, що українська мова переймила в н о в і й ш и х часах (коли ця зміна звукова не має вже так би сказати творчої сили) слова з чужим і, які і у нас чути лише з і. Хто у нас н. пр. каже Ягич, Єлячич? Навіть ті, що знають, що сей наросток відповідає нашому питомому наросткови -ич, так не говорять! По шож так по “фонетичному” писати? Хто каже Цицерон? і т. д. і т. д. Не треба забувати, що і в правописи м о д а грає велику ролю, а тепер зайшла така мода, щоб усі чужі імена власні, імена географічні вимовляти оскільки можна так, як вони в тих чужих мовах вимовляють ся, відки ми їх переймили. Що дня чуємо ми по галицьких церквах (а так було колись, а може ще й тепер декуди трапляєть ся і на Україні) такі слова, як евангеліє, водосьвятіє, Василій, архидіакон і т. п. От і писатиб нам буква в букву все так, як чуємо і самі з церковна говоримо. Ба ні! Треба перекрутити язик задля якогось иньшого нібито прин-

ципу! І от виходять такі дивогляди, як Василій, аксиома, Ариост, Антиох, асоціація, Ахилль і т. д. Просимо лиш прочитати звук за звуком так, як ми їх звичайно лучимо з певними буквами, н. пр. слово Антиох. І хто так говорить? Але не в тім усе лихо. Таке писання спричинить ще в додатку, що зовсім фальшиво і незгідно з дійсною вимовою стануть такі слова ще і вимовляти так, як написано, міркуючи собі, що так їх вимовляють ті чужі люди, відки ми їх переймили.

Одна ще ріжниця між шкільною галицькою правописою а писанням, що приняло ся у нас майже загально поза школою, і яка занадто впадає в очи, — се писання чужих наростків -ій, -ія, -іє, н. пр. Азия — Азія, Методий — Методій, милосердіє — милосердіє. Я думаю, що галицька шкільна правопись повинна-б доконечно подати ся за майже загально принятим способом писання і установити для школи правило, що наросток -ія по всіх шестівках пишеть ся -ія, тільки по л, н -ія. В наслідок того і в наростку -іяльний буде після того самого правила зовсіди -іяльний або -іяльний (гімназіяльний, кольоніяльний). За тим одностайним способом писання цього наростка промовляє це, що він буде в згоді з писанням наростка -ій і -іє і що таким чином вийде взагалі більша одностайність в правописи, а можна це зробити зовсім без шкоди для фонетичної засади нашої правописи. Писання звука і в середині чужих слів повинно знов бути в згоді з правилом, постановленим для писання чужих наростків -ік, -іка, -іст, -ізм і т. д. (По п, б, в, л, ф; к, г, х і по голосівках — писати і, — по л, н — ї, по т, д, с, з, ц, ш, ж, ч, р — и ¹⁴).

¹⁴ Подамо тут кілька прикладів, як після цього правила повинніб у нас писати ся чужі слова (коли без них вже годі обійти ся). Отже: полеміка, епіка, атавізм, софіст, софізм, л(ь)огіка, л(ь)огічний, монархічний, монархіст, архаїзм, атеїст..., але акафіст (так безперечно колись і на Україні вимовляли); механіка, технік, машиніст, провінціалізм..., але публіка (люди), бо публіка означає тільки, що ганьба, ледаща жінка, публичний, католик, евангелист...; медик, методика, артист, артизм, граматика, критика, критичний, практика, практичний, партийний, симпатичний, фізика, містицизм, публицист, цивілізація, історик, політика, синод, принцип бандажист... В сполученню з наступним о, а так само, коли перед і стоїть якась голосівка, повинно ся писати тільки і: Сіон, місіонар, періода, патріот, Ніоба, Каїн, Енеїда, руїна... Лише по л пишемо і в таких разах ї: Ліон, міліон... Чужі приставки анти-, архи- повинноб ся так таки писати: антипатія, архикнязь, архимандрит...

Хоть писанне наростка -ський не є справа правописна, то згадую про нього тут для того, щоб за одним заходом сказати, що і в тім галицька шкільна правопись повиннаб зробити уступку загально поза школою прийнятому способови писання -ський.

Коли розважимо всі правописні ріжницї докладно, то покажуть ся ясно як на долонї, що вони походять відси, що в нашій фонетичній правописи дехто під ріжними впливами відступає від фонетичної її засади. Колиж бажаємо щиро, хиби нашої правописи поправити, то треба нам усім повернути до розумної фонетичної засади: пиши, як правильно говорить ся. Пристосовуючи цю засаду до української мови, зовсім безпечно дамо собі з нею раду, а як десьнедесь побачимо трохи незвичайну форму діалектичну, то це не велике нещастє, тай треба знати, що правопись цього не управильнить, а тільки дальший розвиток письменної мови. Цеж буває і у иньших мовах. Годї від правописи вимагати, чого вона сама нам дати не може. А чужі імена власні і чужі слова треба знов таки писати буква в букву звук за звуком так, як ми їх вимовляємо. Колиж напише хто Перікль, Лондон, Пушкін, а иньший Перикль, Льондон, Пушкин, бо оден поки що так, а другий сяк ті слова вимовляє, то чи справді таки від того сьвіт завалить ся? Таке є і в иньших літературно далеко більше розвинених мовах.

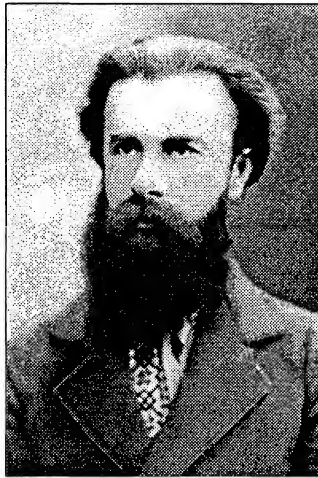
Ми не перечимо, що школа і для писання таких слів потребує якоїсь сказівки. Ми хочемо тільки вказати на те, що та сказівка не сьміє противити ся живій вимові, не може бути иньша, як фонетична. В справах правописи завсїди рішатиме дійсна вимова і нічого не допоможуть ніякі правила.

Наша правопись мусить отже звільнити ся від антифонетичних забаганок, не сьміє накидати штучних “для консеквенції” придуманих правил і фальшувати вимову, мусить пристосувати ся і завсїди наново пристосувати ся до розвитку письменної мови.

(С. 6—18)

Смаль-Стоцький С. Правописні непорозуміння: Одбитка журналу “Українська Хата”. — Київ, 1914.

Михайло ДРАГОМАНОВ
(1841–1895)

*Видатний політичний, громадський
і культурний діяч, учений, публіцист.*

*Наведений лист до І. Франка опублікований правописом,
укладеним самим М. Драгомановим і спопуляризованим ним
в альманасі “Громада”, який він видавав у Женеві 1878 р.*

*Цей правопис за його ім’ям отримав назву
“драгоманівка”, а за виразну орієнтацію на сербський
правопис був названий також “герцеговинкою”.*

*У Женеві 1880 р. драгоманівкою було надруковане
також перше видання роману Панаса Мирного
“Хіба ревуть воли, як ясла повні?”*

*Драгоманівка продовжувала традиції фонетизації
українського правопису: тут кожному звукові
відповідала окрема буква, а тому з алфавіту
були вилучені літери **є, ї, ю, щ, я, й**,*

уведено латинську букву **j**, за допомогою якої передавано усі йотовані звуки: **ja, je, ju, ji**; африкату **щ** слід було передавати через буквосполучення **шч**, м'якість приголосних перед голосними — через **ѡа, ѡе, ѡу**.

Із Женеви драгоманівка проникла в Галичину, де її підтримали однодумці М. Драгоманова, зокрема І. Франко. Проте вона так і не здобула офіційного визнання в Україні.

В СПРАВІ РЕФОРМИ НАШОЇ ПРАВОПИСІ ¹

<...> Проти австро-руської офіційної правописі, котру звуть не зовсім вірно етимологічною, виставлений був трохи не в першій лінії аргумент політичний, то б то, шчо вона подібна до російської (офіційної-ж).

Перш усього це неправда, котру — замітимо дльа противників “московщини” серед австрійських русинів — використовують звичайно в Росії галицькі консерватисти власне проти “українства”. На самім ділі австро-руська “етимологія” може назватись хіба тільки сестрою російської, бо обидві виїшли з старої церковно-славянської правописі, а зовсім не тож-сама з нею. Обидві носять на собі сліди осібних еволюцій: російська набралась елементів і фонетичних, перше малоруських, потім великоруських, — австрійська своїх краєвих елементів і етимологічних і фонетичних, означаємих одмінно од російських. Обидві правописі подібні між собою своєю штучністю, нелогічністю і через те труднотою, — але всяка на свій лад, при чому пальма первенства в усіх таких ознаках мусить бути оддана етимології австро-руській. В усьакім же случаї, коли зробити пробу і дати двом “общеруссам”, напр. львівському і московському, шчо вони прочитали голосно першім напр. “Московскія Вѣдомости”², а другім напр. “Слово”³ або “Н. Проломъ”⁴, то і побачимо, шчо

¹ *Од автора.* Ми ніколи не робили з справ формальних — справи принципальної. На азбуку і правопись ми дивимось як на справу важну, та все таки формальну і, як би треба було дльа чого, то готові писати хоч гієрогліфами. Тільки ж в такому виданьї, як “Наукова бібліотека” дльа тієї публіки, дльа якої воно виходить, ми не бачимо, чому б треба було писати іншою правописью, як та, котру ми вважаємо за найбільш наукову, по крайній мірі єдину логічну з усіх наших правописів, до котрої беруть ся і люди, до неї не дуже то прихильні, як тільки треба науково передати звуки нашої мови. (Див. напр. д. Ом. Огоновського Studien і т. д., різні статті в Archiv f. slavische Philologie і др.) Через те ми просимо редакцію Н.Б. задержати в нашій замітці і оцьу нашу правопись.

² Газета Московського університету літературно-мистецького та наукового змісту; виходила в Москві у 1756—1917 рр. — *Упор.*

³ Газета — друкований орган москвофілів, що виходив у Львові протягом 1861—1887 рр. за фінансової підтримки російського уряду; друкувалася язичієм. — *Упор.*

⁴ Двоптижна газета москвофільського напрямку, що виходила у Львові протягом 1880—1882 рр. за фінансової підтримки російського уряду; газета друкувалася язичієм. — *Упор.*

обидва прочитають до того різно, шчо ј сами муситимуть признати фантастичність своєї віри, буцім то вони вживають однієї правописі⁵. Знаменитих же дашків (ô, ê, û і т. и.) і їх потреби ні один москаль не розбере, бо в себе, як де треба в таких случажах, москалі преспокійно пишуть фонетикоју, напр. вотчина, вотчимъ і т. д.

(С. 375—376)

<...> Далі в остатні часи сама наша фонетика підпала својї еволюції: јавились дві фонетики, котрих русини навикші до теологічного способу думки похрестили іменами двох апостолів Сатани: Куліша ј Драгоманова. З цих фонетик пізнішча, вже через саміј час свого појаву, мусила статись радикальнішчоју, логічнішчоју і простішчоју. До неї зближались вже давно лъуде, котрі без усякого “житейскаго попеченія” хотіли вірно оддати звуки нашої народньої мови (напр. в виданьнях Петерб. географ. Товариства, Росс. Академії наук, Казках Аванасьева і т. и.) і тепер, як сказано, в таких чисто наукових випадках стали вживати цю нову фонетику ј німецькі твори про нашу мову. Цю нову фонетику прињала прихильно всьа прогрессивна частина галицької молодіжі. Післьа цього старша фонетика сама стала свого роду етімологіеју, котрої держатись стали дејакі фонетики тільки з оглядів не наукових, а консервативних, кружкових і навіть особистих.

⁵ Про мову ја вже не говорю. Ја абсолютно не розуміју, як можна навіть на одну хвильу подумати, шчо мовльав австро-руські етімологи стремльять до літературного јединства з “Москвоју”. Беру напр. “Бесѣду” і бачу, шчо там навіть перепечатка повісти П. Рајевского прилагоджуєть сьа “до австро-руської мови”, а вже оригінальні речі, як напр. “Московский балъ” і т. п. написані такоју мовоју, котру можна брати за шчо хочете (скорше все таки за малоруську), ніж за московську. Беру “Н. Проломъ” і в нім читају напр. фелъјетон з Брандеса “Современный русский романъ”, і тільки там можу јого читати, шчо ја малорусин і вміју по польському ј по німецькому (дејакі уступи ја тільки ј зрозуміју, коли перекладу в умі на німецьку мову). А вже чого ја ніяк не розуміју, так це того, як може редакція “Н. Пролому” післьа прекрасної статті Брандеса хвалити писанину сотрудників “Бесѣды”, або ј власних беллетристів, — і не зрозуміти, шчо в Галичині тільки творн: “українофільських анархістів”, як Ів. Франко, сімја Павликів, М. Рошкевичівна і т. и., — і можуть вважатись за родичів “Современнаго русскаго романа”.

Щоб пояснити остатні слова тим, хто не дуже добре зна галицькі справи тих часів, коли појавилась нова фонетика, треба б було багато розказувати. Ми тільки нагадаємо најголовнішче. Појавилась ця фонетика в звязку з новим радикальним рухом серед галицької інтеллігенції, котриј показавсь коло 1876 р. Најхарактернішчим пројавом того руху ві Львові було поједнаньня двох товариств молодіжі: “Академічний Кружок”⁶, котре належало перше до партії, шчо колись була “молодоју”, народньоју або українськоју, але тоді вже одстала од новішчого прогресивного українського руху в Россії і навіть почала одставати і од ідеј українського руху 1860-их років, котриј між инчим висунув наперед старшу фонетику. Новіј рух серед галицької молодіжі, котра між инчим зајавила, шчо вона прихильна до прогресивно-демократичної літератури, великоруської мови, але ж у себе (згідно ј з принципами цієї літератури) вважаје потрібним робити најголовнішче дльа народу і розвивати літературу на основі європейських прогресивних ідеј в мові цього народу⁷. [Друге товариство держало сьа народовецької ортодоксії].

(С. 378—379)

<...> Серед таких то обставин појавилась на світ нова фонетика в виданьнях женевських і львівського кружка “Громадського Друга”⁸, проскрібованих одинаково јак “словістами”⁹, так і “правдьянами”¹⁰. Остатні не могли нічого сказати проти принципу нової фонетики, котројі наукова вартість на стільки була очевидна, шчо такий муж правдьянського гурту, јак о. Ом. Огоновський, мусив уживати јејі в своїм німецькім науковім ділі. Але при-

⁶ Студентське товариство москвофільського напряму, шчо виникло у Львові в 1870 р. — *Упор.*

⁷ Дивись в “Другу” 1876—77 рр.

⁸ Літературно-політичний місячник, друкований драгоманівкою; виходив у Львові 1878 р. за редакцією І. Франка та М. Павлика й за підтримки М. Драгоманова; обидва числа місячника, шчо побачили світ, були конфісковані. — *Упор.*

⁹ Йдеться про громадських та культурних діячів, згуртованих навколо москвофільської газети “Слово”. — *Упор.*

¹⁰ Йдеться про громадських та культурних діячів, згуртованих навколо провідного друкованого органу народовців — літературно-наукового та політичного журналу “Правда”, шчо виходив у Львові з 1867 р. — *Упор.*

знатись до нової фонетики в своїх руських виданьнях — народовці не зважувались, бо це б значило признати, шчо в жєневських і львівських синах Сатанайла єсть щось доброго, а це було не на руку народовській (наїбільш львівській) паравії. І ось, коли деякі мньакші душі з народовців, наїбільш “провінціали”, як Жєлєхівський з своїм словником, — змагались встојати хоч при старшій фонетиці, — другі, львівські жєрці паравії навіть покинули цю захвачену фонетику дльа етимології. (“Зоря”¹¹ д. Партицького, “Дѣло”¹² Вол. Барвинського). Ніяких наукових резонів в підпору такої зміни львівські редактори вже не виставляли, а один з них, д. Партицький, тої самий, котрий тепер би то подав голос за фонетику, навіть озвавсь у своїй “Зорѣ” (1882, стор. 160) “що вѣ нынѣшну пору заощадити належало бы Галичинѣ всякихъ спорѣвъ и пробѣ правописныхъ” <...>

(С. 380)

Треба признати, шчо “етимологи” дуже зручно поставили спор так, шчо, мовляв, фонетики хотять офіціального признанья власне “жєневської”, нігілістично-анархічної фонетики, а не старшої, бо ця останья вже на стільки підкопана, шчо за неју навряд шчо б багато льудей могло гарьачитись навіть між старшими народовцями, — тоді як виступити голосно за нову фонетику не зважують сѣ навіть многі ј з молодших, нальаканих криками всіх старших паравіј проти јїї дѣвольського походжінья!

(С. 381)

<...> Льуди — річ органічна: реформа, та шче ј радикальна, ніколи серед льудей не зостаєть сѣ сама в однім крузі, а веде за собою ј інші, в других кругах. Це зовсім не випадок, шчо напр. метрична система міри ј ваги појавилась зараз після “Декларації прав льудини і громадьянина”. Між одним і другим єсть прямиј,

¹¹ Ілюстрований літературно-науковий журнал, що виходив у Львові (1880—1897) спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. Редактором “Зорі” певний час був О. Партицький, у 1885 р. часопис перейшов у власність НТШ. — *Упор.*

¹² Газета, друкований орган народовців, що виник на протывагу москвофільському виданню “Слово” (1880). Редаговане В. Барвинським, “Діло” друкувалося етимологічним правописом. — *Упор.*

органічний зв'язок! Фонетична ж правопись може ще більше по-рідняєть сьа з тіеју “Деклараціеју”, ніж метрична система.

Фонетична правопись, це полегкість всьакіј дитині, вивчитись читати і писати, всьакому мужикові раз на завше задержати собі в голові ортографіју, не бојатись граматичних помилок, обходитись без писарьа і т. и.! Хиба ж це не революція, навіть не “анархіја” дльа певного сорту льудеј?!

(С. 382—383)

<...> Хто передума про ці всі і подібні речі, тој пријде до думки, шчо і клерикальна аристократіја чи бьурократіја безперемінно потребује кастовојі архајчнојі мови з одповідноју правописеју, — а далі безперемінно мусить противитись і “простіј” мові і такіј же правописі і по за стінами церкви. І це зовсім резонно, бо в јакому стані буде церква з жејі мертвоју мовоју, коли навкруги жејі буде рости письменство на живіј, народніј мові, легко доступне всьакому через просту правопись? В ціј осередковіј антїтезі лежить најголовнішчиј корінь усіх спорів літературних і малих успіхів народньојі літератури в Галичині, а зовсім не в побічних впливах, напр. в московському, як думають де хто з галичан; ба навіть за “всеруське об'єдиніє” вхопились дејаки галицькі клерикали најголовніше через те, шчо розмови про нього помагають вдержати церковно-літературне кастове status quo <...>

(С. 384—385)

Очевидно, шчо хто бажає переваги простого, народнього інтересу хоч би в таких формальних річах, як письменна мова і правопись, тој најліпше зробить, коли замість того, шчо б кланьатись в офіціальних кругах, заходьучи до них з заднього ганку, просто пристали до того, шчо б ширити серед русинів таку науку в простіј народніј мові і простоју, фонетичноју правописьсью. Остатньа мусить перш усього привчити громади, а потім колись зверне до себе і уряди.

(С. 385)

<...> Коли другі, з практичного досвіду думають инакше, хај виробляють практичний компроміс між фонетикоју і правописьсью звичајноју, тільки, звісно, без јавних дуростів теперішньојі етімольоґіјі, і хај потроху зближають популярну правопись

з науковою, пояснюваючи при нагодах резон і користь останньої. Перехідний період не буде довгий, а особливо, коли радикально-прогресивний рух інтеллігенції потрапить зблизитись з таким же рухом серед простого народу <...>

(С. 387)

11 Жульа 1887. Женева

М. Драгоманов.

Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших: 1887—1895. — Львів, 1908.

Борис ГРІНЧЕНКО
(1863—1910)

*Письменник, педагог, фольклорист,
етнограф, публіцист і громадський діяч.
Один із укладачів та редактор чотиритомного
“Словаря української мови” (1907—1909) —
фундаментальної лексикографічної праці початку ХХ ст.,
для видання якої на основі кулішівки та з урахуванням
найраціональніших елементів правопису видань НТШ
у Львові (так званого галицького правопису) розробив
найдосконалішу для свого часу правописну систему
(її назвали “грінчевичівка”), що лягла в основу
сучасного українського правопису.
“Три питання нашого правопису” (1908) — полеміка
Б. Грінченка з прихильниками галицького правопису,
тобто правописної системи Є. Желехівського,
що 1893 р. була офіційно визнана в Галичині
як загальноприйнята та за якою М. Грушевський*

почав видавати перенесений зі Львова до Києва 1905 р.
журнал “Літературно-науковий вісник”.

Б. Грінченко запропонував усунути відмінності між правописом, прийнятим у Наддніпрянській Україні та галицьким правописом із метою вироблення єдиної для цілої України правописної системи й уникнення орфографічної багатонормативності, шкідливої для повноцінного функціонування й розвитку української літературної мови.

ТРИ ПИТАННЯ НАШОГО ПРАВОПИСУ ¹

Яким правописом писатиметься українське письменство, — про це тепер уже не може бути двох думок: це буде так званий “фонетичний” правопис, що виробився працею українських письменників під час XIX віку і найбільше заходом П. Куліша, — через те часом і зветься “кулішівкою”. Тільки склався цей правопис 1856 року (в “Записках о Южной Руси” Куліша) в першій своїй редакції, — зараз же їм стали писати мало не всі українські письменники. Хоч року 1876-го його в Росії заборонено було, та це дуже мало змінило думки українських письменних людей про цей правопис, бо тільки заборону ту скасовано, зараз же офіційний, так званий “ярижний”, правопис ² покинуто, і тепер на російській Україні нема ні одного періодичного видання, що не вживало б фонетичного українського правопису, та й книжки пишуться не інакше. В Галичині й на Буковині через деякі місцеві причини правопис цей якийсь час змагався ще з старим церковно-етимологічним правописом, та згодом і там він подужав і тепер скрізь там уживається в письменстві, в науці і в офіційних документах.

Така однастайна прихильність до цього правопису серед письменних людей мало не на всьому просторі української землі ³ сама вже показує, що він дуже придатний до того, щоб добре виявляти згуки нашої мови, і що він практично-зручний, легенький на вивчання і вживання. Він, цей правопис, виріс органічно й помалу з потреб нашої мови й письменства, — тим то він так добре й пасує до їх. Через те ж і певна тепер уже річ, що саме він, а не який інший, і зостанеться на далі в нашому письменстві.

Та подробиці його далеко ще не всі виробилися й установилися як треба; але ж так буває звичайно з правописом кожної живої мови. Тільки мертві мови можуть мати нерухомий, застиглий

¹ **Увага.** Професор А.Е. Кримський ласкаво згодився переглянути перед друком цю працю і поробив до неї додатки, зазначені далі його іменем. Щиро дякую йому і за перегляд, і за тіі додатки. *Б.Г.*

² Офіційний правопис, що був запроваджений у підросійській Україні після Емського указу про обмеження вживання української мови та побутував тут до 1905 р., коли ці обмеження були скасовані. За цим правописом українські тексти друкували російським алфавітом без зміни звукового значення його букв та згідно з російським правописом. — *Упор.*

³ Винятком є тільки нещасний закуток нашого краю — Угорська Україна, де ще й досі панує етимологічний правопис.

правопис; жива ж мова раз-у-раз, хоч і помалу, змінюючись, раз-у-раз висуває й нові питання про те, як краще припасувати правопис до всяких подробиць і до нових одмін у мові. Українська літературна мова, як рівняти до інших, ще молода, — через те й питаннів таких у неї може трохи більше, ніж по інших мовах.

От про деякі такі окремі справи в нашому правописі я й хотів би тут поговорити.

Кожен добрий правопис мусить бути поперед усього *науковий* — добре виявляти згуки в мові і робити це способами, консеквентно проведеними; потім він повинен бути *практично-легкий* до початкової і дальшої науки мови. Письменство всякої живої мови пишеться не для самого тільки невеличкого гуртка вчених людей, — воно повинно бути для потреби всього того народу, що тією мовою говорить. Значить і правопис мусить бути такий, щоб, зостаючися науковим, він разом з тим був і яко мога лекшим до початкової науки і до дальшої науки рідної мови. Бо коли він буде трудний, — трудно буде дітям навчатися читати й писати, трудно буде й далі вивчитися правильно писати рідною мовою, а через це гальмуватиметься справа народньої просвіти.

У нас українців справа про те, щоб правопис був практично-легкий до науки, має ще більшу вагу, ніж де-інде. Української школи на російській Україні в нас іще нема, ми ще тільки добираємося її. Коли б наш правопис був трудний для шкільної науки, то це неминуче пошкодило б справі націоналізації школи: і вчителям, і школярам трудніше було б навчитися його, а через те наука початкова й дальша не була б такою легкою й продуктивною, якою могла б бути з іншим правописом, і в руках у ворогів української школи цей факт був би великим козирем у боротьбі проти цієї школи. Та й хиба з однією тільки школою нам клопіт? Адже ж і інтелігенцію нашу зденаціоналізовану ми мусимо ще навчити вкраїнської мови. І дуже мудрований правопис був би дуже важною перешкодою на цьому поворотному шляху до рідного слова, на шляху, що ми неминуче мусимо пройти. І нам конче треба знайти в правописній справі ту розумну середню стежку, що, пішовши нею, ми й науку рідної мови не утрудняли б, і науковости правопису додержали б.

Взагалі кажучи, наш сьогочасній правопис такий і є; але деякі подробиці, що стали в йому заводитися останніми часами, дуже легко можуть його попсувати в тому небезпешному напрямку, про який тут казано.

От візьмемо хоч справу з літерою **І**.

Цю літеру вперше заведено в український правопис у Києві, і починає вона вживатися, здається, з першого тому “Записокъ Юго-Западнаго Отдѣла И. Р. Географическаго Общества”⁴ за 1873 рік (див. Приложенія, 10—11): після цього стріваємо її скрізь по виданнях тодішнього київського гуртка письменників. Вживалася вона там, де вимовляється *йі*, а це в українській мові в середині слів звичайно буває після самозгуків (мої, Україна, гоїти, до неї, отруїти та ин.) і з початку деяких слів (їхати, їсти, їх, їжак та инші). Не можна обійтись без цієї літери **І**, бо коли б скрізь писати, **і**, то була б плутаниця, бо і в середині і з початку слова буває в українській мові і *йі*, і *і*, як от: *їхати* та *іти*: коли б в обох цих словах писати однаково **І**, то не можна було б розібрати, що саме говорить в отакій, напр., фразі: Чоловік *іде* шляхом, — що саме робить чоловік: *іде* чи *їде*? Таким робом літеру **І** заведено було зовсім доладу і дуже легко розібрати де саме треба її писати.

Але з початку восьмидесятих років у Галичині Желехівський, видаючи свій “Малоруско-німецкий словарь”, став писати її і після зубних *л, н, д, т, з, с, ц* в тих випадках, де ці згуки перед і чуються зовсім м'яко. Він учив писати так: *у лісі, у цїні, на тілі, дідів, лісів*. Оцю вигадку заведено по книжках у Галичині й на Буковині, а з 1907-го року пробують заводити і в нас. Чи добра ж то вигадка?

Поперед усього: що хочуть зазначити, пишучи *дідів, лісів*, то б то: в одному випадкові **І**, а в другому *і*? Тільки те, що в складах *ді, лі* зубні співзгуки *д* та *л* вимовляються зовсім м'яко⁵, а в складах *ді, сі* чуються тверденько. Іншими словами: не однакові тут виходять *д* та *с*, а *самозгук і в обох випадках однаковісінський*. Через те тому, хто хотів би цю річ зазначити графічно, треба було б зазначити це на літерах *д* та *с*, а літеру *і* зовсім не займати, і правильно фонетично треба було б написати це так: *дыдів, лысів*⁶; а прихильники Желехівського натомість

⁴ “Записки Юго-Западнаго Отдѣла И. Р. Географическаго Общества” — збірник матеріалів і статей з географії, статистики та етнографії України, опублікований у двох томах у Києві в 1874—1875 рр. — Упор.

⁵ Так саме м'яко, як і в незубних *мі, ві, бі, пі*: в словах *півень* і *дід* згук і однаковісінський.

⁶ Зважаючи на те, що літерою **ь** ми зазначаємо зм'якшування в співзгуках. Звичайно, що тоді довелось би писати **пывень** і т. и.

ставляють інший самозгук *і* (**ї**) там, де його, іншого самозгуку, зовсім нема. Таким робом перше, що ми бачимо, це те, що *такий правопис ненауковий* і вже через те одно недобрий ⁷.

Звісно, на це мені можуть сказати, що такий саме ненауковий правопис маємо, уживаючи літер *я, є, ю* для обох випадків: і для йотації *а, е, у*, і для зм'якшування попереднього співзгук.

Цьому правда, і дехто (напр. М. Драгоманов) пробував запобігти цьому лихові і писав *јама, земля, моју земля, даје, синье*. Та з того, що через традицію вдержано якусь давню (грецько-кирилівську) недобру річ в одному випадкові, не виходить, що треба її нам самим наново заводити ще й у другому. Написання такі, як “*яма*” та “*земля*” мають за собою більше як тисячолітню історію, і через те важко зробити в їх реформу, але покинути новітню орфографію “*дід*” і писати просто “*дід*” — це ще не пізно і це в наших руках.

Це одно, а друге от що. У таких випадках, як “*земля*”, “*сине*”, “*сюди*” і т. и. згуки *л, н, с* та ин. безперечно зм'якшуються *скрізь* по Україні і через те тую м'яккість конче якось треба зазначити — чи так, як ми це робимо (літерами *я, ю, є*), чи як Драгоманов робив. Що ж до згаданих зубних літер перед **і**, то різниця в вимові їх чується не на всьому просторі української землі, і є такі місцевости, де в слові *дідів* обидва *д* вимовлятимуться однаково, се б то однаковісінько м'яко. Таким робом для якоїсь частини нашого народу правопис із двома крапками над *і* буде цілком зайвий, не відповідатиме тому, що справді чується в мові.

Усе це показує, яка плутаниця з оцим **ї** після співзгуків, як трудно запевне встановити — де саме його писати, а де — ні. Яке справді може бути тут правило? Пиши так, як вимовляєш? Але ж я вимовляю так, що зм'якшую обидва *д* в слові *дідів*, — то я у всіх тих випадках маю писати **ї**? А хто вимовляє инак, той і після *б*, і після *в*, і після другого *д* (в слові “*дідів*”) писати-ме *і*? Тоді буде два або й три правописи. Значить — на вухо не можна здатися. А чого ж тоді слухатися? Зостається тільки етимо-

⁷ З наших філологів на Україні російській за **ї** після співзгуків стоїть проф. Кримський, але й він дуже добре почуває всю антинауковість цього **ї** в словах типу *дід* і додержуючи його, шукає іншого способу графічно відрізнити твердуваті склади *ді, ті, зі, сі, ні, лі* од таких самих м'яких складів (див. “*Укр. граматику*” проф. А. Крымського, I, 31).

логія, — доведеться докопуватися, яка літера стояла в слові в старій нашій (а може й не тільки нашій) мові — *ѣ* чи *о*.

Це ж добре письменний чоловік, муштрований на всяких граматиках, може так-сяк і докопається, хоч і не до всього, та й буде якось стромляти тее *ї*, раз-у-раз собі самому нагадуючи про його породу; а що ж робити чоловікові, хитрошею граматичних несвідомому? Що робити нещасному школярові народньої школи та й взагалі всякій дитині? Скільки вона мусить намучитися, силкуючися зрозуміти незрозуміле: де саме писати оте кляте *ї*? Чи не буде це гірше, багато разів гірше від усіх проклятої літери *ѣ* у моськовській мові? І ми ото свідомо будемо заводити отаку дитячу каторгу, сушити свіжі маленькі голови правилами, яких і сами доладу не вміємо скласти? Та невже ж нема нічого розумнішого й користнішого за для науки бідолашним дітям? Чи в їх, а надто в мужицьких дітей, так багато часу, що треба його сповняти такими делікатесами найтоншого правопису? Що ці делікатеси можуть мати підстави з погляду кабінетних учених, — про те я не сперечаюсь, але для діла народньої просвіти, для ширення українського письменства всякі такі штучки тільки *шкодливі*, бо стають на заваді і тій просвіті, і тому ширенню.

Та й яке ж власне добро буде нам, коли заведемо оте *ї* після зубних? Науковости правописові це не надасть, бо самий спосіб цей ненауковий, фонетичної прикмети нашої мови — принаймні для деяких місцевостей — добре не зазначить, бо тут, як ми бачили, є багато різниці в різних місцях нашого краю. То яке ж з того добро?

Кажуть: тоді можна буде розрізняти такі слова, як *ніж* (*нѣж*) і *ніж* (*нѣж*) або *ніс* (*нѣс*) і *ніс* (*нѣс*). Та невже ми, слухаючи живу мову, тільки через те й розрізняємо їх, що прислухаємося як чоловік вимовив *н* — чи зм'якшено, чи твердо? Ніколи! Ми просто чуємо всю фразу і по цій фразі зараз догадуємося — про що саме говорить розмовник. Так саме, або ще й краще, розберемо ми справу і в написаній фразі, і що ми це дуже добре робимо, — те всякий знає. А тим, хто так боїться за нашу догадливість, я скажу, що й правописом Желехівського так саме буде багато слів, про які без фрази не скажеш що воно саме. Ось приклади (не забуваймо, що цей правопис не дозволя писати *ї* після незубних): *біг* це *бѣг*, чи *бѣг*? *безгрішний* — це *безгрѣшний* чи *безгрѣшний*? Або таке: *діти* — це маленькі люде, чи це кудись подіти? *літа* — це літає птиця, чи літа людські?

Досить цих прикладів, щоб побачити, що правопис з *ї* після зубних не дає ніякої поруки, що все вже буде так зазначено, що ні про що буде й догадуватися.

То нащо ж він здався? Тільки на те, щоб мучити їм діти і робити клопіт дорослим?

Є ще одна вигадка в тому галицькому правопису, що дехто намагається тепер у нас завести, і ця вигадка вже просто таки псує, калічить рідну мову величезної більшості українського народу. Я кажу тут про вимагання писати *ся* окремо від глаголів.

З приводу цього д. В. Гнатюк надрукував у LXXX томі "Записок науков. Т-ва ім. Шевченка"⁸ навіть окрему розвідку: "Як писати заіменник *ся* при дієсловах?" У їй він сказав усе, що тільки можна було сказати в оборону правила — пиши *ся* окремо від глаголів, — через те найкраще буде для діла, коли ми просто переглянемо ті всі доводи д. Гнатюка і подивимось, чи справді можна з ними згодитися.

Спершу д. Гнатюк удається до старих наших пам'яток. Але з їх він робить вивод цілком протилежний його теорії писання *ся* окремо, бо, як він сам каже, "*у всіх давніших пам'ятках пишеться заіменник ся звичайно разом із дієсловами*" (стор. 137). Д. Гнатюк силкується пояснити це тим, що ніби в старовину не відділювали слів як треба, а через те й *ся* не відділяли⁹; та сам же він суперечить собі, кажучи, що "чим ближше до нас, тим більше розлучавано їх (слова), аж у кінці дійшли до нинішньої правописи" (137). Але ж і тоді, як ми вже навчилися відділяти слова пишучи, і тоді все ж давні пам'ятки наші не становлять *ся* окремо, і д. Гнатюк міг знайти тільки шість прикла-

⁸ "Записки наукового Товариства ім. Шевченка" — провідний друкований орган НТШ, що висвітлював проблеми української історії, філології, етнографії; почав виходити у Львові 1892 р. — *Упор.*

⁹ Це не так. Єсть багатько рукописів, де слова пишуться не щільно, а кожне окреме, — і в них "*ся*" пишеться вкупі з дієсловом, а не окреме. І що найважливіше: давні писарі, точно пильнуючи букви **ъ** в усяких *инчих* випадках, проминають букву **ъ** в дієсловнім закінченню — "*лся*", відколи **ъ** перестало бути самозвуком. Вже й з київського Ізборника вел. кн. Святослава 1073 р. можна бачити, що кияни XI в. не вважали *ся* за осібне слово, бо писарь Ізборника 1073 р. "наречется" (л. 9 б), "являється" (л. 9 об., а), "падется" (л. 36 об., а) і т. и. Коли б писарь 1073 р. мав *ся* за самостійне слово, то не викинув би букву **ъ** або **ь** перед ним. А. Кримський.

дів, де *ся* випадком поставлене окремим, та й приклади ці знайшов він не з тих пізніших часів, коли ми вже навчилися розлучати слова, а тільки з XIV та XV віку. І сам д. Гнатюк каже після цього: “Хоч би хто одначе й більше прикладів вибрав, то *висновків знов із того не можна ніяких зробити*” (138).

З цими словами можна цілком згодитися. Кілька винятків з правила ніколи, як відомо, не ламають правила, а тільки що підкреслюють його — це одно. А друге, коли б навіть у старих наших писаннях теє *ся* писалося окремо від глаголів, то це все ж не давало б підстави до того, щоб писати його окремо й тепер. Ми покинули ту книжню, більше або менше мішану мову, якою писали наші предки, за для мови народньої і прийняли в нашій літературі фонетику більшости українського народу; разом з старою книжною мовою покинули ми й старий книжний правопис етимологічний і вживаємо тепер правопис, збудований на зовсім іншому, фонетичному принципі. Через те старі способи писання перестали бути для нас обов'язковими, і ми можемо озиратися на старий правопис *тільки в тих випадках, де він не суперечить тому фонетичному принципові, який став основою нашого сьогочасного правопису*. Бо коли б ми робили инакше, то, на підставі нашого старого правопису, ми могли б вимагати, напр., того, щоб замісто *і* писати, як у старовину, *о* та *ѣ* (не кінь, а конь, не хліб, а хлѣб) і т. и. Писання ж *ся* окремо безперечно цей фонетичний принцип ламає, — це далі виясниться докладно. Значить, — чи вкупі, чи окремо писалося *ся* в старовину, — нам те однаково; але все ж варто зазначити те, що *і в старому нашому письменстві нема доводів за правопис, що обороняє д. Гнатюк, а єсть доводи тільки проти його*.

Не знайшовши доводів у своєму письменстві, вдається д. Гнатюк до чужих. “Полишається тільки одно, — каже він: — приглянутися, як пишуть слово *ся* інші народи в своїх нових літературах” (138). Через віщо аналогія від чужих мов, з яких кожна має свою фонетику, свої способи вживання *ся* і свої правописні традиції, може бути для нас доводом, того д. Гнатюк не пояснює і цього не можна зрозуміти. Він обмежується самими слав'янськими мовами і доходить до того виводу, що з усіх слав'янських мов, опріче української, ще тільки в московській *ся* пишеться від глагола окремо; але на цьому він і спиняється і на дає сам собі питання про те: через віщо ж так сталося, що з усіх слав'ян тільки українці та москалі пишуть *ся* вкупі з глаголом? Чи не ле-

жити причина цього факту в самих властивостях тих мов? Це питання д. Гнатюк зовсім обминає, а тим часом у йому вся суть, і відповідь на його знищує всі доводи д. Гнатюка аналогіями від слав'янських мов.

Але через що ж справді з усіх слав'ян тільки українці та молдави пишуть *ся* вкупі з глаголом? Відповідь на це знайдемо ми в оцьому уривкові з “Украинской грамматики” проф. А.Е. Кримського.

«Отъ возвратныхъ глаголовъ на *ся*, — напр. отъ *крутити-ся* — мы форму 3-го л. ед. ч. выговариваем “крутыця”, или (чаще) “крутыця”, а пишемъ этимологически: *крутится* (съ *тьс*) ... При этом, конечно, принимается на видъ й то обстоятельство, что начертаніе *тьс* (передъ мягкимъ *я*) иначе и не можетъ быть прочитано, какъ мягкое *ц*, и что малорусская фонетика нисколько даже не искажается этимологическимъ воспроизведеніемъ звука *ц* буквами *тьс*. — Въ такомъ случаѣ, — спроситъ кто нибудь, — не слѣдуетъ-ли намъ довершить этимологизацію этой формы и писать *ся* раздѣльно, — напримѣръ: “крутитъ *ся*?” такъ вѣдь и пишуть новѣйшіе галичане. — Нѣтъ, это не возможно. Раздѣльное написаніе “крутитъ *ся*” не есть безвредная этимологія, а есть покушеніе на самый организмъ малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достоянія. Пока мы пишемъ *ться* слитно, мы, хоть пишемъ этимологически, все-жъ не уродуемъ языка, потому что *слитное* начертаніе *тьс* передъ мягкимъ гласнымъ звукомъ не можетъ быть иначе прочитано, какъ мягкое *ц*. Но какъ только мы напишемъ *ть* отдѣльно отъ *с* (“крутитъ *ся*”), то мы ужъ воспроизводимъ не одинъ слитный свистящій звукъ *ц*, но два раздѣльныхъ звука, самостоятельныхъ другъ отъ друга, отчлененныхъ: одинъ звукъ — зубное *ть*, другой звукъ — самостоятельное свистящее *с*. Такъ никто формы 3-го лица не произноситъ, — и писать отдѣльно “крутитъ *ся*” есть варварское уродованіе языка съ одной стороны и антинаучное противофізіологическое кривописаніе съ другой стороны»¹⁰.

Такимъ робом в українській мові в глаголах *ться=ця=цця*, так саме, як у московській мові в тому самому випадкові *тся=цця* (в живій мові “крутиться”=“крутища”), — от і причина, через що

¹⁰ А. Крымській, Украинская грамматика, Том I, вып. 1, стр. 226—227

з усіх слав'янських мов тільки вкраїнська та московська пишуть і повинні писати *ся* вкупі з глаголом.

Щоб іще виразніше стала перед читачем ця справа, нехай він собі уявить українську дитину, напр. сільського хлопця, що вчиться читати і має прочитати з одокремленим *ся* слово “крутить *ся*”: він неминуче прочитає його як *два* слова, інакше він *не може* його прочитати, а через це вимова *цця* зникає. А це значить, що той, хто пише *ся* окреме, *перевчає наш народ по своєму, заставляє його вимовляти слова не так, як він їх вимовляє і вимовляє з діда-прадіда, а по новому.*

А коли трапиться такий глагол, що без *ся* не може вживатися (наприклад: *боятися*) і коли дитина побачить розділену орфографію “*боїть ся*”, то й зовсім не зможе зрозуміти цього слова, бо “*боїть*” — це дитині щось ніби китайське. А вже отака галицька орфографія: “*бояти меть ся*” — це китайщина не тільки дитині, а й дорослому нашому інтелігентові, бо замість одного зрозумілого слова око бачить аж трое незрозумілих слів: “*бояти*”, “*меть*”, “*ся*”.

От через віщо цілком правий проф. Кримський, коли каже, що окреме писання *ся* — “не есть безвредная этимология, а есть покушение на самый организм малорусского языка; оно есть уродование, калѣчение и преступное искажение дорогого для насъ достоянія”. От через віщо всі прихильники народної просвіти, а надто народні вчителі ніколи не можуть згодитися на такий ворожий нашій мові правопис і повинні боротися проти його доти, аж поки він зникне.

Єсть іще одно, через що *ся* не можна писати окреме від глаголів. «Малорусское *ся*, — каже проф. Кримський, — есть ударная энклитика, способная сокращаться послѣ гласныхъ въ неслоговое *сь*: напр. вмѣсто “крутимосъ” всегда можно сказать “крутимось”. Кто пишетъ раздѣльно “круtimo ся”, тотъ долженъ писать раздѣльно й “круtimo съ”, а это есть полная орфографическая нелѣпость, которой и галичане не допускаютъ»¹¹.

Що це “нелѣпость”, — почуває те й д. Гнатюк і через те згоджується *сь* писати вкупі з глаголом при окремому *ся*! Тепер я просив би розказати мені, яке правило я мушу дати дитині, щоб вона зрозуміла — через що “*круtimo ся*” треба писати як два слова, а “*крутимось*” — як одно? Д. Гнатюк хотів би зовсім об-

¹¹ Кримський, Украин. грамматика т. I, в. 1, стр. 228.

минути потребу в такому правилі і через те радить у літературній мові зовсім не вживати скороченої форми *сь*, хіба що “з виїмком деяких і з гори означених випадків, прим. при part. praes. як: сміючись, розлучаючись і т. д.” (151—152). Через віщо робиться виїмок тільки для цих форм — незрозуміло. Взагалі ж свою неприхильність до *сь* д. Гнатюк мотивує тим, що “в Австро-Угорщині ні в однім народнім говорі *ся* не скорочується, а в яких говорах скорочується воно в російській Україні, про те не можемо нічого певного сказати за для недостатчі відповідних жерел. В давній нашій літературі *ся* також не скорочувалося” (151).

З цим одначе не можна згодитися ані в одному пункті.

Уже галичанин Огоновський у своїй відомій праці “Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache” (Льв., 1880) зазначив в українській народній мові це скорочення *ся* на *сь*: в інфінітиві ¹², імперативі ¹³ і в praesens ¹⁴. Не раз показував на цю форму і д. Михальчук у своїй теж знаній праці: “Нарѣчія, поднарѣчія говори Южной Россіи въ связи съ нарѣчїями Галичины” (“Труды” Чубинського, т. VII, 453). Збірки народніх творів дають величезну силу прикладів скороченої форми *сь*, та ще й з усяких місцевостей нашої землі. Розгортаю, напр., “Українські приказки” Номиса, випадково натрапляю на стор. 40, відділ “Лихо”, і нахожу там форми на *ся* — 14, а на *сь* — 11. Беру другий том “Трудовъ” Чубинського (казки), казка № 2, з Волині (Новградвол. п.) і, нашвидку перебігши її очима, нахожу: *ся* — 11 разів, *сь* — 19; далі казка № 5, з Харківщини (перші 4 сторінки): *ся* — 18 разів, *сь* — 17; — казка № 6, з Полтавщини (Переясл. пов.): *ся* — 5 разів, *сь* — 16; — казка № 7, з Київщини (Черкаськ. п., перші 4 стор.): *ся* — 3 рази, *сь* — 7 разів; нарешті казка № 78, з Подільської губ. (Литин. пов.): *ся* — 8 і *сь* — 8 разів. Таких прикладів можно було б набирати без кінця, але й сказаного досить, щоб зрозуміти, що *ся* скорочується на російській Україні не в якихсь “говорах”, а на всьому просторі її. Що до українців австро-угорських, про яких каже д. Гнатюк, ніби в їх зовсім нема цієї

¹² Indessen wird *сьа* häufig zu *сь* gekürzt; zumal wenn die Infinitivform mehrsilbig ist, wie *ви* — купитесь sich loskaufen. 146.

¹³ Ausserdem wird es bei Verb. refl. gebraucht, falls *сьа* in *сь* gekürzt wird: *несытєсь*, *беритєсь* u.s.v. 142.

¹⁴ Стор. 140.

форми, то приклади скороченого *ся* ми знайдемо у збірці “Галицько-руські анекдоти”, що видав сам же д. Гнатюк (Етногр. збірн., т. VI); там з початку вже ми знаходимо: грівсь і засоромились (Львів, стор. 1), урадувались (Дрогобич, 16), заохочувались (там же, 30), засміялись (теж, 31) і т. д. Нарешті Огоновський у згаданій своїй праці показує спеціально галицький випадок такого скорочування: в 3-й особі *praesens*: *ведесь* зам. *ведеся* (ведеться¹⁵).

Ця форма *є* і в народній мові, і дуже поширена в галицьких письменників (ніколи не вживаючись у письменників з України росс.). От, наприклад, без вибору, кілька зразків з Франкової збірки “З вершин і низин” (2-ге вид.): “Не прийдесь тобі бути” (15), “уже май зачинаєсь” (17), “мов дитя хлюпочесь” (25), “чуєш, як тріпочесь сверщок” (24), “А плід его приймесь” (25), “ім заснути хочесь” (25). Галицькі письменники скорочують *ся* в *сь* навіть *перед* глаголом: “Мені *сь* кровавить серце” (Зоря 1888, стор. 133), “рибка в сіті *сь* мече” (Зоря 1888, 108), “в мисли *сь* снує” (Зоря 1889, 20). Цієї форми скорочування (3-тя особа *praesens*) на росс. Україні нема, — де ж її взяли галицькі письменники, як не в себе ж? Це всім відомі факти.

Так саме зовсім неправдиве упевнення д. Гнатюка, що “в давній літературі *ся* також не скорочувалося”. Навпаки: починаючи з пам’ятників XI віку, се б то з найдавніших, які до нас дійшли, ми бачимо *сь* замість *ся*...

(С. 3—17)

<...> Усі ці факти не дають ніякої змоги згодитися з д. Гнатюком, ніби скорочення *ся* в *сь* єсть якась місцева річ, що її краще і не заводити до літературної мови. Навпаки: це з’явище загальноукраїнське, і наші письменники, що завсігди широко вживали де треба цієї форми, робили те цілком у згоді з народньою мовою і ні в якому разі вони не можуть послухатися і певне не послухаються поради, що дає їм д. Гнатюк. А деякі пурісти (див., напр., розвідку І.С. Левицького-Нечуя) дуже неприхильно позирають на *ся*, коли воно трапляється після самозгуків (боюся, вернися), вважають (хоч і несправедливо) таке *ся* за галицьку

¹⁵ In Galizien wird **ть** im erwähnten Falle auch vor dem Pronomen reflex. gewöhnlich abgeworfen; somit *ведесья* (*сье*, *-се*, *-сьи*, *-са*). Hierbei Kann **сьа** in **сь** gekürzt werden, wie *ведесь* 140.

вигадку і вимагають, щоб українці не писали, напр., “вернися”, а тільки “вернись”. Це, звісно, вже переборщено в другий бік, але ж добре показує наскільки органічно врослося *сь* в мову східньому українцеві.

“Та найважливіший аргумент, — каже д. Гнатюк, — який промовляє за віддільним писанем *ся* від дієслова, се — на мою думку — можливість пересування *ся* перед дієслово”. Уривками з старої нашої літератури д. Гнатюк силкується довести що “се загальна проява, а не льокальна, закуткова”. Ні, в сьогочасній *живій* мові пересувають *ся* поперед глагола тільки в західно-українському діалекті нашої мови; д. Михальчук, у згаданій своїй праці, зазначає територію його так: повіти Подольської губернії: Кам’янець-подольський, частини Ново-ушицького й Проскуровського; Волинської губ.: “мало не весь Владимирський і тонкі смуги біля західної гряниці з Австрією в повітах Дубенському, Кременецькому й Старокостянтинівському”; в Басарабії — західна смуга хотинського повіту; в Люблинській губ.: повіти Холмський, Грубешівський і частини повітів Красноставського, Замостьського, Томашівського й Яновського; нарешті — територія австро-угорських українців¹⁶. Певна річ, що на всьому цьому просторі живе ніяк не більше як п’ята частина всієї української людности; на всіх же інших величезних просторах нашої землі з їх — найменше — $\frac{4}{5}$ людности *ся* ніколи не становиться поперед глагола. Таким робом для цих $\frac{4}{5}$ нашого народу найважливіший аргумент д. Гнатюка не має ніякої ваги, навпаки: форма з *ся* поперед глаголу буде чужою і навіть (для сільського читача) незрозумілою.

Та що до літературної мови і сам д. Гнатюк не обороняє такого способу: “Вправді, — каже він, — я стою за тим, аби в літературній мові не уживати *ся* перед дієсловом, але знов же, як можна заказати його уживати белетристиви, особливо коли він переводить народній діяльог?” (144).

Та ніхто й не подума цього забороняти, навпаки: було-б цілком вороже реалізовмі, коли б автор, подаючи слова галицького селянина, велів йому говорити мовою селянина полтавського або харківського; навіть коли б хто схотів пересувати *ся* поперед глагола і не тільки в белетристиці, то проти цього з принципіального погляду не можна нічого сказати: хай собі на здоров’я пише, коли йому подобається, — вільно читачам або читати, або

¹⁶ Чубинській, Труды, VII, 501—502.

не читати його писання. Тільки з *практичного* погляду можна цілком згодитися з д. Гнатюком, щоб з цього права користувалися самі белетристи та драматурги в народніх діялогах.

Але як же тоді писати *ся*, коли воно поперед глаголу? Ну, та звичайно окреме. Після глаголу ми пишемо *ся* вкупі з глаголом через те, що у величезної більшості нашого народу *ся* не єть самостійне слово, а попросту енклітична частинка, що зливається з *ть*, і виходить тоді *цця*; коли ж воно стоїть поперед глаголу, ні з чим не зливається і має більш самостійну роль, се б то, коли воно не є частинка, а окреме слово, то тоді й писати його треба окремо. Я вже казав, що аналогії від інших мов мало що нам можуть допомогти в цій справі; та коли вже д. Гнатюк наводить приклади з інших слав'ян про те, як совається в їх *ся*, то я й дозволю собі один приклад, а саме нагадаю італійську мову. Там *si* (*ся*), коли воно стоїть після глаголу, пишеться з їм укупі: *givedersi*; коли ж попереду глаголу, то окремо: *si givede*. Чому не могло б і в нас так бути, коли це стоїть у згоді з вимаганнями нашої мови?

Так саме і з тих же причин доведеться писати *ся* окремо і в тих випадках, де воно хоч і не пересунулось поперед глаголу, але все ж виразно відокремилось од *ть* яким другим словом, як от у тих прикладах з галицьких говорів, що наводить д. Гнатюк: захтіло *му* сі, звір *же* ся тут на нього, іло *би* ся смачно і т. и. Але складна форма будучого часу з *му* (крутитимуся) повинна писатися як одно слово, бо ця помічна частинка зовсім утратила самостійне значіння і вживається не инакше, як одно ціле з основним глаголом, се б то — в ролі флексії будучого часу; коли ж на Буковині і в деяких говорах у Галичині (Ogonowski, Studien 147) ще zostалися бліді сліди самостійної ролі цього *му* в тому, що воно пересувається поперед глаголу (*му* казати), і фольклористові треба таку форму вжити, то, звісно, він напише її окремо.

Коли д. Гнатюк любить аналогії з чужих мов, то нагадаймо йому романські мови, напр. французьку та італійську, де енклітичні форми глаголу *avoig* чи *avege* (мати), що служать флексіями до формування будучого часу (се б то так саме, як і в нашій мові, бо наші “казатиму”, “казатимеш” і т. д. повстали з давнього “казати имашь”, “казати имаша” і т. д.¹⁷, пишуться вкупі з

¹⁷ В кінці XI та в XII віці наші предки вже скорочували “имамь” і казали: “казати мамь” (прим. див. в черніг. Рум'янци Ліствиці XII в. № 198: “изъдати мать”, л. 198 обор.), а далі (в XIV в.) замінили “мамь” на “му”,

infinitiv'ом: французьке: *parlerai, parleras, parlera* і т. д. — це як по нашому: казатиму, казатимеш, казатиме; так саме італійське: *parlero, parlerai, parlera* і т. и.

Ще дужче не можна згодитися з д. Гнатюком, коли він забороняє (див. стор. 143—144) вживати в літературній мові частинку *би (б)* після *ся*, а рекомендує її вживати тільки так: *їло би ся* замісто нашого *їлося б*: таким вимаганням д. Гнатюк робить кривду $\frac{4}{5}$ нашого народу на користь однієї п'ятої частини.

Який же висновок з усього сказаного можемо зробити?

Для величезної більшості нашого народу писати *ся* окремо від глаголів, — значить калічити живу народню мову; коли ж *ся* пишеться вкупі з глаголом, то такий правопис однаково добрий і для тих, хто вимовляє *цця*, і для тих, хто каже *ся*: кожен може вимовляти його по своєму.

Через те *ся* треба писати завжди вкупі з глаголом там, де воно стоїть зараз після глаголу; коли ж фольклорист чи беллетрист будуть уживати таких діалектичних форм, де *ся* відокремилось від глаголу яким словом (окрім частинки *му, меш; ме* і т. д. в буд. часі) або де воно пересунулось поперед глаголу, то там вони, звісно, не можуть написати *ся* инакше, як тільки окремо від глаголу.

Треба ще сказати про третю вигадку галицького правопису, а саме про такі писання, як *нє, вє, бю, семя, піря, зїсти* ¹⁸ замісто *н'є, в'є, б'є, сем'я, з'їсти*. Правопис цей засновано на тій думці, що коли згуки *п, б, м, в, р* в українській мові тверді, то нема потреби якось іще окремо зазначити їх твердість і те, що вони не злучаються з *є, ю, я, ї*: і без того люде вимовлятимуть їх одрізнено від тих йотованих згуків. Одначе з таким правописом не можна згодитися ні з наукового погляду, ні з практичного.

Літери *я, є, ю*, — це умовні знаки, якими зазначаються два зовсім неодинакові з'явища: а) йотація після самозгуків або з початку слова: *стояти, єдиний, мою* = *стойати, йединий, мойу*; б) зм'якшення співзгуків перед *а, е, у*: *лялька, синє, нюхати* = *льалька, синьє, ньухати*; иншими словами: після самозгуків або з початку слова *я, є, ю* = *йа, йє, йу*; після співзгуків

“маш” на “меш” і т. д. та й обернули цей глагол в несамостійне граматичне закінчення, в просту флексію budouчого часу. *А. Кримський*.

¹⁸ ЛНВ. 1908, III, 449, також “Руска правопись зі словарцем”. (Л. 1904), 62.

я, є, ю = *ѣа, ѣе, ѣу*. Значить і такі написання, як от *семя, пѣ, вѣ, бю, піря*, ми мусили б читати *семья, вѣе, пѣе, бѣу, пірѣа*, а це суперечить українській фонетиці. За для того, щоб їх так не читати, довелось би завести нове правило, а саме таке: хоча *я, є, ю* після співзгуків і рівні *ѣа, ѣе, ѣу*, але після *б, п, м, в, р* вони визначають не зм'якшення, а йотацію, і рівні *ѣа, ѣе, ѣу*. Але таке правило зовсім ламало б той принцип, на якому вже в нас засновано вживання літер *я, є, ю* і вносило б у справу страшенну плутаницю.

От возьмемо згук *р*. По деяких місцевостях він у нас твердий і там вимовляють: *зорѣа, рѣад*, але більшість нашого народу таки зм'якшує *р* і вимовляє, не вставляючи йоти після *р*: *зорѣа, рѣад*. Коли послухатися галицького правопису і писати *ряд, пірѣа, карюк, матірю*, то скрізь, де *р* зм'якшується і після його йота не вставляється, такий правопис буде плутати читача, бо йому доведеться однакові написання (в обох випадках *рѣа, рѣу*) читати не однаково: раз *рѣа, рѣу* (ряд, карюк), а вдруге *рѣа, рѣу* (пір'я, матір'ю).

Потім єсть же в нашій мові багато випадків, коли згуки, що зм'якшуються на всьому просторі нашої землі (д, з), не зливаються з йотованими *я, є, ю*. Коли в таких випадках слухатися галицького правопису, то нам доведеться писати однаково подяка (подѣака) і підязати (підѣязати), узятися (узѣятися) і зявитися (зѣявитися) і т. и.

Усе, що сказано тут про *я, є, ю*, можна приложити і до *ї*, а надто в тому випадкові, коли це *ї* вживається і після співзгуків. Тут справа доходить іноді навіть до правописних курйозів; напр. в одному поважному органі довелось побачити таке написання: "зіхати". Зостається невідомим щò це за слово: чи — це *зіхати* (съѣхать), чи *зіхати* (разѣвять ротъ, зѣвять).

Що до школи, то там такий правопис був би справжнім "камнем преткновения": і так там буває клопіт з літерами *я, є, ю*, а то ще довелось би вияснити третю мудрацію з цими літерами, а саме, що деякі згуки треба вимовляти одрізнено від *я, є, ю*. Це дуже трудна річ для тих, хто вчиться читати, а ще труднішою вона стає через те, що певне ми можемо тут сказати тільки про *б, п, м, в* — ці справді від *я, є, ю, ї*, читатимуться одрізнено; але *р*? як бути з ним? Адже для полтавця воно може бути м'яким, а для галичанина ні. Що ж ми тут скажемо? А *д* та *з*? Яке ми про їх правило дамо, коли не будемо якось зазначати де саме читати

окремо від **я, є, ю, ї**, а де зливати з ними? Тому, хто вчився, чи вчиться граматики, ми ще вимудрували б якесь правило, але що ми скажемо дитині, що ледві подужує механізм читання? Яким способом навчимо її читати “бурян” як “бурийан”, коли рівночасно вчимо її читати “ряд” за “рьяд”, а не за “рйад”? Та чи не краще ж просто зазначити яким знаком усі ті випадки, коли літери **ю, я, є** визначають собою не *ьу, ьа, ье*, але йотовані *йу, йа, йе*, що відрубуються од попереднього співзгука, аніж заморочувати дитині (та й дорослому) голову силою всяких, проміж себе суперечних, правил, які нікого не навчать, а кожного зіб'ють з пантелику?

Усе згадане дає мені змогу сказати, що писання, де не зазначається одрубне читання співзгуків од йотованих самозгуків, не може видержати критики з наукового погляду, вносить силу неконсеквенцій і плутаниці в правопис, калічить тим нашу вимову і утрудняє початкову науку в школі і взагалі науку нашої мови. Через усе це правопис цей треба яко мога швидче і назавжди рішуче одкинути тим, хто його вживає, і ні в якому разі не заводити тому, хто досі не вживав.

Дехто, незадоволений з такого недоладного правопису, почав уживати в згаданих випадках іншого, став писати: *пье, бью, вье, семья*. Але таке писання може гірше калічить нашу мову, ніж галицькі *бю, пю*, у всякому разі воно є грубим гріхом проти української фонетики. Літеру **ь** скрізь і у всіх випадках ми вживаємо на те, щоб показати, що попередній співзгук вимовляється м'якко і коли ми становимо її після *б, п, м, в*, то тим самим ніби кажемо, що й ці згуки теж треба читати м'якко, а тим часом українська мова їх не зм'якшує.

Звісно, той, хто пише “*бье, пье, семья, вье*”, хоче показати, що тут співзгуки *б, п, м, в* читаються одрібно від йоти, то **б** то застаються твердими; але як же це ми той самий знак (**ь**) будемо вживати для двох, діаметрально супротележних, цілей? Це недоладу і з наукового погляду, а ще більше з практичного. Яким робом учитель буде вияснити своїм школярам, що в одніх випадках **ь** показує, що попередній співзгук зм'якшивсь, а в других — цілком навпаки — зоставсь твердий? Яка плутанина буде од цього в голові в дитини? Безперечно, це до того зіб'є дітей з пантелику, що помилки на вживання літери **ь** стануть такими саме частими, як у московській мові на літеру **ѣ**, і робитимуть і учням, і вчителів стільки ж клопоту.

Та й не тільки це. Адже відомо, що правопис з часом починає впливати на вимову, і через те є всі підстави боятися, що вживання *ь* після *б, п, м, в* може зробити те, що в українців, що добре говорять і вміють вимовляти по московському, ці українські тверді згуки, під вражінням од графіки, почнуть у живій мові м'якшитися не тільки в московській, але і в українській мові, то б то: українська мова калічитиметься.

Таким робом і цей правопис з *ь* перед йотою, яко ненауковий, суперечний нашій фонетиці і шкодливий, ми мусимо яко мога швидче закинути.

Але яким же способом зазначати в таких випадках одрубне читання співзгуків од йоти?

Можно було б розкласти *я, ю, є* на *йа, йу, йе*, і писати *бйе, пйу, вйе, семйа*: цей спосіб був би цілком науковий і до читання таке написання було б дуже легеньке; але з погляду на традиційне вживання в таких випадках *я, ю* краще цього не робити (принаймні — поки): дуже вже чудним здаватиметься таке написання сьогочасньому письменному чоловікові, що здавна звик завсігди в таких випадках бачити *я* та *ю*, дуже вже мулятимуть йому очі оті *йа* та *йу*, такі за для його нові й дивні!

Через те, з погляду практичного, краще всім пристати на той спосіб, якого вживає тепер більша частина наших авторів, а саме — становити в таких випадках апострофа.

Знак цей здавна вживався в українській мові: в XVI та XVII в. давні наші письменники найчастіше писали апостроф замісто проминутої літери *ѣ*: з' сего свѣта, в' Церкви Божей, з' учителей і т. и.¹⁹; у новому українському письменстві їм взагалі зазначалося випадання згуків (як не було змалку, не буде й д' останку) і так цього знаку треба для нашої мови, що навіть Желехівський не зважився його обминути: пишучи *бю, пю*, він все ж мусив писати: з'дати, з'явитися, з'яструбіти, з'ясувати, під'їздити, під'юдити, під'яремний і т. и. Та й справді — як його обійтися без апострофу у всіх отих і таких випадках? І ніколи ми не виженемо цього давнього знаку з нашого правопису. То чому ж не завести його, як і робить це більша частина наших авторів, у всіх тих випадках, де чути одрубне вимовляння співзгука від йоти?

¹⁹ Марковській, Антоній Радивилівській, южно-руській проповѣдникъ XVII в., прилож., 21.

Декому не подобається апостроф через те, що в друці та літера, після якої стоїть він, дуже далеко відсунута від тієї, що після неї. Воно трохи нечепурно, то так, але це лихо дочасне: тепер замісто апострофа становляють друкарні здебільшого протинку (кòму: ,), — воно й виходить дуже широко; трохи згодом, як друкуватиметься по українському багато, можна буде досягти, щоб у друкарнях пороблено співзгуки *б, п, м, в, д, з, р* з апострофами при їх, — тоді апостроф буде до літери дуже близько і тієї стежки посеред слова вже не буде.

Таким робом уживати апостроф нам неминуче. І на мою думку — його треба вживати у всіх тих випадках, коли маємо показати, що співзгук одділяється в вимові од йоти, що після його.

Є ще не одно питання нашого правопису, що про його треба було б поміркувати, але тепер оце зараз три розглянуті справи можна вважати за найважливіші. Через те я поки що й не займатиму інших.

А що до зачеплених трьох питаннів, то, після всього сказаного, можна, мені здається, сказати так: кожен, хто дбає про те, щоб ширилось наше письменство, щоб народ наш яко мога швидче почав освічуватися рідною мовою, щоб ми яко мога скоріше досягли своїх шкіл, — кожен такий письменний чоловік повинен подбати про те, щоб яко мога швидче зникли з нашого правопису: і після співзгуків, *ся* окреме від глаголів і написання *бю, семья* або *бью, семья*, а замість їх уживалися в писанні ті правила, які показано було тут попереду.

Але — спитають мене, — а як же галичане й буковинці? Адже вони все те (окрім *бю, семья*) уже вживають, то як же це буде?

Не розводючись широко, скажу тільки оце.

У той час, як ми вже писали (з 1856 р.) “фонетикою” галичане й буковинці вживали надзвичайно недоладнього церковно-етимологічного правопису з *ѣ, ѓ, ы* та *ѝ*, учили писати їм по всіх школах нижчих, середніх і вищих і так цупко його держалися, що львівська “Просвіта” вживала його ще 1898 р., як уже й по школах почато вчити фонетикою! Тепер вони вже зовсім покинули свою “етимологію” для нашої “фонетики”, тільки поробили в її додатки, припасовуючи правопис до своїх місцевих одмін. Та безперечно, що в міру того, як літературна й наукова продукція на Україні російській буде зростати, все більше й більше прикмети загальної літературної української мови ширити-

муться на Галичину й Буковину і все менше та менше галичане та буковинці будуть держатися своїх місцевих одмін не тільки в правопису, але і в мові. Галицькі й буковинські автори неминуче до того прийдуть хоч би вже через те, що їм треба ширшої публіки, ширшого книгарського ринку для своїх книг. Тоді зникнуть і місцеві галицькі правописні одмини. Їх галичане й буковинці покинуть так саме, як покинули “етимологію”.

1908.

Б. Грінченко.

ДОДАТОК ДО СТАТТІ Б.Д. ГРІНЧЕНКА ЧИ СПРАВДІ ВАЖКО ВЧИТИ ПРАВОПИС З Ї?

Я мав нагоду перечитати статтю Б.Д. Грінченка ще в рукописному її оригіналі та й зовсім згоджуюся з його думками, окрім однієї: про написання букви *ї* після зубних. Він каже, що це дуже важка річ, а мені думається, що ані трохи не важка. Вчитель повинен сказати школяреві: “Де ти чуєш чисте *і*, там і пиши букву *ї*: кінь, мнякіший, віник, він і т. и. Тільки ж пам’ятай, що в твоїй мові єсть семеро букв (чи звуків), які вимовляються язиком, притуленим до зубів, і звуться зубними: це — д, т, з, с, ц, н, л. Коли маєш писати *і* після зубних, то перше покажи собі слово та й прислухайся, як справді чується в твоїм вимовляннію м’яке *і*, чи може твердіше. Коли чуєш м’якість, то пиши *ї* (прим. “німець”); коли чуєш твердість, пиши *і* (прим. “ніс”).

Мені здається, що таким способом школяр зовсім легко навчиться писати *ї* і *і*. Адже галицькі й буковинські школярі легко навчаються, і ми не чуємо, щоб це була для них така морока, як для російських школярів буква *ѣ*. Коли ж ми не навчимо сільського хлопця одрізняти графічно склад *ні* од *ні*, *ді* од *ді* і т. и., то він однаково робитиме правописні помилки, бо замість “ніч”, “стіл”, “волів” (gen. plur.) писатиме “нич”, “стил”, “волив”, або — ярижним правописом — “нычъ”, “стыльъ”, “воливъ”. Це я з досвіду знаю, бо маю записи од сільських хлопців з отим *ы*, а через те не можу пристати на думку д. Грінченка, буцім одрізняти графічно звук *і* в слові “стіл” од звука *і* в слові “тіло” — це кабінетний делікатес. Ні, це практична, життєва потреба, — не менча потреба, ніж одрізняти графічно “ряд” от “бур’ян”.

— Але ж єсть говори, де звук *i* в “стіл” вимовляється однаковісінько із звуком *i* в слові “тіло”! — каже д. Грінченко: — Нащо ж мають собі сушити мозок тамошні бідні школярі отими правописними делікатесами?!

Що робити! без того не перебудемося! такі говори повинні принести жертву для других говорів. Мозок дитини галицької, буковинської або поліщукової, яка вимовляє слова “ряд” і “бур’ян” однаковісінько (себто “рйад” і “бурйан”), не менше дорожчий, ніж мозок усякої инакшої дитини, але ж д. Грінченко (і я, грішний, разом із ним) вимагаємо, щоб літературний правопис одрізняв вимову “ряд” (р^ьад) од вимови “бур’ян” (бур^ьан) і щоб бідні галицькі, буковинські і поліські діти сушили свій мозок отими правописними делікатесами.

— Та те ї після зубних не може вважатися за *научну* графіку! — каже д. Грінченко. Звичайно, що не може. Але конвенціонально, умовно, ця графіка зовсім добра, а в усякім разі ані трохи не гірша од инакших антинаучних конвенціональностей, яких ми тримаємося, пишучи нашою азбукою. Вся грецька азбука, з бідною припасована (чи, як кажуть теслі, “придерта”) до староболгарської мови, а із староболгарської мови придерта до мішаної староруської, а із староруської — до нашої. Користуючись цією тисячолітньою спадщиною, ми не можемо добутися до чистої філологічно-фонетичної науčnosti, а можемо виробити собі тільки *умовно-научну* графіку. З цього погляду графіка “тіло” і “стл” — нічого собі, нівроку. Що правда, можна б вигадати трохи крашу графіку; — приміром, можна було б писати “тіло” — з однією точкою, а в слові “стіл” — ставити точку під буквою *t*; або, знов, можна було б писати “тіло” із звичайним *i*, а в слові “стіл” писати *i* перекинене точкою донизу, се б то “стл̣”. Тільки ж, щоб спромогтися на крашу реформу, треба було б скликати всеукраїнський з’їзд письменників. А поки що доводиться тримати отого ї, до якого люди вже потроху звикли через галицькі (а тепер і через декотрі київські) видання.

[Велико шануючи авторитетне слово проф. А.Є. Кримського, все ж не можу з ним згодитися що до цього пункту і через те мушу сказати тут кілька слів з приводу його уваг. У своїй граматиці (I, 31) він каже про писання ї після зубних: “Нельзя не признаться, что этот пунктъ малорусскаго правописанія представляеть собою извѣстныя трудности. Быть может, со временемъ будетъ введенъ более легкой способъ различенія...” и т. д.

Я згоджуюся з цими його словами і не можу згодитися з тим, що він каже тут, ніби писання *ї* після зубних річ “ані трохи не важка”. Він дає правило для школяра і каже, що, слухаючись його, “школяр зовсім легко навчиться писати *ї* і *і*”. Щоб бути певним у цьому, треба було б випробувати це правило на практиці. Я ж, на підставі своєї десятилітньої вчительської практики, можу тільки думати, що для дитини, а надто для школяра нар. школи, таке правило дуже плутане, і діти раз-у-раз будуть на його помилятися. Прислухатися до таких тонкощій, як різниця між *ї* (після зубних) та *і*, може чоловік вимуштрований на граматиці, а не дитина: що більше ви будете заставляти її прислухатися, то більше вона буде плутатися, а надто коли ще це буде дитина з такого місця, де, говорючи, і зовсім не розрізняють тих згуків. Правило тут нічого не допоможе: звісно ж, що є багато прекрасних граматичних правил, од яких тільки плачуть діти, але не кращає їх писання. Проф. Кримський каже, що галицькі й буковинські школярі легко того навчаються. Звідки це нам відомо? Щоб сказати це, треба побути в галицькій та буковинській школі, треба роспитати вчителів, треба передивитися школярське писання з багатьох шкіл. Поки цього не зроблено, як ми можемо сказати, що галицькі діти легко того навчаються?

Проф. Кримський каже, що коли не завести *ї* після зубних, то діти будуть робити помилки, плутаючи *і* та *и* в таких словах, як *ніч*, *стіл*, *волів*. Мені здається — чи завести його, чи не завести, — все одно вони ці помилки робити будуть; тільки як не заводити *ї* після зубних, то робитимуться тільки ці помилки, а як завести, то робитимуться ще й помилки на *ї*. Слова: “що більше правил, то більше помилок” у цьому випадкові цілком, на мою думку, справдяться.

На мою оборону дітей з тих місцевостей, де розрізняється в вимові *ї* після зубних та *і* (*о*), проф. Кримський каже, що ми ж силуємо галицьку, чи поліську дитину одрізнати вимову згука в словах *ряд* і *бур'ян*, то чому ж *і* тут так не зробити. Я скажу більше: ми чернігівця, що вимовляє *кунь*, *куонь* або *куїнь*, силуємо своїм правописом вимовляти *кінь*, гуцула, що говорить *кегло*, силуємо читати *тягло*, харківця, що каже *скіко*, примушуємо читати *скільки* і т. д. і т. д.; одно слово: прийнявши в літературній мові вимову одного українського діалекту, ми, як то буває і в кожному письменстві, силуємо до неї всіх тих, хто говорить іншим діалектом нашої мови. Але саме через те, що такого си-

лування, такого примусу і без того багато, — саме через те ми й не повинні додавати ще нових примусів, заплутувати правопис ще новими деталями, бо роблючи так, ми можемо нарешті зробити наш правопис негодящим для широких мас.

Звісно, то правда, що всякий правопис може бути тільки умовно-науковим, і коли б писання ї після зубних було тільки неконсеквенцією з наукового погляду, — я мовчав би; але це писання шкідливе для ширення нашого письменства, а коли воно до того ще й не наукове, — то мені цього й досить, щоб сказати: що швидче ми його покинемо, то краще. Б. Грінченко].

Розминаючися з д. Грінченком в його погляді на ортографію типа “тіло”, я до краю пристаю на всі його инакші думки про галицьку правопись. А вже ж до тих суворо-научних аргументів, які він подає проти відокремлювання *ся*, я додам один аргумент, чисто практичний. А саме, спитаюся я в галичан: “Закордонні земляки! Невже ви *вірите*, що українці російські коли-небудь *згодяться* писати *ся* окреме?!”

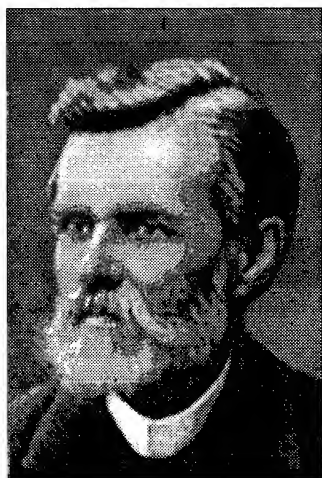
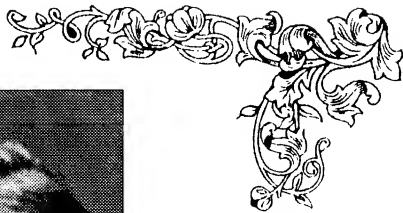
Сподіваюся, що поміж галичанами нема таких наївних людей, які б повірили, що українці коли-небудь згодяться написати: “він боїть *ся*”, “він бояти меть *ся*”. Тільки той з українців, який геть до краю одкинувся б од живого українського ґрунту, міг би пристати на оті “ортографії”, а для всякого инакшого вкраїнця вони — органічно огидні і дикі. Я ані трохи не вагаюся сказати галичанам в імени всіх українців: На оте ваше “бояти меть *ся*” ми *ніколи й нізащо* не пристанемо!

Тим часом ваші батьки писали “*ся*” вкупі з глаголом, дехто поміж вами навіть зараз пише “*ся*” вкупі. Отже ж ця для вас не тяжка річ. А коли так, то для одностайности нашої спільної правописи не ми можемо піти за вами, а тільки ви за нами <...>

(С. 19—33)

Грінченко Б. Три питання нашого правопису (З додатком професора А.Е. Кримського). — Київ, 1908.

Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
(1838—1918)

Визначний письменник. Відомий як активний учасник дискусій навколо проблем української літературної мови, її діалектної основи, шляхів розвитку та критеріїв нормалізації, що точилися в кінці ХІХ — на початку ХХ ст.

У цій суперечці обстоював позицію створення літературної мови на народнорозмовній основі, на основі наддніпрянських говірок, був прихильником ідеї радикального мовного пуризму (абсолютного очищення мови від іншомовних запозичень). І. Нечуй-Левицький виступав непримиренним противником галицького варіанту української літературної мови та, зокрема, правопису, офіційно прийнятого в Галичині 1893 р. (так званої желехівки). Відомі полемічні статті І. Нечуя-Левицького

“Сьогочасна часописна мова на Україні” (1907),
“Криве дзеркало української мови” (1912)
містять гарячі заклики до збереження чистоти народної
мови в усіх її сферах: лексиці, термінології,
фразеології, морфології тощо.

На таких же романтично-консервативних засадах
створена його “Грамматика українського язика”
(ч. 1—2, 1914), призначена для самоосвіти.

СЬОГОЧАСНА ЧАСОПИСНА МОВА НА УКРАЇНІ

<...> В українських газетах і журналах сливе скризь викинули народні форми заіменника (м'стоименія) *міні*, або *мині*, і натомісьць пишуть — *мені*, бо так пишуть в Галицьких книжках. Тим часом вже Куліш після Котляревського писав: *мині*, а в “Досвітках”, — південно-українське *міні*. Старицький теж писав — *міні*. В Шевченка в “Кобзарі”, в виданні 1860 р. виданному ще за його живоття, і в Кожанчиковому виданні 1866 р. теж стоїть *міні*.

<...> Видавництво “Вік”¹ вже тенденційно поставило в усіх своїх виданнях (і в моїх томах) теж — *мені*; і в “Розвазі” і в “Досвітних огнях” ці ж таки добродії насадили цього заіменника, підроблюючись під галицькі форми. Тим часом, поки наші переймачі заводили цю стару галицьку форму, вона взяла та й вмерла, бо я знайшов її ще тільки в двох повітах черніговської губернії та в пісьнях хотинського повіта на Бесарабії (Київ. Ст. 1906 р.). Я радив би усім нашим письменникам викинуть с своїх книжок цього мерця, і натомісьць поставить живе народне слово — *мині* або *міні*, та й писать — роздивися, подивися, як писав Квітка, Куліш, Шевченко й Старицький.

Скризь по часописях вживаються галицькі й черніговські стародавні слова: більше, менше, инше, побільшало, поменшало, робишся, дивишся і т. д. Тим часом в центральні українські мови на Правобережні Україні та й за Дніпром на лівому березі, як от в золотоноському повіті, кажуть: білше, менче, инче, дивися, инакше, побілшало, кажуть: ми з села Мелників, а не Мельників, білше і т. д., с середнім, а не з м'яким *л* (Золотон. пов. село Мелники). Тільки на окраїні в черніговщині і в харківському повіті та в Галичині, на далекі окраїні західні ще вживаються ті слова в старих формах, ніби російських. На мою думку краще б писать ті слова так, як говорять в наддніпрянські Україні, бо ці форми самостійні.

<...> Галичани вживають в пісьменстві м'які букви: *с*, *ц*, *з* і пишуть: цвіт, сьвіт, зьвір і т. д. І справді в українські народні мові букви: *с*, *ц*, *з* бувають м'які тоді, як вони з другою будлі-

¹ Видавництво, засноване в Києві 1895 р. (проіснувало до 1918 р.), що в тяжких умовах цензури й заборон на українські видання друкувало художні твори та популярну літературу для народу. — *Упор.*

якою півзгучною буквою позад себе стоять перед м'якими самозгучними буквами, як от, приміром: сьвіт, сьвятий, сьніг, зьвір, цьвіт, цьвяшок. Перед тим м'яким *і*, що відповідає букві *ѣ* скрізь ці три букви вимовляються м'яко, але перед тим *і*, що повстало з *о*, або з *ы*, ці букви вдержали й до цього часу свою тверду вдачу: стіл, стільки, скільки, зозулясті кури, загонисті люде і т. д. Галичани перші почали вживати ці м'які самозгучні букви, бо їм підказала польська мова, де одначе тільки одно *s* (*с*) змягчується в таких достоду випадках, як і в українській мові <...> Нашим письменникам великоруська мова цього не підказала.

<...> Буква *й* в словах: мерщій, хутчій, в дат. і пред. падіжах йменнів прикметних, лічбових та заіменників: в першій, добрій, на тій самій — вже вимерла в народні мови, і йїї треба викинути. Це ніби другий теж — *ѣ*. Коли один ер викинули, то доконешне треба викинути і другий, бо він дуже заважає при читанні тім, хто знає народню мову.

В дієсловних прикметних йменнях вживається на кінці яний (а не енний) пісьля букв — *л*, *н* та ще після *д*, *т*: одчинять — одчиняний, побілять — побіляний, заведяний, заметяний. Ця форма правобережня, але й за Дніпром вже трапляється місьцями: діжа вчиняна (Катерин. г. с. Чунихино), загостряний (Луб. пов.).

Скажемо що кільки слів про значки зверху над словами, чи апострофи та точки. Ці апострофи перший почав ставити Куліш в словах пісьля букви *м* тільки перед буковою *я*, в таких словах, як — им'я, плем'я, полум'я і т. д. "Вік" перший завів ці значки в усіх словах пісьля губних букв — *б*, *в*, *м*, *п* де вони стоять перед буквою *я*: плем'я, в'янути, п'ять, жаб'ячий, дріб'язок, луб'яний і т. д. В галицьких книжках вже давно вживають цей значок в словах с приставними приіменниками перед кожною самозгучною буквою там, де в руських книжках ставлять ер (*ѣ*): обявлять, сьѣзд, вьѣзд, вьѣхать і т. д. Галичани пишуть такъ — з'їздъ, з'явився, б'є, б'ю, поб'є, п'єса, з'їхав і т. д. "Вік" завів і ці зверхні значки в таких самих словах. Петербургські українці та "Кіевская Старина"² в своїх виданнях народніх книжок не прий-

² Науковий місячник українознавства, що виходив у Києві в 1882—1906 рр. На сторінках цього журналу публікувалися етнографічні й фольклорні матеріали, статті з історії та археології України, а також художні твори. — *Упор.*

няли цих истинно ребусів для народу, і розумно зробили. Але як тільки почали видаватися українські газети та журнали, усі видавці натикали над словами цих апострофів, чи церковно-славянських ериків, неначе в їх вже заздалегідь була зробляна змова, бо скрізь по всіх усядах обізвались разом однодумці... щоб було достоту так, як і в галичан, ще й нащось почали ставить тіре скрізь між короткими слівцями й словами *бъ*, *бы*, як от, пріміром: я-б, я-ж, ти-б, ти-ж, що-ж, було-б, пішов-би, — неначе боялись, що це *б* та *ж* часом не втікло кудись, і припляли його припиначкою до слова, як на левадах припинають припиначкою телята до забитого кілка окроми од корів, припятих в другому місці, щоб корови не позлучались с телятами. Чудна якась в галичан граматика! але наші пішли наслідці за цією припиначкою задля повного поїднання з галичанами в формах...

<...> Діло в тому, що в українській мові букви: *б*, *в*, *м*, *п* перед буквою *я* вимовляється міцніше, ніж инчі букви, неначе вони вимовляються окроми, а буква *я* вимовляється теж окроми, тоді як инчі букви ніби зливаються з — *я* в вимові. Ці чотири букви вимовляються так, як в великоруській мові в приставках: *объявить*, *объяснить* і т. д. Але треба сказати, що це вже така прикметність української мови <...>

Діло в тому, що за часу Сковороди та Котляревського ще мало хто знав великоруську мову та ще й вимову. Великоруських книжок було дуже мало, а мова ще не росповсюдилась між паннами широко. І Сковороді і Котляревському мабуть і на думку не приходило прирівнювати українську вимову до великоруської. Але вже за часів Квітчиних в Харькові, знать, великоруська мова пішла ширше, бо Квітка вже прирівнював вимову до великоруської мови та підводив українську вимову під великоруську, примітивши, що губні букви перед — *я* в нас вимовляються инакше і ... почав ставить перед *я* — *єр*.

В наш час видавництво “Вік” вже зовсім підвело в цьому українську вимову під великоруську і без усякої потреби наставило значків перед *я* після *в*, *б*, *м*, *п*. Тим часом в Галичині, де ніколи не було великоруського пісьменства і його впливу, де може мало хто настояще й знав великоруську вимову, і навіть ніколи не чув її, ніколи не ставляли в словах цих значків, та й тепер не ставляють, бо їм не було до чого й прирівнювати свою вимову, хіба до польської. Виходе, що в нас вигадали ці значки для *сусіда* й ради сусіда, навіщось підвели не українсь-

ку, а особову свою вимову під великоруську. В нас не тільки селяни, але й міщани ще і досі читають (та певно й читатимуть) такі слова — по український і без ерів, і без значків. Ці значки та ери годящі тільки для панів та ще й таких, що обрусіли, як от памятне, щоб завжди нагадувало, як треба вимовлять чисто по український. <...> Це й справді, “Зробив дядя — на себе глядя”, як кажуть в приказці... В гімназії бувало насилу привчиш в низчих класах читать — пять, имя, а не пъяты, имья. Усі ці вигадки “Віка” непотрібні й зайві. Видавець д. Череповський, Петербургське “Благот. Общество” й “Київська Старіна” розумно зробили, що не прийняли в своїх виданнях цих ребусів для народа, на котрі селяни тільки очі витріщають і все мене питають, навіщо ото теліпаються над словами оті хвостики? Ні апострофів, ні твердих знаків не треба ставить перед я пісьля губних букв. Усе це зайве й непотрібне і тільки свідчить про обрусіння вимови в саміх вигадчиків.

В останній час в галицьких книжках почали ставить такі значки, ці давні церковно-славянські ерики та паєрики пісьля приставок (приіменників) в словах перед самозгучними буквами, де в російських книжках ставляють ъ або ь: обьяснить, изьяснить, бью, вью і т. д. Перше писали так: бю, бє, а потім почали писать з ериками: б'є, з'їзд, з'явивсь, п'єса, п'єси і т. д. Цей спосіб писання поганий через те, що слова роздераються ніби пополовині, а в коротеньких словах дві букви стоять ніби нарізно, і в середині стерчить хвостик, це б то церковно-славянський *єрок*. Око розбігається по опрічних буквах, поки стулиш їх до купи в думці. Це велика й неприємна причина при читанні. І печать виходе не гладенька, а якась кострябата. І все таки око спохвату та хапки читає: бє, бю, ве, розбе, в сімі, зізд, пєса, пєси і т. д. Отакі ребуси, як — пєси, пєса, бє — теж добре одбивають широку публіку од українських книжок та часописів. Виходять не слова, а якісь карикатури на слова. Я давав на селі читать селянам видання “Віка”. Селяни так і читають оті слова, як я вище написав: бє, побє, в сімі і т. д. Це просто таки ребуси для селян, котрих вони ніяким способом не спроможуться одгадать. І справді, в нас в азбуці білше 30 букв, і невже таки не знайшлось с такого числа букв, щоб написать оті слова буквами: бьє, вьє, зйїзд, обьявить, зьявилась, пьєса як от роблять в великоруських книжках? Поставте букви тоді й читать буде краще й легше і

нам і селянам, і не будуть стреміть в книжках якісь загадки або єгипецькі гієрогліфи. Нема в світі, як букви! А то наставили якогось “каміння спотикання” в словах, та й спотикайся раз-у-раз.

Як на мою думку, то треба якусь зупінку ставіть тільки в тих словах пісьля букв *в*, де в великоруських словах ставлять *ь*: здоровья, прислівья. Бо тут *в* зміцніло вже так, що вимовляється ніби окроми, нарізно од букв в *усіх падіжах*, а не тільки в *першому*: в здоровї, прислівьями, як і в деяких словах пісьля *р*: подвірья, вірья, на подвірї, на вірї, купья, на купї. До цієї категорії слів можна ще прилучити ті пятеро слів на *мя*, де в усіх падіжах таксамо вдержується ніби опрічність *м* од *я*: в сімї, на тімї, тїмью, на вімї, вимью, в племї, полумї. Але тут вже краще ставіть знак *ь*, а не зверхній значок, ерок, або паєрок. Бо в чисто фонетичні правописі ці значки нічого неварті. Не одлюдок же якийсь, та не виродок наша мова між усіма мовами, що її голосів та згуків неможна висловить ніякими буквами, хочь визнаходь ще нову букву. В середині таких слів, як: пять, вязи, лубяний, мякий, пяний і т. д. непотрібний ніякий значок, ні *ѣ*, або *ь*. Кожний українець читатиме такі слова, “як сьлід, по-український”.

В нас “Вік” перший завів і це — з’їзд, (от і тут над чотирьма буквами три значки!), і з’їхав, і б’є, б’ю і усяку таку галицьку нісенітницю, а за ними насьлідці пішли і инчі, бо... то була задалегідня змова, щоб писать доконче до маленьких дрібязків так, як пишуть в Галичині. Якось по-рабському наш українець йде за чужим..., бо в його вже давно загинуло почування самостійности в усьому...

Ще од 1870 року в Галичині видавалася “Правда” ³, а потім “Зоря” ⁴ кулішівкою: покинули ставіть *ѣ* і почали ставіть *і*, як

³ Літературно-науковий і політичний журнал, що виходив у Львові в 1867—1896 рр., на сторінках якого публікувалися наукові, публіцистичні та художні твори діячів із цілої України. Тривалий час будучи провідним друкованим органом народовців, “Правда” відіграла значну роль у боротьбі за українську мову на народній основі та за український правопис на фонетичних засадах. — *Упор.*

⁴ Літературно-науковий журнал; виходив у Львові протягом 1880—1897 рр. спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. У “Зорі” друкували свої твори як галицькі, так і наддніпрянські автори. — *Упор.*

мяке, та *и*, як тверде. замість *ы*. Я завжди писав таксамо давньою кулішівкою, тільки приставляв *й* спочатку перед *і*. Але як Желихівський видав свій українсько-німецький словарь, він поставив над йотірованим *і* (*йі*) дві точки, це б то завів церковно-славянське “іже”: —ї *Й*, *йі*, на *йі*, доброї. Ці дві точки він зоставив і над тим *і*, що с плином часу повстало з *ѣ*: хлѣб, снѣг. Це був прикритий передніший етимологічній максимовичів правопис значками *й* точками над славянською буквою “іже”. Ще навіщо ставили *і* з двома точками і в чужомовних словах, як от: біблія, політика і т. д.

<...> В нас на Україні писали давньою непопсованою кулішівкою: дехто, як *Ив. Рудченко* в “Южно-русскихъ сказкахъ” ставив *й*, де було мяке *і*: *йіх*, *йісти*, доброї. Але як я послав в Київ друкувать “Хмари”, “Перші Київські князі” *й* “Татари *й* Литва на Україні”, *йіх* видали желихівкою, само по собі в мене не спитавшись, як у нас тепериньки це поводитьься. Повикидали міні початкове *й* (*йіх*, *йіі*) і поставили — *іх*, *йі*. Але Старіцький в “Раді” 1883 р. вернувся знов до давньої кулішивки. В нас на Україні оце недавно, як цензура не вмикувалась в наш правопис, в часописах завели йотироване *і* з двома точками, завели, замість кулішивки, галицьку желихівку, хоч не повну. І в Галичині, і в нас пісьменики не держаться правила і ставляють над і дві точки, де трапиться, просто таки плутають. От в Л.-Науковому Вістнику ⁵ 1901 р. 61 кн., наприклад, д. Стефаник пише: діточний, а рядом — сьвітом, недосміяний, хоч тут — *і* вийшло з *ѣ*, а далі знов пише — сидів, в сьвітї (в світї, бік 15). Леся Українка там таки пише: Настася Ілінїшна (це виходе: Ільїнїшна, — виходе казнащо), а далі вже пише: — “в гардеробі” з однією точкою, пише — “скорійш”: тут *і* з *ѣ*: треба б ставить дві точки.

<...> І в Чернівцях тикають над *і* дві точки на́зря, куди *й* де влучать. Д. Франко так само плуває ці точки над йотированим *і*, та над *і* з *ѣ*; (“Откровеніє св. Стефана” Київ. Ст. 1906 г. іюнь):

⁵ “Літературно-науковий вісник” (ЛНВ) — друкований орган НТШ, заснований за ініціативою М. Грушевського на базі журналу “Зоря”, що виходив з 1898 р. у Львові. У 1905 р. після зняття заборон на українське друковане слово в підросійській Україні “ЛНВ” був перенесений до Києва. І у Львові, і в Києві “ЛНВ” видавався правописом, офіційно прийнятим у Галичині, — желихівкою. — Упор.

вірують (вірують), в сім напрямі (сім), переклад Біблії (Біблії), тодішньою, матірю (матірью) і т. д.

В нас на Україні навіть в одні й ті самі часописі один автор пише по своєму, другий — инакше. Приміром, в “Громад. Думці”⁶, № 54 не видержують гаразд навіть прийнятого з двома точками *i* йотированного: цієї статі (цієї), хлопської (хлопської) мови, і так скрізь. Леся Українка в “Вільні України” ставить желихівське *i* з двома точками: “Було *їх* три” (стр. 7, кн. I), приїхавши, не *їв* нічого... — а потім далі вже пише так: на *її* чолі (тут вже три точки), — це виходе по фонетиці — на *їйі*, а не *їйі*. Добродій Л. Бич пише: *їх*. Інчі пишуть — з’їдуть... я на з’їзді... (І. Личко стр. 106). А другі пишуть — *їі* (Ткаченко, с. 125), *їі* діячів (д. Стешенко, стр. 96). Доб. Бич вже пише: з’їзд (стр. 52), — їхніх з’їздів. Це вже виходе не — зйїздъ, зйїздів, а — зїзд, зїздів. Градація цієї плутанини виходе ось яка в українських часописах і в журналах: *їх*, *їі* (с трьома точками в “Вільні України”), *їі* (с чотирьма точками; в Гром. Думці, в Рід. Краї). Пятох точок над *їїі* ще нігде не траплялось в часописах; теж саме в інших словах з’їзд, з’їзд, в пір’ї, в’ пір’ї, ім, їм, їв, їв, в, з, в’, з’ (Вільна Україна), пять, п’ять, п’ять і т. д.

Певно не кожне навіть знає, тай й не кожне пострече, де те *i* просте, а де *i* йотироване. Для того, щоб це гаразд знати, треба повчитись, хоч трохи в гімназії; та й гімназисти забувають згодом навіть і падіжі. Чи багато ж в нас просвічених людей пише поукраїнський? Та й просвічені письменники плутають цей безглудий правопис, що й зветься ніби всьмішки кулішівкою.

Навіщо ж і заводять таку трудноту, коли ті, що заводять желихівку, те церковно-славянське *їже*, не сповняють *їіі*, а часом таки не тямлять *їйі*, як сьлід? Тикають ті дві точки де трапиться і куди само перо скоче. Треба знать, що і в самі кулішівці того *i* з однією точкою силенна сила! і звичайне *i*, як в російській мові, ще й *i* з *ѣ*, *i* з *о* (кінь, віл) і з *е* (пісок, лід). І так доведеться натикать силу точок. А тут на тобі ще й *їже* з двома точками на одному *ї*, та ще цього *ї* рясно та густо скрізь!

До цієї хмари зверхніх значків редакторі “Вільної України” та фельетони Ради: (з’ дорогою душею, з’ острахом і т. д. Рада

⁶ “Громадська Думка” — перша щоденна газета українською мовою, заснована в Києві (1906), що висвітлювала політичні та культурні події в Україні; 1906 р. заборонена. — Упор.

№ 33), ще підсипають мірку цього непотрібного маку: вони ще ставляють апострофи, чи ерики над приіменниками, де колись ставляли вже теперички викинуті ери (ъ): — з' пересилкою, в' інші державі, з' утисками, з' національними рисами, з' селянського життя. Не знаю, що воно таке, і для чого ті значки: чи то сльози за мерцем, чи то надгробні пам'ятники на могилах небіжчиків.

<...> Це ж тучі, це хмари значків! Виходе, що хто багато пише, то тільки те й робитиме, що ставитиме значки та сіятиме мак точок і внизу і вгорі. Скільки напише букв, сливе, стільки напише й значків. І все це непотрібна нісенітниця. На мій погляд, то треба покинуть желехівку і писати давньою кулішівкою, з однією точкою на *i*, а до початкового *i* приставлять *й*: — йісти, йії, йіх, йів, йій-Богу, (а не їсти її, їх, їв), як зробив Ів. Рудченко в своїх "Южно-Рус. сказках". Це ж дивовижний рядок церковних значків, церковних *иже*, навіть смішний! І все таки кожне читає та й читатиме оті слова: їв, їсти, її по-російський, як: ив, исты, ии. А як приставить перед словами — *й*, кожне, навіть дитина, читатиме, як сьлід: йів, йїду, йїі. В середині й на кінці слів письля самозгучних, як от — доброї, моєї, — *i* й без того читається мяко (як *i* в великоруські мові в словах: мої твої і т. д.), і там зовсім непотрібне *й* перед *i*: — моєї, твоєї; непотрібні й дві точки.

(С. 20—30)

<...> Приіменника з та *c* галичани давненько вже підвели під одно польське *z* (з). В українські та й в галицькі мові є таких два приіменника — з та *c*: з ним, с тобою, с ким і т. д. <...> В польські мові нема приіменника *c*, є тільки один з. Цей один приіменник — з прийняли на польський зразець в галицькому письменстві, а звідтіл в останній час те ж саме одно з завелось скрізь, навіть в приставках, і в українському письменстві: вживають тільки з, і зовсім викинули с письменства — *c*. Воно б то й нічого для простішої справи в пісанні й орфографії, але через це вишло... псування самої мови, навіть в середині слів.

<...> Все лихо с книжною українською мовою в наш час скоїлось од того, що в нас заходились навіщось підводить українську мову під закони й правила инчих мов: в фонетиці підвели йїі під великоруську мову, і... давай сіять в таких словах, як

пять, мясо і т. д., стародавні апострофи; три падіжі підвели під галицькі й польські падіжі; опрічні, не приставні приіменники с та з підвели під один польський приіменник — з. Ці опрічні приіменники “Вільна Україна” й “Рада” примитикували навішось підвести під французьке правило: ставляють французький викидний значок після їх: с', з', в' хату. А коли вже йти далі цією стежкою, то й доконешне треба ще підвести під німецьку вимову рядок слів: тьї, рудьї, чорнї, ньїс і т. д. — та й там зверху понатика́ть значків: руд'ї, чорн'ї, біл'ї, н'їс, жовт'ї, зелен'ї, ст'їл, пот'їк, і т. д.

Як підуть цією стежкою і в таким прямуванні; як почнуть підводить нашу мову під усякі мови, то що ж зостанеться українського в наші мові? Що з нею станеться? Те, що сказав Шевченко про “Калину”: “Зневажають червону калину мою... Широкиї тії віти й діти обірвуть”... В нас таки добре тепер обшарпують ті віти, а на червону натикали силенну силу репяхів та сьміття. Про нашу українську книжню мову можна сказати так, як казала баба: “хрест на міні, хрест на голові, хрест на руках: я вся в хрестах, як вівця в репяхах”. І справді, як глянеш на теперішню галицьку або й українську газету, або й книжку, то вона така поцяцькована значками й точками, така пелехата, неначе вівця в репяхах.

(С. 32—33)

<...> Чудні для нас і декотрі дієслови с таким написанням, як от, прикладом: б'є, в'є і т. д. Академик Шахматов в свої рецензії на український академічний словарь д. Грінченка радить повикидати оті непотрібні апострофи перед буквою я і т. д. і це він дає добру пораду. Видавцям україн. словаря доконешне треба повикидати оті, совсім зайві апострофи та дві точки над ї, що тільки ганжують книжки. Але кн. Шахматов радить писати дієслови оттак: бє, вє. Але — бє, вє це ж будуть дитячі викрики (междо-метія), а не дієслови. Дітям кажуть на селі: бє! кака! вє! не бери в рот! Згадані дієслови й инчі підхожі слова найкраще пишуть з мяким знаком: бье, вье, бью, вью і т. д. як і в инчих словах, бо в таких випадках в словах і справді в нас в вимові не буває зовсім тверда півзгучна буква, а середня, як от в словах: білше, менче, мелник, і т. д. (окрім Полісся та Галичини).

(С. 81)

<...> Оце недавно вийшла “ГраMATка” чи букварь для народніх школ д. Норця. ГраMATка гарна й педагогічна на зміст, написана народньою доладньою мовою, але вона зовсім не педагогічна через деякі форми мови й правопис, бо написана не давньою простою кулішівкою, а мудрою, напів етимологічною желехівкою. Міні казали, що якийсь студент переробив поставляний мною кулішів правопис на желехівський і понаставляв в граMATці ось яких слів: їв, їли, їжа, їду, її, їх і т. д. Я вже згадував вище, що небіжчик Желехівський взяв це ї з двома точками з церковних книжок, назвавши його йотированим, мяким. Через це желехівське ї вийде в народніх (та й в не народніх) школах така плутанина. Батюшки казатимуть хлопцям, щоб вони читали в молитвах і загалом в церковних книгах ї (иже), як просте і: Іоаннь, Іаковъ і т. д., а вчителі казатимуть, що в граMATці те ж таки ї з двома точками зверху треба читати инакше, вже як мяке і, як — йі. Батюшки казатимуть, щоб читали: Іоаннь, Іаковъ, а по Норцеві граMATці школярі збиватимуться, бо по неї треба читать: Йіоаннь, Йіаковъ і т. д. Вийде спотичка між ї церковним та українським — і все збиватиме дітей. Це гарна педагогія! Нічого казать. <...> От і потрапляй поміж гіллям! як кажуть в приказці. А такого непотрібного гілля й накидано в граMATці д. Норця. Та я й певний, що цього гілля накидають і в ті букварі та читанки, що, як кажуть, готуються і в Києві, і в Полтаві... Само по собі, що в цім разі мається на думці зовсім не педагогія, не та легкість для народа, котру мав на думці Куліш, заводячи легкий правопис, без ъ таі ѣ, а щось инче: заведення галицького желехівського правописа на Україні.

(С. 137—138)

<...> Є ще й инчі хиби в Норцевій граMATці. Коли він ставляє в азбуці ї йотироване, як опрічну букву, то йому доконешне треба було поставіть ще одну букву в азбуці, котра має таке ж саме право на самостійність. Це о мяке, чи йотироване. По такі системі довелось би ставіть дві точки над ѓ задля одлички (галиц. ріжниці) от твердого о. Ми ж, письменики, всі орудуємо цім й в таких випадках і пишемо: його, йому, йолоп, Йосип і т. д. А коли ми всі пишемо: його, йому і т. д., то чому б пак за одним махом на писать і: йіх, йії, йій Богу, йіжа і т. д. І тут одгонить чимсь не логичнім, недоробляним. А недоробляне воно тим, що в

галицькому письменстві цього нема... А якби й це було, тоді й наші переймачі заводили б це і в українському письменстві. Хвалить Бога, що хоч цього в Галичині нема.

<...> Норцева граматка просто таки одстала од живої народньої сьогочасної мови.

<...> Коли не годиться кривдить української мови ради якихсь побічних та ще й хибних тенденцій, то кривдить і морочити дітей задля цього просто негуманно. Тоді як в школах молитви й псалтирь, і російські книжки треба читать, як вони надруковані, школярам доведеться читать в українських граматках, букварях та читанках оттакі примітивні написи, химерні, ніби ребуси: їм, їв, їж, їду (йїду), та ще такі як — з'їзд, з'їхався і т. д. з гніздами якихсь китайських премудрих значків. Це, ніби сорочі та ластовинні гнізда, наліпляні на книжках, повинні розбірать діти. І ці гнізда звуться в їх фонетичнім правописом. Це ж просто беглуздя! Нас же люде осьміють. Ці слова с приставками с півзгучних букв треба писать по фонетиці так: зйїзд, обйїхать, обйїв, зьявивсь і т. д.

(С. 140—143)

<...> Оту нісенітницю, оту желехівку, вигадану давнішими галицькими схоластами, перше од усього треба покинуть галичанам і знов завести багато простішу давню кулішівку, котрою колись видавались перші часописі в Галичині “Мета”⁷, “Правда”, й “Зоря”, а на Україні — “Основа”⁸ й “Метелики”⁹ для народа. <...>

(С. 146)

Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні: Одбитка з журналу “Україна”. — Київ, 1907.

⁷ Перший український жіночий журнал, виходив у Львові 1908 р. як друкований орган Кружка українок — організації галицької жіночої молоді. — *Упор.*

⁸ Український літературно-науковий журнал, що виходив у Петербурзі в 1861—1862 рр.; одним із редакторів “Основи” був П. Куліш. — *Упор.*

⁹ Серія популярних брошур для народу українською мовою з сільського господарства, гігієни, історії тощо, яку видавало Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, засноване в Петербурзі 1898 р. — *Упор.*

ГРАММАТИКА УКРАЇНСЬКОГО ЯЗИКА

ЧАСТКА І. ЕТИМОЛОГІЯ.

<...> ЗВУК І СЛОВО.

§ 3.

Кожне окроми написане слово в реченнях складається с кількох букв. Кожне слово сказане устами в розмові складається з звуків. Ці усі звуки в писанні назначуються опрічними значками. Такі значки звуться буквами.

Букв в українській мові 32: **а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, і, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.**

Усі ці букви звуться азбукою¹.

Буква **г** з цяткою зверху вимовляється як **кґ**, як от в словах, дзига (дзигґа), гава (кґава), галаган (кґалакґан).

Букви діляться на повнозвучні і півзвучні. Повнозвучні вимовляються повним голосом самі, одні, так, що одна повнозвучна буква може бути опрічним словом: **а!** це ти? **о!** чи ти **ба!** де це ти взявся? Півзвучних букв неможна вимовить голосно, повним голосом; їх трудно вимовлять голосно поодинці, як з ними вкупі не стоїть повнозвучна буква, і одна півзвучна буква не може вважаться, як опрічне слово.

Повнозвучних букв 9: **а, е, є, и, і, о, у, ю, я.** Півзвучних букв 21: **б, в, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.**

Буква **й** назначує в вимові половину мягкого звука **і**; ставляють **йі** на кінці слів: добрий, синій, або перед буквою **о** та **і**, щоб вимовлять **о, і**, як **йо**, або як **йі**: його, йіхать, йісти. Буква **ь** сама не назначує ніякого звука, і **йі** пишуть після півзвучних букв для їх м'якішання, щоб вони вимовлялись м'яко, а не твердо: гість, вість, тіль, зїхав, зьявився, бурьян.

¹ В церковно-славянській мові букви звуться инакше: аз, буки, вѣди, глаголь, добро, есь, живете і т. д. Од назвища перших двох букв і пішло загальне назвище усіх букв — аз-бука, азбука.

§ 4.

Повнозвучні букви бувають в вимові тверді: **а, е, и, о, у, і** відповідні їм м'які: **я, є, і (їі, йо), ю**.

Правило. В українській мові букви **у** та **і** с початку слів скрізь змінюються на букви **в** та **й** для полегкості в вимовлянні слів і легкозвучності мови, коли перед ними стоять слова, котрі кінчаються на повнозвучні букви: пішов улицею, на вулиці курява; вона й він рідня, він і вона рідня; на вугіллі (а не на угіллі), бо вимовлять дві повнозвучні букви трудно, та ще там, де трапляється буква **у**, наприклад: ми ішли укупі з людьми. Тут треба писати: ми йшли вкупі з людьми.

(С. 6—7)

<...> § 16. ДРУГЕ СКЛОНІННЯ

До другого склоніння належаться ймення предметні з закінченнями на **а, я, ь** жіночого роду, на **а, я**, чоловічого й спільного роду. Воно буває таксамо тверде й м'яке, як і перше.

<...> Зразці м'якого склоніння на ь

Число поодинче

Йм.	тін-ь	вдячність-ь	повіст-ь	піч
Част.	тін-і	вдячност-и	повіст-и	печ-і
Дав.	тін-і	вдячност-і	повіст-і	печ-і
Вин.	тін-ь	вдячність-ь	повіст-ь	піч
Клик.	тін-е	вдячност-е	повіст-е	пéч-е
Ор.	тінн-ю	вдячність-ю	повіст-ю	пічч-ю
Міс.	в тін-і	при вдячност-і	в повіст-і	на печ-і

Множествене число

<...> Част. тін-ів вдячност-ів повіст-ів пéч-ів

(С. 22—24)

<...> Але як слова з закінченням на **ість** мають букву **і**, котра вийшла з букви **е**, або з якоїсь инчої, то в усіх падіжах обох чисел буква **і** не змінюється: творчість (творчество), свіжість (свѣжесть), більшість (білший), менчість (менший): — творчісти, свіжісти, більшісти, творчістю, свіжістю, більшістю, а не більшости,

творчости, свіжости, що здається чудернацьким і дуже неприємно вражає чуття, бо не відповідає вдачі народної мови. Усі вони склоняються, як церковнославянське слово совість (со-вѣм, вѣсть), навіть в часточному падіжі краще буде ставлять на кінці букву **і**: до совісті, до свіжісті, до білшісті.

(С. 26)

<...> Решта слів, належачих до инчого якого склоніння на **ь**, не мають закінчення в часточнім падіжі множ. числа на **ей**, і всі кінчаються на **ів**: нóчів, рéчів, обрótів, пéчів, а не нoчéй, пeчeй, рeчeй, обрoтéй, і на це закінчення в словах треба вважать, як на вимерше, або виміраюче.

<...> Слова, взяті з чужоземських мов, в українські мові склоняються, як вони закінчуються на **о**: пальто, пальта, пáльтам, пальтами; а ті, що закінчуються на **е** або на **і**, не склоняються: Кале, Шпре, Мадзині, Гарібальді, Гете. Кажуть тільки: на шоссі, шоссем, шоссá.

(С. 35)

<...> Част.	двохсóт і двохсотень	пятисот і пятисотень
Дав.	двохстам	пятистáм і пятисотням

(С. 50)

<...> В давальному падіжі подинчого числа заіменника першої особости — **я** треба писати міні, або мині, а не мені, бо вже нігде не кажуть — мені; це старе слово тільки ще вживається в Хотинському повіті на Бассарабії.

(С. 55)

Нечуй-Левицький І. Грамматика українського языка. — Київ, 1913. — Ч. I.

Іван ФРАНКО
(1866—1916)

Визначний письменник, літературознавець, фольклорист, мовознавець, історик, етнограф, перекладач, публіцист і громадський діяч. Автор численних праць з історії української літературної мови, діалектології, соціолінгвістики, ономастики тощо. У статті “Етимологія і фонетика в южноруській літературі” (1894) І. Франко науково обґрунтував переваги фонетичного правопису для української літературної мови.

“Азбучна війна в Галичині 1859 р.” — полемічний виступ І. Франка проти спроби австрійського уряду запровадити законодавчим шляхом латинку (а саме — чеську видозміну латинського алфавіту) в українське письмо. Ініціатива реформи українського алфавіту належала намісникові Галичини Агенору Голуховському. За дорученням австрійського уряду та міністерства освіти чеський філолог Йосиф Їречек, що виконував обов’язки співредактора шкільних підручників для всіх народів, об’єднаних

Австрійською імперією, склав систему латинки для української мови, яка була затверджена австрійським урядом (1859) для офіційного вжитку. Цей факт був уже другою спробою латинізувати українську абетку після відомої пропозиції Й. Лозинського запровадити в українському письмі абетцядло — польський алфавіт (1834).

І. Франко гостро розкритикував аргументи Й. Їречка та його попередника Й. Лозинського на користь латинки, ствердивши необхідність збереження традиційного для українців кириличного письма.

Латинізаційні інтенції австрійського уряду викликали хвилю масового протесту з боку української інтелігенції, її численні виступи в пресі, завдяки чому перехід до латинки не відбувся.

АЗБУЧНА ВІЙНА В ГАЛИЧИНІ 1859 р.

Славянське плем'я майже від самого початку свого цивілізаційного розвитку послуговувалося в писаннях складаними мовами його різних племен також різними азбуками.

(Т. 114, с. 81)

<...> Родовиті Греки Константин і Methodій кладуть початки християнського письменства церковно-славянською мовою, а Methodію пощастило стати основником великої славянської єпископії та досить численної школи письменників та ширителів церковно-славянського письменства. І хоч мораво-панонська єпископія, основана Methodієм, упала незабаром по його смерті під напором Німців і Мадяр, то про те вже його безпосередні ученики могли насадити християнство і витворити досить багате письменство не тільки в політично самостійній Болгарії, але також дати початки такого-ж письменства в Чехії та Південній Русі.

(Т. 114, с. 82)

<...> Розуміть ся, бували також проби вживати для писання церковно-славянською мовою латинських букв. Найстарші такі проби, що повстали на германській території сумежній із територією Словінців, се т. зв. Фрізінгенські пам'ятки, віднайдені в р. 1803 і писані в X або XI віці. Вони являють ся пробою латинського духовенства німецької народности підійти до Славян і подати їм у їх мові деякі поучення та вислухати їх сповіди. Розуміть ся, що такі проби мусіло латинське духовенство робити не раз із самої konieczности порозуміти ся зі славянською паствою.

(Т. 114, с. 83—84)

<...> II. У многих Славян західно-європейського культурного круга, особливо таких, що займали ся ширшими питаннями славянського письменства, не раз виникала думка, що для славянських народів було би ліпше прийняти одну азбуку, а власне латинську, яка ввела би їх безпосередно в круг європейських культурних народів і влекшила би тим народам знайомити ся з письменствами всіх славянських племен. Таку думку висловлював Копітар у однім листі до Добровського з лютого 1810 р., пишучи між иншим: "Мій ідеал для всіх Славян латинські букви, але деякі славянські букви з кирилиці для доповнення — voilà tout

idée" (Я г и ч ь, op. cit. ст. 191). Подібну думку стрічаємо також у видавця руських і польських пісень Вацлава з Олеська, який у передмові до своєї цінної збірки писав між иншим ось що: "Przysłużyć się w ten sposób ludowi ruskietu (як згаданий висше Серб Вук Стефанович Караджіч, що видавши збірку сербських народніх пісень видав також граматику сербського язика і усталив для того язика новий фонетичний правопис), nie tam ani sił, ani możności po temu, innym to więc zostawić muszę. Chcąc się jednak pewnych trzymać prawideł, położyłem sobie za zasadę, ile możności tak pisać, jak wymawia, choć by i oczywiście gramatyczne zachodziły błędy. Żem do tego użył charakterów polskich, nie glagolickich albo kirilickich, każdy mi zapewne pochwali. Przyjdzie zapewne czas, że wszystkie narody sławiańskie porzucą te stare charaktery, który wcieleniu literatury sławiańskiej do ogólnej massy literatury europejskiej głównie stają na przeszkodzie"¹.

Збірка Вацлава з Олеська, пізнійшого губернатора Галичини Залеского, була на свій час замітною появою не лише в галицькім, але й загалом у австрійськім письменстві.

(Т. 114, с. 95)

<...> Відомо, що різні славянські народи не все вживали однакового письма. Маємо певні сліди, що колись Поляки так само як і інші їх побратимці вживали т. зв. кирилиці. Війшовши в близші зносини з сусідньою Європою Польща прийняла загально готське письмо, яке згодом мусіло уступити гарнійшим і догіднійшим буквам латинським.

<...> Подібним шляхом як у Поляків, змінiali ся букви також у Чехів, того народа, що своєю освітою випередив Поляків. Москва, а пізнійше Росія, до половини XVII в. відлучена від Європи, а навіть мало відома Європі, задержала найдовше первісні букви вже через сам брак світла, що дуже скупо падало в ту країну. Але з поступом освіти й тут відчуто потребу реформи. Петро Великий, воскреситель наук і основатель теперішньої сили Росії, надав давнійшим буквам зручнійші форми, наближаючи їх до характеру латинського, і своїм указом наказав уживати того письма в цілій Росії; так по-

¹ W a c ł a w z O l e s k a, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. We Lwowie, 1833, ст. XLIX.

встало письмо указове або гражданське. Але се не значить, аби реформа доконана Петром В. була в Росії вже остатня.

<...> “Я згадав уже, що руський язык — не людове нариче [писав Август Бельовський. — *Упор.*], бо того языка вживали не лише прості люди, але також руські князі, а пізнійше литовські та польські королі аж до часу Зигмунта Августа. Сей язык списувано тоді кирилицею, якої букви мусіли бути докладно примінені до тодішнього виговору. Тих самих знаків уживала тоді також Москва, але поодинокі знаки вже тоді були примінені до відмінного виговору російського языка. Пізнійше кілька століть не вживано руського языка в письмі, тому й форми букв, до яких привязані були живі в ту пору звуки, помертвіли. Натомість російський язык, улягши первісно впливам языків Угрів, Татар та Фінів і через те значно нарушений у своїй славянській будові, виробив ся тим часом під впливом приятнійших обставин на взірцях німецьких і французьких у инший язык, зовсім окремий від того спільного славянського жерела, з якого вплив, а змінивши ся тим способом примінив до себе ще більше букви, змінені вже в XVI в. То й як же ж вони припадуть до чисто славянської руцини, тої руцини, що щасливою долею не підпала ані впливам диких Угрів, що жили колись над Волгою, ані довголітній тяжкій неволі Татар? Природним наслідком відносин, у яких жив той (південно-руський) язык аж до недавніх часів, він сьогодні подібнійший до языка польського, ніж до російського...”

<...> Як бачимо, піднесену Вацлавом із Олеська думку про порадність видавання руських текстів латинськими буквами Бельовський підняв і мотивув ширше, не вдаючи ся в міркованя ані про языковий, ані про політичний бік сеї справи. Ту саму думку підняв у слідуячім 1834 р. руський священник Йосиф Лозинський, що помістив у ч. 29 “*Rozmaitości*” з того року (ст. 228—230) невеличку статью п. з. “*O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*” <...> Читаємо у вступі сеї статі ось що: “Маю у себе кілька руських книжок побожного змісту, в яких початок і кінець видерто; вони друковані латинськими буквами і походять, здаєть ся, з дуже давніх часів. Читаючи їх я переконав ся, що букви польського abecadła дуже здібні для віддання кожного руського звука. Подібне переконане витворили в мене також руські пісні друковані польськими буквами та поміщувані від часу до часу в *Rozmaitościach*, *Gazecie Lwowskiej* і

Pielgrzymie Lwowskim на р. 1882. Д. Вацлав із Олеська надрукував багато руських пісень польськими буквами в своїй книжці “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego”, а у вступній розвідці тої книги (ст. 49) заявляє, що кирильські букви “wcieleniu literatury słowiańskiej do ogólnej masy literatury europejskiej głównie na przeszkodzie stoją”. Незабаром по тім прочитав я в часописі “Oesterreichischer Beobachter” із дня 8 грудня 1833 під написом “Literatur” бажанє, аби дві заповіджені граматики руського язика взяли собі також і в граматичнім огляді за взір правдиві слова Вацлава з Олеська. Ті уваги при моім намірі, по зможі прикладати ся до вироблення руського язика, спонукали мене до дослідів і застанови над тим, чи справді не було би добре впровадити польське абеткадо до ново-твореного руського письменства, а наслідком тих дослідів було переконанє, що польські букви надають ся найліпше до віддання кожного руського звука, і тому в письмі повинні бути вжиті.

<...> Із сього виводжу, що руський язик, не бувши ще письменним, має свободу вибрати собі таку азбуку, яка була би найдібнійша до віддання його звуків і найкориснійша для його розвою. Таким уважаю абеткадо польське — не латинське, бо хоча польське й латинське має однакові букви, то про те польське має ще письменні знаки ć, í, ś, cz, sz, szcz, яких не має абеткадо латинське.

Тому, що дотеперішні руські письменники вживали в писаню більше кирилиці, ніж польського абеткадо², порівнюю кирильську азбуку з польським абеткадом, аби показати, о скільки се остатнє придатнійше для руцини від першої.

1. Букви, се знаки звуків. Чим коротша їх назва, тим легше переняти поодинокій звук, який вона означає. З того погляду польське абеткадо перевищає руську азбуку. Бо з назв be, de, wi і т. и., які означають b, d, w, можна пізнати ті звуки, але не так легко можна пізнати правдивий звук назв: б у к и, д о б р о, в і д е (б, д, в.), бо в них чути більше ріжних звуків, а ученик певно не легко пійме, котрий звук означає та назва.

² Були одначе, як я сказав на початку, руські книжки дуже давні, друковані польськими буквами, а се доказує, що в давніших часах уживано для руцини також польського абеткадо. (Увага О. Лозинського).

2. Кирилиця має багато букв різних виглядом, а однакових звуком, прим. **Ѣ** і **З**, **о** і **ѡ**, **ѡ҃** і **Ѣ**, **ѡ** і **ѡ**, що утруднює пізнане і множить їх без потреби. *Entia sine necessitate non sunt multiplicanda*. Сего нема в польськiм абецадлi.

3. Деякі кирильські букви мають двојакє значiнє, і відси йде багато неладу в склонєнє та спряганє. Адже кождий звук повинен мати свiй власний знак, і се знаходимо в польськiм абецадлi. До таких букв належать: **є**, яке часом значить **е** (тебе), а часом **є** (єден, моє); **и**, яке инодi значить **і** (рѣки), часом **ї** (имѣ), а часом **и** (роби); **ѡ**, яке часом значить **ѡ** (тѡ), часом **ѡ** (моѡ); **ю**, яке часом значить **ѡ** (люди), **м** [!] часом **ю** (мою).

4. Деякі кирильські букви мають нестаточну вдачу, означаючи инодi самозвук, а инодi спiвзвук, що певно не можна назвати доброю прикметою азбуки. Так прим. **ї** значить инодi спiвзвук **ј** (їама, Іерѡсалим, Іона), а инодi самозвук **і** (низкiй, спасєнiє). Подiбно **и** значить часом самозвук **і** (у), прим. милый, де перше **и** самозвук, а остатнє (й) спiвзвук. Від сеї хиби свобiдне абецадло польське.

5. Кирилиця має два знаки, один для мягкої, а другий для твердої вимови; се зовсiм непотрiбне і продовжає слова (*czyni pisownię gozwlekłą*), коли натомiсь принявши польське абецадло обiйдемо ся одним знаком (') для змягченя. По що маю писати: гробъ, былъ, конь, коли можу написати коротше *hrob, буł, коп?*

6. Руський язык має звуки уживанi в польськiм язицi, а невідомi Славянщинi; тому кирилиця не має навіть знаків, якими можна-б означити тi звуки. І так не має кирилиця знака на **g**, а про те Русин говорить: *grunt, gospodar, grys, gdyraty, nigdy* і т. и.; не має початкового звука **є**, бо примiром коли захочу написати кирилицею оклик **єј**, то вийде **єј** (*jej*). А чистого **є** потребуємо що найменше для чужих слiв. Не має також кирилиця знаків на звуки **dz, dź**, прим. *dzwin, jędza, dziub, dziura*, бо в церковнiм нарiчю вживало ся тiлько звонъ, звукъ і т. и. Так само нема знака на **dź**, прим. *siđzi, wyđzi*, бо в церковнiм нарiчю писано **сѣждѣ, виждѣ**. Нема також знака для складу **јо**, бо говорєно і писано в старо-славянщинi: *złodijom, krajom*. Се дало о. Левицькому привид писати **є**. Що правда, польський язык також не має в уживаню деяких знаків, пр. **дъ, ть, рь** і т. и., але чи тяжко ж нам писати **d', t', r'**, коли в польськiй азбуцi маємо **ć, ś, ń** і т. и.? Для наголосу, якого поль-

ське письмо не означає, може нам послужити горизонтальна лінія (—) покладена над самозвуком, яке вже в латинській мові означала місце тону³. Отже можемо писати: mūka (męka) і mikā (mȧka); ṗaczu (ṗacze) і ṗaczū (ṗace).

7. Приймаючи кирильську азбуку, потрібно для е і о, що стиснені звучать як і (у), нових знаків, коли натомісь у польським абетцадлі маємо такі стиснені знаки é і ó (sér, chléb, wól, wóg). Легко отже буде нам писати: méd (читай мід), pék (чит. пік), péс (чит. ніс), bóh (чит. Біг), kóń (чит. кінь), gów (чит. рів) і т. и.

8. Принявши польську азбуку одержимо упрощене форми при відмінах іменників та дієслів. При іменниках мужеських кирилиця має дві форми відміни, одна для твердих укінчень, а друга для мягких, що веде за собою букви я і ю, пр. голуб, голуба, голубу; риль, рилья, рилью. Коли прийму польське абетцadlo, то лишить ся лиш одна форма: hołub-a-u, gyl-a-u. Так само й для іменників середнього рода з двох форм зробить ся одна: дерево-a-u, зъльє-я-ю, коли натомісь польськими буквами напишу: degewo-a-u, zile-a-u. Так само й для дієслів із двох форм буде одна, пр. лапаю-еш-е, перу-еш-е; при вживанню польських букв вийде одно закінчене для обох форм: łaraju-esz-e, peru-esz-e.

9. Нарешті з прийняття польського абетцадла впливають великі користи для руського язика. Всі Поляки, що живуть із Русинами, розуміють, а навіть говорять добре по руськи, але мало хто захоче вчити ся кирильської азбуки, аби читати руські книжки. Надто латинське письмо розширене по всім світі, так що польська азбука послужила би для розповсюдження руцини між іншими славянськими племенами і влекшила би науку руської мови иншоязичним народам. Уживаючи кирилиці ми мов егоісти замикаємо себе в черепащиній шкаралющі перед чужими народами. Надто в способі писаня живих язиків ожив би та виробив би ся найскорше також руський язик, а в скелеті мертвого язика, кирилиці, коли не замре, то що найменше не так легко і не так скоро здужає виробити ся.

<...> Тижневик “Rozmaitości”, виданий як додаток до урядової “Gazety Lwowskiej”, мав як одинокий орган для середньої інтелігенції в Галичині в тих часах багато читачів також серед

³ Властиво означала тільки довготу самозвука. / Ф.

руської інтелігенції, а особливо духовенства. Тому й не диво, що порушене в тім органі питанє про заведене польських букв для руського письменства мусіло викликати значне зацікавлене в руських кругах і остаточно також прилюдну реакцію. Першим виразом такої реакції була стаття Йосифа Левицького, тоді руського пароха у Шклі, яворівського повіту, поміщена в додатку до річника "Rozmaitości" з 1834 р. п. з. "Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego", з датою "Szkło, 1 października 1834". Подаю сю статю в перекладі на нашу мову.

(Т. 114, с. 97—103)

<...> Та прийнявши навіть за правдиву думку автора (що Русини до XIX в. не мали граматики), не виходить із того ще ані те, що руська мова не здібна до літератури задля браку граматики, ані те, що Русинів треба відсудити від їх питомої власности, кирильської азбуки. Адже-ж і Поляки в перед мали красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків. Граматику Копчинського попередили Гурніцький, Скарпа, Вуек, Кохановський, Бельський і багато інших письменників т. зв. золотого віку польської літератури. Зовсім природно взірцеві письменники мусять попереджати граматиків, бо їх твори дають приклади та правила складні та плавности язика. Те правило, що практика попереджає теорію, служить також для інших наук: у перед були народи, держави та правительства, ніж письменники про штуку панованя, адміністрацію, політику та право народів. У перед були суди та вимір справедливости, ніж писані статuti та судові процедури. Опираючи ся на тім, що сказано доси, бажаємо, аби наш реформатор, ідучи за своїм святим покликанем, зробив ся руським Скаргою, а беручи його за взірць для своїх будучих писань може бути певний, що пізнійше знайдець ся також руський Копчинський.

Його порівнанє кирильської азбуки [з латинкою] дуже упереджене. [Перейду його точка за точкою]:

1. Назва букви не перешкаджає звукови; наука букв, се не те саме, що наука складаня⁴, а в читаню ніхто ще не читав букв по

⁴ Поп. Methodenbuch für Lehre in Trivial- und Hauptschulen. Wien 1832, S. 57, 74. О. Л.

їх назвам. І чи назви польських букв справді найкоротші? Be, ka, el, cie, gie, jod, wu, iks, upsylon, zet, ziet, źet, es-zet-cezet, es-zet, ceħa, e z kreska, o z kreska і т. и. Грецька та арабська мова, обі високо розвинені, чи мають також прийняти польський альфавет тому, що Греки називають свої букви: альфа, бета, гамма, дельта, а Араби: алеф, бет, джим, лям і т. и. Також і Жиди мають берегти ся, аби й у них не заведено реформи, бо й їх азбука вродила ся також у тім самім первороднім грісі. Зрештою руське б, д, ж, с і т. и. звучать у складаню як b, d, ź, s, а не як be, de, źet, es.

2. Закид, що кирилиця має багато букв ріжних формою а однакових звуком, пр. **Ѣ і З, о і Ѡ, ѣ і Ѥ, Ѧ і Ѭ** мусимо по просту назвати нестійним. Кожда з тих букв має свій звук хоч подібний, але де в чім відмінний, на що давнійші граматики дуже вважали. Адже й німецька мова має букви ä, ö, е, eh; хто би думав, що всі ті букви вимовляють ся так само як польське е, той помиляв би ся сильно, бо пр. зовсім відмінно вимовляють ся Aehre, Ehre, er, Oehr. Той сам німецький язик має також букви i, j, ü, y, [в яких чути звук i, але в кожній відмінно] і букви s, ss, sz, в яких також не однаково чути звук s. Навпаки і в польськїм абецадлі маємо букви ріжних форм, а однакового звука [вже хоч би взяти ріжницю між великими й малими буквами]. Ergo entia sine necessitate multiplicata.

3. Буква и (iže) має тільки один звук такий, як латинське i (tibi). В початку складу ніщо не стоїть на перешкодї звукови і, та по твердім співзвучі не чути його так добре, бо твердий співзвук міняв би ся на мягкий, пр. ити, gehen, бити, schlagen, быти, seup; отже в тих словах писаних польськими буквами й мало би двояке значіне, раз як і, другий раз як у; вимовляти и як і зовсім фальшиво. Ми русини вимовляємо: “дай имъ воды” як “day im wody”. Є у нас у середині слова значить і вимовляеть ся як е, а на початку додаеть ся йому для більшої звучности в вимові мягке j, яке давнійше зазначувано буквою ѣ. Бо се властивість руського слуху, що е на початку складу звучить йому неприємно. Коли-ж у чужих словах або іменах власних доконче треба вжити на початку звука е, пишемо (властиво пишуть Росіяни. І. Ф.) відвернене э. Одним словом, кирильська азбука може задоволити всяке бажане і передати докладно звуки кожного язика. Що до букви е, то Поляки вимовляють її двояко. В слові cieħe на кінці е вимовляеть ся як звичайне е, але пишучи “z tém

сілґсіет” буква *é* вимовляється в слові *tém* як *y*, а не як *e*; надто мають Поляки ще букву *ę* для вираження носівки, отже ся одна буква має у Поляків не двояке значінє, як у Русинів, а трояке. Як би я хотів нудити читача такими елементарними спорами, то навів би подібні виводи також що до букв *▲* і *ю*, та на думку нашого автора все те, що знавці наводять як добру прикмету руської азбуки, треба вважати наганим.

4. Кирильські букви статочнійші від латинських. Адже читаємо *Іерґсалимъ* (*Ijergusatym*), *Іона* (*Iona*), але не пишеться *іа*-ма, тільки **іа**ма. Й ріжнить ся від *и* півмісяцем на версі, що називається слитная. А коли ріжнить ся зверхнім виглядом, то ріжнить ся також звуком. Яка-ж тут хиба? Польське *j*, якого дехто вживає на початку складу, ріжнить ся звуком від кінцевого *j* або *y*, що відповідає руському *й*. Навпаки, в польській азбуці деякі букви зовсім нестаточні. І так буква *i* значить самозвук, співзвук і знак змягчення (*ь*), буква *u* значить самозвук і співзвук. Прим. у словах “*bielizna moja*” перше *i* означає змягченє (*ь*), друге самозвук, а третє відповідає букві *j*. У слові “*rossyyskiey*” перше *u* самозвук, друге *й* третє співзвук (*j*), — бодай так пишуть многі польські письменники, в тім числі й сам Копчинський.

5. Кирилиця має знаки для м'якої й твердої вимови (*ь* і *ъ*), дуже потрібні, бо вимова співзвуків буває значно відмінна в міру того, чи при котрім стоїть *ь* або *ъ*, або нема жадного з тих знаків. Добровський уважав зайвим тільки *ъ*. Та припустім, що й справді Русини викинули би ті два знаки, хоч я сумніваю ся в тім знаючи їх нехить до всяких новинок, а надто маючи в своїй графіці *ерчик* і *паерчик* (*ʹ*), — чи-ж впливає з того, що треба закинути й усе кирильське письменство?

6. Руський язик має свої знаки на всі звуки, які наукою признано в письмі. Має також м'яке *г* і тверде *г*, відповідне польському *g*, і то тільки в чужих словах, які Поляки переняли від Німців і уділили тутешнім Русинам. Слово нігди польське, а не руське; Русин толкує його: *нікогда*, *ніколи*. Про букву *є* була вже мова висше під 3. Знаків на *dz*, *dź*, *dż* не мають Поляки так само як і Русини, і ніколи ще не відчували їх потреби. Ті звуки мають по дві букви також і в інших язиках. Слова *jędza*, *dzwón*, *dziób* (не *dżub*), *dziura* (не *dżura*, як пише автор), усі польські, а не руські. Русин каже *звонъ* або у діалекті *звін*, далі *зъобъ* від *зъобати*, або *зъоб*, *дира* і т. и.

Признає сам автор, що польський язик не має в уживаню деяких звуків властивих руському, як ось: дь, ть, рь; тому радить означати їх апострофами d', t', r'. І чи не буде се натяганем польського алфавіта, аби ним конче писати по руськи? І як буде читати Поляк, не маючи в своїм язичі відповідного звука і не знаючи, чи при такім значку треба голос змяхчити або заострити, скоротити або продовжити? І що казати про лінійку (—) над буквою, яку Поляк і кожний необізнаний із латинським язиком признає за дивогляд, бо не стрічав її ніколи в своїх книжках?

Польський язик, а властиво польська графіка не має букв також на інші звуки: sz, szcz, cz, ch і мусить там уживати двох, трьох або чотирьох букв, де Русин уживає тільки одної. Вже муж незрівнано заслужений у Славянщині Й. Добровський відчув сю хибу в своїй книзі "Institutiones linguae slavicae, Vindobonae 1822"; кілька разів приходило йому писати імена власні, в яких трапляють ся ті звуки, він між латинські букви мусів класти також руські, бо в латинських не ставало йому знаків. Склад jo, що приходить тільки в простій мові, можна означити знаком ё, а як би хто впер ся доконче й хотів писати так, як говорить ся в декотрих сторонах, то йдучи за прикладом Сербів можна в складі jo для відріжнення від ю писати латинське j (злодѣjomъ).

7. Русини перед 9-ма віками прийняли кирильську азбуку⁵, то й як же можна думати й писати: "приймати для ё стисненого ъ, а о (оп)", яке в деяких словах малоруської мови звучить як німецьке ü або французьке u. Сей звук легко означити двома точками над о, прим. рѡвь, грѡвь, кѡнь, що не робить ніякої трудношти. Великорусови також зрозумілі ті слова, але котрий Поляк або Русин може написане латинськими буквами mѣd відчитати як мѣдъ (mid) або Boh як Бѡгъ (Bih)?

8. Принявши латинський алфавет не здобудемо упрощеня форми при відмінах іменників та дієслів, бо-ж буде все таки

⁵ Що язик і правопис у богослужебних книгах у давніх часах називано не славянським, але руським, доказує угода між Швайбольдом Фіолем і Рудольфом Борсдорфом із р. 1491 на різане руських букв для напечатаня Октоїха, заключена німецькою мовою перед краківською міською радою і поміщена в книзі H. S. B a n d t k i e, *Historia drukarń krakowskich*, с. 135. Ті букви названо там "rewssische Schrift". У старих писаннях скрізь уживається прикметників "rewssisch, reussisch", rossisch або russisch, що все на одно виходить, а форми ruthenisch, rusniskisch, język ruteński, се плоди фантазії пізнійших часів. *О. Л.*

прим.: zwon-a-u, koń-ia-iu, ziat'-ia-iu. Пощастило авторови навести слово м'якої форми з укінченням на l (gul), по яким у польським не пишеться і, але інакше виходить при словах, що кінчаться іншими співзвучками, як n, t. Так само при іменниках середнього роду з двох форм не зробить ся одна, прим. derew-o-a-u, imię-ia-iu, życie-ia-iu. Про дієслова сказано вже вище під 3, де була мова про е.

9. Нарешті приймаючи польський алфавет доходимо в руській мові до великих недокладностей. Хто потрафить розрізнити ось які слова: im (імъ, ich esse), im (имъ, ihnen), kiń (кинъ, wirf), kiń (көнъ, Pferd), nis (нѣсъ, er trug), nis (нөсъ, Nase), rik (рѣкъ, er sprach), rik (рөкъ, das Jahr), rik (рѣкъ, der Flüsse), koły (коли, wann), koły (колы, die Pfähle), koły (коли, stehe), braty (брати, nehmen), braty (браты, Brüder) і т. и.? І хто може передрукувати всі руські книжки латинськими буквами, аби й Поляки могли їх читати?

(Т. 114, с. 104—108)

<...> З тих отже причин ми Русини повинні й далі писати так, як писали наші прадіди. А коли кому ходить о те, аби його руські книжки крамарі по відпустах скоро розпродували, то може піти утертою дорогою, але в такому разі раджу йому писати зовсім на польський лад, бо коли самозвуки понатягає павзами, а співзвуки понаїжує крисками, то може бути певний, що заробить так, як Заблоцкий на милі.

Шкло дня 1-ого жовтня 1834.

(Т. 114, с. 109)

<...> В азбучнім спорі 1833—5 рр. занадто загально говорить ся про кирилицю як якусь одностайну і скрізь обовязкову, а для ока неприємну азбуку. Супроти сего не треба забувати, що найдавніші памятки старо-руського письменства з князівських і пізніших часів були писані переважно дуже гарними та приємними для ока буквами, а руські букви подібні до пізнішої гражданки являють ся ще в XVI в. в венецьких друках Божидача Вуковича та в малочисленних римських друках хорватських памяток. Так само скоропис із давніх часів виробляв ся незалежно від кирилиці, під впливом грецьких та латинських букв, і осягнув у прописних взірцях ("форшрифтах", як називано їх тоді з німець-

ка) руського письма, публікованих за австрійських часів дуже гарні й каліграфічні форми. Все те значно змінє питане про практичність і потребу заведення кирилиці до руського письменства, поминаючи вже те, що в 30-их рр. мин. віку руським письменникам не снила ся ще можливість заведення фонетичного правопису до руського письменства, яка зробила руське письмо здібним до віддання всіх звуків руської мови і навіть усіх діалектичних відтінків, а з другого боку поклала виразні межі всім заходам польонізаційним та об'єдинительно-русифікаційним, які при помочи азбуки хотіли фальшувати руську мову на користь ви-мріяного єдинства “малоруського” та “великоруського” нарічій. Так само не почували ще тодішні наші письменники всего богатства та ріжнородности нашого старого письменства, того доси ще невичерпаного скарбу, якого не заступить нам ніяке чуже письменство і яке сміло можемо вважати тривкою основою культурного та духовного розвою нашого народа.

(Т. 114, с. 115—116)

<...> Десятиліте 1849—1859 у памяти значної части нашого народа живе й доси під назвою “тісних років”. Се були часи не тільки політичної реакції після бурливого 1848 р., але також часи елементарних нещастя та тяжкого переходу в суспільних відносінах по знесеню панщини.

(Т. 115, с. 131)

<...> Що приніс галицьким Русинам 1848 рік?

На се питане відповім показом на такі події та документи. Поперед усього приніс їм розбуджене — нехай і так, що лише в верхах суспільности — політичної думки, основаної на почуттю національної свідомости та відрубности, поперед усього від Поляків. <...> Для початку руського політичного руху в р. 1848 я користую ся оповіданем о. Алексія Заклинського, одинокого сучасника тих памятных подій, що полишив про них досить просторе оповідане⁶. Подаю його тут у перекладі на нашу мову з деякими скороченнями.

(Т. 115, с. 134)

⁶ Записки Алексея Заклинского, приходника Старых Богородчань. Издание редакции “Черв. Руси”. Львовъ 1890, ст. 38—45.

<...> Далі доказував я історією, що наша мова не є й ніколи не була нарічем польського язика, що вона так само, як і наш руський народ, самостійна та відрубна, має своє 1000-літнє письменство і вживала ся також в урядових актах та документах за часів руських князів і навіть під панованем польських королів. <...> Нарешті я підніс, що ми не боїмо ся германізації, а боїмо ся польонізації, що забрала нам наших вельмож, бояр, графів та князів, а від якої спасла наш народ тільки наша руська церков.

<...> Першим документом того нового політичного житя, що почало ся тими інавгураційними зборами, було “Прошеніє Р҃ського народа въ Галиціи черезъ р҃чки Его Превосходительства Графа Францѣшка Стадіона г҃бурнатора галицкогo Его Величествѣ Императорѣ и Царю Фердинандѣ поданое” <...> подаю тут із нього дещо найважнійше нашою новочасною мовою.

“Ваше Величество!

<...> Далеко більша половина жителів Галичини — Русини. Вони — галузь великого славянського роду. І ми мали колись своїх власних родимих князів із покоління св. Володимира. Коли ті вимерли, стратила наша люба вітчизна свою самостійність у другій половині XIV в. Ся страта, а ще більше пізнійші політичні бурі, опустошеня, переслідуваня за віру та упослідженя, що тягли ся майже 400 літ, були причиною, що ми стратили нашу шляхту, того природного заступника народу, мало що не до одного. Та ядро народа — руський люд у всіх тих політичних та релігійних бурях лишив ся сильний і непорушний, заховав твердо свою мову й письмо, свої звичаї та обряди проти всіх ворожнеч насилля й часу, і передав нам віру батьків і народність як одинокє дороге добро, що спасло його у всіх тих бурях. А наш святий обовязок ту передану кождому широму Русинови дорогу народність вірно берегти й невщерблену передати її також своїм потомкам. У тім намірі удаємо ся до престола В. В. [Вашої Величності. — Упор.] з найсильнійшою надією і просимо також нас, як і всі інші народи австрійської монархії, всемилостивійше обняти тою самою любовю та вітцівською ласкою, і наші права для охорони нашого обряду та нашої народности, надані нам всемилостивійше від славнопамятних предків В. В. потвердити і проти всякої напасти боронити та заступати”.

<...> На се поданє львівських Русинів одержала Руська Рада⁷ цісарську відповідь, написану в Відні дня 9 мая 1848 р., підписану міністром Піллерсдорфом, якої німецький текст літографований маю перед собою. Відповідь адресована “An die ruthenische Verzammlung in Lemberg”; подаю з неї також найважнійше в перекладі на нашу мову.

<...> Що до першої точки цісарське рішенє дозволяє на заведене руської мови у всіх народніх школах тих громад, де переважає руська людність, із тим застереженєм, аби в громадах, де переважає польська людність, задержано польську викладову мову. <...> “Тому, що руська мова на теперішнім ступні свого розвою не надаєть ся ще вповні до викладаня найбільшого числа наукових предметів, висловлене в петіції бажанє, аби в округах заселених Русинами також у висших школах розришити права руської мови при навчаню відповідно до інтересів руської людности, полагоджуєть ся так, що в висших школах руської части краю поперед усього основана буде катедра руської мови, аби дати руським студентам можність навчити ся своєї рідної мови, і таким способом причинити ся до розвою тої мови”.

(Т. 115, с. 136—140)

<...> У початку мая 1859 р. появила ся в Відні брошура п. з. “Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst von Joseph Jireček. Wien. Aus der kaiserlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1859, формату великої вісімки стор. 5—60. Тільки зі слів “im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht”, та з того, що брошура вийшла з урядової друкарні, можна догадувати ся про її урядовий характер. У самім текстї нема ані слова про причини, які спонукали її автора заняти ся справою переміни руської азбуки в Галичині, ані тим менше про причини, які спонукали ц. к. міністерство віроісповідань та наук поручати се

⁷ Руська Рада (Головна Руська Рада) — українська політична організація, заснована у Львові 1848 р. для оборони прав українського народу в Австрійській імперії. Головна Руська Рада відстоювала, зокрема, право вживання української мови в школах та установах піддавстрійської України. — *Упор.*

діло чоловікови чеської народности, без означеного урядового характеру.

<...> Брошура Йосифа Їречка розпадаєть ся на чотири часті:

1. Gründe, welche dafür sprechen, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben (ст. 6—18). 2. Uebersicht der Versuche, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben, und Würdigung derselben (ст. 19—36). 3. Entwurf einer ruthenischen Orthographie mit Anwendung lateinischer Schriftzeichen (ст. 37—48). 4. Proben der beantragten Orthographie (ст. 49—60). З огляду на її урядовий характер годить ся придивити ся ближше поперед усього першій часті, себ-то мотивам, які склонили австрійське міністерство при помочи одного відпоручника без означеного урядового характеру підіймати в однім короннім краю бучу, що грозила дуже поважними наслідками, далеко не азбучної, але високо політичної натури.

Їречек розпочинає свій виклад короткими афористичними тезами, які подано тут у дословнім перекладі.

1. Про відносини руської мови до інших славянських панували аж до найновішого часу найріжніші погляди. Від хибного розуміння не свобідні були навіть Русини.

2. Церковно-славянський язик, а власне парість старо-славянського, вироблена під впливом російського та руського, якою написані церковні книги, вважала ся довгий час також авторами руських граматик за властиву руську мову, до якої людвий діалект відносить ся лиш як вульгарний, для літератури непридатний говір.

3. Під впливом церковно-славянської виробила ся знов російська письменна мова. Тому що вона легко зрозуміла Русинам освоєним із церковно-славянською мовою, вони привикли в руській мові бачити тільки наріче російської.

4. Нарешті й Поляки іноді вважали руську мову, близько посвячену з їх мовою, нарічем своєї.

5. Ті ріжні погляди впливали, розумієть ся, на писаня Русинів. Одні писали по церковно-славянськи, другі по російськи, треті по польськи. Руська мова була занедбана і виявляла ся лише в тім, що Русини пишучи по церковно-славянськи, по російськи або по польськи, примішували більш або менше рутенізмів.

6. Тільки білоруський язик, у многomu змодифікований руським, здобув собі в XIV, XV і XVI вв. самостійне значіне, зробивши ся урядовою мовою в литовський державі.

7. Властиву руську мову почали аж у початку сего (XIX в.) вводити до літератури деякі письменники в (російській) Мало-россії, а за їх прикладом пішли пізнійше також австрійські Русини.

8. Між славянськими лінгвістами був першим Міклошіч, що признав руський (малоруський) язык самостійною мовою і в своїй порівняній граматиці (славянських язиків) указав їй рівнорядне місце між славянськими язиками (ст. 5).

(Т. 116, с. 87—89)

<...> Нарешті доходить автор (ст. 16—18) до найважнішої точки. “Кирилиця — каже дехто — се палядіом руської літератури. Вона стоїть на ній, а усунене кирилиці грозить небезпекою, що руське письменство втопить ся в польськїм”. На сей дуже важний закид автор відповідає дуже делікатним питанем: “Чи Русини можуть повірити, що австрійський уряд допустить, аби руський народ був утисканий на користь польського, що було би рівнозначне з загладою руської літератури? За чиєю підмогою і під чиєю охороною підймаєть ся так гарно розцвітаюче руське людове шкільництво? Хто піддержує плекане руської мови в гімназіях та на університеті в Галичині? Від коли почав ся зріст руського письменства?” На всі ті питання автор вважає зайвим давати відповідь, хоч на всі ті питання безсторонній історик мусить відповісти, що австрійське правительство в першій половині XIX в. у всіх тих проявах не мало ніякої заслуги, ніякої ініціятиви, і де тільки могло, ставило найріжніші перешкоди розвоєви руської мови та народности. Дуже наївно виглядає те, що говорить автор зараз далі: “А Поляки зі своєю богатою літературою, якій відносини запевняють широкий круг читачів також між Русинами, якої користи можуть вони ждати від того, аби Русини покинули розвивати свою рідну мову? Часи, коли були причини боятися таких змагань, очевидно минули і не вернуть більше ніколи”. Очевидно автор тих слів не мав поняття про те, що робило ся в тім часі в Галичині для пригноблення русини і піднесеня польщини.

<...> Оглядаючи сей матеріал зібраний у брошурі віденьського урядника, маєть ся вражінє, що зібрав його чоловік досить фаховий і при тім такий, що бував у Львові і займав ся там науковими дослідями навіть у таких не легко доступних місцях, як бібліотека василіянського монастиря. Так само наукове мотивоване проекту переміни кирилиці на латинку, хоч і не стояло на

висоті тодішньої науки, все таки свідчить про досить глибоку знайомість славянських язиків, а особливо галицько-руських та польсько-руських відносин. Усе те насуває думку, що по за фірмою Йосиф Їречек криється якась таємна та значна сила, що вважала потрібним не виступати явно.

Властиво найважнійша в брошурі часть третя, проба руського правопису з ужитом латинки. Автор просторо мотивує свій проєкт лінгвістичними доказами та порівняннями, але остаточно основує його не на польським, тільки на чеським правописі. Сей правопис, якого творцем можна назвати Яна Гуса, справді має високі прикмети науковости і вживається тепер загально європейськими лінгвістами та іншими вченими для транскрипції славянських слів. Яке значіне міг мати сей проєкт для Галичини і спеціально для Русинів у ту пору, побачимо далі.

(Т. 116, с. 94—96)

<...> брошура Їречка вийшла з друку в перших днях мая 1859 р. і не пішла в книжкову продаж, а була трактована як довірена урядова публікація. Розуміється, правительство подбало про те, аби в пресі не було про се ніяких згадок.

<...> Коли й як відгукнула ся відомість про те, що робило ся в Відні, в ріжних кутах Галичини, маємо деякі свідоцтва в листах до Я. Головацького. Ось що писав до нього д. 3 червня 1859 р. І. Гушалевич: “Ужасна вѣсть объ наслыханомъ, даже въ варварски времена насилію на наши священныя письмена молнією пронеслась помежь наше духовенство й народъ еще 6 (8) мая. Всѣхъ сердце запеклося кровью”. Наводжу далі нашою мовою: “По кількох днях повторила ся та сама вість із додатками, що наші радо гнуть свої плечі під чуже ярмо. Сьогодні почувши (писав д. міністеріяльний радник до Станіслава), що проєкт заведеня чужих букв походить від Чехів, ми почули полекшу: що буде, най буде, аби лиш наші не брали участи в тім святотатстві.

<...> Додаю отсей галицько-руський вірш, що ходить між нами:

Най швець держить ся свого копита,
Аби підошва гладонько пришита;
Коваль най держить кріпко за кліщі,
А кравець сидить при своїй иглі!

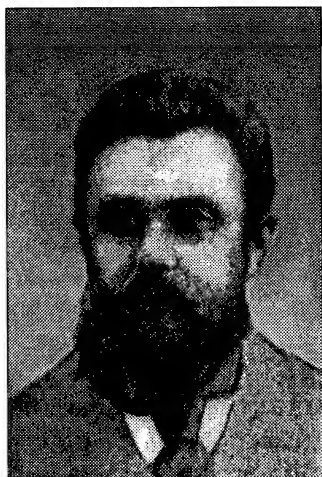
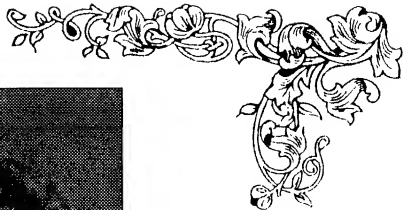
Кождий най буде майстром на своїм!
Як кого зловлять на ділі чужім,
Скажуть всі люди: “Дивіть ся, дурак,
Замість зеліза верг в огонь ходак;
Замість кліщами брав огонь шилом!”
Така то біда зо свинським рилом.
Най-же Їречек в своє чеське пиво,
А не в наш медок пхає своє рило;
Бо його рило приборем в ходак;
Скажуть Славяни: “Їречек дурак!”

(Ст. 450—51).

(Т. 116, с. 122—124)

Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // ЗНТШ. — 1913. — Т. 114, кн. 2. — С. 81—116; Т. 115, кн. 3. — С. 131—153; Т. 116, кн. 4. — С. 87—125.

Володимир НАУМЕНКО
(1852—1919)

Педагог, філолог, публіцист, етнограф та громадський діяч; редактор і видавець журналів “Киевская старина”, “Україна” та ін. Член Центральної Ради, міністр освіти в уряді гетьмана П. Скоропадського (1918). Автор численних статей із проблем української мови.

У праці “Загальні принципи українського правопису” (1917) В. Науменко здійснив огляд історії формування української орфографії, подав детальну характеристику історико-етимологічної та фонетичної (драгоманівка, кулішівка) правописних систем. Останні В. Науменко вважав найбільш адаптованими для української мови, тому його рекомендації стосувалися насамперед удосконалення зазначених правописів.

ЗАГАЛЬНІ ПРІНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО¹ ПРАВОПИСУ

Настав той час, коли на Україні почнеться освіта дітей, та і всіх людей на своїй рідній мові. З самого початку треба-б подумати про те, щоб широко поставлене письменство, а разом з тим і грамота людей, були з'єднані з загальним принципом, який завжди був головним в Україні, а тепер ставиться на прапорі, як лозунг, — се *демократизм правопису*. Не треба в сім разі йти слідом за правописами других народів, особливо західної Європи, де ми бачимо в правописах англійському, французькому принцип аристократизму: правопис у сих націй, видержаний на принципі історичному, або етимольогичному, більш-менш науково-послідовний, але має характер жречеської науки, яка для людей простих з'являється мало зрозумілою. Навчитися грамотно писати по-англійськи — се не аби-яка наука. Далеко простіші правописи — німецький та російський, де більш ваги дано фонетичному принципі, хоч плутанина фонетичного принципі з етимольогичним і тут завдають не мало лиха з грамотністю людей: вже одно *ѣ* (російське *е*) ціла мука для учнів. А між тим ми живемо в такий час, коли грамота для людей — не розкіш, а перша потреба. От через що, заводячи тепер широко освіту на Україні, треба зразу установити таку правописну схему і такий альфавит, щоб забезпечити легку дорогу до того стану, який дає титул — *грамотний чоловік* в широкому значінню, се-то: що він не тільки читає і пише, але пише без помилок. На своїй віку я перечитав тисячі усяких рукописів сучасних українців — і малоосвічених, і людей великої освіти; де-не-де попадався мені текст, написаний послідовно, якої-б правописної схеми не додержувався чоловік, а далеко значна більшість пише так, що тільки і можна сказати: “безграмотно”. Назбирайте і тепер десяток-другий освічених українців і загадайте їм написати диктант стрічок в 20—30, — побачите, який вийде результат. А що-ж буде з дітьми, коли почнуть вони вчитись по школах, додержуючись тих трудних правописних правил, які тепер иноді вживаються у письменстві. Через се я й радив-би зараз-же українським інституціям освітнього характеру, але не виключно фаховим фільольогам, працювати над виробкою яко мога просто і послідовно складеного альфави-

¹ Мені здається помилкою писати в слові Україна *ї* (*ї* = *йі*), бо вимовляється воно з гострим *і*, а йотована вимова чується тільки тоді, як хто наумисно усилюється так сказати.

ту та над постановкою головніших принципів правописних правил, не ганяючись за дрібницями, ні фонетичними, ні етимологічними.

Зовсім не претендуючи на те, що той проект правописний, який я зараз маю докласти шановним читачам, видержує сильну критику, я тільки хочу показати, на яких принципах, по моїй думці, треба утворити український правопис.

Першим принципом писання, який найбільше дає гарантію уберегтися од “безграмотности”, мусить бути принцип фонетичного письма, себ-то: кожна літера мусить послідовно означати те, що чується вухом. Звичайно, тут ми маємо на увазі ту центральну літературну українську мову, яка завше мусить бути якимсь осередком між українськими діалектами, через що в сій літературній мові неможна кожному, покладаючись на свої діалектичні окремоти, писати тільки так, як диктує йому його вимова. Що-ж може тут бути корективом? Тільки додатковий принцип: там, де вагається фонетика, там, де у вимові не чується зовсім виразного згуку, треба додержуватись етимології, але не ганяючись за фонетичними дріб'язками.

На протязі усього 19-го віку українська письменність дала чимало зразків правопису, починаючи од послідовно-фонетичного принципу і кінчаючи зовсім етимологічним. Не маю потреби передивлятися тепер всі сі проби правописні, хоч вони і дуже цікаві, а зупинюсь тільки на двох крайніх.

Дуже відомий в науці наш українець Михайло Максимович, з щирою українською натурою, але з політикою як мога більшого єднання з Росією, ще в 20-х роках 19-го віку утворив чисто етимологічний правопис, думаючи, що сим способом легко прилучити до читання українського тексту росіян, які, не вимовляючи слів як слід по-українськи, очима можуть зрозуміти мало не все те, що читатимуть. Для сієї мети він поклав, напр., правило, що в словах, де чується українське *i* (гостре), пишеться або *ѣ* (вѣтер), або *ѡ* (вѡнъ), або *ѣ* (нѣсь), або *ѣ* (конѣ), навіть *ѣ*, *ѣ* (краѣ, замуж). Взагалі Максимович додержувався писання по-російськи, і тільки в поясненнях до нього він показував, як треба вимовляти по-українськи, напр.: зѣльѣ=зілля, рятовавъ=рятував. Нема чого й казати, що сей правопис був, так би сказати, ком-

промисний: коли в школі і у всій освіті на Україні була тільки російська наука, то здавалось Максимовичеві, що буде зручніш українцям читати друковане на своїй мові, коли вони побачуть ті-ж самі літери, що і в російській книжці, вимовляючи тільки по-своєму, а росіянам буде зрозумілим надруковане по-українськи, бо вони будуть текст читати, наче російський. Видно зразу, що українцеві можна навчитися писати правильно сим правописом, тільки пізнавши добре російську мову, бо своя рідна вимова зовсім не показує, яку літеру треба писати в слові, наприклад, *налітає* — *налѣтає*. Не глядячи на те, що сей правопис, зовсім незручний для українців, як далекий од їх фонетики, не мав ніякого поспіху в російській Україні, де він має хоч який-небудь резон, — не глядячи на се, кажу, його приняла до себе Галичина, і там сей правопис панував доволі довго, аж поки в 70-х та 80-х роках не став пересилювати його правопис фонетичний, через що в Галичині пішла була боротьба між *фонетиками* та *етімольогами* мало не така-ж гостра, як колись була в московщині між православ'ям з двохперстним і трьохперстним хрестом. В останні два десятки літ в Галичині зовсім взяв гору фонетичний правопис, основу якому дали принципи правописів в Україні російській, найбільш яскраво вироблені П.А. Кулішем, через що сей правопис часто прозивають *кулішівкою*. Але до сього правопису я вернусь ще потім, а тепер зупинюсь на повній антитезі правопису Максимовича — на чисто фонетичнім правопису, який іноді називають *драгоманівкою*, а також і *герцеговинкою*. Остання назва і єсть основа сього правопису, але вона вимагає історичної справки.

В 1876 році в Київі серед громадян з'явилась думка поспішити з роботою над виданням українського словника, над яким давно вже працювали молоді робітники, найбільш студенти, під доглядом і по програмі П.І. Житецького. Порішивши, що ся остання робота піде собі повагом далі, не дуже величкий гурток, на чолі якого стояли В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, В.Л. Беренштам, А.І. Лоначевський², хотів скласти яко мога швидче, як тоді казали, українського Рейфа. Перш усього почали виробляти правопис і зупинились на думці послідовного фонетичного право-

² Співчлени київської "Громади" та Південно-західного відділу Російського географічного товариства, що було засноване з ініціативи "Громади" з метою ведення й популяризації українознавчих досліджень. — *Упор.*

пису. Сей правопис, а також і увесь метод роботи (зовсім, правда, не науковий, бо навіть бальотировкою рішалось питання про те, чи годиться слово для словаря, чи ні), звичайно викликали протест з боку П.І. Житецького, яко фільольога, і він, жартуючи, обізвав наш гурток *герцеговинцями* (бо саме тоді почалось повстання в Герцеговині проти турків) за те, що ми з такою справою, як словарна робота, обходились революційним методом. З того часу і пішла назва *герцеговинський словарь, герцеговинський правопис*, або *герцеговинка*; з того часу і П.І. Житецького почали прозивати *султаном*, звичайно, в дружнім колі приятелів його самого. Правопис сей довго держався в роботі по словарю, але нарешті його мусіли замінити другим, як переіменили і увесь метод роботи³.

Незабаром після того, як почалась робота над словарем, мусів виїхати за кордон М.П. Драгоманов в 1876 р., де і розпочав видання “Громади” і інших своїх праць сією самою герцеговинкою, через що і прозвано правопис сей *драгоманівкою*⁴. Як би не те, що сей правопис дуже не економний і трошки незграбний, то його можна було-б вважати за самий послідовний фонетичний, через те, що він найбільш дає гарантію грамотного писання. Найвиразніше принцип сього правопису виявляється в системі голосних згуків або самозгуків. Голосні згуки ідуть по такій таблиці:

а е и і о у

Сі згуки, крім *и*, можуть йотуватися, себ-то:

йа йе йі йо йу
(*йаблуко, моє, йїхати, йолоп, йушка*).

Вже з сього видно, що при навчанні грамоти ви маєте змогу зовсім уникнути од нових літер *я, ю, є, ї*, а показати тільки природу *й* (*j*); найголовніша-ж користь сієї системи — се послідовність, яка зовсім пропадає, коли ви мусите через щось научати дітей, що *йо* треба писати двома літерами, а *я, ю* — однією.

До сієї-ж системи дуже льогично пристосовується і наука про суголосні згуки, або напівзгуки, себ-то: суголосні можуть бути

³ Се і єсть той словарь, що виданий був “Кіевскої Стариної” під останньою редакцією Б.Д. Грінченка.

⁴ Сей-же правопис і я взяв за основу в моїй невеличкій роботі “Обзорь фонетич. особенностей малорусской рѣчи”.

або тільки *твердими* (б, в, м, п, г, к, х, ж, ч, ш, щ), через що вони просто зливаються з голосними (ба, бе, би, бо, бу), і навіть з дуже гострим *і* (бі, ві, мі, пі, гі, кі, хі, жі, чі, ші, щі); всі останні суголосні можуть бути і *твердими*, і *м'якими*, через що до м'яких прикладається *м'який знак* (ь): д—дь, з—зь, л—ль, н—нь, р—рь, с—сь, т—ть, ц—ць. Коли треба злучити твердий суголосний з голосними, то їх разом і ставлять (да, зе, ли, ні, ро, су, та, ца); коли-ж треба злучити з голосними м'який суголосний згук, то так треба і писати (окрім *и, і*; при першому з них не може стояти м'якого, а при другому — усякий суголосний стає наче трошки ум'ягшеним) — дья, зья, лье, ньу, рьо, сья, тью, цьо. Хто вчив дітей грамоти російської, той добре знає, що найтрудніше дається зливання суголосних з *я, ю, е*, при чому в російській грамоті нема ніякого клопоту з *е, ѣ*, які вимовляються однаково м'яко, а в українській треба додати ще зливання з *є*. При сказаній вище системі писання, прийдеться дітям тільки показати різницю між твердим суголосним і м'яким — і тоді зливати з голосними і ті і другі згуки.

Як легко додержувати правопис при сій системі, видно з такого зразка.

Ішли дорогою дьадько з своейу донькоюу. Назустріч їм йїхала тітка з дїтьми. Маньусїнький цуцик біг за возом, все поглядаючи на своїх хазьайїнів.

Я вище вже сказав, що се дуже неекономний метод, бо багато доводиться писати літер, — так в сих стрічечках зайвих літер 13. Се одно вже робить усю систему незручною, бо багато часу виходить на писання, багато зайвого паперу затрачується на друк книжок, багато зайвих грошей приходиться платити в типографію за набірання тексту.

Треба шукати найліпшого виходу з сього становища, себ-то: треба яко мога більше додержати послідовність фонетики, а через се легкість научання дітей, і разом з тим економію міста, часу і грошей. До сієї середини і підходить вище згадана *кулішівка* з де-якими додатковими поправками.

Щоб уникнути од зайвого писання літер, виробляються нові літери, або нові значки, для умовного розуміння йотовки головних і ерації (ум'ягшення) суголосних згуків: *йа=я, ньа=ня*. Але тоді треба видержати сю систему до кінця, чого і не робить сучасний український правопис [!]: він так-сяк видержує *я, ю, е* (*йе, ъе*), гірше *ї* (*йї*), і зовсім не видержує *йо, ъо* (*його, нього*).

Почну з того, що є дуже незручно пишеться; особливо великою (прописною) літерою (Еге! Ех! — Єдваб, Єднати); *ї* — ще більш незручно писати, ставлячи аж дві цяточки, які в друку дуже часто не виходять; що-ж до *йо*, *ьо*, то не варто заміняти їх російським *ѣ*, бо се вже зовсім умовний знак. Краще всього і послідовніш всього було-б скрізь умовитись ставити над голосними згукми лежачий *й* (—), і тоді виходило-б, що і *йотація*, і *єрація* означалась-би однаковим *й* (—). Боюся я того, що давня традиція писати *я*, *ю* не дозволить перейти до сього новшества, через що я не стою дуже на одміні їх; але мені здається, що *є*, *ї* — такої давньої традиції не мають, і слід було-б їх, злучивши з *о*, підвести під одну лінію, се-то провести паралель: *е—е* з тіре над ним (і для *ѣе*, і для *ѣе*), *і—і* з тіре над ним (тільки для *їі*), *о—о* з тіре над ним (і для *йо*, і для *ьо*). Вигода од сього така: 1) для дітей — логічна послідовність, а через те і легше розуміння; 2) легше і виразніше писати і друкувати тіре (—), ніж [!] дві цятки (..); 3) тіре (—) можна дітям пояснити, як лежачий *й* (славянський *і*). Се тільки наша звичка до всякої традиції робить те, що якое ніяково побачити уперше слово не так написаним, як ми звикли; а чим гірше буде написати *ого* (з тіре) замість *його*, *лоду* (з тіре) замість *льоду*, *іхати* (з тіре) замість *їхати*, *єдваб* (з тіре) замість *єдваб*? Або чим трудніше написати *зїхати* (з тіре) ніж [!] *зїхати*, *бье* (з тіре), ніж [!] *бье*, *вьо* (з тіре), ніж [!] *вїо*? Краще всього видно, до чого доводить непослідовність правопису, з того зразка, який виявляється в російському писанню: треба написати *йож* — пиши *ѣжъ*, треба написати *майор* — пиши *маіоръ*, треба написати *район* — пиши *раіонъ*, треба написати *бульйон* — пиши *бульонъ*. От і розбірайсь дитина в сих правилах!

Як що кохання традицій візьме верх, то нехай вже зостається та система в голосних згукмах, яка тепер найбільш вживається у нас на Україні, навіть з виключними написами *йо*, *ьо*, при поруч написаних *я*, *ю*, *є*, *ї*. Але безумовно треба зрестися того писання, яке вживається в Галичині і подекуди в нас: се писання після суголосних *ї*. Нема чого й казати, що для такого писання єсть резон і збоку етимологічного, і навіть трохи фонетичного, але се останнє так невиразно чувається, що треба мати дуже тонке вухо, щоб почути різницю у вимові *дім* і *дїло*. Як що завести сей спосіб писання, то доведеться дітям навчати цілого ряду правил, які стануть зрозумілими тільки при поясненнях етимологічних

та ще й методом порівняючої фільольогії. Дам кілька зразків, беручи їх з книги Мих. Грушевського “Історія України”, вид. 1913 року. Як пояснити дітям, що в словах: здійснити, хліборобство, в часі, на тїлі треба писати ї, коли не знають вони ь-ого походження сього згуку? Або: чи вирозуміють діти таку ріжницю в правописі, як давнї, теперешнї, і рядом — змученї, стомленї, схудлї? Вуха мало дасть тут допомоги, а доведеться розбїратися в тому, що таке тверді і м'ягкі основи в словах. Наскільки тут можливі помилки, краще всього видно з названої книжки М. Грушевського: тут побачимо — теперішнї і тутешнї (і рядом тутешнїх); давнї і давнїй. Щоб показати, яка трудність буде задана дітям (та і дорослим людям) із сим писанням, я спробую підвести сей приклад під граматичні правила, бо знов кажу, що вухо багато помочи не дасть.

1) Треба заучити, що суголосні згуки *б, в, м, п, ф, г, к, х, ж, ч, ш, щ* ніколи не злучаються з *ї*, навіть в ь-их закінченнях слів (в грубі, в ямі і т. и.). Через щось тут-же признається і *р* таким згуком, що не може злучатися з *ї*, себ-то не може бути м'яжким. Се вже дуже велика однокість на сторону галицьких, волинських і подільських діалектів, де справді чується *р* твердим гуком: цар, кухар, ратувати; але-ж і тут ніхто не напише слово *ряд* — *рад*, або *рябий* — *рабий*, *рясний* — *расний* (див. “Словарь” Б. Грінченка); навіть в таких словах, де в російській мові чується *а* (*рама, рамка*), в Київщині і в Полтавщині вимовляється *я* (*ряма, рямка*).

2) *д, т, л, н* бувають в формах ь і *е* злучені з *ї*: на водї, на світї, на столї, на днї, дїло, тїло, літо, нїмий; втїк (теку), нїж (нежели), нїс (нєсь); а в формі *о* вони злучаються з *і*: *дім* (домъ), *тік* (токъ), *ніс* (носъ). Як ми бачили, в сих самих згукх робиться ріжниця між твердими і м'яжкими основами в прикметниках: давнї часи, стомленї люди; чому-ж не вести послїдовности ще далі і поставити правилом і в іменниках так само робити ріжницю в твердих і м'яжких основах: на столї (стіл), на бараболї (бараболя)?

3) Така сама плутанина виходить із згукми *з, с, ц*, себ-то вони бувають в формах ь й *е* злучені з *ї*: зїлля (зеліе), на носї, на руці, в сїм (семъ), князївство, князїв (князей), але в формах з *и, о* теж злучаються вони з *і*: осїбно, елекційний, сизі.

Завести сі правила писання — се вийде далеко гірше, ніж те, що робиться тепер з російською грамотою: так скрізь лунають

голоси про безпремінну зміну правопису, щоб легше стало бути грамотним, — чи слід-же нам в нову школу на Україні заносити таке-ж правописне сміття, яке хочуть вимести наші брати? Ось через що і комісія при Академії Наук висловилаь проти писання і після суголосних згуків.

Ось через се-то і я, педагог, який мусив 40 год працювати в російській школі, навчаючи дітей грамотности, і не бачив справжніх результатів свого навчання, тепер молю і благаю земляків уберегтися од замірів фахових учених і просто вигукую: “Пробі! рятуйте дітей од можливої шкільної халепи!”

З системою суголосних згуків, або напівзгуків, далеко менше клопоту в загальному правописному принципі — літерами виявляти те, що чує вухо. Тільки і треба в сій системі умовитись про такі згуки: 1) чи треба на письмі означати ріжницю у вимові згука *г*, який сливе постійно буває в українській мові *густим* (*h*) і тільки де-коли *гострим* (*g*)? 2) чи треба заводити окремі літери для таких згуків, як *дж*, *дз*, дуже міцно спаяних у вимові (*джерело*, *дзуски*)? 3) чи удержати літеру *щ* для згуків — *шч*, зовсім не міцно спаяних?

Хоч гострий гук *г* (*g*) трапляється не часто, проте він настільки одрізняється од густого *г* (*h*), що неможна не означити його на письмі. В правописах українських досі ми бачили кілька способів означити сей згук: найдавніше зустрічалоя *кг*, потім з'явилося латинське *g* далі у галичан стали писати зовсім нову літеру *г*, де-не-де попадалоя *г* з цяткою над ним. На чому-ж зупинитися? Видумувати якусь нову літеру, та й ще таку незграбну, як галицька *г*, або брати з романського письма *g*, або писати дві літери *кг*, які зовсім не нагадують вимови гострого *г* — мені здається незручним. Хочу бути послідовним і раджу уживати сю саму літеру *г* з *тіре* над нею, яке і буде покажчиком *небного* (близького до йотації) походження гострого згука *г*.

Що до згуків *дж*, *дз*, дуже міцно спаяних, то я зовсім згоджуюсь з думками комісії Академії Наук, яка висловилаь проти нових літер для них, бо не варто заводити нові літери для таких випадків у вимові, які не дають ніяких різких одмін.

Можна було-б обійтися зовсім без літери *щ*, пишучи так, як вимовляється — *шч*, але не варто на сім стояти, бо все-ж таки

традиція письма *щ* дуже давня — се раз, а друге те, що з писанням *щ* звязана де-яка економія місця, а значиться — і грошей. Є в українській мові ще один суголосний згук, який от-от підлягає остракизму, — се згук *ф*. Треба взагалі сказати, що сей згук в руских мовах не вживається; тільки і забрів він сюди з мов чужоземних, бо нема ні одного руского слова із звуком *ф*, окрім якихось сумлінних вигуків — *фе*, *фюить*, або слів, що ідуть од вигуків — *фыркають*. В українській мові мало не скрізь згук *ф* заміняється то *хв* — *Хведір*, *Хведот*, *хваєтон*; іноді *х* — *хурман*, *хунт*; іноді *п* — *Пилип*, *хвилозоп*. Проте приходиться все-ж таки удержати літеру *ф* в українськiм альфавиті, особливо для галицьких слів, перейнятих з німецької мови (*файний*), і взагалі для чужоземних термінів.

Таким способом увесь альфавит український зводиться у такий черговий ряд: а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, і, ї, й, к, л, м, н, о, о (з тіре над ним — йо, во, ё), п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Як що прийняти літеру *о* з тіре, яку раджу я, або *ё*, за яку висловила комісія Академії Наук, то всіх літер буде 34; але по моїй системі 4 з них є не нові літери, а ті-ж самі, що й були, тільки з значками над ними.

Досі я казав поки про те, як, на мою думку, найкраще установити альфавит в українській мові, і тільки по дорозі мусив зачепити питання про правило злучення суголосних згуків з *і*. Заголовний принцип, таким способом, більш-менш видержується, бо кожна літера виявляє собою на очі те-ж саме, що чує вухо, без деталей маленьких одмін у вимові. За сими останніми не може уганятися загальний літературний правопис, бо для кожного згуку в місцевих вимовах можна знайти свої одміни. Через се, крім загального правопису, фільольоги і етнографи для своїх наукових робіт вживають спеціальні правописи з ріжними умовними значками над кожною літерою, і звичайно, такий спеціальний український правопис буде вироблятися в ріжних наукових інституціях і у нас.

Виходячи з сього принципу про загально-літературний український правопис, я і хочу тепер переглянути ще де-які правописні моменти, які не виходять з рамок чисто фонетичного характеру і сливе зовсім не зачіпають фактів етимології.

На першому місці треба поставити найбільш трудне питання про те, як писати такі слова, в яких суголосні згуки не злучаються з голосними, а стоять окремо перед йотованими голосними. Буває се в мові з ріжних причин. Для пояснення я поки що напишу сі слова чисто фонетичним методом. *Перший ряд* таких случаїв: *пйать, мйасо* (иноді — *мясо*), *памйять, времйа*; *другий ряд* — *пйу, бйу, пйе, бйе, вйуть*, безхлбйа, *льйе*, (иноді — *лье*), *льйуть* (*льють*); *третій ряд* — *обйїхати, зйявлятися, зйїсти, відйїзд* [!]. Із сього бачимо, що в сих трьох рядках (а в кожному з них свій особливий етімологичний і морфологичний принцип) фонетичне письмо приводить до однакового методу писання: чи буде суголосний згук твердий (*пйать, бйе, зйявлятися*), чи буде він м'який (*льйе, льйуть*), — однаково далі за ним іде йотований голосний; чи буде злучання суголосного згука в коріні слова (або з суфіксом) з юсовими згуками, чи буде се злучання в коріні слова (або з суфіксом) з основним згуком *и* (*пйути — пйу, бйути — бйу, лйути — льйе, безхлбйїе — безхлбйїа*), чи буде, нарешті, воно в префіксах (*зйїсти, обйїхати, зйявлятися, відйїзд*), — скрізь фонетичний склад один і той же, себто — за суголосним далі іде йотований голосний. Коли ми з практичного погляду ухиляємось од чистого фонетичного письма і заміняємо природні *йа, йе, й, йо, йу* умовними *я, ї, о* (з тіре над ним), *ю*, то для тої-ж практичної мети підемо ще трошки далі і умовимось, що *ь* не тільки знак повного ум'ягшення суголосного згука, але і часткового перед йотованим голосним згуком. Инакше кажучи, почнемо писати, як радила комісія при Академії Наук, вставляючи *ь*: *пьять, мясо, памьять, времяя*; *пью, бью, пье, бье, лье, вють, безхлбья*; *обйїхати, зьявлятися, зїсти, відїзд*. Можна спитати, через що я не хочу замість умовного *ь* ставити апострофа (*'*), як се тепер прийнято і в Галичині, і мало не скрізь в нашій Україні. А через те-ж, через що зріклася апострофа і академічна комісія, признаючи його незручним ні для друку, ні для писання. Крім того, апостроф мусить означити твердість, через що прийшлося-би писати *в'ють* і рядом *льють* од слів одної конструкції — (*ви-ти, ли-ти*), де в обох словах *в* і *л* тверді згуки, і через шось стало *л* м'яким (*ль-ють*), а *в* осталося твердим (*в'ють*). Перш усього не треба забувати того, що ніхто не зможе в плавкій розмові уловити, який буде суголосний згук, стоячи перед йотованим голосним — чи твердий, чи м'який; більш того, що він в таких злучаннях не може зоставатись зо-

всім твердим, коли на нього впливає *j*, через що він стає умягшеним, а коли так, то *ь* не зовсім буде тут безпашпортний знак. Бо й справді: коли ми бачимо, не тільки в українській мові, але і в російській, в словах *би-ть, ви-ть, ли-ть, пи-ть* — *би-ти, ви-ти, ли-ти, пи-ти*, один і той-же факт послаблення корінного *и* в *ь* і той-же самий факт бачимо і в суфіксах (безхлѣбіе — безхлѣбье, укр. безхлібья), — то чи не єсть се показчик можливості всіх цих суголосних згуків умягшатись? Порівняйте тепер російський і український глагол *ши-ть*. В російській мові *ш* може бути, правда не скрізь, м'яким [!] (*вошь, брошь, ходишь*), через що і в глаголі *ши-ть* появляється той-же самий закон послаблення *и* в *ь* — *шь-ю, шь-ешь*, а в українській шиплячі згуки тільки перед *i* мусять трошки умягшатись (*жінка, щітка, шість*), а більш нігде, через що в глаголі *ши-ти* зостається *ши-ю, ши-єш*, так само, як в глаголах *ви-ти* — *ви-ю, ри-ти* — *ри-ю*, де без усякого сумніву *в* і *р* твердо злучаються з *и* (*ы*). Не тільки не перечить сьому, але стверджує сей факт і таке явище у вимові: послаблений згук *i* в *ь* в українській мові дає зараз же закон повної асіміляції (*й*) в тих словах, де суголосний згук легко умягшається (*льіе — льє — ллє, льйуть — льють — ллють, попадія — попадѣйя — попадѣя — попаддя, узлісіє — узлісь-йє — узлісьє — узлісся*); сей-же самий послаблений *i* в *ь* при *р* дає вже вагання (подвірѣя — подвірря, *узгірѣя — узгірря*), бо само *р*, як було вище сказано, не скрізь охоче умягшається; далі: сей самий факт при *б, в, м, н*, які ще менше здатні до умягшення, не дають зовсім асіміляції, хоч злучаються легко з йотованим голосним (безголовья, безхлібья); ще далі: шиплячі, не можучи умягшатись нігде, окрім злучення з *i*, дають цікавий факт повної асіміляції, заставляючи кінець слова *я* стати нейотованим (*а*) — *подружіє — подружье — подружья — подружжа* (в діалектах зустрічаємо *подружжя, клочя*). Гортанні згуки *г, к, х*, які в таких злучаннях умягшаються переходним умягшенням (*друг — друзіє — друзья — друззя, клок — клочіє — клочья — клочя*), зовсім не дають фактів асіміляції.

Подивимось тепер ще на ті злучання суголосних згуків один з другим, при яких у вимові не чується якогось сталого згука, через що в книжках знаходимо багато одмін у правопису. Най-

частіш такі випадки бувають тоді, коли злучаються два суголосних згука, після яких стоїть або йотований голосний згук (*святій, цвях*), або гостре *і*, про яке вже було сказано, що воно по натурі своїй належить до м'яких згуків (*спів, сміх, зізда*). Можна в книжках побачити ці всі слова написаними так: *святій — св'ятій — сьвятій — сьватий; цвях — цв'ях — цвьях — цьвах; спів — сьпів, сміх — сьміх, зізда — зьзізда*. Для таких одмін на письмі, звичайно, є свої причини у вимові, але так невиразно чуються ці одміни в самій вимові, що мені здавалося-б більш зручним, не ганяючись за дрібницями ні фонетичними, ні етимологічними, всі їх підвести під один загальний принцип. Таким принципом можна покласти, здається, такий факт: ум'ягшення другого суголосного згука разом з тим ум'ягшає і перший, а коли так, то нема ніякої потреби після першого писати *ь*. Бо й справді: візьмім такі слова, як *багаття* (чистою фонетикою *багаття*), *узлісся* (*узлісся*); чи тут перший суголосний твердий, коли ми після його не ставимо *ь*? Навряд, щоб се можна було доказати фонетикою. Або *роззява* (*роззява*), *оддячити* (*оддячити*) — хіба у вимові чується перший суголосний твердим, а тільки другий м'яким? Тут обидва згуки так зливаються, що приймають один загальний характер м'якої вимови! Ось через що я зовсім погоджуюсь з думкою комісії при Академії Наук, яка висловила за те, що не варто писати *ь* після *з, с, ц*, коли за ними слідом ідуть губні згуки; але я поширив-би се правило, сказавши, що два суголосних згука, коли стоять рядом перед ум'ягшаючим голосним, робляться однаково м'якими, через що після першого не треба писати *ь*. Тільки і треба виключати з цього правила згук *л*, дуже чуткий до м'якості або твердості, через що в зовсім однакових формах згук *л* дає ум'ягшення, а всі останні згуки пристосовуються до сусіда; напр.: *стільця, стрільця*, але — *горобця, молодця, образця, корінця, борця, писця, винуватця*. От через що я в своїй роботі "Обзор фонетических особенностей малорусской рѣчи" стояв на тому, що не варто, ганяючись за етимологічним принципом, заводити правило писати *те*, чого вухо зовсім не почуває: *-ться* в глаголах, коли для правопису *тця* бачимо загальний фонетичний принцип ум'ягшення обох суголосних разом. Не дурно-ж ми чуємо в глаголах так злитими *тс*, що вони дають згук *ц*, який і зливається з *я*, ум'ягшаючись і даючи подекуди писання *хочеця*, і ніколи *хочеться*.

По дорозі зачеплю тут питання, яке не зв'язується ні з фонетичними, ні з етимологічними явищами, а має чисто формальний характер. В Галичині заведено правило в глаголах на *тся* виділяти се *ся* в окреме слово: просить ся, получаєть ся (або почуває ся). Таку-ж саму систему прийняли до себе і де-котрі письменники на Україні (наприкл. — в цитованій раніш книжці М. Грушевського). Чи маємо ми якісь тверді підвалини заводити таку систему в українській літературній мові? Справді, в Галичині і на Поділлі ми зустрічаємось з фактами виділення *ся* навіть у формі перенесення його наперед слова (він *ся* піклує), але се остільки діалектично, що в літературі сливе зовсім не попадаються такі форми (в книзі М. Грушевського нам не попалася *ся* форма ні разу). В нашому старому письмі теж *ся* форма не була в моді. При всім тим треба завше держатись послідовности: коли *ся* одділяється, то треба одділяти і послаблену форму *сь*, але сього не роблять галичане, не роблять сього і наші письменники, бо чують, що вийде якось незграбність. В книзі М. Грушевського сливе скрізь поставлені форми *ся*; але де-не-де проскакує і *сь*, і тоді вже написано разом з глаголом (вернувсь — стор. 3). У других письменників наших *ся* послаблена форма зустрічається дуже часто, особливо в віршах (Шевченко: старий заховавсь; вони-б насміялись; бо вже й не плачу, не сміюсь; діти грались собі крашанками та й стали хвалитись обновами) і звичайно не одділяється. Через се рішучо слід зрестися написання *хочеть ся*, як зовсім незакріпленого ні вимовою, ні традицією, ні навіть нашою етимологією (форма *ся*, як окрема форма заіменника, давно загубилася в українській мові, замінившись *себе*).

Раніш вже довелось мені висловитись, правда без мотивів, за те, як треба писати всі слова, які походять від основи *іє* (знаніє, житіє). Галичане пишуть *знанє, житє*, бо вони так і вимовляють; але у нас на Україні чутно дуже виразно вимову *знання, життя*, через що справедливість вимагає, щоб в літературній українській мові вживалась та форма, яка має за себе більшість. Де-хто з наших письменників зовсім вже путають галицьку форму з нашою і пишуть *знанне, житте*; се, як висловилась і академічна комісія, немає за собою ніякого резону⁵.

⁵ Див. про сей виділ слів на *іє* подробиці в моїй роботі "Обзорь фонетич. особенностей малорусской рѣчи".

На сім поки-що я кінчаю свої думки про загальні принципи українського правопису, бо я хотів поділитись думками своїми про основу писання, не торкаючись правил письма, звязаних з граматичними розслідами. Се останнє я сподіваюсь надрукувати в ближчий час окремою книжечкою.

Науменко В. Загальні принципи українського правопису. — Київ, 1917.

ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПРАВОПИСЬ, УХВАЛЕНІ КОМІСІЄЮ МОВИ ПРИ УКРАЇНСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КИЇВІ

У Києві 1917 р. було засноване Українське Товариство Шкільної Освіти (ТОШ) — організація українських вчителів, які ставили собі за мету розвиток шкільництва в Україні. Започаткував та очолив Товариство Іван Стещенко — генеральний секретар, а згодом міністр освіти в уряді Української Центральної Ради. За час своєї діяльності ТОШ організувало перший український з'їзд учителів, створило першу українську гімназію, а також практичні українознавчі курси для вчителів, видавало шкільні підручники.

При Товаристві була створена спеціальна Комісія для розв'язання мовних проблем, зокрема, для створення української термінології певних наукових та суспільних галузей.

ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПРАВОПИСЬ, УХВАЛЕНІ КОМІСІЄЮ МОВИ ПРИ УКРАЇНСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КИЇВІ

<...> Деякі пункти правопису.

1) Букви української азбуки спільні з російськими, крім трьох: 1) “г”, що вимовляється як латинське “g”, напр.: гирлига, гудзь і вживається переважно в чужоземних словах, 2) “є”, що вимовляється, як російське “йе”, 3) “ї”, що вимовляється як “йі”. Крім того, наша буква “и” передає гук середній між російським

“і” та “ы”; “е” вимовляється, як російське “э”; “г” вимовляється як латинське “h”; букви “θ” у нас немає: вона заміняється, відповідно вимові народній, однією з трьох букв: “т”, “хв”, “х” — Марта, Хведір, Хома. Нашу правопись зложено на фонетичній підвалині, це б то слова пишуться переважно так, як вимовляються, але додержується і історія мови, через те для писання треба знати нашу граматику, щоб не калічити слів та щоб триматися одного правописного принципу. Для того подаємо деякі правила:

1) “ї” пишеться тільки тоді, коли воно передає і йотоване — їхав, білої.

2) Пишеться “і”, а не “и” в давальному одмінку поодинокого числа іменників муж. роду і в назівному множ. числа: напр.: дав Іванові, Іванові коні.

3) Я, ю, є, ї, що не зливаються з попередніми приголосними, одділяються м'яким знаком: п'є, сім'я.

4) Кінцеве “я” або “є” в іменниках пишеться по діалектах: життя і жите.

5) Наше “л” вимовляється м'якіш од російського і в словах чужоземних не змягчається, напр.: клуб, логіка, філософія і т. д. В дієсловах “ся” одділяється і не одділяється по діалектах: ти граєшся і граєш ся, він грається і граєть ся.

(С. 19—20)

Граматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві. — Київ, 1917.

Василь СІМОВИЧ
(1880—1944)

Філолог, культурний діяч, дійсний член НТШ; у мовознавстві відомий насамперед як дослідник сучасної та історичної фонології; автор праць з історії української мови й правопису; учасник правописної дискусії 1925—1927 рр. Будучи одним із організаторів культурно-освітньої праці в таборах для українських військовополонених в Австрії та Німеччині (1914—1919), В. Сімович читав там курс української мови. Із зазначених мовних курсів постало кілька граматик за авторством цього вченого, серед яких "Граматика української мови для самонавчання й в допомогу шкільній науці" (Берлін, 1921).

ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ САМОНАВЧАННЯ ТА В ДОПОМОГУ ШКІЛЬНІЙ НАУЦІ

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

<...> Одне ж можу завважити, що майже всі граматики, які появили ся в нас ув останніх двох роках, я мав під руками, докладно їх переглянув і використав, що міг, використав і гра матичну термінологію, ухвалену комісією мови при “Українському Товаристві Шкільної Освіти в Київі”¹ з. 1917. р. та, що вважав за потрібне, взяв до своєї книжки (гл. стор. 16).

Ніяких змін я не заводив у цьому виданню у правописі. Не з якоїнебудь “галицької” впертости, або з яких иньчих причин, а попросту задля свого розуміння дисциплінованості і в такій дрібниці, як правопис (гл. стор. 17). Я в цьому певен, що цей правопис — я зву його науковим, бо в ньому є наукові основи — будуччини не має, що ж и т т я візьме своє (воно вже, може, і взяло!), і цей правопис уступить місця иньчому. Як практичний учитель, я добре знаю, яку мороку наводить у початках на учнів “ї” у тих частинах нашої землі, де не чуєть ся ріжниць між обома “і” (гл. § 55, Заввага). Що важко воно даєть ся селянинові й робітникові, про те я теж переконав ся, навчаючи правопису по таборах полонених Українців. Що більш, моя думка така, що краще хай завалить ся вся науковість правопису, коли він має спиняти грамотність межі народом або поділяти людей на добре-, слабо- й малограмотних! Та все ж я не зважую ся в цій книжці, призначеній у першу чергу для вчителів, переходити вже *тепер* на т. зв. практичний правопис, доки в цій справі не сказала ще свого слова наша найвища наукова інституція, цим разом уже *Українська Академія Наук у Київі*.

Берлін, у лютому 1919 р.

Д-р В а с и л ь С і м о в и ч.

(С. 7—8)

¹ Організація, створена українськими вчителями 1917 р. у Києві для розвитку українського шкільництва (проведення практичних курсів з українознавства, видання підручників тощо). — *Упор*.

I. ЗВУКИ.

I. ЗВУЧНЯ І ПРАВОПИС.

25. Які звуки має українська мова, ми вже пізнали.

Колись було їх куди більше. Але ж бо українська мова стара, і з часом серед звуків позаходили великі зміни.

Багацько звуків по про па да ло зовсім (ѣ, ъ), багато по вит во р ю в а ло с я нових (й, і, ї, г)², багато по пе ре м і н ю в а ло колишнє своє значіння (ѣ, ы, і, е)³.

Стало ся це все не нараз, а протягом довгих століть. Ще й те пер сям та там, по закутинах України, живуть деякі давні звуки, як не в первісному значінні (н. пр., у Бойків та Закарпацьких Українців живе **ы**, там кажуть: “*быкы*”), то в дуже зближеному до давнього (н. пр., двозвуки в Чернигівщині на місці нашого *і з о* або *е*, пор. “*куйнь*” — замість “*кінь*”, “*нюис*” — замість “*ніс*”).

Був час, коли, може, всі Українці так балакали, та з розвитком мови це позмінялось.

Звучня.

26. Як життя цілого народу, як його мова, так і звуки в мові мають свою **історію**.

Тільки історією звуків у нашій мові нам займати ся ніколи. Це річ історичної граматики української мови, а наша граматика — практична. Ми спиняємо ся тільки на тих законах, що в же в на ш і й м о в і с к л а л и с я, й тільки ними займаємо ся.

Та частина граматики, яка обіймає звукові закони, зветь ся **звучня**.

Пізнати хоч найважливіші звукові закони нашої мови цікаво, бо ж вони від б и в а ю т ь с я на ці л і й її б у д о в і, відріжняють її від иньчих славянських мов, у першій лінії від московської й польської, й надають їй прикмету с а м о с т і й н о ї мови.

Правопис.

27. У практиці цікаво знати звукові закони вже через те, що на основі цих законів витворив ся й більш-менш уже устаткував ся у к р а ї н с ь к и й **правопис** — закони, як віддавати звуки мови на письмі.

² Звук **и** витворив ся зі змішання **ы**, й **і** (пор. наше: *ходити*, *риба* з московськ.: *хадіть*, *рыба*), подібно як у південнославянських мовах оба ці звуки злилися в один, і то в **і**; пор укр. **і** гл. §§ 50—57.

³ Про **ѣ** гл. § 51; укр. **е** ствердло, як у південнослав. мовах.

Український правопис у своїй основі **фонетичний** (грецьк. слово *φωνή* = голос, звук), опираєть ся на законі: **пиши, як чуєш**.

Але ж через те, що тоді кожний буде собі писати, як в і н ч у є, то й буде стілько українських правописів і стілько українських мов, скілько людей балакає українською мовою, бо ж кожний чує по свої о м у. Тому то, вибіраючи зі звукових законів те, що для мови сутнє, характеристичне, наш правопис містить у собі ще й багацько такого, що нам покинула **історія** мови, і далі лічить ся потрохи з тим, який **корінь** у якому слові, себто, із чого слово склало ся. Через те він уже тратить вартість чисто фонетичного правопису, а стає потрохи е т и м о л ь о г і ч н и м (грецьке слово *ἐτυμολογία* — наука про щось справжнє, про значіння слова), себто, зберігає декуди корінь слова (н. пр., пишемо: *човна*, хоч кажемо: *чоуна*, бо — *човен*).

Звичайно по граматаках одділюють одне від одного — звучню від правопису, і так, власне, і треба. Але ж у практичній граматиці цієї справи відділяти не будемо, а обговорювати мемо їх побіч себе; де тільки буде цього треба, побіч з в у к о в о г о закона все йти ме п р а в о п и с н и й, і навпаки.

II. УКРАЇНЬСЬКА АЗБУКА.

Азбука

28. Українська **азбука** або **абетка** (з грецька: а л ь ф а б е т або а л ь ф а в і т)⁴ налічує **33** значки, з яких 32 віддають п р и б л и з н о⁵ всі звуки нашої мови, а один (**ь**) має свою окрему службу (§§ 37, 38, 41). Ось вони:

А а (*а*)⁶, **Б** б (*бе*), **В** в (*ве*), **Г** г (*ге*), **Г** г (*ге*), **Д** д (*де*), **Е** е (*е*), **Є** є (*йє*), **Ж** ж (*же*), **З** з (*зе*), **И** и (*и*), **Й** й (*ий*), **І** і (*і*), **Ї** ї (*йї*), **К** к (*ка*), **Л** л (*ел*), **М** м (*ем*), **Н** н (*ен*), **О** о (*о*), **П** п (*пе*), **Р** р (*ер*), **С** с (*ес*), **Т** т (*те*), **У** у (*у*), **Ф** ф (*еф*), **Х** х (*хе*), **Ц** ц (*це*), **Ч** ч (*че*), **Ш** ш (*ше*), **Щ** щ (*шче*), **Ю** ю (*йу*), **Я** я (*йа*), **Ь** ь (*ір* або *мнякий знак*).

⁴ від назв перших двох буквів: **аз**, **буки** (церковно-слав.), **а**, **бе** (укр. і загально європ.), **альфа**, **бета** або по новогрецькому **віта** (грецьк.).

⁵ Пор. помітки в §§ 17, 24.

⁶ У дужках назва букви.

III. ЗВУКОВІ І ПРАВОПИСНІ ЗАКони.

29. Як у житті панує безнастанна боротьба за те, щоб л е г ч е прожити, так воно і в мові. Не тільки одне слово витискає друге, не тільки одна форма нахабно вдираєть ся на місце другої, але й один звук із другим бореть ся.

А в тій боротьбі один звук потягає за собою другий, один другому подає, кожний віддає денешко зі себе, себто, вони п р и п о д і б н ю ю т ь с я (асимілюють ся) до себе (§§ 65, 73), один в и т и с к а є другий зовсім (§ 62), то знов у тій боротьбі між два звуки в с у н е т ь с я третій (§ 65, § 63) і засяде собі місце так, що оба мусять із ним лічити ся...

Усе це робить мова, щоб і собі в л е г ч и т и ж и т т я, а людині, що нею говорить, з а о щ а д и т и е н е р г і ї, при порушуванні мовних приладів.

Нераз на око видаєть ся, що мова замість улегчувати собі роботу, спричинює собі труднощі. Це як до мови. От українська мова, всупереч иньчим, н. пр., московській, польській, німецькій і т. д., любить п о в н о т у — через те, задля цієї повноти, любить нераз д о д а в а т и деякі звуки, тоді як иньчі мови волять їх в і д к и д а т и (§§ 56, 66), вона любить і г о л о с и с т і с т ь (§§ 30—34), тоді як иньчі мови її уникають.

І з цими прикметами треба лічити ся, бо вони мову характеризують, відрізняють її від других.

IV. ГОЛОСОВІ ШЕЛЕСТІВКИ.

**На кінці
слова**

30. У иньчих мовах г о л о с о в і шелестівки (гл. табл. шелест. стор. 35) на **кінці слів** м о в к н у т ь, переходять у безголосі. В укра-

їнській мові кожне **б, д, дь, г, з, зь, ж, дз, дж** — **лишаєть ся** на кінці слова (у в и з в у к у) **голосовим** і в м о в і й, розумієть ся, н а п и с ь м і. Тому то ми г о в о р и м о й п и ш е м о:

хліб (а не як Москалі або Поляки кажуть — хлєп),
дід (не — діт), *мідь* (не — міть), *дзиг* (не — дзик),
віз (не — віс), *мазь* (не — мась), *гудз* (не — гуц),
ніж (не — ніш), *їдж* (не — їш, пор. моск.: еш).

Перед безголосими 31. І не тільки на кінці слова, але й **перед безголосими** шелестівками всі ці голосові шелестівки і в мові й на письмі задержують свою **голосовість**.

Кажемо й пишемо:

парубка (не як Москалі сказали б: парупка),
редька (не — ретька), *розвідка* (не — розвітка),
березка (не — беріска), *ніжка* (не — нішка) ⁷...

От і через те слівця: **без, від (од), під, над, об, перед (пред)**, чи вони самостійні слова (приіменики, §§ 283, 288, 289), чи зросли ся з другими словами в одне (приростки, §§ 95, 295), і далі приросток **роз-** (§ 110) ніколи ні в вимові, ні на письмі своїх визвучних голосових шелестівок на безголосі не заміняють. Через те ми кажемо й пишемо:

без	<i>без тебе, безпечний</i> (не — бес тебе, беспечний)...
від	<i>від тепер, відперти, одитовхнути...</i>
під	<i>під садом, підтягнути...</i>
над	<i>над полем, надколоти...</i>
об	<i>об тин, обсадити...</i>
перед	<i>перед тим, передплата, представник...</i>
роз	<i>розпитати, розкинути, розтерти...</i>

“з” перед безголосими 32. Те саме треба сказати про приіменик **“з”**, який н і к о л и не переходить у **“с”** (як, н. пр., у моск. мові), і ми мусимо балакати й писати:

з Полтави, з тюрми, з Кутів (гл. § 58).
з паном, з тобою, з Костем...

Коли ж це слівце **“з”** злило ся з другими ув одне (приросток), то воно перед ось якими **б е з г о л о с и м и** шелестівка-

⁷ Як би в деяких околицях, під польським (в Галичині, — тільки ж не Гуцули й не Покутяни, ці вимовляють як слід — на Поліссі, на західній Волині, в Холмщині), або під московським впливом (в північній Чернигівщині) діти в школі робили тут помилки на письмі (і балакаючи), то зараз треба їм підшукати відповідне слово, де **б г о л о с о в а** шелестівка стикалася з **г о л о с і в к о ю**, н. пр.:

парубка, бо: *парубок, жердка*, бо: *жердок* і т.д.

ми, перед: **п, т, к, ф, х** — переходить і в мові, і на письмі в безголосе “**с**”⁸, отже:

спекти, стерти, скинути, сфальшувати, схопити...

Але ж і перед безголосими: **с, ш, ц, ч** — чується й пишеться все “**з**”:

зїсти, зшиток, зчепити, зїдити...

не кажучи вже про **в, л, м**, де, звичайно, все чути й де пишеться “**з**”... отже:

звалити, зламати, змочити... (пор. моск.: свалить, сломить, смочить...).

Таксамо у зложених приєднаннях (гл. § 294) пишемо (й по більшій частині вимовляємо) “**з**” не — “**с**” отже:

зпід, зпонад, зпід, зперед, зпоза...

Безголосі перед голосовими **33.** За те ж, коли **безголоса** шелестівка здиблеться з **голосовою**, то ця остання робить її в мові (не — на письмі) **голосовою**, н. пр.:

кажемо:	<i>велигдень,</i>	пишемо:	<i>великдень,</i>	бо	— <i>великий</i>
"	<i>яг же,</i>	"	<i>як же,</i>	"	<i>який</i>
"	<i>прозьба</i>	"	<i>просьба</i>	"	<i>просити</i> і т. д.

“в” після голосівки **34.** Шелестівка “**в**” після голосівки скрізь, де б то не було і з чого вона не склалася б (§ 35), у мові перейшла в нас на “**у**” н. пр.:

кров (кажемо — *кроў*)
дївчина (кажемо — *дїўчина*)
лавка (кажемо — *лаўка*)
човни (кажемо — *чоўни*)...

У правописі того “**у**” після голосівки ніде не зазначаємо, а всюди пишемо “**в**”⁹, — і то навіть у тих випадках, коли “**у**” витворилося з “**л**” (гляди під § 35 б, г), отже:

⁸ хоч, н. пр., у Нечуя-Левицького знайдете: *зкинати* і сям, і там так і балакають; за те той же письменник пише: *с тобою, с тебе*.

⁹ Таке *ў* (в) мають іще Білоруси, і вони зазначають його окремим значком *ў*, н. пр.:

кроў, кароўка (корівка), *поўны* (повний) і т. д.

читав (по моск.: читаль)
волок (московськ.: волкъ)
повний (по моск. полный)...

Тільки після “у” шелестівка “в” чується як “в”, але ж далеко не так, як у московській або в польській мові, де його чути як легке “ф” (укр.: *чув, обув* Москаль вимовив би близько до: *чуф, обуф*). Це “в” сильно голосове, що близько підходить до “ў”¹⁰.

На кінці слова або і складу після шелестівки “в” т р а т и т ь трохи зі своєї голосистости, але теж далеко ще йому до московського або польського “ф”, н. пр.:

черв, нерв, червня...

При цьому “в” уста заокруглюють ся немов до “у”, а долішніх губ не прикладаєть ся до горішніх зубів (пор. стор. 33, образ 1, 7, 9) як це роблять у таких випадках Поляки або Москалі (вони вимовляють: черф, нерф, червфня — пор. польськ.: черфца).

“Л”
у визвуку

35. В українській мові в дієсловах — у чоловічому роді минулості (§ 243) — кінцеве “л” (у визвуку)

а)
після голосівок

а) після голосівок перейшло в “у” (п и ш е м о “в”), н. пр.:

(вона)	<i>каза-ла,</i>	(вони)	<i>каза-ли</i>	але (він)	<i>каза-в</i>
”	<i>пи-ла,</i>	”	<i>пи-ли,</i>	”	<i>пи-в</i>
”	<i>ї-ла,</i>	”	<i>ї-ли,</i>	”	<i>ї-в</i>
”	<i>коло-ла,</i>	”	<i>коло-ли,</i>	”	<i>коло-в</i>
”	<i>кину-ла,</i>	”	<i>кину-ли,</i>	”	<i>кину-в ...,</i>

Колись так і писав український письменник *Маркіян Шашкевич* у “Русалці Дністровій”, але ж цей знак теж не прийняв ся.

¹⁰ Узагалі укр. “в” шелестівка дуже голосова, — тим і пояснюєть ся її перехід ув “у” — так, що незнайомлений із московською мовою Українець московські слова: *сволочь, свыше* вимовляти ме: *зволочь, звише* і т. д., пор. іще вгорі § 32.

б) після шелестівок б) після шелестівок: **п, б, с, з, р, к, г, х** — **в і д п а л о, н.** пр.:

(вона)	<i>осліп-ла,</i>	але —	(він)	<i>осліп</i>
"	<i>скуб-ла,</i>	"	"	<i>скуб</i>
"	<i>тряс-ла,</i>	"	"	<i>тряс</i>
"	<i>ліз-ла,</i>	"	"	<i>ліз</i>
"	<i>умер-ла,</i>	"	"	<i>умер</i>
"	<i>товк-ла,</i>	"	"	<i>товк</i>
"	<i>застряг-ла,</i>	"	"	<i>застряг</i>
"	<i>оглух-ла,</i>	"	"	<i>оглух...</i>

Деколи випадає "л" і після "д" (§ 271, 2):

(вона)	<i>зблід-ла,</i>	але —	(він)	<i>зблід</i>
"	<i>обрид-ла,</i>	"	"	<i>обрид</i>

в) Але ж загалом як перед "л" повинно стояти **т, д**, то ці **т й д** випадають перед "л", і тоді "л" із попередньою голосівкою творить **д в о з в у к** (переходить ув "у"), н. пр.:

(вона й він)	<i>клад-е</i> —	(вона)	<i>кла-ла,</i>	але —	(він)	<i>кла-в</i>
"	<i>плет-е,</i>	"	<i>пле-ла,</i>	"	"	<i>плі-в...</i>

Заввага. В іменників "л" на кінці слова (у визвуку) в **л і т е р а т у р н і й** мові всюди зберегло ся, отже:

орел, котел, стіл, віл і т. д.¹¹

в) **ол+шелестівка** г) У визвуку **складів** кожне **ол** із наступною шелестівкою в українській мові теж перейшло в **оў** (пишемо **ов**), отже:

<i>вовк</i>	(пор. московськ.:	<i>волкъ)</i>
<i>повний</i>	(<i>полный)</i>
<i>човна</i>	(<i>челна)</i>
<i>натовп</i>	(<i>толпа) і т. д.</i>

¹¹ У покуцьких говірках (на Буковині) і тут "л" перейшло в "у". Там кажуть:

стів (стіл), *орев* (навіть відміняють: орева), *котев* (таксамо: котева), пор. у Федьковича:

От вигреби поволеньки по́пів (=попіл) з печі. (Ангель-хранитель).

**“Г” на кінці
складів**

36. Голосова шелестівка **“г”** на кінці слів трохі німіє й деколи відпадає, н. пр.:

кажемо: *Бог,* але — *спасибі*
” *четверга,* ” — *четвер...*

Тільки ж, німіючи, укр. **“г”** в шелестівку **“х”** (як у моск. мові) не переходить; через те у словах

одяг, поріг, Бог, луг...

усе мусить бути чутти **“г”** — не **“х”**.

V. МНЯГЧЕННЯ.

1. НОВЕ МНЯГЧЕННЯ.

37. Як зубні шелестівки — **т, д, с, ц, з**, та ще й плавкі — **л та н** зійдуться з мнякими голосівками, такими, що мають перед собою **й**, себто, з: **я, є, йо, ю, ї** (§ 16), то вони переставляють бути собою, язик підходить трішки вище, до твердого піднебіння, і з тих звуків творяться вже:

ть, дь, сь, зь, ць, ль, нь.

або, як кажемо, ці шелестівки: **мнягчаться.**

**т, д, с, з,
ц, л, н**

У нашій мові тепер **тільки ці** шелестівки, себто: **т, д, с, ц, з, л, н**¹² **можуть мнягчитися**, більш **ні одна** (у московській мові ще **й, н. пр.**, губні — пор.: *голубь, кровь* і т. д.), і тільки після цих шелестівок на письмі може стояти **ір** (ь).

**Мнягчення
у правописі**

38. Але ж цим знаком зазначається мнягчення після цих шелестівок тільки:

а) на кінці слів і складів, у визвуку, н. пр.:

батько, мідь, письмо, мазь, швець, банька, жаль... і

б) перед **о**, н. пр.:

дьоготь, нього, льоду...

¹² Ось ціле гарне речення, зложене з цих початкових буквів:
“Треба, друже, з цілого серця любити народ!”

Зрештою, перед голосівками зазначається м'ягчення **м'якими голосівками**, себто, знаками: **я, є, ї, ю**. То так

кажемо:	<i>тьажко</i> , —	пишемо:	<i>тяжко</i>
"	<i>синьє</i>	"	<i>синє</i>
"	<i>на нозьі</i>	"	<i>на нозї</i>
"	<i>больу</i>	"	<i>болю...</i>

Середнє “л” (л) **Заввага.** У деяких говорах (на Буковині, на Полтавщині) чується середнє “л”, щось наче:

лавка, слава, лебідь, ломити, луснути...

Таке ж середнє “л” (л) подибується в західній Україні (Станиславщина) та в Київщині в деяких таких випадках, як:

тілки, більше, начальник

і деякі письменники пишуть на тому місці тверде “л”¹³.

У письменницькій мові прийнято в таких випадках усюди зазначувати м'якість *л* і писати:

*ті**л**ьки, бі**л**ьше, си**л**ьне, маза**л**ьниця і т. д.*

М'ягчення двох шелестівок

39. Як у мові йдуть після себе дві м'які шелестівки, то на письмі зазначаємо м'якість тільки останньої, н. пр.:

кажемо:	<i>кість,</i>	пишемо:	<i>кість</i>
"	<i>різнья,</i>	"	<i>різня</i>
"	<i>намісьцьі,</i>	"	<i>місці¹⁴...</i>

¹³ пор. Тим то мова його **найбільше** скидається на мову Якова Марковича. Зараз пошлю до волосного, нехай висилає **мазалниць та вшивалників** (Нечуй-Левицький, том VIII, 7. стор.). Вона пожалувала **тілки** через те, що всі їй понадбридали. Мати плазувала перед панством, хоч і не так **силне**, як тепер (Кримський-Лаговський, 23).

¹⁴ Деякі письменники, боячись, щоб кому не подумалося вимовляти з-московська, що тільки остання шелестівка м'яка, дуже вперто зазначували завсіди м'якість обох шелестівок.

Ось Нечуй-Левицький писав усе:

оповідання, а далі: *слідком, гості, латиньською мовою* (Повісти, VIII)...

мняке “л” Тільки мняке “л” усюди лишаєть ся м н я к и м, коли воно тільки на кінці складу.

Вимовляємо й пишемо: *читальня*, не — читалня
 ” *пальці* ” палці..., хоч
провалля, весілля, бо тут подвоєна шелестівка (гл. § 61).

св, зв, цв, см Таксамо не зазначаємо мнякого с, з, ц у незложених словах, як після них ідуть губні шелестівки (п, б, м, в), і потім іде “я” або “і” (з “ѣ”, гл. § 51), тому

кажемо:	<i>світ,</i>	пишемо:	<i>світ</i>
”	<i>звір,</i>	”	<i>звір</i>
”	<i>сьміх,</i>	”	<i>смїх</i>
”	<i>цвях,</i>	”	<i>цвях</i>
”	<i>свято,</i>	”	<i>свято</i>

Навпаки ж, вимовляти з-московська так, як написано (світ, звір, цвях) ніяк не можна. Мнякі с, з, ц в таких випадках — це дуже характеристична прикмета української мови, і в вимові до того треба дуже додивлятися.

Але жу зложених словах, або якщо “і” склалося з “о” (гл. § 52), чують ся с, з твердими, н. пр.:

спішити (пор. рос. спѣшить), *спінути* (мос. вспомнить),
звірити ся (пор. віра, рос. свѣрится), *звід* (пор. мос. сводъ) ¹⁵.

¹⁵ У Куліша читаємо:

корисьть, завзяття, сьцілив, озвецьця, пісьля, на мосьті, сьсяе і навіть — на *серьці, котляр* (приклади взяті із “Позиченої Кобзи”, Женева, 1897).

Таксамо додивляєть ся до цього Кримський:

пісьля, поясньяла, поясню, пісьню (Лаговський)...

Західно-українські письменники донедавна додержували ся на письмі мнягчення цих с, з, ц, але ж тепер уже закинули (Грамматика проф. Стоцького каже таки писати *світ, звір...* і.т. д.). Із наддніпрянських письменників так писав постійно Нечуй-Левицький (*свято, сьпів, сьміх, пересьвідчився, несьвідомо* — Повісти, VIII), і передусім чуткий на всі цікаві явища в мові — Куліш. Ось кілька виписків:

ськ, цьк, зьк 41. За те як у слові чується на кінці (наросток, §§ 95, 179, 26) **-ський, -цький**, а далі: **-исько, -їсько** (§ 139), то всюди, в мові й на писемі зазначаємо м'якість **с, ц**¹⁶, отже:

Артемовський, людський...
Старицький, Хмельницький...
пасовисько, псисько...

Під впливом цих наростків вже й деінде **с, ц**, а також і **з**, якщо вони стоять перед **к** — **м'ячать ся**. То так кажемо й пишемо:

ськати (пор. церк.: *искати*), *зіськати* (правди не...),
військо...
цькувати, цяцька, лопуцьки, багацько, зненацька...
близький, низький, совзький, різький...

Губні шелестівки 42. Губні шелестівки — **п, б, в, ф, м** — в українській мові **не м'ячать ся**, вони все **тверді**, де б вони не стояли¹⁷.

От і через те після них ніколи не можна писати **м'якого** знаку, а голосівки: **я, є, ю, ї**, якщо вони стоять після губних, мають свою питому вартість, себто:

я = йа (*п'яний=п'йаний*)

пересьпів, свѣт, зьвїздами, свѣтлиця, свѣятий ("Позичена Кобза", Женева, 1897).

Таксамо **Кримський**: *на сьмітнику, насьмішкувато, осьвіта, несьвідомо, свѣятонька...* (Лаговський).

Що більше — **Куліш** пише: *дзьвін, свѣій* — хоч тут "і" склалося з "о" — і м'ягчення не дуже дочувається, і **Нечуй**: *присьпішили, зьмінить* (Повісти, VIII), хоча це слова зложені.

¹⁶ Ці "с" та "ц" вимовлялися колись твердо, як у московській мові, але ж вони вподібнолися до "к", яке знов під впливом "и" посунулося наперед до зубів. Це прикмета **включно** української мови; м'яких наростків: **-ський, -цький** — немає ні в одній славянській мові (гл. ще § 49).

¹⁷ Маленький виїмок творить вимова слів: *свято, свѣятий, цвях* [і загалом тих слів, де є **дві шелестівки**, як ось: *черв'як, тьмяник, цвѣохнути...*], то в деяких околицях чується не: *свѣйато, свѣйатий, цѣвѣях*, а так якось наче: *свѣѣато, свѣѣатий, цѣѣях* (через те у **Словарі Грінченка** пишеться *свѣятий, свято, цвях* — без апострофа — і **Драгоманов** писав *свѣатий*, не — *свѣатий*). Та ці слова ще й вимовляють ся: *сѣѣато, сѣѣатий, цѣѣях*, а навіть *сѣѣато, сѣѣатий*.

є = **йе** (*бе́мо=б~~ь~~йемо*)

ю = **йу** (*влюн=в~~ь~~йун*)

ї = **йі** (*сімі=с~~ь~~йміі*),

а не так, як у московській мові, де вони мають значіння: **а, е, у, і** — з мнякою попередньою шелестівкою.

Заввага. Знаючи це, що губні шелестівки в українській мові не можуть м'ягчити ся, ми їй не потребуємо після них писати ані **апострофа** (') [як це за Грінченком зараз пишеться по всіх часописах та в усіх урядових виданнях Наддніпрянщини (гл. § 92)] ані **“ъ”** [як радив і писав Нечуй-Левицький і як за порадою комісії Академії Наук¹⁸ пише багато письменників (§ 92, 2)], ані переписувати **я, є, ю, ї** через **йа, йе, йу, йі** [як це робить деколи Кримський], і вже зовсім неможливо писати **“ъ”** [як це бачимо у “Словарі Уманця і Співки”]¹⁹ і т. д.²⁰ Треба виходити від законів **своєї** мови, не — чужої, від знання **своєї** граматики, не — чужої, а що Москалі могли б, н. пр., наше *п~~ь~~ять* прочитати за *своє п~~ь~~ять* — то нехай! Наша граматика писана задля нас, на основі **наших** законів, отже

наше: *п~~ь~~ять* треба читати як: **п~~ь~~й~~ь~~ать**

” *в~~ь~~язати* ” ” ” **в~~ь~~й~~ь~~язати**

” *і~~ь~~мя* ” ” ” **і~~ь~~м~~ь~~й~~ь~~а** і т. д.

Р **43.** Після **“р”** теж ніколи мнякого знаку не ставить ся, хоч у багатьох околицях України (Лівобережжя, Гуцульщина, Покуття, Буковина)

¹⁸ Цю відомість узято із брошури *В. Науменка*: Загальні принципи українського правопису, Київ 1917, стор. 15.

¹⁹ “Словарь російсько-український” — чотиритомний словник, виданий у Львові протягом 1893—1898 рр. Його укладачами були *М. Уманець* (псевдонім *М. Комарова*) та *А. Співка* (груповий псевдонім співавторів *М. Комарова* — членів Одеської української громади); другий в Україні російсько-український словник. — *Упор.*

²⁰ Виходить, що, н. пр., слово *п~~ь~~ять* пишуть у нас іще так:

п'ять (Грінченко), *п~~ь~~ять* (Нечуй-Левицький), *п~~ь~~я~~ь~~ть* (Словар Уманця, Куліш, Кримський), та ще Кримський пише:

П~~ь~~й~~ь~~ер, суб~~ь~~й~~ь~~ективний, п~~ь~~й~~ь~~еса, хоч: хлоп~~ь~~я~~ь~~тко, рум~~ь~~яно, прислів~~ь~~я (Лаговський). Нечуй-Левицький пише:

п~~ь~~яного, сім~~ь~~я, а навіть: з~~ь~~еднання, з~~ь~~ідено, з~~ь~~явищ (Повісти, VII) і стоїть проти апострофів.

А все це задля того, щоб відрізнити українську вимову губних перед мнякими (йотованими) голосівками від московської.

воно живе і м'яко вимовляється (пор. літер.: *рямка, рятувати, рябий, буряк* і т. д.). Треба писати:

косар не — косарь
Харків " — Харьків
тюрма " — тюрма... ²¹

Шелестівку "р" перед: **я, є, ю, ї** вимовляють у нас р і ж н о,
 то як: **рйа, рйє, рйу, рйї,**

то немов: **ріа́, ріє́, ріу́, рії́,**

то знову немов: **р'я, р'є, р'у, р'ї** (*пір'я, пір'я, пір'я*).

ч, ш, щ, ж

44. І після **шипучих** — **ч, ш, щ, ж** — в українській мові ніколи не може бути м'якого знаку. Ці шелестівки всюди тверді (тільки в деяких говірках, н. пр., у Гуцулів, на Підгіррі, подекуди на Буковині та на Київщині вони м'які) ²². Після них рідко стоять і м'які голосівки, а коли стоять, то їх таке значіння, як після губних, н. пр.:

ніччю = нічч^йу,
підніжжя = підніжж^йа,

або просто вимовляється твердо:

ніччу, підніжжа...

Ці всі закони м'ягчення витворила мова новітніми часами. Й через те це м'ягчення ми зовемо **новим**.

2. СТАРЕ М'ЯГЧЕННЯ.

45. **Колись** ув українській мові м'ягчилися ще й **губні** шелестівки, і **заднепіднебінні**, тай і **зубні** инакше м'ягчилися, ніж тепер. М'ягчення це наступало не тільки в таких випадках, як зараз, але ще й перед "е" та "и" (тепер — ні).

²¹ Урядова правопись (грінченківка) зазначає м'якість "р" (гл. § 92), Кримський його не зазначає: *книгар* (Лаговський). Стефанік пише: *церькова* і таксамо Федькович.

²² Через те Хоткевич свій роман із гуцульського життя озаголовив "*Кам'яна душа*", і в Стефаніка в розмовах люде балакають: *шьо* (=що), *чьис* (=час), *пичь, шьисте* (=щастя). Таксамо пише Нечуй-Левицький: *курчат, мережять, вчяться* (Повісти, VIII) й Федькович: *душя, бжьоли* (Ангел-хранитель).

Ці форми м'ягчення передала нам мова зі своєї історії — і через те це м'ягчення ми звемо **старим** або **історичним**.

- Губні:** **46.** І так губні прибирали “л” перед м'якими голосівками, тому то ми тепер кажемо й пишемо:
- а) л любити, але — *люблю*, а тепер уже після того: *люблять* (мос. любятъ), гл. § 276
 лупити, але — *луплю*, а тепер уже після того: *луплять* (мос. лупятъ)
 ломити, але — *ломлю*, а тепер уже після того: *ломлять* (мос. ломають)
 здоровий, але — *здоровля* (мос. здоровье)
 і т. д.²³

Цікаво, що тепер уже в майже всіх говірках України в деяких випадках до **м**, **п**, якщо після них іде “я”, втиснуло ся “н”. Таким чином побіч

б) н	<i>імя</i> (ім'яа)	чується	<i>імня</i>
	<i>мякий</i> (м'який)	”	<i>мнякий</i>
	<i>мята</i> (м'ята)	”	<i>мнята</i>
	<i>мясо</i> (м'ясо)	”	<i>мнясо</i>
	<i>розіпяти</i> (розіп'яти)	”	<i>розіпняти</i> і т. д.

Вживати можна в літературній мові обох форм:

імя й *імня*, *мя(г)кий* і *мнякий*.

- Зубні.** **47.** Так само досі ми кажемо й пишемо в літературній мові:

платити — *плачу* (не — платю), *плачений*
ходити — *ходжу* (не — ходю), *прохожий*
мусти — *мушу* (не — мусю), *примушений*
возити — *вожу* (не — возю), *вожений*
хрестити — *хрещу* (не — хрестю), *хрещений*
їздити — *їжджу* (не — їздю) — *виїжджений*...

(про нарічеві форми, що в дужках, гл. § 276 — примітка).

²³ Є такі говірки, що такого м'ягчення вже не знають, н. пр.: Підгір'яни, Гуцули, які говорять: *любю*, *лупю*, *здорове*, гл. про це докладніше § 276, примітка.

Так і пише декуди Стефаник (у розмовах) і Федькович.

Виходить, що в деяких випадках колись м'ягчилися **зубні**, так, що

т	переходило на	ч	
д	"	"	дж, ж
с	"	"	ш
з	"	"	ж
ст	"	"	штч = щ (кожне зокрема для себе м'ягчило ся)
зд	"	"	ждж (")

і те м'ягчення й досі обов'язкове.

Заднепіднебінні "г" 48. Таксамо у спадщині лишила нам мова м'ягчення заднепіднебінних — **к, г, х**, та гортанного — **г**.

Кажемо: *потік*, але кличемо: *поточе!*, купаємось: *у потоці*.
 " *Бог* " " *Боже!* наша надія: *в Бозі*
 " *гріх* " " *гріше!* каємось: *у грісі*
 " *хурдига* " " *сидять: у хурдизі* ²⁴.

а далі кажемо:

точити, божитися, грішити...

То так здавна, й до сьогодні, в деяких формах (у відміні, гл. §§ 151_{6,7}, 158₁, 265₆, 273, й як творимо слова)

к	перед	е, и	переходить у	ч,	перед	ї	у	ць
г	"	е, и	"	ж	"	ї	"	зь
х	"	е, и	"	ш	"	ї	"	сь
г	"	"	"	"	"	ї	"	зь

3. МНЯКЕ "Ц".

49. Дуже цікавою зокрема й оригінальною прикметою української мови являється **м н я к е "ц"** ²⁵ (гл. §§ 37, 41). Воно

²⁴ Останнього м'ягчення московська мова не знає (пор.: потокъ, порогъ, грѣхъ), а й форм: *вовче, пороже, гріше* зовсім нема. За те для української мови це м'ягчення дуже цікава й своєрідна прикмета.

²⁵ Є діалекти, що не знають м'якого "ц", н. пр., Покутяни (під Коломиєю), Підгір'яни, на Буковині. Через те у творах *С т е ф а н и к а*, у словах, які він укладає в уста селян, не знайдете м'якого "ц"; він пише, н. пр.:

хлопец, речинец, нівец, кінца, клевами, полотенца, цу (зиму), *шибеницу*... (приклади зі збірки: *М о є с л о в о*).

появляєть ся передусім у і м е н и к і в на: **-ць, -ець, -ця, -иця** (§§ 130, 132, 113_{1а, 2а, 3а}), н. пр.:

*Гриць, місяць...
кравець, Українець, заець...
вівця, праця...
удовиця, паляниця...*

Це мняке “ц” лишаєть ся в усіх цих словах у цілій відміні з виїмкою перед “е” (гл. §§ 153, 160), н. пр.:

(нема) *Гриця*, (кличемо) *Грицю!*, (є) *Гриці*, (нема) *Гриців...*
” *Українця*, (є) *Українці*, (даємо) *Українцям...*
” *вівці*, (бачу) *вівцю*, (нема) *овець, у вівцях...*
” *вулиці*, (нема) *вулиць*, (тішуся) *вулицями...*

І в імеників на **-це** являєть ся в відміні (з виїмкою перед “е” гл. § 170) мняке “ц”, н. пр.:

яйце — яйця, яйцю, в яйці, яєць, яйцями...

І в и н ь ч и х ч а с т и н а х мови появляєть ся мняке “ц”, хоч на кінці, хоч у середині слова, хоч і на початку, н. пр.:

*ниць, горилиць, навпростець, навправці...
кравцювати, працювати, тупцювати...
працьовитий, цяцянка...
цілий, цілувати, ціль, ціна, цюрком...*

Про мняке “ц” перед “к”, гл. § 41.

Мнякого “ц” не має ніодин славянський нарід, і рідко котрий може вимовити його як слід ²⁶.

Те саме бачимо в Ф е д ь к о в и ч а: *удовец, коверец...* (Жовнярка). Декуди й на галицькому Поділлі (гусятинський повіт) кажуть:

хлопец, кравец, швец, овец... — хоч *хлопця, хлопцям, вівцю, шевця* (у визвуку все тверде тільки **-ець**) а далі: *місяць, вулиць...* і т. д.

²⁶ Тим то і сміють ся наші люде з Москалів, які ніяк не вимовлять слова: **паляниця**.

VI. УКРАЇНСЬКЕ “І”.

50. В українській мові голосівка “і” грає важну роль. Тих “і” є кілька. Вони різно вимовляють ся (отже й пишуть ся), бо й із різних звуків повитворювали ся.

“і” з “ї”

Передусім є таке “і”, яке ніколи у слові не змінюється. Це “і” все м’ягчить ті шелестівки, що на основі українського закону м’ягчення (§ 37) дають м’ягчитися, себто, т, д, с, з, ц, л, н. На письмі таке м’ягчення зазначається значком “і” (м’яке і). Це “і” відповідає старославянському й московському “ѣ” (ять). То так пишемо:

тіло (“і” ніде не змінюється: тіла, тілу, тілом і т. д.), *діло*, *сіно*, *зівати*, *цілий*, *пильніщий*... (вимовляється: тыло, дыло, сыно, зывати, цылий, пильныщий)

— але попри те:

вітер, *біда*, *піхота*, *мідь*, *різький*... (з т. зв. твердим “і”, бо г у б н і й “р” не м’ягчать ся).

Таке і (і) подибується в дієсловах наворотових (§ 225_{1в}), якщо в коріні (§ 96) їх є “е”, н. пр.:

плету, але — (часто) *заплітаю* (мос. уплетаю)

лечу, ”(нераз) *літаю* (мос. летаю)

все з “м’яким” і, бо після: л,

мету, ” (часто) *вимітаю* (мос. выметаю)

гребу, ” (часто) *загрібаю* (мос. загребаю)

все з “твердим” і — бо після: м, р.

І тут у с ю д и л и ш а є т ь с я і (і): *літаю*, *літаєш*, *літати*, *вимітаю*, *вимітати* і т. д.

“і” з “о”, “е”
(ікання)

52. Є ще таке “і”, що вийшло з “о”, або “е”.

Тут витворили ся окремі закони, коли “о” та “е” переходять у “і”. Кажемо, н. пр.:

(нема) *ро-ва*, але (є) — *рів*, (нема) *со-ли*, але (є) — *сіль*

” *но-са*, ” — *ніс*, ” *но-чі*, ” — *ніч*

(є) *се-ло*, але (нема) *сїл*, (нема) *о-се-ни*, але (є) — *о-сїнь*

ве-се-лий, але — *ве-сїл-ля*,

ка-ме-ня, — *ка-мінь*...

Отже як “о” або “е” з відчиненого складу переходять у зачинений (гл. § 9), то замість “о” та “е” появляється “і”.

Тільки ж ці оба “і” не однакові. Те “і”, що вийшло з “о”, не м’ягчить попередньої шелестівки, тому на письмі зазначаємо його “і” (твердим “і”); те ж “і”, що повстало з “е”, м’ягчить ті шелестівки, що дають м’ягчитися (§ 37) в українській мові (т, д, с, з, ц, л, н), отже так, як при “і” з “ѣ” (§ 51) — і це м’ягчення зазначаємо т. зв. м’яким **і=і**.

Це т. зв. **закон ікання** в українській мові ²⁷.

²⁷ На око здається, що він не всюди переведений *послідовно*, але це тільки на око, і ті, “виїмки” ікання мають свою причину то в історії мови, то в чому іншому. Ось ці, “виїмки” — склад зачиненний, ікання **нема**:

1. при відміні, в закінченнях, н. пр.:

чоловіком, не — *чоловікім*, бо **-ом** (гл. § 150) закінчення (на повстання якого дає пояснення історія мови, гл. під 7),

королем, не — *королім*, бо **-ем** (гл. § 153) закінчення,

несеш, не — *несїш*, бо **-еш** (гл. § 246) закінчення і т. д.

2. при відміні, як “о” або “е” випадують, н. пр.:

сон, не — *сін*, бо кажесть ся: (нема) *сна*, (тішу ся) *сном* (“о” всюди випадає),

день, не — *дїнь*, бо кажесть ся: (нема) *дня*, (кілька) *днів* (всюди “е” випадає)... про це гл. відм. §§ 151, 154,

3. якщо в відміні “о” або “е” вставлені, н. пр.:

вікон, не — *вікін*, бо “о” вставлене між “к” і “н” (§ 168, 5),

сестер, не — *сестір* бо “е” вставлене між “т” і “р” (§ 158, 2), пор.: *сестра*, *сестри*... гл. ще § 171₄,

4. в таких словах, де є: **оро**, **оло**, **ере** (повноголос), н. пр.:

горох, *голод*, *очерет*...

хоч тут уже почало сильно входити “і”, й ми кажемо вже:

голів, *борід*, *сторін*, *корів*, *воріт*, *беріг*, *поріг*... гл. §§ 158₂, 151₂,

5. у таких словах, що стоять під сильним церковним впливом, н. пр., кажемо:

Господь Бог (церк.), але *Пан Біг* (народне),

богдапрости (церк.), але *спасибі* (народне)...

6. в дуже рідких випадках і наголос впливає на те, чи ікання є, чи його немає, тільки ж таких випадків дуже мало, ось вони:

наро́д але — *на́рід*

во́льний але — *ві́льний*

во́йна але — *ві́йна*

зго́дний але — *згі́дний*

само́тний але — *са́мітний*...

Тому то у слові *ніс* (носа) вимовляємо “і” т в е р д о (пишемо: і),
 ” ” *ніс* (нести) ” ” “і” м н я к о (пишемо: ї),

Так само пишемо: *тік* (току), але — *тїк* (текти),
сіль (соли), але — *сїл* (село),
постїл (постоїлі), але *постїль* (постелі),

а далі: *діл* (долу), ” *дїль* (ділити — “і” не змінюється),
ліз (лоза), ” *лїз* (лізти) і т. д.

53. Якщо “о” стоїть на початку слова й на осно-
 ві закону ікання мусить переходити в “і”, бо
 склад зачинився шелестівкою, то “і” дістає зпе-
 реду “в” (роззів, гл. § 66), отже так:

о—ві
о-вес, але — *вів-са*
о-тець, ” — *віт-ця*, (але: пан-отця — церк.)
о-рел, ” — *вір-ла*, (хоч і — *орла*)
о-вець, ” — *вів-ця*, атак само
від, *він* і т. д.

Щодо “від”, то воно в нашій мові вживається
 побіч “од”. Радимо писати так, як це роблять
 кращі наші письменники, а саме — “від” тоді,
 як п о п е р е д н е слово кінчить ся г о л л о с і в к о ю; як же
 воно кінчить ся ш е л е с т і в к о ю, то краще вживати “од”²⁸.

7. тай іще в багатьох випадках, що або мають свою причину в істо-
 рії мови (н. пр., *вовк, повний, борщ, кров, торг, смерть, серп, верх* і
 т. д.), або склалися **припадково**, на подобу иньчих форм
 (аналогічно), н. пр.:

істот, підвод, вечер (вечеря)...

Через те саме нераз маємо ікання там, де не повинно б
 його бути, бо склад о д ч и н е н и й, н. пр., кажемо:

кілок, хоч “кола”, бо: *кілка, кілкові, кілки* — усюди є “і”...

кінець, побіч: *конець*, бо: *кінця, кінцеві, кінці*...

стілець, побіч: *столець*, бо: *стільця, стільцеві*...

Це “і” теж дісталось сюди на подобу иньчих форм.

Під впливом “ікання” вже й таке “і”, що н і д е не повинно змі-
 няти ся (із **ѣ**), змінюється в словах:

річ, ведмідь,

і ми кажемо: *речі, ведмедя* і т. д.

²⁸ А так, то деякі письменники вживають виключно або од (Нечуй-
 Левицький) або від.

Пор. Волохата тїнь од них упала на стїл. Немов аж потемнїло в хатї від них, покращало (В а с и л ь ч е н к о).

Це відносить ся до “від”, якщо воно і злило ся з другим словом ув одне (приросток).

Пор. Прийде, запевне, той день, що ми відпочинем од мук (Г р і н ч е н к о — П і д х м а р н и м н е б о м, Л ь в і в).

“і”
в прикметників

54. Ще є таке “і”, яке повстало зі стягнення (в називн. відм. множини у прикметників, гл. §§ 119, 201), н. пр.:

гарн-і, добр-і, син-ї, лис-ї — повстало із:
гарн-ий, добр-ий, син-її, лис-її

Це “і” або не мнягчить попередньої шелестівки (§ 199), або мнягчить її (§ 201), коли вона даєть ся мнягчити (т, д, с, з, ц, л, н, § 37).

Коли прикметник кінчить ся на -ий (-а, -е), то “і” не мнягчить попередньої шелестівки, й тоді пишеть ся т в е р д е і (§ 199), н. пр.:

товстий (пан) — товсті (пани)
рудий (вус) — руді (вуса)
босий (чоловік) — босі (люде)
сизий (сокіл) — сизі (соколи)
куций (хвіст) — куці (хвосты)
білий (кінь) — білі (коні)
чорний (кіт) — чорні (коти)...

У тих прикметників усюди, де тільки чути “і”, треба вимовляти шелестівки перед “і” твердо й писати “і”, н. пр.:

(приглядаємось) сизий (зозулі)
(малюємо на) білим (полотні)
(пишемо на) товтим (папері)
(черевик на) босий (нозі)...

Коли прикметник має закінчення -ий (-я, -е), то всюди, де чути “і”, воно мнягчить попередню шелестівку (як вона дає мнягчити ся), й тоді пишеться “ї” (§ 201), н. пр.:

синий (папір) — сині (папери)
гусий (дзюб) — гусі (дзюби), а далі
(пишу) синім (олівцем)
(сиджу в) останній (лавці)
(приглядаюсь) тутешній (людині) і т. д.

“і” після голосі- 55. а) Після г о л о с і в о к кожне українсь-
 вок і в назвуку ке “і” в українських словах (і в чужих,
 гл. § 75₇) вимовляється як **йі**, **й** на і в письмі
 зазначається т. зв. м'яким **і** (**й**), н. пр.:

Україна, моєї, поїти, шиї, добродії, Чугуїв...

б) На п о ч а т к у с л о в а пишеться і м'яке (**й**), і тверде **і**, відповідно до того, як чується:

імовірний, імня, але — їхати, їсти...

в) Про “і” в чужих словах гл. § 75.

ЗАВВАГА. У переважній більшості українських говірок різниця між “твердим” (із “о”) і “м'яким” (із “е”, “ѣ”) “і” затерлася (в Херсонщині, на Полтавщині, на Підгіррі, на Буковині і т. д.) і *всюди* шелестівки перед “і” вимовляються *м'яко* (отже: *свил і сіль, постыл і постыль, тык [току] й тык [текти]*). Через те, та ще зі страху, щоб із українським “і” не склалося по школах те ж, що з московським **ѣ**, яке морочило голову дітям, майже всі письменники Наддніпрянщини й за ними й Комісія при Академії Наук висловлюють ся проти писання “і” після зм'ягчальних (§ 37) шелестівок. Через те ж саме й сучасний урядовий правопис його в таких випадках не вживає (гл. § 92, ₅). Ясна річ, що порівняння з московським “ѣ” тут бути не може, бо в московській мові “ѣ” й “е” визначають один і той же звук, а тим часом “і” й “й” й вимовою шелестівок перед ними й повстанням своїм — це д в а р і ж н і з в у к и. Усі письменники й автори граматики, — усі згідно підносять, що воно так, що це різні звуки²⁹, але ж усе таки стоять за скасування “і” після шелестівок і вживають його тільки п і с л я г о л о с і в о к, у значінні **йі** (*мої, твої, їхати*, гл. вище § 55, § 92, ₅), хоча рівночасно лишають **я, є, ю** в їх подвійній ролі (гл. *яйце — коня, поєдинок — синє*). Через те затирається д у ж е х а р а к т е р и с т и ч н а п р и к м е т а нашої мови, і правопис тратить признаку на у к о в о с т и. Коли такий правопис з а г а л ь н о

²⁹ Тимченко — Українська грамматика ч. I, стор. 7; Модест Левицький — Українська грамматика, стор. 11; Залозний — Коротка грамматика укр. мови, вид. четверте, стор. 4; Грунський — Украинское правописание, стор. 8; Гладкий — Практический курсъ украинскаго языка стор. 2 і т. д.

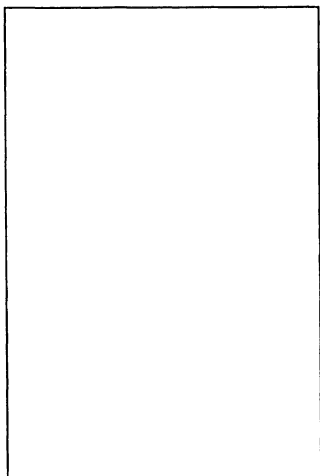
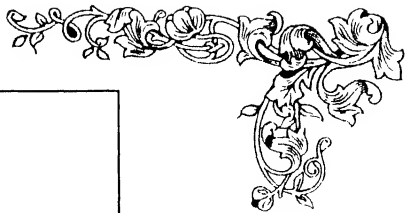
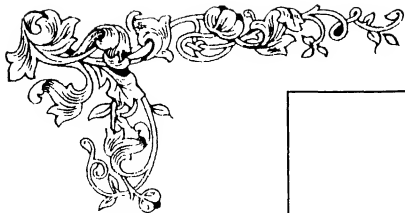
прийметь ся, коли Академія Наук скаже так писати, то, правда, у школі дітям стане багато легче, але ж учителеві таки треба буде безнастанно звертати увагу на вимову, щоб діти не плутали “і” з “о” з “ї” з “е” (або **ѣ**), щоб вимовляли як слід

ніс (носа) й *ніс* (нести), *діл* (долу) й *діл* (ділити) і т. д.

Те ж саме відносить ся до сцени. Актори теж мусять відрізнати ці оба ріжні звуки, бо вимова на сцені (і у школі) все мусить бути зразкова <...>

Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / Друге видання з одмінами й додатками. — Київ—Ляйпціг, б. р.

Григорій ГОЛОСКЕВИЧ

(1885—1935)

*Мовознавець, дослідник Євсевієвого Євангелія 1283 р.,
діалектології Поділля, лексикограф. З 1922 р. —
співробітник Інституту української наукової мови ВУАН.*

*Співупорядник академічного “Російсько-українського
словника” (1924—1928). Як член
Державної правописної комісії
з упорядкування українського правопису (1925—1927),*

*Г. Голоскевич мав укласти
адаптований до новоприйнятих правил
орфографічний словник.*

*Його “Український правописний
словничок з короткими правилами правопису” —
перший найповніший (близько 40 000 слів)
та найкращий свого часу орфографічний словник української*

*мови, що витримав 12 перевидань
(перше видання 1914 р.).*

*Сьоме видання словника (1930) було перероблене
і пристосоване до правописних правил, прийнятих у Харкові
1928 р. Під новою назвою “Правописний словник” ця праця
перевидавалася в діаспорі (1952, 1955, 1972, 1977). Українська
діаспора в більшості користується “Правописним словником”
Г. Голоскевича й сьогодні.*

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИСНИЙ СЛОВНИЧОК З КОРОТКИМИ ПРАВИЛАМИ ПРАВОПИСУ

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ.

В цьому словничкові ми вживаємо той правопис, який в його загальних рисах утворив ще в середині минулого віку (р. 1856-го) наш відомий вчений і письменник П. Куліш; від нього цей правопис і назву має *кулішівка*. Правопис П. Куліша ґрунтується головним чином на фонетиці, а також і на етимології загальноукраїнської літературної мови.

Головна ознака правопису П. Куліша в тому, що він писав *и*, *і* там, де в українській мові маємо згуки *и*, *і*, себ-то П. Куліш писав *и* на місці давніх *ы*, *и*: синь (сынъ), лисиця (лисиця), а *і* — на місці давніх *ѣ*, *о*, *е*, *и* (*і*): дідь (дѣдъ), їхавь (ѣхаль), дімь (домъ), їхь (ихъ), своїхь (своихъ), синій (синій) і т.д.

Другорядні ознаки правопису П. Куліша такі: 1) літерою *ѣ* він визначав *йо*, *йе*: *ѣму*, народнѣго, моѣ; замість літери *є* писав *е*, і тільки після шелестівок *є*: *віе*, гуляє; думаєшь, здоровье; корінне, щасте, третє; 2) задержав знак *ѣ*: *світѣ*, *вѣ* мові, *пъявка*; 3) сполучення губних з м'якими голосівками писав з *ѣ*, а іноді і без *ѣ*: *объявитця*, *пъяницю*, *здоровьямь*, *бъютця*, *пѣе*, *здоровѣе*, а також *пять*, *пятака*, *розв'язувавѣ*; 4) подекуди писав фонетично і шелестівки, наприклад: *подивисся*, замість *подивишся*, *смієтця*, *дивлятця* зам. *сміється*, *дивляться*; *молоцці* зам. *молодці*; навіть писав: *ж* жоною, *ш* чоловіком, *перет* тобою зам. з жоною, з чоловіком, *перед* тобою і т. д.; 5) в речівниках середнього роду писав *є* з подвоєною попередньою шелестівкою: *корінне*, *кілле*, *житте* *подружже* і т.п.; (<...) 6) заіменник *ся* при дієсловах писав вкупі з ними: *діждатися*, *одружився*, *питалася*, *не лякайся*, *журитця*.

Цей правопис П. Куліша став загально-українським, і ним друкувалися в Росії всі українські книжки та видання до року 1876-го, коли цей правопис було заборонено.

Згодом в правописові П. Куліша було зроблено де-які зміни. Так, в середині 70-х років минулого віку проф. Драгоманів увів такі головні зміни в цей правопис: він писав *ја*, *ју*, *је*, *ји*, *ј* замість *я*, *ю*, *є*, *ї*, *й*: *яблуко*, *імја*, *својеју*, *јого*, *јіхав*, *ціј*, а м'якість шелестівок визначав знаком *ь*: *пъамо*, *длъа*, *лъуде*: відкинув *ѣ*. Таким правописом проф. М. Драгоманів друкував свої видання в Женеві та Галичині, але цей правопис не поширився.

Року 1886-го Є. Желехівський в своїм українсько-німецькім словникові теж зробив зміни в кулішівці: 1) він увів *ї* для означення йотованого *і* (*йі*), а також *і* для *і*, що м'якшить попередню шелестівку: *їхати, їсти, мої, дїд, тїло, літо, німець, сіно*, але — *дїм, тїльки, сніп, ніч, добрі* і т. д.; 2) викинув твердий знак — *ѣ*; 3) завів протинку для означення, що попередня шелестівка не зливається в вимові з слідуною за нею голосівкою: *з'їзд, з'яв-итись*; 4) писав *бя, ня, вя, мя, бю, пє, бє* і т. д., котрі вимовляємо як *бйя, пйя, вйя, мйя, бйю, пйє, бйє* і т. д.; 5) в речівниках середн. р. писав *є* з неподвоєною попередньою шелестівкою: *весі-лє, житє, коріне*; 6) заіменник *ся* при дієсловах писав окремо: *бояти ся, годило ся, належить ся*.

Цей правопис П. Куліша з змінами Є. Желехівського, прозваній *желехівкою*, запанував в Галичині та на Буковині як в школі й пресі, так і взагалі в літературі. Він згодом все більше вироблявся в подробицях і нарешті був більш-менш скодифікований в книжці "Руська правопись зі словарцем" (Львів, 1904).

У нас, на Російській Україні, після заборони в 1876 р. українського слова та правопису, в тих небагатьох наших виданнях, котрі пропускала цензура, мусіли вживати російський правопис, прозваний українцями *ярижкою* (від *єр* (*ѣ*), *єри* (*ы*)). Тільки починаючи з року 1905-го, коли в Росії настали вільніші часи, всі наші видавці знову звернулись до кулішівки, але вона в нас набирає деяких своїх особливих ознак, котрими різниться від желехівки. Головніші з тих ознак такі: 1) *ї* пишуть тільки там, де *і* вимовляємо як *йі*: *їхати, їсти, мої, своїх*, але — *тіло, літо, сіно* і т. д.; 2) сполучення губних з м'якими голосівками пишуть з протинкою (апострофом) або з *ь*: *б'я, п'я, м'я, в'я, б'ю, б'є* і т. д.; або *бья, пья, мя, вья, бью, бье* і т. д.; 3) в речівниках середн. р. пишуть *я* з подвоєною попередньою шелестівкою: *весі-лля, оповідання, життя* і т. д.; 4) заіменник *ся* при дієсловах пишуть вкупі з ними: *дивитися, пишалася, боїться* і т. д.

Що до правописних подробиць, то ця кулішівка Російської України не має ще цілковитої єдності та однастайності. Беручи це на увагу і бажаючи по можливості впорядкувати цей правопис, ми і зважуємось випустити свій словничок, цю на Російській Україні першу спробу підручника по нашій рідній орфографії <...>.

Головні ознаки правопису нашого словничка такі:

1) *ї* пишемо тільки тоді, коли *і* вимовляємо як *йі*: *їхав, їх, Україна, доброї, з'їзд* і т. д.

2) Сполучення губних шелестівок: **б, п, в, мзя, ю, є**, котрі (сполучення) вимовляємо як *бйя, пйя, вйя, мйя, бйю, пйю, бйє, пйє* і т. д., пишемо так: **бя, пя, мя, бю, пю, бе, пе**: баб'ячий, п'ять, в'язати, м'який, б'ють, п'ють, беш, пе і т. д.

3) В речівниках середнього роду пишемо **подвоєну** шелестівку з **я**: **оповідання, насіння, волосся, весілля, збіжжя, галуззя, підборіддя, звірря, клоччя** і т. д.

4) Заіменник **ся** пишемо **вкупі** з дієсловом (часівником), коли **ся** стоїть безпосередньо після нього: боюся, кохається, дивляться, вернувся і т. д., але коли **ся** стоїть перед дієсловом або між ним та **ся** є ще якесь слово, тоді **ся** пишемо окремо: як *ся* маєш? сховав-би *ся*, я *ся* бою (місцева форма) і т. д.

Що до правопису чужомовних слів, яких вживають у нашій мові і яких що-раз більшає, — з'явище цілком натуральне в кожній культурній мові, — то встановити остаточно для них, принаймі для де-якої частини цих слів, той чи інший спосіб правопису тепер майже неможливо, бо ці слова поки перебувають в добі свого пристосування до законів української мови. Далі (дивись правила правопису) ми подаємо де-які загальні уваги до правопису чужомовних слів.

Звичайно, що впорядчик цього словничка мав на увазі літературну українську мову, а не місцеві говірки.

Зладжуючи свій словничок, ми користувалися словниками Б. Грінченка ("Словарь української мови" в 4 т., Київ), Є. Желехівського ("Малорусько-німецький словар", Львів, 1886 р.), Є. Тимченка ("Русско-малоросійській словар", Київ, 1897), Уманця і Спілки ("Словарь русско-галицькій", В'їна, 1896), В. Дубровського ("Українсько-російський словник", видання друге, Київ, 1914), "Словарицом" В. Доманицького (Київ, 1906 р.), "Руською правописсю зі словарцем" (Львів, 1904), граматики Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького і Гартнера ("Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache", Wien, 1913), О. Огоновського ("Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache", Lemberg, 1880), А. Кримського ("Українська грамматика"), П. Залозного ("Коротка грамматика української мови", видання друге, Київ, 1912) і іншими. Брало ми також матеріял для свого словничка з творів нашого красного письменства та з сучасної нашої преси.

Випускаючи в світ цей словничок, ми бачимо, що він і неповний і має ріжні хиби, які залежать почасти від упорядчика, а почасти і від сучасного стану самого нашого правопису.

За цінні поради, вказівки та перегляд рукопису висловлюємо нашу щирю і приятельську подяку д. Ярошенкові.

Г. Голошкевич.
Петроград.

Року 1914-го. Травень.

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ.

В другім виданні нашого правописного словничка залишено ті-ж принципи правопису, які були нами прийняті в першім виданні.

Через тяжкі сучасні умови друку випускаємо словничок без наголосів і без доповнень.

Г. Г.

Київ.
Року 1918-го.
30 січня.

(С. 5—10)

<...> КОРОТКІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ.

<...> II. ПРАВОПИС ПРИГОЛОСНИХ.

<...> §2. Г і Г

Г вимовляємо як латинське h (голова), а г як лат. або польське g (гвалт); г та г пишемо там, де цього потребує вимова. Звук г вживається в українській мові тільки в чужомовних словах: ганок, гонта, гудзик, колега, агітатор, фігура, епільог, етнографія і т. д.; граматика пишемо з г.

<...> ПРАВОПИС СПОЛУЧЕНЬ ГУБНИХ З Я, Ю, Є.

В українській мові губні шелестівки: б, п, в, м в сполученнях з я, ю, є ніколи не м'якшаються. Ці сполучення пишемо так: **бя, вя, мя, пя, бю, пю, бе, пе**, а вимовляємо їх як *бйя, пйя, вйя, мйя, бйю, пйю, бйє, пйє*: бабачий, пять, паниця, вязати, вянути, мяти, память, бю, бють, пю, пють, бе, пе, пете і т. д.

<...> V. ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА (ПРОТИНКИ).

Протинку ставимо: 1) після префіксів (приставок), що кінчаються шелестівкою, але не губною, перед **я**, **ю**, **є**: з'явище, без'язикий, з'єднати і т. д.;

2) а також взагалі в сполученнях не губних шелестівок з **я**, **ю**, **є**, коли ці сполучення вимовляємо з **й** перед **я**, **ю**, **є**: пір'я, узгір'я, бур'ян, кар'єра, ар'єргард, кон'югація і т. д.

VI. УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ЧУЖОМОВНИХ СЛІВ.

§ 1.

<...> 3. Шелестівку **л** в чужомовних словах вимовляємо м'яко і через це пишемо: кляса, ляконичний, клуб, колега, льогіка, псіхольогія, соціялізм, політика, алькоголь і т. д.

У в а г а. З цього правила виключаються де-які чужомовні слова, які вже українізувались, наприклад: ювілей, митрополит.

(С. 152—155)

Голоскевич Г. Український правописний словничок з короткими правилами правопису. Видання третє. — Київ, 1918.

Августин ВОЛОШИН
(1874—1945)

Культурний, церковно-релігійний і громадсько-політичний діяч, педагог, філолог, журналіст, центральна постать боротьби за незалежність Карпатської України, згодом її президент (1939); священник.

Як викладач Ужгородської учительської семінарії, а пізніше професор і ректор Українського вільного університету в Празі та активіст закарпатської "Просвіти" А. Волошин працював над створенням шкільних підручників, зокрема з філологічних дисциплін.

А. Волошин очолював оборону закарпатської освіти й церкви від мадяризації, протестував проти запровадження латиниці (її угорського різновиду) до української писемності.

МЕТОДИЧЕСКА ГРАММАТИКА КАРПАТО-РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ НАРОДНЫХЪ ШКОЛЬ

§.1. ПРЕДЛОЖЕНІЕ.

<...> 1. Люди свои мысли выражаютъ с л о в а м и.

2. Выраженіе мысли словами называеся п р е д л о ж е н і е м ъ.

3. Послѣ каждаго отдѣльнаго предложенія на письмѣ ставится т о ч к а (.).

4. Въ началѣ предложенія послѣ точки пишется велика буква.

5. При чтеніи коло точки дальше, а коло запятой короче нужно остановитися.

6. Послѣ предложенія, которое содержитъ въ себѣ вопросъ, ставится знакъ вопросительный(?)

7. Послѣ предложенія, которое содержитъ въ себѣ восклицаніе, ставится знакъ восклицательный(!)

8. На письмѣ каждое слово нужно отдѣльно отъ другого писати.

(С. 4)

§.2. СЛОВО, ЗВУКИ, БУКВЫ.

ОСѢНЬ.

Осѣнь наступила, высохли цвѣты,

Листье опадуетъ, пристигли плоды.

Время холоднѣе, бываютъ слоты,

Птички отлетѣли въ теплыя страны.

Якое первое слово? Сколько въ немъ звуковъ? Якій первый звукъ? Якій второй, третій...? Какъ ся zove видимый знакъ звука? Буквою. Сколько буквъ есть въ первомъ словѣ? Яка буква на концѣ? Якое второе слово?...

1. Каждое с л о в о состоитъ изъ з в у к о в ъ (hang).

2. Видимый знакъ звука называеся б у к в о ю (betü).

3. Всѣхъ буквъ въ русской а з б у к ѣ есть 36 (тридцать шесть); бываютъ в е л и к і я (прописныя) и м а л ы я.

А а, Б б, В в, Г г, Д д, Е е, Ж ж, З з, И и, І і, Й й, К к, Л л,

а б е в е г е д е е ж е з е и і й к а э л ь

М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш,

э м ѣ э н ѣ о п е э р ѣ э с ѣ т е у э ф ѣ х а ц е ч е ш а

Щ щ, Ъ ъ, Ы ы, Ь ь, Ъ ъ, Э э, Ю ю, Я я, Ф ф, V v
 ща ёръ ёры ёрь ять э ю я ѳита ѳжица

<...> §.3. БУКВЫ ГЛАСНЫЯ, СОГЛАСНЫЯ И ПОЛУГЛАСНЫЯ.

Небо. Диванъ. Сѣно. Быкъ. Линія. Когуть. Экзаменъ.
 Ключъ.

Изъ якихъ звуковъ состоитъ первое слово? Можно-ли первый звукъ выповѣсти безъ помочи другой буквы? Нѣтъ. А второй звукъ ци можъ выповѣсти свободно, безъ помочи другого звука? Можъ... Спишите данныя слова и подчеркните буквы, котрыя можно выповѣсти безъ помочи другой буквы! Спишите слова и подчеркните буквы, котрыя можно произносити токмо съ иной буквой въедно! Якъ ся называютъ буквы сіи, и якъ тѣ?

1. Буквы: а, е, и, і, о, у, ы, ѣ, э, ю, я, v называются г л а с -
 н ы м и. (Magánhangzó).

Гласна буква легко произносится безъ помочи другой буквы и свободно тягнется (а-а...)

2. Буквы: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, ѳ называются с о г л а с н ы м и. (Mássalhangzó).

Согласную букву только съ помощью гласной буквы можъ выповѣсти (и не тягнется свободно: б-б-б... в-в-в...).

2.

Конь. Лень. Край.

Якій послѣдній звукъ въ первомъ словѣ? Ци означае буква ь сама даякого звука? Нѣтъ. Для чего же написана? Для омягченія звука стоящего передъ ней... Якій послѣдній звукъ въ второмъ словѣ? Для чего употребляется буква ѣ? ... Якъ произносится послѣдня буква въ третьемъ словѣ?... На котру букву подобна буква й?...

3. Буквы: ѣ, ь, й называются п о л у г л а с н ы м и (Féligangzó).

Буквы ѣ й ь не обозначаютъ ніякого звука, но употребляются только для того, чтобы показати, якъ треба произнести передъ ними стоящу букву! ѣ показуе т в е р д о е, а ь мягкое произношеніе. На примѣръ: уголъ, уголь, кровъ, кровь, ганьба, письмо.

На концѣ слова послѣ твердо произношаемого согласного звука в с е г д а ставится ѣ.

4. Буква **й** обозначает краткое произношение звука: **и**. (На примѣр: *иду, поиду=пойду.*)

5. Буквы гласныя и полугласныя подраздѣляются на твердыя и мягкія:

Твердыя: *а, о, у, ы, ъ.*

Мягкія: *я, е, ю, й, ъ, і, ѣ.*

(С. 7—8)

<...> §.4. ПРАВОПИСАНІЕ БУКВЪ.

1.

Евангеліе. Экзамень. Береза. Спасеніе. Подъемъ. Чёрный. Эхо есть отголосокъ.

Якъ произносится первый звукъ въ словѣ первомъ и якъ въ второмъ? Якъ произносится буква **е** въ первомъ словѣ послѣ буквы **г** и якъ послѣ буквы **і**?... Якъ произносится буква **е** въ пятомъ словѣ и якъ въ шестомъ?...

1. Буква **е** въ началѣ слова, послѣ гласной **й** послѣ полугласной **ъ** произносится, якъ “**йе**” на пр. *е с т ь, е д в а, о б ъ е м ъ, а послѣ согласной, якъ э; на пр. б е р е з а, в е д е.*

Если буква **е** произносится, якъ “**йо**”, тогда пишется сякъ: **ё**; на пр. *ёго, нёго, путёмъ, конёмъ, чёрный, чело.*

2.

Иду. Христіанинъ. При. Примиреніе. Прийду. Убогій.

Передъ якими буквами стоитъ въ сихъ словахъ буква **и**? Передъ якими буквами стоитъ въ сихъ словахъ буква **і**?...

2. Буква “**і**” пишется только передъ буквами гласными и передъ полугласной **й**; исключается слово *м і р ъ* (вселенная) въ отличіе отъ слова *м и р ъ* (покой).

Буква “**и**” пишется передъ согласными и въ концѣ слова.

3.

Ѣсти. Бѣда. Дѣло. Лѣнивый. Нѣмый. Тѣло. Сѣно. Вѣтер. Рѣка.

Якъ звучитъ буква **ѣ** въ первомъ, якъ въ второмъ и якъ въ третьемъ словѣ?...

3. Буква **ѣ** въ началѣ слова произносится, якъ “йі”, послѣ согласной же якъ “і” или (послѣ д, з, б, н, т, с) “ы”.

Звукъ “і” передъ согласной должно писати съ “ѣ”. На пр. вѣтер, рѣка.

4.

Ганьба. Письмо. Състи. Съѣсти. Обѣдати. Объядати.

Для чего употребляется буква **ь** въ первомъ словѣ? Якъ бы читалось слова сіе безъ буквы **г**? Для чего употребляется буква **ь** въ второмъ словѣ?... Якъ произносится третье и четвертое слово? Для чего стоитъ буква **ь** въ четвертомъ словѣ? Якъ должно читати пятое и шестое слово?...

4. Буква **ь** употребляется въ серединѣ слова для смягченія согласной буквы, буква же **ъ** для того, чтобы показати, что согласну букву не треба сливати съ гласной. На пр. Объёмъ (й не о б е м ъ) Изъявити (и не и з я в и т и).

5.

Книжка. Книжица. Мужчина. Мужа. Рыбка. Рыба.

Ясно-ли слышится звукъ четвертый в первомъ словѣ? (ж или ш?) Но въ второмъ словѣ ци такъ ясно слышится звукъ **ж**?...

5. Въ словѣ даколи звукъ **б** трлѣ слышится, якъ **п**, **з** якъ **с**, **г**, якъ **к**, или **х**, **д** якъ **т**, **ж**, якъ **ш**, **ф**, якъ **в**; чтобы опредѣлити въ словѣ сомнительный согласный звукъ, нужно измѣнити слово такъ, чтобы послѣ сего звука стоялъ гласный звукъ. На пр. плугъ—плуга, морозъ—мороза, шапка—шапочка, ошибка—ошибатися.

6.

Волы пасуть. Волъ стоитъ. Коня запрягли къ возу. Конь го-денъ везти возъ.

Якъ выговорится вторый звукъ въ первомъ словѣ? Й якъ въ третьемъ? Переменяйте слово волъ на разнии вопросы: чёго? Вола. Чёму? Волови. Съ чѣмъ? Воломъ. О чѣмъ? О волѣ?... Якъ слышится вторый звукъ въ сихъ словахъ? Всягды, якъ **о**. Якъ нужно прото писати вторый звукъ въ словѣ «воль»? Буквою **о**. Переменяйте слова: конь, возъ, плоть... Якъ должно писати и сіи слова?...

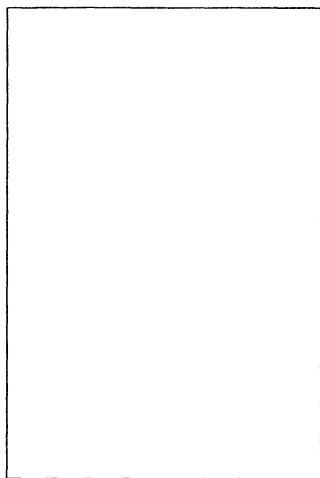
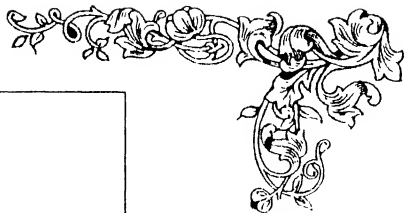
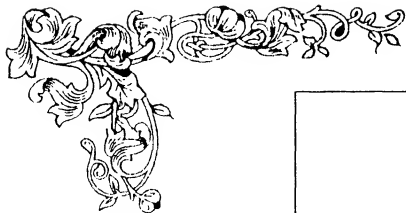

6. Звукъ **о** даколи произносится, якъ **у**, **ѣ** или **v**: чтобы опредѣлити, якъ нужно писати сякій сомнительный гласный звукъ, треба измѣнити слово такъ, чтобы приняло еще единъ слогъ. На пр. конь—коня, волъ—вола... (Богъ...Бога), плотъ—плота.

(С. 8—11)

Волошинъ А. Методическа грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ. — Ужгород, 1919. — Ч. II.

Федір ШУМЛЯНСЬКИЙ
(1887—1980)

1917 р. професор Київського університету Іван Огієнко за дорученням міністра освіти при уряді Центральної Ради І. Стешенка склав короткі правила українського правопису.

Весною 1918 р. було скликано Правописну комісію для розгляду зазначеного проекту, до якої увійшли визначні українські науковці та викладачі, серед яких А. Кримський, Є. Тимченко, М. Грунський, О. Курило, Г. Голоскевич та ін.

Цього ж року Правописну комісію скликувано вдруге для остаточного редагування вироблених правописних правил (А. Кримський, Є. Тимченко та І. Огієнко). Як міністр освіти Центральної Ради І. Огієнко ухвалив та затвердив цей варіант правопису, а 1919 р. він був опублікований у Києві під назвою “Головніші правила українського правопису”.

Того ж року “Головніші правила...” були переглянуті Українською академією наук, виправлені й доповнені, а згодом схвалені УАН та затверджені урядом для вживання на всій

території України. 1921 р. змінений варіант правопису був опублікований масовим тиражем під назвою “Найголовніші правила українського правопису”. Таким чином, саме “Головніші правила...”, укладені І. Огієнком, лягли в основу першого в Україні академічного правописного кодексу.

Розвідка Ф. Шумлянського “Найголовніші правила українського правопису” написана 1923 р., коли він ще працював викладачем української мови в Кам’янець-Подільському інституті народної освіти (ІНО), й опублікована в Херсоні 1926 р. У ній Ф. Шумлянський здійснив докладний аналіз цього правопису, критично опрацював певні вміщені в ньому орфографічні рекомендації, а також сформулював теоретичні засади подальшого упорядкування української правописної системи.

Розвідка Ф. Шумлянського є цікавою насамперед тому, що містить три редакції “Найголовніших правил...” (у тому числі й “Головніші правила...”), які попередили й підготували вихід у світ академічного правопису 1921 р., і дозволяє в повноті простежити шлях його постання.

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ВИДАННЯ 1921 РОКУ

(Розвідка)

<...> “Ухвалюю ці правила для шкільного вжитку на всій Україні”

Міністр Народньої Освіти
Проф. *Іван Огієнко*.

17 січня 1919 року.

ГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ,

ухвалені Міністерством Народньої Освіти
для шкільного вжитку на всій Україні.

Весною 1918 року при Міністерстві Народньої Освіти працювала Правописна Комісія з видатних українських вчених і педагогів. Голова цієї Комісії, проф. Іван Огієнко склав “Головніші правила українського правопису” і подав їх на розгляд Комісії; правила ці Комісія ухвалила з де-якими змінами.

З наказу Міністра Народньої Освіти ці ж правила було остаточно переглянуто видатними українськими вченими і 17 січня їх ухвалено Міністром Народньої Освіти для шкільного вжитку на всій Україні.

Правила охоплюють переважно спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відрізняють наш правопис від правопису Галичини.

1. Букву **ї** пишемо з початку слова або з початку складу, коли тільки вона вимовляється як **йі**: їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда, їздити, **її**, **їй**, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїми, мої, свої, **Ї**вга, троїстий.

Після приголосних звуків **ї** ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**): Іван, іграшка, іду, істина, іржа, Ілля, інакше, індик, інколи, іноді, інший, іскра, ікавка, ім'я, іспит, існувати, істота, іти, Ірод.

Примітка: але перед **н** можна писати **и**: **и**нший, **и**нколи, **и**ней, **и**ноді.

3. Букви **йо** пишемо з початку слова або з початку складу за голосним звуком: **його, йому, йолоп, твого, твому**; після приголосних треба писати **ьо** (а не **йо**): **льоx, льон, сьогодні, всього, сьомий**.

4. Між губними звуками **б, п, в, м** і йотованими голосними **я, ї, ю, є** ставимо протинку (апостроф) **'** (а не **ь**): **б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, безголів'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плів'я, м'ясо, імя¹, м'яло, м'ясниці, рум'яний**.

В де-яких словах ставимо апострофа перед йотованою головною і після **р**: **пір'я, бур'ян, подвір'я**.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед йотованою головною ставимо апострофа: **з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, з'їсти** (і ззісти), **роз'яснити**.

Примітка 1: в цім разі пишуть часом **ь** або нічого не пишуть: **пьять** або **пять**.

Примітка 2: Замість **м'я, м'ю, м'ї, м'є** часто буває **мня, мню, мні, мнє**: **мнякий, імня², вимню, мнясо, мнята, тімнє**.

5. Після подвоєних шиплячих звуків **ж, ч, ш** на кінці слів пишемо **а, у**, а не **я, ю**: **збіжжа, клочча, роздоріжжа, за пічку, цею ніччу, подоріжжу**.

Примітка: але часто тут пишуть і **я, ю**: **збіжжя, клоччя, безгрішшя, цею ніччу**.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але **ь** після нього не ставимо: **слід, світ, сонця, віконця, сміх, цвіт, кість, мислі, панський** (хоч вимовляється **сьлід, сьвіт, соньця** і т. д.).

Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: **пальця, сальцю, закальця**; між двома **л** не ставиться **ь**: **лється, лляти, Ілля, гілля**.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ячимо: **менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати**; але **л** в цим³ випадку м'ягчиться: **більший, пальчик, бувальщина**.

¹ Повинно бути: "ім'я". (Ф. Ш.).

² Повинно бути: "ім'я". (Ф. Ш.).

³ Повинно бути: "в цім". (Ф. Ш.).

8. Слова на **ець** мають на кінці **ь**: **післанець**, **горобець**, **малодець**.

При одмінюванні слів на **ець** перед **ц** не треба писати **ь**: **післанця**, на кінці, **отця**, **молодцю**.

Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: **пальця**, **смальцю**, з **закальцем**.

9. В сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: **празник**, **тижня**, **пізно**, **кожний**⁴, **борозна**; **пісний**, **чесний**, **капосний**, **напасник**, **пропасниця**, **власний**, **вісник**, **існувати**, **сучасний**, **водохресний**, **персня**, **ненависний**, **корисний**, **первісний**.

10. Пишемо сполучення **чн**: **безпечний**, **яечня**, **сердечний**, **Сагайдачний**, **пшеничний**, **безконечний**, **місячний**, **помічний**, **помічник**.

Примітка: але дуже часто замість **чн** пишуть **шн**: **безпешний**, **сердешний** і т. д.

Завжди пишуть: **рушник**, **мірошник**, **влучний**, **вдячний**, **зручний**, **вічний**, **наочний**.

11. Приростки **з** та **роз** перед глухими: **к**, **т**, **п**, **ф**, **х**, **ц**, **ч**, **ш** змінюють своє **з** на **с**: **сказати**, **спарити**, **схилитися**, **сфабрикувати**, **стулити**, **схопити**, **сцапати**, **сшивати**, **счарувати**; перед всіма іншими приголосними приростки **з** та **роз** не змінюються: **збавити**, **зжалитися**, **звести**.

Приставки **роз** і **з** не змінюються перед **с**: **розсівся**, **зсадити**.

Приросток **без** не міняє свого **з** на **с**: **безкостий**, **безпутній**, **безчасний**, **безталанний**, **безхатній**, **безчестя**.

Примітка: в приставці **роз** часто звука **з** не міняють на **с**: **розхилити**, **розказати**, **розказувати**, **розпарити** і т. інш.

12. Закінчення **ар** та **ир** на кінці речівників пишемо без **ь**, навіть коли в родовому відмінкові маємо м'який голосний звук: **цар**, **кобзар**, **секретар**, **писар**, **косар**, **лікар**, **віттар**, **монастир**, **багатир**. Так само: **звір**, **матір**, **тепер**, **не вір**.

Примітка: але інколи пишуть ці слова і з **ь**: **царь**, **секретарь**, **писарь**.

13. Речівники середнього роду на **я** (що вийшло з давнього закінчення **іе**) подвоюють приголосний звук перед **я**: **життя**, **сміття**, **багаття**, **браття**, **весілля**, **Поділля**, **зілля**, **похмілля**, **волосся**, **Поросся**, **безладдя**, **безуряддя**, **мотуззя**, **галуззя** і т. п.

⁴ Повинно бути: "кожний". (Ф. Ш.).

Губні звуки **б, п, в, м і р** в⁵ цих випадках не подвоюються. На кінці таких слів пишемо **я** (а не **є**): жит**тя**, сміт**тя**, весілл**я**.

Примітка: в багатьох українських говірках в цих випадках чуємо **є** на кінці: жит**те**, сміт**те**, весілл**е**, а де-не-де навіть: жит**е**, смі**те**, весі**ле**; часто так пишуть і в літературі.

14. Речівники середнього роду, що походять від дієслів на **увати, ювати**, затримують звук **у, ю** (а не **о, е**), коли на них нема наголосу: будув**а**ння, дарув**а**ння, царюв**а**ння, раюв**а**ння, горюв**а**ння.

15. В родовому одмінкові множини пишемо закінчення **ей** (а не **ий**): люд**ей**, ноч**ей**, кон**ей**, грош**ей**, кост**ей**.

16. В давальному одмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення **ові**, а в словах м'якої одміни **еві**: батьк**ові**, козак**ові**, кон**еві**, учите**леві**, гост**еві**, кобзар**еві**, монастир**еві**, цар**еві**, учн**еві**, родич**еві**, купц**еві**, молодц**еві**, панич**еві**, Васил**еві**, сонц**еві**.

Слова на **й** мають закінчення **еві**: кра**еві**, ра**еві**, га**еві**.

На кінці в цих закінченнях пишемо **і**, а не **и**.

Примітка: До твердої одміни належать речівники з закінченнями на твердий звук, а до м'якої — речівники на **ь, й, я, е**, на шиплячий **ж, ч, ш, щ**, і ті слова на **ар, ир**, що в родовому відмінкові мають на кінці **я**.

17. В словах чоловічого і середнього роду в оруднім одмінкові однини в твердій одміні треба писати **ом**, а в м'якій — **ем**: стол**ом**, кон**ем**, пол**ем**, Васил**ем**, нож**ем**, меч**ем**, ковш**ем**, борщ**ем**, гост**ем**, кравц**ем**, учите**лем**, учн**ем**, цар**ем**, кобзар**ем**, товариш**ем**.

В словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати **ою**, а в м'якій одміні **ею**: вод**ою**, земл**ею**, попад**ею**, молодиц**ею**, їж**ею**, стел**ею**, душ**ею**, круч**ею**, пущ**ею**, туч**ею**, бан**ею**, пісн**ею**, лял**ею**, вишн**ею**, черешн**ею**.

Слова на **й** мають закінчення на **ем**: кра**ем**, ра**ем**, га**ем**, ро**ем**, кол**іем**.

18. Прикметники на **евий** з наголосом на **е** не міняють цього **е** на **ьо**: вишн**евий**, смуш**евий**, тижн**евий**, груш**евий**, Васил**евий**⁶, сажн**евий**, деш**евий**; коли ж **е** без наголосу, воно може змінюватися на **ьо**: польов**ий**, лойов**ий**.

⁵ Повинно бути: "в". (Ф. Ш.).

⁶ Повинно б бути: "Васил**є**ва (мати)", бо в чоловічим маємо звичайно: "Васил**і**в (батько)". (Ф. Ш.).

19. В закінченні прикметників **ський, цький** пишемо **ь** після **с, ц**⁷, **бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький**.

20. В другім ступені прикметників пишемо **“іший”** (а не **ійший**): **старіший, миліший**.

21. В літературнім українськїм письмі переважно вживається форми займенника **цей, ця, це**, рідше — **сей, ся, се**.

22. Часточку **ся** треба писати вкупі з дієсловом: **проситься, носитья, береться**.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо **шся** (а не **сся**, або **ся**): **судишся, водишся**.

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо **ться** (а не **ця** або **ця**): **судиться, судяться, губиться, губляться, заборонюється**.

25. В дієсловах треба писати наросток **увати, ювати** (а не **овати, евати**): **купувати, танцювати, горювати**.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення **ований, ьований**, коли наголос падає на **о**: **купований, збудований, подарований, вторгований, схвильований, і уваний, юваний**, коли наголос не падає на склад перед **ва**: **вібудований, віторгований, вігорюваний**.

26. Закінчення **ство, ський** додаємо просто до пня: **братський — братство; бабський — бабство; сиротський — сиротство**⁸.

Коли це закінчення додаємо до пня після звуків **к, ч, ць**, то тоді пишемо **цький, цтво**: **козацький, козацтво, ткацький, ткацтво**.

27. В літературнім письмі однаково вживаються **від і од** (а не **от**): **від тебе, од тебе** (а не: **от тебе**).

28. В причасниках пишемо одно **н** (а не два): **зроблений, спечений, зварений, запроханий, закоханий, виструганий, пораний**.

В прикметниках пишемо два **н**: **спасенний, невблаганний**.

Правопис чужих слів в українській мові

1. Звук **g** в чужоземних словах передаємо через **г**: **гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія**.

Примітка: В цім разі часто пишуть і **г**: **телеграф, генерал**.

⁷ Тут повинен бути знак “:” (Ф. Ш.).

⁸ Ліпше б було: “сирітський — сирітство”. (Ф. Ш.).

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цеб-то пишемо по "**л**" букви **а, о, е, у**, а не **я, є,ьо,ю**: **класа, план, новела, билет**⁹, **легальний, легенда, легіон, лекція, логика, флота, філологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузитанія, клуб.**

Примітка: В цім разі часто м'якшать **л**: **кляса, плян, фльота, новеля, фільольогія, і т. д.**

3. Звук **ф** в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не **хв**): **форма, Франція, фабрика, фінанси, філологія, фосфор, маніфест, офіцер, фаховий, факт, фасон, фаетон, фамілія, фантазія, фарба, фортуна, філософ.**

4. В словах недавно взятих чуже **ʒ, th** на письмі передаємо через **т**: **катедра, Атени, ортографія, міт (міф), анатема, апотема, Бористен, логаритм, арифметика, патос, Пітагор, етер і т. п.**

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: **класа, програм, процес, субота, маса, суфікс, професор, комісія, каса, група, шосе, інтелігент**; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: **манна, панна, ванна, Ганна, бонна.**

Але в власних назвах та в словах з церковної мови подвоюємо приголосний: **Едда, Міллер, Ганнібал, Аннам, Колесса, авва, равві, осанна, Мекка, Одесса**¹⁰.

6. Початкове **е** в чужих словах передаємо так:

а) В словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як **йе**, через **є**: **євангелія, євангеліста, Єгіпет, єзуїт, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпіскоп.**

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовляється як **е**, через **е**: **евакуація**¹¹ **еволюція, егоїзм, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, елемент, енергія, епідемія, епізод, епітет, етика, етимологія, етнографія, ефект, епоха, естетика, ехо.**

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: **історія, імперія, ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелігент, інок, ігумен, іронія, Іспанія, Індія, Іван, іміграція, інституція, інспектор.**

8. В чужих словах пишемо **ія, іє**, а не **іа, іе**: **матеріал, геніальний, спеціальний, фіялка, варіант, діявол, діякон, пієтизм, гієна.**

⁹ Повинно б бути: "білет" (див. п. 9). (Ф. Ш.).

¹⁰ Звичайно говорять і пишуть лише: "Одеса". (Ф. Ш.).

¹¹ Тут бракує коми (,). (Ф. Ш.).

9. Після приголосних зубних **д, т, з, с**, шиплячих **ж, ч, ш** і після **р** в чужих словах пишемо **и** (а не **і**): директор, дипломат, університет, музика, шифрований, фабрика, антихрист, пропозиція.

Після всіх інших звуків пишемо **і**: мітрополіт, єпископ, євангеліста, публіка, маніфест, міністр, амуніція, принціп, біблія, фігура, універсал, хроніка, архідіякон, бібліотека і т. д.

10. В чужих словах перед голосною і перед звуком **й** пишемо **і**, а не **и**: Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріял, архієрей, Антоній, Онофрій, Григорій, Горацій; але можна писати: дякон, диявол, Гавриїл.

11. Букву **і**, що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо через **ї** (а не **і**): Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони пишуться і в своїй мові: доктор, акт**о**р, (а не акт**ю**р), гувер**н**ер, докт**р**инер, ф**е**льдшер, адвок**а**т, хол**е**ра, вок**з**ал, кап**і**тан, кап**і**тал.

Голова правописної Комісії:

Міністр Народньої Освіти, Ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету

Професор *Іван Огієнко*

Члени Комісії:

Неодмінний Секретар Української Академії Наук, Ординарний Професор Українського Державного Університету в Києві

Агатангел Кримський

Директор постійної комісії Української Академії Наук по складанню історичного словника української мови

Професор *Євген Тимченко*

<...> Вільна Українська Школа, № 10, 1918

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ¹²

Ухвалені Правописною Комісією¹³ при Министерстві Освіти
24 травня 1918 року в м. Київі

ПЕРЕДМОВА

З огляду на відсутність певних правил українського правопису, думка про утворення єдиного постійного українського правопису виникала вже не раз і з початку мала бути доручена Науковому Товариству в Києві¹⁴, але вимоги життя, — приступити в найближчі часи до друку великої кількості шкільних підручників, примусили Міністерство¹⁵ Освіти поспішити з організацією правописної комісії.

Міністерством¹³ Освіти були закликані до Правописної Комісії¹³: проф. Тимченко, проф. Смаль-Стоцький, проф. Грунський, проф. Лобода, проф. Лук'яненко, прив. доц. Сушицький, прив. доц. Огієнко, а також відомі фахівці¹⁵ та педагоги д.д. Науменко, Голоскевич, О. Курило, Марковський, Шаля, Дурдуковський, Дога, Ганцов, Пелех, М. Левицький, Ніковський, Бакалінський, але¹⁶ на жаль, через події сучасного життя не всі закликані члени правописної комісії¹³ мали змогу взяти участь в засіданнях Комісії¹³.

На першому засіданні 16 квітня ц. р. головою правописної комісії¹³ було обрано прив. доц. Київського Университету І. І. Огієнка, секретарем комісії¹³ призначено д. Якимовича.

¹² Школа не може нормально функціонувати без сталого правопису, і через те редакція "В. Укр. Ш." ("Вільна Українська Школа" — педагогічний часопис Всеукраїнської Учительської Спілки; виходив у Києві у 1917—1919 рр. — *Упор.*) поспішає подати до уваги читачам ці правила, що їх вироблено в офіційній міністерській комісії при участі видатних учених. *Редакція (В. Укр. Ш.)*.

¹³ Згідно з п.п. 5 і 9 правопису чужих слів (див. далі) треба б сподіватися: "Комісією", "комісії"... "Міністерство", "Міністерством"... "принципу". (Ф. Ш.).

¹⁴ Українське Наукове Товариство (УНТ), засноване 1907 р. в Києві за ініціативою М. Грушевського на зразок Наукового товариства ім. Шевченка у Львові; в УНТ співпрацювали провідні вчені Наддніпрянщини та Галичини. — *Упор.*

¹⁵ Повинно бути: "фахівці", "фахівців". (Ф. Ш.).

¹⁶ Бракує коми (,). (Ф. Ш.).

Всіх ¹⁷ засідань правописної комісії ¹³ відбулося 10, з 16 квітня по 24 травня ц. р.

Головна мета Правописної Комісії ¹³ була упорядкувати для потреби школи та звести до єдиного принципу ¹³ всі різноголосні правила вже існуючого ¹⁸ на Україні правопису.

На засіданнях Правописної Комісії ¹³ більш всього було звернуто уваги на спірні питання українського правопису і ¹⁶ після обміркування спірних питань ¹⁶ Правописною Комісією було доручено голові цієї Комісії ¹³ прив. доц. Огієнкові скласти редакцію “найголовніших правил українського правопису” ¹⁹, та дати їх на розгляд членам правописної комісії ¹³; потім вони були ухвалені комісією ¹³ з де-якими змінами.

Але Міністерство ¹³ Освіти, заклавши Правописну Комісію ¹³ через настирливі вимоги сучасного життя, щоб завести єдиний український правопис — для шкільної потреби та друку шкільних підручників, має на меті скликати в найближчі часи з'їзд відомих українських учених та фаховців ¹⁵ — педагогів для утворення українського єдиного правопису.

Секретарь Правописної Комісії ¹³

С. Якимович.

Голова Комісії — прив.-доцент І. Огієнко; члени: проф. А. Лобода, проф. М. Грунський, прив.-доц. Сушицький, Г. Голоскевич, О. Курило, Пелех, М. Левицький, М. Марковський, Дога, Дурдуківський, Бакалінський, Ганцов.

Комісія ²⁰ розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відрізняють наш правопис од правопису Галичини. Постанови Комісії ²⁰ такі:

1. Букву “ї” пишемо з початку слова або з початку складу ²¹, коли тільки вона вимовляється як “йі”: їдець, їдкий, їдцем, їжа,

¹⁷ Повинно бути — “Всіх”. (Ф. Ш.).

¹⁸ Згідно з п. 9 ч. І-ої “Правил” (див. далі) треба б сподіватися: “існуючого”. (Ф. Ш.).

¹⁹ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

²⁰ Треба б сподіватися (див. далі п. 5-й і 9-й II ч. цих “Правил”): “Комісії” “Комісія”. (Ф. Ш.).

Примітка: Про передмову треба сказати, що стилізовано її досить кострубато й плутано, напр., середину першого абзацу; на численні коректурні недогляди вже вказано (див. 2—7). Сила коректурних похибок є і в самому тексті “Правил” (див. далі). (Ф. Ш.).

²¹ Треба б: “складу”. (Ф. Ш.).

їжак, їзда, їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїми, мої, свої, ївга²², троїстий.

Після приголосних звуків “ї” ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється “їі”, треба писати “і” (а не “и”: Іван, іграшка, іду, істина, іржа, Ілля, інакше, індик, інколи, іноді, інший, іскра, іковка²³, ім’я, іспит, існувати, істота, іти.

Примітка: але перед “н” можна²⁴ писати “и”.

3. Букву “йо” пишемо з початку слова або з початку складу²⁵ за голосним звуком: його, йому, йолоп, твого, твоюму; після приголосних треба писати **ьо** (а не **йо**): льох, льон, сьогдні, всього, сьомий.

4. Між губними звуками “б”, “п”, “в”, “м” і м’яким голосним ставимо протинку (апостроф) “’” (а не **ь**): б’ю, б’є, б’ється, баб’ячий, безхліб’я, голуб’ята, п’ять, п’ятниця, п’ята, реп’яхи, пуп’янок, пов’язати, в’язи, в’ялий, в’юн, безголів’я, в’ється, в’язнути, м’який, тім’я, вим’я, плім’я, м’ясо, ім’я, м’яло, м’ясниці, рум’яний. В деяких словах ставимо апострофа перед м’якою голосною і після **р**: пір’я, бур’ян.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед “м’якою” голосною ставимо апострофа: з’їхати, під’їхати, в’їхати, об’їхати, з’ясувати, без’язикий, з’єднаний, об’єднаний, з’їсти (і зісти), роз’яснити.

Примітка: в цім разі пишуть іноді **ь** або нічого²⁶ не пишуть: п’ять, або п’ять.

5. Після шиплячих звуків “ж, ч, ш, щ”²⁷, на кінці слів пишемо “я”, “ю”²⁸ а не “а”, “у”: збіжжя, клоччя, безгрішшя, роздоріжжя, за піччю, цею ніччю, подоріжжю.

Примітка: але іноді тут пишуть і “а”, “у”: збіжжа, цею ніччу.

6. Приголосний звук перед м’яким приголосним сам стає м’яким, але **ь** після нього не ставимо: слід, світ, сонця, віконця, сміх,

²² Повинно бути: “ївга”. (Ф. Ш.).

²³ Очевидно, треба: “ікавка”. (Ф. Ш.).

²⁴ Треба б: “можна”. (Ф. Ш.).

²⁵ Треба б: “складу”. (Ф. Ш.).

²⁶ Повинно бути “нічого”. (Ф. Ш.).

²⁷ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

²⁸ Тут кому пропущено. (Ф. Ш.).

цвіт, кість, мислі, панський. Тільки після звука “л”, що стоїть перед м’ягким приголосним, треба ставити “ь”: пальця, сальцю, закальця; між двома “л” не ставиться “ь”: ллеться, лляти, Ілля, гілля.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м’ягчимо: менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати; але “л” в цим ²⁹ випадку м’ягчиться: більший, пальчик, бувальщина.

3 ³⁰. Слова на “**ець**” мають на кінці “ь”: посланець, горобець, молодець. При обмінюванні ³¹ слів на “**ець**” перед “**ц**” не треба писати “ь”: посланця, на кінці, отця, молодцю. Але коли в таких словах перед “**ц**” стоїть звук “**ю**” ³², то тоді **ь** треба писати: палья, смальцю, з закальцем.

9. В сполученнях “**здн**” і “**стн**” зубні звуки “**д**” і “**т**” зникають перед “**н**”: празник, тижня, пізно, кожний, борозна; пісний, чесний, капосний, напасник, пропасниця, власний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, ненависний, корисний, первісний.

10. Пишемо сполучення “**шн**”: безпешний, сердешний, Сагайдашний, пшенишний, безконешний, місяшний, помішний, помішник; рушник, мірошник, яшний і ячний, яшний ³³; але: влучний, вдячний, зручний, вічний.

Примітка: але пишуть: безпечний, сердечний і т. д.

11. Приросток “**з**” перед глухими: **к, т, п, ф, х, с, ч, ш, щ** ³⁴, змінюється на “**с**”: сказати, спарити, схилитися, сфабрикувати, стулити, схопити, сшивати, счарувати; перед всіма іншими приголосними приросток “**з**” не змінюється: зсадити, збавити, зжалитися.

Приростки “**без**” та “**роз**” не міняють свого **з** на **с**: безкостий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя, розказ, розказати, розташувати, розправа, розпарити, розхилити, розсівся, розчесати, розченяти ³⁵, розшарпаний, розшукати; але пишуть: роскіш, роскішний.

Примітка: в приставці “**роз**” часто звук “**з**” міняється на “**с**”: росказати, росказувати, роспарити і т. инш.

²⁹ Повинно бути: “в цім”. (Ф. Ш.).

³⁰ Очевидно, треба: “8”. (Ф. Ш.).

³¹ Очевидно: “одмінюванні”. (Ф. Ш.).

³² Очевидно, треба: “л”. (Ф. Ш.).

³³ Повинно бути: “яєшний”. (Ф. Ш.).

³⁴ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

³⁵ Повинно бути: “розчиняти”. (Ф. Ш.).

12. Закінчення “ар” на кінці речівок пишемо з “ь”, коли в другому відмінкові маємо м’який³⁶ голосний звук: царь, кобзарь, секретарь, писарь, косарь, лікарь, вівтарь; але, коли в другому відмінкові твердий — пишемо: багатир, монастир, матір, хір³⁷, тепер, не вір.

Примітка: але часто пишуть ці слова і без ь: цар, секретар, писар.

13. Речівники середнього роду на я (з давнім закінченням “іє”) подвоюють приголосний звук перед “я”: життя, сміття, багаття, браття, весілля, Поділля, зілля, похмілля, волосся, поросся³⁸, безладдя, безуряддя³⁹, мотуззя, галуззя і т. п.⁴⁰; губні звуки б, н⁴¹, в, м і р⁴² в цих випадках не подвоюються.

На кінці таких слів пишимо⁴³ “я”, а не е⁴⁴: батіжжя, збіжжя, безгрішшя.

Примітка: в багатьох українських говірках⁴⁵, в цих випадках чуємо “є” на кінці: житте, смітте, весілле, а де-не-де навіть: жите, сміте, весіле.

14. Речівники середнього роду, що походять от⁴⁶ дієслів на “увати”, “ювати”, затримують звук “у”, “ю”, а не “о”, “е”: добування, будування, дарування, царювання, раювання, горювання.

15. В родовому одмінкові множини пишимо⁴⁷ закінчення “ей”, а не “ий”⁴⁸ людей, ночей, коней, грошей, костей.

16. В давальному одмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення “ові”, а в словах м’якої⁴⁹ одміни — “еві”: батькові, козакові, коневі, учителеві, гос-

³⁶ Треба б сподіватися: “м’який”. (Ф. Ш.).

³⁷ Очевидно, повинно бути: “тхір” або “кір” (?). (Ф. Ш.).

³⁸ Очевидно, треба: “Поросся”. (Ф. Ш.).

³⁹ Повинно бути: “безуряддя”. (Ф. Ш.).

⁴⁰ Тут пропущено знак скорочення (“.”). (Ф. Ш.).

⁴¹ Очевидно, треба: “п”. (Ф. Ш.).

⁴² Тут “р” звук не губний. (Ф. Ш.).

⁴³ Треба: “пишемо”. (Ф. Ш.).

⁴⁴ Очевидно, треба: “а”. (Ф. Ш.).

⁴⁵ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁴⁶ Треба: “од”. (Ф. Ш.).

⁴⁷ Треба: “пишемо”. (Ф. Ш.).

⁴⁸ Пропущено — “.”. (Ф. Ш.).

⁴⁹ До твердої одміни належать речівники з закінченням на твердий звук, а до м’якої — речівники на ь, й, я, е, на шиплячій (Повинно бути: “на шиплячий”. (Ф. Ш.)) ж, ч, ш, щ, (Тут кома зайва. (Ф. Ш.)) і де які (Це слово в правилах прийнято писати з “-”. (Ф. Ш.)) слова на арь, ирь.

теві, кобзареві, учневі, родичеві, купцеві, молодцеві, паничеві, Василеві. Слова на **й** мають закінчення **єві**: краєві, раєві.

На кінці в цих закінченнях пишемо “**і**”, а не **и**.

17. В словах чоловічого і середнього роду в оруднім одмінковій однині в твердій одміні треба писати “**ом**”, а в м’ягкій — “**ем**”: столом, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем.

В словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати “**ою**”, а в м’ягкій одміні “**єю**”: водою, землею, попадею, молодницею, їжею, стелею, душею, кручею, пушею, тучею, банею, піснею, лялею, вишнею, черешнею. Слова на “**й**” мають закінчення на “**ем**”: краєм, раєм.

18. Прикметники на “**евий**” (з наголосом на **е**) здебільшого не міняють цього “**е**” на “**ьо**”: вишневий, дешевий, смушевий, тижневий, грушевий, Василевий, сажневої⁵⁰, коли ж “**е**” без наголосу, воно може змінюватись на “**ьо**”: польовий, лойовий.

19. В закінченні прикметників “**ський**”, “**цький**”⁵¹, пишемо “**ь**”⁵², після “**с**”, “**ц**”⁵³; бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький.

20. В другім ступені прикметників пишемо “**іший**”, а не “**ійший**”: старіший, миліший.

21. В літературнім українським письмі переважно вживається форми займенника “**цей**”, “**ця**”, “**це**”, рідше — “**сей**”, “**ся**”, “**се**”.

22. Часточку “**ся**” треба писати вкупі з дієсловом⁵⁴: просить-ся, носить-ся, береться.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо “**шся**”, а не “**сся**”, або “**ся**”: судишся, водишся.

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо “**ться**”, а не “**цця**”, або “**ця**”: судиться, судяться, губиться, губляться.

25. В дієсловах треба писати наросток “**увати**”, “**ювати**”, а не “**овати**”, “**євати**”: купувати, танцювати, горювати.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення “**ований**”, “**ьований**”⁵⁵ коли наголос на “**о**”: купований, збудований, пода-

⁵⁰ Повинно бути: “сажневий”. (Ф. Ш.).

⁵¹ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁵² Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁵³ Тут потрібно — “:”, а не “;”. (Ф. Ш.).

⁵⁴ Треба: “з дієсловом”. (Ф. Ш.).

⁵⁵ Тут бракує коми. (Ф. Ш.).

рований, вторгований, схвильований⁵⁶ і “уваний”, “юваний”, коли наголос не падає на склад перед “ва”: вибудований⁵⁷, виторгований, вигорюваний.

26. Закінчення “ство”, “ський” додаємо просто до пня: братський — братство; бабський — бабство; сиротський — сиротство⁵⁸. Коли це закінчення додаємо до пня після звуків **к, ч, ць**, то тоді пишемо: — “цький”, “цтво”⁵⁹, замістьць⁶⁰ “ський”, “ство”: козацький (козакський), кацацтво (казакство), ткацький (ткачський), ткацтво (ткацтво).

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Звук **г** пишем згідно з вимовою в чужих словах: гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія.

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цебто⁶¹ пишемо по “л” букви: **а, є**⁶², **о, у**, а не **я, е**⁶³, **ьо, ю**: клас, план, новела, билет, легальний, легенда, легіон, лекція, логіка, флот, філологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузитанія, клуб.

3. Звук “**ф**” в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через “**ф**”, а не **хв**: форма, франція⁶⁴, фабрики, финанси, філологія⁶⁵, фосфор, манифест, офіцер⁶⁶, фаховий, факт, фасон, фаетон, фамілія, фантазія, фарба, фортуна, філософ.

4. В словах недавно взятих чуже **в**⁶⁷, **th** на письмі передаємо через **т**: катедра, атени⁶⁸, ортографія⁶⁹, мит (миф), анатема, апотеоза, Бористен, логаризм⁷⁰, патос, Питагор⁶⁹, етер і т. п.

⁵⁶ Тут бракує коми. (Ф. Ш.).

⁵⁷ Треба: “вибудований”. (Ф. Ш.).

⁵⁸ Треба б: “сирітський — сирітство”. (Ф. Ш.).

⁵⁹ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁶⁰ Повинно б бути — “замісьць”. (Ф. Ш.).

⁶¹ Прийнято звичайно писати: “цеб-то”. (Ф. Ш.).

⁶² Очевидно, треба — “е”. (Ф. Ш.).

⁶³ Очевидно, треба — “є”. (Ф. Ш.).

⁶⁴ Повинно бути — “Франція”. (Ф. Ш.).

⁶⁵ Треба б сподіватися: “філологія”. (Ф. Ш.).

⁶⁶ Треба б сподіватися: “офіцер”. (Ф. Ш.).

⁶⁷ Треба — “**ф**”. (Ф. Ш.).

⁶⁸ Треба — “Атени”. (Ф. Ш.).

⁶⁹ Треба б сподіватися — “ортографія”, “Питагор” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁷⁰ Очевидно — “логаритм”. (Ф. Ш.).

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: клас, програма, процес, субота, маса, суфікс ⁷¹, професор, комісія, каса, група, шосе, інтелігент ⁷¹, Росія, Одеса; тільки звук “н” подвоюємо в отаких словах: манна, панна, Ганна, бонна.

6. Початкове “е” ⁷² в чужих словах передаємо так:

а) в словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як “йе”, через “є”: євангелія ⁷³, євангелиста ⁷³, єгипет ⁷⁴, єзуїт, єр-тик, єрусалим ⁷⁴, Євген, європа ⁷⁴, єпископ ⁷⁵.

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовляється як “е”, через “е”: евакуація ⁷⁶ еволюція, егоїзм ⁷⁷, екватор, екзамен, екскурсія, елегія ⁷⁷, елемент, енергія ⁷⁷, епідемія, епізод, епитет, етика, етимологія ⁷⁷, етнографія ⁷⁷, ефект, епоха, естетика, ехо.

7. Початкове “і” в чужих словах пишемо через і: історія, імперія, ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелігент ⁷⁸, інок, ігумен ⁷⁸, іронія, іспанія ⁷⁹, індія ⁷⁹, Іван, іміграція ⁸⁰, інституція, інспектор.

8. В чужих словах пишемо “ія”, а не “іа”: матеріял, геніяльний ⁸⁰, спеціяльний, фіялка, варіянт, діявол, діякон.

9. Після приголосних звуків в чужих словах пишемо “и”, а не “і”: митрополит, єпископ ⁸¹, музика, євангелист ⁷³, католик, публіка, публічний, манифест, міністр, амуниція, шпиталь, директор, принцип, університет, шифрований, біблія, фігура, епідемія, універсал, хроніка, академик, архидіякон, антихрист, телеграфіст ⁸², фабрика, бібліотека, і т. п. Тільки після “л” можна писати “і” і “и”: митрополит і митрополіт, література ⁸³, і література.

⁷¹ Треба б сподіватись: “суфікс” (див. п. 9), “інтелігент” (див. п. 1). (Ф. Ш.).

⁷² Очевидно — “е”. (Ф. Ш.).

⁷³ Можна б сподіватися: “євангелія”, “євангелиста” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁷⁴ Повинно б бути: “Єгипет”, “Єрусалим”, “Європа”. (Ф. Ш.).

⁷⁵ Тут треба б сподіватися — “;”. (Ф. Ш.).

⁷⁶ Тут бракує коми. (Ф. Ш.).

⁷⁷ Треба б сподіватися: “егоїзм”, “елегія”, “енергія”, “етимологія”, “етнографія” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁷⁸ Треба б сподіватися: “інтелігент”, “ігумен” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁷⁹ Повинно б бути — “Іспанія”, “Індія”. (Ф. Ш.).

⁸⁰ Треба б сподіватися: “іміграція”, “геніяльний” (п. 1). (Ф. Ш.).

⁸¹ Очевидно — “єпископ”. (Ф. Ш.).

⁸² Треба б сподіватися — “телеграфіст” (п. 1). (Ф. Ш.).

⁸³ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

10⁸⁴. В чужих словах перед голосною “і” перед “й” пишемо “і”, а не “и”: Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріал, архієрей⁸⁵, Антоній, Онофрій, Григорій, Гораций; але можна писати: диякон, диявол, Гавриїл.

11. Букву “ї”, що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо череф⁸⁶ ї, а не “і”: Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Звуки “eu, e, ie, ai”,⁸⁷ французских⁸⁸ слів (почасти латинських) передаємо через о, е, е⁸⁹ (а не через і); після “т” пишемо о: docteur доктор, directeur директор, inspecteur інспектор, répétiteur⁹⁰ репетитор, acteur актор і актьор; після н, с, ц пишемо е: gouverneur гувернер⁹¹, doctrineur⁹² доктринер, partenaire⁹² партнер, officier⁹² офіцер, entrepreneur⁹² антрепренер;⁹³ після л пишемо е або о⁹⁴ souffleur⁹⁵ суфлер, controleur⁹⁵ кентролер, chevalier кавалер, також: ingénieur⁹⁵ інженер.

13. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони пишуться і в своїй мові: доктор, фельдшер, адвокат, холера, вокзал, капітан, капітал.

Голова правописної Комісії⁹⁶
прив.-доц. І. Огієнко.

⁸⁴ Початок цього пункту, очевидно, треба читати так: “В чужих словах перед **голосною** і перед “й” пишемо “і”, а не “и”... . (Ф. Ш.).

⁸⁵ Очевидно — “архієрей”. (Ф. Ш.).

⁸⁶ Повинно бути — “через”. (Ф. Ш.).

⁸⁷ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

⁸⁸ Повинно бути — “французьких”. (Ф. Ш.).

⁸⁹ Очевидно — “є”(?). (Ф. Ш.).

⁹⁰ Треба — “répétiteur”. (Ф. Ш.).

⁹¹ Треба б сподіватися — “гувернер” (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

⁹² Повинно бути — “doctrinaire”, “partenaire”, “officier”, “entrepreneur”.

⁹³ Очевидно — “;”. (Ф. Ш.).

⁹⁴ Очевидно — “є”. (Ф. Ш.).

⁹⁵ Повинно бути — “souffleur”, “contrôleur”, “контролер”, “ingénieur”. (Ф. Ш.).

⁹⁶ Треба б сподіватися: “Комісії”. (Ф. Ш.).

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ⁹⁷ ПРАВОПИСУ.

<...> “Подільський список”

З доручення правописної комісії склав прив.-доц. І. Огієнко.

Ухвалено правописною комісією при міністерстві ⁹⁸ народної освіти в квітні 1918 р.

Голова Комісії ⁹⁸ — прив. доц. І. Огієнко; члени: проф. А. Лобода, проф. М. Грунський, прив. доц. Ф. Сушицький, Г. Голоскевич, О. Курило, Пелех, М. Левицький, М. Марковський, Дога, Дурдуківський.

Комісія розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відрізняють наш правопис од правопису Галичини. Постанови Комісії такі:

1. Букву **ї** пишемо з початку слова або з початку склада ⁹⁹, коли тільки вона вимовляється як **йі**: їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда, їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїм, мої, свої, Ївга, троїстий.

Після приголосних звуків **ї** ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**): Іван, іграшка, іду, істина, іржа, Ілля, інакше, індик, інколи, іноді, інший, іскра, іковка ¹⁰⁰, ім'я, іспит, існувати, істота, іти, іще.

Примітка: але перед “**н**” можна писати “**и**”.

3. Букву **йо** пишемо з початку слова або з початку склада ¹⁰¹ за голосним звуком: його, йому, йолоп, твого, твому; після приголосної треба писати **ьо** (а не **йо**): льох, льон, сьогодні, всього, сьомий.

4. (Ще не ухвалене правило). Між губними звуками **б**, **п**, **в**, **м** і м'яким голосним ставимо протинку (апостроф) ' (а не **ь**): б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ятка, п'ять, п'ятниця, п'ята, рип'яхи ¹⁰², пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, без-

⁹⁷ Треба б сподіватися: “українського” (див. далі й п. 6). (Ф. Ш.).

⁹⁸ Треба б сподіватися: “при министерстві”, “Комісії” (див. далі п.п. 5 і 9). (Ф. Ш.).

⁹⁹ Повинно б: “складу”. (Ф. Ш.).

¹⁰⁰ Очевидно — “ікавка”. (Ф. Ш.).

¹⁰¹ Повинно б: “складу”. (Ф. Ш.).

¹⁰² Треба: “реп'яхи”. (Ф. Ш.).

голів'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плім'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясниці, рум'яний.

В де-яких словах ставимо апострофа перед м'яккою голосною і після **р**: пір'я, бур'ян.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед "м'яккою" голосною ставимо апострофа: з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'яснити. (Перед твердою голосною в такому разі апострофа не ставимо: безокий¹⁰³, безуряддя, безусий, зорати, підорати; також: безідейний.

5. Після шиплячих звуків **ж, ч, ш, щ**,¹⁰⁴ на кінці слів пишемо **а, у**¹⁰⁵, (а не **я, ю**): збіжжа, клочча, безгрішша, роздоріжжа, за пічку, цею нічку, підоріжжу.

Примітка: За того, що шиплячі звуки в українській мові давно вже стверділи, на кінці слів пишемо їх без **ь**: подоріж, піч, ніч, пригорщ, сидиш, спиш, просишся, водушся¹⁰⁶. В речівниках на кінці слів замість **и** пишемо **і**: ночі, пуші, подорожі, паші.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але **ь** після нього не ставимо: слід, світ, сонця, віконця, сміх, цвіт, кість, мислі, панський. Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: пальця, сальцю, закальця; між двома **л** не ставиться **ь**: ллеться¹⁰⁷, лляти, Ілля, гілля.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: менший, тонший, інший, кінчик, панщина, жєнщина, ганчірка, віншувати; але **л** в цім випадку м'ягчиться: більший, пальчик, бувальщина.

8. Слова на **ець** мають на кінці **ь**: посланець, горобець, молодець. При одмінюванні слів на **ець** перед **ц** не треба писати **ь**: посланця, на кінці, отця, молодця. Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: пальця, смальцю, з закальцем.

9. В сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: празник, тижня, пізно, кожний, борозна; пісний, чесний, капосний, напасний, пропасниця, власний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, глисник, ненависний, корисний, первісний.

¹⁰³ Тут пропущено кому. (Ф. Ш.).

¹⁰⁴ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

¹⁰⁵ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

¹⁰⁶ Очевидно — "водишся". (Ф. Ш.).

¹⁰⁷ Треба "ллеться". (Ф. Ш.).

10. Пишемо сполучення **шн** (а не **чн**): безпешний, сердешний, Сагайдашний, пшенишний, безконешний, місяшний, помішний, помішник, рушник, мірошник; але вдячний, яшний і ячний, яєшня і яечня.

Примітка: але пишуть: безпечний, сердечний.

11. Приросток **з** перед глухими **к, т, п, ф, х**,¹⁰⁸ змінюється на **с**: сказати, спарити, схилитися, сфабрикувати, стулити, схопити; перед всіма іншими приголосними (**ч, ш, щ, с** і інш.) приросток **з** не змінюється: зшивати, зчарувати, зсадити, збавити, зжалитися.

Приростки **без** та **роз** ніколи не міняють свого **з** на **с**: безкоствий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя, розказ, розказати, розташувати, розказувати, розправа, розпарити, розхилити, розсівся, розчесати, розчиняти, розшарпаний, розшукати; але: роскіш, роскішний.

Примітка: Часто — розказати.

12. Закінчення **ар** на кінці речівок пишемо без **ь**: цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вівтар, і так само без **ь** пишемо: багатир, монастир, матір, кір, тепер, не вір.

13. Речівники середнього роду на **я** (з давнім закінченням **иє**) подвоюють приголосний звук перед **я**: життя, сміття, багаття, браття, бажання, оповідання, сповідання, ждання, пізнання, чекання, весілля, Поділля, зілля, похмілля, волосся, Поросься, безладдя, безуряддя, мотуззя, галуззя і т. и.; губні звуки **б, п, в, м**,¹⁰⁹ в цих випадках не подвоюються. На кінці таких слів пишемо **я**, а по шиплячих — **а** (див. прав. 5): батіжжа, збіжжа, безгрішша.

Примітка: В багатьох українських говірках в цих випадках чуємо **є** на кінці: житте, смітте, весілле, а де-не-де — навіть: жите, сміте, весіле; але ці форми в літературній мові не прийняті.

14. Речівники середнього роду, що походять от¹¹⁰ дієслів на **увати, ювати**, затримують звук **у, ю** (а не **о, є**): добування, будування, дарування, царювання, горювання.

15. В родовому одмінкові множини пишемо закінчення **ей** (а не **ий**): людей, ночей, коней, грошей, костей.

¹⁰⁸ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

¹⁰⁹ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

¹¹⁰ Повинно бути: "од". (Ф. Ш.).

Примітка: В багатьох говірках українських чуємо тут **ий**: людей, коний, гроший, гостей.

16. В давальному одмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни ¹¹¹ треба писати закінчення **ові**, а в словах м'якої одміни — **еві**: батькові, козакові, коневі, учитилеві ¹¹², гостеві, кобзареві, учневі, родичеві, купцеві, молодцеві, паничеві, Василеві.

На кінці в цих закінченнях пишемо **і** (а не **и**).

Примітка: В правопису Галичини в цих випадках прийнято писати **и** (а не **і**): батькови, раєви.

17. В словах чоловічого і середнього роду в оруднім одмінкові однини в твердій одміні треба писати **ом**, а в м'якій — **ем**: столем, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем.

В словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати **ою**, а в м'якій одміні **ею**: водою, землею, попадею, молодичею, їжею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, стелею, баришнею.

18. Прикметники на **евий** (з наголосом на **е**) здебільшого не міняють цього **е** на **ьо**: вишневий, дишевий ¹¹³, смушевий, тижневий, грушевий, Василевий, сажневий; коли ж **е** без наголосу, воно може змінюватись на **ьо**: польовий, лойовий.

19. В закінченні прикметників **ський**, **цький** ¹¹⁴, пишемо **ь** після **с**, **ц**: бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький.

20. В другім ступені прикметників пишемо **іший** (а не **ійший**): старіший, миліший.

21. В літературнім українськім письмі переважно вживається форми займенника **цей**, **ця**, **це**, рідше — **сей**, **ся**, **се**.

22. Часточку **ся** треба писати вкупі з дієсловом: проситься, носить, береться.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо **шся** (а не **сся** або **ся**) судишся, водишся.

¹¹¹ До твердої одміни стосуються речівники з закінченням на твердий звук, а до м'якої — речівники на **ь**, **й**, **я**, **е**, на шиплячій (Повинно бути "шиплячий". (Ф. Ш.)) **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і слова на **ар**, **ир**.

¹¹² Повинно бути: "учителеві". (Ф. Ш.).

¹¹³ Повинно бути: "дешевий". (Ф. Ш.).

¹¹⁴ Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо **ться** (а не **ця** або **ця**): судиться, судяться, губиться, губляться.

25. В дієсловах треба писати наросток **увати, ювати** (а не **овати, евати**): купувати, будувати, дарувати, торгувати, царювати, господарювати, раювати, танцювати, горювати.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення **ований, юваний** (коли наголос падає на **о**): купований, збудований, подарований, вторгований, схвильований, опрацьований, потанцьований, і **уваний, юваний** (коли наголос не падає на склад перед **ва**): вибудуваний, виторгуваний, вигорюваний.

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Згідно з нашою вимовою чуже **g** передаємо через **г**: гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія.

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, це б то пишемо по **л** букви **а, о, е, у** (а не **я, є, ю, ю**): клас, план, новела, білет¹¹⁵, легальний, легенда, легіон, лекція, логіка¹¹⁵, флот, філологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузитанія, клуб.

3. Звук **ф** в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не **хв**): форма, Франція, фабрика, финанси, фаєтон, фамілія, фантазія, фарба, фортуна, філософ.

4. В словах недавно взятих чуже **θ** (θ) на письмі передаємо через **т**: катедра, Атени, ортографія, мітологія, мит (міф), анатема, апотеоз, Бористен, логаритм, патос, Пітагор, етер і т. п.

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: клас, програма, процес, грамати́ка, субота, маса, суфікс¹¹⁶, професор, комісія, каса, група, шосе, інтелігент, Росія, Одеса; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: манна, ванна, Ганна, бонна.

6. Початкове **е** в чужих словах передаємо так:

а) в словах давніх і часто вживаних, де воно вимовлюється як **йе**, через **є**: євангелія, євангеліста, Єгипет, єзуїт, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпископ.

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовлюється як **е**, через **е**: евакуація, еволюція, егоїзм, едикт, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, елемент, енергія, епідемія, епізод, епитет, етика, етимологія, етнографія, ефект, епоха, естетика, ехо.

¹¹⁵ Можна б сподіватися (див. далі п. 9) "білет", "логіка". (Ф. Ш.).

¹¹⁶ Треба б сподіватися: "суфікс" (див. далі п. 9). (Ф. Ш.).

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: історія, імперія, ідол, ідея, інститут, інтелігент, інок, ігумен, іронія, Іспанія, Індія, Іван, іміграція, інституція, інспектор.

8. В чужих словах пишемо **ія** (а не **иа**): матеріал, геніяльний, спеціальний, фіялка, варіант, диявол, дякон.

9. Після приголосних звуків в чужих словах пишемо **и** (а не **і**): митрополит, єпископ, музика, євангелист, католик, публіка, публічний, маніфест, міністр, амуниція, шпиталь, директор, принцип, університет, шифрований, біблія, фігура, епідемія, універсал, хроніка, академик, архидіякон, антихрист, телеграфіст, фабрика, бібліотека, і т. п.

Тільки після **л** можна ¹¹⁷ писати **і** і **и**: митрополит і митрополіт, література.

10. В чужих словах перед голосною і перед **й** завжди пишемо **і** (а не **и**): Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріал, архієрей, Антоній, Онофрій, Григорій, Горацій; але можна писати: дякон, диявол, Гавриїл.

11. Букву **ї**, що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо через **йі** (а не **і**): Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Звуки **eu**, **e**, **ie**, **ai** французьких слів (почасти латинських) передаємо через **о**, **е**, **є** (а не через **і**); після **т** пишемо **о**: доктор, директор, інспектор, гувернер, доктринер, партнер, офіцер, антрепренер; після **л** пишемо **є**, або **е**: суфлер, контролер, кавалер, також: інженер.

13. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони пишуться і в своїй мові: доктор, фельдшер, адвокат, солдат, холера, вокзал, капітан, капітал.

Голова правописної Комісії

Прив.-доц. *І. Огієнко*.

Київ 29 квітня 1918 р.

Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року. (Розвідка): Відбиток із "Записок Херсонського Інституту Народньої Освіти ім. Н. К. Крупської", Ч. II, 1926 р. — Херсон, 1927.

¹¹⁷ Ліпше б: "можна". (Ф. Ш.).

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ (1921)

16 березня 1919 р. при Українській академії наук було створено окрему Правописно-термінологічну комісію, головою якої став акад. А. Кримський.

Правописна комісія доповнила й упорядкувала видані попередньо "Головніші правила українського правопису". Змінений варіант правопису, схвалений спільним зібранням УАН (що скликувалося тричі: 17.05. і 12.07.1919 та 20.11.1920) та затверджений Народним комісаром освіти М. Гриньком, був уперше опублікований масовим тиражем 1921 р. під назвою "Найголовніші правила українського правопису".

Перший український академічний правопис визнали й почали популяризувати також в Галичині, на Буковині та Волині. Так, 1922 р. НТШ у Львові прийняло "Правописні правила", що значною мірою наблизили желяхівку до правописної системи "Найголовніших правил".

"Найголовніші правила українського правопису", що базувалися значною мірою на фонетичному правописі П. Куліша — Б. Грінченка, лягли в свою чергу в основу правописних правил, прийнятих у Харкові 1928 р.

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

ЗАТВЕРДЖЕНО

Народним Комісаром Освіти

У.С.Р.Р. **Гриньком.**

Друкується як офіційно-ухвалене (Спільним Зібранням Академії 17. V. і 12. VII. 1919 та 29. XI. 1920 р.) академічне видання.

Неодмінний Секретар Академії,

акад. А. **Кримський.**

1. Букву *ї* пишемо з початку слова або з початку складу, коли тільки вона вимовляється як **йі**: їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда,

їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїм, мої, свої, Ївга, троїстий.

Після приголосних звуків букви **ї** ніколи не пишемо (хіба що з апострофом, § 4).

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**): **І**ван, **і**грашка, **і**ду, **і**стина, **І**лля, **і**скра, **і**кавка, **і**м'я, **і**спит, **і**снувати, **і**стота, **і**ти, **І**род, **і**ржа, **І**рпень.

Примітка: але перед **н** можна писати **и**: **и**нший, **и**нколи, **и**ней, **и**ноді.

3. Букву **йо** пишемо з початку слова або з початку складу за голосним звуком: **йо**го, **йо**му, **йо**лоп, **тво**його, **тво**йому; після приголосних, за невеликими винятками, треба писати **ьо** (а не **йо**): **ль**ох, **ль**он, **сь**огодні, **всь**ого, **сь**омий.

Винятки: а) **йо-йо**, роз**йо**йкатися, з**йо**ржитися, солов**йо-**вий; б) чужі назви: Вороб**йо**в, Солов**йо**в (але Лін**ьо**в, Корень**ов**, Кошель**ов**); в) чужі слова: кур**йо**з, сер**йо**зний, (або кур**і**оз, сер**і**озний) і т. ин.

4. Між губними звуками: **б**, **п**, **в**, **м** і йотованими голосними: **я**, **ї**, **є**, **ю** ставимо п р о т и н к у (апостроф) ' (а не **ь**): б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язати, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плім'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясниці, рум'яний, на тім'ї, на безриб'ї.

Без апострофа пишуться: св**я**тий, св**я**то, р**і**зд**в**яний, морк**в**яний, ц**в**ях, зв**я**зок, роз**в**язувати, зв**я**зувати, і такі чужі слова, як: бю**д**жет, бю**с**т, бю**р**о, бю**р**ократ, В**ю**ртемберг, Бельв**ю**, М**ю**ллер, М**ю**льбах, де-М**ю**се, М**ю**рже і інші чужі ймення, де безапострофною буквою **ю** передається німецьке **ü** та французьке **u**.

У де-яких словах ставимо апострофа перед йотованою головною і після **р**: пір'я, бур'ян, подвір'я (де чути инакшу вимову, ніж у р**я**бий, р**я**сний) і в чужих словах, таких, як: кур'єр, кар'єра, ар'єргард.

Після п р и р о с т к і в, що кінчаються на приголосний звук, перед йотованою головною ставимо апострофа: з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'яснити, з'явитися, з'явище (останнє слово не треба плутати з словом "з**я**вище", що відповідає московському "хайло").

5. Після подвоєних шиплячих звуків: **ж, ч, ш** на кінці слів пишемо **я, ю**: **збіжжя, клоччя, безгрішшя, роздоріжжя, за піччю, цею ніччю, подорожжю**.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але **ь** після нього не ставимо: **слід, світ, сонця, віконця, сміх, цвіт, кість, мислі, панський** (хоч вимовляється: **сьлід, сьвіт, соньця** і т. д.).

Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: **пальця, сальцю, закальця**; між двома **л** не ставиться **ь**: **ллється, ляти, Ілля, гілля**.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: **менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати**; але **л, у** цім випадку м'ягчиться: **більший, пальчик, бувальщина**.

8. Слова на **-ець** мають на кінці **ь**: **післанець, горобець, молодець**.

При одмінюванні слів на **-ець** перед **ц** не треба писати **ь**: **післанця, на кінці, отця, молодцю**.

Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: **пальця, смальцю, з закальцем**.

9. У сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: **празник, тижня, пізно, кожний, борозна, пісний, чесний, капосник, напасник, пропасниця, власний, звісний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, ненависний, корисний, первісний**.

10. Пишемо сполучення **чн**: **безпечний, яечня, сердечний, Сагайдачний, пшеничний, безконечний, місячний, помічний, помічник, влучний, вдячний, зручний, вічний, наочний**.

Але завжди пишемо: **рушник, рушниця, мірошник**.

11. Приросток **з** (або **із**) перед глухими: **к, т, п, х** змінює своє **з** на **с**: **сказати, стулити, спитати, схилитися, сходитися**; перед усіма іншими приголосними приросток **з** (чи **із**) не змінюється: **збавити, звести, зжалитися, зчарувати, зчистити, зцідити, зцілити, зшивати, зшиток, зсадити, зсісти**.

Приросток **без** не міняє свого **з** на **с**: **безкостий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя**.

12. Закінчення **-ар** та **-ир** на кінці речівників пишемо **без ь**, навіть коли в родовому відмінкові маємо м'який голосний звук: **цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вівтар, манастир, багатир** (род. відм. — **царя, кобзаря** і т. д.). Так само: **звір, матір, тепер, не вір**, і в середині слів: **гіркий, Харко, місто Харків**.

Примітка: але іноді пишуть ці слова і з **ь**: царь, секретарь, писарь.

13. Речівники середнього роду на **-я** (що вийшло з давнього закінчення **-іє**, чи **-ьє**) і скількись слів жіночого та чоловічого роду на **-я** (що вийшло з давнішого **-ія** чи **-ья**) подвоюють приголосний звук перед **-я**: життя, сміття, багаття, весілля, Поділля, зілля, похмілля, насіння, ходіння, волосся, Поросься, безладдя, безуряддя, мотуззя, галуззя, збіжжя, роздоріжжя, безгрішся, клоччя і т. п., знов-же **й**: суддя, браття, стаття (з “судія”, “братія”, “статья”). При відмінюванні таких слів подвоєний приголосний звук залишається перед усіма іншими голосними: життю, в житті, весіллю, на весіллі, так само як і в відповідних прикметниках (життєвий або життьовий) і в зложених словах (життепис).

Губні звуки: **б**, **п**, **в**, **м** і звук **р** у цих випадках не подвоюються: луб'я, безголов'я, сім'я, подвір'я, пір'я.

Увага I. На кінці таких слів середнього роду пишемо **-я** (а не **-є**): життя, сміття, весілля, дарма що по багатьох українських говірках у цих випадках чуємо **-є** на кінці: житте, смітте, весілле, а де-не-де навіть: жите, сміте, весіле.

Увага II. Не треба аналогічно з цими випадками переносити подвоєння на чужі слова та на чужі ймення. Треба писати: Вальян (не Вал-лян!), Тальякоццо, імброльйо, мільйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк, Тьєр, Готьє, цеб-то з однією приголосною буквою та з **ь**; а в таких словах, як ад'юнкт та кон'юнктура, пишеться апостроф, а не **ь**.

14. Речівники середнього роду, що походять од дієслів на **-увати**, **-ювати**, затримують звук **у**, **ю** (а не **о**, **є**), коли на них нема наголосу: будування, дарування, царювання, раювання, горювання.

15. У родовому одмінкові множини пишемо закінчення **-ей** (а не **-ий**): людей, ночей, коней, грошей, гостей, костей.

16. У давальному відмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення **-ові**, а в словах м'якої одміни **-еві**: батькові, козакові, коневі, учителеві, гостеві, кобзареві, монастиреві, цареві, учневі, товаришеві, ножеві, родичеві, паничеві, купцеві, молодцеві, сонцеві, Василеві.

Слова на **-й** мають закінчення **-еві**: краєві, раєві, гаєві.

На кінці в цих закінченнях пишемо **-і**, а не **-и**.

Примітка: До твердої одміни належать речівники з закінченням на твердий звук, а до м'якої — речівники на **-ь**, **-й**, **-я**, **-є**, на шиплячий **-ж**,

-ч, -ш, -щ, і ті слова на -ар, -ир, що в родовому відмінкові мають на кінці -я.

17. У словах чоловічого і середнього роду в орудному відмінкові однини в твердій одміні треба писати **-ом**, а в м'якій — **-ем**: **столом**, **конем**, **полем**, **Василем**, **ножем**, **мечем**, **ковшем**, **борщем**, **гостем**, **кравцем**, **учителем**, **учнем**, **царем**, **кобзарем**, **товаришем**.

У словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати **-ою**, а в м'якій одміні — **-ею**: **водою**, **землею**, **попадею**, **молодицею**, **їжею**, **стелею**, **душею**, **кручею**, **пущею**, **тучею**, **банею**, **піснею**, **лялею**, **вишнею**, **черешнею**.

Слова на **-й** мають закінчення **-ем**: **краєм**, **раєм**, **гаєм**, **роєм**, **колієм**.

Примітка: Пам'ятати треба, що в прикметниках пишеться в таких випадках тільки закінчення -ою: **синьою**, **третьою**, **чужою**, **іншою**, **старішою**.

18. У словах чоловічого роду, що кінчаться на **-ж**, **-ч**, **-ш**, **-щ**, у називному та знахідному відмінкові множини треба писати **-і**: **ножі**, **паничі**, **товариші**, **гроші**, **кущі**. Так само — в словах жіночого роду типу: **радоші**, **труднощі**, **молодощі** і т. ін. (що ніби являються множиною для слів на -ість: **радість**).

19. У словах жіночого роду, що кінчаються на **-жа**, **-ча**, **-ша**, **-ща**, в родовому, давальному та місцевому відмінкові однини та в називному і знахідному відмінкові множини треба писати **-і**: **великої калюжі**, **на високій кручі**, **чистій душі**, **солодкі груші**, **лев'ячі паші**.

20. У словах жіночого роду, що кінчаться на приголосний звук, треба писати в родовому відмінкові однини **-и**, а в давальному й місцевому однини та називному й знахідному множини треба писати **-і**; напр. род. відм. — з **ночи**, коло **печи**, з **подорожи**, цієї **соли**, нічної **тіни**, без **сповіди**, без **відповіди**, з **радошти**, до **смерти**; дав. відм. та місцев. — **дрібній солі**, в **тіні**, у **ночі**, в **печі**.

Виняток — в **осени**.

21. Прикметники на **-евий** (з наголосом на е), не міняють цього **е** на **ьо**: **вишнєвий**, **смушєвий**, **тижнєвий**, **грушєвий**, **Василєвий**, **сажнєвий**, **дешєвий**; коли-ж **е** без наголосу, то воно може змінюватися на **ьо**: **польовий**, **лойовий**, **грошовий**.

22. У закінченні прикметників **-ський**, **-цький** пишемо **ь** після **с**, **ц**: **бабський**, **братський**, **панський**, **людський**, **Томашівський**, **козацький**, **ткацький**, **німецький**, **молодецький**.

23. У другому ступені прикметників пишемо **-іший** (а не **-ійший**): **старіший, миліший**.

24. Однаково добре пишемо: **гарнесенький і гарнісінький, білесенький і білісінький** (але не **гарнісенький, не білісенький**).

25. У літературному українському письмі переважно вживається форми займенника **цей, ця, це**, рідше **сей, ся, се**.

26. Часточку **-ся** треба писати в к у п і з дієсловом: **проситься, носиться, береться**.

27. У дієсловах, у другій особі однини теперішнього та майбутнього часу, пишемо **-шся** (а не **-сся, або -ся**): **судишся, водишся, боєтимешся**.

28. У дієсловах, у третій особі однини й множини теперішнього та майбутнього часу, пишемо **-ться** (а не **-ця, або -ця**): **судиться, судяться, губиться, губляться, заборонюється, братиметься, боєтимуться**.

29. У дієсловах треба писати наросток **-увати, -ювати** (а не **-овати, -евати**): **купувати, танцювати, горювати**.

Дієприкметники від цих дієслів мають закінчення **-ований, -ьований**, коли наголос падає на о: **купований, збудований, подарований, торгований, схвильований**, але пишемо **-уваний, -юваний**, коли наголос не падає на склад перед **-ва**: **вібудований, віторгований, вігорований**.

30. Закінчення **-ство, -ський** додаємо просто до пня: **братський — братство; бабський — бабство; сирітський — сирітство**.

Коли ці закінчення додаємо до пня після звуків **к, ч, ць**, то тоді пишемо **-цький, -цтво**: **козацький — козацтво; ткацький — ткацтво, молодецький, ловецький — ловецтво**.

31. У літературному письмі однаково вживаються **від і од** (але не **от**): **від тебе, од тебе** (але не **от тебе**).

32. У причасниках пишемо одно **н** (а не два): **зроблений, спечений, зварений, запроханий, закоханий, поораний**.

У прикметниках пишемо два **нн**: **спасенний, невблаганний**.

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: **доктор, гувернер, доктринер, фельдшер, адвокат, холера, вокзал, капітан, капітал**.

2. Звук **g** у чужоземних словах передаємо через **г**: гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія.

Але в чужих прізвищах точно одрізняємо **g** од **h**. Гюго (Hugo), Гутгейль, Гріг, Гартман.

3. У чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цеб-то пишемо по **л** букви: **а, е, о, у**, а не: **я, є, ъо, ю**: **класа, план, лавровий, лантух, латинський, новела, білет, легальний, легенда, легіон, лекція, логіка, флота, філологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузітанія, клуб**.

Сюди не стосуються такі слова, як: **рельєфний, барельєф, льє** (франц. миля — lieu), **мільйон, бульйон**, де **ь** вийшло з **і**.

Тільки в декількох нечисленних словах, що дійшли до нашої мови через польське посередництво, ми маємо м'яке **л**, напр.: **пляшка, клямка, ляда, лямба, канцелярія, льох**, або ще: **ілюмінація, ілюстрація** (останні не без французького впливу: illustration, illumination).

4. Звук **ф** у чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не **хв**): **форма, Франція, фабрика, фінанси, філологія, фосфор, маніфест, офіцер, фаховий, факт, фасон, фаєтон, фамілія, фантазія, фарба, фортуна, філософ**.

У словах, недавно або не дуже давно взятих, чуже **ѣ, th** на письмі передаємо через **т** (не через **ф**): **катедра, Атени, ортографія, міт (міф), анатема, апофтегма, Бористен, логаритм, арифметика, патос, Пітагор, етер і т. ин.**

Здебільша те саме правило прикладається й до слів та до ймень, давно взятих, напр.: **Теофан, Теодосій (або Тодос)**. Але є скількись слів цієї категорії, де пишеться **ф** або **хв**, а іноді й **х**: **Федір або Хведір** (раніше Тодір), **Тимохвій або Тимофій** (рідше Тимотей), **гора Афон** (рідше Атос), **Хома**. Коли такі ймення відносяться до людей західньої Європи, а не до українців, то треба писати тільки **т**: **Тома Аквінський** (а не Хома).

5. У чужих словах не подвоюється приголосний звук: **класа, маса, каса, шосе, процес, професор, субота, група, суфікс, комісар, комісія, комуна, комуніст, інтелігент, ілюстрований**; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: **манна, панна, ванна, Ганна, бонна**.

Але у власних назвах, здебільша лиш чужоземних (винятково в своїх), та в словах з церковної мови подвоюємо приголосний звук згідно з вимовою чужоземців: **Едда, Міллер, Мюллер, Ганнібал, Аннам, Колесса, Мекка, авва, равві, осанна**.

Увага: В таких випадках треба вважати тільки на справжню вимову у чужоземців, а не на їхню г р а ф і к у. Через те не пишемо двох приголосних у французьких іменнях: Де-Бюсі, Брюсель, Франшвіль, Мюзета, Гарона, та з другого боку залишаємо подвійні приголосні в італійських іменнях: Ріголетто, Патті, Страделла, Тассо. Пишучи німецьке Мюллер з двома лл, рівночасно пишемо: Рюкерт, Гофман (Rückert, Hofmann), бо й сами німці так вимовляють.

6. Початково **е** в чужих словах передаємо так:

а) у словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як **йе**, через **є**: евангелія, евангеліста, Єгипет, єзуїт, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпископ.

б) у словах рідко вживаних, де воно вимовляється як **е**, через **е**: евакуація, еволюція, егоїзм, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, елемент, енергія, епідемія, епізод, епітет, етика, етимологія, етнографія, ефект, епоха, естетика, ехо.

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: історія, імперія, ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелігент, ігумен, іронія, Іспанія, Індія, Іван, іміграція, інституція, інспектор.

8. В чужих словах пишемо **-ія**, **-іє**, а не **-іа**, **-іе**: матеріял, геніяльний, спеціяльний, фіялка, варіант, діявол, діякон, пієтизм, гієна.

9. Чужоземне **-іо-** звичайно передається через **іо**: піонер, ембріон, біоскоп, соціологія. В декількох словах, котрі більше поукраїнізувалися, **іо** чергується з **йо** — однаково добре пишеться: куріоз і курйоз, серіозний і серйозний. Окрім того: буйльон, мільйон, медальйон.

10. Після приголосних зубних: **д**, **т**, **з**, **с**, шиплячих: **ж**, **ч**, **ш** і після **р** у чужих словах (тільки не в іменнях власних) пишемо **и** (а не **і**): директор, дипломат, тип, тиран, антихрист, університет, музика, пропозиція, шифрований, режим, фабрика.

Після всіх інших звуків пишемо **і**: мітрополіт, єпископ, евангеліста, публіка, маніфест, міністр, амуніція, принціп, біблія, фігура, універсал, хроніка, архів, архідіякон, бібліотека і т. д.

Увага: До хрещених іменнів та назв це правило прикладається тільки тоді, коли вони не заукраїнізовані: Мікель, Мікаела, Міклош, Філіппо, Лузітанія і т. д., а коли вони зукраїнізовані, то пишемо **и**: Михайло, Михалина, Микола або Миколай (Николай), Пилип або Филип, Єгипет, Сирія, Рим.

11. У прізвищах чуже **і** після зубних та шиплячих однаково передається через **і**: **Дізраелі, Дільман, Тільмон, Тіде, Тімур, Мазіні, Зібер, де-Бюсі, Россіні, де-Нанжі, Скюдері.**

12. У чужих словах перед голосною та перед звуком **й** пишемо **і** (а не **и**): **Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріял, архіерей, Антоній, Онофрій, Григорій, Гораций;** але можна писати: диякон, диявол, Гавриїл.

13. Букву **і**, що стоїть у чужих словах після голосної передаємо через **ї** (а не **і**): **Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.**

14. Чужий дифтонг **au** передаємо через **ав**: **автор, автограф, аудиторія, авдієнція, лавровий, Август, Австрія, фавна, фавністичний, Таврія, авкціон.** Аналогічно — **локавт, бравнінг.**

Тільки перед голосними передаємо той дифтонг через **ау**, а не **ав**: **Ауе, Ауербах, Шопенгауер.**

Найголовніші правила українського правопису. — Київ, 1921.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА ПРИНЯТІ НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ (1922)

З ініціативи Наукового товариства ім. Шевченка у Львові 1922 р. на базі виданих 1921 р. у Києві “Найголовніших правил українського правопису” були розроблені “Правописні правила”, що наблизили так званий галицький правопис (желехівку) до “Найголовніших правил”. Хоча “Правописні правила” і надалі зберігали деякі особливості желехівки (зокрема, у написанні слів іншомовного походження), — це був перший крок на шляху до створення єдиної для цілої України правописної системи. “Правописні правила” функціонували в західноукраїнських регіонах до 1927 р., коли на Правописній конференції у Харкові був нарешті прийнятий спільний для цілої України правописний кодекс.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА ПРИНЯТІ НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

I. Звуки та букви.

<...> Наша правопись є в своїй основі фонетична й опирається на засади: Віддавай кождий правильно й виразно вимовлений звук відповідним йому знаком. А що число уживаних письменних знаків є значно менше від числа звуків та ріжних звукових відтінків живої мови, то буває так, що:

1) в деяких формах і словах уживається тих самих знаків для означування ріжних звуків, н. пр. знак “в” відповідає іншому звукови в словах: човна, лавка, повний і т. д., як у формах: човен, лавок, повен і т. д.; “й” звучить відмінно в словах: дай, бий ... як у: його, йойк і т. и.;

2) декотрі поединчі звуки, пр. *дз, дж, дь, зь, нь, сь, ть, ць* віддається двома, а звук “*дзь*” навіть трома знаками;

3) деколи одна буква передає два звуки, н. пр. *ї, є, ю, я* = *йі, йе, йу, йа*; *ц* = *тс*, *ч* = *тш*, *ш* = *шч* і т. п.

Крім того в різних околицях кожної великої мовної області ті самі слова вимовляються дещо відмінно, тому правопис мусить числити ся побіч виговору також з історичним розвитком поодиноких звуків, з походженням слів і з прийнятим традицією способом їх писання.

З висшесказаного видно, що також українська правопис не може бути чисто фонетична, а мусить бути компромісом трох засад: фонетичної, етимологічної та традиційно-історичної.

3. Українська азбука.

Для віддавання звуків української мови на письмі прийнято 33 знаків, що уставлені в порядку, звуться азбукою: А а, Б б, В в, Г г, Д д, Е е, Є є, Ж ж, З з, И и, Й й, І і, Ї ї, К к, Л л, М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш, Щ щ, Ю ю, Я я, Ъ ъ.

4. Звуки можуть бути поединчі або зложені (двозвуки) і діляться на голосівки та шелестівки.

Букви, що служать до означування поединчих звуків, є:

а) голосівки: а, е, и, і, о, у;

б) шелестівки: б, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш.

5. Знаки *ц, ч, щ* означають сполуку двох звукових елементів, а саме: проривної шелестівки з протисненою, що злилися разом в один звук (*ц* = *т + с*, *ч* = *т + ш*, *щ* = *ш + ч*, точнійше = *ш + т + ш*), н. пр.: *оцей-цей* = *отсей*, *свічка*, що і т. п.

Для інших подібно злитих звуків українське письмо не має окремих поединчих знаків і їх віддається двома відповідними буквами. Так пр. пишемо *дз* і *дж* однаково в словах: *дзвін*, *джміль* і т. п., як і в словах: *підзамче* (під-замче), *віджити* (від-жити) і т. п., (де прецінь обі букви окремо вимовляються).

6. Букви *в* і *й* виражають то голосівки, то шелестівки.

в = *й*. Знак *в* після голосівки має значінне скороченого-нескладового *у*, що лучиться з попередною голосівкою в двозвук (дифтонг): *аў, еў, иў, іў, оў, уў*, н. пр.: *казав*, *завтра*, *лев*, *певний*, *ходив*, *дідів*, *кров*, *повний*, *забув*...

в = *в*. У всіх інших положеннях (тобто перед голосівкою, у назвуку також перед шелестівкою і так само й після шелестівки на кінци слова або складу) означає *в* губно-зубну шелестівку,

н. пр.: овес, вас, віз, влада, втисну́ти, всадити, черв, нерв, червня і т. п.

Й тільки перед *о* є шелестівкою (й = і), н. пр.: гайок, його, йому, йойкати, Йордан, вйо-вйо...;

з попередньою голосівкою лучиться *й* у двозвук (дифтонг), що в нім означає скорочене-нескладове *i = ї*: ай, ей, ий, ій, ой, уй, н. пр.: рай, гей, бий, стій, той, купи́й і т. д.

7. Знаки *я, є, ю*, уживаються в подвійному характері:

а) з початку слів, по голосівках і по губних шелестівках *п, б, в, м, ф* та по *р* вони є знаками сполучень двох звуків, а саме *й* зі з наступною голосівкою (*я = й + а, є = й + е, ю = й + у*), н. пр.: яма, моя, пявка, паний, пояснити, вязати, мясо, память, фяско, буря, ряса, єдиний, обєднати, пеш, краєм, юшка, знаю, пю, на подвірю і т. д.;

б) по шелестівках, що можуть м'ягчитися, зазначають лишень їх м'яккість, н. пр.: дя́дко, зя́ть, ляка́тися, не́ня, тя́жко, ся́гати, ця́цька, си́не, гу́се, князю́, гостю́, серцю́, сюди́ і т. д.

П р и м і т к а. В словах з приставкою: *з-, роз-, без-, від-* букви *я, є, ю* не м'ячать попередньої шелестівки, тільки вимовляються як *йа, йе, йу*. В письмі непотрібно перед ними класти апострофа ('), тільки треба писати просто: зявитися, зясувати, розяснити, безязикий, зєднати, розєм, відемний, підюджувати і т. п., бо вже сама свідомість зложення таких слів повинна читача остерегти перед хибною їх вимовою.

8. Буква *ї* віддає сполучення *й + і* та пишеться з початку слова або складу після голосівок; по шелестівках тільки там, де вимовляється преїотоване *i = ї*, н. пр.: їхати, їсти, поїти, мої, твої, троїстий, Україна, руїна, Енеїда, Каїн, архаїчний, героїчний, св. Михаїл; візд, віхати, відатися, обїзд, сімі, відїзд, зїзд, розїздитися, зїсти і т. д.

9. У всіх інших випадках треба скрізь писати *і* (з одною точкою) без огляду на те, чи перед тим *і* чується зм'ячену шелестівку, чи ні, н. пр.: ніс (носа), я ніс (нести), сіль (соли), я сів (сісти), дідів, батіг, потік, утік, молоді літа, місто, сім, олівець, слід, сніг; іскра, іспит, імя, іду, Іван, Ісус, Ірод, Ірпень, імовірно, істина, істота, інший, інколи, іноді, іней і т. д.

П р и м і т к а. У словах: інший, інколи, іноді, іней пишуть також і вимовляють у назвуку букву *и*: инший, инколи, иноді, иней.

10. Буква *ь*, що колись означала голосівку подібну до *і*, не відповідає в сучасній мові ніякому окремому звукови та є тільки знаком м'яччення. Вона пишеться після зм'яченої шелестівки:

1) На кінці слова або складу: жаль, біль, сіль, зять, князь, кінь, тіль, пеня, хтось, щось, будь, Івась, Петрусь, Гриць, Василь, дідусь, місяць, хлопець, чернець, купець, кравець, швець, сліпець, жнець, камінець, годованець, Українець, учитель, приятель; пи-сьмо, батько, дядько, ненька, донька, банька, мельник, вельми і т. д.

2) Перед *о*: льох, мальований, дьоготь, дідуньо, Петруньо, Івасуньо, пятах, шістях, всього, сьогодні, бадьорій і т. д.

3) Після *л* на кінці складу:

а) в цілій відміні іменників утворених наростками: *-ник*, *-чик*, *-щина*, *-ство*, *-ня*, *-альня*, *-ця*, *-це*, та прикметників на *-ший*, *-ний*, *-ський*, н. пр.: начальник, невідьник, мельник, палець, ковальчик, бувальщина, начальство, ковальство, спальня, пральня, їдальня, читальня, копальня, цегольня, читальні, читальнею, їдальні, їдальнею, пральні, спальні, Юльця, Юльці, весельце, зеркалацьце, весельця, зеркалацьця; більший, сильний, пильний, спільний, загальний, смертельний, ковальський, сільський, польський і т. д.

б) у скісних відмінках іменників на *-ець*: пальця, пальцем, пальці, стрільця, стрільцем, стрільці, закальця, смальцю і т. д.

в) у декотрих прислівниках, н. пр.: сильно, пильно, спільно, смертельно, більше, кілько, тільки, скільки, стільки і т. д.

4) По *н* на кінці складу в відміні іменників і прикметників, утворених наростками: *-ька*, *-ько*, *-еньк-*, *-есеньк-*, *-оньк-*, *-іньк-*, *-ісіньк-*, та в відповідних прислівниках, н. пр.: банька, баньки, банькою (але: у банці, пор. низше замітку), ненька, неньки, ненько, ненькою (але: ненці), річенька, річеньки... (але: річенці), головонька, головоньки... (але: головонці), сирітонька, сирітоньки... (але: сирітонці), Гринько, Данько, Панько, козаченько, батенько, дітоньки, дрібненький, дрібнєсенький, дрібнісінький, біленький, білесенький, білісінький, маленький, малесенький, малісінький, гарненький, гарнесенький, гарнісінький, однісінький, близенький..., близенько, низенько, дрібненько, дрібнесенько, біленько і т. п.

П р и м і т к а. *н* не м'ягчитьс'я:

а) в цілій відміні іменників, що не мають у першому відмінку однини м'якого *н*, н. пр.: хатинка—хатинки—хатинці—хатинку—хатинко—хатинкою і т. д., сосонка—сосонці, суконка—суконці, Японка—Японці; танець—танцю—танцем—танці..., вінець—вінця, кінець—кінця, віконце—віконця—віконцям, сонце—сонця, сінце—сінця, полотенець—полотенця і т. п.

По аналогії до тої групи пишеться також вже й: головонці, сирітонці, вдовиченці і т. д. (под. висше), хоч 1. відмінок однини є: *головонька, сирітонька, вдовиченька* і т. д.

б) в назвах осіб, утворених наростом *-енко*, н. пр.: Шевченко, Основяненко, Грінченко, Кравченко, Лисенко, Самійленко і т. п., і так само: *вдовиченко, бондаренко* і т. д.

в) перед шиплячими: *ч, ж, ш, щ*, перед *ц* і перед наростком *-ство*, н. пр.: *кінчик, пустунчик, сміхунчик, санчата, гончар, віншувати, панщина; сонце, віконце, сінце, полотенце*, (через те й: *головонці, вдовиченці...* пор. висше), *тонший, менший, інший; громадянство, горожанство, міщанство, селянство, духовенство, панство, лизунство* і т. д.

5) У прикметникових наростках: *-ський, -іський, -цький*, н. пр.: *український, громадський, морський, батьківський, материнський, російський, сербський, болгарський, латинський, міщанський, поганський, одніський, саміський, голіський, грецький, німецький, турецький, козацький, купецький* і т. д.

6) В дієсловах закінченне 3 особи однини й множини *-ть*, н. пр. *ходить, робить, носить, ходять, роблять, носять, їсти, дасть, ведуть, пишуть* і т. д.

11. При зустрічі двох шелестівок — тверда перед м'якою — сама стає м'якою, одначе м'якості першої шелестівки не треба окремо зазначувати (з винятком по *л*, гл. § 10, 3) і то тим більше, що ступінь тої м'якості в різних сторонах української мовної території є ріжний і досі у вимові, так сказатиб, *взірцевій* (клясичній) ще не усталився вповні. Приміри: *часть, гість, злість, радість, дасть, шість, слід, сніг, сліпий, стіна, Снятин, на мості, гості, після, світ, цвіт, спів, звір, зізда, світло, свідок, пересвідчитися, свічка, освіта, світлиця, сміх, свідомий, смітник, смілий, свято, святий, цвях, пісня, лазня, різня, кузня, близнюк, в хустці, танцю, танці, вінця, вінці, сонця, віконця, кінця, в суко-нці, полотенця, на сосонці; головонці, ненці, банці, в річенці...; зілля, весілля, бажання, значіння, життя, ллється і т. д.*, (але: *спальня, спальні, читальня, пальця, стрільця, зеркалаця, Юльці* і т. п., (пор. § 10, 3).

12. Голосові шелестівки: *б, в, г, д, ж, з* задержують свою етимологічну голосовість на кінці та в середині слова перед наступною безголосою шелестівкою. Отже пишемо: *біб, дід, лід, мідь, віз, мазь, ніж, їдж; книжка, ліжка, тяжко, рибка, грубший, молодший, рідко, вязка, берізка, ніжка, загадка, жердка, нігті,*

молодці, Запорожці, лізти, везти, стерегти, солодкий, солодший, твердший, ближший, низший, тяжший, дорожший, сербський, легко, легчати, встати і т. д.

П р и м і т к а. Якщо нема певности, чи шелестівка на кінці або в середині слова є голосова, треба утворити таке слово або форму, де ся шелестівка станулаб перед якоюсь голосівкою, н. пр.: рибка (риба), книжка (книжок), низший (низенький), вузший (вузенький), (але: висший бо: високий), молодший (молодий), грубший (грубий), везти (везу), лізти (лізу), тяжший (тяженький), тяжко (тяженько) і т. и.

13. Слівця: *без, від, під, над, об, перед і роз*, що зрослися як приростки з другими словами в одно, не змінюють своїх визвучних голосових шелестівок на безголосі, н. пр.: безпечний, безконечний, безчесний, безцінний, безталанний, відкусити, відтяти, відчинити, відхилити, відсидіти, підтягати, підшукати, підсунути, надкусити, надколоти, обступити, обшити, передплата, представник, розсудити, розсудок, розкинути, розтопити, розхід, розходитися, розпорядок, розпука, розкішний, розпороти, розкинути і т. д.

14. Приросток з, що злився з другим словом в одно:

а) задержує голосовість тільки перед наступними безголосими шелестівками: *с, ш, ц, ч*, н. пр.: зсунути, зсадити, зшивати, зшиток, зціпити, зчорніти, зчарувати і т. п.

П р и м і т к а. Слова: зціпити, зчорніти, зчарувати, і т. п. пишуться також через *с* з огляду на те, що:

1) їх приставка *с* походить з давнього *сѣ* = лат. "cum", і шелестівки *ц* і *ч* є зложені з *т + с* і *т + ш*;

2) натомісць слова: зсадити, зсісти і и., мають приставку з первісного *сѣ* = лат. "ex".

3) з тратить голос і переходить у безголосе *с* перед: *к, п, т, ф, х*, н. пр.: скинути, скубнути, скрутити, сперти (але: зіпру), спорохнавіти, стерти (але: зітру), стиснути, сфальшувати, сходити, схопити і т. п.

П р и м і т к а. Тільки в зложених приіменниках пишемо з: зпід, зпонад, зперед, зпоза, зпоміж, зпосеред і т. п.

15. Корінні безголосі шелестівки перед наступними голосовими зберігаються на письмі правильно без зміни, н. пр.: просьба (просити), кісьба (косити), боротьба, клятьба, великдень, якже, осьде, отже, также і т. п.

16. Подвоювання шелестівок.

1) В українській мові подвоюються на письмі шелестівки, що повстали наслідком зустрічі двох первісно ідентичних або наслідком асиміляції двох первісно неоднакових шелестівок, н. пр.: оттак, відділ, віддати, ссати, зза, ізза, ззаду, ззувати, ввесь, ввійти, вводити, Анна, козаччина, Хмельниччина, Чехословаччина, Туреччина, Німеччина, Товмаччина, годинник, письменник, жертвенник, щоденник, невинність, родинний, невинний, щоденний, здоровенний, сотенний, буденний, відмінний, змінний, сумлінний, ремінний, камінний, дорогоцінний, бездоганний, спасенний, останній, безупинно, нужденно і т. п.

2) Крім того пишуться у виді подвоєння такі здовжені шелестівки, особливо: *н, л, т, д*, що повстали наслідком прогресивної асиміляції із давких сполучень: м'ягка шелестівка + *ј*, і то головно в дієслівних іменниках, закінчених тепер на: *-є, -я*¹, н. пр.: із **житик** через **жить** + **је** повстало **жить** + **тьє** = **житте** — **життя**, **насінке** — **насіння**, **корінке** — **коріння**, **розстанке** — **розстання**, **терпінке** — **терпіння**, **значінке** — **значіння**, **питанке** — **питання**, **поважанке** — **поважання**, **пануванке** — **панування**, **дівуванке** — **дівування**, **змаганке** — **змагання**, **зілке** — **зілля**, **весілке** — **весілля**, **Поділке** — **Поділля**, **Ілке**; **житте** — **життя**, **буттє** — **буття**, **поняттє** — **поняття**, **приняттє** — **приняття**, **прокляттє** — **прокляття**, **безробіттє** — **безробіття**, **безладдє** — **безладдя**, **знаряддє** — **знаряддя**, **оруддє** — **оруддя**; **браття**, **стаття** (статті), **суддя** (судді), **лю**, **ллеш**, **ллється**, **лляти**, **зілляти**, **сіллю** (6 відм. одн. від **сіль**), **тінню** (тінь) і т. п.

Се здовженне шелестівки та її подвоєнне на письмі залишається в цілій відміні слів, закінчених у 1. відм. одн. на *-є, -я*, пе-

¹ Закінченне 1. відм. однини таких іменників середнього роду може бути *-є* або *-я*. Обі форми є наші рідні, однаково добрі й гарні, обі живуть на широких просторах східної та західної України в устах народу, є окрасою багатой у форми нашої мови і тому обі повинні мати право горожанства також і в літературній мові. В поважніших писаннях, особливо в наукових творах, в юридичній, філософичній термінології і т. п., краще вживати форми на *-є*, щоби усунути всякі неясности й непорозуміння, що можуть повстати ізза змішання відмінків однини й множини при виключнім уживанню форм на *-я*.

При передруках творів давніших письменників, що пр. уживали в своїх писаннях тільки форми на *-є* або не подвоювали шелестівок у висше поданих дієслівних іменниках і и., треба задержувати їх оригінальний спосіб писання, щоби не насилувати їхнього наголосу, ритму й риму.

ред -я, -є, -ю, -і, н. пр.: весілле, віселля, весіллю, весіллям, весіллях (але: весіль), терпінне, терпіння, терпінню, (але: терпінь), понятте, поняття, поняттю, поняттям (але: понять), суддя, судді і т. п.

Колиж у таких формаціях стоять дві шелестівки або хочби й одна, але губна: *п, б, в, м* або *р*, тоді здовження ані подвоєння нема, н. пр.: листе — листя, щасте — щастя (не: лисття, щасття), милосерде — милосердя, здоровле — здоровля, прислівє — прислівя, безголове — безголова, безхлібе — безхлібля, безрибе — безрибля, піре — піря, подвіре — подвіря і т. п.

П р и м і т к а. Висше подані здовжені шелестівки вимовляються як поєдинчий але здовжений звук (не як два окремі звуки). Вони тому роблять акустичне вражінне подвійних шелестівок, бо наслідком ослаблення експіраторного натиску в середині шелестівки перша її частина звичайно належить до першого, а друга — до другого складу.

Отже не треба вимовляти н. пр. слова: *життя* як: *жить + тя* (себто розриваючи звук *ть* на дві половини), тільки одно здовжене *ть* = *життя*. Инакше вимовляється пр. слово: *віддати* (= *від + дати*), инакше: *суддя* (з одним здовженим *д*).

17. У шелестіткових сполученнях *ждн, здн, рдн, стн*, звуки *т, д* перед *н* випадають. Отже пишемо: тижня (тиждень), празник, пізно, милосерний (милосердитися), звісний, чесний, дійсний, радісний, пісний, хресний, похресник, злісник, власний, водохресний, напасник, пропасниця, первісний, ненависний, корисний і т. п. побіч форм (етимольогічних): вістник, хрестний, істнувати і т. п.

18. Закінченне *-ство, -ський* додаємо просто до пня, н. пр.: братство — братський, лицарство — лицарський, громадянство — громадянський, токарство — токарський, людство — людський, сусідство — сусідський, бабство — бабський, українство — український, баламутство, сирітство — сирітський і т. д.

Якщо пень кінчиться на: *к, ч, ць*, то пишемо: *-цтво, -цький*, н. пр.: козацтво — козацький, парубоцтво — парубоцький, бурсацтво — бурсацький, ткацтво — ткацький, ловецтво — ловецький, купецтво — купецький, жіноцтво — жіноцький, дівоцтво — дівоцький, кріпацтво — кріпацький, дивацтво, неуцтво, свідоцтво, юнацтво, каліцтво і т. п.

19. Сполученне *чи* пишемо в словах: безпечний, сердечний, влучний, вдячний, помічний, пшеничний, вічний, наочний, нарочний, зручний, необачний, Сагайдачний...

Тільки в деяких словах пишеться (відповідно до вимови) *ра*-*дше шн* замість *чн*: рушниця, рушник, соняшник, мірошник...

20. Епентетичне *л* пишеться по губних шелестівках перед прейотованою голосівкою у словах: люблю, люблять, ломлю, ломлять, терплю, терплять, куплю, куплять, зловлю, зловлять, сплю, сплять, трафлю; люблений, куплений, зловлений, земля, здоровле, поготівле, купівля, годівля, кривля, крапля, граблі, Римлянин і т. п.

21. У безнаголосних складах зближується у вимові *е* до *и*, *є* до *ї*, *о* до *у*, одначе сих відтінків не зазначаємо в письмі. Отже пишемо етимологічно: село (не силó), мені, лежить, лечу́, маємо (не: маїмо), маєте, думає, думаєте; кожух, до до́му, голубка, яблуко... але також: па́рубок побіч па́рібок (із первісного паробок, пор. робити), мачуха (з давнішого мачоха), її побіч первісного, етимологічного єї і т. п.

П р и м і т к а. 1) Дієслова на *-увати*, *-ювати* задержують *у*, *ю* тільки в безнаголосних складах, н. пр.: купува́ти, годува́ти, дарува́ти, силува́ти, попсува́ти, полугуватися, малюва́ти, горюва́ти, танцюва́ти...

Дієприкметники, утворені від сих дієслів, мають закінчення *-ований*, *-ьований*, коли наголос паде на *о́*, н. пр.: купова́ний, основа́ний, збудова́ний, подарова́ний, годова́ний, попсо́ваний, арештова́ний (не: арешту́ваний), ма́льова́ний, схви́льова́ний...

Якщо наголос паде на інший склад, то пишеться звичайно *-уваний*, *-юваний*: си́луваний, ви́думуваний, напо́юваний, виговору́ваний...

2) Іменники середнього роду, що повстали з дієслів на *-увати*, *-ювати*, задержують *у*, *ю*, якщо сей склад не має наголосу, н. пр.: панува́нне (не: пану́ванне, але: поно́ванне), годува́нне, горюва́нне, царюва́нне, тінюванне і т. п.

22. Гармонійне приподібненне голосівок.

Ненаголошене *о* переходить в деяких словах в *а* під впливом сеї голосівки в сусіднім складі та пишеться: бага́то, бага́цько, гара́зд, кача́н, гаря́чий, хазя́їн, халя́ва, монасти́р... побіч первісних форм: бога́то, гора́зд, коча́н, горя́чий, хозя́їн, холя́ва, монасти́р і т. п.

23. Щоб обминути зустріч кількох шелестівок, вставляється голосівка *і* в дієсловах зложених із слівцями: *об-*, *від-*, *над-*, *під-*, *роз-*, коли друга частина зложеного слова зачинається двома шелестівками, н. пр.: обі́рвати, віді́рвати, віді́тнути, наді́гнати, наді́слати, піді́брати, розі́гнати...

24. Незвичайно гнучка й милозвучна українська мова не зносить накопичування шелестівок не тільки в середині слова; вона обминає зустріч двох або й більше шелестівок також поміж поодинокими словами в реченні при допомозі черговання звуків: *в з у, і з й* або черговання *і — та, з — зі — із* і т. п. Так пр. говоримо й пишемо евфонічно: пішла *в* садок *у* вишневий, він *усюди* вештається,

він <i>учиться</i> , але вона <i>вчиться</i> ,	
він <i>у</i> лісі	вона <i>в</i> лісі,
з <i>убогої</i> хати	до <i>вбогої</i> хати,
брат <i>і</i> сестра	батько <i>й</i> сестра,
він <i>іде</i>	хто <i>йде</i> ,
він <i>і</i> ти	я <i>й</i> ти, батько <i>й</i> мати,
вийшла з хати	вийшов <i>із</i> хати,
біжу з гори	сам <i>із</i> собою, ходи <i>зі</i> мною,
Іван <i>і</i> Петро	Ганна <i>та</i> Олена і т. п.

П р и м і т к а. Сю дуже гарну й характеристичну прикмету нашої мови треба плекати й зазначувати в письмі, де лиш можна, одначе тільки в границях, дозволених вимогами граматичної та логічної правильності в будові речень.

II. Писання чужих слів.

Слова, переняті з чужих мов, можна поділити на ось які два роди:

а) давно визичені й присвоєні слова, що цілком уже зукраїнізувалися (такі слова пишемо згідно з українськими правописними правилами);

б) чужі слова, переняті з чужих мов, що ще не успіли зукраїнішитися й тому зберегли ще хоч у части свою технічну, чужомовну барву.

Правила писання чужих слів такі:

25. Чуже *і* перед наступною шелестівкою вимовляється:

а) після *д, т, з, с, ж, ш, ц, р* в середині слова як наше типічне — середне *и*, отже тільки сею буквою треба його консеквентно в такому положенні на письмі й віддавати.

Приміри: директор, дипломат, едикт, традиція, аудиторія, дисципліна, кредит, диспута, тип, мотив, стиль, артист, сентиментальний, реституція, тирада, етимологія, типічний, романтизм, романтичний, сентимент, антихрист, стилістика, президія, позиція, візита,

візитатор, позиція, композитор, позитивний, дезидерат, клясик, лексикон, синтакса, символ, сигнал, система, синтеза, психологія, психоза, університет, пасивний, жиро, режисер, жирафа, машина, шина, шинка, шихта, шибувати, шильд, шикана, принцип, цитат, цинік, цинамон, цикорія, цирк, циркель, цикліст, ліцитація, Сицилія, цивілізація, циліндер, корифей, трибуна, трибунал, тригонометрія, критика, юрист, принц, територія, експеримент, карикатура, афоризм, кольорит, варваризм, критерій, доктрина, горизонт, мериторично, авторитет; гімназист, гімназистка і т. д.

П р и м і т к а. Виняток становлять чужі, власні імена осіб (прізвища), що ще замало зукраїншилися й не перейшли ще в буденне уживання, н. пр.: Лессінг, Шіллер, Расін, Дідро, Дізраелі, Россіні, Верді, Ріголетто, Едісон, Стріндберг, Мікльосіч і т. п.

б) після всіх інших шелестівок і так само на початку слова залишається у вимові й на письмі високе *i*. Приміри: бібула, арбітраж, біблія, вівісекція, віриліст, індивідуальний, міміка, міністер, академік, академічний, термін, термінологія, економічний, астрономічний, фіга, фільольогія, фільософія, фігура, софізм, фікція, фіктивний, філістер, архів, хірург, психіка, психічний, гімназія, гімнастика, магік, магічний, анальогічний, фільольогічний, гіпноза, гістерія, легітимація, кіно, кільо, техніка, технік, технічний, маніфест, гуманізм, гуманістичний, гуманітарний, організм, органічний, ботаніка, ботанічний, хроніка, хронічний, германіст, романіст, політика, література, ліричний, ліберальний, лібералізм, ліберал, лігатура, поліклініка, літургія, літургіка, ліквідація, лімоніт, лінгвіст;

ідея, імперія, історія, інститут, ідол, Ісус, Ірод, Індія, інтелігент, іронія, інституція, інспектор, інструктор, інструкція, індустрія, інтерес, інформація, інвестиція, інерція, імпровізація, імпресіонізм, інтимний, індивідуальний і т. п.

Виняток творять тільки декотрі зукраїнщені слова, що в них згідно з вимовою і письменною традицією пишемо *и*: публіка, публічний, республіка, католик, католицький, євангеліст, євангелік, митрополит, єпископ, семінар, акафіст, ювілей, привілей, архистратиг, архітект, архіпресвітер, гимн, схизма, Михайло, Филип й Пилип, Василь, Кирило, Микола, Михайло, Никон, Никодим, Никифор, Данило, Яким, Трохим, Филемон, Давид, Єгипет, Кипр, Кир, Скити, Литва, Вильно, литовський...

26. Чужі сполучення: *-ia, -ie, -io, -iu* (= *iy*) віддаємо на кінці та в середині слова буквами: *-ія, -іє, -іо, -ію*, так само пишемо *i*

перед *й* в чужомовних наростках *-ій, -ійний, -ійський*. Приміри: *Марія, арія, фурія, матерія, матеріал, традиція, епідемія, партія, редакція, реакція, президія, комісія, меморіал, нація, рація, варіяція, іронія, Італія, опінія, мельодія, Росія, Англія, Франція, Швеція, Швайцарія, діякон, діявол, психіятр, спеціальний, провінціалізм, акомпаніамент, ініціатива, секретаріят, діамант, діагноза, діафрагма; євангеліє, дієта, кар'єра, архієрей, дієцезія, авдієнція, премієра, орієнт; Сіон, Діоген, Ріо, патріот, соціольог, міліон, функціонар, національний, місіонар, період, біограф, біольог, фізіольог, фізіономія, медаліон, аксіом, серіозний, раціональний; св. Антоній, Теодозій, Онуфрій, Григорій, Гораций; партійний, стаційний, еміграційний, окупаційний, мельодійний, поліційний; російський, італійський, австрійський, азійський; тріюмф, діюрніст і т. п.*

П р и м і т к а. Чуже *і* після голосівки вимовляється як *ї* та передається буквою *ї* (не *і*), н. пр.: *руїна, архаїзм, архаїчний, ляїк, монотеїзм, героїчний, Каїн, Енеїда, св. Михаїл, Рафаїл, егоїзм, альтруїзм, Каїро, Помпеї, Гінеї* (2. відм. від Гінея), в *Генуї* і т. п.

27. Початкове *е* в чужих словах пишемо звичайно буквою *е*, тільки в деяких вже зукраїнчених словах перейшло воно в *є*, н. пр.: *етика, егоїзм, еволюція, екватор, епізод, етимольогія, етнографія, ефект, ехо, естетика, ентузіаст, екстаза, епохальний...*;

але *євангеліє, євангелист, єретик, Єгипет, єктенія, єпископ, побіч єпископ.*

28. Німецьке *й* та французьке *и* віддаємо в нашій мові буквою *ю*, яка ще найбільше підходить до дійсного виговору сих чужих звуків, н. пр.: *бюро, бюрократ, сюжет, резюме, дебют, інтервю, сюрприза, бюлетин, Любека, Ютляндія, Брюсель, Мюнхен, Цюрих, Вюртемберг, Мюллер, Брюлов, Гюго (Hugo), Тартюф (Tartufe), Фюрт (Fürth), Рюкерт (Rückert)* і т. п.

29. Німецьке *ö* і французьке *eu* передаємо буквою *е*: *Гете, Шенберг, Шенбрун, Рентген, мебель, гувернер, лікер, монтер, режисер, репортер, суфлер, вояжер* і т. п.

30. Чужі двозвуки *au, eu* передаємо через *ав*, а німецьке *ei* через *ай*, н. пр.: *автор, автограф, аудиторія, авдієнція, фавна, Австрія, Шопенгавер Август, Авербах, Гавптман, Аверсперг, Авгсбург; евфонія, Евфрат, Еврипід, Евфрозина; Гайне, Штайнберг* і т. п.

31. Чуже *l* (*λ*), переняте з чужих мов, особливо в новітніх часах, пишемо звичайно змягченою буквою *л* у всіх комбінаціях. Приміри: *кляса, клямка, лямпа, плян, плянтація, скаля, ляда,*

лявіна, парцеля, канцелярія, рекляма, баляст, деклямація, плякат, популярний, аквареля, новеля, білярд, балянс, модуляція, Золя, телефон, телеграф, календар, електрика, лектор, лекція, полеміка, легіон, паралелізм, легенда, легітимація, проблем, елемент, білет, комплекс, морфольогія, мітольогія, анальогія, фільольогія, фільософія, астрольогія, льогіка, фразеольогія, льояльний, блондин, фльота, Льондон, Льоара, Льоврана, Фльоренція, еволюція, революція, ілюстрація, ілюмінація, балюстрада, плюс, клуб, резолюція, Любляна, Люзитанія, Лютер, Любе, Вольтёр, Альпи, альгебра, альбом, бальсам, альт, алкоголь, альтруїст, амальгам, металъ, баль, фотель, Теофіль і т. п.

Одначе в старих словах, перенятих із біблії, літописий та церк. сл. календаря і т. п., вимовляється загально й пишеться тверде *л*, н. пр.: *алилуя*, *литія*, *литургія*, *фелон*, *трефолой*, *ладан*, *Лавра*, *лавровий*, *мавзолей*, *елей*, *ангел*, *лента*, (*λέντων*), *Вифлеєм*, *Єрусалим*, *Соломон*, *Александрія*, *Галилея*, *Іларіон*, *Лаврентій*, *Пантелеймон*, *Лев*, *Олена*, *Олекса*, *Павло*, відтак: *латина*, *латинський*, *латинник*, *латинізм*, *ленно*, *ленник*, *лахман*, *лейбик*, *лазур*, *лазуровий*, *левкоя*, *Литва*, *литовський*, *Литава*, *фабула*, *москофіл*...

32. Чуже *g* (= *г*) звичайно зберігається в українськiм виговорі й передається буквою *г*: *магазин*, *магістер*, *гімназія*, *альгебра*, *геометрія*, *географія*, *графіка*, *льогіка*, *психольогія*, *геольогія*, *теольогія*, *телеграф*, *параграф*, *газета*, *легенда*, *гувернер*, *гірскоп*, *гама*, *магік*, *магнет*, *магель*, *лангрена*, *ігнорант*, *інтелігенція*, *генерал*, *контингент*, *грунт*, *пропаганда*, *агітатор*, *гвінт*, *ганок*, *гудзик*, *Готи*, *Гамбург*, *Гага*, *Гелель*, *Гете*, *Гергарт* *Гавпман*, *Гріг* і т. д.

Тільки в немногих старих, уже давно зукраїнізованих словах, головно грецького та єврейського походження, вимовляємо й пишемо *г*: *ігумен*, *Греція*, *Грек*, *грека*, *грецький*, *граматика*, *ангел*, *програма*, *архистратиг*, *Галилея*, *Голгофа*, *св. Георгій*, *Галата*, *Єгипет*...

33. Чуже *s* перед наступною голосівкою або й шелестівкою передається, звичайно, через *с*, н. пр.: *університет*, *філософія*, *персонал*, *консум*, *консуль*, *корсо*, *курсор*, *конверсація*, *Сократ*, *Сольон*, *Софокль*, *софіст*, *Посейдон*, *Персій* (*Persius*), *Перси*, *перський*, *Софія*, *спорт*, *мускул*, *схема*, *схолястика* і т. п.

Тільки в деяких словах переважно латинського походження, особливо між голосівками, у визвуку та в наростку *-ізм* (лат. *-ismus*) пишемо згідно з традицією і виговором з замість *с*,

н. пр.: Азія, Крез, Анхіз, Цезар, цензор, цензура, ценз, рецензія, рецензент, інтензивний, сензація, офензива, дефензива, гуманізм, буддизм, софізм, остракізм, атавізм, архаїзм, атеїзм, провінціалізм, артизм, містицизм, гіпнотизм і т. п.

34. Чужий звук *ф* (*f*, *ph*, *φ*) звичайно зберігається з винятком кількох цілком зукраїнізованих слів, де він заступається звуком: *п*, *х*, н. пр.: фабрика, файка, факт, факультет, фалд, фамілія, фанатик, фасоля, шафа, фартух, фарба, фантазія, Фараон, фіртка, філія, фільм, філософ, фльора, фолькльор, фонетика, фотограф, форма, фрак, фриз'єр, фунт, тиф, фіга, флет, фільм, фонд, фінанси, фосфор, графіт, маніфест, фраза, метаморфоза, футро, фальшивий, флянеля...

але: Степан побіч Стефан, Пилип побіч Филип, Осип, св. Йосиф, Остап (з Евстафій), Охрім (Єфрем), Хима (Євфимія), картопля побіч картопля, трафити побіч трапити і т. п.

35. Грецьке *θ* і латинське *th* передається звичайно через *т*: Атени, Теби, Теокрит, Теофан, Пітагор, Тракія, Методій, міт, катедра, театр, ортографія, арифметика, патос, анатема, католик; в зукраїнізованих словах: Тома побіч Хома, Тимотей побіч Тимофій, Теодор побіч Федір, Хведір, Матей побіч Матій, Матвій, Атаназій побіч Танас, Опанас, Панас, Атос...

36. Грецьке *ξ* і латинське *x* передаємо знаками *кс*: гексаметер, Ксенофонт, Анаксагор, Александрія, експеримент, експедиція, ексорта, текст, оксаміт, ексистенція, ексекутор, кодекс, екскурсія, Люксембург і т. п.

37. Подвійні шелестівки в чужно гатункових іменах (т. зв. "nomina appellativa") і так само в географічних назвах вимовляємо й пишемо згідно з духом нашої мови поединчо, н. пр.: каса, кляса, маса, адреса, сума, група, граматика, програма, субота, прогрес, процес, місія, комісія, песиміст, процесія, експресія, територія, коректа, інтелігенція, афект, ефект, апеляція, балюстрада, белетристика, колекція, колегія, анексія, корупція, ілюзія, ілюстрація, ілюмінація, баляда, асиміляція, сугестія, асоціація, білярд, балет, метал; Геляда, Гелеспонт, Асирія, Галія, Панонія, Кападокія, Тесалія, Абісинія, Бесарабія, ГанOVER, Ілірія, Ляпландія, Місісіпі, Місурі і т. д.

Тільки звуки *л* і *н* подвоюємо в ось яких словах: вілля, ленно, манна, мадонна, осанна, сутанна, ванна, Ганна.

В чужих іменах власних осіб зберігаємо подвоєні шелестівки, згідно з дійсною вимовою у дотичного народу; при старинних

іменах осіб придержуємося графіки клясичних мов, якщо вона не противиться звуковим законам нашої мови. Н. пр.: Шіллер, Барбаросса, Геггель, Лессінг, Тассо, Ріголетто, Руссо, Шаміссо, Торрічеллі, Тінторетто, Россіні, Будда, Кассандра, Ганнібаль, Гіпарх, Саллюстій, Сервій Туллій, Одиссей, Тиссаферн і т. п.

38. Писання чужих імен власних:

а) Чужі ймена власні осіб, країв, міст, гір, озер і т. д., що перейшли в нашу мову через біблію, літописи, церковно-славянський календар і через школу, вже давно зукраїншилися та відносяться до старинного світа, треба писати згідно з традицією та з нинішньою вимовою. Притім треба мати на увазі, що закінчення *-as*, *-es*, *-os*, *-us* здебільшого відпали, *-ias*, *-ies*, *-ios*, *-ius* перейшли на *-ій*, а кінцеві *-n*, *-nt* задержалися. Приміри: Еней, Алькай, Мільтїяд, Пізистрат (Pisistratus), Діоніз, Діонізій, Ромуль, Анк Марцій, Помпій, Марк Туллій, Тарквіній, Сервій Туллій, Аристотель, Аристофан, Гомер, Сократ, Вергілій, Горацій, Еврипід, Епамінонд, Лікурґ, Перикль (також Перікль), Пітарґор, Тукідид, Федр, Гефайст, Критон, Сципїон, Цицерон (також Сціпїон, Ціцерон), Мінос, Непос, Талес, Янус, Парис, Зевс — Зевес, Марс, Арес, Геракль, Ніоба і т. п.

Примітка. 1) Двоскладові слова задержують звичайно закінчення *-os*: Самос, Іос, Хіос, Дельос, ... але Лесб, Кипр, Род.

2) Двозвуки в грецьких іменах власних треба вимовляти й писати згідно з латинською традицією: н. пр.: Едип, Егіна, Лякедемон, Лякедемонці, Клітемнестра побіч Клітаймнестра, Есхіль, Крез, Пізистрат, Еоль, ... але також: Айсхіль, Айсхін, Аїет, Файдон, Фейдїй і т. п.

Відтак пишемо: Греція, Беотія, Македонія, Атени, Троя, Коринт, Рим, Єрусалим, Єгипет, Давид, Мойсей, Соломон, Вавилон, Царгород, Париж, Відень, Липск, Дрезно і т. п.

б) Новочасні чужомовні імена власні треба вимовляти й писати так, як вони звучать в дотичній чужій мові, без огляду на їхню чужу графіку, при чому менше знані слова найкраще навести в дужках (скобках) побіч фонетичної транскрипції достоту так, як вони пишуться чужоземцями. Приміри: Абація, Бетовен, Бельфór, Беранжé, Бяріц, Біская, Бісмарк, Бернзон, Берншерне (Björnson Björnstjerne), Бокачіо (Boccaccio), Больонія (Bologna), Бордо (Bordeaux), Борпезе (Borghese), Буенос Айрес, Васко да Гама, Верден, Версай (Versailles), Верді, Америґо Веспучі (Amerigo Vespucci), Вольтér, Гамільтон, Гамлет, Гановер, Гавана, Гайдн, Гайті, Гельм-

гольц, Гімалая, Гольбайн, Гюс (Hughes), Гумбольт (Humboldt), Гюго (Hugo), Галілей, Гледстон (Gladston), Гуно́ (Gounod), Грінвіч (Greenwich), Гвадальківір (Guadalquivir), Гінея (Guinea), Данте Аліг'єрі, Леонардо Да Вінчі, Дідрó (Diderot), Дюма́ (Dumas), Ван Дайк (Dyck), Доде (Daudet), Едісон, Занзібар, Заратустра, Зендавеста, Знайм, Золя, Зріні (Zrinyi), Ілірія, Інсбрук, Іркуцк, Йоахімсталь, Йокай, Йокогама, Калé (Calais), Каїро, Каліф, Кампань (Campanne), Кан (Cannes), Капштат, Каринтія, Карльсбад, Корреджіо (Correggio), Капрі, Кембрідж (Cambridge), Кіргізи, Кльопшток, Корней (Cognelle), Ляфонтéн (Lafontaine), Ляго Маджіоре (Lago Maggiore), Леонкавалльо, Лір (Lear), Леняно (Legnano), Лестер (Liecester), Лібія, Ліхтенштайн, Ліст (Liszt), Люрд (Lourdes), Лювр (Louvre), Ліон (Lyon), Маскані, Мекбет, Макіявеллі, Марсей (Marseille), Медічі, Мікельанджельо, Мільтон, Мірабó (Mirabeau), Молієр, Момзен, Мон-Блян (Mont-Blanc), Нансі (Nancy), Нютон (Newton), Нью-Йорк, Ніцше, Орлеан, Оксфорд, Петрарка, Потсдам, Провáнс (Provence), Расін, Ракоці, Руссо, Рентген, Сельсбере (Salisbury), Сарду́, Севр (Sèvres), Сегедін (Szegedin), Тибет, Тесальоніки, Торрічеллі, Улянд, Уругвай, Упсаля, Фінляндія, Фукó (Foukault), Чемберлен (Chamberlain), Чімборассо, Шаміссо, Шéкспір, Шотляндія, Шафгавзен...

в) Славянські імена власні приймають форму, питому українській мові, н. пр.: Пушкин, Толстой, Жуковський, Тургенев, Петербург, Міцкевич, Словацький, Залеський, Добровський, Паляцький, Шафарик, Челяковський, Коляр, Прага, Берно, Білгород, Вук Караджіч, Загреб, Мікльосіч, Ягіч...

П р и м і т к а. Чужі імена власні відмінюються в засаді згідно з правилами української мови, н. пр.: Італія, 2. відм. Італії і т. д., Еспанія — Еспанії.., Цезар — Цезара.., Гомер — Гомера, Геродот — Геродота, Вергілій — Вергілія — Вергілієви — Вергілієм, Шéкспір — Шéкспіра.., Ляпляс — Ляпляса.., Шіллер — Шіллера, Вагнера, Байрона, Ньютона, Молієра, Штравса.., Корреджіо — Корреджія — Корреджієм.., Лондон — Лондону — в Лондоні, Берлін — Берліна — в Берліні, Едісон — Едісона, Петрарка — Петрарки, Данте — Данта і т. д.

Після прикметникової відміни відмінюємо пр. великоруські прізвища на *ой*: Толстой — Толстого — Толстим.., Трубецкой — Трубецкого — Трубецким і т. п.

Чужомовні назви осіб, закінчені в 1. відм. на *-і* приймають у скісних відмінках українські закінчення: *-я, -єви*, і т. д., н. пр.:

Верді, Маскані, Галеві, Цвінглі., твори: Вердія, Масканія, Торрічеллія, Галлевія, Персія, Петефія, Ракоція, Баторія, і т. п.

Як що якоїсь чужої назви ізза своєрідного закінчення в 1. відм. одн. не можна в українській мові відмінити, то ставиться перед незміненою формою 1. відм. по можності хресне імя або якесь инше слово для відріжнювання відмінків, н. пр.: Твори Віктора Гюбó, Дениса Дідрó, Альфонса Додé, Фридриха Ніцше, Йогана Готліба Фіхте, Йогана Вольфганга Гете (або: Гетові твори), опера композитора Гунó, у місті Бордó, Токіо і т. п.

Подібно не приймають українських закінчень і не відміняються чужі жіночі прізвища, н. пр.: Анна Поппер (не: Попперівна), Марія Едер (не: Едерівна), Ольга Фільц (не: Фільцівна), Сельма Лягерлеф, Сельма Курц, Рікарда Гух і т. п.

39. В документах уживаються зукраїншені імена хресні, але не здрібнілі, н. пр.: Андрій (не: Андрійко, Андрусь, Андрунь), Антін (не: Антось, Антошко), Василь (не: Василько, Васько), Володимир (не: Володко...), Гнат (не: Гнатко), Григорій (не: Гриць, Гринь, Гринько, Грицько, Гриньо, Грицунь), Данило (не: Данилко, Данько), Дмитро (не: Дмитрик, Дмитрусь, Дмитруньо), Константин, Кость (не: Костик, Костуньо), Іван (не: Івась, Івасик, Іванко, Івасуньо, Іванцьо), Катерина, Катря (не: Катруся...), Лев, Лесь (не: Левко, Левусь), Марія (не: Марійка, Маруся), Микола (не: Миколка, Николка, Микольцьо), Михайло (не: Михась, Михань, Михайлик, Михаськó), Ольга (не: Оля, Олюня, Олюнька), Петро (не: Петрусь, Петрунь, Петрусик), Роман (не: Ромко, Романко, Ромцьо), Стефанія (не: Стефа, Стефця), Ярослав (не: Славко, Славцьо) і т. п.

40. При переписуванні (транскрипції) українських імен власних у чужих мовах латинськими буквами треба придержуватися чеської правописи, з деякими незначними змінами, отже:

укр.	в	=	лат.	v	укр.	ч	=	лат.	č
"	ж	=	"	ž	"	ш	=	"	š
"	и	=	"	y	"	щ	=	"	šč
"	ї	=	"	ji	"	дз	=	"	dz
"	й	=	"	j	"	дж	=	"	dž
"	л	=	"	l	"	є	=	"	je
"	с	=	"	s	"	ю	=	"	ju
"	х	=	"	ch	"	я	=	"	ja.
"	ц	=	"	c					

Приміри: Ševčenko, Kuliš, Hlibiv, Franko, Vynnyčenko, Halyč, Kyiv, Charkiv, Lviv, Dnipro, Dnister...

Мягкі українські шелестівки зазначаємо, де се доконче потрібне, апострофом над дотичними буквами, н. пр.: Fed'kovuč, Kos'ubyns'kuj...

Примітка. Жіночі прізвиська на -ська не можна в чужих мовах писати з мужеським закінченням, отже: Olha Kobylans'ka (не: Olha Kobylans'kyj), Natalija Kobryns'ka (не: Kobryns'kyj) і т. п.

III. Великі й малі букви.

41. Великою початковою буквою пишемо:

а) перше слово кожного окремого речення після точки, окличника, питайника, по двоточці, якщо наводимо без зміни чужі слова, і також у поезії звичайно початок кожного рядка. Н. пр.: Народна приповідка каже: Крути, верти, мусиш умерти і т. д.

б) всі імена власні осіб, всякі імена божеств (християнських і поганських), назв свят, постів, народів, частин світа, держав, країв, областей, міст, сіл, садиб та їх мешканців, назви площ, улиць, гір, долин, лиманів, озер, морий, островів, півостровів, заливів, проливів, пустинь і т. и. Приміри: Іван, Петро, Орися, Шевченко, Іван Франко, Господь, Спаситель, Мати Божа, Богородиця, Великдень, Різдво, Петрівка, Пилипівка, Спасівка, Зевес, Атена, Українець, Поляк, Чех, Німець, Італієць, Америка, Азія, Україна, Німеччина, Галичина, Буковина, Волинь, Волинська губернія, Київ, Львів, Відень, Киянин, Львовянин, Угнівець, Яворівець, Галицька площа, уліця Стрийська, Купецький сад, Карпати, Альпи, Дніпро, Дніпрові пороги, Дністровий, Хаджибейський лиман, Дунай, Чорне Море, Балканський півостров, Босфор, Генуенський залив, Сагара, Гобі...

в) присвійні прикметники, утворені від імен осіб. Н. пр.: Шевченкові твори, Петрова хата, Василева книжка...

г) заголовки книжок, назви творів письменства, мистецтва, часописий, н. пр.: Кавказ (Шевченка), Мойсей (Франка), Гагілки (Труша), Світло і т. п.

У довгих заголовках пишемо звичайно тільки перше слово великою буквою, хиба що в склад заголовка входять імена авторів, наукових товариств і т. и. Н. пр.: У грішний світ (Коцюбинського), Чорна рада (Куліша), В поті чола (Франка), Хиба ревуть

воли, як ясла повні (Мирного), “Як ми мертві воскреснемо” Ібзена, Записки Наукового Товариства ім. Шевченка і т. п.

г) Титули осіб, установ та урядів — у всяких урядових та офіціальних письмах, а також заіменники та прикметники, що відносяться до осіб, до яких пишемо. Н. пр.: До Хвальної Управи Товариства Просвіта. Високоповажна Добродійко! Високоповажний Пане Директор! Маю честь заявити Вам, що... Дорогий Товаришу! Пишу Тобі... і т. д.

42. Малою буквою пишемо:

а) назви днів тижня і місяців: неділя, понеділок, вівторок..., січень, лютий, март...

б) прикметники, утворені від імен власних місцевостей. Н. пр.: київські тополі, волинські села, ямненський пісковець...

в) перше слово по двоточці при вичислюванні. Н. пр.: Маємо чотири пори року: весна, літо, осінь і зима...

IV. Писання слів разом і окремо.

Два або й більше слів лучимо на письмі разом тільки тоді, коли вони так тісно зрослися вже зі собою, що творять у нашій свідомості одну льогічну цілість. — А що не всі однаково відчуваємо ступінь відрубности складових частин різних того рода слів, тому дуже трудно уняти всі випадки в точні правила, чи писати такі слова разом, чи окремо.

Се зрештою справа маловажна, умовна, чистої технічної вигоди й прозорости або й привички.

43. Так пр. пишеться зворотний заіменник *ся* і скорочені форми дієслова *імити* = няти: *му, меш, ме, мемо, мете, муть* разом із попереднім дієсловом, хоч ті слівця ще не затратили зо всім значіння самостійних слів, як се видко н. пр. у питанню: Як ся маєш, як живеш? (Котляревський) і т. п. Приміри: здається, боїться, крутиться, бавиться, питається, дивиться, проситься, боїться, зватися, проситися, сваритися, хвалитися; робитиму, робитиме, робитимеш, робитимуть і т. д.

44. Консеквентно треба писати разом із попереднім дієсловом також частиці: *-сь, -би, -б, -же, -ж*, н. пр.: боюсь, молюсь, вони ходилиби, ходилиб, хотілаби, хотілаб, поборовсяб і я може, якби малось сили..., ходиже, ходиж, дайте спокій, бериж мене зі собою і т. п.

45. Безумовно разом пишемо:

а) зложені слова, що вкупі творять одно поняття й один вираз, н. пр.: великдень, хлібороб, однострій, Криворучка, Кривоніс, Покотигорошок, нісенітниця, ледащо, водохрещі, Богородиця, перекотиполе, кожемяка, синьоокий, бистроумний, правобічний, хтобудь, котрийнебудь, дехто, дещо, декотрий, деякий...

б) невідмінні зложені слова, головню прислівники, коли їх можна заступити якимсь іншим, незложеним синонімом. Н. пр.: довкола (кругом), надаремно (дарма), вранці (рано), досвіта (раненько), безліч (багато), себто (значить), навманя (сліпо), наборзі (швидко), натще (порожнє), нараз (нечайно), завидна (днем), знечевя (несподівано), докупи (разом), поблизу (близько), зроду (усе), щодо (відносно), всмак (смачно), подостатком (доволі, досить), наскрізь (цілком) і т. д.

Крім того пишемо разом ось які прислівники: вперед, назад, враз, вниз, в долину, згори, догори і т. п.

46. Пишемо разом і окремо:

а) разом пишуться применники, що як приростки зрослися з другим словом в одно й можуть з ним відмінятися. Н. пр.: додаток, додатку, податок, податком, відділ, заспів, наперсток, підбрехач, прохід, понеділок, прозорий, підхлібний, приступ, притиснути і т. и.

б) Колиж применники стоять при словах (іменах) у властивім значінню як применники, тоді, розуміється, пишуться окремо. Н. пр.: відчепися від мене, додай до того дещо, затужила за милим, засіли за столом, написав на машинці письмо, надбіг над ріку, під лісом піднялася мрака, нарешті прийшов, взяв соли на кінець ножа, присягався при розставанню і т. д.

в) окремо пишемо складові частини зложеного прислівника, як що сполучення не є тісне і применник можна лучити з такою самою формою, утвореною від ріжних прикметників. Н. пр.: по божому, по християнськи, по панськи, по німецьки, по давньому, по одному, з панська, з німецька і т. и.

Сюди належать також нетісні сполучення, яких другої частини можна ужити окремо як прислівника. Н. пр.: на чисто, на довго, на ліво, на право, на пізнійше.., відтак при вичислюванні: по перше, по друге і т. д.

г) *чим що*, як пишемо окремо. Н. пр.: чим скоріше, чим раз, що рік, що тиждень, що ночі, як стій, як найкраще...

г) частинцю *то* пишемо окремо у висловах, в яких "то" захоує ще значінне заіменника вказуючого, н. пр.: сумно то було, як славно то було...

Але разом пишеться у висловах: ото, якто, кількожто, чомужто, будьто і т. п., бо тут “то” є вже тільки мовби наростком із злучника “то-то”, який маємо прим. у вислові: “то сюди, то туди”.

д) перечка *не* пишеться разом з наступним словом, коли вона з ним цілком зливається в одно. Н. пр.: неволя, невільник, нещирість, недуга, неміч, нерозум, неслава, непотріб, непевність, ненависть, небезпека, небезпечний, непевний, немудрий, неедин, непотрібно, непорушно, небаром, недалеко, немов, ненавидіти, непокоїтися, недосипляти, недоставати, зневіритися, знеохотитися...

Колиж перечка *не* відноситься до присудка, то пишеться окремо без огляду на се, чи присудком є дієслово, чи инша часть мови (іменник, прикметник...) Н. пр.:

Ще не вмерла Україна...:

Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернеться козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани...

Не вмірає душа наша,
Не вмірає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля...

Хибаж я тобі не казав? Ой мамо, не можна нелюба любити. Теплий кожух, тільки шкода, не на мене шитий. Чи я в лузі не калина була, чи я в лузі не червона була?

Так само пишеться перечка *не* окремо, коли одну річ проти-ставимо другій, н. пр.: Не в Синопу, ... а у Царград до султана поїдемо в гості. Ой то не сива зозуленька закувала, не дрібні пташки защебетали — то Ярославна рано до схід сонця слізно ридала, словами промовляла... А матерніх гарячих сльоз... Не ріки, море розлилось...

47. Як що складові части якогось зложеного слова виявляють ще значну самостійність, то вставляємо поміж них розділку, н. пр. Чехо-Словакія, українсько-німецький словар, церковно-словянська мова, хліб-сіль, сяк-так, всього-навсього, раз-враз, кінець-кінцем і т. д.

V. Діленнє слів.

48. 1. Односкладових слів не можна ділити. Ділимо тільки дво- або більшескладові, по кождім складі, хочби він складався тільки з одної голосівки, н. пр.: часть, гість; о-бида, О-лена, а-ле...

2. У зложених або спроставкованих словах розділюємо їх складові частини, що даються легко розпізнати. Н. пр.: хлібо-роб, сно-вида, далеко-вид, стрім-голов, пройди-світ, сього-дня, без-ліч, сизо-крилий, чорно-окий, най-глибший, обо-в'язок, за-ступити, роз-дати, без-зу-бий, наді-слати, ви-вчити, подо-шва, не-дбалий, ді-стати, ви-рвати...

3. Так само легко даються відрізнити деякі наростки від пня, особливо наростки: -ка, -ко, -ний, -кий, -лий, -ливий, -ство, -ник, -ший, -ський, -нути; закінченне дієслова -ти, -нути і т. и., н. пр.: квіт-ка, хуст-ка, чверт-ка, бать-ко, лич-ко, бід-ний, яс-ний, лікар-ство, свар-ливий, страш-ний, бува-лий, корот-кий, віз-ник, біль-ший, україн-ський, козаць-кий, двиг-нути, вез-ти, нес-ти, нес-ла, нес-ло, нес-ли...

4. Як що почутте границі поміж складовими частинами слова, між наростком і пнем, зовсім затерлося, то ділимо слова по довільнім складі так, щоби при зустрічі кількох шелестівок перейшло до другого рядка лише тільки шелестівок, кілько їх в українській мові може починати окреме слово, н. пр.: о-бід, ро-зум, вио-бра-ження, пу-стий, бри-тва, ле-дви, друж-ба, до-брій, кро-хмаль, лин-ва, ко-ждий, ві-сна, са-джа, ро-дзин-ки, ван-дру-ва-ти, муш-тра, скарб-ниця, вер-ства, жер-тва, цер-ква, зав-біль-шки, ві-стря, жер-тва, ле-дви, ко-сти, ви-ски...

П р и м і т к а. Групи *рв*, *рж* розділюємо, хоч є слова н. пр.: рвати, ржати, бо *р* тісніше лучиться з попередною голосівкою, як із наступною шелестівкою, отже: пер-вак, пер-вина, дер-жати і т. и.

VI. Перепинні знаки.

Для більшої прозорости відділюємо від себе цілі речення або поодинокі частини речення ріжними знаками.

А.) Цілі замкнені в собі та самі собою понятні (зрозумілі) речення відмежовуються: 1) точкою, 2) питайником, 3) окличником.

49. Точка (.) кладеться:

а) на кінці оповідних речень, що містять якусь повну думку, оповідання, опис і т. п., н. пр.: Світ не хата. Дурня всюди бють. Вечеріє, Стоїть село. Старого лиса тяжко зловити...;

б) по числівниках порядкових: 1. = перший, 2. = другий, 10. = десятій...

в) по скорочених словах, н. пр.: гл. = гляди, д. = добродій, д. = доктор і т. п. (пор. § 60).

50. Питайник (?) ставляється по дослівно наведеном, прямім питайнім реченню або також після поодиноких питайних слів, н. пр.: Чи чуєш? Чому ти сумний? Як? Що? Чому?

51. Окличник (!) пишеться по окликах або по цілих висказаних піднесеним голосом реченнях, що виражають наказ, біль, радість, подив, досаду, пересерде, жаль, бажання, насміх, глум, проклін і т. п., а також у заголовках промов, відозв, листів, н. пр.: Ах! Ох! Ой! Гей! Стій! Ова! Геть! Тихо будь! Ходи сюди! Яка шкода! О Господи! Добродію мій! Благаю вас! Ох, як се мені неприємно! Алеж бо то гарна річ! Ратуйте! Доле, де ти? — Нема ніякої! Шановна Громадо! Любі Родичі!

П р и м і т к а. Для зазначення здивовання ставиться питайник і окличник побіч себе, н. пр.: Як?! Що?!

Б) Поодинокі части речення відділюються: 1. запинкою, 2. середником, 3. двоточкою.

52. Запинкою (,) відділюємо:

а) короткі головні речення рівнорядні, побічні речення від головних і побічні від побічних, о скільки зміст речення не вимагає інших розділових знаків, н. пр.: По діброві вітер вие, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу. Старий заховавсь в степу на могилі, щоб ніхто не бачив, щоб вітер по полю слова розмахав, щоб люди не чули, — бо то Боже слово, то серце по волі з Богом розмовля...

б) речення скорочені або вставні, а також звороти рівновартні з побічними реченнями, н. пр.: Злість, кажуть, сатані сестриця. Се, на мою думку, так. Я, славити Бога, здоров. Ідучи зі школи, я загубив книжку. Зліталися сичі на полі, на роздолі, пожартувать, поміркувать.

в) рівнорядні частини стягненого речення, як що вони не сполучені злучниками *і, та, тай, або*, н. пр.: Чернець мій встав, надів клобук, взяв патерицю, перехрестився, чотки взяв... і за Україну молитись святий чернець пошкандибав. І дід і баба у неділю у двох собі сиділи. Маруся була і красива і розумна і зви-

чайна та щеж до того і смирна і всякому покірна. А я сяду тай заплачу, що я бідна сирота. Він бідний та ще до того дурний. Я або ти. Вона співає чудовим, тонким, рівним голосом...

г) 5. відмінок або який інший оклик у реченню, н. пр.: Хорони тебе Боже, мій сину, від нещастя. Ой, не гаразд, Запорожці, не гаразд вчинили, степ широкий, край веселий тай занапастили.

г) прикладку, н. пр.: Цвітка дрібная молила неньку, весну раненьку...

53. Середник (;) означає довше перепиненне голосу ніж запинка, а коротше ніж точка і кладеться звичайно між довшими рівнорядними головними реченнями, н. пр.: Минув і рік, минув другий, козака немає; сохне вона, як квіточка, — мати не питає. Якби вона плавала в синьому морі рибкою, яб її шовковим неводом поняв; колиб літала пташкою, бувби золотим просом принадив; а тепер мушу питати: “Якого це батька дочка?”

54. Двоточку (:) пишемо:

а) перед дослівним наведенням чужої, прямої мови, що її звичайно зазначаємо наводовими знаками, н. пр.: Взяла зілля, поклонилась: “Спасибі, бабусю!” Мати каже: “Будьте, діти, чемні, а батько привезе вам з міста гостинця”...

б) перед вичислюванням ріжних річий, н. пр.: Чого тільки нема в тім городі: бураки, капуста, бульба, мак, рожі та всяка запашна травиця.

в) при докладнійшій поясненню того, що попередю сказано, н. пр.: Не та вже я стала: зледащіла, нездужаю і на ноги встати.

Крім того ужиємо ще ось яких перепинних знаків:

55. Пружка (—) означає наглий зворот думки в реченню, пропущені або протиставлені слова, та часто уживається також замість наводових знаків, дужок, запинки, середника і т. п., н. пр.: Добра господиня — два городи, одна диня. Випеш — біжи, яко мога... Книги — морська глибина. Нараз — кроки. Иде. Вже його видко. Нагло — а було се полудне — ударив грім з чорної хмари. Не покоси — кладе гори.

56. Точки (три точки побіч себе ...) пишемо, коли реченне недокінчене, думка перервана або коли виявляється глибоке почуття, н. пр.: Музики... танці... і Бердичів... кайдани брязкають... Москва... бори й сніги... і Єнісей... І покотились із очий на рясу сльози... У тій хатині, у раю — я бачив пекло...

57. Дужки (скобки) уживаються:

а) при поясненню якогось слова другим більше зрозумілим і тоді те поясненне кладеться в дужки, н. пр.: анархія (безладде), табун (стадо коний), маяк (морська ліхтарня) і т. п.

б) при вставлених довших реченнях, н. пр.: І роботящий (бо всюди сироти — ледащо) у наймах виріс. І гавкає Рябко, щоб часом москалі (а їх тоді було до хріна на селі), щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори. Знаю тільки, що тверезий (бо вже ані вина, ні меди, ні оковита не пилися, сину!).

58. Наводові знаки (“”) кладемо, коли наводимо чужу думку, поодинокі слова, назви творів і т. п. Н. пр.: Батько каже: “Сину, збирайся, поїдемо орати”. Шевченкова “Тополя”. На сімнацятomu році Марко прочитав “Кобзаря” і т. д.

59. Розділку (-) пишемо при діленню слова на кінци рядка та в слабо споєних зложеннях, н. пр.: Князь-гординя, жовто-синій прапор і т. п.

VII. Скорочення.

60. Загально знані слова й звороти можна ось як скорочувати на письмі:

Вп = високоповажаний
 вр. = власноручно
 гл. = гляди
 гр. = гривня
 гр. кат. = греко-католицький
 д. = добродій
 дд. = добродії
 див. = диви
 др. = доктор
 заг. = загалом
 і т. д. = і так далі
 і т. и. = і таке инше
 і т. п. = і тому подібне
 карб. = карбованець
 м. р. = минулого року
 н. пр. = на примір, приклад
 н. ст. = нового стилю
 п. = пан

пор. = порівнай
 пр. = приміром
 П. Т. = “pleno titulo”
 р. = рік
 с. = сотик
 св. = святий
 с. є = се є
 с. т. = себто
 с. м. = сього місяця
 ст. ст. = старого стилю
 ст., стор. = сторона
 тов. = товариш
 Т-во = Товариство
 т. зв. = так званий
 т. зн. = то значить
 т. є = то є
 ур. = уродився
 укр. = український

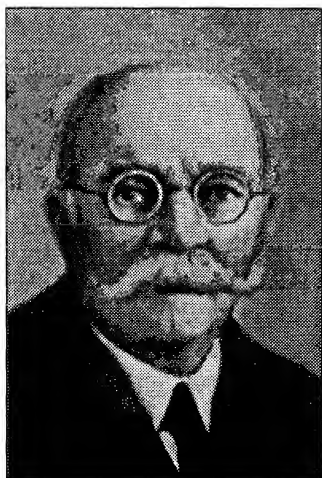

пп. = панове
пов. = поважаний
пом. = помер

ч. = число
чит. = читай і т. п.

Правописні правила прийняті Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові. — Львів, 1922.

Євген ТИМЧЕНКО
(1866—1948)

Філолог, педагог, перекладач; дійсний член НТШ, член-кореспондент АН СРСР (з 1929); з 1918 р. — голова Постійної Комісії для складання історичного словника української мови при ВУАН. Автор праць із української морфології, діалектології; лексикограф. Є. Тимченко брав активну участь в процесі унормування українського правописного кодексу як член правописних комісій та учасник правописних нарад і дискусій.

Наведеною статтею вчений виступив із аналізом перебігу правописної полеміки, що точилася в українському суспільстві напередодні виходу проекту українського правопису (1926).

DESIDERATA В СПРАВІ НАШОГО ПРАВОПИСУ

Невдовзі мають відбутися наради в справі нашого правопису, що в теперішнім своїм стані несистематичности і непослідовности викликає справедливі нарікання в нашій громадянстві.

Коли справді має відбутись реформа, а не кластися латки на убогій жупані відомих “Правил”, то учасникам нарад перш над усе треба погодитися на певних принципах реформи. Ці принципи мусять бути керуючим і міродайним чинником в переведенні дискусій і охороною перед тим, щоб ці дискусії не обернулися в боротьбу особистих уподобань та при звичайнь з розв'язанням питань мітингово, більшістю голосів, без жадної системи, плановости та підставових умотивувань.

На наш погляд такі три принципи треба покласти в основу реформи, і всяку думу, що їм суперечить, треба згори відкинути без дискусії:

1. Кожному звукові (звуковому типові), належить щоб відповідала окрема літера, і щоб лічбі звуків дорівнювала лічба літер, інакше кажучи, щоб їх було не більше як звуків і не менше, і щоб одна літера не виконувала функцій другої.

2. В основі правопис має бути загально фонетичним, але в тих випадках, де ми діалектично маємо різні фонетичні варіанти, то віддавати перевагу тому, що удає правильну фонетичну еволюцію, а не є вислідом пізніших процесів анальогічних.

3. В правопису іноязичних слів віддавати знаками нашого письма як-найдостотніше їх вимову, коли на це дозволяють його графічні засоби, в противнім разі знаками, що найближче відповідають звукам того язика, що з нього запозичено слово.

З першим принципом вяжеться проблема нашої графіки. Чи нам залишатися й надалі при “гражданці”, чи перейти на латинку? Лишаючись при “гражданці”, повстає питання, як її найліпше пристосувати до нашої мови, згідно з виставленим принципом, що проти його маємо такі хиби в теперішній графіці:

На звуки **дз** і **дж** ми не маємо окремих знаків, звук **ј** (**й**), то ховвається в лігатурах **я**, **ю** і в знаках **ї**, **є**, то виявляється в окремому знакові **й** (перед шелестівкою на початку і в середині слова та по голосівці в кінці слова). Літера **ь** не виражає жадного звука, а вказує тільки на палятальний відтінок попередньої шелестівки. Ту саму функцію виконують так само літери **я**, **ю**, **ї**, **є**, що разом з тим мають і другу функцію відзначати два звуки **ј + а**, **ј + у**, **ј + і**, **ј + е**, себ-то цілий склад. Ці їх дві функції не

що йно утрудняють графіку зайвими правилами, а мають ще й ті хиби, що

1. затемнюють морфологічну суставність слова: **б'ю** або **бю**, **бою**, боїще = **бј-у**, **бој-іще**.

2. спричинилися до відомої ріжноманітної умовности в означенні груп: губний + j (бја, бје, бјі, бју, вја і т. д.), як це ми маємо в таких написаннях як **бя**, **бе**, **бю**, **вя**, **вю** і т. д., **б'я**, **б'ю**, **б'є** і т. д., **бья**, **бью**, **бье**, навіть **бья**, **бье**, **бью** і т. д., і нарешті

3. з науково-педагогічної сторони викликають надзвичайно шкідливе (з нього часом не можуть виборсатися навіть фахові фільольоги) змішування в свідомості літери зі звуком ба навіть зі складом через те, що знаки **я**, **є**, **ї**, **ю**, в теперішнім уживанні асоціюються цими трома моментами.

Лігатура **щ** править за літеру двом шелестовим звукам **ш** і **ч**.

Літера **і** виконує теж дві функції, то відбиваючи звук **і** (з колишніх **о**, **е**, **ѣ**, перед **ј** і по **ј**, та з **ијі** в наслідок стягнення) і звук **и** (на початку слова з винятком невідомо чому позиції перед **н**, в слові **хіба**, та в випадках діалектичної аналогії: **тіні**, **відомості**, і т. ин.).

Всі ці графічні недокладности і непослідовности дасться легко усунути в такий спосіб:

1. Для звуків **дз**, **дж**, прийняти знаки сучасної наукової транскрипції.

2. Знак **щ** викинути.

3. Звук **ј**, що відіграє в українським, як і в інших словянських языках таку важну і самостійну ролю, потребує конче означення у всіх його позиціях спеціальним знаком. Історично виробилося таке означення знаком **й**, модифікацією знаку **и**, хоч в інтересах зближення з латинкою, що у нас спостерігаєся з XVI віку, і ідучи за прикладом сербів, та маючи прецедент в графіці Драгоманова і проекті М. Тулова (Филологіческія Записки 1879, IV—V) можна б сміло упростити його в **ј**, себ-то прийняти модифікацію літери **і**, тим більше що лігатури **я**, **ю** постали з **іа**, **іѣ**, себ-то **і** перед голосівками виконувало функцію **ј**. Таким чином замість теперішніх написань **я**, **моя**, **є**, **моє**, **їі**, **його**, **Юрко**, **мою** можна б писати і просто і одноманітно: **ја**, **моја**, **је**, **моје**, **јіјі**, **јого**, **Јурко**, **моју**.

4. Що до способу відзначати палятальний відтінок шелестівки, то в цім питанні ми маємо досі два проекти, оден Драгоманова, що на це вживав літери **ь**: **дьядьо**, **нъухати**, **тъагги**, **синье**,

день і т. ін.; другий М. Тулова, що перед голосівкою відзначав м'якість шелестівки знаками **я, ю** і т. д., а перед шелестівками і в кінці слова значком **'**; і пише с'яє, ден'. В проєкті Драгоманова та перевага, що він дає на оден спосіб відзначати м'якість шелестівки, тим часом як Тулов на два. За те Тулівський проєкт має ту перевагу, що не дуже порушує традиційні звички, а разом з тим знакам **я, ю, є, ї** надав тільки одної функції виражати м'якість шелестівки перед голосівками **а, е, і, у**, щоб виразити ту м'якість перед **о**, Тулов уживає знаку **ё** (кращеб уживати знаку **ö**, напр.: löх).

Драгоманівський спосіб відзначати м'якість шелестівки перед голосівками з винятком **о** у нас не прищепився. Причина цього лежить не тільки в забороні від рос. цензури, не тільки в тім, що ця система занадто порушала графічні звички, засвоєні так в російській школі, як і дотогочаснім українським писанні, і не тільки в тім, що бракувало впливового й багатого на засоби видавництва, що масою б своїх видань призвичаїло громадянство до нової графіки, а також і в естетичнім і утилітарнім моменті: часте написання знаку **ь** неприємно вражало око і тамувало самий процес писання.

Розв'язати це питання здається нам що можливо в двох напрямках: в строго науковім, себ-то означувати м'якість в оден спосіб у всіх позиціях, напр. значком **'**, або компромісовим, але практично може догіднішим способом Тулова — перед голосівками **я, ю, є, ї, ö**, а перед шелестівками і в кінці слів значком **'**, або навіть літерою **ь**.

5. Літери **и** треба б писати у всіх тих разях, коли вона відбиває давні звуки, що відзначалися знаками **и** і **ы**, а значить і на початку слів і в злучникові **і**, і в слові хіба, і в формах родового, датного та місцевого відм. одн. і іменового та причинового множ.: печ**и**, відомост**и** і т. ін., а літери **і** писати тільки тоді, коли вона відбиває звук **і** з колишніх довгих **ê, ô, ъ** перед **ј** і по **ј**, та в стягнених формах, одже піч — печ**и**, ніс — нос**а**, дід — ді**а**, жі**х**, Росі**я**, добрі з добри**ј**. В графіці Желехівського слушно розріжнялося **і** з **о** і **ї** з **ê, ъ**, бо перед **і** з **о** шелестівка не м'ягчиться, тим часом як перед **і** з **ê, ъ** вона м'яка. Тулов замість знаку **ї**, пропонував **і**, а замість **і** знак **ú**, і писав н**ú**с — нос**а** і н**і**с — нес**а**. З наукового погляду ці відтінки, що підносяться до двох цілком відмінних звуків і мають різні рефлекси в живій сучасній мові належало б заховати і в графіці нашій. Противники

цього вказують на ніби практичну недогоду, бо в деяких діалектах звуки **і** і **ї** помішалися в вимові; але викидом **ї** практичні труднощі може й не усунуться, бо постане графічне плутання **і** і **и** в таких випадках як **ніс** — **носа**, **сінь** — **соли** і т. ін.

Виходячи з другого принципу, гадаю, належить щоб у нашій правопису відбилася фонетична засада, як вислід історичної еволюції, напр., ми повинні писати: **чорнобривий**, **тривога**, **дрижати**, **гирло**, **глитати**, а не **чорнобрівий**, **трівіога** і т. д. на тій підставі, що тут звук **и** розвинувся з складотворчих **р і л**, а не з **о і е** як гадає Лаїк прирівнюючи наші форми до російських і даючи останнім примат.

Далі: через зник слабих **ъ**, **ь** в українськйі постали нові групи шелестівок, що не їх було давніше, і вони мали свій одмінний розвиток. Так, коли через зникнення **ъ**, **ь** стикалися дві однакової артикуляції замкнені шелестівки, то вони упрощувалися в одну, напр.: **пјадесят**, **шісьдесят**, **девјадесят**, **з пјать десят**, **шісьть десят** і т. д.; **мјакиј**, **мнякиј** з **мјакъкии**.

Коли стикаються два спіранти близької (зубний і палятальний) або однакової артикуляції, і при тім другий спірант перед шелестівкою, то перший уподібнюється в артикуляції другому, а другий при тім зникає, напр.:

сьс, **шсьс** > **сь**: **руськйі** з **русьскйі**, **міськйі** з **місьскйі**, а це з **містьскйі**, **товариськйі** з **товаришьскйі**, **чеськйі** з **чесьскйі**, **наськйі** з **нашьскйі** і т. ін. **зьс**, **жсьс** > **зь**: **кавказькйі** з **кавказьскйі**; **вразькйі** з **вразьскйі**, **музтво** (**музьтво**) з **мужьство**, **мнозтво** з **множьство** (форми: **мужьство**, **множьство**, церковно-книжні). **Різдво** з **рожьство** через ступінь **роззтво** > **роззтво** > **роззтво** (т між двома голосними перейшло в голосний **д**). А в тім разі, як за другим спірантом стоїть голосівка, то звичайно він заховується, напр.: **ссати** з **сьсати**.

Коли стикаються зубні, замкнений і спірант, то утворюється відповідний аффрикат; так, напр.:

тс (**т'с'**) > **ц** (**ц'**): **багацтво** з **багатьство**, **багацько** з **багатьско**, **брацтво** з **братьство**, **діцькйі** з **дітьскйі**, **свіцькйі** з **світськйі**; **дванацять** з **дванатьцять**, а це з **дванадьсять**.

дс (**д'с'**) > **дз** (**д'з'**) внаслідок асиміляції **с** попередньому **д**: **сусідзтво** з **сусідьство**, **сусідзькйі** з **сусідськйі**.

Коли аффрикат **ч** себ-то **тш**, стикається з замкненим **т**, то утрачує перше **т** (себ-то замик), і група упрощується в **шт**: **поштивий** з **почтьивий** (потштивий).

Група **ст** + шелестівка, з винятком груп **стр** (страх) і почасти **стк** з **стък** (хустка, пуста, кістка, але невістка; в словах як пуста і т. д. **т** затримується певно під впливом форм споріднених: пустий, хустка і т. п.) упрощується в **с** + шелестівка, напр.: **скло** з **стккло**, **щасливий** з **щастливий**; **пісний** з **пістний**, **вісник** з **вістник**, **шіснацять** з **шестнадцять**.

Д зникає, як середній член тришелестової групи, з винятком груп **здр** і **здв** напр.: **кожний** з **кождний**, **пізно** з **поздно**, **миросерний** з **миросердний**. В групі **здк**, під впливом споріднених форм **д** звичайно затримується, напр.: **гвіздка** з **гвоздка**, хоч діалектично **гвізка**.

В зникає між двома шелестівками, напр.: **півтора** з **пів-втора** (польвтора), **перший** з **первий** (първьшій), **черцю** з **червьцю**, **обязати** з **обвъязати**, **зжалити** з **звжалити**, **обітріти** з **обвїтріти** (обвътріти), **звязати** з **зязати**, а це з **сввязати** і т. ин.

Л зникає в групах **слн**, **сльск**, напр.: **умисний** з **умисльний**, **Радомиський** з **Радомисльський**.

Н зникає в групах **знл**, **знк**, **рнц**, **рнч**, напр.: **боязливий** з **боязньливий**, **боязкий** з **боязнький**, **черця** з **черньця** (при ченця), **горця** з **горньця** (при горнець), **черчик** з **черньчик** (при ченчик).

Коли стикаються **с**, **з** з **ч**, або **ш**, **ж** з **ц**, або **т** з **ч**, або **ж**, **ч** з **ц**, то перший звук уподібнюється другому в артикуляції і діалектично в фонації. Уподібнення в артикуляції як загальноукраїнське, мусіло б увіти в правила правопису; напр.: **крашче** з **красче**, **вужче** з **вузче**, **їжджу** з **їзджу**, **касці** з **кашці**; **нізці** з **ніжці**, **очче** з **отче**, **кацці** з **качці**.

Пом'якшення **ш**, **ж**, **ч**, що ми достереігаємо в деяких формах діалектично, не повинно б мати місце в правилах загальноукраїнського правопису.

Виходячи з третього принципу не слід би писати **ла**, **ло**, **лу**, в іноязичних словах запозичених пізніше XIV віку. Це тим, що наше **ль**, ближче до **l** ніж веллярне **л**, а з другого боку і вухо українське приймає чуже **l** як **ль**, тим часом як російське як **л**; довід на це в людових запозиченнях з інших мов, напр.: **блякавз**, **ляда**, **ляк**, **лямпа**, **лямпарт**, **плян**, **пляц**, **баляси**, **білет**, **шпалери**, **холера**, **льоник**, **льос**, **льоx**, **люнт**, **люшня**, **плюндрувати**, **літера**, **публіка**, **ліберія**, **лібра**, **літра**, **салітра**, **баль**, **рашпель**, **дишель**, **шальвія**, і навіть **стодоля** при пл. *stodoła*, **паляц** (Чуб. II, 167) при пл. *pałac*.

Одже закінчуючи наші desiderata ми ще раз заакцентуємо, що в нашій правопису мусять найти собі місце загально-українські фонетичні зявища. В правопису фором, що мають говірково ріжні варіанти, треба дати перевагу, на наш погляд тим, що удають фонетичний розвій, а не аналогічні утворення. Так, напр.: треба б дати перевагу формам: синови проти синові, печи у всіх відмінках, де це **и** з колишнього **и** і т. ин.

Що ж до питання, чи писати **ся** разом з дієсловом, чи ні, то це питання графіки, значить цілком конвенціональне, річ графічних звичок: в цьому ми можемо піти або з усіма іншими словянами, або тільки з росіянами. Ідучи з росіянами, треба б вияснити, між іншим, як писати **годило б ся** чи **годилобся**, чи українець мусить переробляти свою форму цього виразу на подібну до російської: **годилося б?**¹

Тимченко Є. Desiderata в справі нашого правопису // Україна. — Київ, 1925. — Кн. 4. — С. 188—192.

¹ Друковано правописом автора.

Сергій ПИЛИПЕНКО

(1891—1943)

Письменник і журналіст, відомий як засновник літературного угруповання “Плуг”. Підтримуючи популярну в 20-ті роки ХХ ст. революційну ідею російського лінгвіста Миколи Марра про необхідність і неминучість майбутнього об’єднання всіх мов світу в єдину мову шляхом уніфікації письма й запровадження для всіх мов латинського алфавіту, С. Пилипенко опублікував латиницею “*Odvertuj lyst do vsix, xto sikaout’sja sijеji spravoji*” (1923), у якому виклав свої погляди на можливі шляхи впровадження її в українську писемну практику. Цю ж пропозицію С. Пилипенко повторив під час обговорення проекту “Українського правопису” на Правописній конференції 1927 р.; його підтримали М. Йогансен та І. Ткачук, однак ця пропозиція на Конференції не дістала підтримки й була відкинута.

ODVERTYJ LYST DO VSIX, XTO CIKAVYT'SJA CIJEJU SPRAVOJU

Skilka raziv uže pidnosylasja sprava pro te, ščo vart bulo b zavesty v ukrajins'komu pys'mi latyns'kyj al'favit. Buly i sproby praktyčno perevesty cju dumku v žyttja — tak na Ukrajinu Naddniprojans'kij, jak i Naddnistrjans'kij. Nahadaty pro ci spravy, jak takož pro jix ideologyčni pidosnovy, metu j zavdannja, bude dilom tyx, xto vidhuknet'sja na cej mij odvertyj lyst i viz'met'sja znov obmirkuvaty cju spravu. Meni ž osobysto žadalosja b til'ky postavyty pered šyrokymy kolamy dijačiv hromads'kyx, polityčnyx i naukovyx pytannja pro slušnist' rozvjazannja cijej problemy same v naši dni stvorennja molodoji ukrajins'koji deržavnosti na bazi radjans'koho suspil'stva.

Meni zdajet'sja, ščo sprava cja stojit' majže dylemoju: teper čy nikoly. "Majže tak", bo tvrdo perekonanyj, ščo unifikacija al'favitiv je nemynuča sprava — i to ne tak dalekoho majbutn'oho. XX storiččja maje cju problemu rozvjazaty razom iz velykoju social'noju perebudovuju. Ljudstvo maje odnakovo pysaty, aby men'se vytračaty času na oznajomlennja z ynšymy movamy. Ljudstvo maje ce zrobyty, aby spryjaty procesovi kopuljaciji mov i tvorennju jedynoji internacional'noji movy (lyše bahatoji na dijalekty terytorijal'ni j profesijni).

Xiba može xtos' zaperečuvaty, ščo zaderžannja vidminnoho pys'ma je akt nacional'noho vidhorožuvannja i pevna pereškoda dlja oznajomlennja z inonacional'nymy kul'turamy! Xiba može xtos' zaperečuvaty, ščo, nakoly dlja tak zvanyx "vyščyx" verstv suspil'stva navčatysja inonacional'nym transkrypcijam bulo zajvoju vytratoju času, tak dlja mas trudovyx se bulo b nadmirnoju roskiššu?

A same pered cymy masamy problema internacional'noho jednannja stojit', jak najaktual'niše zavdannja času — i najblyžčoho i, tym pače, dal'soho — času komunistyčnoho budivnyctva. I xiba, zreštoju, ne latyns'kyj al'favit — z pevnymy vidminamy na razi toho čy ynšoho prystosuvannja — je najkraščym sposobom unifikuvaty jak najskorše i jak najzručniše pys'mo rižnyx narodiv?

Otož zapytaju: čy ne pora iznov obhovoryty cju spravu i, može, povoli uzjatysja do pidhotovky jiji realizaciji?

Znov vertajučy do dylemy: “teper čy nikoly”, majemo skonstatuvaty, ščo kožen novyj rik maje uskladnjaty spravu i ščo til'ky v najblyžči roky vona mohla b buty perevedena v žyttja bez velykych trudnoščiv. Poky my ne majemo solidnyx velykych naukovyx prac', poky v sferi pidručnykiv obmežujemojsja holovnym čynom počatkovuju školoju i til'ky dumajemo pro profesijnu, poky til'ky zasiva- jet'sja lan novoho radjans'koho pys'menstva — ce zrobyty ne tak važko. Za velykymy bahactvamy stvorenoho dosi škoduvaty osoblyvo ne dovodyt'sja, bo “bahactva” ci nadto sumnivni i u velykij pryhodi našym naščadkam ne stanut'. Ale skoro my dijsno zabohati- jemo na velytens'ki štosy novyx vydan', skoro stvorymo rižnoridnu naukovu literaturu j zabezpečymo profesijnu školu, instytuty i tex- nikumy pidručnykamy — perexodyty do novoho al'favitu bude ščo razu trudniše. Škoduvatymemo za vytračenoju praceju. Bojaty- memosja skladnoji reorganizaciji.

Otož — “teper čy nikoly!”.

Dovodyt'sja, zvyčajna rič, obhovoryty i šče o dyn bik spravy — vužčyj, a same: stosunky z Rosijeju (de, miž ynšym, ce pytannja takož ne ščo davno znymalos') i Halyčynoju.

“Moskvofily” hovorytymut' pro vidryv od najbil'shoju v teperišnij čas i najblyžčoji do Ukrajiny v usix vidnošennjax Radjans'koju Re- publiky. Poprykatymut', može, j “samostijnycstvom”, odhorožuvan- njam od rosijs'koji kul'tury, toji kul'tury, ščo najperša maje ko- puljuvaty z ukrajins'koju.

“Ukrajnofily” kryčatymut', navpaky, pro odhorožuvannja vid išče blyžčoji do nas Halyčyny i, do pevnoji miry “polonizaciji”, jak možut' zustryty taku dumku de-xto na Naddnistrjanščyni i t. y., i t. y.

Vse ce j naležyt' jak najdetal'niše i same teper obhovoryty ra- zom iz možlyvymy projektamy majbutn'oji reformy. (Prykladom: čy znyzu, z počatkovoji školy jiji rozpočynaty, a čy zhory, z vyš- čoji i perevahu toho čy ynšoho sposobu, polityčni j texnyčni; zara- zom, dekretal'no, a čy povoli, paralel'no i porivnjannja z podib- nymy reformamy v Nimeččyni, Japoniji, Serbiji, v Kavkaz'kych narodiv i t. y.).

Maju nadiju, ščo z laskavoho dozvolu redakciji “Červonoho Šlja- xu”, jaka vmistyla cej mij “odvertyj lyst”, zjavljat'sja tutož i vidhu- ky na njoho — i sprava tak abo ynak bude rozvjazana (jak “ynak”, to, dumaju, til'ky tymčasovo, bo istorija vymahatyme svoho).

P.S. Pyšu cijegu transkrypcijegu, zovsim ne propagujučy imenno jiji, ale ščob pokazaty, jak lahko, navit' bez nijakoji zvyčky, rozbyratisja v nij, a, značyt', na razi potreby — j nazavše do čohos' podibnoho perejty.

S. Pylypenko.

Pylypenko S. Odvertyj lyst do vsix, xto cikavyt'sja cijegu spravozju // Червоний шлях. — 1923. — № 6—7. — С. 267—268.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (проект) (1926)

У липні 1925 р. за ініціативою Ради народних комісарів УСРР та Народного комісаріату освіти УСРР було створено Державну правописну комісію, яку зобов'язали до 1 вересня 1926 р. укласти проект нового українського правопису й оприлюднити його для обговорення українською громадськістю як в радянській Україні, так і поза її межами.

“Український правопис (проект)”, укладений на базі “Найголовніших правил українського правопису” (1921), опубліковано в серпні 1926 р. накладом 2000 примірників і розіслано у провідні українські наукові, освітні та громадські установи. Цей проект викликав бурхливу правописну дискусію в пресі. Обговорення його засад та правил відбувалося, зокрема, на сторінках наукового журналу “Україна” та в спеціально створеному додатку до газети “Вісти ВУЦВК”¹ — “Український правопис. Дискусійний бюлетень”. Крім того, для його остаточного опрацювання Народний комісаріат освіти скликав Правописну конференцію, що відбулася в Харкові 1927 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (проект)

ВІД ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ПРИ НКО ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

23-го липня 1925 року Рада Народніх Комісарів УСРР постановила:

¹ “Вісти ВУЦВК” — друкований орган Всеукраїнського центрального комітету, щоденна газета, що виходила в Харкові (1921—1941) та у Києві (з 1934). На сторінках “Вістей” висвітлювався перебіг правописної дискусії 20-х років ХХ ст. — *Упор.*

“1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: т.т. П. Солодуба, М. Яворського, А. Кримського, О. Синявського, С. Пилипенка, О. Курилової (Курило), Є. Тимченка, Г. Голоскевича, М. Йогансена, Є. Касяненка, А. Річицького, Н. Калюжного, М. Ялового, О. Попова, М. Грунського, В. Ганцова, М. Сулими, В. Бутвина, В. Коряка, М. Хвильового, С. Єфремова, Т. Секунди, С. Кириченка, І. Соколянського й О. Скрипника.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діалектів, прийнявши за основу “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук”, затверджені НКО УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участі у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціальну конференцію для обміркування виробленого Комісією проекту правил правопису”.

1-го серпня того ж року Наркомос скликав організаційну нараду Комісії, де взяли участь т.т. О. Шумський, В. Бутвин, М. Йогансен, Н. Калюжний, Є. Касяненко, О. Попів, А. Річицький, О. Синявський, П. Солодуб, М. Яловий, П. Дятлів та з Києва — С. Єфремів, В. Ганцов, Г. Голоскевич, Т. Секунда.

Обміркувавши питання всебічно, Комісія одноставно визнала, що перед нею стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису, що взагалі сучасна літературна українська мова, як орган державних і громадських установ, школи й науки, потребує дещо більшої “стабілізації”, більшої одноманітності, ніж та мова могла її набути в умовах дореволюційного існування.

Таким чином, на організаційній нараді вирішено внести в план своєї праці не тільки чисто правописні питання, а й інші питання нормалізації літературної мови, а саме намічено опрацювати:

1. Правопис незмінної частини слова (корінь, наросток, приросток).

2. Закінчення відмінних слів.

3. Правопис чужих слів.

4. Власні ймення.

5. Пунктуацію.

6. Граматичну термінологію.

Крім того, вирішено за потрібне впорядкувати український алфавет і скласти словничок важких з правописного боку слів.

Окремим референтам — членам Комісії — доручено підготувати всі ці розділи й переглянути в спеціальних підкомісіях, при чім у ці підкомісії кооптовано кілька нових членів і винесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західної України: акад. С. Смаль-Стоцького, акад. В. Гнатюка та д-ра В. Сімовича.

Наостанці обрано президію Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського. На секретаря Комісії призначено П. Дятлова.

З 11-го до 21-го листопада 1925 р. в Харкові відбувався з'їзд Комісії (1 пленум) і розглядав проекти: В. Ганцова — *Правопис незмінної частини слова*, О. Синявського — *Закінчення відмінних слів та Пунктуацію*, О. Курилової — *Правопис чужих слів*, М. Сулими та М. Наконечного — *Власні ймення*. Переглянув також проект елементарної української *Грамаптичної термінології*, скомпонований з кількох проектів — М. Йогансена, Л. Булаховського, Київської Комісії при Інституті наукової мови та М. Грунського.

Усі розділи правопису на цім пленумі Державної Комісії зазнали чималих змін, поправок, додатків.

У своїй цій праці Комісія виходила з засад у н о р м у в а н н я правопису й мови та можливого с п р о щ е н н я правопису, отже ніяких радикальних змін ні в графіку (альфавет та інші знаки письма), ні в правопис не внесено. Комісія намагалась лише точно формулювати правила правопису й мови з метою усунути розбіжність, що з'являється в наслідок боротьби в українській літературній мові різних діалектів, впливів, звичок.

Базою для унормування й спрощення служила т р а д и ц і я й природа української мови: встановлюючи те чи інше правило правопису й мови, Комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми, хоч, розуміється, увесь час оглядалася на живу мову в її різних діалектах та її історію.

Розглянувши весь матеріал, пленум Комісії доручив його зредагувати обраній редакційній трійці — А. Кримському, В. Ганцову та О. Синявському.

О. Синявський зводив матеріал Комісії, кодифікував його, укладаючи в один суцільний порадник, і потім (7.II—13.II 1926 року на 12 засіданнях у Києві) редакційна колегія у складі вищеназваних трьох осіб та кооптованого Г. Голоскевича (що йому на пленумі доручено скласти правописний словничок до порадника)

переглянула підготовлений проєкт, поробивши редакційні поправки та потрібні доповнення в дусі постанов пленуму.

І нарешті востаннє проєкт переглядався на 2 пленумі Комісії в Харкові 5—8 квітня цього 1926 р., де в проєкт знов унесено деякі зміни й поправки в напрямі спрощення правопису. Відбувся цей пленум під головуванням Народн. Коміс. Освіти О. Шумського при участі таких призначених і кооптованих членів Комісії: А. Кримського, С. Єфремова, О. Синявського, В. Ганцова, Г. Голоскевича, М. Йогансена, М. Сулими, Є. Касяненка, А. Річицького, М. Ялового, О. Попова, В. Бутвина, М. Хвильового, С. Пилипенка, С. Кириченка, І. Соколянського, Т. Секунди, Н. Калюжного, К. Німчинова, М. Наконечного, Л. Булаховського, Ф. Калиновича, В. Дем'янчука, Б. Ткаченка, М. Гладкого, С. Вікула.

Друкується цей проєкт для ознайомлення широких кіл — як спеціалістів-філологів, так і робітників слова, як от письменників, редакторів то-що, а надто педагогів-практиків.

Уваги з приводу його Комісія просить надсилати до ред. часопису "Вісти" (Харків, вулиця К. Лібкнехта, 11), де вони друкуватимуться в спеціальному додаткові, або на адресу Комісії (Харків, вулиця Артема, 29, кімн. 25).

По 2—3 місяцях дискусії збереться 3-й пленум Комісії (конференція) для остаточного перегляду й затвердження проєкту.

Квітень 1926 р.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ъ.

Примітка 1. Апостроф (') в алфаветі не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *з'явище* і *з'явище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в алфаветі, отже *тѳпнути* стоятиме перед *тѳпнути*, а між ними будуть слова на **тр...**, **ту...**, **тю...**, **тя...**

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення африкат) не входять в алфавет, отже такі слова, як *джерелѳ*, *дзѳга*, стоять у словникові під літерою **д**.

(С. 3—7)

<...> II ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІННИХ СЛІВ РЕЧІВНИК

Увага до таблиці відмін § 22. Зважаючи на закінчення речівників у називному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень ув інших формах однини й множини, усі речівники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать речівники всіх трьох родів, і речівники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти речівників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільності їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угруповання лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о й и**, а тільки **е й і** (*кні́гою* — *ї́жею*, *кні́ги* — *огоро́жі* і т. ін.). Що до речівників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме речівники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки що до вживання речівникових закінчень.

“Таблицю відмін” див. на 72—73 стор.

ОДНИНА

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді речівники чоловіч. роду § 23. 1. До твердих речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать речівники на **-г, -к, -х, -г...**, тоб-то такі, як *плуг, робітні́к, гля́г, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, ко́ц* (*Перетц, пала́ц, принц...* з чужих мов), *будз, міня́йло* й інші, а також на **-р**: *дві́р, дар, жар, пир, вир, шну́р, мир, му́р, яр, ху́тір, папі́р, зві́р, осокі́р, узва́р, нава́р, уда́р, това́р, тхі́р, ко́мір, ма́йстер, тяга́р, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, ша́р, інжу́р, куші́р, ка́чур, кушні́р, жо́внір, но́мер, бузуві́р, щу́р, те́нор, комуна́р, коміса́р, касі́р, акто́р, команді́р, бригаді́р, інспекто́р, дире́ктор, профе́сор, тротуа́р, семіна́р, тракті́р,*

мадя́р, кав'я́р, футля́р, таля́р, фуля́р, монтанья́р, Абеля́р, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р (на **-яр** звичайно чужі слова).

Тверді речів.
ніяк. р.
2. До твердих речівників ніякого р. (див. § 22 I відм. I гр.) належать речівн. на **-го, -ко, -хо...**, тоб-то такі, як *бла́го, я́блуко, добро́, гніздо́, залізо, плéсо, депó* й ін.

Тверді речів.
жін. р.
3. До твердих речівників жіноч. роду (див. § 22 I відм. I гр.) належать речівн. на **-га, -ка, -ха...**, тоб-то такі, як *смю́га, штю́ка, задю́ха, дзі́га, тюрма́, стю́па, графа́, журба́, грома́да, погро́за, кукуру́дза, кару́ца* (**-дза, -ца** тільки в словах з чужих мов) й ін.

Мішані речів.
чол. р.
4. До мішаної групи речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать: а) *біля́р, ваня́р, тесля́р, фігля́р, смоля́р, голя́р, вугля́р, маля́р, му́ляр, повіста́р, газетя́р, бараня́р, повста́р, воля́р, сідля́р* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. § 23₇.

Примітка. Речівники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові, -ом** (а не **-еві, -ем**): *сто́лярові, му́ляром* і т. ін.

б) Усі на **-ж, -ч, -ш, -щ, -дж**: *сторо́ж, слуха́ч, това́риш*.

Мішані речів.
ніяк. р.
5. До мішаної групи речівників ніякого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать всі речівники на **-же, -че, -ще**: *ло́же, ві́че, прізвище...*

Мішані речів.
жін. р.
6. До мішаної групи речівників жіночого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) відносяться всі речівники (також і чоловічого роду) на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа**: *мере́жа, бу́ча, поро́ша, гу́ща, га́нджа, міхоно́ша*.

М'які речів.
чол. р.
7. До м'яких речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать речівники на **-дь, -зь, -ль...**, тоб-то такі, як *ле́бідь, коло́дязь, учи́тель, кре́міль, кара́сь, зять, їзде́ць, гудзь, рі́й, Іва́сьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар, -ир**): *вівча́р, байка́р, господа́р, інвента́р, вівта́р, бляха́р, віспа́р, ліма́р, ворота́р, цобота́р, дима́р, бо́ндар, калама́р, пролета́р, секрета́р, цві́нтар, ца́р, кобза́р, багати́р, проводи́р, поводи́р, гузи́р, боби́р, упи́р* і т. ін. Пор. § 23₄.

М'які речів.
ніяк. р.
8. До м'яких речівників ніякого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і зде-

більшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обід-дя, галúззя, весілля, писання, волóсся, війя* (цеб-то війя́), *збіжжя, обліччя, підда́шшя, підза́мчя, розто́ржя, ріщя, ліс-тя, вістря, пір'я, дуб'я, стру́п'я, безду́м'я, здоро́в'я* і т. ін.²); також *сім'я, тім'я, вім'я, полум'я, плém'я*.

**М'які речів.
жін. р.**

9. До м'яких речівників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать речівники на **-ря, -дя, -зя...**, тоб-то такі, як *бу́ря, Вівдя, во́ля, легéня, мату́ся, стаття́, робітні́ця, Га́ндзя, наді́я, сім'я...*; також і чоловічого роду, як *суддя́, те́сля*.

**Речів. ніяк. р. з
наростками -ЯТ-,
-АТ-, -ЕН-**

10. До речівників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать:
а) Назви малих істот і речей, як *теля́, ко-зеня́, гуся́, вутя́, кача́, каченя́, курча́, лоша́, вовченя́, дитинча́, дівча́, горща́, колища́, горня́* (не плутати з речівниками ніякого роду, зазначеними під 8б);

б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

**Речів. жін. р.
на приголосний**

11. До речівників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *подо́рож, ніч, ро́зкіш, не́хвороц, кров, твар, мб́лодь, па́морозь, сіль, тінь, вісь, вість, миць*. Так само відмінюється й *ма́ти*.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі речівники однини мають закінчення **-у, -ю, -а, -е (є)**.

-у

1. **-у** мають речівники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко, -ик, -ук, -ок**: *ба́тьку, голу́бчику, ковальчуку́, си́нку, ко́ничку, кониче́нку...*

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш**: *му́жу, погó-ничу, това́ришу...*

в) Окремі речівники тверді: *ди́ду, та́ту, си́ну, сва́ту*.

2. **-ю** мають речівники:

-ю

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 I відм. 3 група):

² За те, щоб писати в цій підгрупі не **я**, а **є** (*обідде...*) з 24 членів Комісії стояли 3 категорично (Є. Касяненко, В. Дем'янчук і М. Яловий) та 2 ще не категорично, тоб-то й за **є** і за **я** (А. Кримський та В. Ганцов).

кобзарю, ведмедю, місяцю, князю, ковалю, коню, Івасю, зятю, краю.

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.) пестливі: *дбню, матусю, Галінцю, Марусю* (і *Марусе*)...

3. -о мають усі без винятку тверді речівники на -а жіночого й чоловічого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.): *Україно, сестро, Ганно, гайдамако, бідолахо*...

4. -е мають речівники:

-Е (-Є) а) Усі жіночого роду не тверді, тоб-то I відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): *дбле, земле, вдовіце, Катре, смерте, ніче, тваре*...

Але: *мати*.

Після голосних -є: *Маріє, зброе*..

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *соколе, лісе, морозе, громе, Дніпре, Павле, Пётре, вовче, козаче, чумаче, луже, ляше, парубче, вояче* (від *вояк*), *громадянине, народе*...

5. Речівники чоловічого роду на -ець мають то закінчення -е, то -ю: *молодче, кравче, жєнче, хлопче* (і *хлопцю*), *німче* (і *німцю*), *зайче* (і *зайцю*), *удівцю, злочинцю, курцю, переможцю*...

То -е, то -у мають і речівн. чолов. р. на -р мішаної групи (див. § 22 I відм. 2 група): *тєсляре* і *тєсляру* і т. ін.

6. Речівники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення.

Ніякий рід

Примітка. Лише зрідка речівники ніякого роду з наростком -к приймають у кличній формі закінчення -у підо впливом подібних речівників чоловічого роду: "*Ой сонечку-батечку, догоди, догоди*".

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини речівники мають закінчення -а (-я), -у (-ю), -и (-яти, -ати, -ени), -і (-ї).

1. -а (-я) мають:

-А (-Я) а) Усі без винятку речівники ніякого роду I відміни (див. § 22) — -а 1-ї й 2-ї групи, -я — 3-ї: з *села, до ячменіща, з поля, лиця, роздоріжжя, клбчя, підзámчя*...

б) Речівники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в називн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означають точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: *без брата, до хлопця, з лиходія, від коня, проти сокола, метелика...*; предмети: *коло плуга, без носа, з пальця, до олівця, димаря, гвинта...*; певні міри: *з гάρця, до пуда, без карбованця, аршина, метра, грама, січня, листопада, вітїрка, тїжня, місяця...*

-У (-Ю)

2. **-у (-ю)** мають речівники чоловічого роду, коли вони означають поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні, ті, що означають одноманітну масу, середовище: *без маку, з молочаю, до пєрцю, від часнику, проти народу, пролетаріяту, міру, базару, бору, всєсвіту, піску, снігу, гною, меду, квасу, льоду, туману, цукру, тютюну, ячменю, попелу, вогню, дьогтю, льону, жиру, гороху, кісню (кісень), водню (водень)...*; безформні явища природи: *з віхру, від грому, до дощу, без морозу, проти вітру, граду, жару...*; чинність, вражіння, душевний стан: *до почїну, без розбюю, від дару, з болю, жалю, плачу, реготу, гніву, страху, смїху, ляку, сїму, дотепу, запаху, заходу, клопоту...*; взагалі поняття розумові, в тім числі установи, особливо чужомовного походження: *без поступу, до побуту, від стану, проти подїлу, звїчаю, уряду, закладу, акту, факту, стилю, курсу, імперіялізму, комісаріяту, університету, колективу, штабу, архїву, декрету*; також штучні слова (скорочення), як *до лікнепу* (“ліквідації неписьменности”), *з Раднаркому* (“Ради Народніх Комісарів”), *від Комунгоспу* (“Комунального господарства”), *коло Наркомосу* (“Народн. Комісаріяту Освіти”).

-А (-Я) —

-У (-Ю)

3. **-а (-я)** або **-у (-ю)** вживається в тих самих речівниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *нема каменя* (= однієї каменюки) — *нема каменяю* (= будівельного матеріялу), *без листа* (= одного листка) — *без листу* (= листя), *з звіра* (= вовка, лисиці...) — *з звіру* (= звір'я), *без жолудя* (= одного плода) — *без жолудю* (= жолуддя), *без папєра* (= “справи” в канцеляр. значінні) — *без папєру* (= матеріялу до писання...), *від морозу* — *від Мороза* (прізвище).

Підвести геть усі інші речівники чоловічого роду під норми що до **-а (-я)** чи **-у (-ю)** в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік, вік, ранок*, родовий відмінок *року, віку, ранку*, але *вечір — вечора*.

Так само від речівників-назов місцевостей, країв, річок, міст то-що родовий однини вживається то з **-у, -ю** (далеко частіше), то з **-а (-я)**: з *стэпу, коло лісу, без лу́гу, до горóду, край ста́ву, проти са́ду, майдáну, я́ру, сліду, Сибіру, Туркестáну, Кавка́зу, Криму́, До́ну, Ура́лу, Берліну, Лондо́ну, Парі́жу, Риму́, Нью-Йорку, Херсо́ну, Жито́миру, Коното́пу*, але коло *бе́рега, до кра́жа, біля горба́, з Ха́ркова, Черні́гова* (міста на **-ів** тільки так), *Остра́, Кам'я́нця, Переми́шля, Відня*. Здрібнілі ж звичайно тільки з **-а (-я)**: з *ярка́, до ліска́, біля ставо́чка, горóдця, Дінця́* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в називному відмінку: *Дніпро́ — з Дніпра*).

Зрідка є винятки з вищенакреслених правил, напр., завжди без *хліба, вівса́*, наперекір прав. 2.

Деякі ж уживаються в обох формах: без *стида́* — без *стіду*, без *сорома* — без *со́рому*, до *моста́* — до *мо́сту*, з *дво́ра* — з *дво́ру*.

4. **-и** мають:

-и

а) Усі речівники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна I гр.): *коло води́, без кни́жки...*

б) Усі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): з *ра́дости, без по́дорожи, до но́чи, від ро́зкоши, кро́ви, тва́ри, мо́лоди, па́морози, со́ли, ті́ни, Ро́си, арти́ли, морáли, ма́тери...*

в) Усі речівники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ, -ат-**), **-ен-** (див. § 22 II відміна): *до теля́ти, горща́ти...* і слово *імени*.

5. **-і** мають усі речівники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див. § 22 I відміна 3 і 2 групи): *без до́лі, бу́рі, лисі́ці, са́жі, поро́ші, кру́чі, гу́ці...*

-І (-ї)

Після голосних **-ї**: без *наді́ї, Мари́ї...*

Що до чергування **о — і, е — і** (*Ха́рків — Ха́ркова, ка́міль — ка́меня* то-що), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини речівники мають закінчення **-ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї), -яті (-аті, -ені)**.

1. **-ові (-еві, після голосних -єві)** мають:

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) а) Майже всі речівники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** I відм. I групи, **-еві** I відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *братові, дубові, Михайлові, повістяреві*³, *сторожеві, слухачеві, товаришеві, кущеві, косареві, ведмедєві, учителеві, гостєві, хлопцеві, рєєві, курієві*...

б) Зрідка речівники ніякого роду I відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: *ягняткові, теляткові, дитяткові, немовляткові*, навіть *ліхові, військові, святкові, серцеві, сонцеві*...

2. **-у (-ю)** мають:

-У (-Ю) а) Майже всі речівники ніякого роду I відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *дєреву, гнізду, селу, стівпищу, лицю, обличчю, підзамчю, знанню*... (порівн. 1б).

б) Усі речівники чоловічого роду з закінченням **-ів (-їв), -ов** у називн. відмінку: *Львів — Львову, Мліїв — Млієву, Драгоманів — Драгоманову, Воробйов — Воробйову, Ковалів — Ковалєву, Стеблів — Стеблову, Чугуєву, острову, боліголову*...

Рідше це закінчення буває в речівниках, зазначених під 1а.

3. **-і (-ї)** мають:

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ) а) Усі речівники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я**: *сестрі, жінці, дочці, свєкрусі, носі, гирлізі, огорожі, гущі, Марусі, молодіці, нощі, розкоші, крові, тварі, міді, повісті, солі, пріязні, бідоласі, старшині*... Також *Мєкка — Мєцці* і т. ін.

Після голосних та ' -ї: *надії, Марії, шиї, сім'ї*.

б) Усі речівники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *теляті, курчаті*... і в слові *імені*.

³ Див. § 23_{4а} Примітка.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини речівники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю)**.

-А (-Я)

1. **-а (-я)** мають усі речівники чоловічого роду на приголосний та **-о (-ьо)**, коли вони означають живі істоти, а крім того можуть мати й інші речівники, означені в § 25₁₆: за *хло́пця, метéлика...*, на *дуба, за олівця́, карбо́ванця, плу́га, каганця́...*, навіть *університéта, декрéта* й ін.

-У (-Ю)

2. **-у (-ю)** мають усі речівники жіночого й чоловічого роду на **-а (-я)**: на *ра́ду, старши́ну, судд́ю...*

Усі інші речівники (тоб-то всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми називного, але від слова "мати" знахідн. однини *ма́тір*.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини речівники мають закінчення **-ом (-ем, -єм), -ою (-ею, -єю), -ю, -ям (-ам)**.

-ОМ (-ЕМ, -ЄМ)

1. **-ом** мають усі речівники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі речівники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані й м'які речівники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 I відміна): на *над стéпом, під тягаро́м, за базáром, перед бакаля́ром, село́м, повістяре́м*⁴, *товáришем, биче́м, бондаре́м, кобзаре́м, гóстем, хло́пцем, коне́м, стóвпнице́м, віче́м, лицéм, татунéм, по́лем, кра́ем, ку́ріем...*

-ОЮ (-ЕЮ, -ЄЮ)

2. **-ою** мають усі речівники жіночого й чоловічого роду тверді, **-ею** (після голосних **-єю**) всі м'які й мішані речівники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 I відміна): з *сестро́ю, перед комо́рою, над міхонóшею, за душéю, під кру́чею, гу́щею, їже́ю, земле́ю, до́лею, Ві́вдею, пі́снею, ко́лотне́ю, судд́ею, статт́ею, рілл́ею, револю́ціею, Мари́ею, збро́ею...*

Не плутати з прикметниками: *під синьо́ю, над свіжо́ю...*, а також не скорочувати **-ою (-ею, -єю)** в *-ой (-ей, -єй)* див. § 38₄ Примітка 1 й 2.

⁴ Див. § 23_{4а} Примітка.

-Ю 3. **-ю** мають усі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *над молоддю, памороззю, сіллю, тінню, Россю, напороттю, міццю, глибочінню, смертю, повістю, кров'ю, твар'ю, матір'ю, подорожжю, ніччю, розкішшю, нехвороцю, харчю, жовчю...*

Що до **і й о** в таких випадках, як *повістю, памороззю...*, то див. § 7_{1д. 2в.}

-ЯМ (-АМ) 4. **-ям** мають усі речівники ніякого роду на **-я**, тоб-то як I відміни м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відміна) не після **ж, ч, ш, щ**: з *баділлям, за безладдям, над галуззям, за сміттям, перед волоссям, дуб'ям, пір'ям, лушпайям, підзамчям, розторжям, телям, голуб'ям, горобеням, ім'ям* (рідко *іменем*).

Після **ж, ч, ш, щ -ам**: з *ведмежам, над курчам, перед лошам, горцям* і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини речівники мають закінчення **-і (-ї), -у (-ю), -ові (-еві, -єві)**.

1. **-і (-ї)** а) Усі речівники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я**: *на воді, у руці, на тітці, по землі, при статті, поліці, кручі, мережі, надії, зброя, сім'ї, подорожі, печі, крові, тварі, міді, повісті, матері, бідоласі, міхонбіші, судді...*

Примітка. В прислівниках, втворених з речівників жіночого роду на приголосні, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *почасти, восени* або *увосени* (порівн. *по осені*).

б) Усі речівники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *на теляті, горцяті...*, також у слові *імені*.

в) Речівники чоловічого роду, переважно ті, що без наростків: *у байраці, на язиці, при стбзі, на порбзі, в дусі, лүзі, на поверсі, кожусі, горосі, березі, місяці, коні, зубі, хресті, коті, возі, образі, дومی, дубі, чоботі, рочи, хлібі, ґрунті, світі, стовпі, листі, хвості, пні, дні, сні, лобі, роті, товариші, пальці, рэготі, налігачі, молочаї, травні, злочині, камінці, камені...* (див. іще 4).

г) Речівники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) без наростка **-к-**: на *селі*, у *гнізді*, при *яблуні*, в *оці*, *молоці*, *вусі*, *слові*, *письмі*, *чолі*, *болоті*, *полотні*, в *пальті*, у *бюрі*, *золоті*, *добрі*, *маслі*, *вікні*, *багні*, *дні*, *паливі*, *заступілні*, *товаристві*..., а також речівники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 I відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: на *лиці*, у *яйці*, при *кільці*, в *дєнци*, *плечі*, *житті*, *смітті*, *гіллі*, *грудді*..., також: на *сонці*, у *морі*, в *полі*, *горі*, *серці*, *віконці*, *стовпиці*, *згарщиці*, *становиці*, в *питанні*, у *збіжжі*, *роздоріжжі*, *картоплінні*, *проклятті*, *обличчі*, в *лушпайї*, у *пір'ї*, *розторжі*... (див. іще 3).

-у (-ю)

2. а) **-у** мають переважно речівники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик**, **-ок**, **-ак**, **-ко...**): на *конику*, при *звізду*, у *мішку*, *батеньку*, в *будінку*, на *ринку*, *бідаку*, *пучечку*, *дощику*, *ставку*, *грабунку*, *жовтку*, у *війську*, на *ліжку*, у *вічку*, *містечку*, *серденьку*, *горщатку*, *яєчку*, *видовиську*..., а також і деякі інші реч. чоловічого роду тверді: на *воску*, в *соку*, на *снігу*, по *моху*, у *міху*, в *полку*, *сліду*, *бору*, *меду*, *стену*, *току*, *шляху*, *яру*, *льоду*, *знаку*...

3. То **-у (-ю)**, то **-і** (після голосних **-ї**) мають деякі речівники чоловічого роду: на *роду* — на *роді*, в *лісу* — в *лісі*, в *гаю* — в *гаї*, у *саду* — у *саді*, у *склепу* — у *склепі*, на *ставу* — на *ставі*, на *торгу* — на *торзі*, в *бору* — в *борі*, в *капшукі* — в *капшущі*, в *потягу* — в *потязі*, на *козаку* — на *козаці*, на *чумаку* — на *чумаці*, на *товаришу* — на *товариші*, на *школярі* — на *школярі*, на *косарю* — на *косарі* (див. іще 4).

Також речівники ніякого роду I відмини мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і (-ї)**, то з закінченням **-ю (-у)**: на *сонці* — на *сонцю*, у *морі* — у *морю*, на *полі* — на *полю*, при *горі* — при *горю*, на *серці* — на *серцю*, у *стовпиці* — у *стовпицу*, на *вічі* — на *вічу*, в *питанні* — в *питанню*, у *збіжжі* — у *збіжжю*, в *роздоріжжі* — в *роздоріжжю*, на *обличчі* — на *обличчю* (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у (-ю)** після прийменника **по**: по *Дніпру*, по *дну*, по *слову*, по *кожуху*, по *олівцю*, по *яблуку*...

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 4. **-ові (-еві, після голосних -єві)** мають речівники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: на *батькові, при коникові, на братові, на товаришеві, вóвкові, кобзарєві, Корнієві, у рúхові*..

Навіть речівники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: на *теляткові, при дитяткові* і т. ін.

(С. 36—46)

<...> III ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ⁵

ПРИГОЛОСНІ

Чуже Л

§ 54. Чужомовне *l* в українській мові в одних випадках передаємо як не м'яке, цеб-то **ле, ла, ло, лу, л**, в інших як м'яке, цеб-то **лі, ля, льо, лю, ль**.

Але, зважаючи на такі причини, як різні часи запозичення чужих слів, характер тих *l* у різних чужих мовах, нарешті шляхи запозичення не можна точно визначити геть усіх випадків і розрядів з **ла, ло** і т. ін., або з **ля, льо** і т. ін. Лише в деяких категоріях звукосполучення такі пишуться цілком послідовно.

1. Сполучення *le* послідовно передаємо через **ле** (а не **лє**): *білет, галєра, галерійний, галєрія, делегат, електричний, калєндар, колега, легальний, легенда, лекція, телеграма, телефон, холєра, Калєдонія, Лємберг, Палєрмо, Ленав* і т. ін., але див. § 71.

2. а) У чужих словах, що йдуть до нас із Заходу (незалежно від походження їх), особливо в словах грецького походження, переважно пишемо **ла, ло, лу** (здебільшого перед твердим приголосним) та **л** (в кінці складу):

α) **ла** — *аероплан, атлантида, атлас, балада, баланс, баласт, баціла, біплан, бұлла, галантерія, галантерійний,*

⁵ До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *базар, галун, картпля, льох, лантух, ліцар, плуг* то-що. Тим-то й подані далі правила до них не стосуються.

гіпербола, декламація, капела, класа, класифікація, лабораторія, лабіринт, лава, лавн-тєніс, лаж, лагуна, лаконізм, ландшафт, латїнський, лафєт, макулатура, мензула, новела, номенклатура, облатка, параболо, парламєнт, платонічний, прокламація, протоплазма, схоластика, фабула, філантропія, формула, Ламартін, Платон, Калабрія, Ла-Манш, Малаґа, Мон-Блан та ін.

в) **ло** — алопатія, агломерат, аналогія, афологія, балон, балотувати, блокада, глобус, диплом, зоологія, каталог, колоквіум, колонія, колорит, колоритний, колосальний, ловелас, логіка, лозунг, локавт, локомотив, ломбард, пролонгація, семасіологія, термінологія, філософія, філологічний, флота, шаблон, Колombo, Локарно, Лондон, Лонгфелло та ін.

γ) **лу** — блуза, луза, лунатизм, луна, лупанар, Лувр, Поллукс та деякі ін.

δ) **л** перед приголосними — балкон, Алтай, Балкани, Далмація, далматика, Балтика, Талмуд, Халдея та ін.

ε) **л** на кінці — адмірал, арсенал, артикул, бал (= відзначення, але **баль** — бенкет), бензол, бокал, васал, генерал, журнал, ідеал, інтернаціонал, капітал, капітул, квартал, консул, маршал, меморіал, мінерал, оригінал, п'єдестал, портал, протокол, скандал, титул та ін.

б) Але іноді (особливо перед наступним м'яким складом) пишемо в цих позиціях і **ля**, **льо**, **лю** (**лю** завсіди з французьк. *lu* та німецьк. *lū* — пор. § 67), **ль**:

α) **ля** — астроліябля, вакубля, віолончеля, заля, іслям, канделябр, капсуля, клявіш, клявіатура, лябіялізація, лятифундія, ляфіт, паляталізація, пляж, скаля, такеляж, шкарлятина і т. ін.

β) **лю** — абсолютизм, аглютинація, алювій, алюміній, алюра, балюстрада, валюта, галюцинація, ілюзія, ілюмінація, ілюстрація, інфлюєнца, люєс, люк, люмпенпролетаріят, люпін, люстрін, перлюстрація, пюральний, полюс, флюгер, флюс, целюлоїд, целюльоза, шлюз, шлюпка, Лютер, Лютеція, Люцерн та ін.

γ) **ль** — перед приголосними у сполученнях **аль** (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), **ель**, **іль**, **оль**, **уль**, **юль**: альбатрос, альбігойці, альгебра, альдегід, альков, алькоголь, алькалоїди, альманах, альт, альтана, аль-

хе́мія, а́льфа, альфабе́т (але алфа́вит), альфре́ско, ас-фа́льт, база́лт, бальза́м, бухга́лтер, валькі́рія, вальто́р-ня, гальва́нізм, дальто́нізм, девальва́ція, кавалька́да, каль-віні́зм, калькуля́ція, кальсо́ни, ка́льцій, ма́льтузія́нство, па́льто, ска́льп, фальсифіка́ція, фальцюва́ти, фальши́вий, Альбіо́н, Альжі́р, Альпи, Гвадалкві́р; бельведе́р, гвельфи, дельфі́н, де́льта, ре́льси, фе́льдшер, фельдфе́бель, Мель-поме́на, Філаде́льфія, Це́льсій; бі́льбокé, гі́льдія, гі́льза, Ві́льсо́н, Шеффі́льд, Мі́льтон, фі́льтр; во́льт, деко́льтé, го́льф, ко́льпортáж, фолькло́р; бу́льва́р, бу́льдóг, ву́льга́р-ний, інду́льге́нція, консу́льта́ція, ку́льту́ра, у́льтимáтум, у́льтра, факу́льтéт, Пу́льман, Фу́льтон, адю́льтéр та ін.

д) **ль** на кінці — автомо́биль, анса́мбль, акро́пиль, бе-мо́ль, біно́кль, ве́ксель, ве́нзель, верміше́ль, водеві́ль, вуа́ль, да́ктиль, дета́ль, дуе́ль, інструме́нталь, ка́ніте́ль, мо́раль, па́роль, па́сквіль, педа́ль, спіра́ль, сти́ль, Верса́ль, Емі́ль, Жю́ль, Марсе́ль, По́ль, Саду́ль, Сенега́ль, Шар́ль та ін.

М'яке Л

3. Послідовно м'яким л передаємо чуже *l* у та-ких комплексах:

а) **-лювати** — анулюва́ти, апелюва́ти, га-стролюва́ти, дестилюва́ти, ізолюва́ти, капітулюва́ти, прото-колюва́ти, спекулюва́ти, титулюва́ти, формулюва́ти і т. ін.

б) **-люція** — еволю́ція, полю́ція, револю́ція, резолю́ція, со-лю́ція і т. ін.

в) **-ляндія** (у назвах країн) — Голя́ндія, Гренля́ндія, Зе-ля́ндія, Естля́ндія, Курля́ндія, Лапля́ндія, Ліфля́ндія, Фін-ля́ндія, Ютля́ндія і т. ін.

г) **-ляр, -лярний...** — вахля́р, екземпля́р, окуля́р, цирку-ля́р, футля́р, соля́ріум, веля́рний, епістоля́рний, капіля́рний, поля́рний, популяр́ний, титуля́рний, циркуля́рний і т. ін.

г) **-лярія** — канцеля́рія, маля́рія, Пантелля́рія (острів) і т. ін.

д) **-ля́тор** — акумуля́тор, асиміля́тор, вентиля́тор, ізоля́-тор, компіля́тор, регуля́тор і т. ін.

е) **-ля́ція** — акумуля́ція, апеля́ція, артикуля́ція, асиміля́-ція, вентиля́ція, ізоля́ція, капітуля́ція, маніпуля́ція, нівеля́-ція, реля́ція, спекуля́ція і т. ін.

є) **-льний** — астра́льний, актуа́льний, бана́льний, ідеа́ль-ний, радика́льний, сканда́льний, спеція́льний, центра́льний і т. ін. Пор. §§ 14_{2в} та 15₅ Увага 4.

ж) -льоз, -льоза, -льозний — скрофульоз, скрупульозний, туберкульоз, фурункульоз, целюльоза і т. ін.

Також у всіх вивідних від них словах: акумуляційний, гренляндець, актуальність, голяндський, канцелярський, компіляторський, малярійний, маніпулянтка, спекулятивний і т. ін.

Про лі з *li* див. § 62_{1r}.

Чуже h — g § 55. Чуже *h* — *g* однаково передаємо нашим г: агрономія, агент, агітація, егоїст, бравнінг, генерал, гегемонія, гігієна, гіроскоп, гангрена, гімназія, гібелін, гектограф, географія, педагогіка, оригінал, фігура, телеграф і т. ін.

Але в чужих іменнях, прізвищах та географічних назвах (власні імена) одрізняємо на письмі г (= *h*) від г (= *g*): Готфрід, Густав, Гергард, Гегель, Гавтман, Гайм, Гріг, Брігге, Гюго, Гете, Геттінген, Гарона, Арагонія, Гвінея, Чикаго, Копенгаген, Гранада, Тегран (а не Тегеран) і т. ін.

Тільки ж у давно запозичених географічних назвах чуже *g* також передаємо літерою г: Галилея, Голгота, Ріга, Єгипет, Англія, Киргізія, Грузія, Греція й ін.

Також у визвуці після приголосних у германських географ. назвах зам. г пишемо г, бо й у німецькій мові тут здебільшого *g* не чується: Зальцбург, Гамбург, Кенігсберг, Ландсберг і т. ін.

Примітка. У всіх вивідних словах додержуємося правопису первісного речівника (що до г): копенгагенський, гвінеєць, гегельянство і т. ін., але див. § 16_{2в}.

Чуже Ф § 56. У чужих словах пишемо ф (а не хв): факт, француз, форма, фунт, фабрика, фанатизм, фантазія, фаховий, фамілія, фундамент, фотографія, філософія, філологія, фундатор, фальшивий, фосфор, фінанси, реферат, офіційльний, професор, реформа, Гаммерфест, Фавст, Франція і т. ін.

Грецьке θ (th) § 57. Грецьке θ (*th*) передаємо через т (а не через ф): не тільки театр, теологія, бібліотека, теорія, метода, атеїзм, але патос, етер, катедра, міт, ортографія, арифметика, дитирамб, логаритм, егіопський, Пітагор, Атени, Картагена, Корінт, Методій і т. ін.

Так само: Теофан, Теодор, Теодосій, але Федір (рідше Хвєдір), Тимофій, Афон (рідше Атос), Хомá. Та коли ці ймення від-

носяться до людей Західної Європи, то теж вживаємо *Томá*, *Теодóр*.

Грецьке β

§ 58. Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в**: *Вавилóн*, *Васі́ль*, *Варва́ра*, *Візанті́я*, *Віфле́ем* (юдейський), *херуві́м*, *символ*, *дия́вол*, *амво́н* (й *амбо́на*); але як ці слова перейшли до нас з Заходу, то пишемо їх через **б**: *Ара́бія*, *базилі́ка*, *бі́блія*, *бібліоте́ка*, *базальт*, *алья́бастер*, *Бакх*, *бакха́нка*, *бакханалі́я*, *барбарі́зм*, *ба́рбар* (і *ва́рвар*), *Те́би*, *Бетлеге́м* (в Америці).

С — з

у чужих словах

§ 59. Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через **с**: *Со́фія*, *Васі́ль*, *Наста́сія*, *філосо́фія*, *софі́ст*, *теосо́фія*, *просо́дія*, *семасіоло́гія*, також *гекса́метр*, *дисенте́рія*; але *фра́за*, *фа́за*, *ба́за*, *гіпо́теза*, *бальза́м*, *фі́зика*, *фанта́зія*, *Азі́я*.

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенсі́вний*, *ему́льсія*, *претен́сія*, *університет*, *каруселя́*, але *презю́мпція* й под.

Еспанське *s* між голосними, еспан. *z* передаємо через **с**: *Венесу́ела*, *Вальпараі́то*, *Роса́ріо*, *Веласкес*, *Сулоага*.

Англійське *w*

§ 60. Англійське *w* і перед голосними передаємо через **в** (а не через **у**): *Вайль́д* (не Уальд), *Вайт* (не Уайт), *Велс* (не Уельс), *Вітман* (не Уітман), *Вікле́ф* (не Уікклеф), *Вестмінстер* (не Уестмінстер), *ват*, *кілова́т* і т. ін.

Неподвоєні —
подвоєні
приголосні

§ 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: *акумуля́ція*, *апа́рат*, *асимілюва́ти*, *бала́ст*, *белетри́стика*, *гру́па*, *жира́фа*, *іди́личний*, *інтелектуа́льний*, *кому́на*, *су́ма*, *терито́рія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *а́вва*, *баро́кко*, *бру́тто*, *бу́лла*, *ва́нна*, *ві́лла*, *галло́*, *геє́нна*, *до́нна*, *модо́нна*, *ма́нна*, *мо́тто*, *не́тто*, *оса́нна*, *ра́вві* і деякі інші.

Що до чужих власних назов, то заховуємо подвоєний приголосний тільки тоді, як він чується в чужій мові (звичайно, між голосними). Тим-то пишемо: *Абесі́нія*, *Гаро́на*, *Брю́сель*, *Мюзе́та*, *Го́фман* (хоч пиш. німці Hoffmann), але *Ші́ллер*, *Мю́ллер*, *Ніцца*, *Андо́рра*, *Анна́м*, *Едда*, *Ме́кка*, *Ді́ккенс*, *Маро́кко*, *Алла́х*, *Па́тті*, *Та́ссо*, *Ганнове́р*, *Страде́лла*, *Га́ллія*, *Ціммерман*, *Сієрра*, *Еде́сса*, *Ше́ффільд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *галліцизм* (від *Галлія*), *мароккáнець*, *шеффíльдський* то-що, але в прикметниках перед наростком **-ськ-** пишемо одну приголосну: *андóрський*, *едéський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже і § 62. Чужомовне *і* в українській мові в одних випадках передаємо через **і**, в інших через **и**.

1. Завсіди пишемо в чужих словах **і**:

І(ія, іє, іу...) а) У початку слова: *історія*, *імперія*, *ідея*, *інститут*, *Італія*, *Ісландія* і т. ін. Пор. § 32.

б) Після всіх пригол. перед голосн., причім чуже *іа* передаємо через **ія**, *іе* — через **іє**, але *іи* — через **іу**, *іо* — через **іо**: *матеріа́л*, *історія*, *копія*, *Азія*, *соціалізм*, *спеціа́льний*, *мініа́тюрний*, *паліа́тів*, *амоніа́к*, *діа́лект*, *гія́цінт* і т. ін.; *авдіе́нція*, *гіе́на*, *кліе́нт*, *піе́тeт*, *Тріе́ст* і т. ін.; *тріумф*, *тріумвіра́т*, *радіус*, *консу́ліум*, *ме́діум*, *Кіу-Сіу* і т. ін. (хоч, звичайно, *гармоніюва́ти*, *асоціюва́ти*, *копіюва́ти...*); *ембріо́н*, *геліотро́н*, *біоско́п*, *соціоло́гія*, *аксіо́ма*, *Онтаріо́* і т. ін.

Але іноді **і** перед голосними скорочується: *серйо́зний*, *курйо́з*, *бар'е́р*, *ар'е́рґард*, *кар'е́ра*, *прем'е́р*, *п'едеста́л*, *п'е́са*, *п'яніно*, *Ф'ю́ме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізрае́лі*, *Ді́льман*, *Ті́льман*, *Ті́мур*, *Зі́бер*, *Мазі́ні*, *Ці́церон*, *Россі́ні*, *де-Бюсі*, *Ші́ллер*, *Чімароза*, *Жі́д*, *де-Нанжі*, *Мікель*, *Філі́ппо*, *Прі́сціян*, *Готфрі́д*, *Еді́нбург*, *Сарді́нія*, *Тіро́ль*, *Касті́лія*, *Ті́льзіт*, *Бразі́лія*, *Лузіта́нія*, *Абесі́нія*, *Мессі́на*, *Сіці́лія*, *Ляйпці́г*, *Альжі́р*, *Чікаґо*, *Вашінґтон*, *Цюрі́х*, *Мадри́д*, *Брісто́ль*, *Бі́рмінґем*, *Ві́кторія*, *Гі́мала́я*, *Пе́кін*, *Берлі́н*, *Мітава*, *Вінні́пег*, *Ні́цца*, *Пірене́ї*, *Ме́хіко*, *Хі́ва*, *Капрі́*, *Нагаса́кі*, *Гаї́ті*, *Брінді́зі*, *Поті́*, *Сансусі́* і т. ін. (інша річ *Анди*, *Вогези*, *Корді́льери* то-що — тут множина).

г) У всіх інших випадках після **б**, **в**, **г**, **к**, **л**, **м**, **н**, **п**, **ф**, **х**, крім зазначеного під 2а: *біле́т*, *вівісе́кція*, *гігіе́на*, *кіно́*, *лі́га*, *мі́т*, *нігілі́зм*, *піло́т*, *офіціо́з*, *архі́в*, *кому́ніст*, *утопі́ст*, *націо́наліст*, *соціалі́зм*, *економі́ст*, *кому́нізм* і т. ін.

Увага. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї**: *Каї́н*, *руї́на*, *егої́ст*, *Енеї́да*, *проза́йк*, *прозаї́чний*, *архаї́зм*, *теї́н*, *наї́вний*, *целюло́їд* і т. ін.

Але після приростків початкове *і* не змінюємо: *поінформувати, преісторичний, заінтересувати* і т. ін.

И 2. **и** в чужих словах пишемо:

а) Після всіх приголосних у наростках **-ик, -ика, -икум, -ичний**: *методика, методичний, математик, математичний, фізика, техник, технікум, техніка, технічний, академик, академічний, публіка, публічний, педагогіка, педагогічний, тропик, тропічний, графік, графіка, графічний, бакхічний, філософічний, історичний, кубічний, агрономічний, утопічний* і т. ін.

б) У загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р**: *директор, методист, тип, тиран, університет, марксист, пропозиція, цифра, енциклопедія, режим, масажист, шифр, чичероне, речитатив, експеримент, терорист* і т. ін.

Але в кінці слова **і**: *журі, попурі, колібрі, парі, гаракірі, ефенді, мерсі* ⁶.

Чужі ea, ua, ia, ue, eo і ін. § 63. Чужі сполучення *ea, ua* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея, уя**: *ідея, алія, епопея, Психія, статуя, Гінея* і т. ін., але *Бенуа, Андреа, Франсуа* і т. ін.

В інших випадках сполучення *ea, ua* (франц. *oi*), а також *за* всіди *ao, oa, ae, ue, oe, eo, ui, io* не змінюємо: *ідеальний, дуалізм, зуав, індивідуальний, вуаль, будуар, аксесуар, какао, каолін, Фігероа, боа, коаліція, фаєтон, реакція, дуель, поет, феодалізм, дуумвірат, індивідуум, віртуоз* і т. ін.

Але: *проєкт, реєстр, геєна*.

Що до **ія, іє, іу, іо** з чужих *ia, ie, ui, io*, то див. § 62₁₆.

⁶ Цей § 62 на 2 пленумі викликав жваві дискусії, і прийнятий він лише незначною більшістю голосів. За цей проєкт із 25 член. Комісії подало голос 10 душ (А. Кримський, О. Синявський, М. Гладкий, Г. Голоскевич, В. Дем'янчук, С. Єфремів, Ф. Калинович, А. Річицький, Т. Секунда, С. Пилипенко), за одноманітне передавання чужомовного *і* (або послідовно через *і* або через **и**) подало 7 душ (О. Шумський, В. Бутвин, О. Попів, М. Сулима, Б. Ткаченко, М. Йогансен, І. Соколянський), за послідовне *і* (тоб-то писати *тип, директор...*) подало 4 душі (С. Вікул, Є. Касяненко, М. Хвильовий, М. Яловий), за те, щоб писати або послідовно **и** (тоб-то не тільки *тип...*, а й *министр, бисквіт...*), або ж як у проєкті, подало 3 душі (В. Ганцов, М. Наконечний, К. Німчинів) і нарешті 1 голос (С. Кириченко) за послідовне **и**.

Грецьке η § 64. Грецьке η в словах давно запозичених передаємо через **и**: *митрополіт, псалтир, Ярина, Дмитро́*, але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через **е**: *летаргія, критерій, телеграф, система, атлет, оркестра, арифметика, бібліотека, гегемонія і т. ін.*, а так само *Атєни* (не Афіни), *етєр* (не ефір), *амнєстія* (не амністія), *магнєт* (не магнит), *хємія* (і альхємія) і т. ін.

Чуже е в початку слова § 65. На початку слова е в чужих словах передаємо через **е** (а не є): *Европа, європейський, Евпаторія, Ефрат* (не Євфрат), *епідемія, епізод, евакуація, егоїзм, експеримент, етика, естетика, ефект, етнографія, енергія, економія, екватор, Еспанія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови **є**: *Євгєн, єретік* (із *αιρετικός*), *Єгипет* (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Франц. еи, німецьке ө, англ. и § 66. Французьке *ei*, німецьке *ö* та англійське *и* (останнє в закритому складі) передаємо через **е**: *Гарфлер, Сент-Бев, Тенфер, Гете, Шлецер, Бернс, Дєфферін* і т. ін.

Франц. и, німецьке ü § 67. Французьке *и* та німецьке *ü* передаємо через **ю**: *Бельвю́, бюро́, бюджет, бюст, вестибюль, жюрі, купю́ра, меню́, ноктю́рн, нюанс, увертю́ра, Жюль Верн, бю́ргер, Дю́рінг, Дюсельдо́рф, Любек, Мюнцер, Шю́ц* і т. ін. — пор. § 54₂₆.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах § 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, г, к, х, р, ж, ч, ш** перед йотованими голосними: *мар'яж, суб'єкт, об'єкт, Барб'є, Жюр'єн де ла Грав'єр, К'ю, Руж'є, Кюв'є, В'єн, П'ємонт, Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н, д, т, л, з, с, ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйондєлло* і т. ін. Див. іще § 62₁₆ та §§ 6 і 15_{1,2}.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Аламбєр, д'Анунціо, д'Акоста, О'Коннєль, О'Конор* і т. ін.

НЬЮ, НЬЯ, ЛЬЄ і т. ін. у чужих словах § 69. Після **н, д, т, л, з, с, ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйон, мільйон, компаньйон, павільйон, медальйон, мільярд, коньяк, ві-*

ньєта, альянс, марсельєза, рельєф, імброльйо, пеньюар, адьютант, адьюнкт, коньюнктура, Тальйоні, Севіньє, Тьєр, Вальян, Гарньє, Вальядолід, Тардьє, Севілья, Мольєр, Готьє, Коліньї, Лавуазьє, Жюсьє й ін. Також: акомпаньювати. Але див. § 68.

Дифтонг
аи, ои, еи

§ 70. Дифтонг *аи* й *ои* передаємо через **ав** і **ов**: *Август*, *Австрія*, *авдиторія*, *авдієнція*, *автограф*, *аргонавт*, *гавптвахта*, *главберова сіль*, *локавт*, *бравнінг*, *павперізм*, *равт*, *фавна*, *Фавст* (не *Фауст*), *Гавптман*, *Павлі*, *Павльсон*, *Штравс*, *Макс Нордав*, *Австерліц*, *Гавф*, *Гавс*, *Кавтський*, *Бічер-Стов*, *Бернард Шов* і т. ін.

А також звичайно *Аве*, *Авербах*, *Бавер*, *Шопенгавер*, *Гебавер*, *Товер*, *Совер* і т. ін.⁷

Дифтонг *еи* передаємо через **єв**: *неврастенія*, *неврологія*, *невтральний*, *невтралітєт* і т. ін., але нім. *еи* через **ой**: *Нойман* (Neumann), *Ойтінг* (Euting) і т. ін., також *Фюєрбах* (Feuerbach).

Німецьке еі

§ 71. Німецький (германський) дифтонг *еі* в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після *л* — **яй** (а не *ей*): *Айніштайн*, *Айхенвальд*, *Вайнгольд*, *Гайне*, *гайзер*, *ляйбгвардія*, *ляйтмотів*, *Ляйбніц*, *Ляйпціг*, *Швайцарія*, *Штайнталь*, *Шляйхер*, *Фан Вайк*, *Фан Дайк*, *Райн*, *райнвайн*, *портвайн* і т. ін.

Французьке
-єур, -аїє

§ 72. Французькі наростки *-єур*, *-аїє* в речівниках чоловічого роду передаємо через **-єр**: *акціонєр*, *антрепренєр*, *гувернєр*, *контролєр*, *мародєр*, *місіонєр*, *монтєр*, *парламентєр*, *партнєр*, *режисєр*, *резонєр* і т. ін.

Так само: *офіцєр*, *інженєр*, але *дезертїр*, *касір*, *гренадір*, *бригадір*, *командїр*, *кірасир*.

Згідно з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *актор*, *доктор*, *інструктор*, *репетитор* і т. ін. (як також *секретар*, *нотар* то-що).

Закінчення
-ТР, -ДР

§ 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр**, **-др** (а не *-тер*, *-дер*): *ареометр*, *барометр*, *гігрометр*, *гексаметр*, *діаметр*, *динамометр*, *термометр*, *бурмістр*, *магістр*, *міністр*,

⁷ Писати *Аве*, а не *Аує* і т. ін. постановлено на 2 пленумі незначною більшістю голосів.

ре́єстр, семéстр, секвéстр, теа́тр, центр, пюпі́тр, ци́ліндр і т. ін.⁸

Г
перед голосними
у початку слова

§ 74. У початку перед голосними в чужих словах звичайно захоуємо придинове **г**: *га́рфа* (частіше *а́рфа*), *Гела́да*, *гісте́рія*, *гістері́чний*, *гомо́нім*, *гієроглі́ф*, *гіпохо́ндрія*, *готель*, *гу́мор*, *гелóти*, *гагіогра́фія*, *галяба́рда*, *гебра́їка*, *галло́*, *Ганніба́л*, *Гамілька́р*, *Гадрі́ян* (рим. імпер.).

Але: *істо́рія*, *анга́р*, *ома́р*.

РІД У ЧУЖИХ РЕЧІВНИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих речівниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх ув українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських речівників. Так напр., всі речівники латинського походження на **-ум** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенаро́дній рефе́ре́ндум*, *університетський коло́квіум*, *мемора́ндум*, *фо́рум*, *по́діум* і т. ін., або такі, як *декада́нс*, *алья́нс*, *префе́ранс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі речівники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність що до роду становлять лише ті речівники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. речівниках мають речівники й чоловічого й жіночого роду (*кінь — тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *алько́в* чи *алько́ва*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку що до роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі речівники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як речівники ніякого роду слова: *а́вто*, *бюро́*, *депо́*, *кіно́*, *мо́тто*, *пальто́*, *п'яніно́*, *трюмо́*, *са́го*, *ці́цери*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. а) Усі на **е, є**, як от: *купé*, *негли́же*, *декольте́*, *турне́*, *кольé*, *шосé*, *Га́йне*, *Туапсе́* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *по́ні*, *ко́мі*, *ра́вві*, *По́ті* і т. ін.

⁸ На 1 пленумі незначною більшістю голосів ухвалено було писати *театер*, і т. ін.; на 2 знов незначною більшістю постановлено писати без **е**.

3. Усі на **у**, **ю**: *какаду́, кенгуру́, інтерв'ю́, Анжу́, Лукулéску* і т. ін.

4. *бру́тто, не́тто, по́рто, со́ло, тріо́, фра́нко, ло́ко, са́льдо, інко́гніто, ра́діо* (від *ра́діо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі ймення, як *Золя́, Інсіланті́, Каподістрія́*, див. § 80.

IV ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРИЗВИЦА

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЦА

§ 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим-то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище речівник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб, Шевченко, Ніс*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде або той самий речівник, звичайно, невідмінний, як от напр.: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, Марія Шевченко, до Марії Шевченко, товаришка Ніс, товарищиці Ніс* то-що, або ж, згідно з законами української народньої мови, прикметник від тих речівників з наростками **-ова, -ева, -єва**: *Чубова, Чубової, Чубовій, Шевченкова, Шевченкової, Шевченковій, Носова, Носової, з Носовою* то-що — див. § 20₂₆⁹.

Примітка 1. В офіційних документах поруч жіночого прізвища на **-ова, -ева, -єва** можна писати й відповідне невідмінне (чоловіче) прізвище, звичайно, в дужках, напр.: *Марія Голубова (Голуб), Катерина Носачева (Носач), Ганна Палієва (Палій)* і т. ін.

⁹ Ця норма вживання жіночих прізвищ від речівників чоловічого роду (рівноправність невідмінних прізвищ і відмінних на **-ова, -ева, -єва**) принята 15 голосами супроти 7, що обстоювали за тим, щоб були прізвища тільки відмінні (*Ганна Чубова* і т. ін.). Це були: А. Кримський, С. Єфремів, О. Синявський, В. Ганцов, Г. Голоскевич, В. Дем'янчук і Ф. Калинович. Вважаючи постанову більшості за невідповідну до української мови, О. Синявський зрікся був далі редагувати проект правопису й лише після настирливих домагань Комісії м у с и в редагувати.

Примітка 2. В народній мові прізвиська осіб жіночої статі мають іще такі закінчення: **-івна, -ївна** (для дівчат — *Морозівна, Чубівна, Паліївна* і т. ін.), **-ка** (для заміжніх відповідно до чоловічих на **-ич** — *Антонівка* і т. ін.) та **-иха, -їха** (для заміжніх і старих жінок — *Морозіха, Кочубеїха* і т. ін.). Цих прізвиськ уживається в неофіційних випадках.

б) Коли чоловіче прізвисько прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвисько буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
<i>Степовий</i>	<i>Степова</i>
<i>Задорожній</i>	<i>Задорожня</i>
<i>Гаврилів</i>	<i>Гаврилова</i>
<i>Ковалів</i>	<i>Ковалева</i>
<i>Паліїв</i>	<i>Палієва</i>
<i>Кузьмин</i>	<i>Кузьмина</i>
<i>Надіїн</i>	<i>Надіїна</i>

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвиськах часто бувають наростки **-ов, -ев, -єв, -ів, -їв**: *Соколовський, Котлярєвський, Гаєвський, Зінкївський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів, -їв**, а решта з'явилась під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -євський, -євський** в українських прізвиськах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвисько речівник з закінченням на **-а, -я**, то таке саме прізвисько буде і жіноче (для жінки або дочки), напр. *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін.

Примітка: У народній мові жінки не мають прізвиськ-речівників на **-а, -я**, а вивідні від цих речівників прізвиська-прикметники на **-ина, -їна**: *Сивошапчина* (від *Сивошапка*), *Стодолина* (від *Стодоля*), *Верещажина* (від *Верещага*) і т. ін.

2. а) Коли жіноче прізвисько прикметник на **-ова, -єва, -єва**, то чоловіче прізвисько від нього буде той речівник, що з нього походить прізвисько-прикметник, напр., коли вона звалася *Морозова*, то для сина її або чоловіка буде прізвисько *Мороз, Андрієнкова* — *Андрієнко, Шевцева* — *Швець* і т. ін. Порівн. 1а.

Але коли жіноче прізвисько прикметник на **-ова, -єва, -єва**, що в основі має чоловіче й м е н н я (*Петро, Іван, Гнатко* і

т. ін.), то чоловіче прізвище від такого прізвища буде на **-ів** (**-їв**), напр.: син *Петрової* буде *Петрів* (а не Петро), *Іванової* — *Іванів*, *Миколаєвої* — *Миколаїв* і т. ін.

б) Коли в жінки (матери) за прізвище править інший прикметник жіночого роду (крім на **-ова**, **-ева**, **-єва**), то чоловіче прізвище буде той сам прикметник з закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова* — *Степовий*, *Чернявська* — *Чернявський*, *Кузьмина* — *Кузьмин* і т. ін. Порівн. 1б.

в) Речівникові жіночі прізвища на **-а**, **-я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода* — *Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін. Пор. 1в.

Увага. Син від батька, а дочка від матери переймають прізвища без ніяких змін: батько *Мороз* і син *Мороз*, мати *Скоробагатькова* й дочка *Скоробагатькова* і т. ін.

Примітка. В народній українській мові, взагалі в неофіційних випадках буває, що син до свого повноліття носить батькове прізвище з додатком **-енко**, **-єнко**, напр., батько *Бондар* — син *Бондаренко*, батько *Бурлій* — син *Бурлієнко* і т. ін.

Як відмінюються прізвища § 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів**, **-їв**, **-ин**, **-їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як речівники, напр.:

Однина

Наз.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвин</i>
Кл. ф.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвине</i>
Род.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Дав.	<i>Гаврилову</i> (не Гавриловому)	<i>Бутвинові</i> (або <i>Бутвину</i>)
Знах.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Орудн.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвином</i>
Місц.	<i>при Гаврилову</i>	<i>при Бутвині</i> (або <i>Бутвинові</i>)

Множина (для всіх родів)

Наз. Кл.	<i>Гаврилови</i> (не Гаврилові)	<i>Бутвині</i> (не Бутвині)
Род.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Дав.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвинам</i>
Знах.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Орудн.	<i>Гавриловими</i>	<i>Бутвинами</i>
Місц.	<i>при Гаврилових</i>	<i>при Бутвинах</i>

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, речівникові — як речівники, напр.: *Марія Петрова*, *у Марії Петрової*, *з Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко*, *Івана Лободюченка*, *з Іваном Лободюченком*, *Іванові Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 79. Російські, польські, чеські й інші слов'янські прізвища віддаємо на письмі, зважаючи на етимологічну спорідненість їх із прізвищами українськими: прізвища, етимологічно й своєю конструкцією близькі до українських, більше принатурюємо до україн. мови, ніж прізвища інші. Проте, деякі елементи таких прізвищ (напр., деякі закінчення), споріднені з українськими, послідовно передаємо в українській формі.

Найважливіші правила що до правопису цих слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь перед Є, Я, Ї, Ю 1. Після приголосних **н, д, т, л, з, с, ц** перед йотованими голосними ставимо **ь**, після інших приголосних — апостроф (пор. §§ 68—69): *Ульянів*, *Васильїв*, *Ільїн*, *Третьяков*, *Дьяконів*, *Ананьїв*, *Афанасьїв*, *Полозьїв*, *Григор'їв*, *Зінов'їв*, *Прокоф'їв*, *Лук'янів* і т. ін.

Перед **йо** звичайно апострофа не ставимо: *Воробйов*, *Соловйов*, *Муравйов*.

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева*, *Пясецький* (*Piasecki*), *Пяст*, пишемо без апострофа.

г — г 2. Російське, сербське й болгарське **г**, польське й ін. **g** передаємо в прізвищах українським **г**: *Говорів*, *Григорович*, *Цегельський* (*Cegielski*), *Ягуч* і т. ін.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 3. Закінчення російських прізвищ **-ский, -цкий** (також **-ской, -цкой**), польських **-ski, -cki**, чеських **-ský, -cký** передаємо українськими **-ський, -цький**: *Соболевський*, *Александровський*, *Троцький*, *Трубецький*, *Ходський*, *Донський*, *Твардовський*, *Кринський*, *Ржепецький*, *Добровський*, *Палацький* (*Pałasky*) і т. ін.

-ИЧ 4. Закінчення російських прізвищ **-ич**, польських **-icz**, сербських **-ić** то-що передаємо українським **-ич**: *Серафимович, Чистович, Засулич, Міцкевич, Караджич, Міклошич, Ягич* і т. ін.

-ИН, -ІН 5. Закінчення російських прізвищ **-ин** передаємо українським **-ин** (після голосних, **ь** й апострофа **-їн**): *Пушкин, Державин, Гаршин, Мухин, Милютин, Істомин, Істрин, Апраксин, Зеленін, Красин, Стоюнин, Ленин, Єсенін, Оленін, Пипин, Ситин, Софіїн, Льїн* і т. ін.

-ИК 6. Закінчення **-ик** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Масарик, Шафарик, Менчик, Гавлик, Прусик, Славик* і т. ін.

-ЕК 7. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Іречек, Гавличек, Парубек* і т. ін.

-ОВ — -ІВ, -ЇВ 8. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передаємо через **-ов (-ьов, -йов)** під наголосом, ненаголошені ж — через **-ів** (після голосних, **ь** й апострофа **-їв**): *Крилов, Кольцов, Плетньов, Кузнецов, Хрущов, Чернишов, Пугачов, Сичов, Воробйов* і т. ін., але *Тургєнів, Пóловців, Радіщів, Некрасів, Гáстів, Теóдорів, Василів* (болг. *Васильов*), *Цонів, Ботів, Мірчів, Андріїв, Аракчеїв, Ігнатйїв, Порфир'їв, Лебєдів, Князів, Токарів, Каменів, Голубів* (род. *Голубова*) і т. ін. Пор. § 82_з.

-ИЙ 9. Прикметникові російські прізвища на **-ый, -ий**, польські **-у**, чеські **-у** передаємо українськими на **-ий**: *Білий (Белый), Горкий, Бідний, Зубатий, Черний (Černý), Білий (Bílý)* і т. ін., але в м'яких прикметниках **-ій**: *Синій, Дальній* і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** не змінюємо на **-ий**: *Толстой, Полевой, Босой* і т. ін., але див. 3.

Е, И, І й ін. 10. В іншому чужі слов'янські прізвища принатурюємо до української мови остільки, оскільки вони не чужі українській мові, напр., російські склади з **е**, польські з **ie** (тоб-то з пом'якшеними попередніми приголосними) передаємо українськ. з **е** (тоб-то з не м'якими по-

передніми приголосними), коли такі прізвища асоціюються з українськими словами: *Плетньов, Петров, Третьяков, Некрасів, Беспалів, Василевський, Воскресенський, Веселовський, Черкесів, Городецький, Стеблевський, Цегельський (Cegielski)* і т. ін.

Також і в інших прізвищах звичайно пишемо **е**: *Лермонтів, Каренин, Серафимович, Шелгунов, Черемисів* і т. ін.

Тільки коли такі склади не природно передавати з українськими **е**, то передаємо з **і** (**ї**): *Білий, Бідний, Білкін, Білов, Ріпін, Хлібників, Грибоїдів, Авдіїв, Фатіїв, Карніїв, Риліїв, Матвіїв* і т. ін.¹⁰

В аналогічних випадках пишемо українське **и** або (рідко) **і**: *Тихонравів, Чистяков, Данилевський, Понизовський, Филипович, Мрозинський, Малиновський, Славинський, Кирпичників, Татищів, Радищів, Чириків, Чичиків, Никитин, Киревський* і т. ін., хоч: *Свірський, Міклошич, Міцкевич, Пілсудський, Зінов'їв* і т. ін.

Рідко вживані в українській мові чужі прізвища, особливо важкі до написання, краще писати фонетично (*Nejedlý — Неєдлі* і т. ін.).

ЧУЖОМОВНІ (НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ) ПРІЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі “Правопис чужих слів” (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же йменнях вони звичайно не відмінні: *Роза Люксембург* — без *Рози Люксембург* і т. ін.

¹⁰ Таким способом передавати слов'янські прізвища з **і** ухвалено лише 10 голосами (О. Шумський, А. Кримський, О. Синявський, В. Бутвин, С. Кириченко, О. Попів, І. Соколянський, М. Сулима, Т. Секунда, М. Хвильовий). Інші голосували за те, щоб писати в останній категорії **е**: *Белій, Фатеїв* і т. ін. (О. Синявський, С. Єфремів, Г. Голоскевич, Є. Касяненко, М. Гладкий, С. Вікул, М. Хвильовий, М. Яловий), або за те, щоб писати скрізь **е**: *Белій* і т. ін. (В. Ганцов, В. Дем'янчук, Ф. Калинович, М. Наконечний, К. Німчинів, Б. Ткаченко, М. Йогансен, Л. Булаховський).

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паганіні, Мірабо, Гайне, Гете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Берестя* (а не Брест-Литовський), *Ромén* (а не Ромни), *Прилу́ка* (а не Прилуки), *Лубні* (а не Лубни), *Вóвча* (а не Вовчанськ), *Санджа́р* (а не Сенжари), *Замóстя*, *Миропілля*, *Рівне*, *Підкарпа́ття*, *Поді́лля*, *Ков'я́ги*, *Підгі́рна*, *Вінниця*, *Черні́гів*, *Галичи́на*, *Прі́п'ять* і т. ін.

Зокрема, що до закінчень ув українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

-ІВ, -ІВКА, -ІВСЬКИЙ 1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не **-ов** (після голосних та ' звичайно **-їв**): *Харкі́в, Львів, Крилі́в, Зóлочів, Рогачі́в, Хвас-тів, Седні́в, Барді́чів, Улані́в, Хмелі́в, Киї́в, Чугуї́в, Миколаї́в, Змії́в, Млії́в* і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-єв-**): *Харкова, Золочеву, у Рогачеві* і т. ін. — див. § 20₂₆.

Відмінюються такі назви як звичайні речівники: *під Харковом, за Чугуєвом* і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та ' **-ївка**): *Карпівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів (-їв)**, напр.: *Петрівський (хутір), Ільківський, Андріївський, Павлівське (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Озівське море* і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ 2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не **-ськ, -цьк**): *Волочиське, Старобільське, Пинське, Зінов'ївське, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільсько-го, під Волочиським* і т. ін.

-ОВА, -ИНА, -ОВЕ, -ИНЕ, -ІВ, -ИН 3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина, або -ове, -еве, -ине, або -ів, -ин** за місцевою вимовою (а не **-ово, -ево, -ино**):

Шляхова, Демурина, Сталіне, Синельників, Виповзів, Святóшин і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на **-ая**: *Лозова, Весела, Попасна* і т. ін. Відповідно до російських назв на **-ое** вживається закінчення на **-е (-є)**: *Погоріле (село), Кругле, Копане, Красне, Жовте, Веселе, Підгороднє* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: з *Лозової, у Погорілому* і т. ін.

4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не **-поль**): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелитопіль, Томашпіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах звичайно **-пол**: з *Тернополя, під Ольвіополем* і т. ін.

5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як речівники: з *Кобрина, під Чигирином, Гайсином* і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 82. Правопис і закінчення російських, польських, чеських і інших слов'янських географічних назв у більшій чи меншій мірі підганяємо під українські, а саме:

Г 1. Російське, болгарське, сербське **г**, польське то-що **g** передаємо українським **г**: *Волга, Новгород, Калуґа, Београд, Разград* і т. ін.

-ИН, -ЇН, -ИЧ 2. У закінченнях географічних назв пишемо **-ин** (після голосних та ' **-їн**), **-ич**: *Скопин, Бжезин, Бендин, Люблин, Колин, Землин, Углич, Лятович, Требич* і т. ін.

-ІВ (-ЇВ) — -ОВ, -ЕВ, -ІВКА (-ЇВКА), -ІВСЬКИЙ (-ЇВСЬКИЙ) 3. У назвах міст то-що російське **-ов, -ев, польське -ów** і т. ін. передаємо українськими **-ів (-їв)**, коли на закінчення не падає наголос, під наголосом же — **-ов**; але **-овка, -ówka, -овский...** завжди передаємо українськими **-івка, -ївський...**: *Оста́шків, Сара́тів, Краків, Августів, Цеханів, Грабів, Гелчів, Хейнів, Брудзів, Гельнів, Сміхів, Юр'їв, Макар'їв* і т. ін.; *Псков, Тамбов, Шклов, Балашо́в* і т. ін.; *Сичівка, Дубівка, Филипівка, Янівка, Анастасівське (село), Василівський острів, Петрівський порт* і т. ін.

Пор. § 79₈.

Про міну **о — і, е — і** (*Осташків — Осташкова, Брудзів — Брудзева...*) — див. § 20₂₆.

-СЬК, -ЦЬК 4. У закінченнях російських, білоруських та польських міст пишемо **-ськ, -цьк**: *Курськ, Томськ, Сибірськ, Троїцьк, Алапаївськ, Вітебськ, Мінськ, Смоленськ, Глузьк* (польське *Głusk*), *Лютоньмирськ, Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлинськ, Липськ* і т. ін. Пор. § 81₂.

Примітка. Неслов'янських назв звичайно не підганяємо під українські: *Дамаск, Сан-Франсіско*.

-ОВО, -ЕВО, -ИНО 5. Російські, сербські, болгарські географічні назви на **-ово, -ево, -ино** так і передаємо: *Пулково, Ртищево, Іваново, Тирново, Сараєво, Никуліно* і т. ін. і відмінюємо як речівники: з *Пулкова, під Пулковом* і т. ін. Пор. § 81₃.

Інші прикметникові закінчення 6. Інші прикметникові закінчення в слов'янських географічних назвах віддаємо відповідними прикметниковими закінченнями українськими: *Грозний* (рос. Грозный), *Покровська* (рос. Покровская), *Удобна* (рос. Удобная), *Високе* (рос. Высокое), *Длуга* (польське *Długa*), *Добжинська* (польське *Dobrzyńska*) і т. ін.

-ЕЦЬ, -ИЦЯ 7. У слов'янських географічних назвах на **ц** **це** віддаємо українським пом'якшеним **ц**, оскільки вони асоціюються з відповідними українськими закінченнями (**-ець, -иця**): *Юр'євець, Єлець, Повінець, Болеславець, Гумполець, Стариця, Пилиця, Бжезниця, Границя, Подгориця, Мариця, Струмиця* і т. ін.

Але: *Столац, Шабач, Ловац* і т. ін.

Назви на Б, М, Ч, Р то-що 8. Російські географічні назви на пом'якшені губні, шиплячі або **р** передаємо без **ь**: *Об, Перм, Кем, Керч, Твер* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські речівники: *над Об'ю, до Твери* і т. ін.

Назви множинні (Pluralia tantum) 9. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі*

(рос. Боровичи), *Кошиці* (чеське *Košice*), *Домбровиці* (польське *Dąbrowice*), *Бискупиці*, *Бялобжеги* і т. ін.

Описові назви 10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двина* (Северная Двина), *Льодовій океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін.¹¹

11. Російське **е**, польське **ie** то-що звичайно передаємо українським **е**: *Петрозаводськ*, *Мезень*, *Лена*, *Пенза*, *Ветлуга*, *Челябинськ*, *Несвіж*, *Болеславець*, *Цеханів*, *Гельнів* (польське *Gelnów*) і т. ін.

Також здебільшого й російське **и**, польське то-що **і** передаємо українським **и**: *Рибинськ*, *Владивосток*, *Шадринськ*, *Жилина*, *Павлино*, *Дубровник*, *Братислав* (чеське *Bratislav*) і т. ін. Пор. § 79₁₀.

ЧУЖОМОВНІ (НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ) ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

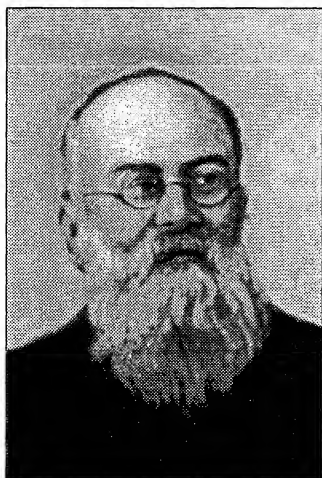
§ 83. Правопис чужомовних (не слов'янських) географічних назв узгляднений у розділі “Правопис чужих слів”, де подані вказівки щодо чужих *l*: *ла, ло...* — *ля, льо...* (§ 54), *h* і *g*: *г — г* (§ 55), *f*: *ф — хв* (§ 56), грецьке *θ*: *т — ф* (§ 57), грецьке *β*: *в — б* (§ 58), грецьке *σ, ζ*, есп. *z*: *с — з* (§ 59), англійське *w*: *у — в* (§ 60), подвоєння і неподвоєння приголосних (§ 61), чужом. *i*: *і — и* (§ 62), грецьке *η*: *е — и* (§ 64), *е* у початку слова (§ 65), французьке *eu*, німецьке *ü*, англійське *u* (§ 66), французьке *u*, німецьке *ü*: *ю — і* (§ 67), апостроф (§ 68), *ньє, нья, льє...* (§ 69), дифтонг *au*: *ав — ау* (§ 70), німецьке *ei*: *ай* (§ 71) <...>

(С. 75—95)

Український правопис (проект). — Харків, 1926.

¹¹ Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії* (*Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance*) і т. ін.

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ
(1866—1934)

Визначний історик, одна з центральних постатей національно-визвольного й державотворчого процесу в Україні початку ХХ ст.; голова НТШ (1897—1913), дійсний член ВУАН. Один із засновників і редакторів “Літературно-наукового вісника” — щомісячника, який виходив у Львові й публікував літературні, публіцистичні та наукові твори.

Наведеною тут статтею М. Грушевський виступив у дискусії навколо проекту українського правопису (1926), ревно обстоюючи особливості галицького варіанта українського правопису (желехівки) та наполягаючи на необхідності їх урахування при створенні нової, спільної для цілої України орфографічної системи.

ДО УПРАВІЛЬНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Не знати, чи вже при сім теперішнім управильненню, що, очевидно, ставить перед собою чисто практичні завдання біжучого моменту, українська мова позбудеться тих “приспособлень”, котрими її обезбарвлювано і обезличувано, в інтересах легшого і незамітнішого привчання до неї “тоже Малоросов”. Галицька правопись не знала таких мотивів, і справді старалася здійснити принципи фонетичної передачі української звучні. В Великій-же Україні на місце живосилом їй накидуваної “романівки”, — коли її позбулися — прийшла своя добровільна: ота приспособлена для ока призвичаєного до старої російської граматики. Що відріжняло українську писовню від російської, признавалось “галичанщиною”, котру треба було як найскорше знищити, затоптати й забути, щоб не ображати “тоже-малоросійського” ока. І дійсно, вичистили її так, що тепер уже Українці з успіхом наламують і свої язики під великоросійську вимову, відповідно до правописи, і дійсно затирають ріжницю української мови від великоруської. Сим і відріжнятиметься, очевидно, “мова Квітки і Шевченка” від ненависної “галицької мови”, як її звать в не-українських кругах, — хоч вона вироблена культурною роботою всіх частин України за останні три чвертини століття.

Перед усім зліквідовано було “галицький ять”: ї для означення **ѣ** в відміну від **і** для **ѣ** (як ліз — лыз, від лізти, а ліз — лыз 2 відм. мн. від лоза). Хоча в галицьких школах учителі навчають українську дитину сього секрету в двох-трьох годинах, але було загально признано, що на Великій Україні, де все робиться не инакше як “в мировом масштабе” (я говорю, розуміється, про давніші часи, 1900-ті роки, а не теперішні, коли ми привчаємось працювати не більш як в окр-масштабі), — не можна витратити дорогоцінного часу на такі дрібниці як правильна українська вимова. Тому рішено не розріжнати **ѣ** і **ѣ**, бо, мовляв, такої ріжниці в дійсності в вимові на Великій Україні нема, і нема чого тим мучити дітей. Се незовсім вірно, бо коли не скрізь, то в багатьох місцях Вел. України виразно відчувається ріжниця вимови **і**, напр., в фразі *вуж виліз* (вилыз) з *ліз* (лыз), або *я утік* (утык) на *тік* (тык). *Українська фонетика вимагає сього відріжнення вимови для відріжнення слів. Але практичні міркування перемогли рішучо і безповоротно.*

Більші спори викликало знамените **ся**: писати його разом, як в російськiм, чи окремо — як писалося в галицькiм, і пишеться в

польським, чеським, болгарським, і ин. Тут, розуміється, мотив труднощів не грав ніякої ролі: так само легко умовитись раз на-завсіди писати **ся** разом, як і окремо. Але сим разом рішав принцип “приспособлення”: **ся** поставлене окремо ображало око призвичаєне до російської правописи, і як ненависна галичанщина мусіло бути усунене. Оборонці окремішности **ся** пробували посилатись на те, що українське **ся** виявляє далеко більшу самостійність і рухливість ніж великоруське: може відділятись від дієслова, ставати перед ним (я **ся** не бою, настрашила-б **ся**), в синтаксі чергується з інструменталем “собою” і под. Але сей аргумент не вважався досить важним супроти вище вказаного “практичного” міркування. Більше рахувалися з иншим: що писанне **ся** разом утворить помітну ріжницю між правописею великоукраїнською і галицькою — де **ся** писалось окремо (був пущений такий дотепний каламбур: “Щоб нам не ділитися, краще відділити **ся**”). Але, кінець кінцем самі Галичане, стараючись утримати одність з Вел. Україною, останіми часами стали виявляти готовність відступити від своєї правописної традиції й писати **ся** разом. Отже можна було сміло уподобити українську правопись російській в сім пункті: нехай милосердніш дивиться на українське слово “просвіщенне око”.

З сих-же мотивів закинено чи майже закинено знак *г* для замиканого *g* на відміну від спірантного *г* — *h*. Теоретично признається ще за ним право фігурувати в де-яких словах, але фактично його вживають хиба ненароком, до річи і недорічи, — або й зовсім не вживають. Тим часом потреба в сім розріженню була відчута українськими письменними людьми зараз як тільки стали вони вживати народньої мови в літературі й письмі, в XVI—XVII ст. Уже тоді латинське *g* передають вони через **кг**, потім українські граматики і друкарі видумали для сього звука спеціальний знак, що в де-що змінений формі *г* (як обернене до гори **д** з відтятою ногою і гіпотенузою) задержалось до наших часів в західне-українській друкарській практиці, і було перенесене на Вел. Україну після скасування романівки (ріжні проби відродити його робились тут і раніш). Але в правописній практиці Вел. Укр. сього знаку не прийнято, з мотивів “практичности”, і хоч в академічних “Правилах” значиться, що сей знак має вживатися в чужоземних **прізвищах** замість *g*, то фактично, сеї букви дуже часто зовсім не буває в друкарській касі, і вона не вживається цілком. З тим і письменні люде все більше привика-

ють обходитися без неї та вживати **г** всуміш для **h** і **g**, хоча в народній вимові єсть безсумнівна тенденція розрізняти ці два звуки (галаган, ганок, грунт, гудзик й ин.). Правопись, очевидно, повинна дати їй докладніші директиви в сім напрямі, згідно з загальним принципом, що “чужі слова треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові” (Правила с. 12). Існування двох знаків для **h** і **g** дає сю можливість в повній мірі, і зовсім нема причини обмежати її самими прізвищами, в супереч отьому основному принципіві фонетики.

Де-що складніша справа з передачею **л** в чужоземних словах. Як відомо, в старих запозиченнях, за прикладом староболгарської писовні воно означалось твердим **л**. Але в новіших видна виразна паляталізаційна тенденція (канцелярія, кольор, лямпя, лямівка, пляшка і под.), і в науковій укр. термінології — з початку західне-укр., а далі і східне-укр. було повелось вживати м'якого **л** (ле, лі, льо, лю) в нових запозиченнях і взагалі в наукових виразах (біологія, легенда, плян і под.). Тепер се залишено і властиво прийнято російську правопись: пишеться дипломатія, легенда, локомотив, але барельєф, ілюстрація, плюральний, — тому що се більш похуже до російського, і под.

В результаті українську мову сильно приподоблено до “літературної”, і не тільки в правописі, але і в вимові сей процес приподоблення іде дуже сильно. Правопись дає директиви вимові — особливо коли вона фонетична, як у нас. Вважається, що слова повинні писатись як вимовляються, — отже і навпаки: вони вимовляються як пишуться. Пишеться однаково **сіл** і **сіль** — і в вимові їх затрачується ріжниця. В залежности того чи пишеться **план** чи **плян**, **л** вимовляється м'ягше чи твердше. Хоч і говориться, що українська вимова однаково мякшить всюди **л** незалежно від транскрипції, але в дійсності се не так: в одних місцях є така тенденція сильніша, в других слабша, а правопись без сумніву впливає на вимову письменного люду.

Я от помічаю по собі. Я-ж людина з філологічною освітою, піввіка інтересуюсь питаннями укр. правописи, не менше 500 укр. книжок прокоректував і випустив в світ. А от пописав приписаною правописью “психологія” замість “псіхольогія”, як я писав раніш, і вже чую, як і вимова моя починає ухилатись в бік “псіхологі-ї”, замість “псіхольогі-ї” як я вимовляв раніш, коли писав “псіхольогія” і слово се раніш, асоціювалося в мене з

“псіхе”, а типер з “псами” (мнемоневтика правописи **пси**). Супроти сього я не дивуюсь, коли наслідком занехання правописних ріжниць люде вимовляють “тэлэһраф”, “лоһіка”, “һрупа”, — і навпаки — “гетман”, “gogоль”, “гамлет” і под. Раз пишеться однаково Гінденбург — то воно *ad libitum* вимовляється як гінденбург або һінденбурһ, геідельберг або һейдельберһ, тільки ніяк не һайдельберг, як було колись при писанню “Гайдельберг”.

Розуміється, від всього сього можна одмахуватись: сказати, що все се дрібниці, не важне, і т. д. Але кінець кінцем на що-ж тоді взагалі грамати́ка і правопис, що вчать **правильно** говорити і писати, коли се не важно? А коли се “не важно”, тоді має вагу також і те, щоб українську писовню і вимову не обезличувати, не стирати з неї характеристичного її офарбовання з “практичних” мотивів, для зовнішнього приподоблення до російської правописи — щоб улегшити роботу складачів (наборщиків), що не вміють по-українськи, складанне папірців для слабо українізованих урядовців, і т. д.

Має свою вагу також і те, щоб в устах трудових мас культурні слова заховували свій культурний вигляд, непотрібно не вульгаризувались і не калічили́сь. Всі ми знаємо, наскільки культурні люде чуткі на такі помилки в культурних словах і термінах, і коли не зовнішнім, то внутрішнім усміхом одмічають всяку таку помилку, як познаку неповної освічености “недоуків”. Нащо-ж “упрощеною” чи “приспособленою” правописью засуджувати наших вихованців трудової школи, щоб вони потім своєю вимовою в стилю старих семінаристів чи інших “плебеїв” викликали посміх і зневагу людей, які проходили чужі мови під проводом домашніх учителів і гувернерів, і знають, як треба вимовити і заакцентувати ту алгебраїчну групу букв, в котрій *g* може значити і *g* і *h*, *l* може бути *лъ* і *ль*, а акцент таки й зовсім не знати, де його положити? Коли хочемо, щоб у нас не було двох культур для трудящих і для непманів, то мусимо пильнувати, щоб в письмі і слові, сих найелементарніших проявах культури, відразу не було двох категорій людей: тих що вміють вимовляти і тих, що не вміють вимовляти культурних слів! Щоб сього не було, культурні слова повинні писатись можливо докладно фонетично, з акцентами, і поруч форм транскрибованих повинні даватися (в скобках) сі слова в їх оригінальній транскрипції, щоб читач, знавши се слово в фонетичній правописі,

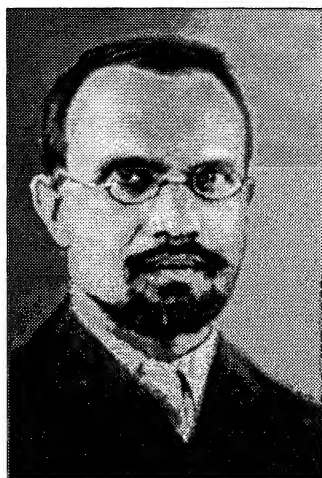
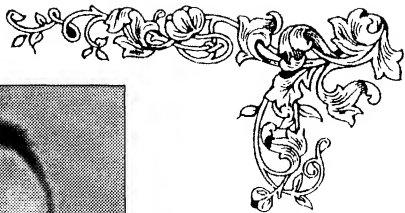
сі, вмів його впізнати в його оригінальній формі, чи так його написати. Будьмо певні, що кожда здібна письменна людина з трудового народу не пожалує труду засвоїти собі одно і друге.

Голова Соціально-Істор. Відділу Інституту Наукової Мови

Акад. М. Грушевський.

Грушевський М. До управильнення українського правопису // Україна. — Київ, 1925. — Кн. 5. — С. 189—191.

Агатангел КРИМСЬКИЙ
(1871—1942)

*Лінгвіст, літературознавець, етнограф,
історик, письменник та перекладач.*

Відомий як дослідник Сходу і східних мов.

*Автор численних праць з українського глотогенезу,
історії української мови та діалектології. Протягом
1921—1929 рр. очолював Інститут української наукової мови
ВУАН та, зокрема, Орфографічну комісію при ньому;
дійсний член НТШ.*

*Разом з І. Огієнком та Є. Тимченком розробив
“Найголовніші правила українського правопису” (1921).
Активний та авторитетний учасник правописних дискусій
першої половини ХХ ст., противник галицької
правописної традиції.*

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ ДО 1927 РОКУ ¹

Разом із християнством перейшла до всіх православних слов'ян церковно-слов'янська (болгарська) мова, як літературна. Правописні та інші модифікації, що вона їх зазнала на Русі. Граматична реформа XIV в. патріярха Евтимія Тирновського кінець-кінцем не змінила справи: в писаній мові і правописі Русі залишилася, по давньому, середня лінія.

Історія нашого правопису стоїть у тісному звязку з історією нашої літературної мови.

Найстаріша наша літературна мова, так з віку XI, це *не* була жива українська мова, це була мова церковно-слов'янська, староболгарська: разом з християнством до нас перейшла церковно-слов'янська література з її чужою для нас мовою, з її чужим для нас церковно-слов'янським правописом. І цей факт одбився в дальшій історії нашого правопису. Жива наша стара мова вдиралася в літературну церковно-слов'янщину і змінювала потроху чужий правопис так, щоб він був лекший для нашої людности.

От, у церковно-слов'янській мові ми знаємо *юси*: “юс малий” **л** і “юс великий” **ж**. Великий юс (**ж**) вимовлявся в староболгарській мові носовим способом: *он*, малий (**л**) вимовлявся *ен*. Для наших предків XI в. так вимовляти було важко, і вони, бачивши церковно-слов'янські написання “д**ж**бъ”, “м**л**со”, читали їх не “доп**б**ъ”, “теп**с**о”, а в дусі своєї рідної мови: “дубъ”, “мясо”. Це ми взнати можемо з писаних пам'яток XI століття (бо од X стол. ми не маємо рукописів). Приміром у київському Ізборнику Святослава 1073 р. ² ми маємо поплутання **ж** та **оу**, **л** та **ла**, і ми констатуємо, що принаймні з цього моменту написані юси вимовляються у нас у Києві вже не на церковно-слов'янський лад, а на наш, цеб-то юс великий ми вимовляємо як *у*, а юс малий як *я*. І це, треба сказати, пішло далі в хід: це, можна сказати, зро-

¹ Це (стенографічно записана, але для друку трохи вкорочена) доповідь акад. А.Е. Кримського на правописній конференції в Харкові в травні 1927 року.

² Пам'ятка давньоукраїнської літератури — енциклопедичний збірник, що являє собою переклад із грецької мови, здійснений в Болгарії та переписаний у Києві 1073 р.; переписувачі внесли у цей твір значну кількість фонетичних українізмів. — *Упор.*

билося правилом; така вимова живовидячки навіть не вважалася за помилку.

Спорадично бачимо у нас в XI столітті ще й інші, навіть типовіші, вказівки на пристосування літературного правопису до духу нашої живої мови, — коли вже ми маємо в Ізборнику 1073 р. поплутання букви **ы** та **и** (а цього не було в справжніх церковно-слов'янських пам'ятниках XI в.). Ми бачимо, приміром, у тому самому київському збірнику Святослава 1073 року: “просто **ни**”. Було б треба писати по церковно-слов'янському: “просто **ны**”, а київський переписувач 1073 р. написав “просто **ни**” — чому? що це за знак? А це — жива наша рідна стихія вдирається в церковно-слов'янську, літературну, чужу для нас мову і міняє її в нашому рідному дусі.

Або ось, наприклад, знов місцеве пристосування, теж з київського Ізборника 1073 р. Той звук, що відповідає букві **ѣ** (“ять”), у нас вимовлявся *ie*, як і тепер він вимовляється в архаїчних наших північних говорах: тоб-то це був дифтонг, з певним нахилом до *i*. І от переписувач 1073 р. замість “вѣра” написав “вира”, згідно з своєю київською вимовою.

Отак, не одкидаючи принципа, що літературною нашою мовою повинна бути чужа, священна церковно-слов'янська, з її священним правописом, наші прадіди вже й у XI в. допускалися певних модифікацій у тому правопису, і тим наближали його до живої своєї мови.

Далі, в XI—XII в., коли доводилося вже не чужу церковно-слов'янщину переписувати, а писати самим щось своє, — от, літописи, чи що, — тут знову робилися пристосування до живого життя, та ще й сильніші. В теорії хтіли б геть-усе правописати ніби по церковно-слов'янськи. Але ж, і добру волю мавши, наші тодішні люди не знали часом, як би написати до ладу щось “по книжному”. Найпередше були труднощі в лексиці, в окремих словах: не кожен знав, як зветься той або той предмет нашої обихідки по церковно-слов'янському, — і тому словар у літописах бравсь наш, місцевий. Граматичні форми — їх силувалися наші прадіди писати по книжному; але й тут не могли не одхилитися од церковно-слов'янщини. От, якесь “доброго” треба було б писати по слов'янському: “добрааго”, а по нашому говорилося (як і тепер) “доброго”; — і ми бачимо, що наші люди XII, XIII і XIV в. охоче пишуть “доброго”, а церковно-слов'янське занадто важке “добрааго” зовсім одкидають. І

чим далі одходило життя од XI в., тим більше в нашій літературній мові бачимо елементу свого, рідного, а церковно-слов'янщина тратить свої типові ознаки, дарма що ми ніде у наших тодішніх книжників не зустрічаємо думки, що й принципово треба б писати по нашому, просто, а не мовою “високою”, священною церковно-слов'янською.

Те-ж саме робилося і у інших православних народів XII—XIV в., прим. у сербів, які теж, на свій сербський лад, робили виправки в літературній для них церковно-слов'янщині. Та й у самих болгар за той час розвилася мова, яка зветься “середньо-болгарська” — і вони, болгари XII—XIV в., вносили свої середньо-болгарські зміни в стару мову літературну. Кінець-кінцем той “церковно-слов'янський язик”, що повинен був об'єднувати всіх православних слов'ян, потроху-потроху почав різко одрізнятися в кожній країні.

І от, у XIV сторіччі, з'являється реформа церковно-слов'янської мови в такому напрямі, щоб вона була загально-слов'янська православна. Це так звана реформа Євтимія Тирновського. Дякуючи йому, в XIV столітті знов пішли в хід призабуті юси, навіть великі (**ж**) (не кажучи вже малі: **а**), поновилися архаїчні церковно-слов'янські форми. Ті, кому хтілося, щоб усі православні мали священно-літературну мову одну, ухватилися за цю підправлену церковно-слов'янщину; і наші прадіди XV в. теж. Але життя знову брало своє, од нього одкараскатися не можна було і в XIV і в XV і в XVI вв. — так само, як не можна було од нього втікти і в XI—XIV вв. Герберштайн у XIV в. каже про Москву (та це й до нас прикладається): “Scribendum est slovenice, loquendum est rossice”, тобто писати треба по церковно-слов'янськи, а говорити по-російськи. Але ж коли в живій обихідці не було слов'янщини, коли вона була мова мертва, то нема нічого дивного, що й після реформи Євтимія Тирновського в писаній мові фізично не могло бути чистої слов'янщини. Через те і в мові, і в правописі після XIV в. далі йде та сама середня лінія, лінія погодження, як і перед XIV віком.

II.

Література кийівських єретиків “жидовинників”³ XV в. з її нахилом до простонароднього елементу і реформатські переклади св. письма на живу українську мову XVI в. принципово не одкидали правописної церк.-слов. традиції. Полемічна література XVI—XVII в., не вважаючи на рясну в ній народню стихію, закріпила панування церк.-слов. правопису друкованими граматиками (“Адельфотес” 1591⁴ та “Сінтагма” Мелетія Смотрицького 1619⁵) і “Лексикономъ” Памви Беринди (1627)⁶. Спорядичне вживання польської латинки для української мови в XVII—XVIII в. не міняло становища.

Наприкінці XV сторіччя, а потім у XVI сторіччі, простонародня мова починає вдиратися в літературну навіть дуже сильно, вже не якимись невеличкими елементами, не якимись окремими написаннями і словами, а просто-таки аж не може не спиратися на те, як говорить простий люд. Особливо характерні дві течії, обидві релігійні, але не ортодоксальні.

Одна це так звана література жидовинників, “жидовствующих” XV в. Вони брали звичайну кийівську базарню мову, і на ню силувалися перекладати чи Аристотеля з його високими філософськими думками, чи кого иншого; брали астрологію, ворожіння, приміти, і писали про це як уміли. Перекладали й Старий заповіт з богослужбним розподілом на “параші”. Цікаво одначе, що, хоч у “жидовинників” на практиці так різко висувається мова зовсім простонародня, а твердою

³ Протестантська секта, що виникла в другій половині XV ст. в Києві та, переслідувана, поширилася в Москві й Новгороді. Жидовинники одними з перших в Україні почали втілювати реформаторську ідею перекладу Святого Письма народними мовами. — *Упор.*

⁴ Граматика церковнослов'янської та грецької мов, написана учнями Львівської братської школи під керівництвом викладача грецької мови митрополита Арсенія; видана у Львові 1591 р. — *Упор.*

⁵ “Грамматики славенскии правилное Свнтагма” (Єв'є, 1619) — мовознавча праця, у якій здійснено кодифікацію церковнослов'янської мови східнослов'янської редакції. — *Упор.*

⁶ “Лексиконъ славеноросскій и именъ тлъкваніе” — перекладний церковнослов'янсько-український словник з доданим до нього словником топонімів та антропонімів, виданий 1627 р. у друкарні Києво-Печерської лаври. Найвидатніша пам'ятка староукраїнської лексикографії, що сприяла нормалізації лексики староукраїнської літературної мови на народній основі. — *Упор.*

теорією, твердим принципом вони собі цього *не* робили; навпаки, до правопису вони пнулися все ж церковно-слов'янського. Тут ми маємо у жидовинників і ъ на кінці, і букву ѣ, і букву ы, що одрізняється у них на письмі од “и” (хоч вимовлялися вони вже однаково). Цілком зірвати із старою традицією жидовинники не зважувалися.

В XVI сторіччі — ще одно таке аналогічне явище, та тут за простонародність дбає вже інша релігійна течія, р е ф о р м а т с ь к а. Під впливом західньої реформації починається в XVI в. переклад святого письма на живу мову. Така — Пересопницька євангелія 1556—1561 р.⁷ та інші. Ми бачимо по тих перекладах, що це мова дуже простонародня. Але ж правопис — він і тут, в основному, є церковно-слов'янський. Нехай собі, приміром, и та ы тут на практиці плутаються, але ж тенденція є на письмі їх все-таки одрізнити. І непотрібний твердий знак ъ — його теж у цих перекладах додержуються. М'який знак (ь) часто ставиться в дусі балканських мов і не раз грає ролю твердо-го знака, часом аж надто штучно. От приміром у Пересопницькій євангелії ми читаємо “оплюль” (тоб-то “оплів”): коли буква “ю” — тут яскравий українізм (Ѹ), то м'який знак на кінці — це вже правопис аж надто для нашої мови неприродній, це балканізм. А все ж зірвати і з ним, з церковною традицією, перекладачі наші не зважувалися. Шукали якоїсь середньої лінії, лінії погодження.

Тоді ж таки, в кінці XV — поч. XVI в., настало у нас книгопечатання, а в кінці XVI в. таки добре вкорінилося. Почали друкувати богослужбні книжки, а разом з тим дуже жваво потекла релігійна полемічна течія: і православна боротьба проти унії, і уніятська оборона тієї унії. І от тоді одбувається у нас на Україні міцна фіксація правопису способом друкарським, — тільки ж у дусі не народньому. Правда: що до самої мови полемічних писань кінця XVI та початку XVII в., до їх стилю, до словаря і т. інш., то в тих точках ми бачимо мову дуже далеку од мертвої церковно-слов'янщини; ба навпаки: в лексиці нашого письменства XVI—XVII в. яскраво одбивається мова справжньо-

⁷ Рукописна пам'ятка української мови XVI ст. — один із перших перекладів четвероєвангелія на українську мову, здійснений Михайлом Василевичем із Сянока та архимандритом Пересопницького монастиря Григорієм у селі Двірці та місті Пересопниці на Волині; у перекладі яскраво проступають риси живої народної української мови. — *Упор.*

го життя, ще й полонізмами перисищена до того. Але грамати́ка, але правопис — то діло инше! тут — рішуче намагання іти за давньою церковною традицією.

Окрім фіксації правопису самий факт друкування книжок, маємо ми тоді й дві п е ч а т н і г р а м а т и к и. (Можна б навіть говорити ще й про третю, але найважливіші дві). Одна вийшла в світ у Львові, в 1591 році; то “Адельфотес”. Друга — “Грамати́ка Словенская” (або “Сѣнтаґма”) Мелетія Смотрицького 1619 р. Та ще вийшов у світ важливий для унормування правопису “Лексіконъ”, що видав у Київ-Печерській Лаврі Памва Беринда 1627 року. Через оці три філологічні видання, кінця XVI — поч. XVII в., міцно закріплено у нас на Україні в системі правопису історичну етимологію, як основний принцип. В усіх трьох тих працях, по давньому, бачимо узаконений твердий знак (ъ) на кінці; одрізняються в них літери **ы** та **и**, не зважаючи на те, що вони вимовлялися цілком однаково. Бачимо тут і букву **ѣ** (ять). Читалася вона у нас тоді, правда, за “і”, але і з таким читанням все ж це була штучна правописна етимологія, намагання не одходити “отъ доброглаголивого словенського языка”. Причина для унормування правопису в традиційному, ненародньому дусі була тоді не неповажна: бажалося держатися такого правопису, щоб увесь православний елемент Польщі, і український, і білоруський, однаково вважав тую православну літературу XVII в. за свою, а не спеціально за українську. Та й про сильну православну державу Московію і про релігійну одність із нею теж не хтілося забувати. Мертвий, церковно-традиційний правопис повинен був усі ті “руські” народності об’єднувати.

Більше-менше тоді ж таки починається у нас іще одна правописна течія — писати латинкою. В ряди-годи запроваджується в XVII в. для нашої мови і латинський альфавет, у польському вживанні, себ-то коли треба віддати звуки “ш”, “ч”, “ж”, то пишеться sz, cz, ż. Дуже гарні свої українські широпростонародні “інтерлюдії” галичанин Якуб Гаватович, на початку XVII в. (1619), писав саме отаким альфаветом, “абцадлом”. І навіть видрукував їх так. Треба сказати, що Гаватович не залишився спорадичним польсько-альфаветним українським письменником: він знаходив інших наслідувачів, що теж уживали тоді латинки для українських текстів. Візьмімо, наприклад, сатиричні вірші до 1650 року проти козацької сваволі, що починаються так: “Оу v

mistu Pereaslavlju, posered rinku, prodavala babuseyka toy hrin". Або возьмім близьку до того самого часу елегію про побоїще Хмельницького з поляками на Стирі: "Oy riczko Styru". І таких пам'яток дійшло до нас не так уже й мало.

Тільки ж, великого успіху латиниця у нас не здобула. Перемогу мав Мелетій Смотрицький з своєю об'єднально-правописною граматикою "Сѣнтагмою" і церковно-слов'янським альфаветом, з його Ѣ, ѣ, з твердим знаком ѣ і іншими неживими книжними особливостями.

III.

ГраMATика Мелетія Смотрицького тісніш єднала українців і з московською писаною мовою XVII в. Правописні впливи на Україні з самої Москви. "Гражданка" Петра I на початку XVIII в. Об'єднання, через розбір Польщі, трохи не всієї України під московською владою за винятком Галичини, Буковини та Угорської Русі і філологічні дуалістичні наслідки од цього.

Граматику — "Сѣнтагму" Мелетія Смотрицького визнавали й шанували не тільки ми та білоруси, польські підданці, а так само — й Москва, не добачаючи в ній нічого чужого для себе. Може навіть найбільшого успіху ця Мелетія Смотрицького граMATика набула собі не де, як саме в Москві.

А коли Лівобережжя наше, за Хмельниччини, одійшло політично од Польщі до Москви, то ще менше було підстав на Україні XVII в. одкидати етимологічний правопис і поривати правописну спільність із Московією. До того ж у Московії незабаром настала епоха Петра I, з його просвітніми реформами, і все це не залишалось без певного впливу для України і для її орфографічних поглядів. Між іншим, запроваджена через Петра I, для друкованих книг, азбука-гражданка⁸ замість кирилиці — сталася і

⁸ Шрифт, створений на основі московського скорописного кириличного письма, який почали використовувати в Росії за наказом царя Петра I у друкуванні книжок світського змісту замість незручного та складного давньоруського півуставу (1708—1710). 1709 р. гражданку було запроваджено в Україні, що входила до складу Російської імперії. У Західній Україні, яка перебувала під владою австрійського монарха, гражданку вперше застосували видавці "Русалки Дністрової" (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) 1837 р., однак остаточно в Галичині, на Буковині та в Закарпатті гражданка витіснила традиційну ки-

нашим надбанням. Гражданка корисна була тим, що вона присилувала нас одкинути деякі аж надто зайві старо-слов'янські ортографії (прим. слов. ꙗ “ксі”, слов. ѱ “псі”, викинути ▲), але за те гражданка надала нам ще тіснішу етимологічну “увязку” з Московщиною. До того ж Петрова “гражданка” засвоєна була більше на московсько-підданому Лівобережжі, ніж на польсько-підданому Правобережжі, і вона вносила тоді певну розбіжність у правописну справу на Україні.

Так справа стояла до кінця XVIII століття, доки одна половина України перебувала під Польщею. Та, як відомо, року 1772-го розібрано Польщу — вперше; потім розібрано її в XVIII столітті ще двічі. Через ті розбори лише невелика частина українських земель дісталася од Польщі не до Росії: а саме Галичина, Буковина та Угорська Україна припали Австрії (вкупі з однією частиною справжньої Польщі; трохи й од Туреччини). Інші ж українські краї, мало не всі, об'єдналися під пануванням російським. Для історії розвитку літературної мови й правопису українців мав цей факт величезну вагу. Австрійська частина України вийшла з'ізована, а всеняка “велика” Україна, опинившись під російською владою, мусіла неволею або навіть і доброю волею не інакше розвивати свою письменську мову і свій правопис, як пристосовуючися до російських обставин.

IV.

Правописні вагання нового українського письменства XIX в. в російській Україні через те, що урядова московська вимова руських літер була инша, ніж тая, яку доти знала Україна. Етимологічний правопис у Котляревського, Бодяньського, Максимовича. Правопис у Квітки, Гребінки, Шевченка, згідний з російською вимовою літер. Кулішівка, так, із середини XIX в. Урядова заборона проти кулішівки в 1880-х рр. і насильне запровадження “ярижки”.

Здобувши в свої руки цілу Україну обох боків Дніпра, російський уряд одразу поставився дуже неприхильно до всяких окремішностей для українського правопису, навіть у тій угодівій формі церковно-слов'янській, яка тоді у нас була. Кажали: з якої речі малоросіяни букву “ѣ” читають як “і”? Чому “и” во-

рилици лише в другій половині XIX ст. Гражданка лежить в основі й сучасного українського алфавіту. — *Упор.*

ни читають як “*ы*”? І почалося нівелювання в вимові нашої азбуки та намагання придерти її до вимови великоруської і через церкву, і через школу. В церкві було заборонено, щоб прим. “Свѣтъ Христовъ просвѣщаеть всѣхъ” піп смів вимовляти: “Світ Христов просвіщаєт всіх”; а треба було за московським наказом, читати: “Свет Христов просвещает всех”. В церкві — то то особливо митрополит київський Миславський кінця XVIII в. подбав про це, щоб Москві догодити. А що до шкіл світських на Україні, то тут справа інша: тут, уже й без церковної допомоги, світське царське правительство само поробило як слід. І таким чином нас навчено читати букви так, як читають їх по-російськи.

Цей факт сильно одбивсь і на новому нашому письменстві XIX в. Почавшись з Котляревського, воно, протягом XIX в., дуже вагалось в правописі.

Батько нашого письменства Котляревський був людина, вихована в XVIII віці. Йому важко було перейти зовсім на російську вимову літер, тобто вимовляти “*ѣ*” за “*е*”, “*и*” за “*і*” і т. инш., дарма що він на російській військовій службі був, і чини мав. Тому, коли Котляревському треба бувало написати “*byty*”, то він писав “*бити*” (і читати це треба було не “*biti*”, а саме-іменно “*byty*”). Або, коли Котляревському треба було написати “*bilyj*”, то він писав “*бѣлый*”, але читалося це “*bilyj*”, не як по російськи, *не* як “*белый*”. Котляревський ще не звик до звуків російського правопису, і хоч зовнішньо його правопис ніби збігається з російським, але вимова — не та. Заразом коли йому — Котляревському треба було написати суто-українське “*vin*” (= *о́нь*), то Котляревський сміливо писав “*вѣнь*” (або ще “*винь*”). — І Котляревський з таким правописом не був самітний, бо і в інших письменників початку XIX в. бачимо відгомін чи відбиток правопису XVIII в., — себто держаться вони правопису церковно-слов'янського, але пристосованого до нашої вимови. І хто найсильніше ладен був і в XIX в. додержуватись у нас на нашій Україні отакої системи, то це були мабуть-таки філологи. От, приміром, коли Бодянський, професор-славист, пише під псевдонімом Їсько Материнка свої віршовані “Казки”; то в нього “*ѣ*” читається як “*і*”; Бодянський, щоб дати вимову “*vin*” (= *о́нь*), пише “*вѣнь*”. Найбільше ж хто й теоретично обґрунтував для XIX в. старо-етимологічний правопис і пристосував його фонетично до всіх відтінків нашої вимови, задержавши традиційні букви

“ѣ”, “ы”, “ъ” та позавадивши літери з так званими дашками (ô й ê), це був професор-філолог Максимович. В передмові до своєї збірки українських пісень (1827) Максимович пише, що виключати букву ѣ “ізъ малоросійскаго правописанія” ніяк неможна: хоч би як там не по нашому читали її росіяни, а ми маємо читати “і”, а писати “ѣ”. Букву ѣ — казав Максимович — неодмінно треба задержати. Букву и читаймо як ы, але й букву ы теж на письмі задержуймо “для русскихъ, коимъ непонятно будетъ многое, если не сблизить правописанія малоросійскаго съ русскимъ”. “Bilyj” писатимемо “бѣлий”, але “vin” писатимем не “вѣнь”, ба “вѣнь”, з буквою “ô”, бо написана з дашком вона має читатися у нас не “о”, а “і”, а “русские” розумітимуть, що таке “ô” відповідає “русскому о”. Коли треба написати “zapliv”, то треба за Максимовичем написати те слово з буквою “е”, як у російському слові “заплель”, але над “е” треба буде по українськи поставити дашок і написати “заплѣвъ”. Слово “dobri” (pluralis, напр. dobri ludy) — тут треба писати над и дашок: “добрѣ люди”, і тоді таке û(и) читатиметься не широко, а вузько: “dobri”.

Цей правопис по суті треба б назвати етимологічним правописом спеціально Максимовича. Але потім він попросту звався “етимологічним”.

Тільки ж для російської України цей Максимовича правопис, де-далі, ставав більше й більше неприйнятним. У школах на Україні XIX в. рішуче учили: “читайте ѣ як е”, — то чи ж легко було б школяреві після шкільної науки прочитати в будь-якому тексті “бѣлий”, за “білий”, а не за “белий”? Живе життя протестувало проти такої тяжкої штучності, яку надумав Максимович, і наші письменники це відчували. Вони, вихованці російських шкіл XIX в., аж ніяк не могли вже привчитися до такого способу писання й читання, як радив Максимович, і шукали іншого способу. Раз вони знають російську мову, раз вони знають, як вимовляються букви по російськи, то для них писати по українськи буде геть-геть легше, коли вони братимуть звукове значіння для кожної букви лиш таке, яке дає російська мова і вимова. Тому Квітка, Гребінка, Шевченко переходять для української системи правопису на азбуку в вимові російській. Треба написати: “Добре роби, добре й буде” — пишуть “Добре робы”. Коли треба написати “bilyj”, пишуть “билый”. Для звука “і”, який би він не був своєю етимологією, вони пишуть “и”: “винь” (= він, онь) і “викъ” (= вік, вѣкъ), себ-то пишуть “и”

широке. Коли треба написати “blyžkyj”, пишуть “блызькый”. Твердий знак пишуть вони скрізь, за російською системою: пишуть “ъ” і там, де він зовсім звуково не потрібен (от як у кінці слова “винѣ”), пишуть твердий знак і в середині, де він звукове потрібний (“бѣе” = bje).

Отак стояла у нас справа до Куліша: з одного боку — незручний для нас (але “понятный для русских”) правопис Максимовича, з другого боку — правопис Квітки, Шевченка і инш., з вимовою букв такою, якої вчили в школах. Я проминаю одну (і то дуже дотепну) поправку Павловського (1818), бо з’єдную його з Кулішем.

Кулішів правопис, яким ми пишемо й досі, тільки з маленькими відмінами, інакше “кулішівка” — це є наслідок нашої графіки XVII віку, але трохи перероблений. У XVIII в., коли подивимося на наші пам’ятники, особливо котрі не друковані, а рукописні, то бачимо, що буква “ы” вже здебільша одкидається, і коли за граматикою треба, приміром, написати “силы”, то писар XVIII в. натомість охоче пише “сили”, з буквою “и”, а не “ы”. Куліш це взяв як по ст і й не правило і зовсім скасував букву “ы”. Але у XVIII в. була у нас у письмі буква “ѣ”, що вона тоді читалася за і; Куліш вирішив, що відколи росіяни XIX в. навчили нас вимовляти “ѣ” за “е”, то можна нам замість “ѣ” писати букву і (з крапкою). Знов же той звук “і”, який виїшов з “о” — слід за Кулішем писати не так, як Максимович, не “ѣ” (з дашком), а теж писати “і” (“вінь” = “(в)ѣнь”). Що до цього пункту, то Куліш не сам до нього додумавсь, бо Павловський у своїй “Грамматикѣ малороссійскаго нарѣчія” (1818) раніш од Куліша постановив, щоб писати “і”. Далі Куліш запровадив для йотованого “е” букву є, напр. “знає”, “знаєте”. Це теж уже бувало, — непослідовно правда, — і в XVIII віці (середню букву “е” в “знаєте” писали, бувало, не в такій формі, як на кінці в складі “те” або як у слові “везти”, ба з ширшими краями). Букву ѣ Куліш не одразу одкинув: він у перших часах своєї правописної реформи писав “ъ” і в кінці слів і в середині: коли треба було його написати “bjem”, він писав “бѣемь”. Для звука “йо” (або для “ьо”) Куліш, як і росіяни, взяв шведське “ë”: коли треба було написати narodňoji movu, або joňo, do ðoňo, то Куліш писав: “народнѣї мови” і “ѣго”, “до нѣго”. Але над кінцевим “і” в слові “народнѣї” у нього двох точок не було. Літери “і” він не придумав.

Певну корективу до цього Кулішевого правопису було внесено близько 1870 року. Мабуть найбільше це зробив “Юго-Западный Отдѣль Русскаго Географическаго Общества” в Києві⁹. В його виданнях відкинуто твердий знак (“ъ”) на кінці, як абсолютно непотрібний (залишений він тільки в середині, напр. “бъе”), і запроваджено букву “ї”, щоб вона читалася, як жі: “до неї”, “її”.

Тільки ж оцей Кулішівський правопис, дуже зручний для нашої мови, після того недовго міг існувати на Україні легально. Як ступив на престіл Олександр III — кулішівка рішуче була заборонена. За урядовим наказом треба було нам додержуватися такого правопису, який не одступав би од російської вимови букв. Скажемо: як візьмем слово “віп” (= ѡнь), то треба писати “винь”: коли ж чується “и”, то треба писати “ы”, напр. ргурулв, Клут мусимо писати “прыплывь”, “Клымъ”, ще й з твердим знаком на кінці. За Олександра III здобув той правопис прозвання: “ярижка”¹⁰; попереду вимовляли “єрижка” (од букви “ы”, “єры”), а потім стали казати “ярижка”, бо слово “ярижка” мало б визначати щось чиновницьке, казенне, силомістю накинене. Будьмо справедливі: хоч “ярижка” геть противна духові нашої мови, бо грубить її (ми ж не вимовляємо “сылы”, а щось середнє: “сили”) і до того вона протиісторична, але тая ярижка все ж кінець-кінцем не так уже погано передавала звуки нашої мови. Писання “ярижкою”, хоч і не гарним для ока способом, читати було можна не зле. Не дурно ж у першій половині XIX в. писали саме отак і Квітка і Гребінка і Шевченко. Ми чули навіть певне признання їй з уст людини, яка ненавиділа цей ярижний правопис більш, ніж хто інший: це був Грінченко. Грінченко казав:

⁹ Наукове товариство, створене в Києві 1873 р. для вивчення географії, економіки та етнографії України: до його складу входили також відомі мовознавці (П. Житецький, К. Михальчук та ін.), що працювали над виробленням української правописної системи. “Юго-Западный Отдѣль...” було ліквідовано за постановами Емського указу 1876 р.

¹⁰ Офіційний провопис, що був запроваджений у російській Україні після Емського указу про обмеження вживання української мови (1876) та побутував тут до 1905 р., коли ці обмеження були скасовані. За цим правописом українські тексти друкували російським алфавітом без зміни звукового значення його букв та згідно з російським правописом. Так, наприклад, українське [и] передавали російською літерою ы (“єри”, або по-народному “яри”, звідки й назва правопису — ярижка). — Упор.

правопис ярижний дуже негарний, проти його треба всіма силами боротися, але він зробив одну гарну річ: він наблизив українську книжку до нашого села. Селянин — казав Грінченко — ярижку читає одразу, бо селянин звик читати тільки так, як його в школі вчили; і коли дають йому кулішівку, якої він не бачив в офіційальній школі, йому кулішівку тую не легко читати. — Але ця єдина перевага тієї грубої ярижки не могла надолужити її лихих боків. І не дурно ж настав 1905 рік ¹¹, коли зникла заборона, що тяжіла над кулішівкою, тоді громадянство наше разом одкаснулося од ярижки, і всі вдалися до кулішівки, яка виходить із історії нашої мови і віддає дуже гарно й гармонійно всі звуки нашої мови.

V.

Доля правопису в Україні Австрійській XIX в. Консервативна сила давньої традиції “язычія” XVIII в. — і поява “Русалки Днѣстрової” 1837 з живою українською мовою і новим правописом; протести консерваторів проти неї. Дві галицькі мовно-правописні течії бл. середини XIX в.: “тверді” русини з “историческими началами” і з правописом етимологічним — і “мнякі” народовці (“Правда” з 1867 р. і ин.) з кулішівкою, з правописом “фонетичним”. Група прихильників польської латинки (“*Ruskoje vesile*” 1835 і ин.). Правопис Драгоманова в 1870-х рр.; опір проти того “женевського” правопису серед консервативного галицького громадянства. Рутенство; гасло: “розбрат із Україною”. Загальний наворот галицьких русинів у 1880-их рр. до консервативного “твердого” етимологічного правопису Максимовича.

Так було з правописом на нашій Україні — Україні російській. В Галичині, в австрійській Україні, правописна справа пішла, складніше, в інший бік.

Як почавсь для Галичини XIX вік під володінням Австрії, там ніхто не захтів зірвати звичної для всіх вимови церковного ъ, яке ніхто там ніколи не вимовляв на російський лад за “є”. Буква и, як і давніш, не переставала в Галичині XIX в. читатися широко, так як “ы”, а не так як по російськи, і буква “ы” і “ь” —

¹¹ 1905 р. після революції в Росії за клопотанням вчених Російської академії наук (Ф. Корша, О. Шахматова) перед імперським урядом було скасовано заборони царських указів 1876 та 1881 рр. на українське друковане слово, що спричинило відновлення видавничої діяльності в Україні та актуалізувало проблему українського правопису. — *Упор.*

все там у Галичині залишалося в повній силі, — так, як воно було в XVIII в. Шкільні галицькі граматики поч. XIX в. для “руського язика” (по суті, українсько-польсько-церковно-слов’янського “язичія”¹²) офіційно, шкільно, закріплювали давню правописну традицію XVIII в. з її штучністю, далекістю од чистої української мови.

Але, хоч яка сильна була в Галичині рутинна, у певної групи галичан XIX в. теж почався проти мертвої традиції протест: протест живої мови. І це сталося під впливом України російської, де вже од Котляревського друкувалася література зовсім чистою народньою мовою. І от надумався **Маркіян Шашкевич**, із своїми товаришами, писати не старим мішаним язичієм XVIII в., а живою мовою галицького простого люду. Як наслідок, вийшла в світ збірка: “Русалка Дністровая” (Будапешт 1837). Правда, навіть у заголовку “Дністровая” ми бачимо стару букву *ѣ*, але ж писалася вона з умовою, що читати її треба як “і”: отже це було писано так-сяк по фонетичному. Для таких слів, як “він”, “під” (де *і* вийшло з *ѣ*), вживається у Шашкевича буква “і”, — так само як у Павловського. Поробив він і інші спрощення, одкинув непотрібний “ѣ”, не дбав про букву “ѣ”, раз вона вимовляється однаково з “и”.

Тільки ж Шашкевича спроба дати, для літератури, і живу мову, і підхожий живий правопис замість церковно-слов’янського викликала велике обурення серед консервативних галичан. Проти “Русалки Дністрової” вчинили навіть судовий процес, і молодих студентів, які видали “Русалку Дністровую”, потягли до суду.

Взагалі тоді в Галичині вияснилися дві течії для мови й правопису.

Одна течія — то були ті русини, котрі хтіли спиратися на “тверды историческіи начала”¹³, тоб-то писати язичієм XVIII в.,

¹² Штучно створена книжна мова, що побутувала в Західній Україні в XIX ст.; являла собою суміш старослов’янської мови з елементами російської і староукраїнської мов та західноукраїнських діалектів. — *Упор.*

¹³ Ідеться про так званіх москвофілів — прихильників мовно-літературної, а згодом — суспільно-політичної течії, що виникла у першій половині XIX ст. серед українців Галичини, Буковини й Закарпаття, стрижнем діяльності якої була ідея єднання з Російською імперією та російським народом. Звідси прагнення зберегти й насадити широким колам так зване язичіє. Москвофіли виступали також ревними оборон-

може хіба трохи пристосовуючи його ще й до російщини (бо Росія манила їх до себе політичною своєю силою). Навіть згоджуючися робити ніби деякі відступки живій мові, вони силувалися затерти її особливості через правопис “етимологію”. От, вони замість “бувъ” писали “быль”, хоч казали, що вимовляти це любісінько можна й “був”. Або знов: писали вони правописом Максимовича, яким — правда — можна було б передати усі звуки нашої мови, тільки ж під етимологічною шкаралушкою: через усякі дашки. Наприклад, щоб віддати слово “він”, ті “т в е р д і” русини писали “вѡнъ”, або й без “в” — “ѡнъ”. Щоб дати на письмі “від мене”, то треба було писати: “ѡтъ мене”, тоб-то замість букви “д” написати “т”, та ще над “о” поставити дашок (ѡ) і тоді читати “ѡтъ” за “від”. Таким чином, непопулярний на російській Україні, важкий правопис Максимовича, який дбав про те, щоб його легше розуміли росіяни, знайшов собі у “твердыхъ” русинів добру пошану. І доводиться сконстатувати, що той правопис Максимовича в Галичині довго, особливо в першій половині XIX в., мав безперечну перевагу над усякими іншими правописними напрямками.

Рівночасно однак, що тільки було свіжого в Галичині, що належало до поступової партії, до прихильників простого народу, те йшло другим шляхом — шляхом Шашкевича та Куліша. Їх вважали за “мнякших” русинів, а вони себе титулували “народовці”¹⁴. Для нашого часу “народовство” це було б явище уже реакційне, уже не поступове, але тоді, для того часу, так після середини XIX в. і далі, це була течія поступова: це для того часу були радикали. Вони прийняли фонетичний правопис Куліша. Ті галицькі журнали, які почали видаватися в 1860—1870-их роках, “Мета”, “Вечерниці”, “Правда”¹⁵ і т. ін., більше-менше до

цями етимологічного правопису та традиційного кириличного шрифту. — *Упор.*

¹⁴ Культурно-політичний рух, що виник у 60-ті роки XIX ст. серед молоді інтелігенції в Галичині як опозиція, опір москвофілам. Рух народовців постав під впливом творів Т. Шевченка, М. Шашкевича, М. Костомарова, національно-демократичного руху, репрезентованого Кирило-Мефодіївським братством у Києві та “Руською трійцею” у Львові. Народовці пропагували єдність з українцями, що перебували під владою Російської імперії, обстоювали літературну мову на живій народній основі, підтримували фонетичний правопис. — *Упор.*

¹⁵ Періодичні видання народовців, які друкували кулішівкою. — *Упор.*

1880 р. — всі вони друкувалися кулішівкою. На перші часи ті народовці настільки слухняно йшли за Кулішевим правописом, що навіть твердий знак на кінці ставили, напр. в слові “відъ”.

Отже в Галичині правописна справа стояла тоді так, що в школах задержався правопис Максимовича, офіційно проведений через граматику Осадци (і Огоновського — вже пізніше), а народовський журнал “Правда” (з 1867) друкувався кулішівкою, себ-то у народовців був спільний правопис з нашим українським (звичайно, доки у нас царське правительство зовсім кулішівку не заборонило).

Та окрім того в Галичині ХІХ в., найбільше з польського боку, з офіційних сфер, бачимо ще один правописний напрям: хтять завести для української мови л а т и н к у, і іменно латинку польську (де *sz* = ч, *sz* = ш і т. ин.). Такі спроби бачили ми ще й у ХVІІ в., бачили й у ХVІІІ-му, а в ХІХ в. ми маємо прим. таку книжку, писану навіть без полонізаторських тенденцій: “*Ruskoje vesile opysanoje czerez J. Łozyńskoho*” (Перемишль 1835 — двома роками раніш од “Русалки Днѣстрової”). Маємо й інші такі “абцадлові” видання, знаємо навіть газети (а Краківська Академія Наук — українські етнографічні тексти інакше й не друкує, як “абцадлом”¹⁶, латинкою). Але проти латинки загаль галицьких русинів раз-у-раз протестував дуже рішуче: латинка була для них символ полонізма, і тому латинка у галичан не прищепилася, хоч певне число прихильників вона все ж не перестає мати.

В 1870-их роках, як розвивалася в Галичині діяльність Драгоманова, то разом з його радикальною діяльністю політичною ми бачимо у нього радикальний напрям і в правописі. Правда, вплив його тут, у Галичині, був не безпосередній, він ішов з Женеви, бо в Галичину Драгоманова не пускали. Драгоманова правопис не тільки радикальний, але й надзвичайно науковий. Можна б сказати, з наукового погляду це і був і є найкращий із усіх наших правописів, тільки що він для нас незвичний, і через те не зміг прищепитися. Склався той Драгоманова правопис живовидячки під впливом сербським. За правописом Драгоманова (“драгоманівкою”), не треба нам не тільки твердого знака, ба не треба букв *я*, *ю*, *є*, *ѣ* (як у Куліша); бо ці складні

¹⁶ Так у Галичині називали польський варіант латинського алфавіту (від пол. *abecadło* “абетка”). — Упор.

букви в драгоманівці розкладаються на свої основні елементи і замінюються кожна двома буквами — або за допомогою латинської букви *j*, або за допомогою *ь*. Коли прим. візьмем наше слово “в’язати”, то за Драгомановим треба написати: “в’язати”, а коли це буде слово “святий”, то треба писати “св’ятиj”; треба писати “б’ю” з йотою — і “кон’ю” з “ь”, “јого” — і “до нього”. Таким чином у драгоманівці усувалися всі наші звукові непорозуміння й непослідовності. Філологічно цей правопис був би найбільше підхожий для нас, бо він найточніший, і як би він свого часу був засвоєний у школах і в печаті, то багато теперішніх непорозумінь було б усунулося, усунулася б не одна різнобіжність у правописі між нами і галичанами.

Але чимало обставин довело до того, що цього правописа, “драгоманівку”, русини відкинули. По-перше, він був незвичний, різав око. Ми можемо бути в інших галузях життя величезними радикалами, а в правописі боїмося радикалізму: звичка має велику вагу. Не дурно ж і сам Драгоманов це відчував, і цитував слова одного з французьких політичних діячів, що казав: “нам — французам куди-легше зробити чотири революції, змінити скільки разів уряд, ніж викинути якусь одну-однісіньку непотрібну букву з нашого правопису, з нашого альфавету”. Ясно, що коли у рухливій Франції справа відчувається отак, то тут у малорухливій Галичині консервативність мала ще більшу силу. А друга причина для страху перед Драгоманівським правописом була політична: політична діяльність Драгоманова викликала величезний жах у консервативно-клерикальній Галичині. “Соціалізм”, “радикалізм” — слова, повні жаху. А хто додержується “драгоманівки”? Непевні люди: Франко і Павлик, що друкують Драгоманівським правописом радикальний “Дзвін”, або “Молот”¹⁷, де проповідують ідеї проти власности, проти цієї недоторканної святині, і взагалі проповідують ідеї проти міщанської моралі. Тому і правопис-“драгоманівка”, так само як і взагалі все, що йшло од Драгоманова, зустріло в Галичині з боку реакційних сил різкий опір. Тут не тільки “тверді” русини, ба й “мнякші” народовці переполошилися однаковісінько, і забажали одмежуватися од усяких Драгоманівських ідей. Устами свого проводиря Володимира Бар-

¹⁷ Збірники, видані за редакцією І. Франка 1878 р. у Львові згідно з правописом М. Драгоманова, заборонені та конфісковані австрійською цензурою. — *Упор.*

вінського вони навіть більше сказали: “Коли такі ідеї йдуть з України, то волимо розбрат з Україною!”.

З цього боязливого гасла починається в Галичині нова фаза в історії українського правопису, на ціле десятиріччя (1880-і роки), навіть і більш. Починає видаватися в 1880-их рр. народовська газета “Дѣло”¹⁸, яка друкується “етимологічним” правописом Максимовича. Таким самим правописом друкується в 1880-их рр. новий літературний орган “Зоря”¹⁹ — і видає “Зорю” Товариство імени Шевченка. Серед ретроградної частини галицького суспільства вкорінюється думка (вперше висловлена ще й у 1870-их роках), що вони зовсім не українці: “Хіба ми українці? ми галичани, русини, або, як німці кажуть, “р у т е н ц і”. Це рутенське гасло характерне для 1880-их років, і воно мабуть чи не найбільше відчужило тоді нас від галичан, між іншим і в правописі. — Незручний для нас “етимологічний” правопис Максимовича провадиться тоді в галицькій школі уже й не через “твердих” русинів, а через “народовців”: граматики проф. Ом. Огоновського з тим правописом (1889) — то ж діло націоналіста українського.

VI.

Уперте небажання частини галицьких русинів і в 1880-их рр. іти до “розбрату з Україною”; вони держаться не “твердого” “етимологічного” правопису, а кулішівської “фонетики”. Підновлена кулішівка у Желехівського в *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* 1885—1886. Офіційне затвердження правопису Желехівського для українських шкіл Австрії в поч. 1890-их рр.; офіційна шкільна “Руска грамика” Смаль-Стоцького 1893.

Тільки ж живе життя, далі бачимо, знов у Галичині взяло своє. І в ті нещасливі “рутенські” 1880-і роки здоровіша частина галичан відчувала ненормальність того “етимологічного” правопису і розбрату з Україною. Навіть один з видатних діячів цього “рутенського” правопису проф. Ом. Огоновський, автор “етимологічної” граматики, — він тим своїм правописом користувався лиш для друкованих книжок, а коли листувався з українцями, то

¹⁸ Одна з провідних газет Галичини у 1880—1939 рр., періодичне видання народовців; “Дѣло” друкувалося етимологічним правописом, після 1902 р. перейшло на правопис фонетичний. — *Упор.*

¹⁹ Літературно-науковий журнал, що виходив у Львові у 1880—1897 рр. спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. — *Упор.*

писав чистою кулішівкою, — “фонетикою”, як висловлювалися тоді. Або от: характеристично зазначити правописну діяльність Євг. Желехівського, що 1885 р. почав друкувати велику свою філологічну працю — українсько-німецький словник. Заголовок був ніби “рутенський”: “Ruthenisch-deutsches Wörterbuch”, але правопис був не рутенський. Це була кулішівка, яку він трохи переробив на свій лад, учинивши в кулішівці певну реформу. Може не всі Желехівського одміни од Куліша практичні, але виходив він з потреб тільки нашої української мови, а не з інших — чужих міркувань, і дбав він про те, щоб дати спромогу як-найточніш висловлювати деякі тонкі відтінки звуків нашої мови. Ми у Желехівського бачимо букву “ї” (з двома крапками) в новій ролі, якої тая буква не мала раніш. Раніш, у “Юго-Западному Отдѣлѣ”, *і* — це було йотоване “і” (ji). А тут, у Желехівського, воно було ще й способом одрізнати м’якшеє вимовляння зубних *д, т, з, с, ц, н*. Коли писати “ді”, “ті”, “зі”, “сі”, “ці”, “ні”, тільки з одною крапкою над “і”, то це, за Желехівським, вимовляється твердіш: “дѣ”, “тѣ”, “зѣ”, “сѣ”, “цѣ”, “нѣ” (напр. “діл, стіл, зірка, сіль, куці, ніс”); а щоб прочитати м’яко, то треба було ставити “ї” (з двома крапками), себто писати “дїло”, “тїло”, “зїлля”, “сїрий”, “цїлий”, “нїс”. Звичайно, що така ортографія — складна й нелегка, та в кожному разі вона намагалася точно віддати одну нашу фонетичну особливість, яку кулішівка не віддавала як слід. Разом з цим у Желехівського, розбіжне проти Куліша, були запроваджені й ще деякі зміни — як от не одрізнати “вя” од “в’я”, “з’явище” писати без апострофа (тоб-то писати “зявище”, наче од слова “зяв”), не одрізнати “ря” од “р’я” і писати “бурян”, а не “бур’ян”. Та ще було заведено в його словнику писати “сѣвіт”, а не “світ” (як у Куліша), тоб-то додавати після *с* м’який знак — для того, щоб одрізнати вимову “сѣ” у цім слові од вимови “с” у слові “свѣй”. Оце такі особливості правопису Желехівського проти тієї кулішівки, якої були колись додержувалися галицькі українці до 1880 р.

Цей Желехівський правопис 1885—1886 р. був для Галичини 1880-их рр. таким самим офіційно-невизнаним, як і кулішівка. Але йому незабаром судилося стати зброєю проти рутенства 1880-х років, проти панування “етимологічного” (Максимовичевого) правопису. Бо в кінці 1880-их рр. проти “етимології” з її *ѣ, ы, ѓ, ѣ* і т. инш., почалися вже надто різкі протести тих галицьких українців, що бажали йти спільним національним шляхом з нашими

українцями. І от починається видання з 1888 р. журналу “Правда”; редактором “Правди”, з одного боку, був у Львові Олександр Барвінський (це був редактор фактичний, але підписувавсь інший галичанин), з другого боку — у Києві були редакторами для “Правди” Кониський і Антонович. В оповістці, що запрошувала до передплати на журнал, писалося, що наша мова повинна нормуватися на підвалинах наддніпрянщини, і що правопис для галичан повинен бути такий, який єднав би галичан з українцями, а не роз’єднував би. І видання “Правди”, і всякі австрійські політичні міркування багато допомогли тому, що нарешті в початку 1890-х рр. русифікаторський правопис Максимовича був для Галичини офіційно одкинений, і реконструйовано шкільний правопис на фонетичних підвалинах. Тільки ж це була вже не кулішівка, а ж е л е х і в к а, з цим самим “ї” (з двома крапками) і іншими Желехівського особливостями. Найбільш кому доводилося провадити цей правопис, то був проф. Смаль-Стоцький, автор офіційно-шкільної “Рускої граматики” (1893). З 1893 року скрізь і по школах і в офіційному вжитку позаходився в Австрії цей правопис.

VII.

Скасування заборон для українського друку й правопису в Росії через революцію 1905 року; українці “ярижку” рішуче одкидають. Суперечки на наддніпрянській Україні про “галицький” правопис Желехівського і чисту кулішівку. Грінченкові спроби погодити обидва правописи: його “Українсько-російський словар” 1907—1909; загальна перемога Грінченкового правопису на Наддніпрянщині. Світова війна 1914 р.; цензурна заборона української преси і кулішівсько-грінченківського правопису: насильний поворот до “ярижки”. Справжня революція 1917 р., кінець для “ярижки”, і остаточне запанування кулішівки, вкупі з офіційним її затвердженням: академічний правопис. Галицька Україна теж прилучається до правопису “соборної” України. Потреба вирівняти ще деякі дрібні розбіжності в правописних звичках усіх частин України.

Тим часом у поневоленій царській Росії потроху підготовлялася перша революція.

І от настав 1905 рік у Російській імперії і дав підданцям волю друку, а українцям — волю друкувати своєю мовою і тою ортографією, яка їм до мислі. Ми мали нагоду зазначити, що всі наші українці раптом тоді одкинули ненавидну ярижку і зачали писати справжнім українським правописом, який відповідав би духові нашої мови.

Таких правописів могло бути на вибір тільки два. Один — чиста кулішівка, якої не переставали для себе додержуватися наддніпрянські українці навіть і тоді, коли для друку вона була царським наказом заборонена і коли друкувати дозволялося самісінькою ярижкою. Другий можливий правопис — то була желехівка, тобто перероблена кулішівка. До Києва переїхав з Львова “Літературно-Науковий Вісник”²⁰, за ред. проф. М. Грушевського і друкувавсь у Києві желехівкою; з другого боку наддніпрянці видавали кулішівкою низку інших журналів та газет (“Нова Громада”²¹, “Рада”²² та инш.). І от тоді у редактора “Нової Громади” — Грінченка, який писав не желехівкою, а кулішівкою, ми бачим бажання привести обидва правописи до “згоди”. Він друкує книжечку: “Три питання нашого правопису”, де каже, що кардинальних правописних розбіжностей у нас з галичанами, по суті, є лиш три (справді ж він їх називав чотири); і коли ми в тих трьох (чотирьох) питаннях дійдемо до згоди з галичанами, тоді вже легко буде погодити і всі інші правописні подробиці. Ті три (чотири) питання були за Грінченком ось які:

- 1) Не треба писати “дід” з двома крапками.
- 2) Не треба одділяти “ся” в дієсловах.
- 3) Треба вживати апострофа, щоб одрізнити “р’я” од “ря”, “з’я” од “зя” і т. инш.
- 4) Не треба писати м’який знак у таких словах, як “світ” (не треба писати “свїт”).

Коли ми в цих пунктах погодимося, — казав Грінченко, — тоді в інших ми зможемо легко помиритися, бо все инше погодити — це буде не так важко.

До якоїсь певної остаточної згоди з галичанами тоді не дійшло, але вся Наддніпрянська Україна писала саме так, як на-

²⁰ Український часопис, заснований у Львові 1898 р. як видання НТШ, що його друкували офіційним тут фонетичним правописом желехівкою. Після зняття заборон на українське друковане слово М. Грушевський (тоді редактор журналу) переніс “Літературно-науковий вісник” до Києва, де продовжив його видавати желехівкою, що закономірно створило тут ситуацію орфографічної двонормативності, адже видання Наддніпрянської України послуговувалися кулішівкою. — Упор.

²¹ Літературно-науковий журнал, що виходив у Києві 1906 р. — Упор.

²² Щоденна газета українською мовою, що виходила в Києві у 1906—1914 рр. — Упор.

вчав Грінченко. До того ж капітальна Грінченкова праця, його чотирихтомовий “Українсько-російський словар” (1907—1909) як-раз і запровадив у життя ці правила. За подробицями правопису окремих слів у “Словарі” доглядав відомий український філолог П.Г. Житецький і К.П. Михальчук.

Тільки ж після 1905 року воля друку для російської України тяглася недовго: всього дев'ять літ, лиш до 1914 року. В 1914 році, відколи зчинилася світова війна, всі полегкості для української мови були скасовані. Попереду було заборонено друкувати українською мовою періодичні видання, а нарешті, дякуючи відомому україножерові-цензорові С. Щоголеву, урядовим наказом знов запроваджено було ярижку, а на кулішівку знову впала заборона.

В 1917-м році настала вже справжня революція. Тоді заборони для українського слова й правопису — одпали. І з того часу ніхто з українців більше про ярижку й не думає. Ми тепер пишемо кулішівкою. Цей правопис і у р я д о в о-о ф о р м л е н о та затверджено тричі: за гетьмана, за директорії і нарешті за Радянської Влади; ним друкуються всі видання Української Академії Наук.

А як же до цього поставилися галичани? Та галичани кінець-кінцем прийняли цей самий наш правопис: вже вони желехівки не держаться. Правда, ще й досі є у нас і в них деякі одміни в подробицях, та ясно, що їх уже не важко вирівняти.

Оце така була в коротких словах історія правопису на Україні. Я спинявся лише на тих системах, про які справді варто було згадати, які мали за собою певні громадські кола. Зупинятися ж на всяких інших способах, особливо індивідуалістичних, нема потреби.

Акад. А.Е. Кримський.

Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 р. // Записки Історико-Філологічного Відділу УАН. — Київ, 1929. — Кн. XXV. — С. 175—186.

Микола СКРИПНИК
(1872—1933)

Державно-політичний діяч радянської України початку ХХ ст., народний комісар освіти УРСР з 1927 р. Відомий як ініціатор проведення в Україні так званої політики українізації — процесу переходу на українську мову преси, шкільництва, вищих навчальних закладів, громадських установ тощо. За наказом М. Скрипника 1927 р. у Харкові було скликано Правописну конференцію, на якій опрацьовано й схвалено український правопис, офіційно затверджений Народним комісаріатом освіти УРСР 1928 р. Цей правопис за його ім'ям дістав також назву “скрипниківський правопис”. “Підсумки правописної дискусії” — звіт народного комісара освіти М. Скрипника про результати роботи Правописної конференції.

ПІДСУМКИ ПРАВОПИСНОЇ ДИСКУСІЇ

Не так давно закінчилась скликана Народнім Комісаріятном Освіти Всеукраїнська Конференція в справі упорядкування українського правопису. Та конференція підвела підсумки довгій історичній смузі розвитку української культури. На протязі останнього півтора сторіччя питання правопису все частіше стояло перед українським письменством, викликало багато шукань й вагань.

Пригадаємо короткі головніші риси тої історії. Перед усім треба зазначити, що всі ті шукання й вагання були не лише спробами віднайти найліпші форми для виразу української мови, але виявляли також особливі історичні течії, мали свій політичний сенс, були виявленням політичної боротьби на ґрунті українського правопису.

Візьмемо хоча-б перше питання, що зустрічається в справі правопису, в справі алфавету. В цьому питанні ми на протязі останнього півтора сторіччя мали досить гостру боротьбу різних напрямків. Перші представники нової української літератури в кінці 17-го з початку 19 ст.ст. писали звичайною російською абеткою, передаючи українські звуки звичайними літерами російської гражданки, лише наближаючи їх вимову до українських звуків.

Эней бувъ парубокъ моторный,
И хлопецъ хочъ куды козакъ.

Одначе нецілковита пристосованість російської абетки до української мови була очевидна уже давно. І тому уже в першій половині 19 сторіччя з'явився так званий етимологічний правопис, що дав українським звукам написання не за фонетичною вимогою, а за їхнім етимологічним походженням. Наприклад, слово "піп", "сіль", "вівця", "ніс", "зберіг", писалося "пѳп", "сѳль", "вѳвця", "нѳс", "зберѳг", і т. инш. Також заводили літеру "ять" в цьому правопису, для передачі українського звука "і", наприклад, "німий", "хліб", "білий", "нѳмой", "бѳльий", "хлѳб", і т. инш. Ці правописи — етимологічний і російський панували в українському письмі до 60—70 років, доки їм на зміну не прийшов так званий фонетичний правопис — "кулішівка", правопис, що его завів відомий український діяч Куліш. Цей фонетичний правопис є і нині загально вживаний. Його характерні риси — введення йотованого звуку, вживання літери "і", "ї" та "и" широке замість не властивих українській мові літер, твердого знака "ери", "ять", "ѳ", а також вживання йотованого "о" ("йо"), а після м'яких шелестівок "ѳо".

В 80 роках відомий український письменник Драгоманів пропонував завести новий правопис, так звану “драгоманівку”, що відрізнялась від “кулішівки” передусім скасуванням так званих йотованих голосівок. Замість “я”, “є”, “ю”, “ї”, драгоманівка вживала на письмі “ja”, “je”, “ju”, “ji”, а після шелестівок “ѡа”, “ѡо”, “ѡе”, “ѡу”. Наприклад: “људи” рівнялося “люди”, “биу” рівнялося “б’ю”, “јіји” рівнялося “її”, “јавір” рівнялося “явір”, “тіјеји” рівнялося “тієї”, і т. инш.

З поміж другорядних правописних течій, можна зазначити ще Гацука, що пропонував вживати півголосне “у”, а саме “у”, в таких словах як “увесь” рівнялось “ввесь”, потім “сіу” рівнялось “сів”, “буу” рівнялося “був” і т. инш., та Желехівського, що його правопис досить був поширений в Галичині. Його правопис має такі найбільш характерні риси: вживання “і”, “ї” після шелестівок найбільш там, де було “ять”. Коли додати ще прихильників переходу на латинський алфавет, то в зазначених течіях ми маємо всі найголовніші риси в історії українського правопису.

Треба зазначити, що історична боротьба тих правописних течій була одночасно і історичною, політичною боротьбою різних політичних угруповань й течій. Тепер навіть не можна уявити собі, як гостро проходила тая боротьба, з яким шаленим обуренням провадилася вона. Досить пригадати, що так званий етимологічний правопис був одночасно політичним прапором цілої політичної течії, так званих “москвофілів”¹. Т-во імені Качковського² в Східній Галичині на своєму засіданні заявило свою уперту прихильність до етимологічного правопису, а один якийсь попик, на пропозицію перейти до фонетичного правопису, виступив

¹ Мовно-літературна, а згодом — суспільно-політична течія, що виникла у першій половині XIX ст. серед українців Галичини, Буковини й Закарпаття, стрижнем діяльності якої була ідея єднання з Російською імперією та російським народом. Звідси прагнення зберегти й насадити широким колам так зване язичіє; москвофіли виступали також ревними оборонцями етимологічного правопису та традиційного кириличного шрифту. — *Упор.*

² Культурно-освітнє товариство, засноване 1874 р. в Коломиї москвофілами на зразок створеної народовцями “Просвіти” (1876 р. перенесене до Львова), назване на честь Михайла Качковського (1802—1872) — суспільного й культурного діяча, відомого в Галичині мецената. Товариство видавало популярну літературу для народу, календарі тощо, користуючись язичієм та етимологічним правописом. — *Упор.*

на серед залі, роздер свою рясу і з надривом голосу крикнув: “Умру, а не отдам ьора” (твердий знак). Досить пригадати, що на терені колишньої Росії фонетичний правопис підпав забороні царським урядом, а спеціальний указ не дозволив писати українською мовою, інакше, як за так званою “ярижкою”, цеб-то за звичайним російським правописом.

Було ще спроби завести латинський алфавет для української мови. Видатнішими представниками введення цієї течії були з одного боку — група сполячених українських письменників 30 року 19 сторіччя, з другого боку, провідники колонізації в Західній Галичині 70-х та 90-х років, а останніми часами провідники чехізації на Закарпатській Україні, та румунський уряд, що в Бесарабії та Буковині нині живосилом провадить латинську абетку для українського населення Бесарабії та Буковини. Досить пригадати хоча б це, тоді зрозуміємо, що правописне питання має не лише свою історію, а цілковито звязане з цілою історією українського письменства, з цілою історією української культури півторасторіччя.

Отже ухвалені урядом УСРР заходи для об’єднання і спрощення українського правопису з огляду на зазначене, мало тим більшу вагу і тим більше значіння. Скликана за постановою Раднаркому УСРР від 23-го липня 1925 року конференція підсумовує досягнення цілої історичної смуги розвитку українського народу. Характерні причини, що призвели до постановки самої справи впорядкування українського правопису, та до організації Державної Комісії для упорядкування українського правопису. В 1921 році Народній Комісар Освіти УСРР затвердив “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук”, що в основному повторили правила правопису, затвержені ще в 18 році, гетьманським міністром освіти проф. Огієнко. Академічні правила правопису значно внормували український правопис і на свій час були досить важливі та все-ж в дальших виданнях цих правил Всеукраїнська Академія Наук, хоча і видавала їх з титульною приміткою, що вони затвержені Наркомосом УСРР, завела до них велику силу новел та змін.

Це знову спричинилося до розбіжності правопису, повстає правопис навіть окремих газет, досить різноманітний й сила правописних розходжень. На такі розходження довелося і мені натрапити, як Головному редакторові українського перекладу творів тов. Леніна. Виявилось, що навіть в редакції українського

перекладу творів Леніна, що складалося з 3-х осіб (крім мене як головного редактора, до редакції входили два моїх помічники т.т. Євг. Касяненко та А. Річицький) були розходження в поглядах на правопис, що їх не розрішили академічні правила. А проте зрозуміло було, що твори тов. Леніна в усякому разі треба видати за одним правописом, тоб-то єдиним для всього українського письменства. Тоді, як то я зазначив в своїй передмові до українського перекладу книги тов. Леніна “Дві тактики”, я поставив це питання перед Політбюро ЦККП(б)У, і провів через Раднарком УСРР постанову про заснування Державної Комісії для упорядкування українського правопису при НКО³ УСРР. Та ж постанова Раднаркому передбачала, що “з метою приваблення широких кол наукових літературних сил до участі в виробленні правопису української мови, доручити НКО скликати спеціальну [!] Конференцію для упорядкування проробленого Державною Комісією проекту правил правопису”.

Отже, мало не після року роботи Державна Комісія виробила проект українського правопису, що став за предмет широкого обговорення на протязі року серед українських учених й письменників, учителів, серед кол українського громадянства по багатьох місцях, як от у Харкові, Вінниці, Києві, Луганському, Краснодару, Львові, Станіславові, і т. д., де відбувалися широкі наради учителів, письменників і інших громадян, інколи з участю де-кілька сот людей.

Крім 5 спеціальних дискусійних листків-додатків до газети “Вісти”, багато статей та заміток в справі проекту правопису друковано взагалі в пресі на Україні, а також й на закордонній Україні.

Нема напевне ні жодного кутка української землі звідкіля б не відгукнулися на цю справу листами, статтями та замітками з думками та пропозиціями: з усіх округ УСРР, з Кубани, Воронщини, Курщини, Донщини, Таганрогщини, Мелітопольщини, та з Українських колоній на Зеленому Клину (Сибір), в Узбекистані, Туркестані, та Казанщині, а також з Західної України, Закарпатської України, з Буковини, з Басарабії, і навіть з Українських колоній в Канаді й Сполучених Штатах. Можна з певністю сказати, що проведена на протязі року дискусія в справі українського правопису охопила широкі кола всіх українських земель, притяг-

³ Народний комісаріат освіти. — Упор.

ла до себе увагу широких робітничих й селянських мас. Проект Державної Комісії українського правопису став колективною творчістю широких кол українських учених та письменників, з усіх українських земель, став за шлях до культурного об'єднання української людности навколо одного питання, навколо одного проекту. Дискусія в справі упорядкування українського правопису становить значну сторінку культурної історії цілого українського народу.

Скликана НКО на підставі зазначеної постанови Раднаркому конференція для остаточного обміркування виробленого Державною комісією проекту українського правопису мала підвести підсумки тієї дискусії, і в генеральній дискусії дійти остаточної згоди в справі українського правопису.

Отже, треба поставити собі таке питання — до **яких наслідків** дійшла правописна конференція, **які висновки** вона зробила з усієї попередньої роботи, та **що вона дала?**

Конференція зібрала коло 75 чоловіка українських учених, письменників, учителів, та инш. українських культурних діячів з усіх кутків УСРР, з українських земель РСФРР, а також і з закордонної України. Українське т-во ім. Шевченка у Львові делегували від себе 2-х представників, акад. Студинського та проф. Свенцицького. Брав участь директор Українського Педагогічного Інституту в Празі, відомий лінгвіст проф. Сімович; з академічних причин (переведення лекцій) не могли бути присутні проф. Степан Смаль-Стоцький з Праги та доктор Панькевич з Закарпатської України. Не змогли взяти участі письменники: В. Степаник з Галичини та Гренджа Данський [!] з Закарпатської України, бо їм відмовили у візі уряди польські та чеські. — Отже можна зазначити, що навіть цій справі — упорядкуванню українського правопису й культурному об'єднанню всього українського народу стали на перешкоді окупаційні уряди закордонних українських земель. В усякому разі треба визнати, що конференція мала дійсний й повний кворум. Це був своєрідний філологічний собор. Можна пригадати з історії українського народу другий такий собор, що 80 років тому зібрався й обговорював ту саму справу українського правопису. — Це було 1848 року, коли Європою трясла буржуазна демократична революція. В Східній Галичині вона виявилася в блідих проявах національного відродження, що спіткнулося на першому кроці — на першому питанні правопису і на цьому себе збила. Тоді

попи Східної Галичини, клерикальні діячі та москвофільські політики під час революційних бурхливих подій зібралися у Львові і на протязі багатьох днів і тижнів сперечалися про “йот” і “ери”, вагаючись та не зважаючись відкинути клерикальні впливи слов'янщини “яришки”, та етимологізм цареславого москвофільства. Тая конференція нічого не дала, щоби розв'язати справу українського правопису. Вона лише показчик культурної безсилости і тодішнього провідного клерикалізму галицького дрібного українського міщанства, що відіграв тоді контр-революційну роль підпираючи австрійський цесаризм проти демократичної, хоча й шляхетсько-польської революції.

Та не дурно перейшло в історію українського народу 80 років. Скликана за почином політбюра ЦК Комуністичної партії більшовиків України, за постановою Уряду Української Соціалістичної Радянської Республіки конференція в справі українського правопису 1927 року мала інший характер, інший склад, іншим темпом працювала і довела до інших наслідків.

За період 80 років маємо смугу культурного розвитку України, назначилася історична лінія, перейшла доба демократичних й національних революцій, і сталася пролетарська Жовтнева революція.

Палкі дебати на конференції, що в них члени конференції, філологи, учителі, письменники, і політики боронили своїх думок, нічого спільного не мали з схоластиком й педантизмом попереднього культурного періоду України. В цих пропозиціях почувалося живе життя. Філологічні пропозиції мали своє політичне значіння, за філологічними формулами фонем і графем, почувалися залізні кроки мільонних мас робітників та селян, що йдуть до культури і потребують остаточного й категоричного вирішення українського правопису як передумови для завойовання культури масами.

Три головні потреби повинна була мати конференція, розглядаючи правила українського правопису, а насамперед знайти найліпші й найголовніші вирази правопису самої української мови та її властивости: не мова для правопису, — а правопис для мови.

Правопис лише тоді має значіння, коли він дає можливість кожному письменному виявити легко на письмі свої думки, не витрачаючи зайвих сил на вивчення штучних граматичних правил, а це значить, що правопис мови відповідає властивостям її.

Як писав я в 1926 році в своїй передумові [!] до перекладу Ленінових “Двох тактик”, приходилося уникати ухилів в 2-х напрямках, що мають місце при виданні українського правопису: прагнення шляхом правопису відрізнити українську мову від польської, або від російської мови, залежно від тої чи іншої орієнтації, яка є у тих чи інших представників нашої науково-суспільної думки. Постанова Раднаркому УСРР від 23 липня 1925 року про те говорила виразно: у своїй праці Державна Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діалектів. Державна Комісія в своїй передмові до свого проекту [!] правопису заявила: “Комісія намагалася лише точно формулювати правила правопису і мови з метою усунути розбіжності, що з’являються в наслідок в українській літературній мові різних діалектів, впливів, звичок”. Можна визнати, що конференція виконала це завдання дати в правописі вираз властивостям самої мови і тим дати можливість робітникам і селянам, що вчать ся письму, виявити свої думки на письмі, без штучних правил правопису, а згідно з властивостями самої мови. Друге завдання, що стояло перед комісією, це знайти такі шляхи в правописі, що дали б змогу як найшвидче та і найпростіше вивчити правописну справу і просунути її як найширше в маси трудящих.

Тут перед конференцією вставали так чи інакше обгрунтовані різноманітні домагання, думки та течії.

Одна група членів конференції, наприклад, домагалася провести для української мови латинський правопис, чи хоча б уживати його паралельно з сучасною абеткою. Мені не доводиться тепер виявляти політичний сенс тієї пропозиції, оскільки вона означає своєрідний європеїзм й наближається до всім нам відомого й навіть обридлого “хвильовизму”, чи пак “шумскізму”⁴. Дійсно заведення латинської абетки нині є фактом всіх тюркських народів СРСР, в Азербейджані, Туркменстані, Узбекистані,

⁴ Назва суспільної течії в Україні початку ХХ ст., прихильники якої обстоювали ідею орієнтації культурного та суспільного розвитку України на Європу та категоричного розриву з Москвою, виходу з-під її культурно-політичного впливу. Заклик “геть від Москви” першим проголосив письменник М. Хвильовий, згодом його підтримала національно-комуністична опозиція, що утворилася в КП(б)У, на чолі з О. Шумським. — Упор.

в Татарській республіці, і у гірських народів Кавказа тощо. Правильно також, що латинська абетка значно спростила би український правопис, але автори тої пропозиції не зважили найголовніше того, що мільйони народів наших уже знають нашу звичайну абетку. Отже справа не в тому, щоб переучувати людей, що уже знають українську звичайну абетку на новий альфавет, а в тому, щоб яко можна скоріше навчити писати тих, що ніякої абетки не знають. Тому конференція після довгих гарячих дебатів, великою більшістю голосів відхилила пропозицію про перехід на латинський альфавет і потім знову свою постанову підтвердила.

Також конференція відхилила цілу низку пропозицій, що мали характер своєрідного академічного історизму, коли автори тих пропозицій пропонували визнати, що для установалення правопису того чи іншого слова, тії чи іншої форми треба виходити з сучасної вимови слова, в житті, в житьовій мові, а керуватися, наприклад, історичним походженням слова, шляхом яким воно перейшло до української мови, чи через російську мову, чи через польську, чи прийшло з Заходу з Європи, чи з Півдня, з був. Візантії. Може історичне право і стояло за такими пропозиціями, але правопис пишеться не лише для учених, а мільйонів робітників та селян, що мають користуватися працею учених, і вони хочуть уміти писати, читати, виявляти свої думки на письмі, а не провадити історично-археологічні розвідки при написанні кожного свого слова звертаючись до учених праць істориків. Бо може філологи й історики і знають, що “лантух”, “плуг”, “базар” слова чужого походження, і тому ті слова на їхню думку треба писати на той чи інший кшталт, але ж селянин працює не над словом “плуг”, а самим плугом, і садить картоплю, залишаючи ученим філологам продумувати, звідки вона походить, і як вона пишеться за чужими мовами.

Конференція відхилила всі такі пропозиції властивих перекручень й стала на той шлях, що і Державна Комісія, коли та писала в своєму проекті: “Базою для такого нормування й спрощення служили традиції й природа української мови: становлячи ті чи інші правила правопису й мови, комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби установлені традиції й сучасні норми, хоча розуміється весь час оглядалася на житьову мову в її різних діалектах та її історії”. Конференція одначе проробила чимало поправок в роботі державної комісії: вона взяла

не традиції письменства, але взяла за підставу встановлені традиції живої мови та норми, засвоєні собі широкими трудящими масами. Отже, коли виникли де-які пропозиції про те, щоб писати ті чи інші слова, за прикладом писання їх в старовинній українській літературі, але життям відкинені, або забуті, конференція такі традиції відхилила, орієнтуючись на живу мову, на сучасну українську літературну мову.

Складніше стояла справа в тих випадках, коли властивості української мови потребували нових форм, що дали б дійсно повніший та певніший вираз українським словам, але через їх новизну зовсім не зрозумілі масам. Такі питання поставили в дискусії з приводу альфabetу. Так українська мова наприклад знає не два “л” як російська, а три: м’яжке “л”, як в слові “сіль”, чи “льох”, тверде “л”, як наприклад слово голубонька, що відповідає також твердому “л” російському, а крім того українська мова знає середнє “л”, наприклад слово “Левко”. У Полтавському діалекті, що складає й являє собою основний говір і основну базу української мови, це “л” досить поширено, але разом его знають і всі українські говірки. Була пропозиція вжити для цього “л” окремої літери, наприклад звичайне “л” з крапкою на горі, також була пропозиція щодо півголосного “у”, наприклад в слові “весь”, “ввесь”, перше “в” вимовляється середнє, між “в” та “у”, так як латинське “дабль-в”, так в словах “був”, “гуляв”, то-що, була пропозиція передавати цей звук літерою “у”, з значком чи з крапкою нагорі, чи літеру “в” з крапкою на горі.

Третя пропозиція стосувалася до складних звуків “дз”, “дж”, що в українській мові вимовляються зовсім инакше, аніж в російській мові, не різно, а вкупі одним звуком, як в англійській мові вимовляються слова “Джон”, “Джек”, і т. ин. При тому передача цих звуків двома літерами призводить до непорозумінь, коли однаково пишеться і слова “джерело”, “гудзик”, де вони вимовляються одним звуком, і слова “піджеврювати”, “відзиватися”, де ті нарізні звуки вимовляються як два звуки “дж”, “дз”, і тому була пропозиція писати їх одним якимсь звуком. Конференція визнала за моєю пропозицією, що такою формою найкращою були б літери латинської абетки “s” та “z” наприклад “Serelo” — “Гузик”. Досить гостро й жваво велась дискусія з приводу пропозиції декотрих членів конференції замість звичайної нашої літери “й” ввести “j” (йот латинське), а також й пропозиція чималої групи членів конференції перейти на драгоманівку, в написанні м’яких йотова-

них голосівок, а саме писати “сьяду”, тоб-то “сяду”, “бју”, “бйу” тоб-то “б’ю”, “м’якиј” тоб-то “м’який” і т. інш.

Всі ці питання безумовно й цілковито відповідають властивостям української мови й дають можливість повніш й правильніш виявити українські слова на письмі. Але ж всякі нові літери не відомі мільонам трудящих, становитимуть великі труднощі для їх вивчання, і дальшому культурному підйомові трудящих мас. Через те конференція цілковито влучно або відхилила такі пропозиції, або як зробила за моєю пропозицією що до складних “дж”, “дз”, визнала, що оскільки це питання не дискутувалося перед самою конференцією, ці літери зараз уводить не можна і тому треба залишити попереднє правило що до їх письма, а питання про введення нових літер для складних “дж”, “дз” поставить на дальшу дискусію.

Між іншим додаю, що т. Річицький в своїй статті вміщений в “Комуністі”⁵, “Політичні підсумки дискусії в справі українського правопису” поквапився підсумувати наслідки дискусії, як вона ще не закінчилася. Коли б він був почекав, тоді напевне і половини статті не довелося б писати. Дискусійний запал виявлений т. Річицьким як і іншими учасниками конференції на самій конференції він завчасно переніс на сторінки преси. Це лише пошкодило його, взагалі беручи, цікавій статті. Оскільки правопис лише виявляє живу мову, остільки ці дискусійні питання можна було ще і далі виявляти, й коли в майбутньому буде потреба завести нові літери для складних “дж” та “дз”, для півголосного “в”, і для середнього “л”, то це ще можна буде здійснити, бо й взагалі весь правопис не є щось непорушне, до-віку незмінне.

Конференції удалось уникнути обох шкідливих збочень, що могли спрямувати український правопис на шлях штучного відрізнення від російської мови чи від інших європейських мов, польської, то-що. Можна з певністю сказати, що так звані орієнтації не відбулися в постановках конференції. Однак конференція переборола й своєрідну “орієнтацію на власні сили”. Зокрема це мало значіння в справі правопису російських власних імен, та географічних назв. Державна Комісія для упорядкування правопису тут стала на шлях, що його конференція не визнала за можливий. Державна Комісія в своєму правопису пропонувала

⁵ Газета ЦК КПУ ідеологічно-пропагандистського змісту, заснована у Харкові 1919 р. — *Упор.*

писати російські імення на український лад: наприклад замість — “Саратов”, комісія пропонувала писати “Саратів”, за пропозицією Державної Комісії Голова Раднаркому СРСР Риков перехресувався й діставав нове прізвище — Риків, а відомий пролетарський російський поет “Дем’ян Бедний” за правописом Державної Комісії діставав назву “Демян Бідний”. Навіть нашого вождя Леніна — “Ленін” за цим правописом треба було-б писати “Ленин”, себ-то пишучи російським словом “Ленын”. Досить таких прикладів показати, що показують хибність таких пропозицій, їх неправильність і штучність.

До того ж вели й інші пропозиції Державної Комісії, наприклад про передачу в чужоземних словах звука “і” через “и”: не “Мірабо”, а “Мирабо”, передавати також чуже “g” українським “Г”, а не “Г”; — наприклад в слові “Віктор Гюго” писати “Віктор Гюго”, то-що, чи передавати в чужомовних словах м’яжке “л” українським твердим “л”. Під час дискусії були кореспонденти, що пропонували і чужоземне “ф” передавати через “хв”, і писати тому “хвантазія”, “Хвранція”, “Хвауст”, “рехворма”, і т. инш. Цю лінію “Енеїди” на малоросійський лад перелицьованої, на жаль, був підтримав т. Річицький в його статті, коли він теж обстоював перекручення чужомовних слів на малоросійський лад, знищуючи літеру “Г” то-що, хоча цей звук цілковито властивий українській мові — “гудзик”, “гирлига” і цілі десятки і сотні українських слів. Політичний сенс цієї “орієнтації на власні сили” зрозумілий. В усякому разі він доведе до зайвого формального відрізнення від російського правопису, російських власних й географічних [!] назв, наводив на хибний шлях спрощування правопису, пропонуючи цим перекручувати слова буцім то, на український, а в дійсності на міщанський лад. Конференція відхилила всі такі пропозиції і установила між иншим, що всі географічні назви, крім зрозуміло уже засвоєних українською мовою і широкими колами, писати за їх дійсною вимовою, себ-то за вимовою тієї країни, де є те чи инше географічне місце, наприклад: “Галія”, а не “Галія”, “Нагасаки”, а не “Нагасаки”, “Ніягара”, а не “Ніягара” (як то слід було за т. Річицьким) і т. инш., одночасно вживаючи усталені на Україні назви — Рим, Париж, Лондон й т. инш.

Подібний характер мала ще й пропозиція, що навіть була з початку прийнята на конференції, писати чужоземні слова, що кінчаються на “тр”, “др”. Оскільки тут не властиве українській мові сполучення шелестівок, встало питання з вставкою літери

“е”, наприклад “циліндер”, “міністер”, “театер”, “калібер”, “барометер”, і т. инш. Конференція в решті решт відхилила таку пропозицію, що довела б до перекручення чужомовних слів, але зазначила, що в життєвій мові вживається така форма, як “калібер”, “циліндер” і т. инш.

Трохи подібний характер мали й пропозиції де кількох членів конференції, що до правопису українських жіночих імень. Українські жіночі імення звичайно за історією походили від імень чоловічих, і склалися від чоловічого імення, додаючи до них окремих наростків та закінчень — ова, ева, иха, ичка і т. инш. — Коваль — Ковалева, Чубар — Чубарева, Мороз — Морозова, чи Морозиха, чи Морозівна для дівчат й т. инш. Але за останнє сторіччя досить поширилась невідмінна форма жіночого імення. До того довело останнє десятиріччя й фактично жіноче ймення перестало бути змінною чоловічого імення, а стало властивим окремим іменням, з властивим йому значінням. Група філологів, так на самій конференції, як перед тим в Державній Комісії обстоювала, щоби відповідно властивостям української мови та історії української мови, жіночі ймення склалися від чоловічих з обов'язковим додатком наростків — ова, чи ева, наприклад, щоб не писати Марія Чуб, чи Ганна Скрипник, а лише Марія Чубова, Олеся Чубарева, Ганна Скрипникова й таке инш. Конференція не вважала таку пропозицію правильною. Перед усім конференція прийняла мою пропозицію про те, що в разі коли якийсь громадянин чи громадянка хоче задержати в тій чи иншій формі своє прізвище, то зрозуміло, прізвище таке повинно писатися так, як вони самі визначили, а не за філологічними пропозиціями тих чи инших учених. В літературі ж може бути вживано, як звичайні для сільської мови форми закінченням на “ова”, “ева”, чи “ичка”, (наприклад Марія Чубарева, Ганна Чубова, Олеся Скрипникова, Скрипничка), так і не відмінні форми, як Ганна Чуб, Олеся Скрипник і т. инш.

Питання про правопис жіночих імень це вже не лише питання правопису й філології, а питання соціальних співвідносин, питання самого живого життя, а конференція мала установлювати правила й закони орфографії, а не юридичні закони і правила для співвідносин між чоловіками й жінками.

До досить гострої жвавої дискусії на конференції привів один літературний знак вживаемий у нас, а саме “йорчик”, чи “апо-строф”. Справа в тому, що в Галичині досі його ніколи не вжи-

вали, коли у нас писалось “з’ясувати”, чи “з’явище”, чи “м’який”, “з’їсти”, “п’ю” “б’ю”, то в Галичині останнє десятиріччя писали ці слова зовсім без апострофа і без йорчика. Конференція з початку прийняла взагалі скасування апострофа, але ж потім залишила його спочатку для всіх чужомовних слів, а також для зазначення скорочення тієї чи іншої літери, наприклад “до’дно-го” замість “до одного” і т. інш. В решті після жвавої дискусії конференція великою більшістю голосів ухвалила залишити цей знак, аби уникнути однакового написання двох цілком різних слів, наприклад — “з’явище”, “зявище” і т. інш. Всі ці “реформи” були конференцією відхилені.

Конференція повинна була мати на увазі й мала на увазі перед усім засвоєння українського письма масами і тому вислови-лася проти всіх цих пропозицій, хоча й би вони були правильні з філологічної точки зору, однак склали б труднощі для засвоєння масами українського письма.

Додам ще одну потребу життя, що її мала на увазі конференція як додаткову. Це питання економії, потреба усунути всякі пропозиції, що доводили б до нових величезних витрат без дійсної потреби в тому. Ми не настільки багаті, щоб викинути десятки і сотні тисяч навіть мільйони на те, щоби виправити ту чи іншу хибу в нашій альфаветі й задовольнити всі потреби філологічної науки. Так наприклад пропозиція про зміну сучасної нашої літери “й” латинським “j” потребувала б зміни цієї літери у всіх наших типографіях, перероблення всіх наших пишучих машинок, і т. інш., що склало б витрати для народного господарства України на декілька соток тисяч, більш півмільйона карбованців. Викинути таку суму грошей, на задоволення бажань тих, хто такою зміною хотів наблизити нашу альфавету до латинської, було б цілковито зайвою й нікчемною витратою. Конечно, не можна ґрунтуватися на економії завжди, бо коли наприклад посилалися на те, що у нас в де-яких друкарнях книги друкувалися без вживання літери “г” тому, що вона відсутня в друкарнях, то на самій конференції виявилось, що тут мали місця не відсутність тої літери в друкарнях, а своєрідний бойкот тої літери нашими складачами та коректорами. Конференція усунула ці пропозиції, що приводили до реформи нашого правопису, до перероблення нашого альфавету і твердо залишилася на ґрунті постанови Раднаркому, що поставила перед нею завдання упорядкування українського правопису.

Правопис кожної мови це є техніка її. Розрішення всіх спірних питань українського правопису, що перед тим на протязі 10-річчя і сторіччя розподіяло письменництво наше на різні групи, виявляючи різні політичні тенденції, розділяючи різні терени української землі за різним правописом, як то було до революції, має величезне культурне й політичне значіння. Велике значіння має складена ще перед конференцією заява Наукового Т-ва імені Шевченка, що вони від імені українського суспільства Східної України приймають участь в дискусії в справі українського правопису, і вкладають у вироблення цього правопису свою частину, але заздалегідь заявляють, що визнають потребу єдиного правопису для всього українського народу, і вони приєднуються і приєднаються до того правопису, що буде вироблений самою конференцією. Після закінчення роботи представники Східної української культури ту заяву знову підтвердили. Характерним виразом того прагнення до єдності культурного життя всіх українських народів на всіх українських землях була на конференції заява представника Закарпатської України депутата Чехословацького Сойму т. Мондока, що теж заявив, від імені трудящих мас Закарпаття, що вони приєднуються до праці правописної комісії і будуть користуватися в житті виробленим нею правописом.

Напевне, вироблені конференцією правила правопису мають свої хиби, напевне, життя їх в дальшому виправить, народне ж життя, культура рушить і творить, мова розвивається, переминяється, відповідає дальшій зміні мови, і правила її правопису це справа дальшого майбутнього. Зараз ми можемо визнати факт величезної культурної ваги, факт досягнення єдиного українського правопису. Ми можемо свідчити, що ця величезна культурна праця проведена у нас на терені Української Радянської Соціалістичної Республіки за завданнями українського уряду з притягненням до цієї роботи культурних робітників всіх українських земель, з участю широких кол українських письменників, культурних діячів, з притягненням уваги широких робітничих і селянських мас.

Правопис дає правила правильно писати, виявляти свої думки.

Я можу скінчити свою статтю словами, що їми я закінчив вступне слово своєї відповіді конференції — “Хай під проводом пролетаріяту правильно пише історію свою український трудящий нарід”.

М. СКРИПНИК.

Від Редакції. Цілком погоджуючися з т. Скрипником у тій частині статті, де він поціновує політичну важливість досягнення єдиного усталеного правопису, Редакція поруч того гадає, що наслідки роботи правописної конференції ще ніяк не можна вважати за остаточні (вже й відповідно ясному розумінню декрета від 23 липня 1925 р., де конференції надано тільки дорадчого значіння). На конференції досить таки було плутаних і суперечних постанов, і Державній Комісії, чи її президії, доведеться ще пильно попрацювати, щоб дати їм лад та вже тоді з повною відповідальністю подати остаточний проект на розгляд Ради Народніх Комісарів.

Скрипник М. Підсумки правописної дискусії // “Вісти”. — Харків, 1927. — 19 черв. — № 137 (2027). — С. 2—3.

Олекса СИНЯВСЬКИЙ
(1887—1937)

Мовознавець, дослідник сучасної та історичної фонетики й граматики української мови, діалектолог; активний учасник процесу нормалізації української літературної мови 20—30-х років ХХ ст., автор відомої праці “Норми української літературної мови” (1931), що справила значний вплив на стандартизацію української літературної мови.

О. Синявський був редактором остаточного варіанта “Українського правопису”, ухваленого на Правописній конференції у Харкові 1927 р. «Коротка історія “Українського правопису”» висвітлює перебіг процесу формування й утвердження так званого харківського правопису, є детальною документальною хронікою правописної дискусії 1925—1927 рр.

КОРОТКА ІСТОРІЯ “УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ”

За початковий документальний момент досить довгої й складної історії “Українського правопису” треба визнати постанову Ради Народніх Комісарів УСРР з 23. липня 1925 р.:

“1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: Бутвина В., Ганцова В., Голоскевича Г., Грунського М., Єфремова С., Йогансена М., Калюжного Н., Касяненка Є., Кириченка С., Коряка В., Кримського А., Курилової (Курило) О., Пилипенка С., Попова О., Річицького А., Секунди Т., Синявського О., Скрипника М., Соколянського І., Солодуба П., Сулими М., Тимченка Є., Хвильового М., Яворського М., Ялового М.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діалектів, прийнявши за основу “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук” затверджені НКО¹ УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участі у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціальну конференцію для обміркування виробленого Комісією проєкта правил правопису”.

Таким чином, як бачимо, в цій постанові дано директиву як щодо напрямку праці (синтеза), так і щодо методи праці (конференція). Цих ґрунтовних засад Державна правописна комісія трималася в усій своїй наступній праці, починаючи від організаційної наради, скликаної Народнім Комісаріатом Освіти вже 1. серпня того ж 1925 року в Харкові. На цій нараді взяло участь понад половину членів Комісії: Бутвин В., Ганцов В., Голоскевич Г., Єфремов С., Йогансен М., Калюжний Н., Касяненко Є., Попів О., Річицький А., Секунда Т., Синявський О., Солодуб П., Шумський А., Яловий М. Заслухавши інформацію О. Шумського про завдання Комісії та доповідь О. Синявського про плян праці й обміркувавши питання всебічно, Комісія на цій нараді одностайно визнала, що перед нею стоїть питання ширше за впорядкування самого правопису в вузькому значінні слова, що їй належить упорядкувати літературну українську мову й щодо морфології тощо, оскільки ця мова в несприятливих умовах дореволюційного існування не могла набути належної одноманіт-

¹ Народний комісаріат освіти. — Упор.

ности й сталости, так потрібних для органу державних і громадських установ, школи й науки. Та хоч перед Комісією питання нормалізації літературної української мови стало на весь свій зріст, кінець-кінцем їй довелося відібрати тільки найважливіше з обсягу нормалізації мови, обмежившись головним чином на зоровій (писаній) формі окремих слів і їх рядів і відмовившись від систематичної нормалізації таких боків літературної мови, як ортоепія, наголос, не кажучи вже за синтаксис чи словотвір. Щодо наголосу, то вирішено подати його лише на прикладах до різних правописно-морфологічних правил, при чім у випадках непевності, неусталеності його на тому чи іншому слові зовсім не подавати, а в випадках рівнобіжності двох наголосів в тому самому слові — подавати обидва ². Елементи ж ортоепії довелося зрідка вносити головним чином у зв'язку з правописними питаннями і тільки в найважливіших випадках і принагідно, чимало ж ортоепічних питань, як іще дуже непевних у самій мові і не висвітлених теоретично, і зовсім не зачеплено, як напр., про вимову зубних (*н, д, т*) перед *і* в чужих словах тощо.

Зате довелося внести в плян праці Комісії дещо й даліше від нормалізації літературної мови, адже важне саме для тієї нормалізації й взагалі для піднесення й поширення літературної мови. Таким чином Комісія з першої своєї організаційної наради обмежила завдання нормалізувати літературну мову найпотрібнішим з утилітарного погляду, а також найменш сумнівним щодо його обов'язковості. Намічено поперше встановити український алфавет, подруге подати правила правопису слів у частині кореня, наростків і приростків (фонетика), потретє визначити закінчення відмінюваних слів (морфологія), почетверте встановити правопис чужих слів, поп'яте — власних імен, пошосте унормувати пунктуацію, посьоме встановити хоча б шкільну (елементарну) граматичну термінологію і, нарешті, повосьме додати ортографічний словничок. Тоді ж положено на окремих членів Комісії підготувати проекти на кожний із цих розділів і переглянути їх в спеціально складених підкомісіях, куди ухвалено кооптувати нових членів: Вікула С., Волошина Г., Гладкого М., Дем'янчука В., Калиновича М., Ніковського А., Німчинова К. Пізніше по підкомісі-

² Проте у надрукованій книзі на власних українських і неукраїнських назвах наголоси часто не подані навіть і в випадках їх безсумнівності, і зовсім не подані на прикладах у розділі "Пунктуація".

ях кооптовано ще Булаховського Л., Наконечного М., Ткаченка Б. На цій же організаційній нараді винесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західної України: акад. В. Гнатюка, д-ра В. Сімовича, акад. Ст. Смаль-Стоцького.

Там же обібрана президія Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського мала координувати працю підкомісій і керувати справою взагалі. За секретаря в Комісії й президії був призначений від НКО П. Дятлів.

Ухвалений на тій організаційній нараді плян праці і обсяг її в основному залишилися непорушними до остаточного закінчення. Від одного тільки довелося Комісії далі відступитися, це від первісного наміру подавати до окремих правил правопису “стисле наукове пояснення для свідомого засвоєння їх”. У процесі праці показалося, що, здійснюючи цей намір, часто довелося б подавати не “стисле” наукове обґрунтування, а тільки широке, на чому практичний характер книги дуже б стратив. Отже, такі пояснення брано на увагу лише в процесі наступної праці і тільки винятково залишано для тексту книги.

Перший пленум Комісії (після організаційної наради) відбувся в Харкові з 11. до 21. листопада 1925 року. Брало участь у нарадах понад 20 членів Комісії (з кооптованими)³. На цих нарадах докладно розглянено проекти: В. Ганцова *Правопис невідмінюваної частини слова*, О. Синявського *Закінчення відмінюваних слів та Пунктуацію*, О. Курилової *Правопис чужих слів*, М. Сулими та М. Наконечного *Власні ймення* та скомпоновану з кількох проектів *Граматичну термінологію*. Усі ці проекти зазнавали чималих змін, поправок, додатків, особливо ж останні 3, як найменш усталені в практиці й найбільше дискусійні.

Працею Комісії в її тих чи інших ухвалах керувало ясно усвідомлене завдання — унормувати мову і правопис і спростити останній на базі традиції й природи української мови. Але намагаючися лише точно формулювати правила правопису й мови з метою усунути в літературній мові зайву розбіжність, як наслідок боротьби різних діалектів, впливів, звичок і уподобань, Комісія мусила вважати на весь дотепе-

³ Бутвин В., Вікул С., Ганцов В., Гладкий М., Голоскевич Г., Дем'ячук В., Єфремов С., Йогансен М., Коряк В., Кримський А., Наконечний М., Німчинов К., Пилипенко С., Попів О., Річицький А., Синявський О., Соколянський І., Солодуб П., Сулима М., Ткаченко Б., Яловий М.

рішній процес творення нашої літературної мови і не порушувати міжговіркового характеру її на угоду самій бажаній одноцільності й послідовності. Малося розв'язати дуже трудну проблему — поєднати супротивні змагання в мові: доосередні й відосередні. Доосереднє змагання, прагнення єдиної літературної мови й правопису виявлялося на протязі всієї історії української мови нової доби і стало імперативним в останні часи, коли державно-суспільна функція мови настирливо вимагала від неї певної єдності, одноманітності, сталості. Алеж і відосередні змагання не менше властиві й законні в українській мові, бо хто ж зважиться заперечувати, що хоч і південно-східня (краще новоукраїнська) стихія лежить в основі сьогочасної літературної української мови, та остаточно формувалася й формується вона силами й засобами майже всієї етнографічної України, всмоктуючи поживні соки різних діалектів, і то не тільки з лексики. Тож треба було знайти розумний і доцільний компроміс, тобто уніфікувати мову так, щоб вона не відбігала народньої мови принаймні в її найголовніших діалектах, щоб вона була якнайближча до якнайбільшої маси народньої мови, а до всього того, щоб у її правописі і структурі без крайньої потреби не була порушена усталена традиція. Звичайно, не можна було забувати й за другий бік природи української мови — її історію, і ця остання не раз ставала в великій пригоді при вирішуванні найтяжчих питань мови й правопису. Але все ж треба зауважити, що серед мотивів до того чи іншого вирішення завсіди щонайбільше важили й переважували утилітарні мотиви, зокрема й мотиви педагогічні.

Численний склад Комісії хоч іще й без належної репрезентації Західньої України значною мірою відповідав надзвичайно складному питанню: тут були люди з різних місцевостей України, з різними правописно-мовними поглядами й звичками, отже й дискусій при першому перегляді досить великого матеріалу було дуже багато. Майже не було такого уступу в рефератах, де б не спинялися й не висвітлювали питання з різних, часто з супротивних поглядів. Ці дискусії були вельми корисні для справи, бо поперше дали всім можливість усебічно глянути на неї, а подруге показали, кому треба було, що для радикальних якихось змін у дотеперішній літературній мові й правописі немає ґрунту, що треба тільки докінчити й оформити понадстолітній процес творення нової літературної мови й правопису в межах завдання Комісії. Тут варто згадати одну подробицю. На самому

початку праці Комісії підкомісії було доручено переглянути й зреферувати справу з алфаветом. Ця підкомісія, визнавши не-своєчасність радикальної реформи в алфаветі, напр., переходу на латинку, зважилася все ж запропонувати невелику зміну в дотеперішній алфавет — викинути літеру *щ* як зовсім зайву. Комісія це й прийняла до відома, але потім, через 6 засідань, самі ініціатори скасування літери *щ* відмовилися від своєї пропозиції, побачивши, що нехтувати традицію навіть у такій дрібниці і недоцільно і небезпечно.

Розглянувши весь матеріал, наостанці Комісія вирішила передати його на редакцію обраній трійці з А. Кримського, В. Ганцова й О. Синявського, доручивши останньому попередити звести, упорядкувати той матеріал та уложити в систематичний, суцільний збірник правил і вказівок. Орфографічний словничок доручено скласти Г. Голоскевичеві. Увесь упорядкований матеріал (крім словничка) редакційна колегія з вищеназваних осіб та кооптованого Г. Голоскевича докладно переглянула в Києві (від 7. до 1. лютого 1926 р.), проробивши редакційні поправки та потрібні додатки в напрямі постанов і бажань Комісії.

За постановою першого пленуму Комісії опрацьований так матеріал мав бути надрукований як проект на ознайомлення ширших кіл заінтересованого громадянства, але з бажання Народнього Комісаріату Освіти був скликаний 2-й пленум Комісії для нового перегляду другої редакції проекту. Цей пленум відбувся також у Харкові 5 — 8 квітня 1926 р. з участю ще більшого числа членів, ніж на першому пленумі⁴. Звичайно, дискусійних питань чимраз зменшувалося, як це видно вже з самого часу тривання нарад, що все спадав (порів. 1. пленум, нараду редакційної колегії в Києві й цей 2. пленум). Найбільш дискусійним тепер був розділ про форму українських жіночих прізвищ. У поданому на розгляд 2. пленуму проекті пропоновано встановити форму жіночих прізвищ від чоловічих із закінченням на приголосний та *-о* тільки з наростком *-ова* (*-ева*, *-єва*), отже цим самим

⁴ Булаховський Л., Бутвин В., Вікул С., Ганцов В., Гладкий М., Голоскевич Г., Дем'янчук В., Єфремов С., Йогансен М., Калинович М., Калюжний Н., Касяненко Є., Кириченко С., Кримський А., Наконечний М., Німчинов К., Попів О., Річицький А., Секунда Т., Синявський О., Скрипник М., Соколянський І., Сулима М., Ткаченко Б., Хвильовий М., Шумський О., Яловий М.

не визнано таких невідмінних форм прізвищ, як (Ганна) Чуб і т. ін. Після довгої дискусії на 2. пленумі значною більшістю голосів ухвалено ці останні форми прізвищ не тільки визнати поруч відмінних (Чубова...), а навіть поставити їх на першому місці. В усій дотеперішній праці Комісії це було найгостріше розходження поміж певними групами членів її⁵.

В іншому проєкт зазнав змін, поправок, додатків переважно у дрібницях, хоч було й їх чимало.

Третя редакція, зроблена за постановами цього пленуму, і була надрукована як проєкт українського правопису (з доручення Комісії виконав це О. Синявський).

Це — перший етап історії “Українського правопису”.

3 серпня місяця 1926 р. починається другий етап — широкої публічної критики проєкту. Половина двотисячного тиражу проєкту негайно по виході його була розіслана по різних наукових, педагогічних, громадських і шкільно-адміністративних установах, а також і до різних фахівців особисто і то не тільки в межах УСРР, а й по Західній Україні, СРСР і навіть іще далі⁶.

Таким чином ознайомитися з проєктом і поробити свої зауваження могли дуже широкі кола і спеціалістів-філологів і педагогів-практиків і всіляких інших робітників слова. Майже всі писані дискусійні матеріали з приводу проєкту були зосереджені при редакції “Вістей”⁷ і здебільшого надруковані в спеціальному додаткові до них під назвою “Український правопис (Дискусійний бюлетень)”⁸. Цих бюлетенів вийшло 5 №№ — 4. II., 20. IV., 4. V., 13. V., 21. V. 1927 р. Подекуди уваги на проєкт або взагалі з приводу впорядкування українського правопису й завдань Ко-

⁵ Пізніше, уже на Конференції, справу з формою українських жіночих прізвищ розв’язано компромісово: не знехтувано й традиції села й нових звичок міста — див. § 77 “Українського правопису”.

⁶ З решти тиражу вислано на замовлення інших установ і приватних осіб.

⁷ “Вісти” (“Вісти ВУЦВК”) — друкований орган Верховної Ради УРСР, щоденна газета, що виходила в Харкові (1921—1941) та Києві (з 1934), — найпопулярніше в Україні періодичне видання періоду українізації, до співпраці з яким була залучена значна частина української провідної інтелігенції того часу. — *Упор.*

⁸ Спеціальний додаток до газети “Вісти”, у якому публікувалися матеріали дискусії навколо проєкту українського правопису перед Правописною конференцією 1927 р. — *Упор.*

місії друковано й по інших органах, напр. в журналі “Україна”⁹, в “Зап. Іст.-Філол. Відділу УАН”¹⁰. У бюлетенях надруковано 33 кореспонденції — рецензії й уваги на проєкт, крім того з 11-ох кореспонденцій тільки витяги — конкретні побажання. Усього ж на проєкт одержано понад 60 кореспонденцій, як від певних колективів (організацій тощо), так і від окремих осіб. Колективних — 9, в тім числі від Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Вінницької Окрінспектури, Луганського гуртка українознавців тощо. 24 кореспонденції від учителів, 4 від редакторів та перекладачів, решта від людей інших або невідомих фахів. Окремо слід ізгадати за друковані уваги академіків Ст. Смаль-Стоцького й А. Кримського та проф. Є. Тимченка.

Треба сказати, що значна скількість кореспонденцій (особливо колективних) з’явилася в наслідок дуже уважного ознайомлення з проєктом, докладних дискусій поміж членами колективів на цілій низці спеціальних засідань (напр., Уваги від Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові).

Щодо території тієї правописної дискусії, то вона дуже широка: кореспонденції надійшли не тільки з найбільших центрів (Київ—Харків—Львів), а й з провінцій (Донбас, Кубань, Поділля, Херсонщина, Слобожанщина, Волинь) і навіть із Канади. $\frac{3}{5}$ кореспонденцій з території старої України, $\frac{2}{5}$ — з нової (східньої).

Загальний характер дискусії — надзвичайна різноманітність вимог і побажань. Серед побажань ширшого значіння, напр., виступають побажання, щоб унормовано й такі сторони літературної мови, як ортоепію, фразеологію, наголос, правопис власних імен людей. Одні вимагають, щоб усунено паралелізм у деяких формах, інші стоять за ще більше поширення їх, є вимоги зробити правопис більше етимологічним, але (частіше) бувають протилежні — за збільшення фонетичности; знов же інші стоять за

⁹ Науковий українознавчий журнал, що виходив у Києві 1914—1930 рр. за редакцією М. Грушевського, спочатку як друкований орган Українського наукового товариства в Києві, а після 1924 р. — історичної секції ВУАН. — *Упор.*

¹⁰ “Записки Історико-Філологічного Відділу УАН” — збірник, що виходив у Києві протягом 1919—1931 рр. за редакцією М. Грушевського, А. Кримського та П. Зайцева, містив матеріали з історії України, української мови та літератури. — *Упор.*

“наближення правопису до наукового”, або за принцип “пиши, як правильно говориш” і т. ін. Не менше розбіжності і в конкретних увагах до окремих розділів проєкту, і хоч із усього проєкту на 97 §§ тільки на двадцять один параграф немає порад щось там змінити, все ж не знайшлося а ні однієї пропозиції, що на ній би сходилося хоча б третина кореспонденцій, величезна ж більшість із них належить двом-трьом, а то й одній лише кореспонденції. Так, за те, щоб зовсім скасувати апостроф висловилося 10 кореспонденцій та ще 8 за те, щоб не писати його тільки по губних ¹¹; 9 — проти *є, я, ю, ї*; 8 — за точнішу передачу слов’янських прізвищ; 6 — за послідовне *и* в чужих словах; 8 — за розрізнювання *г* і *л* в чужих словах; 6 — за послідовне *ля, льо...* в чужих словах; 8 — за приросток *с* перед усіма глухими приголосними в українських словах; 6 — за *и* у назвці під наголосом і т. ін. Така велика різноманітність вимог і пропозицій зовсім не характерна для неспеціалістів, вона не меншою мірою властива й найкращим знавцям української мови, як от пропозиції ак. Ст. Смаль-Стоцького зовсім не сходяться з пропозиціями ак. А. Кримського й проф. Є. Тимченка, знов же й пропозиції останнього часто цілком суперечні поглядам ак. А. Кримського. Все ж треба відзначити, що в правописній дискусії більш одностайно виступали з своїми вимогами представники Західньої України, що пояснюється, очевидно, наявністю у них сталіших правописно-мовних традицій і звичок, бо вони ж мали свою школу.

Та можна сказати, що на однім всі учасники широкої дискусії сходилися, це на визнанні доконечної потреби впорядкувати український правопис і мову принаймні в розмірах проєкту. Про це часто так і заявляють, в інших же випадках за це свідчать сами оті поради так, а не ін-як розв’язати ту чи іншу правописну чи морфологічну тему. Самотою тут виступає лише акад. Ст. Смаль-Стоцький, не додаючи ні можливості, ні потреби унормовувати граматичну сторону мови як морфологія тощо. На його думку потреба правописного усталення повинна обмежитися на точному визначенні графічної системи української мови (тобто на визначенні фонем і графем української мови) та випадків нефонетичності письма, хібащо з додатком іще ортоепічних вказівок.

¹¹ Отже, за те, щоб по губних не писати апострофа, можна вважати, висловилося 18 кореспонденцій — це те, що найбільше об’єднало кореспонденцій.

У цілому за восьмимісячною дискусією над проектом “Українського правопису” треба визнати велике значіння задля справи впорядкування правопису й мови у всеукраїнському масштабі. Ця дискусія, як голос сучасності, являє собою третю базу для справи і так само, як і ті перші (традиція й природа української мови), не дає жадних підстав до впровадження якихось реформ або взагалі різких змін у графіку, правопис, морфологію, що склалися довгий час на ґрунті всіх найважливіших діалектів народньої мови і почали синтезуватися уже з 1905 р. в єдину міжговіркову й надговіркову літературну українську мову. Дискусія тільки за те й промовляла, що ту синтезу треба остаточно оформити, усталивши альфавет, унормувавши правопис і морфологію без зайвого порушення набутих звичок і одночасно з якнайбільшою увагою на живу мову різних етнографічних груп українського народу.

Тим часом змінився склад президії Правописної комісії, де головою з постанови Р. Н. К. став Народній Комісар Освіти М. Скрипник, а в члени її, замість П. Солодуба, введено А. Приходька та С. Пилипенка.

У початку травня 1927 р. президія Комісії взялася підготувати правописну конференцію, куди постановлено запросити: по-1. усіх призначених і кооптованих членів Комісії, по-2. як репрезентантів західньоукр. земель акад. Ст. Смаль-Стоцького, д-ра В. Сімовича, письменника В. Стефаніка, І. Панькевича та представника Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові і по-3. до 40 душ громадських діячів, професорів, учителів з різних місць Радянської України й СРСР ¹². Таким чином на Конференції малося бути

¹² А саме: акад. Дм. Багалія (з Харкова), проф. О. Багрія (з Баку), О. Бадана (з Харкова), проф. П. Бузука (з Менську), письм. О. Вишню (з Харкова), письм. М. Вороного (з Києва), П. Гладкого (з Козина), акад. М. Грушевського (з Києва), педаг. В. Догу (з Києва), педаг. Г. Іваницю (з Києва), письм. В. Кириленка (з Києва), учит. Л. Ковалева (з Донщини), редак. Г. Коляду (з Москви), виклад. І. Ліщину-Мартиненка (з Луганського), проф. Я. Мамонтова (з Харкова), О. Мізерницького (з Харкова), учит. М. Муся (з Гайворону), проф. А. Музичку (з Одеси), учит. Г. Омельченка (з Кубані), редак. П. Пеця (з Харкова), виклад. В. Рахинського (з Вінниці), лект. В. Мороза (з Харкова), Д. Ревуцького (з Києва), проф. Є. Рудницького (з Харкова), учит. П. Савицького (з Тульчина), З. Висоцького-Степового (з Харкова), аспір. В. Чаплю (з Дніпропетровського), проф. Я. Чепігу (з Харкова), письм. М. Чер-

до 80 чоловіка. Як останній момент всеукраїнської дискусії над проектом Конференція повинна була остаточно виявити голос сучасності і сказати своє авторитетне слово в такій важній і пекучій справі. Відкрилася ця Конференція в Харкові 25 травня 1927 р. і тривала 10 день. Брало участь на ній понад 50 чоловіка, в тім числі з закордонних українських земель акад. К. Студинський та д-р І. Свенціцький (від Наукового Т-ва у Львові) та д-р В. Сімович (з Праги). Хоч запрошеного представника Закарпаття І. Панькевича й не було, але натомість під кінець Конференції депутат Чехословацького парламенту від Закарпаття І. Мондок виступив на ній із привітанням від трудящих мас своєї країни і заявою, що "вами тут ухвалений правопис і затверджений Раднаркомом УСРР буде для нас законом, буде для нас величезним культурним придбанням, що всіх нас об'єднуюватиме". Так само і Голова Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові акад. К. Студинський декларував свою і Наукового Т-ва повну готовність прийняти правопис, ухвалений на Конференції, і всіляко прищиплювати його в Західній Україні як єдиний і всеукраїнський. І взагалі на цій Конференції до о с е р е д н і правописомовні потяги, бажання порозумітися виявлені були представниками різних земель і різних культурних осередків досить яскраво

нявського (з Херсону), проф. В. Щепотьєва (з Полтави), В. Щербаненка (з Харкова), проф. В. Юринця (з Харкова), проф. Д. Яворницького (з Дніпропетровського), критика Б. Якубського (з Києва), В. Ярошенка (з Києва), представника українського педтехнікума на Кубані і представника з Чорномор'я.

Зважаючи на вагу Конференції для нашого правопису, слід подати реєстр усіх наявних учасників її з означенням місця походження їх (за анкетними даними):

1. Бадан О.І., журналіст (Західня Україна), 2. Бойків І.О., педагог (?), 3. Бузук П.О., професор (Бесарабія), 4. Булаховський Л.А., професор (Харків), 5. Висоцький З.Т., журналіст (Дніпропетровщина), 6. Вишня О., письменник (Полтавщина), 7. Волошин Є.К., викладач (Київ), 8. Воронин М.К., письменник (Дніпропетровщина), 9. Ганцов В.М., мовознавець (Чернігів), 10. Гладкий М.Д., природник (Чернігівщина), 11. Гладкий П.Д., учитель (Чернігівщина), 12. Голоскевич Г.К., мовознавець (Поділля), 13. Грунський М.К., професор (Харківщина), 14. Дем'янчук В.К., мовознавець (Західня Україна), 15. Дятлів П.Ю., службовець (Чернігівщина), 16. Йогансен М.Г., мовознавець (Харків), 17. Калинович М.Я., професор (Поділля), 18. Касяненко Є.І., журналіст (Полтавщина), 19. Кириленко В.Г., учитель (Чернігівщина), 20. Кондрашенко С.О., педагог (Дніпро-

і рясно, хоч, звичайно, не обійшлося й без боротьби за участь у літературній мові й правописі тих чи інших місцевих елементів.

Почалася Конференція з вступної промови Народнього Комісара Освіти М. Скрипника, де була вказана основна мета і завдання з'їзду. Потім акад. А. Кримський прочитав доповідь "Історія українського правопису" та О. Синявський "Підсумки правописної дискусії" (найголовніше з останньої увійшло в оцю статтю).

Уже з дискусії вияснилося, та й у Комісії це позначилося, що в справі впорядкування й усталення українського правопису й мови найбільше заперечень і суперечок може виникнути в питаннях альфавету, правопису чужих слів і власних імен. Ці теми й на Конференції стали центральними, хоч, звичайно, маючи в своєму складі чимало таких членів, що в Комісії не брали участі, Конференція мусила частенько спинятися і на зовсім уже вияснених для Комісії питаннях, тобто до деякої міри повторити операцію 1. пленуму Комісії (див. угорі).

Особливо довго дебатовано питання про те, чи не перейти на латинський альфавет, хоч власне кажучи це питання і не входи-

петровщина), 21. Кримський А.Е., академік (Волинь), 22. Ліщина-Мартиненко І.І., викладач (Полтавщина), 23. Мазуренко Ю.П., юрист (Донеччина), 24. Мізерницький О.М., педагог (Холмщина), 25. Мороз В.Б., педагог (Буковина), 26. Музичка А.В., професор (Західня Україна), 27. Мусій М.І., учитель (Західня Україна), 28. Наконечний М.Ф., мовознавець (Полтавщина), 29. Німчинов К.Т., мовознавець (Харківщина), 30. Пилипенко С.В., журналіст (Київ), 31. Плевако М.А., професор (Харківщина), 32. Попів О.І., професор (Харківщина), 33. Приходько А.Т., юрист (Кубань), 34. Рахинський В.Т., викладач (Чернігівщина), 35. Річицький А.А., літератор (Дніпропетровщина), 36. Рудницький С.Л., географ (Перемишль), 37. Савицький П.М., педагог (Західня Україна), 38. Свенціцький І., науковий робітник (Західня Україна), 39. Секунда Т.В., інженер (Західня Україна), 40. Синявський О.Н., професор (Таврія), 41. Сімович В.І., професор (Західня Україна), 42. Скрипник М.О., професійний революціонер (Донбас), 43. Соколянський І.П., професор (Кубань), 44. Солодкий Н.Л., учитель (Херсонщина), 45. Студинський К.О., академік (Західня Україна), 46. Сулима М.Ф., професор (Харківщина), 47. Тимченко Є.К., професор (Полтава), 48. Ткаченко Б.Д., аспірант (?), 49. Ткаченко Г.В., учитель (Київщина), 50. Чапля В.К., письменник (Дніпропетровщина), 51. Чепіга Я.Т., професор (Херсонщина), 52. Чернявський М.Ф., письменник (Дніпропетровщина), 53. Шумлянський Ф.М., професор (Поділля), 54. Щепотьєв В.О., професор (Поділля), 55. Ярошенко В.Г., мовознавець (Полтавщина).

ло в компетенцію Конференції, якщо стояти на ґрунті постанови РНК з 23 липня 1925 р. Та тільки дискусія та про латинку не була марна, бо багатьом прихильникам латинки дала можливість позирнути на справу з тих боків, з яких вони не хотіли або не могли дивитися, отже багатьох із них і витверезила. Кінець-кінцем, після дуже бурхливих і затяжних дебатів, за введення латинки замість дотеперішньої латинізованої кирилівки, голосувало лише 3. Але на тім справа з алфаветом іще не скінчилася, бо далі дебатували й голосували за паралелізм латинки й теперішньої абетки, за заміну *й* на *j*, за усунення *я*, *є*, *ю*, *ї* зовсім або частково (тобто так, щоб їх залишити після приголосних, але скасувати у початку складу), за скасування літери *҃*, за скасування *ї*, за введення нових знаків для середнього *л* та білябіяльного *в* і нарешті за нові окремі знаки на означення африкат *дж* і *дз*. Вже сама велика скількість пропозицій змінити алфавет показує на відсутність серйозних підстав переглядати алфавет взагалі, і всі вони кінець-кінцем відпали. Тільки останню з них — про заведення нових знаків для африкат *дж* і *дз* — трактовано з поважнішою аргументацією, але й на цім місці Конференція мусила поступитися перед традицією й залишитися при старім способі означування їх, визнавши, що хоч означити ці африкти окремими знаками й бажано було б, алеж щодо самої форми тих знаків, то суспільна думка ще не спинилася твердо на чомусь одному, що б можна вже заводити до алфавету.

Не менше дразливим було питання з апострофом. В одному з перших засідань Конференції дуже значною більшістю голосів апострофа були скасували зовсім, але під кінець знов таки значною більшістю голосів відновили цілком, тобто в редакції надрукованого проєкту. Тільки спеціально обрана наприкінці Конференції “Комісія для погодження суперечностей в ухвалах Конференції” висловилася була за те, щоб обмежити вживання апострофа, а саме, щоб не писати зовсім по губних.

З особливою увагою спинилася Конференція на деяких §§ розділу чужих слів. У питанні, як передавати *l* західньо-європейських мов, надрукований проєкт в цілому стояв на ґрунті “Найголовніших правил українського правопису УАН”, тобто в основу взяв наддніпрянський спосіб передавати *la*, *lo*, *lu*... переважно через *ла*, *ло*, *лу*..., як також і в питанні про чужомовне *g*, що його проєкт рекомендував у загальних іменнях передавати через *г*. Це саме ті правописні моменти, що чи не найбільше відокрем-

лювали мову Західної України від мови Радянської України та й взагалі Наддніпрянщини, бо ще й до революції тут здебільшого писали *зоологія* і т. ін. Треба зазначити, що серед членів Конференції було чимало представників закордонних земель українського народу (Галичини, Буковини), і в цих питаннях вони виступали досить одноставно. Настала уперта і затяжна боротьба, і слід сказати, що це було не стільки змагання двох правописномовних звичок, як двох культурно-історичних впливів. Щоправда, аргументація обох течій була досить різноманітна й ґрунтовна, але кінець-кінцем найістотніші мотиви відстоювати свої позиції в обох напрямів полягали в визнанні різних культурних впливів. Так, наддніпрянці, між іншим, доводили потребу писати чужі слова з нем'яким *л* тим, що українській мові властиве “середнє *л*” і що таким чином через *ла, ло...* краще віддавати середнє або європейське *l*, ніж через *ля, льо*, але все ж найважливішим їх аргументом був той історичний факт, що найстаріші європейські запозичення в українській мові були візантійські, сприймалися ж вони тільки з *ло, ла, лу...* (порів. старі *прологъ, Платонъ, Лука* і т. ін.). Заперечуючи наявність “середнього *л*” в західно-українських говорах, наддністрянці знов доводили, що передавати європейські *la, lo, lu...* українськими *ла, ло, лу* — значить дуже згрубляти ті склади, без потреби віддаляючи такі слова від оригінальної їх вимови, а йшли ж і йдуть вони головним чином із Західної Європи, головне ж, що здавна вже і транскрибувалися з *ля, лю...* (порів. *ляментъ, пляць, Люцидарій...* в пам'ятках 16—18 ст.), навіть і слова грецького походження. Отже, стояло питання, яку з традицій — старішу (візантійську) чи новішу (західно-європейську) визнати істотнішою для української літературної мови. Але питання ще ускладнювалося тим, що спинитися на першому для наддністрянців значило визнати надто велику залежність нашої літературної мови від мови російської, що звичайно сприймає західно-європейські слова з твердим *л*. Виходило, західно-європейські слова до нас ішли і мають іти тільки через російську мову, а не безпосередньо. Так само й для наддніпрянців видавалося неймовірним попереробляти споконвічні наші *ла, ло...* в грецьких закінченнях на *ля, льо...*, бо в їх очах це значило безоглядно підлягати польщизні. Наслідком довгого ґрунтовного змагання з'явилося дуже непевне і власне значною мірою відповідне до справи голосування: 22 учасники Конференції стояло за *ля, льо...*, 20 за *ла, ло...* і 1

утримався. Очевидно, таку важну справу не можна було вважати вирішеною.

Аналогічно стояла справа й з *г—г* в чужих словах, хоч, правда, на Конференції голосувало за те, щоб чуже *g* передавати українським *г* значна більшість (26 за *г* і 10 за *г*), але це може й випадково, бож власне правопис *г—г* і *л—ль...* в чужих словах і з історичного боку і з фактичного ідуть як цілком рівнобіжні¹³.

Третім досить дискусійним питанням на Конференції, як уже й у Комісії, виступило питання, як передавати групи *-др*, *-тр*, чи *-дер*, *-тер* (*театр* тощо). Хоч воно й далеко дрібніше супроти попередніх, але викликало дуже жваві дебати і кілька разів перегосовувалось.

Чимало нападів було й на § 62 (*i — u* в чужих словах), але кінець-кінцем Конференція спинилася на проєкті, унісши тільки ту зміну, що в наростках *-ік*, *-іка*, *-ікум*, *-ічний* писати *i* в тих самих випадках, що у корені тощо.

Згадана вже “Комісія для погодження суперечностей в ухвалях Конференції”, зваживши дискусію і наслідки голосування, визнала можливим висловитися й про ті найсуперечніші питання правопису чужих слів, а саме “Щодо передачі чужого *l*, доручити редакційній колегії деталізувати це правило на основі “Проєкту” в напрямку ухвали Конференції” та “Щодо передачі чужого *h — g*, то визнати за потрібне повернутися до “Проєкту”.

Як бачимо, на Конференції проєкт правопису чужих слів у найважливіших своїх місцях хоч і не здобув якогось певного вирішення, але зазнав такої критики, що вимагав уже перегляду його в наступній редакції.

Значно змінила Конференція розділ “Правопис власних імен”, надто у тих §§, де говориться про форми прізвищ і слов’янських (неукраїнських) географічних назов. Можна навіть сказати, що в цих останніх вирішення справи набуло протилежного характеру супроти проєкту, і коли в останньому щодо цього помітний був нахил до надмірної “українізації” слов’янських прізвищ та гео-

¹³ Не слід, звичайно, тільки думати, нібито всі “наддніпрянци” на Конференції стояли за *ла*, *ло...* та *г*, а всі “наддністрянци” за *ля*, *льо...* та *г*: не раз було й навпаки.

Щойно вживані терміни “наддніпрянци”, “наддністрянци”, як бачимо, не мали там вузького значіння походження члена Конференції, а значіння належності до тієї чи іншої правописно-мовної течії.

графічних назов, то на Конференції стався деякий ухил у другий бік. Але така була воля значної більшості членів Конференції.

Дуже дискусійна справа з формами жіночих українських прізвищ у Комісії, як уже зазначено, на Конференції була розв'язана компромісово.

Звичайно, Конференція внесла чимало ще дрібніших змін і поправок у проєкт, зокрема в граматичну термінологію та § 94, усунувши в останньому чимало технічно обтяжливих розділок.

Коли ми визнали за широкою публічною дискусією велике значіння для справи упорядкування української літературної мови й правопису, то за Конференцією, звичайно, слід визнати те значіння ще більшим, бо перша власне точилася тільки, сказати б, навколо проєкту, а друга досить часто і розв'язувала правописно-мовні питання. Розуміється, велелюдна Конференція не могла точно вирішити й оформити геть усі питання, це вже видно і з тих побажань "Комісії для погодження суперечностей в ухвалах Конференції", що наведені вгорі. Та й формально вона мала більш директивне значіння, являючи собою власне найвищий організований вияв голосу сучасності. На підставі дискусій і ухвал Конференції за постановою тієї ж Конференції остаточно оформити "Правопис" мала вже президія Комісії. З цієї праці президії починається третій і вже останній етап історії "Українського правопису".

Таким чином президії належало розібратися в спадщині Конференції¹⁴, себто застосувати до друкованого проєкту постанови й ухвали її, розв'язавши остаточно ті з них, що не здобули на Конференції повного вирішення. Насамперед слід зауважити, що склад президії (М. Скрипник, А. Приходько, А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко) щодо найдискусійніших питань на Конференції (правопис чужих слів) майже точно відбивав саму Конференцію, тим то й вирішення цих питань було досить затяжне. Хоч чимало було розходжень і на інших місцях постанов Конференції, та кінець-кінцем на них порозумілися, але довго ніяк не йшлося до порозуміння в отих дискусійних питаннях щодо правопису чужих слів. Ще справа з апострофом у президії не викликала великих розходжень, бо тільки один член твердо стояв на тім, щоб апострофа по губних не писати, решта членів (чотверо) погоджувалися на останній постанові Конференції, тобто

¹⁴ Стенограми Конференції сягають понад 30 друкованих аркушів тексту.

вважали доцільним повернутися до друкованого проекту, отже відновити апостроф цілком. Та далеко тяжче було вирішити справу з передаванням європейських *l* та *g*. Коли після довгих нарад і дискусій перед президією стали дві конкретні пропозиції — або повернутися до друкованого проекту (тобто передавати чужі *la, lo...* через *ла, ло...* з деякими тільки винятками та чуже *g* в загальних назвах передавати через *г*), або прийняти наддністрянський правопис (тобто з *ля, льо і г*), то голоси членів президії розбилися так, що, здавалося, питання ці і не можуть бути розв’язані: за першу пропозицію подано 2 голоси, проти — теж 2 і один утримався, за другу пропозицію подано 2 голоси і 3 проти¹⁵. Та розходження ці були такого роду, що навіть коли б одна з пропозицій і була принята перевагою одного голосу, то ледви чи можна б було вважати справу вирішеною. Треба було і тут знайти розумний компроміс, бо не випадало ж зовсім обминути в правописі такі важні на практиці моменти. І президія той компроміс ізнайшла в формулі, правда, зовсім незвичайній для дотеперішньої літературної мови, але як це видно і з дискусії на Конференції і з голосування в президії, неминучої і, мабуть, єдино можливої за наших реальних обставин. Адже справа стояла в площі примирення, поєднання двох культурних впливів на український народ і українську мову — старого візантійського і нового західньо-європейського. Знехтувати якийсь з них у мові було ще тяжче, ніж відшукати таку правописно-мовну компромісову норму, що на ній погодилися б геть усі. Всім добре відомо, і президія не спускала того з ока, що походження слова — “грецьке” слово і “не грецьке” слово — річ часто важка навіть для спеціалістів-філологів, але все ж не було іншого способу, як визнати, що слова грецького походження, як здавна запозичувані з нем’яким *l* і *g*, так і слід передавати в українській мові через *л* і *г*, слова ж із інших європейських мов із середнім чи м’яким *l* перед *a, o, u* і в кінці складу та *g* передавати *л* м’яким та *г*. Хоч як може здатися ця формула штучною й трудною, але прийнято її в президії одноголосно, бо всі члени останньої пересвідчилися того, що тільки обопільними поступками можна остаточно знищити правописно-мовні розходження і справити нашу літератур-

¹⁵ Але слід відзначити, що голосовано ці пропозиції не зовсім так, як оце зформульовані вони, бо в кожному з них увірив іще один спільний пункт: “при умові, що апостроф залишається в обсязі проекту”.

ну мову в одно річище. Звичайно, це вирішення примушує на якийсь час геть усіх без винятку українців дещо переучуватися, бо ніхто ж не звик до такого письма й вимови, як “клясична філологія”, “глосологія або лінгвістика”, “гальванографія” і т. ін., і немає сумніву, що деяка неусталеність, вагання у написах і вимові подібних слів буде довгенько, а почасти і завсіди, алеж у правописі чужих слів (та почасти й своїх) деяка неусталеність і вагання властиві усім живим літературним мовам. Життя, певна річ, дещо спростить цей правописний принцип, впроваджуючи, напр., послідовність на початках лише в часто вживаних комплексах грецького походження як *-грам-* (*-граф-*), *-лог-*, *-філ-*, (*програма, графіка, епілог, логіка, філософ, філолог* і т. ін.), алеж кінець-кінцем правопис чужих слів повинні встановляти лише освічені люди, обізнані з чужими мовами, народні ж маси сприймають чужі слова, як і свої власні, так, як їх чують і бачать написаними. З погляду ж природи української мови компромісове розв'язання справи видається слушним, бо, напр., нем'якого *л* в українській мові далеко більше, ніж м'якого, отже коли б усі чужі слова передавати з *л* м'яким, то тим ми б порушили природні відносини *л* нем'якого і м'якого в мові. Та чи так, чи ін-як, ця формула правопису чужих слів повинна зламати на цім місці однобоку традицію і наддніпрянців і наддністрянців і згодом утворити нову й всеукраїнську традицію з елементів перших. Збіжить 5—10 років і багато з того, що тепер нам може здатися чудним, незвичайним, стане звичайним і органічним, подібно до того, як давні запозичення в народній мові з інших мов нікого не вражають тепер тим, що в них буває і нем'яке *л*, і м'яке, і *г* і *ґ*. напр., і *Кирило* (гр.), *Микола* (гр.), *паланка* (лат.), *лантух* (нім.), *планка* (нім.) і *льох* (нім.), *пляшка* (нім.), *вершляг* (нім.); *Григор* (гр. *γ*), *Гапка* (гр. *γ*), *недошмиги* (нім. *g*) і *грунт* (нім. *g*), *ганок* (нім. *g*) і т. ін., хоч іноді знов же й тут буває неусталеність: *лушня* і *люшня* (нім.) тощо.

Між іншим, слід відзначити, що перед остаточним переглядом у президії всіх намічених змін і додатків до друкованого проекту, їх надіслано до Києва в редакційну колегію, поповнену проф. Є. Тимченком та О. Куриловою. Майже чисто всі однастайні побажання цієї колегії були прийняті потім в президії¹⁶.

¹⁶ В цій редакційній колегії взяли участь акад. А. Кримський, проф. Є. Тимченко, Г. Голоскевич і О. Синявський. В. Ганцова не було на цей

До 10 засідань треба було відбутися президії на те, щоб розв'язати всі правописні питання. Зовсім не порушені постановами Конференції питання звичайно й на президії не були порушувані, і в остаточну редакцію вони ввійшли з проєкту без змін.

З усього сказаного ясно видно, що “Український правопис” є витвір колективний у найширшому розумінні слова. Десятки людей із різних закутків Радянської й позакордонної України брали найближчу участь у вирішенні правописно-мовних проблем, а сотні в дискусії. Серед членів цього колективного автора бачимо 2 Народніх Комісарів Освіти, 2 заступників їх, 5 академіків, 28 професорів і філологів-спеціалістів, 8 учителів (педагогів), 7 робітників преси й друку, 8 письменників. Суспільна контрола, як бачимо, була цілком достатня. Дуже складне завдання — знайти для літературної мови “середнє арифметичне” звичок, бажань, інтересів людей з різних культурно-віддалених і політично-роз'єднаних частин української землі, і знайти, розуміється, без ушкодження природи мови й без непотрібного ламання традиції, все ж розв'язане. Принаймні про це може свідчити ставлення президії до “Українського правопису”: як уже сказано, в її останньому складі були прихильники крайніх протилежних течій, і в цілому вона досить точно відбила Конференцію, а проте текст цього “Українського правопису” у цілому прийнятий на останньому засіданні її одноголосно. Це не виключає того, що в подробицях і дрібницях розходження поміж членами президії були до кінця і не раз їх розв'язувано більшістю тільки одного голоса, і напевно не тільки серед членів президії, ба й взагалі серед усіх українців не знайдеться жодного, хто б не був із чогось у “Правописі” невдоволений, але ж це зовсім природна річ.

Наостанці годиться подати загальну характеристику “Українського правопису” й разом відповісти на деякі закиди критики. Чим виправдується те, що від початку й до кінця трирічної праці Державна правописна комісія намагалася дати і нарешті дала те, що не є а ні український правопис, а ні українська граматика? Дивлячись на справу з становища нормального розвитку літературної мови, таке завдання, як усталити морфологію її, справді не можна виправдати. Взагалі літературна мова нормально складається поволеньки, і люди, носії її, власне й не відчують тієї

час в Києві, а О. Курилова не взяла участі через хворобу і потім тільки надіслала до президії свої уваги листовно.

еволюції, мало відчувають навіть неусталеність її, бо ж та мова — то невід’ємна частина їх істоти, то вони сами. І нормування літературної мови за такого стану зводиться до академічно-педагогічних спроб визначити найбільше поширене й типове в мові, що і рекомендують, звичайно, як зразкове. Саме розуміння цього типового й зразкового в цих випадках більш-менш однакове, бо доосередні тяжіння при такому розвитку літературної мови бувають дуже сильні. Неминучі мовні розходження й певні “правописні питання” існують і за такого стану, та вони мають більше академічний характер і спокійно дискутуються собі серед спеціалістів, мало або й зовсім непомітні в літературно-мовній практиці, де мінімум єдності й усталеності є. Але в історії розвитку української літературної мови є такі моменти, що ніяк не дозволяють назвати її розвиток нормальним. Поперше це й досі не зліквідоване політичне роз’єднання українського народу і подруге надзвичайна зміна значіння літературної мови в житті: з мови жменьки напівлегальної інтелігенції до Жовтневої Революції волею цієї останньої вона стає органом державного й громадського життя цілої країни. Не можна ж не зважити на те, що десятки й сотні тисяч дорослих більш чи менш освічених людей, звиклих до досить унормованої російської мови, повинні (і не всі ж “повинні” з примусу!) перейти на українську мову. Це, розуміється, ненормальність для життя української літературної мови, бо до цієї останньої ті люди неминуче мусять ставити такі ж вимоги, як і до звичної для них мови, алеж годі оцю ненормальність намагатися усунути чи бодай би хоч зменшити чимось іншим, як не унормуванням у межах можливого самої мови. Уже академічні “Найголовніші правила українського правопису” зробили великий крок до того унормування, алеж вони охопили лише частину того, що потребувало негайного унормування в наших реальних умовах життя. У величезній своїй більшості доросле населення вже не вчило і не могло вчити української мови так систематично й органічно, як то буває за нормальних умовин, воно здебільшого вчило й вчить її на практиці, отже й потребує не стільки систематичних курсів, як практичних довідників, та й для систематичного органічного вивчення (в школі) у нас бракувало твердої мовної бази, коли, напр., до виходу “Найголовніших правил українського правопису” важко було знайти дві граматики, де б однаково відмінювано такі слова, як “ніч”, “радість”, а іноді так і той самий автор відмінював їх різно в різних виданнях

своєї граматики. От чому Державна правописна комісія визначила своє завдання так саме, а не ін-як. Сама дійсність, повсякденне життя проказувало їй, що до нормальнішого розвитку української літературної мови треба передусім впорядкувати зорову та значною мірою і слухову форму слів, отже визначити найпотрібніші з практичного погляду правописні, фонетичні, морфологічні н о р м и для літературної мови. Адже це база для літературної мови, а не теоретичні подробиці про фонемі й графемі української мови й їх взаємини, та й пощо заглиблюватися тут у те, що іноді не видне або сумнівне навіть із верховин науки?¹⁷ Та жадною мірою “Український правопис” не має заступити систематичні курси української граматики від початкової до наукової, бо він між іншим призначенням має тільки полегшити й угрунтувати появу й розвиток цих останніх. Не менше безпідставно було б думати, що “Український правопис” виник із специфічних потреб “українізації” і для неї, що цей правопис сам здолає навчити людей української мови. Комісія свідомо з одного боку поминула дещо навіть із того, що безпосередньо в’яжеться з правописом, але не стоїть на перешкоді розвитку української літературної мови, або не так надається до нормалізації (напр., вживання великих літер), а з другого взялася внормувувати таке, що зовсім власне до правопису і не належить, як от морфологію або граматичну термінологію. Не все Комісія розв’язала однаково категорично й однаково повно, не все, певна річ, і якнайкраще, але досить застосувати “Український правопис” до першої-ліпшої сторінки першого-ліпшого тексту української мови, щоб пересвідчитися того, як все ж багато правописно-мовних питань, непорозумінь і вагань усуває й розв’язує цей правопис.

¹⁷ Так акад. Ст. Смаль-Стоцький, критикуючи проєкт правопису, заперечує рацію вживання апострофа після *p* в таких словах, як “пір’я” тощо супроти таких, як “рябий” тощо (див. “Україна” 1—2 кн., за 1927 р. ст. 233), а проте на величезній частині території українського народу розрізняються як різні слова, напр., “звір’я”, і “звір’я”, “повірю” і “повір’ю”, як розрізняються “ушка” і “юшка” тощо. Також видається йому с а м о в і л ь н и м застереження не писати в присвійних прикметниках *-ин*, а самоволі тут жадної нема, коли зважити, що по українських говорах досить поширені форми “нянін”, “Галін” тощо, що такі форми трапляються навіть у Грінченковому словнику (“донін”, “тетін”), у Шевченка (“Прісіне письмо” — див. Т. Шевченко, Т. III, Листування, ВУАН, 176 ст.).

Щодо свого одного з найголовніших завдань — спрощення правопису, то треба сказати, що Комісія далека була від тенденції спрощувати за всяку ціну, бо завжди виходила з принципу — правопис для мови, а не навпаки, як і мова для людини, а не навпаки. Ніяким чином не мала Комісія за завдання своє дати елементарний правопис, і деякі подробиці з “Українського правопису”, а іноді й розділи, призначаються власне для спеціалістів, як авторів граматик, перекладачів із чужих мов тощо. Але ніколи не забувала й завдання дати такий матеріал і так, щоб із нього могла покористати й кожна більш-менш письменна людина.

Як видно з усієї оцієї короткої історії “Українського правопису”, завдання, методи й умови опрацювання книжки були настільки складні й трудні, що годі від неї сподіватися суцільности, простоти й послідовности звичайної книги: вона настільки ж складніша, наскільки колектив складніший супроти окремого члена його. Але тим самим настільки ж більша й вага книги.

Синявський О. Коротка історія “Українського правопису” // Культура українського слова. — Збірник I. — Харків—Київ, 1931. — С. 93—112.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1928)

З 26 травня по 6 червня 1927 р. у Харкові відбулася скликана Народним комісаріатом УРСР Правописна конференція, на якій обговорювався проект українського правопису, укладений Державною правописною комісією і опублікований у серпні 1926 р.

З метою усунення незгод між існуючими українськими правописними системами (західно- та східноукраїнською) і вироблення єдиного для цілої України правопису на Конференцію були скликані й прибули делегати з усіх у той час роз'єднаних регіонів України: Галичини, Буковини, Волині, Закарпаття.

У процесі обговорення проект українського правопису (1926) зазнав певної модифікації, зокрема, в пунктах, що стосувалися правил передачі на письмі іншомовних слів, власних назв, тобто в ділянках, де найбільше відрізнялися західно- та східноукраїнська правописні традиції. Остаточну редакцію нового варіанта українського правопису здійснила президія Правописної конференції у складі М. Скрипника, А. Приходька, А. Кримського, О. Синявського та С. Пилипенка. 6 вересня 1928 р. народний комісар освіти М. Скрипник за ухвалою Ради народних комісарів УРСР затвердив цей правопис як загальнообов'язковий в УРСР.

Після Конференції зазначений правопис почали популяризувати та поширювати також у Галичині й Закарпатті, що на той час не входили до складу радянської України. Так, зокрема, 1929 р. він був прийнятий Науковим товариством ім. Шевченка у Львові.

Український правопис 1928 р., відомий ще під назвами “харківський” та “скрипниківський”, згодом був прийнятий також в еміграції; ним досі послуговується українська діаспора.

У межах радянської України цей правопис офіційно діяв до 5 вересня 1933 р. У Галичині, на Волині й Буковині він протримався до 1939 р. — часу приєднання їх до УРСР.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПОСТАНОВА

За постановою РНК УСРР з 23 липня 1925 року організована при НКО Державна Комісія для впорядкування українського правопису виробила проєкт українського правопису, що в його основу, згідно з тою ж постановою РНК, взято "Найголовніші правила українського правопису", прийняті Всеукраїнською Академією Наук 17.V 1919 р., 12.VII та 29.XI 1920 р., затверджені Народнім Комісаром Освіти УСРР 1921 року.

Проєкт правопису розглянула Всеукраїнська Правописна конференція з 26.V до 6.VI 1927 р. і, з її доручення, зредагувала його Президія Державної Комісії для впорядкування українського правопису.

За доповіддю Наркомосу РНК постановою з 4 вересня 1928 року визнала, що зазначений державний правопис му- сить набути загальнообов'язкового характеру.

Отже, на підставі постанови з 4 вересня 1928 р. (прото- кол засідання РНК, ч. 43, п. 7) ухвалюю вищезазначений "Український Правопис" затвердити.

Народній Комісар Освіти УСРР

МИКОЛА СКРИПНИК

Харків,

6 вересня 1928 р.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ъ.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавет не входить, отже на розмі- щення слів у словникові не впливає, напр., *з'явище* і *з'явище* стояти- муть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в алфаветі, отже *то́пнути* в словникові стоятиме перед *тьо́пнути*, а між ними будуть слова на **тр...**, **ту...**, **тю...**, **тя...**

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення африкат) не входять в алфа- бет, отже такі слова, як *джерелó*, *дзі́га*, стоять у словникові під літерою **д**.

<...> II ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

ІМЕННИК

Увага до таблиці
відмін

§ 22. Зважаючи на закінчення іменників у назовному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень в інших формах однини й множини, усі іменники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать іменники всіх трьох родів, і іменники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти іменників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільності їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угруповання лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о й и**, а тільки **е й і** (*кни́гою* — *їжею*, *кни́ги* — *огорбжі* і т. ін.). Щодо іменників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме іменники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки щодо вживання іменникових закінчень. ("Таблиця" на 30—31 ст.)

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді іменники
чоловіч. роду

§ 23. 1. До твердих іменників чоловічого роду (див. § 22 I відм. I гр.) належать іменники на **-г, -к, -х, -г.**, тобто такі, як *плуг, робітнік, гляг, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, ко́ц* (*Перетц, пала́ц, принц...* з чужих мов), *будз, мін'я́йло* й інші, а також на **-р**: *дві́р, дар, жар, пир, вир, шнур, мир, мур, яр, ху́тір, папі́р, узва́р, нава́р, уда́р, това́р, тхі́р, ко́мір, ма́йстер, тяга́р, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, шар, інжі́р, куші́р, ка́чур, кушні́р, жовні́р, ну́мер, бузуві́р, щур, те́нор, комуна́р, коміса́р, касі́р, актóр, команді́р, інспéктор, дире́ктор, профéсор, тротуа́р, семіна́р, тракті́р, ма́дьяр, кав'я́р, футля́р, та́ляр, фуля́р, монтанья́р, Абе́ляр, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р* (на **-яр** звичайно чужі слова). Див. § 30 Примітка.

Тверді імен. ніяк. р. 2. До твердих іменників ніякого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать іменн. на **-го, -ко, -хо...**, тобто такі, як *блага, яблуко, добро, гніздб, залізо, плесо, депó* й ін.

Тверді імен. жін. р. 3. До твердих іменників жіноч. роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать іменн. на **-га, -ка, -ха...**, тобто такі, як *смуга, штука, задуха, дзига, тюрма, ступа, графа, журба, громада, погроза, кукурудза, каруца (-дза, -ца тільки в словах із чужих мов) й ін.*, а також такі, як *гайдамака, недбаха* тощо.

Мішані імен. чол. р. 4. До мішаної групи іменників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать: а) *біляр, вапняр, тесляр, фігляр, смоляр, голяр, вугляр, маляр, муляр, повістяр, газетяр, бараняр, повстяр, воляр, сідляр* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. 7.

Примітка. Іменники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові, -ом** (а не **-еві, -ем**): *стольярові, муляром* і т. ін.

б) усі на **-ж, -ч, -ш, -щ, -дж**: *стброж, слухач, товариш...*

Мішані імен. ніяк. р. 5. До мішаної групи іменників ніякого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать усі іменники на **-же, -че, -ще**: *луже, віче, прізвище...*, а також такі, як *дідіще, бабіще* і т. ін.

Примітка. Але до твердої групи належать такі іменники, як *ледáщо* (з *ледáщом*), *Санчо* (*Санчом*).

Мішані імен. жін. р. 6. До мішаної групи іменників жіночого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) відносяться всі іменники (також і чоловічого роду) на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа**: *мережа, буча, пороша, гуца, ганджа, міхоніша...*

М'які імен. чол. р. 7. До м'яких іменників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать іменники на **-дь, -зь, -ль...**, тобто такі, як *лєбідь, колодязь, учитель, крємінь, карась, зять, іздець, гудзь, рій, Івасьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар, -ир**): *вівчар, байчар, госпдар, інвентар, вівтар, бляхар, віспар, лімар, воротар, чоботар, димар, бондар, каламар, пролетар, секретар, цвінтар, цар, кобзар, багатир, проводир, поводитир, гузір, бобир, упір* і т. ін. Пор. 4.

М'які імен.
ніяк. р.

8. До м'яких іменників ніякого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і здебільшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обі́д-дя, галу́ззя, весі́лля, писа́ння, воло́сся, війя́* (себто *війя́а*), *збіж-жя, облі́ччя, підда́шшя, підза́мчя, розто́ржя, рі́щя, лі́стя, ві́стря, пі́р'я, дуб'я́, стру́п'я, безду́м'я, здо́ров'я* і т. ін.; також *сі́м'я, ті́м'я, ві́м'я, по́лум'я, плéм'я*.

М'які імен.
жін. р.

9. До м'яких іменників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать іменники на **-ря, -дя, -зя...**, тобто такі, як *бу́ря, Ві́вдя, во́ля, легéня, мату́ся, стаття́, робітні́ця, Га́ндзя, наді́я, сі́м'я...*, також і чоловічого роду такі, як *суддя́, те́сля*.

Імен. ніяк. р.
з наростками
-ЯТ-, -АТ-, -ЕН-

10. До іменників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать:
а) Назви малих істот і речей, як *теля́, ко-зеня́, гуся́, вутя́, кача́, каченя́, курча́, лоша́, вовченя́, дитинча́, дівча́, голуб'я́, горща́, колиця́, горня́* (не плутати з іменниками ніякого роду, зазначеними під 8б);
б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Імен. жін. р.
на приголосний

11. До іменників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *по́дорож, ніч, ро́зкіш, не́хвороц, кров, твар, мо́лодь, па́морозь, сіль, тінь, вісь, вість, міць*. Так само відмінюється й *ма́ти*. Але див. § 25₅.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі іменники однини мають закінчення **-у, -ю, -о, -е (-є)**.

-у

1. -у мають іменники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко, -ик, -ук, -ок**: *ба́тьку, голу́бчику, ковальчу́ку, сінку, ко́ничку, кониче́нку...*

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш**: *му́жу, по-го́ничу, това́ришу...*

в) Окремі іменники тверді: *ді́ду, та́ту, сінну, сва́ту*. Також такі, як *Ге́оргу...*

-Ю 2. -ю мають іменники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 I відм. 3 група): *кобзарю, ведм'єдю, місяцю, князю, ковалю, коню, Івасю, зятю, краю, Корнію*...

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.) пестливі: *доню, матусю, Галінцю, Марусю* (і *Марусе*)...

3. -о мають усі без винятку тверді іменники на **-а** жіночого й чоловічого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.): *Україно, сестро, Ганно, гайдамако, бідолахо*...

4. -е мають іменники:

-Е а) Усі жіночого роду нетверді, тобто I відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): *рójе, доле, з'ємле, вдовіце, Катре, смерте, но́че, тва́ре*...

Але: *ма́ти*.

Після голосних **-є**: *Маріє, збр'є*...

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *со́коле, лі́се, го́лубе, мор'озе, гро́ме, Дні́пре, Па́вле, Пе́тре, громадя́нине, наро́де, во́вче, коза́че, чума́че, лу́же, ля́ше, па́рубче, во́яче* (від *воя́к*), *Джо́рдже*...

-Е, -Ю 5. Іменники чоловічого роду на **-ець** мають закінчення **-є**, рідше **-ю**: *моло́дче, кра́вче, же́нче, хло́пче, ні́мче, за́йче* (і *за́йцю*), *злочі́нцю, перемо́жцю*...

Так само й іменники чолов. р. на **-р** мішаної групи (див. § 22 I відм. 2 гр.) мають закінчення **-є** і лише зрідка **-у**: *тєсла́ре, га́зєтя́ре, повіста́ре* (і *повіста́ру*)...

Ніяк. р. 6. Іменники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення.

Примітка. Лише зрідка іменники ніякого роду з наростком **-к** приймають у кличній формі закінчення **-у** під впливом подібних іменників чоловічого роду: "*Ой сонечку-батечку, догоди, догоди*".

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини іменники мають закінчення **-а** (**-я**), **-у** (**-ю**), **-и** (**-яти, -ати, -ени**), **-і** (**-ї**).

1. **-а** (**-я**) мають:

а) Усі без винятку іменники ніякого роду I відміни (див. § 22) — **-а** 1-ї й 2-ї групи, **-я** — 3-ї: з *сєла́, до ячмені́ща, з поля́, лиця́, роздорі́жжя́, кл'бччя́, підза́мчя́*...

б) Іменники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назовн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означають точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., жи в і і с т о т и: *без брата, до хлопця, з лиходія, від коня, проти сокола, метелика...*; предмети: *коло плуга, без носа, з пальця, до олівця, димаря, гвинта, автомобіля, дощоміра, перерівача, барометра, фонографа, грамофона, мікроскопа, мотора...*; певні міри: *з гάρця, до пуда, без карбованця, аршина, метра (= міри), грама, січня, листопада, вівтірка, тижня, місяця...*

-у, (-ю)

2. **-у (-ю)** мають іменники чоловічого роду, коли вони означають поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні, ті, що означають одноманітну масу, середовище: *без маку, з молочаю, до пёрцю, від часнику, проти нарбду, пролетаріяту, міру, базару, бору, всесвіту, піску, снігу, гною, меду, квасу, льбду, туману, цукру, тютюну, ячмёню, попелу, вогню, дьогтю, льону, жиру, гороху, кісню (кісень), водню (водень)...*; безформні явища природи: *з віхру, від грóму, до дощу, без морóзу, проти вітру, граду, жару...*, чинність, вражіння, душевний стан: *до почину, без розбóю, від дару, з болю, жалю, плачу, реготу, гніву, страху, сміху, ляку, суму, дóтепу, запаха, заходу, клопоту...*; взагалі поняття розумові, втім числі установа, особливо чужомовного походження: *без поступу, до побуту, від стáну, проти поділу, звичаю, уряду, закладу, акту, факту, стилю, метру (= розміру), кўрсу, імперіялізму, комісаріяту, університету, колективу, штабу, архіву, декрету*; також такі скорочення, як *до лікнепу* (“ліквідації неписьменности”) *від Комгоспу* (“Комунального господарства”), *коло Наркомосу* (“Народн. Комісаріяту Освіти”), *до Рязалуку* (“Ради залізничників України”), *Ліфу* (“лівого фронту”), *Вуану* (“Всеукр. Акад. Наук”).

-А (-Я) — -У (-Ю)

3. **-а (-я)** або **-у (-ю)** вживається в тих самих іменниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *нема́ ка́меня* (= однієї каменюки) — *нема́ ка́меню* (= будівельного матеріялу), *без листá* (= одного листка) — *без листу* (= листя), *з звіра* (= вовка, лисиці...) — *з звіру* (= звір'я), *без жолудя* (= одного пло-

да) — без *жолудю* (= жолуддя), без *папéра* (= “справи” в канцеляр. значінні) — без *папéру* (= матеріялу до писання...), *від морóзу* — *від Морóза* (прізвище).

Підвести геть усі інші іменники чоловічого роду під норми щодо **-а (-я)** чи **-у (-ю)** в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік*, *вік*, *ра́нок*, родовий відм. *ро́ку*, *ві́ку*, *ра́нку*, але *вéчiр* — *вéчора*.

Так само від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з **-у, -ю** (далеко частіше), то з **-а, -я**: з *сте́пу*, *коло лісу*, без *лі́гу*, *до горóду*, *край ста́ву*, *проти са́ду*, *майдáну*, *яру*, *сліду*, *Сибі́ру*, *Туркестáну*, *Кавка́зу*, *Криму́*, *До́ну*, *Ура́лу*, *Берлі́ну*, *Лондо́ну*, *Пари́жу*, *Рі́му*, *Нью-Йо́рку*, *Херсо́ну*, але *коло бе́рега*, *до кряжа́*, *біля горба́*, з *Ха́ркова*, *Черні́гова*, *Ки́єва* (міста на **-ів** тільки так), *Остра́*, *Кам'я́нця*, *Пере́мішля*, *Жито́мира*, *Відня́*. Зменшені ж звичайно тільки з **-а (-я)**: з *ярка́*, *до ліска́*, *біля ставо́чка*, *городця́*, *Дінця́* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в назовному відмінку: *Дніпро́* — з *Дніпра́*).

Зрідка є й винятки з вищенакреслених правил, напр., завжди без *хліба́*, *вівса́*, наперекір прав. 2.

Деко́трі ж уживаються в обох формах: без *стида́* — без *сті́ду*, без *сорома́* — без *со́рому*, *до моста́* — *до мо́сту*, з *дво́ра* — з *дво́ру*.

4. **-и** мають:

-и

а) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *коло води́*, *без кни́жки...*

б) Іменники жіночого роду III відм. (див. § 22) на **-ть** за другим приголосним: *від ра́дости*, *з ві́сти*, *до сме́рти*, *без чве́рти...*

Також винятково: *до осе́ни*, *без со́ли*, *кро́ви*, *любо́ви*, *Ру́си*.

в) Усі іменники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *до теля́ти*, *горща́ти...* і слово *імени*.

-і (ї)

5. **-і** мають усі іменники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див. § 22 I відм. 3 і 2 групи): *без до́лі*, *бу́рі*, *лисі́ці*, *са́жі*, *поро́ші*, *кру́чі*, *гу́щі...*

Після голосних та **'-ї**: *без наді́ї*, *Ма́рії*, *сім'ї́...*

Також **-і** мають усі іменники жіночого роду на приголосний, що не входять в 4б: *до но́чі*, *без по́дорожі*, *від ро́зкоші*, *тва́рі*, *мо́лоді*, *па́морозі*, *тіні́*, *Росі́*, *арті́лі*, *морáлі*, *жо́вчі*, *ма́тері...*

Щодо чергування **о—і, е—і** (*Харків — Харкова, Київ — Києва, камінь — каменя, радість — радости* тощо), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини іменники мають закінчення **-ові (-єві, -єві), -у (-ю), -і (-ї, -яті, -аті, -ені)**.

1. **-ові (-єві, після голосних та ' -єві)** мають:

-ОВІ (-ЄВІ, -ЄВІ) а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** I відм. I групи, **-єві** I відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *братові, дубові, Михайлові, повістряєві*¹, *сторожеві, слухачєві, товаришеві, куцєві, косарєві, ведмедєві, учителеві, гостєві, хлопцєві, роеві, куриєві...*

б) Зрідка іменники ніякого роду I відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: *ягняткові, теляткові, дитяткові, немовляткові...*, навіть *ліхові, військові, святкові, серцеві, сонцєві...*

2. **-у (-ю)** мають:

-У (-Ю) а) Майже всі іменники ніякого роду I відміни — **-у** I і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *дереву, гніздю, селю, стовпищу, лицю, обличчю, підзамчю, знання...* (порівн. 1б).

б) Усі іменники чоловічого роду з закінченням **-ів (-їв), -ов** у назовн. відмінку: *Львів — Львову, Мліїв — Млієву, Драгоманів — Драгоманову, Воробйов — Воробйову, Ковалів — Ковалєву, Стеблів — Стеблєву, Чугуєву, острову, боліголову...*

Це закінчення буває і в іменниках, зазначених під 1а при збігові їх: *товаришеві Гавришу* і т. ін. — див. § 78.

3. **-і (-ї)** мають:

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ) а) Усі іменники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я**: *сестрі, жінці, дочці, свекрусі, нозі, гирлізі, огорожі, гуці, Марусі, молодіці, ночі, розкоші, крові, тварі, міді, повісті, солі, пріязні, бідоласі, старшині...* Також *Мекка — Мєцці* і т. ін.

Після голосних та ' **-ї**: *надії, Марії, шії, сім'ї*.

Примітка. Але в Західній Україні подекуди пишуть **-и** в імен. жін. р. III відм. (див. § 22) на **-сть, -рть**, як також і в формах місцев. одн. та наз. — знах. множ.

¹ Див. § 23_{4а} Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *теляті, курча́ті...* і в слові *імені*.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини іменники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю)**, або вживаються у формі назовного відмінку.

-А (-Я) 1. **-а (-я)** мають усі іменники чоловічого роду на приголосний та **-о (-ьо)**, коли вони означають живі істоти, а крім того можуть мати й інші іменники, означені в § 25₁₆: *за хлопця, метелика...*, *на дуба, за олівця, карбованця, плуга, каганця...*, навіть *університета, декрета* й ін.

-У (-Ю) 2. **-у (-ю)** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду на **-а (-я)**: *на раду, старшину, суддю...*

Усі інші іменники (отже всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми назовного, але від слова *мати* знахідн. однини *ма́тір*.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини іменники мають закінчення **-ом (-ем, -єм), -ою (-єю, -єю), -ю, -ям (-ам)**.

-ОМ (-ЕМ, -ЄМ) 1. **-ом** мають усі іменники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі іменники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-ем**) усі мішані й м'які іменники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 I відміна): *над степом, під тягаром, за базаром, перед бакаляром, селом, повітрярем*², *товаришем*³, *бичем, бондарем, кобзарем, гостем, хлопцем, конем, стовпником, вічем, лицем, татунем, полем, краєм, куриєм...*

-ОЮ (-ЕЮ, -ЄЮ) 2. **-ою** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду тверді, **-єю** (після голосних **-єю**) всі м'які й мішані іменники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 I відміна): *з сестрою, перед комб-*

² Див. § 23_{4а} Примітка.

³ Див. § 23₅ Примітка.

рою, над міхонóшею, за душе́ю, під кру́чею, гу́щею, їжею, земле́ю, до́лею, Вівдею, піснею, колотне́ю, судде́ю, статте́ю, рілле́ю, революці́єю, Марі́єю, збрóєю...

Не плутати з прикметниками: *під синьо́ю, над свіжо́ю...*, а також не скорочувати **-ою (-ею, -єю)** в ої (-ей, -єй), див. § 38 Примітка 1 й 2.

-ю

3. **-ю** мають усі іменники жіночого роду на пригоlosний (див. § 22 III відміна): *над мо́лоддю, па́мороззю, сілля́ю, тінню́, Ро́ссю, па́пороттю, мі́ццю, глибочі́нню, сме́ртю, по́вістю, кро́в'ю, тва́р'ю, ма́тир'ю, по́дорожжю, ні́ччю, ро́зкішшю, не́хвороццю, ха́рчю, жо́вчю...*

Щодо **і й о** в таких випадках, як *по́вістю, па́мороззю...*, то див. § 7_{1д, 2в}.

-ям (-ам)

4. **-ям** мають усі іменники ніякого роду на **-я**, тобто як I відміни м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відм.) не після **ж, ч, ш, щ**: з *баді́ллям, за безла́ддям, над галу́ззям, за смі́ттям, перед воло́ссям, дуб'я́м, пір'я́м, лушпа́йям, підза́мчям, розто́ржям, теля́м, голу́б'ям, горобеня́м, ім'я́м* (рідко іменем).

Після **ж, ч, ш, щ -ам**: з *ведмежа́м, над курча́м, перед лоша́м, горца́м* і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини іменники мають закінчення **-і (-ї), -у (-ю), -ові (-еві, -єві)**.

-і (-ї)

1. **-і** (після голосних та ' **-ї**) мають:

а) Усі іменники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я**: *на воді́, у руці́, на ті́тці, по землі́, при статті́, полі́ці, кру́чі, мере́жі, наді́ї, збро́ї, сім'ї́, по́дорожі́, не́чі, кро́ві, тва́рі, міді́, по́вісті́, ма́тері́, бідола́сі, міхонóші, судді́...*

Примітка. У прислівниках, втворених з іменників жіночого роду на пригоlosний, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *по́части, восе́ні* або *увосе́ні* (порівн. *по о́сені*). Див. іще § 26_{3а}. Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *на теля́ті, горца́ті...*, також у слові *імені́*.

в) Іменники чоловічого роду, переважно ті, що без наростків: *у байраці, на язиці, при стобзі, на порозі, в дусі, лузі, на поверсі, кожусі, горосі, березі, місяці, коні, зубі, хресті, коті, возі, образі, дбмі, дубі, чоботі, році, хлібі, ґрунті, світі, стовні, листі, хвості, пні, дні, сні, лобі, роті, пальці, рэготі, налігачі, молочаї, травні, злочині, камінці, камені...* (див. іще 4).

г) Іменники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна I гр.) без наростка **-к-**: *на селі, у гнізді, при яблуці, в оці, молоці, вусі, слові, письмі, чолі, болоті, полотні, в пальті, у бюрі, золоті, добрі, маслі, вікні, багні, дні, паливі, заступілні, товаристві...*, а також іменники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 I відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: *на лиці, у яйці, при кільці, в денці, плечі, житті, смітті, гіллі, грудді...*, також: *на сонці, у морі, в полі, горі, серці, віконці, стовпиці, згариці, становиці, в питанні, у збіжжі, роздоріжжі, картоплінні, проклятті, обличчі, в лушпайї, у пір'ї, розторжі...* (див. іще 3).

-у 2. **-у** мають переважно іменники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик, -ок, -ак, -ко...**): *на конику, при гвіздку, у мішку, батеньку, в будінку, на ринку, бідаку, пучечку, дощику, ставку, грабунку, жовтку, у війську, на ліжку, у вічку, містечку, серденьку, горішатку, ячку, видбиську...*, а також і деякі інші ім. чоловічого роду тверді: *на воску, в соку, на снігу, по моху, у міху, в полку, сліду, бору, меду, степу, току, шляху, яру, льоду, знаку...* Також такі, як при *Георгу*...

-у (-ю) — -і (-ї) 3. То **-у (-ю)**, то **-і** (після голосних **-ї**) мають деякі іменники чоловічого роду: *на роду — на роді, в лісу — в лісі, в гаю — в гаї, у саду — у саді, у склепу — в склепі, на ставу — на ставі, на торгу — на торзі, в бору — в борі, в капшукі — в капшучі, в потягу — в потязі, на козаку — на козаці, на чумаку — на чумаці, на товаришу — на товариші, на школярі — на школярі, на косарю — на косарі* (див. іще 4).

Також іменники ніякого роду I відмини мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і (-ї)**, то з закінченням **-ю (-у)**: *на сонці — на сонцю, у морі — у морю, на полі — на полю, при горі — при горю, на серці — на серцю, у стовпиці — у стовпицу, на вічі — на вічу, в питанні — в питанню, у збіжжі — у збіжжю, в роздоріжжі — в роздоріжжю, на обличчі — на обличчю* (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у (-ю)** після прийменника **по**: *по Дніпру, по дну, по слову, по кожуху, по олівцю, по яблуку...*

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 4. **-ові (-еві, після голосних -еві)** мають іменники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: *на батькові, при коникові, на братові, на товаришеві, вóвкові, кобзареві, Корнієві, у рúхові...*

Навіть іменники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: *на теляткові, при дитяткові* і т. ін.

МНОЖИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК (= КЛИЧНА ФОРМА)

§ 30. У назовному відмінку множини іменники мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я)**.

1. **-и** мають:

-и а) Усі іменники чоловічого роду тверді (див. § 22 I відміна I гр.) за винятком кількох слів (див. 3б): *роги, береги, вовки, городи, холоди, міхи, ліси, голоси, рукописи, полози, громад'яни, селяни, татари, цигани, болгари, серби, брати, листи, коли, клини, сини, куми, чорти, полáци, голуби, сусіди, батьки, старости, мін'яйли, інспектори, професори, комісари, кушніри, базари, тенори, футляри, жовніри...*

Примітка. Але деякі з іменників цієї групи на **-р** (див. § 23₁) неодноскладові приймають під наголосом і закінчення **-і**: *хутори, тягарі, комарі, майстри, хабарі.*

б) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна I гр.): *ноги, руки, сестри, брови, хати...*

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *люди, окуляри, шаравари, штани, кúри, гúси, діти, сіни, сáни, баляси, груді, жéбри, зашпори, мáндри* й інші, при чім **-и** завжди після **-к, -г, -х, -ин, -їн, -б, -в, -м** (*віжки, обста́вини, збо́їни...*).

2. **-і** (після голосних та **'-ї**) мають:

-і (-ї) а) Усі іменники чоловічого роду нетверді, тобто I відмини 2 і 3 гр. (див. § 22): *ковалі, ведмеді, ячмені, зяті, хлопці, місяці, гаї, солов'ї, проводирі,*

лікарі, ножі, орачі, кущі, міхонбші, столярі, теслярі, школярі, дигтярі...

Крім того, *хазяїн* — *хазяї́* і *хазяїни́* (у різних значіннях), *друг* — *дру́зі* і *дру́ги*.

б) Усі іменники жіночого роду нетверді (див. § 22 I відміна 2 і 3 гр.) та жіночого роду на приголосний (III відміна): *бу́рі, ді́ні, молоді́ці, ші́ї, сі́м'ї, кру́чі, ду́ші, рого́жі, бу́чі, но́чі, по́дорожі, ро́зкоші, тва́рі, ті́ні, по́статі, по́вісті, ві́сті, о́сі...*, але див. § 26_{за}. Примітка.

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *двє́рі, драглі́, граблі́, коно́плі, на́кожні́, о́сті...*, при чім **-і** завжди після **-ц, -ж, -ч, -ш, -щ, -дж**, а **-ї** після голосного (*мані́вці, но́жиці, сто́гначі, го́рдоці, хі́троці, дрі́жджі, помі́ї...*).

г) Два слова ніякого роду: *о́чі (о́ко), плéчі (плечé)*.

Увага. З числівниками *два, обі́два, три* й *чоти́ри* іменники чоловічого роду мають закінчення назовного множини (а не родового), себто **-и, -і (-ї)**, а не **-а, -я**: *два сини́, три брати́, обі́два стовпи́, чоти́ри вчителі́, голуби́, товариші́, школярі́, гайі́...*

Іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) з числівниками *дві, обі́дві, три, чоти́ри* можуть мати закінчення **-і** (як м'які), при чім **г, к, х** перед **-і** змінюється на **з, ц, с**, обов'язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кні́зі, три вербі́, хаті́, руці́, три кві́тці, пі́сні, чоти́ри норі́* і т. ін.

Але замість таких форм твердих іменників жіночого роду звичайно уживаються форми з **-и**, особливо після **г, к, х**: *дві кві́тки, три руки́, кні́ги, чотири бóчки...*

Прикметники в таких словосполученнях уживаються у формах назовн. відмінку множини: *два високі́ дуби, три крайні́ хати* і т. ін.

-А (-Я)

3. а) **-а** мають усі іменники ніякого роду нем'які, тобто тверді, мішані та з наростк. **-ят** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**), також поодинокі з **-ен-, -ес-** (див. § 22 I і II відміни): *гні́зда, я́блука, теля́тка, дере́ва, словéчка, пе́ра, кри́ла, чола́, стре́мена, ві́ча, ло́жа, стóвпни́ца, ягня́та, лоша́та, імена́, небеса́...*

б) **-а** мають кілька іменників чоловічого роду: *вúса* (також *вúси*), *рука́ва* (і *рукави́*), *грунта́* (і *грунти́*), *ві́вса* (і *вівси́*), *хліба́* (*хліби́* з іншим значінням).

в) **-а** мають деякі іменники, що вживаються тільки у множині: *віла, ясла, ясна, ворота, гўсла, лещата, дверчата*.

г) **-я** мають усі іменники ніякого роду м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.): *поля, крильця, серця, оповідання, питання, подвір'я, прислів'я, обличчя, піддашшя, підзамчя...*, як і деякі, що вживаються тільки у множині: *вінця, давільця*.

Увага. Іменники ніякого роду тверді на **-о** (див. § 22 I відміна 1 гр.) при числівниках *дві, обидві, три, чотири* іноді мають закінчення **-і** з таким наголосом, як у родовому відмінку однини: *дві відрі, дві слові, три яблуці, чотири вікні* і т. ін., але звичайно *двоє відер, два відрá..*

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 31. У родовому відмінку множини іменники мають закінчення **-ів (-їв)**, чистий пень (відсутність звукового закінчення), **-ей**.

-ІВ (-ЇВ) 1. **-ів** (після голосних та **'-їв**) мають:

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. 2б): з *років, від берегів, до осокорів, проти звірів, без ярмарків, коло синів, кумів, степів, чортів, насипів, підписів, літописів, школярів, товаришів, мечів, дощів, косарів, ковалів, князів, карасів, днів, ведмедів, ступенів, женців, зятів, гаїв, країв, солов'їв...* Також деякі іменн. чоловічого роду на **-а (-я)**: *до старостів, теслів, сўддів*.

б) Винятково іменники ніякого та жіночого роду: *без прислів'їв, подвір'їв, волів* (від *воло*), *багнів* (і *багон*), *полів* (рідко *піль*), *морів, місців* (і *місьць*), *обличчів* (і *облич*), *роздоріжжів* (і *роздоріж*), *стóвпниців* (і *стóвпниц*), *питаннів* (і *питань*), *бабів, хатів* (і *хат*), *губів* (від *губа* = *labium*), *ро́зкошів, по́дорожів, матерів, статтів* (і *статтєй*), *відповідів* (і *відповідєй*), *тварів* (і *тварєй*) (див. іще 3а).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на **-щі**: *радощів, молодощів, кліщів* й под.;

б) ті, що конструкцією закінчення стоять поряд із іменниками чоловічого роду: *манівці* — від *манівців* (порівн. *хлопці* — *хлопців*), *галанців, майорців, миколайців, Чернівців* (і *Чернівець*), *Соробчинців* (і *Соробчинець*), *Яківців, баглаїв* (порівн. *гаї* — *гаїв*), *драглів* та ін. (див. іще 2в).

в) деякі інші: *без байдиків, з бєльбухів, по́зіхів, бєбєхів, викрутасів, вихилясів, зальотів, ма́ндрів, дрїжджів, но́шів*,

на́ймів, на́рїтників, па́чобів, обжї́нків, окуля́рів, о́хрестів, в'язів, сходів, штанів, шарава́рів, граблів (і грабелі).

2. Чистий пень мають:

Чистий пень
(без закінчення)

а) Майже всі іменники ніякого роду (див. § 22 I й II відміна) та іменники жіночого роду на **-а, -я** (I відміна): *без слів, до дерев, з гнізд, серць* (частіше *сердець*), *озір* (і *озер*), *яблу́к, вікон, коліс, кіл* (кóло), *волоко́н, поло́тен, джерел, відер, кілець, яєць, сіл* (село́), *ягня́т, ягня́ток, пита́нь, роздорі́ж* (див. 1б), *іме́н, небес...*; *до гір* (гора́), *без кіз, з панчі́х, проти блі́х, від борі́н, сторі́н, дорі́г, бур* (бу́ря), *зада́ч, шкі́л* (шко́ла), *рож, ріс* (роса́), *груш, барв, форм, книжок, дощок, свічок, чайок* (ча́йка), *копійок, со́сон* (і со́сен), *назо́в, мі́тел, воє́н* (війна́), *попівен, картопе́ль, соте́нь, кухонь, ове́ць, церко́в, буков, версто́в, дрохов, кроков, корого́в, відьом, земе́ль, пісе́нь, ігор, іско́р* (Див. іще § 7_{1е, 2а6}).

Також деякі іменники чоловічого роду на **-а, -я**: *коло старши́н, міхоно́ш, п'яни́ць*.

б) Іменники чоловічого роду:

а) з наростком **-ин** в однині, але цілком послідовно тільки ті, що з наростком **-ан (-ян)** перед **-ин**: *без ми́щан, до селя́н, з галича́н, проти заробітча́н, тата́р* (і тата́рів), але звичайно *болга́рів, воло́хів, се́рбів, хазяї́в* (і хазяї́нів);

б) поодинокі після числівників: *сім де́нь* (дні́в), *сто раз* (частіше *сто разі́в*), *па́ра чо́бит, сім чо́ловік* і ін. (але *разі́в сто...*).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками ніякого й жіночого роду: *ле́щата* — *без ле́щат, вил, даві́лець, вінець, ко́зел, ясел, ясен, ворі́т, обста́вин, за́просин, збо́їн, вечерни́ць, но́жиць, помій, конопе́ль, вісі́вок, гін* (і го́нів), *віжок, ночов, круп* (і крупі́в), *Яс, Ате́н, Черка́с, Бенде́р, Карпа́т, Лубе́нь*.

3. **-ей** мають:

-ЕЙ

а) Майже всі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *з ноче́й, біля пече́й, від вісте́й, тіне́й, косте́й, рече́й...*, але *ро́зкоші́в, по́дорожів* і деякі інші (див. 1б).

б) З іменників чоловічого роду тільки: *ко́ней, грóше́й, госте́й*; жіночого на **-а, -я**: *свине́й, мише́й, во́ше́й*; ніякого: *оче́й, плече́й* (і пліч).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *груде́й, двере́й, діте́й, люде́й, ку́ре́й, гусе́й, сіне́й, сане́й*.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

-АМ (-ЯМ) § 32. Усі іменники всіх родів і відмін у давальному відмінку множини мають закінчення **-ам** або **-ям**.

Закінчення **-ям** приймають усі іменники м'які та жіночого роду на приголосний **-р, -дь, -зь, -ль, -нь, -сь, -ть**; усі інші — **-ам** (див. § 22): *чоловікам, школярім, тучам, гнбїщам, ягнїятам, ночам...*, але *ковалїям, косарїям, тїням, тварїям, обличчїям, підзámчїям...*

Ті іменники, що вживаються тільки в множині, приймають **-ам**, коли в назовному відмінку мають тверде закінчення (**-и, -а**), **-ям**, коли м'яке (**-і, -ї, -я**). Але після (неподвоєних) **ж, ч, ш, щ**, як і завжди, буде **-а**, а не **-я**: *гбрдощї — гбрдощам* і т. ін. Винятки: *лїудїям, штáнїям, кїрїям, гїсїям, дїтїям, сїнїям, сáнїям, грїдїям*.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 33. У знахідному відмінку множини іменники вживаються або в формі = назовному мнж., або = родовому множини: *по кбнї, за телїята, про гїси, корбви, волї, свїнї, метелїки, на ковалїв, про гостейї, за молодїць (ї молодїцї)* і т. ін.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 34. В орудному відмінку множини іменники мають закінчення **-ами (-ями), -ми, -има**.

-АМИ (-ЯМИ) 1. **-ами** і **-ями** мають майже всі іменники всіх родів у тих самих випадках, що й у давальному множини (див. § 32): перед *чоловіками, школярїми, бїчїами, гнбїщїами, ягнїятїами, ночãми, ковалїями, косарїями, тїнїями, обличчїями, тварїями, підзámчїями...*

-МИ 2. **-ми** після приголосних (поруч звичайних на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: чоловічого роду, як от з *кїньми, перед гїстьмї, грїшми (ї грошїма), чобїтьмї, жолудьмї*; ніякого роду, як от *колїньми (колїно в значінні частини тіла), крильмї (крило у птицї), дївчãтьми*; жіночого роду: *свиньмї*. Також деякі, що вживаються лише у множині: *під грудьмї (ї грудїма), перед ворїтьмї, двермї (ї дверїма), сїньми, курмї, гусьмї, дїтьми, лїудьмї, саньмї* і деякі інші.

-ИМА

3. **-има** вживається в словах *очи́ма, плечі́ма, уші́ма* (і *вúхами*) — див. іще 2.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 35. У місцевому відмінку множини **-ах, -ях** в тих самих випадках, що **-ам, -ям** у давальному множини: *на чоловіка́х, на школяра́х, на обліччя́х, лю́дях* і т. ін.

(С. 28—44)

<...> III

ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ⁴

ПРИГОЛОСНІ

Чуже Л

§ 45. Чужомовне *l* в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто **ле, ла, ло, лу, л**, почасти як м'яке, себто **лі, ля, льо, лю, ль**. Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами.

Запозичення старіші, особливо до середини 19 сторіччя, більше засвоєні з нем'яким **л**, запозичення пізніші — з **л** м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким **л** не можливо.

Нем'яке Л

1. а) У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким **л**, звичайно пишемо **ла, ло, лу, л**, а також і в старих запозиченнях із інших мов:

а) **ла** — *атла́нти, Атланті́йський океа́н, а́тлас, Лакедемон, лаконі́зм, латі́нський, облатка, парала́кса, пла́стика, Плато́н, платоні́чний, протопла́зма, сталакті́т, схола́стика, фа́була, фала́нга, філантро́пія, фісту́ла, фо́рмула, хала́т, шарла́тан, шкату́ла*, при чім **а** завжди після подвоєного **л**: *ві́лла, Гелла́да, Сці́лла*;

б) **ло** — *анало́гія (ло́гіка, катало́г, проло́г, рефлексоло́гія...), гело́ти, дипло́м, кілогра́м, коло́на, коло́нія, коло́с*,

⁴ До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *базар, галу́н, карто́пля, льох, ла́нтух, лі́цар, плуг* тощо. Тим то й подані далі правила до них не стосуються.

Лондон, охлокрáтія, пілòт, талòн, троглодít, філоксéра, філософія, хлор, цикло́н, Цікло́ни, при чім о завжди після подвоєного л: Бйондéлло, Льонгфéлло;

в) лу — лунатíзм, плутокрáтія, Поллúкс;

г) л у кінці складу — адміра́л, арсенáл, арти́кул, бал (= відзначення, але балъ = бенкет), Балка́ни, бока́л, генерáл, Далма́ція, журна́л, ідеáл, інтернаціо́нал, капіта́л, капіту́л, кварта́л, меморія́л, мінерáл, оригіна́л, офіція́л, офталмоско́п, протоко́л, професіо́нал, сканда́л, скру́пул, Стамбу́л, стіму́л, талму́д, Танта́л, титу́л, фалд, фалш, февда́л, фіна́л, фуру́нкул, Халде́я і деякі інші.

б) Сполучення *le* послідовно передаємо через *ле* (з “середнім л” — див. § 15₅ Увага 4): біле́т, гале́ра, делега́т, електри́чний, Каледо́нія, коле́га, легенда́, ле́кція, Ленáв, Пале́рма, телегра́ма, холéра і т. ін., але див. § 71.

в) В англійських словах у кінці та перед приголосними не пишемо **ь**: Албіон, біл, бул, булдог, Велз, Вілсон, Далтон, гомру́л, голкіпер, Джон Мілл, Мілтон, Фултон, Чарлз, Шеффілд і т. ін.

М'яке Л

2. В інших випадках новіші запозичення з західно-європейських мов віддаємо м'яким л:

а) ля — аеропля́н, бая́да, бая́нс, баці́ля, бу́ля (хоч старе бу́лла), вакуо́ля, гіпе́рболя (у закінченнях -ля завсіди, окрім небагатьох винятків — див. 1аа), галя́нтерія, декляма́ція, за́ля, ісля́м, Каля́брія, капéля, ка́псуля, кляві́ш, кля́са, ляборато́рія, ля́ва, ля́вн-теніс, лягу́на, ляж, Ля-Ма́нш, Лямарті́н, лянди́афт, лятифу́ндія, ляфе́т, макуляту́ра, Маля́га, Мон-Бля́н, новéля, номенкляту́ра, парляме́нт, плян (хоч уживається й план), плянта́ція, пляти́на, плятфо́рма, пляц, пляцка́рта, постуля́т, прокляма́ція, ска́ля, таранте́ля, фляко́н, флямінго, фляне́ля, цифербля́т, шка́рляти́на, шляфрòк;

б) льо — бальо́н, бальотува́ти, бльока́да, віольонче́ля, кольо́квіюм, Кольо́мбо, кольори́т, льозунг, льока́вт, Льока́рно, льомба́рд, одеко́льонь (і одеко́лон), пльо́мба, со́льо, фабльо́, фльо́ра, фльо́та, шабльо́н;

в) лю — бю́за, інфлюе́нца, Лювр, лю́за, лю́па, металю́ргія, Нібелю́нги, целю́ля, целюльо́за, целюльо́д;

г) ль у кінці складу — автомобі́ль, адюльтéр, альге́бра (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), Альжі́р, алького́ль, альфабе́т (але алфа́вит), альхе́мія, асфа́льт,

балѣкѣн, бензѣль, бѣнѣкѣль, бухгѣльтер, васѣль, вольт, Гвадалѣкѣвѣр, гвѣльфи, гѣльф, калѣвѣнізм, опѣль, п'ѣдѣстѣль, портѣль, Сенегѣль, скальѣд, фѣльטר, Цѣльсѣй і багато інших.

Зокрема м'яким л віддаємо чуже *l* послідовно в комплексах ---
-лювати, -люція, -ляндія, -ляр, -лярний..., -лярія, -лятор,
-ляція, -льний (див. §§ 14_{2в} та 15₅ Увага 4), -льоз, льоза,
-льозний і в усіх вивідних від них словах: *протоколювати, титулювати, революція, Гренляндія, Естляндія, Ляпляндія, Ютляндія, циркуляр, канцелярія, регулятор, спекуляція, капітальний, скрофульоз, целюльоза, компіляторський, маніпулянтка* і т. ін.

Про лі з *li* див. § 62_{1г}.

Чуже h—g § 55. Чуже *h* передаємо нашим *г*, щождо чужого *g*, то в новіших запозиченнях його треба передавати через *г*, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим *г* (порівн. § 54): *Англія, газ, газѣта, гама, гегемонія, генеалогія* (логіка...), *генерал, геній, географія, (граматика, програма, грамофон, діяграма, графіка, грам, кілограм...), Германія, гігієна, гімназія, гіпс, градус, граф, Грузія, група, дифтонг, егоїзм, організація, педагог, Ріга, трагедія, фігура* й ін., але *агент, агітація, агроном, Арагонія, бравнінг, Брюгге, Гамбург, Гегель, гідальго, гугеноти, Гюго, гарантія, Гаронна, гвардія, Гвінея, Гергард, Гете, Геттінген, гібелін, гірлянда, гявберова сіль, глядіатор, гнайс, Гольфштром, Гранада, грандіозний, Гріг, пума, Густав, диригент, елегантний, інтелігент, лінгвіст, міграція, Чикаго* і т. ін.

Чуже Ф § 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не хв): *факт, француз, форма, фунт, фабрика, фанатизм, фантазія, фаховий, фамілія, фундамент, фотографія, філософія, філологія, фундатор, фалшивий, фосфор, фінанси, реферат, офіційальний, професор, реформа, Гаммерфест, Фавст* і ін.

Грецьке θ (th) § 57. Грецьке **θ** (th) передаємо через **т** (а не через **ф**): не тільки *театр, теологія, бібліотека, теорія, метода, атеїзм*, але й *патос, етер, катедра, міт, ортографія, аритметика, дитирамб, логаритм, етіопський, Пітагор, Атени, Корінт, Методій* і т. ін.

Так само: *Теофан, Теодор, Теодосій*, але *Федір* (рідше *Хведір*), *Тимофій, Афон* (рідше *Атос*), *Хомá*. Та коли ці ймення

відносяться до людей Західньої Європи, то теж вживаємо *Томá*, *Теодор*.

Грецьке β

§ 58. Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в**: *Вавилон*, *Василь*, *Варвара*, *Візантія*, *Віфлеєм* (юдейський), *херувім*, *символ*, *диявол*, *амвон* (й *амбона*); але як ці слова перейшли до нас із Заходу, то пишемо їх через **б**: *Арабія*, *базиліка*, *біблія*, *бібліотека*, *базальт*, *альябастер*, *Бакх*, *бакханка*, *бакханалія*, *барбаризм*, *барбар* (і *варвар*), *Тэби*, *Бетлегем* (в Америці).

С—З у чужих словах

§ 59. Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через **с**: *Софія*, *Василь*, *Настасія*, *філософія*, *софіст*, *теософія*, *просодія*, *семасіологія*, також *гексаметр*, *дисентерія*; але *фраза*, *фаза*, *база*, *гіпотеза*, *бальзам*, *фізика*, *фантазія*, *Азія*.

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенсивний*, *емульсія*, *претенсія*, *університет*, *каруселя*, але *презюмпція* й под.

Еспанське s між голосними, еспан. z передаємо через **с**: *песета*, *Венесуеля*, *Вальпараїсо*, *Росаріо*, *Веляскес*.

Англійське w

§ 60. Англійське w і перед голосними передаємо через **в** (а не через у): *Вайлд* (не Уальд), *Вайт* (не Уайт), *Велз* (не Уельс), *Вітман* (не Уітман), *Віклеф* (не Уіклеф), *Вестмінстер* (не Уестмінстер), *ват*, *кіловат* і т. ін.

Неподвоєні — подвоєні приголосні

§ 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: *аккумуляція*, *апарат*, *асимілювати*, *бальяст*, *белетристика*, *група*, *жирáфа*, *ідилічний*, *інтелектуальний*, *комуна*, *сума*, *територія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *áвва*, *барóкко*, *брúтто*, *бу́лла*, *ва́нна*, *ві́лла*, *галло́*, *геє́нна*, *до́нна*, *мадо́нна*, *ма́нна*, *мо́тто*, *не́тто*, *оса́нна*, *ра́вві* і деякі інші та звичайно (між голосними) у чужих власних назвах: *Га́ро́нна*, *Ші́ллер*, *Мю́ллер*, *Ні́цца*, *Андóрра*, *Анна́м*, *Едда*, *Ме́кка*, *Ді́ккенс*, *Ма́ро́кко*, *Алла́х*, *Па́тті*, *Та́ссо*, *Ганно́вер*, *Страде́лла*, *Га́ллія*, *Ці́ммерман*, *Сіє́рра*, *Еде́сса*, *Шеффі́лд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *галліци́зм* (від *Галлія*), *марокка́нець*, *шеффі́лдський* тощо, але в прикметниках перед наростком **-ськ-** пишемо одну приголосну: *андо́рський*, *еде́ський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже І § 62. Чужомовне *i* (*y*) в українській мові в одних випадках передаємо через **і**, в інших через **и**.

І (ія, іє, ію...) 1. Завсіди пишемо в чужих словах **і**:

а) У початку слова: *історія, імперія, ідея, інститут, Італія, Ісландія* і т. ін. Пор. § 32.

б) Після всіх пригол. перед голосн. та **й**, при чім чуже *ia* передаємо через **ія**, *ie* — через **іє**, *iu* — через **ію** (у загальних іменниках), але *io* через — **іо**: *матеріал, історія, копія, Азія, соціалізм, спеціальний, мініатюрний, паліатів, амоніак, діалект* і т. ін.; *авдієнція, гієна, клієнт, пієтєт, Трієст* і т. ін.; *тріумф, тріумвірат, радіус, консіліум, медіум*, але *Кіу-Сіу* і т. ін.; *ембріон, геліотрон, біоскоп, соціологія, аксіома, Онтарію; критерій, радій* і т. ін.

Але іноді **і** перед голосними скорочується: *серйозний, курйоз, бар'єр, ар'єрґард, кар'єра, прем'єр, н'єдесталь, н'єса, Ф'юме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізраелі, Дільман, Тільман, Тімур, Зібер, Мазіні, Мадзіні, Ціцерон, Россіні, де-Бюссі, Шіллер, Чімароза, Жід, де-Нанжі, Мікель, Філіппо, Прісціян, Готфрід, Едінбург, Едінберг, Сардінія, Тіроль, Кастілія, Тільзіт, Бразілія, Лузітанія, Абесінія, Мессіна, Сіцілія, Ляйпціг, Альжір, Чікаго, Вашингтон, Цюріх, Мадрід, Брістол, Г'єбральтар, Бірмінгем, Вікторія, Гімалая, Пекін, Берлін, Мітава, Вінніпег, Ніцца, Піренеї, Мехіко, Хіва, Капрі, Нагасакі, Гаїті, Бріндізі, Поті, Сансусі* і т. ін. (інша річ *Анди, Вогези, Кордільєри* тощо — тут множина).

Винятково, як старі запозичення, з **и** пишемо такі слова, як *Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет*.

Примітка. У вивідних словах від назов із **і** це **і** зберігається: *вашінгтонський, абесінець* і т. ін.

г) У всіх інших випадках після **б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, х** (у тім числі **й** у наростках **-ік, -іка, -ікум, -ічний...**): *білет, вівісекція, гігієна, кінó, ліга, міт, нігілізм, пілот, офіціоз, архів, комуніст, утопіст, націоналіст, соціалізм, економіст, комунізм, технік, техніка, технікум, технічний, академік, академічний, публіка, тропік, тропічний, графік, графічний, бакхічний, філософічний, кубічний* і т. ін.

Примітка. Так само й у наростках при слов'янських пнях: *службіст, україніст, боротьбізм* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях **и:** *митрополіт, євангелік, єпископ, католик*.

Увага. Після голосних у чужих словах і передаємо через **ї:** *Каї́н, руї́на, егої́ст, Енеї́да, прозаї́к, прозаї́чний, архаї́зм, теї́н, наї́вний, целюльбо́їд* і т. ін.

Але після приростків початкове **і** не змінюємо: *поінформувати, преісторичний, заінтересувати* і т. ін. Пор. § 4.

2. **и** в чужих словах пишемо у загальних назвах (не власних — див. Ів) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р:** *директор, методист, методика, методичний, тип, тиран, університет, марксист, пропозиція, цифра, енциклопедія, режис, масажист, шифр, чичероне, речитатив, експеримент, терорист, математик, математичний, фізика, історичний* і т. ін.

Але в кінці слова **і:** *журі, попури, колібрі, парі, гаракірі, ефенді, мерсі*.

Примітка. Звичайно **і** не міняємо на **и**, коли воно має функціональне значіння, напр., у хемічних термінах: *хлоріт* (при *хлорат*), *етін* (при *етен*), *бензіл* (при *бензил*) і т. ін.

Чужі *ea, oa, ue, eo, ui*

§ 63. Чужі сполучення *ea, ua* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея, уя:** *ідея, алея, епопея, Психея, статуя, Гэнуя* і т. ін., але

Бенуа, Андрéа, Франсуа́ і т. ін.

В інших випадках сполучення *ea, ua* (франц. *oi*), а також за всіди *ao, oa, ae, ue, oe, eo, ui, io* не змінюємо: *ідеальний, дуалізм, зуав, індивідуальний, вуаль, будуар, аксесуар, експлуатація, какао, каолін, Фегероа, боа, коаліція, фаєтон, реакція, дуель, поет, дуумвірат, індивідуум, віртуоз* і т. ін.

Але: *проєкт, реєстр, геєнна*.

Щодо **ія, іє, ію, іо** з чужих *ia, ie, iu, io*, то див. § 62₁₆.

Грецьке **η**

§ 64. Грецьке **η** в словах давно запозичених передаємо через **и:** *митрополіт, псалтір, Яріна, Дмитро*, але в словах новозапозичених із

Заходу передаємо через **е:** *летаргія, критерій, телеграф, система, атлет, оркестра, арифметика, бібліотека, гегемонія* і т. ін., а так само *Атени* (не Афіни), *етер* (не ефір), *амнестія* (не амністія), *магнет* (не магнит), *хемія* (не альхемія) і т. ін.

Чуже е в початку слова § 65. На початку слова *е* в чужих словах передаємо через *е* (а не *є*): *Европа, європейський, Євпаторія, Ефрат* (не *Євфрат*), *епідемія, епізод, евакуація, егоїзм, експеримент, етика, естетика, ефект, етнографія, енергія, економія, екватор, Еспанія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови *є*: *Євгєн, єретик* (із *αιρετικός*), *Єгипет* (із *Αιγυπτος*) і деякі інші.

Французьке *е*, німецьке *ö*, англійське *u* § 66. Французьке *eu*, німецьке *ö* та англійське *u* (останнє в закритому складі) передаємо через *е*: *Гарфлер, Сент-Бев, Тенфер, Гете, Шлецер, Бернс, Дєфферін* і т. ін.

Французьке *и*, німецьке *ü* § 67. Французьке *и* та німецьке *ü* передаємо через *ю*: *Бельвю, бюро, бюджет, бюст, вестибюль, жюрі, купюра, меню, ноктюрн, нюанс, увертюра, Жюль Верн, бюргер, Дюрінг, Дюссельдорф, Любек, Мюнцер, Шюц* і т. ін.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах

§ 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, р, ж, ч, ш** перед йотованими голосними: *мар'яж, суб'єкт, об'єкт, Барб'є, Жюр'єн де ля Грав'єр, К'ю, Руж'є, Кюв'є, В'єн, П'ємонт, Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н, д, т, л, з, с, ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйондєлло* і т. ін. Див. іще § 62₁₆ та §§ 6 і 15_{1,2}.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Алямбєр, д'Аннунціо, д'Акоста, О'Коннєль, О'Коннор* і т. ін.

НЬЮ, НЬЯ, ЛЬЄ і т. ін. у чужих словах § 69. Після **н, д, т, л, з, с, ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйон, мільйон, компанйон, павільйон, медальйон, мільярд, коньяк, віньєта, альянс, марсельєза, рельєф, імброльйо, пеньюар, адьютант, адьюнкт, коньюнктура, Тальйоні, Севіньє, Тьєр, Вальян, Гарньє, Вальядолід, Тардьє, Севілья, Мольєр, Готьє, Коліньї, Лявуазьє, Жюсьє* й ін. Також: *акомпаньювати*. Але див. § 68.

Дифтонг *аи, оу, еу*

§ 70. Дифтонг *аи* й *іо* передаємо через **ав (яв)** і **ов**: *Август, Австрія, аудиторія, авдїєнція, автограф, аргонавт, гавптвахта,*

г^лявберова сіль, л^ьока^вт, б^равнінг, п^{ав}перізм, р^{ав}т, ф^авна, Ф^{ав}ст (не Фауст), Г^авнтман, П^{ав}лі, П^{ав}льсон, Ш^травс, Макс Норда^в, Австерліц, Г^{ав}ф, Г^{ав}с, К^{ав}тський, Бічер-С^{то}в, Бернард Ш^{ов} і т. ін.

Але звичайно А^уе, А^уербах, Ба^уер, Шопенга^уер, Геба^уер, То^уер, Со^уер і т. ін.

Дифтонг *eu* передаємо через **ев**: *неврастенія*, *невролбгія*, *неутральний*, *неутралітёт* і т. ін., але нім. *eu* через **ой**: Нойман (Neumann), **Ойтінг** (Euting) і т. ін., також Ф^оербах (Feuerbach).

Німецьке *ei*

§ 71. Німецький (і голяндський) дифтонг *ei* в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після **л** — **яй** (а не *ей*): *Айнштайн*, *Айхенвальд*, *Вайнгольд*, *Гайне*, *ляйбгвардія*, *ляйтмотів*, *Ляйбніц*, *Ляйпціг*, *Швайцарія*, *Штайнталь*, *Шляйхер*, *Фан Вайк*, *Фан Дайк*, *Райн*, *райнвайн*, *портвайн* і т. ін.

Французьке *-eur*, *-aige* тощо

§ 72. Французькі наростки *-eur*, *-aige* в іменниках чоловічого роду передаємо через **-ер**: *акціонер*, *антрепренер*, *гувернер*, *контролер*, *мародер*, *місіонер*, *монтер*, *парляментер*, *партнер*, *режисер*, *резонер* і т. ін.

Так само: *офіцер*, *інженер*, але *дезертір*, *касір*, *командір*, *кірасір*.

У згоді з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *актор*, *доктор*, *інструктор*, *репетитор* і т. ін. (як також *секретар*, *нотар* тощо).

Закінчення **-ТР**, **-ДР** і **-ТЕР**, **-ДЕР**

§ 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр**, **-др**: *ареометр*, *барометр*, *гігрометр*, *гексаметр*, *діаметр*, *динамометр*, *термометр*, *реєстр*, *семестр*, *секвєстр*, *театр*, *цєнтр*, *пюпітр* і т. ін., хоч подекуди (головним чином у старіших запозиченнях) і **-тер**, **-дер**: *Олександр*, *бурмістер*, *магістер*, *міністер*, *циліндер* і деякі інші.

Г перед голосними у початку слова

§ 74. У початку перед голосними в чужих словах звичайно захоуємо придинове **г**: *г^арфа* (частіше *арфа*), *Геллада*, *гістерія*, *гістеричний*, *гомонім*, *гієрогліф*, *гіпохондрія*, *готель*, *гумор*, *гелоти*, *гагіографія*, *галябарда*, *гебраїка*, *галло*, *Ганнібаль*, *Гамількар*, *Гадріян* (рим. імпер.).

Але: *історія*, *ангар*, *омар*.

РІД У ЧУЖИХ ІМЕННИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих іменниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх в українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських іменників. Так, напр., всі іменники латинського походження на **-ум (-юм)** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенародній референдум, університетський колекціум, меморандум, форум* і т. ін., або такі, як *декаданс, альянс, преферанс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі іменники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність щодо роду становлять лише ті іменники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. іменниках мають іменники й чоловічого й жіночого роду (*кінь — тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *альків* чи *альківа*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку щодо роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *авто, бюро, депо, кіно, мотто, пальто, піяніно, трюмо, саго, ціцера*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. Усі на **е, є**, як от: *купé, негліжé, декольтé, турнé, кольé, Гáйне, Туапсé* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *пóні, комí, рáвві, Потí* і т. ін.

3. Усі на **у, ю**: *какаду́, кенгуру́, інтерв'ю́, Анжу́, Луну-лэску́* і т. ін.

4. *бру́тто, не́тто, по́рто, со́льо, тріо́, фра́нко, са́льдо, ра́діо* (від *радіо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі ймення, як *Золя́, Інсіланді́, Каподістрія́*, див. § 80.

IV ВЛАСНІ ІМЕННЯ

ПРИЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА

Жіночі прізвища § 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище іменник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб, Ніс, Шевченко*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде прикметник від тих іменників з наростками **-ова (-ева, -єва)**: *Ганна Чубова, Чубової, Чубовій, товаришка Носова, Шевченкова, Шевцева* (від *Швець*), *Палієва* (від *Палій*) і т. ін. — див. § 20₂₆.

Але, згідно з новими умовами життя, оскільки сама власниця прізвища або її батьки того бажають, від таких чоловічих прізвищ її прізвище може бути і в інших формах, напр., у формі того самого іменника, звичайно, невідмінного: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, товаришка Ніс, товарищиці Ніс* і т. ін., або з наростком **-ка** (для заміжніх відповідно до деяких чоловічих): *Антоновичка, Антоновички...* (від *Антонович*), *Воличка* (від *Волик*) і т. ін.

Примітка. Із цих форм жіночих прізвищ від чоловічих лише одна може бути за прізвище, оскільки людина повинна мати стале прізвище, змінити ж своє прізвище жінка може на загальних підставах.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
<i>Степовий</i>	<i>Степова</i>
<i>Задорожній</i>	<i>Задорожня</i>
<i>Гаврилів</i>	<i>Гаврилова</i>
<i>Ковалів</i>	<i>Ковалева</i>
<i>Паліїв</i>	<i>Палієва</i>
<i>Кузьмін</i>	<i>Кузьмина</i>
<i>Надіїн</i>	<i>Надіїна</i>

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов-, -ев-, -єв-, -ів-, -їв-**: *Соколовський, Котлярєвський, Гаєвський, Зінкївський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів-, -їв-**, а решта з'явилась головним чином під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -евський, -євський** в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище іменник із закінченням на **-а, -я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр.: *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін., хоч знов же з бажання власниці прізвища або її батьків, від таких прізвищ жіноче прізвище може бути і в формі прикметникової на **-ина (-їна)**: *Малинчина, Малинчиної...*, *Гамалїна* (від *Гамалія*) і т. ін. — див. § 20₁₉.

Чоловічі прізвища 2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на **-ова (-ева, -єва)** або **-ина (-їна)**, то чоловіче прізвище від нього буде або той іменник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалась *Морозова*, для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз, Андрієнкова — Андрієнко, Шевцева — Швець, Сивошапчина — Сивошапка* і т. ін. — порівн. 1а і 1в, або, з бажання власника прізвища чи матері його, прикметник на **-ів (-їв), -ин (-їн)**: *Морозів, Андрієнків, Сивошапчин* і т. ін., при тім тільки так, коли жіноче прізвище на **-ова (-ева, -єва), -ина (-їна)** в основі має чоловіче й м е н н я (*Петро, Іван, Кузьма* і т. ін.), напр., син *Петрової* буде *Петрів* (а не Петро), *Іванової — Іванів, Кузьминої — Кузьмин* і т. ін.

б) Коли в жінки (матері) за прізвище править інший прикметник жіночого роду, то чоловіче прізвище буде той самий прикметник із закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова — Степовий, Чернявська — Чернявський* і т. ін. — порівн. 1б.

в) Іменникові жіночі прізвища на **-а, -я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода — Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін. — пор. 1в.

§ 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів, -їв, -ин, -їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як іменники, напр.:

Однина

Наз.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвин</i>
Кл. ф.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвине</i>
Род.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Дав.	<i>Гаврилову</i> (не Гавриловому)	<i>Бутвинові</i>
Знах.	<i>Гаврилова</i> (не Гаврилового)	<i>Бутвина</i>
Орудн.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвином</i>
Місц.	<i>при Гаврилову</i> (або <i>Гаврилові</i>)	<i>при Бутвині</i> (або <i>Бутвинові</i>)

Множина (для всіх родів)

Наз.—Кл.	<i>Гаврилови</i> (не Гаврилові)	<i>Бутвині</i> (не Бутвині)
Род.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Дав.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвинам</i>
Знах.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Орудн.	<i>Гавриловими</i>	<i>Бутвинами</i>
Місц.	<i>при Гаврилових</i>	<i>при Бутвинах</i>

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, іменникові — як іменники, напр.: *Марія Петрова*, у *Марії Петрової*, з *Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко*, *Івана Лободюченка*, з *Іваном Лободюченком*, *Іванові Петровичеві* (*Петровичу*) *Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ
СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРИЗВИЩА

§ 79. Найважливіші правила щодо правопису російських, білоруських, польських, чеських та інших слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і **Ь** перед **Є, Я, Ї, Ю**

1. Апостроф ставимо після тих самих приголосних, що і в українських словах (див. § 6), після **ж н, д, т, л, з, с, ц** перед йотованими голосними зберігаємо **ь**: *Зінов'єв*, *Прокоф'єв*, *Юр'єв*, *Лук'янов*, *Ульянов*, *Полозьєв*, *Дьяконов* і т. ін.

Перед **йо**, звичайно, апострофа не ставимо: *Воробйов*, *Соловйов*.

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева*, *Пясецький*, *Пяст*, пишемо без апострофа.

Г—Г 2. Російське, сербське, болгарське **г**, польське **й** ін. **g** передаємо українським **г**, чеське **h**, білоруське **г** — українським **г**: *Тургенев, Гастев, Негош, Гловацький, Ягіч* і т. ін., але *Гавлічек, Багдановіч* і т. ін.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 3. Закінчення російських прізвищ **-ский, -цкий, -цький, -цький**: *Карський, Троцький, Кринський, Палацький (Palaský)* і т. ін.

Але російські прізвища на **-скої, -цкої** так і передаємо: *Донскої, Трубецької (Донського...)*.

-ІЧ, -ІН, -ІК, -ИЧ, -ИН, -ИК 4. Закінчення російських прізвищ **-ич, -ин, -ік**: *Засуліч, Ягіч, Міцкевіч, Караджіч, Пушкін, Чаплигін, Державін, Ленін, Пипін, Софійн, Ільїн, Льосік, Гавлік, Славік* і т. ін.

Але після **ж, ш** в російських прізвищах, звичайно, **-ин**: *Гаршин* і т. ін.

-ЕК 5. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек (Їречка), Гавлічек* і т. ін.

-ОВ, -ЄВ, -ЕВ 6. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передаємо через **-ов (-ьов, -йов)** та **-єв, -ев**: *Крилов, Плетньов, Хрущов, Чернишов, Пугачов, Муравйов, Некрасов, Татищев, Цонев, Мірчев, Аракчєєв, Порфір'єв, Князєв, Голубєв* і т. ін.

-ИЙ, -И 7. Закінчення прикметникових російських прізвищ **-ый, -ий** передаємо українським **-ий**: *Бєлий, Горький* і т. ін., білор. **-ы**, польськ. **-у**, чеськ. **-ý** звичайно через **-и**: *Гартни, Бяли (пол.), Біли (чех.)* і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** так і передаємо: *Толстой, Полевой* і т. ін., змінюючи їх як прикметники (*Толстого...*), як і інші (*Бялого...*).

Є—Е, І—И 8. Російське **й** білоруське **-е**, польське **-іє** в м'яких складах здебільшого передаємо українським **є**, особливо під наголосом, напр. *Бєдний, Рєпін, Грибєдов, Авдєєв, Рилєєв, Тургєнев, Нєдзєльський* і т. ін., але також

і українським **е** у прізвищах, що відповідають українським, напр.: *Воскресенський, Веселовський, Преображенський, Плетньов, Петров, Третьяковський* і т. ін.

Аналогічно передаємо й російське **и**, польське тощо **і**: *Радіщев, Чіріков, Нікітін, Міклошч, Міцкевіч, Пілсудський* і т. ін., хоч *Данилевський, Малиновський, Васильєв* і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі “Правопис чужих слів” (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же йменнях вони звичайно невідмінні: *Роза Люксембург* — без *Рози Люксембург* і т. ін.

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний, звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паганіні, Мірабо, Гайне, Гете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Берестя* (а не Брест-Литовський), *Ромén* (а не Ромни), *Прилу́ка* (а не Прилуки), *Лубні* (а не Лубни), *Вовча* (а не Вовчанськ), *Санджа́р* (а не Сенжари), *Замо́стя, Миропілля, Рівне, Підкарпа́ття, Поділля, Ков'яги, Підгірна, Вінниця, Чернігів, Галичина, Прип'ять* і т. ін.

Зокрема щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

**-ІВ, -ІВКА,
-ІВСЬКИЙ** 1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не **-ов** (після голосних та **'**, звичайно, **-їв**): *Харків, Львів, Крилів, Золочів, Рогачів, Хвастів, Седнів, Бердичів, Уланів, Хмелів, Київ, Чугуїв, Микола-*

їв, Зміїв, Мліїв і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-ев-**): *Харкова, Золочеву, у Рогачеві* і т. ін. — див. § 20₂₆.

Відмінюються такі назви як звичайні іменники: *під Харковом, за Чугуєвом* і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та **-'івка**): *Карпівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів (-їв)**, напр.: *Петрівський (хутір), Ільківський, Андріївський, Павлівське (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Озівське море* і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ

2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не **-ськ, -цьк**): *Волочиське, Старобільське, Пинське, Зінов'ївське, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільською, під Волочиським* і т. ін.

**-ОВА, -ИНА,
-ОВЕ, -ИНЕ,
-ІВ, -ИН**

3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина**, або **-ове, -еве, -ине**, або **-ів, -ин** за місцевою вимовою (а не **-ово, -ево, -ино**): *Шляхова, Демурина, Сталіне, Синельників, Виповзів, Святóшин* і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на **-ая**: *Лозова, Весела, Попасна* і т. ін. Відповідно до російських назов на **-ое** вживаються закінчення на **-е (-є)**: *Погоріле (село), Кругле, Копане, Красне, Жовте, Веселе, Підгороднє* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: *з Лозової, у Погорілому* і т. ін.

-ПІЛЬ

4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не **-поль**): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелітопіль, Томашпіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах, звичайно, **-пол-**: *з Тернополя, під Ольвіополем* і т. ін.

-ИН

5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: *з Кобрина, під Чигирином, Гайсином* і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 82. Російські, польські, чеські й інші слов'янські географічні назви передаємо аналогічно до слов'янських прізвищ (див. § 79), напр.:

1. *Калуга, Београд, Разград* і т. ін., хоч більш засвоєні із г: *Волга, Новгород* тощо.

2. *Скопін, Бжезін, Колін, Землін, Дубровнік, Угліч, Лятовіч, Требіч* і т. ін.

3. *Саратов, Осташков, Августов, Цеханов, Грабов, Гелчев, Брудзев, Гельньов, Сміхов, Юр'єв, Тамбов, Балашов* і т. ін.

4. *Курськ, Томськ, Сімбірськ, Троїцьк, Вітебськ, Менськ, Глуськ* (польське *Głusk*), *Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлінськ, Липськ* і т. ін.

5. *Пулково, Ртіщево, Іваново, Тирново, Сараєво, Нікуліно* і т. ін. (відмінюються як іменники: з *Пулкова, під Пулковом* і т. ін.).

6. *Юр'євець, Єлець, Повенець, Болеславець, Старіца, Бжезніца, Подгоріца, Маріца, Струміца, Столац, Шабац, Ловац* і т. ін.

7. *Пенза, Мезень, Ветлуга, Нєсвіж, Рибінськ, Жіліна, Братіслава* і т. ін., хоч *Петрозаводськ, Челябінськ* і т. ін.

8. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі* (рос. Боровичи), *Кошиці* (ч. Košice), *Домбровиці* (п. Dąbrowice), *Біскупиці, Бялобжеги* і т. ін.

9. Російські географічні назви на пом'якшені губні, шелесні або **р** передаємо через **ь**: *Обь, Пермь, Кемь, Керчь, Тверь* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські іменники: *над Об'ю, до Твері* і т. ін.

10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двіна* (Северная Двина), *Льодовій океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін.⁵

⁵ Як також і з інших мов: *Ріє Доброї Надії* (*Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance*) і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 83. Чужомовні неслов'янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі “Правопис чужих слів” (§§ 54—76), але до того слід додати, що оскільки які чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назов, а не з сторонніх джерел⁶, напр., *Маніля* (а не Манілья), *Тегран* (а не Тегеран), *Тічіно* (а не Тесін), *Лісбона* (а не Ліссабон), *Льєж* (а не Люттіх), *Мехіко* (а не Мексіка) і т. ін.

(С. 62—77)

Український правопис. — Харків, 1928.

⁶ У згоді з побажанням міжнародніх географічних конгресів.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1933)

Кінець 20-х років був позначений сповільненням запровадженої українським урядом політики українізації. Фактично цей процес зовсім згас у січні 1933 р. із приїздом в Україну новопризначеного секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева — ставленика Й. Сталіна. З цього часу тут розпочато боротьбу з “українським буржуазним націоналізмом” та всіма його проявами в культурному та суспільному житті.

Деукраїнізація українського народу стала одночасно процесом його русифікації, що відбувалася насамперед у сфері мови. Боротьбу з націоналізмом на “мовному фронті” супроводжували звільнення, репресії та розстріли серед філологів, вилучення з ужитку наукових праць “буржуазних мовознавців” та, зокрема, перегляд правопису. Попереднім орфографічним правилам закинуто “штучний відрив української мови від мови російської”. Правопис було терміново перероблено без його публічного обговорення. Наприкінці 1933 р. відбувся категоричний і моментальний перехід до нових правописних правил у пресі та книгодрукуванні.

Нова переробка правопису була здійснена на засадах максимального наближення української мови до мови російської. У правила внесено близько 126 поправок, що суттєво змінювали обличчя української мовної системи, нівелюючи її специфічні риси й таким чином спотворюючи її природу, повністю змінено розділ про правопис іншомовних слів згідно з традицією їх передачі у російській мові, вилучено літеру г тощо.

Нові правописні правила були опубліковані спочатку в журналі “Політехнічна освіта” (1933, № 6), наприкінці 1933 р. вони вийшли окремою книжкою “Український правопис”.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПОСТАНОВА НАРОДНОГО КОМІСАРА ОСВІТИ УСРР

від 5-го вересня 1933 р.

Про “Український правопис”

“Український правопис”, затверджений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, був скерований на штучний відрив української мови від тої мови, що нею говорять багатомільйонні маси українських робітників та селян, на штучний відрив української мови від мови російської. Правописна комісія на чолі з М. Скрипником провела націоналістичну лінію в побудові, в літературному оформленні правопису.

6-го квітня 1933 року наказом нового керівництва Наркомосу України було організовано комісію під головуванням т. А. Хвилі для перевірки роботи на мовному фронті. Комісія, крім питань української наукової термінології, розглянула правопис і кардинально його переробила, відкинувши штучне відмежовування української мови від російської мови, спростивши правопис, ліквідувавши націоналістичні правила цього правопису, що орієнтували українську мову на польську, чеську буржуазну культуру.

Текст “Українського правопису” в редакції правописної комісії тов. Хвилі — затверджую.

Народний комісар освіти УСРР *В. Затонський*

ДО ВИДАННЯ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

На мовній ділянці українські націоналісти провели шкідницьку роботу. Але навіть після процесу СВУ¹ — старе керівництво

¹ Спілка Визволення України — сфабрикована радянським урядом “таємна антирадянська організація”, за “участь” у якій було засуджено, знищено та репресовано багатьох представників української інтелігенції: вчених ВУАН, письменників, духівництва, зокрема, церковного проводу Української автокефальної православної церкви. Судовий процес над СВУ (1930 р.) став початком розправи над українською духовною елітою та українською культурою взагалі. — *Упор.*

НКО² на чолі з М. Скрипником не зробило належних висновків щодо мовної ділянки, не провело боротьби з націоналізмом і не приділяло тої уваги роботі на мовному фронті, якої вимагає ця важлива галузь будівництва української радянської культури.

В наслідок цього класовий ворог до останнього часу шкодив на всіх ділянках мовознавства: в складанні словників, в граматиці, правописі. НКО боротьби проти цього не вів, а М. Скрипник в питаннях мови розвивав націоналістичні теорії “мішаної говірки”, боровся проти введення в українську наукову термінологію інтернаціональних термінів, відривав літературну українську мову від мови, якою говорять багатомільйонні українські працюючі маси.

Правопис, ухвалений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар'єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами.

Грамотичні правила, що їх прищеплювали націоналісти, за смічували українську мову націоналістичними елементами. Націоналісти забороняли вживати в літературній мові ті форми, що зайшли в мову за революційної доби.

В галузі словниковій шкідники відкидали революційну термінологію, інтернаціональну лексику, відкидали лексику, властиву широким масам трудящих, зокрема ті терміни, що є спільні мовам народів Союзу Радянських Республік.

Все це було скеровано на відрив української літературної мови від потреб пролетаріату в його класовій боротьбі, на відрив української літературної мови від мови українських трудящих мас. Націоналісти намагалися українську мову протиставляти іншим мовам братніх народів нашого Союзу, особливо мові російській.

Комісія створена при НКО переглянула “Український правопис”, очистила його від націоналістичних перекирочень, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від мови російської. Правопис перероблено і наново відредаговано.

Основні виправлення стосуються ліквідації усіх правил, що орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазні культури, перекирочували сучасну українську мову, ставили бар'єр між українською та російською мовами. В зв'язку з цим — а) ліквідовано націоналістичні правила щодо правопису іншомов-

² Народний комісаріат освіти. — Упор.

них слів; б) викинуто з правопису форми, що засмічували сучасну українську мову архаїзмами, непотрібними паралелізмами, провінціалізмами; в) змінено правило про вживання роду в іншомовних словах; г) ліквідовано націоналістичне правило нормування географічних назв; д) змінено ілюстративний матеріал, що мав націоналістично-куркульський характер; е) внесено зміни в граматичну термінологію.

Викинуто встановлені націоналістами мертві консервативні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову практики трудящих мас України. Правила в граматиці унормовано відповідно до тих форм, що є в сучасній українській мові.

Голова правописної комісії А. Хвиля.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Юю, Яя, Ьь.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавіт не входить, отже на розміщення слів у словнику не впливає, наприклад, *бур'ян*, *бур'яний* стоятимуть поруч.

Але **ь** має місце в алфавіті, отже *тѳпнути* в словнику стоятиме перед *тѳпнути*, а між ними будуть слова на *тр...*, *ту...*, *тю...*, *тя...*

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення африкат) не входять в алфавіт, отже такі слова як *джерело*, *дзвін* стоятимуть у словнику під літерою **Д**.

I

ПРАВОПИС НЕВІДМІНЮВАНОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА

А. ПРАВОПИС ОКРЕМИХ ЛІТЕР І ЗНАКІВ

ГОЛОСНІ

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ДО ВЖИВАННЯ ЗНАКІВ

Ненаголошене О § 1. У складах з ненаголошеним **о** пишеться той самий знак (**о**), що й під наголосом, напр.: *робітнік*, *розібрати*, *тобі*, *мою*, *твою*, *чоловік*, *розуміє* і т. ін.

Примітка. Під наголосом голосні звуки в українській мові звичайно виразні, отже, щоб вияснити **о** чи **у** пишеться в слові, треба підшукати іншу форму слова, або інше слово тієї самої основи (кореня) з наголосом на сумнівному звукові: *розумний*, бо *розум*; *робота*, бо *робить* і т. ін.

Але коли не можна таким способом визначити, що слід писати — **о** чи **у** — треба брати на увагу правила чергування (див. § 7), а в окремих випадках звертатися до словника, напр., *ворушити*, *яблуко*, *яструб*, *будяк* та ін.

Е чи И

§ 2. Ненаголошені **е** і **и** пишуться за етимологією слова, наприклад: *великий*, *пролетар*, *інженер*, *берегти*, *перед тім*, *несу*, *мені*, *учитель*, *перебудова* і т. ін., як і *виконують*, *тримати*, *минувий*, *директива* і т. ін.

Примітка. Найлегше визначити, що треба написати в слові — **е** чи **и** — через наголос (див. § 1. Примітка): *великий*, бо *вѣлич*; *несу*, бо *не́сеній*; *держати*, бо *одѣржати*, як і навпаки, *тримати*, бо *отри́мати*, *криве́*, бо *крито́* і т. ін.

Про такі випадки, як *умѣр* — *умира́ти* див. § 11. Надійна ознака для визначення непевного **е** є те, що воно в певних випадках зникає: випадне буває **е**, а не **и** отже, *бѣрезень*, бо *бѣрезня*, *вітер*, бо *вітру*, *мітел*, бо *мітла́* і т. ін. (див. § 7^а).

Слід також пам'ятати деякі постійні групи в словах з **е**, напр., **-ере-**, **-еле-**: *ше́лест*, *бѣрег*, *дѣрево*, *сѣред* і т. ін. (див. § 7), наростки **-есеньк-**, **-ечк-**, **-еньк-**, **-енк-**, **-еро-**, **-тель-**, **-ен-**: *малѣсенький*, *сѣмеро*, *доруче́ний* і т. ін. (див. § 20).

В окремих сумнівних випадках, як от, *кни́шеня*, *леміш*, *лева́да*, *пирі́г* тощо, треба звертатися до словника.

И чи І

§ 3. 1. **и** (що іноді особливо після **г**, **к**, **х** та **ж**, **ч**, **ш**, **щ** наближається до **і**) треба писати за етимологією слова, наприклад: *хиткий*, *кислий*, *кивати*, *жито*, *чимало*, *щиро* та ін., але *кін*, *тхір*, *гідний*, *жінка* і т. ін.

2. На початку слова завжди пишеться **і**: *існувати*, *істина*, *інший*, *іноді*, *іноколи*, *іній*, *ім'я*, *Іван*, *іти*, *іду*, *інжир*, *інститут*, *індустріалізація* і т. ін.

Ї чи І

§ 4. Літера **ї** пишеться тільки на початку слова або на початку складу (після голосної), коли треба означити звукосполучення **ЙІ**: *їздити*, *її*, *їхати*, *їх*, *їду*, *їзда́*, *їдець*, *їжак*, *їжа*, *твої*, *мої*, *країна*...

Після голосних ніколи не буває **і**, лише **ї**, за винятком таких спросткованих слів, як *поінформувати, поінструктувати, преісторичний, переінакшити* і т. ін.

Після приголосного ніколи не пишеться літера **ї**, хіба що з апострофом: *з'їзд, в'їхати* і т. ін. (див. § 6).

ЙО чи **ЬО**

§ 5. На означення звукового сполучення **й + о** пишеться **йо**, на означення м'якого приголосного + **о** пишеться після приголосного **ьо**.

йо пишеться на початку слова або складу (після голосного): *його, йому, чийого, район, завойований*, і т. ін., а також і після приголосних на означення йотованого звука: *серйозний, курйоз, Воробйов, Соловйов, зйоржитися* і т. ін.

ьо пишеться в таких випадках, як *льон, сьогодні, всього, сьомий, трьох, трьома, цього, Ліньов, Кореньов, Кошельов* і т. ін.

Я, Ю, Є, Ї
та апостроф (')

§ 6. Літерами **я, ю, є** визначається: на початку слова і складу (після голосних) **й + а, й + у, й + е**, як от, *якість, знаю, твоє* і т. ін.; після приголосних вони визначають пом'якшення тих приголосних + **а, у, е**: *ряд, люк, люди, останнє* та ін.

Роздільність **я, ю, є, ї** від попереднього приголосного означається апострофом. Це буває в таких випадках:

1. Після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**): *об'ява, б'ю, б'ється, п'ять, п'ю, в'язи, пов'язати, здоров'я, в'ється, тім'я, м'ясо, рум'яний, на тім'ї, в'юн* і т. ін.

Без апострофа пишеться: *цвях, тьмяний, морквяний, медвяний, дзв'якнути, свято* та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний, але коли цей приголосний належить до приростка, то апостроф пишеться, як і в тому слові без приростка: *зв'язати, зв'язок, розм'якшувати, підв'язувати, розв'язувати, обв'язувати, зв'яліти* і т. ін.

Примітка 1. У 3-й особі множини дієслів після губних пишеться **л**: *сплять, лóвлять, лóмлять* тощо.

Примітка 2. У запозичених словах німецьке **й** й французьке **и** після губних передається без апострофа: *бюро, бюджет, Мюллер, Вюртемберг* і т. ін.

2. У деяких словах після **р**: *пір'я, бур'ян, підгір'я, міжгір'я, подвір'я, матір'ю, по міжгір'ю* і т. ін. (де **р** стоїть наприкінці складу перед складом, що починається з **я, ю, є, ї**), а також у таких запозичених словах, як *кур'єр, кар'єра* і т. ін.

3. В окремих словах після задньопіднебінних: *Лук'ян* та ін.

4. Після приростків, що кінчаються приголосним, перед **я, ю, є, ї**: *з'явітися, роз'яснити, з'явище* (порівняй *зявище*), *об'ява, з'єднаний, об'єднаний, з'їхати, під'їхати, від'їзд* і т. ін. (див. § 19).

Також у запозичених словах після приростків **об-, суб-**: *об'єкт, суб'єкт* і т. ін.

(С. 3—9)

<...> ПРИГОЛОСНІ

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ (ПРАВОПИС Ь)

Коли **Ь** пишеться § 13. Знаком **Ь** визначається м'якість приголосних звуків **н, л, д, т, с, з, ц, дз, р**: поперше в кінці слова й складу перед приголосним, напр.: *стань* (порівняй *стан*), *кінь* (порівняй *кін*), *галька* (порівняй *галька*), *нянька* (порівняй *ланка*) і т. ін., подруге після пом'якшених приголосних перед **о**, напр.: *сьомий, трьох, тьопав* (порівн. *топав*) та ін. і потрете в запозичених словах після приголосних **н, л, д, т, с, з, ц**, перед йотованими голосними, як напр.: *барельєф, Меньє, мільйон* і т. ін.

Зокрема **Ь** пишеться:

§ 14. 1. У закінченнях **-ський, -цький, -зький, (-ськість, -цькість, -зькість...)** **-сько** та в зменшувальних наростках **-енько, -енька, -онько, -онька, -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький**: *козобспівський, радянський, донецький, стрілецький, близький, вузький, близькість, військо, рученька* і т. ін.

Лише в окремих словах в групах **-зкий, -ский** не пишеться **Ь**: *боязкий, баский, різкий, в'язкий*.

Після **Л**

2. Після **л** перед іншим приголосним (тільки не між двома **-л**) майже у всіх словах за винятком групи: **-лк- (-лч-, -лц-)** (див. § 15).

а) *комсомольський, сільський, ковальський* і т. ін.

б) *кільце, палець, їдальня* і т. ін., але *гілля, зілля* і т. ін.

в) *спільник, ковальчук, більший, учительство, ковальство*.

Ь в родовому множини § 3. У закінченнях іменників жіночого роду в родовому відмінку множини м'якої групи: *пісень, друкарень, їдальень, стаень* і т. ін. (але не після **р** — див. § 15).

Ь після Ц 4. Після **ц** в кінці слів: *комсомо́лець, робіт-ни́ць, кілець, крамни́ць* і т. ін. (але **ц** без **ь** в запозичених словах: *пала́ц, пая́ц...*)

Ь в дієсловах 5. В дієсловах наказового і дійсного способу: *прихо́дь, стань, киньте, вино́сься, спить, беруть, стосую́ться* і т. ін. (див. § 15).

Коли ь не пишеться § 15. 1. Ніколи після губних (**б, п, в, м, ф**) та шиплячих (**ж, ч, ш, щ**) *зіб, го́луб, сип, степ, сім, любо́в, правте, піч, ніж, ріж, іде́ш, берешся, ба́чте* і т. ін.

2. Після **р** в кінці складу: *ліка́р, школя́р, секрета́р, тепе́р, ві́р, Ха́рків* і т. ін.

3. Поміж пом'якшеними приголосними (крім **л** — див. § 14), і взагалі поміж приголосними, коли за ними йдуть **я, ю, є, ї, ь**: *слі́д, сві́т, смі́х, сві́т, гість, мисль, со́нця, ко́ристю, пі́знь, кінськи́й*, а також поміж двома однаковими м'якими приголосними, як от — *життя́, прила́ддя, ками́ння, ми́ддю, сі́ллю, лле́ться, ля́ти* і т. ін.

4. Після **н** перед **ш, ч, щ, ж**, та наростком **-ство**: *ме́нший, то́нший, кінчи́к, кінча́ти, інжене́р, селя́нство* і т. ін.

ЛЧ — ЛЬЧ **Увага 1.** Знак **ь** не пишеться в групі **лч**, коли вона походить із **лк**: *спі́лка — спі́лча́нин, На-та́лка — На́талчин* і т. ін., але *Га́лька — Га́льченко*.

У присвійних прикметниках на **-ин, -ий**, так само і після інших голосних **ь** пишеться, коли той прикметник походить від слів із **ь**, і не пишеться, коли в іменниках його немає: *до́нька — до́ньчин, Ва́ська — Ва́сьчин*, але *Моту́зка — Моту́зчин* і т. ін.

Але *цвіри́нькати — цвіри́нча́ти* і т. ін.

ЛЦ — ЛЬЦ **Увага 2.** У словозмінах **ь** послідовно пишеться після всіх приголосних, коли тільки він є у початковій формі; коли ж його тут немає, то й у словозмінах не пишеться: *Га́лька — Га́льці*, але *га́лка — га́лці, сторі́нка — сторі́нці, па́смо — у па́смі*, але *сторіно́нька — сторіно́ньці, письмо́ — на письмі́*.

-ЧЕНКО і т. ін. **Увага 3.** Перед наростком **-ченко, -чук**, після приголосних (тільки не **л** — див. увагу 1) знак **ь** звичайно не пишеться: *Ра́дченко, Ра́дчук, Фе́дченко, Се́нченко*.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ

§ 16. Приголосні звуки, зустрічаючись у середині слова з іншими приголосними, часто змінюються.

1. Перед **ч** змінюються:

Зміни приголосних
перед **Ч**

а) **к, ц** на **ч**, напр.: *ту́рок* — *туре́цький* —
Туре́ччина, *німець* — *німе́цький* — *Німе́ччи-*

на, *воя́ка* — *воя́ччина*.

б) **х, с** на **ш**: *ко́лесо* — *колі́ща*, *пісо́к* — *піщи́на*, *пища́ний*,
ліс — *ліщи́на*, *Полі́сся* — *поліщу́к* і т. ін.

в) **г, з** на **ж**, напр.: *Водола́га* (село) — *водола́зький* — *Во-*
дола́жченко, *показа́ти* — *пока́жчик*, *бря́зкати* — *бряжча́ти*
(але див. § 15 увага 1).

Інші приголосні перед **ч** на письмі зберігаються: *квітча́стий*,
тітчин і т. ін.

Увага. У прізвищах від власних імен на **-ська, -зька, -сько, -зько** перед закінченням **-ченко, -чук, -сь і -зь** змінюються так, як і **с, з**: *Ва́ська* — *Ва́щенко*, *Ва́шин*, *Оні́ська* — *Оні-*
щенко — *Онищу́к*, *Ку́зько* — *Ку́жченко* і т. ін. Про такі прізвища, як *Радько́* — *Ра́дченко* і т. ін. — див. § 15. Увага 3.

Про присвійні прикметники, як *Пара́ска* — *Пара́счин*, *Ва́ська* — *Ва́счин* і т. ін. — див. § 15. Увага 1.

2. Перед наростками — **-ство** й **-ський** деякі приголосні змінюються, змінюючи й самі наростки:

Зміни приголосних
перед **-СТВО,**
-СЬКИЙ

а) **к, ч, ц, ць** + **-ство, -ський** зливаються в **-цтво, -цький**, напр.: *більшові́к* — *більшові́цький*, *узбе́к* — *узбе́цький*, *ткач* — *тка́цтво* — *тка́цький*, *Га́дяч* — *Га́дяцький*, *Прилу́ки* — *Прилу́цький*, *Кролеве́ць* — *Кролеве́цький* і т. ін.

б) **х, ш, с** + **-ство, -ський** зливаються в **-ство, -ський** напр.: *пта́х* — *пта́ство*, *чех* — *че́ський*, *лати́ш* — *лати́ський*, *товари́ш* — *товари́ський*, *пе́рський*, *полі́ський*.

в) **г, ж, з** + **-ство, -ський** зливаються в **-зтво, -зький** напр.: *Рі́га* — *рі́зький*, *поро́ги* — *запорі́зький*, *Пари́ж* — *па-*
рі́зький, *Кавка́з* — *кавка́зький*, *францу́з* — *францу́зький*.

Примітка. У багатьох іншомовних словах, переважно географічних назвах, приголосні **х, ш, г, ж** не змінюються: *ціо́ріхський*, *брю́гський*, *ша́хський*...

Інші приголосні перед наростками **-ство, -ський** на письмі зберігаються: *бра́тський*, *письме́нство*, *студе́нтський*, *президе́нт-*

ський, агéнтство, інтелігéнтський, марксістський, заводський, людський, звенигородський і т. ін.

Про **ь** у таких, як *селó* — *сільський*, *кінь* — *кінський* і т. ін. див. §§ 14 та 15.

**2-й ступінь
прикметн.**

3. У 2-му ступені прикметників (прислівників), коли до основи додається наросток **-ший (-ше, -ша)**, то **з—ший, г—ший, ж—ший** змінюється в **-жчий**, а **с—ший** у **-щий**: *низький* — *ни́жчий*, *вузький* — *вúжчий*, *дужий* — *дúжчий*, *дорогий* — *дорóжчий*, *красний* — *кра́щий*, *високий* — *ви́щий* і т. ін.

Усі інші приголосні перед **-ший** на письмі зберігаються: *солóдший*, *швидший*, *корóтший*, *тóнший*, *м'я́кший* і т. ін.

Так само в дієсловах: *вúжчати*, *кра́щати*, *м'я́кшати* і т. ін. та в віддієслівних іменниках, коли вони походять від дієслів із основами 2 ступ. прикметн.: *збільшення* (*збільшити*), *зменшення* (*зменшити*), *пом'якшення* (*пом'якшити*) і т. ін., але *здешевлення* (*здешевити*), *скорочення* (*скоротіти*), *поглиблення* (*поглибити*) і т. ін.

-ЧН-, -ШН-

4. Перед **н** треба писати **ч**, коли воно походить із **к, ч, ц**: *безпéчний* (*безпéка*), *сóнячний*, *сердéчний*, *вдя́чний*, *зру́чний*, *ві́чний*, *набóчний*, *пшени́чний*, *міся́чний*, *безконéчний*, *помі́чник*, *я́чний*, *око́личний* (від *око́лиця*) і т. ін.

Але: *рушні́к*, *рушні́ця*, *двору́шництво*, *сóняшник*, а також у всіх прислівникових прикметниках: *вранці́* — *врані́шний*, *торі́шний*.

**Ж, Ч, Ш, Т
перед Ц**

5. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** на письмі зберігаються: *дóчці*, *кні́жці*, *ді́жці* і т. ін.

Щодо правопису таких, як *редьці́* — *грúдці́*, *Гальці́* — *гáлці* і т. ін., то див. § 15. Увага 2.

**-ЖСЯ, -ЧСЯ,
-ПШЯ, -ТЬСЯ
в дієсловах**

6. У дієсловах перед часткою **-ся, — ж, ч, ш, щ, і ть** зберігаються: *маж* — *ма́жся*, *морщ* — *мо́рщся*, *руш* — *ру́шся*, *берéш* — *берéшся*, *спить* — *спі́ться*, *беру́ть* — *беру́ться* і т. д.

**Глухі перед
дзвінками і дзвінки
перед глухими**

7. Корінні глухі приголосні перед дзвінками на письмі зберігаються: *боротьба́* (бо *борóти*), *молотьба́* (бо *молотіти*), *прóсьба* (бо *просіти*), *óтже* і т. ін.

Так само й дзвінки перед глухими зберігаються на письмі: *нігті́* (бо *ніготь*), *кігті́*, *дігтя́р*, *лéгкий*, *во́гкий*, але *натхну́ти*, *натхне́ний* (пор. *надихáти*), *зітхну́ти*.

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

З(А)Н, Ж(А)Н,
С(Т)Н

§ 17. 1. У сполученнях **-здн-**, **-ждн-**, **-стн-**, **д** і **т** випадають: *борозна́, пізно, тїжня, ко́жний, пісний, че́сний, ка́посний, вла́сний, звісний, вісник, існува́ти, неща́сний, пе́рсня, ненаві́сний, корі́сний, пе́рвісний, кі́лькісний, я́кісний* і т. ін.

Виняток: *ші́стна́дцять*.

С(Т)А

2. У сполученні **-стл-** випадає **т**, а тому пишеться *щаслі́вий, заві́сливий, жа́лісливий, розісла́ти (розстелю́)*, але *пестлі́вий, кістля́вий* тощо.

С(А)Н

3. Сполучення **-слн-** спрощується в **-сн-**: *масні́й, умі́сний, навмі́сне*.

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Подвоєння
при збігові

§ 18. Довгі приголосні звуки віддаються на письмі двома літерами. Подвоєні приголосні пишуться в таких випадках:

1. При збігові однакових приголосних у слові, як от:

а) приросток + корінь слова напр.: *оббі́ти, відда́ти, за́ду, завва́жити* (інше значення *завва́жити*), *за́ввишки* і т. ін.

Увага. Не пишуться подвоєні приголосні у таких словах, як *отой́, оце́й, оту́т, ота́к, ота́м, тепе́р, отоді́* тощо. Інакше значення мають сполучення *от той́, от цей́, от тут́, от так* і т. ін.

б) корінь (основа) + закінчення напр.: *ні́сся, тря́сся* і т. ін.

в) корінь (основа) на **н** + наросток — **-ний (-ник, -ниця), -ній:** *сон — со́нний, ра́нок (ра́но) — ра́нний, о́сінь — осі́нний, причи́на — причи́нний, впи́нати — невпи́нний, вина́ — безві́нний (безві́нність, пові́нність), годі́нник, кі́нний, пи́сьме́нний* (стара основа *письмен-*) і т. ін.

г) у наросткові **-енний** для збільшених прикметників: *здорове́нний, силе́нний, числе́нний* і т. ін., а також в деяких прикметниках, що походять із дієприкметників і визначають можливість чи неможливість дії, висловленої відповідним дієсловом: *незлі́че́нний, незчисле́нний, нескінче́нний, незміре́нний, неблага́нний, неказа́нний, недозво́ленний* та ін.

Увага. У дієприкметниках ніколи не пишеться подвоєне **н:** *зробле́ний, спече́ний, віверше́ний, віхова́ний, побра́ний, ска́заний, індустріалізо́ваний* і т. ін., як і в прикметниках на **-енний**

з відповідних (з іншим наголосом) дієприкметників: *печений* (пор. дієприкм. *печений*), *варений*, отже й *вареник* і т. ін.

Треба розрізняти такі словотвори, як *неприпінний* — *непріпінений*, *заборонний* — *заборонений* і т. ін.

д) в окремих словах, як *ссати*, *ввесь*, *тбнна*, *Ганна*, *манна*, *ванна*, *вілла*. Про подвоєні приголосні в іншомовних словах див. розділ іншом. слів.

Нове подвоєння

2. На місці старих неподвоєних, коли за ними колись був **ь** + йотований голосний:

а) *життя*, *Поділля*, *насіння*, *знання*, *ходіння*, *волбсья*, *Порбсья* (річка *Рось*), *приладдя*, *збіжжя*, *роздоріжжя*, *обличчя* і т. ін.

б) *суддя*, *стаття*, але *свиня*.

Примітка. При відмінюванні таких слів подвоєння залишається перед голосними: *життю*, *в житті*, *життям* і т. ін., як також і в таких словотворах, як *життєвий* (або *життьовий*), *життєпис*, *гіллястий* і т. ін.

в) *міддю*, *сіллю*, *тінню*, *постаттю*, *ніччю*, *віссю*, *міццю* і т. ін.

г) *лє*, *ллю*, *лляти*, *налляв* і т. ін.

Про такі, як *Туреччина*, *Німеччина*, див. § 16.

Увага 1. Ніколи не подвоюються в таких випадках губні **б**, **п**, **в**, **м** і **р**: *підгір'я*, *матір'ю* і т. ін.

Не подвоюються й усі інші приголосні, коли перед ними стоїть теж приголосний (інший): *щастя*, *лістя*, *у щасті*, *старістю*, *честю*, *шерстю* і т. ін., а після **р** у таких випадках апостроф не пишеться: *повітря*, *вістря*.

Увага 2. Не треба подібно до цих випадків переносити подвоєння на запозичені слова та ймення.

Треба писати: *Вальян* (не *Валлян*), *Тальякоццо*, *мільйон*, *Мольєр*, *барельєф*, *Готьє* і т. ін. (див. розділ іншомовн. слів).

Увага 3. Ніколи не подвоюються приголосні у таких прикметників, як *теляча*, а також *третя*, *третьої* тощо.

(С. 14—20)

<...> Таблиця відмін і зразки відмінювання іменників

	Відмінки	Тверда група	М'яка група	Мішана група				
Перша відміна		О д н и н а	О д н и н а	О д н и н а				
	Н.	<i>робітник</i>	<i>міст-о</i>	<i>учитель</i>	<i>край</i>	<i>місц-е</i>	<i>товариш</i>	<i>прізвищ-е</i>
	Р.	<i>робітник-а</i>	<i>міст-а</i>	<i>учител-я</i>	<i>кра-ю</i>	<i>місц-я</i>	<i>товариш-а</i>	<i>прізвищ-а</i>
	Д.	<i>робітник-ові</i>	<i>міст-у</i>	<i>учител-єві</i>	<i>кра-єві</i>	<i>місц-ю</i>	<i>товариш-єві</i>	<i>прізвищ-у</i>
	Зн.	<i>робітник-а</i>	<i>міст-о</i>	<i>учител-я</i>	<i>край</i>	<i>місц-е</i>	<i>товариш-а</i>	<i>прізвищ-е</i>
	Ор.	<i>робітник-ом</i>	<i>міст-ом</i>	<i>учител-ем</i>	<i>кра-єм</i>	<i>місц-ем</i>	<i>товариш-ем</i>	<i>прізвищ-ем</i>
	М.	<i>робітник-ові</i>	<i>у міст-і</i>	<i>вчител-єві</i>	<i>кра-ї(ю)</i>	<i>місц-і</i>	<i>товариш-єві</i>	<i>прізвищ-і</i>
			М н о ж и н а	М н о ж и н а	М н о ж и н а			
	Н.	<i>робітник-и</i>	<i>міст-а</i>	<i>учител-і</i>	<i>кра-ї</i>	<i>місц-я</i>	<i>товариш-і</i>	<i>прізвищ-а</i>
	Р.	<i>робітник-ів</i>	<i>міст</i>	<i>учител-ів</i>	<i>кра-їв</i>	<i>місц-ь</i>	<i>товариш-ів</i>	<i>прізвищ</i>
	Д.	<i>робітник-ам</i>	<i>міст-ам</i>	<i>учител-ям</i>	<i>кра-ям</i>	<i>місц-ям</i>	<i>товариш-ам</i>	<i>прізвищ-ам</i>
	Зн.	<i>робітник-ів</i>	<i>міст-а</i>	<i>учител-ів</i>	<i>кра-ї</i>	<i>місц-я</i>	<i>товариш-ів</i>	<i>прізвищ-а</i>
Ор.	<i>робітник-ами</i>	<i>міст-ами</i>	<i>учител-ями</i>	<i>кра-ями</i>	<i>місц-ями</i>	<i>товариш-ами</i>	<i>прізвищ-ами</i>	
М.	<i>робітник-ах</i>	<i>міст-ах</i>	<i>учител-ях</i>	<i>кра-ях</i>	<i>місц-ях</i>	<i>товариш-ах</i>	<i>прізвищ-ах</i>	
Друга відміна		О д н и н а	О д н и н а	О д н и н а				
	Н.	<i>фабрик-а</i>	<i>робітниц-я</i>	<i>наді-я</i>	<i>площ-а</i>			
	Р.	<i>фабрик-и</i>	<i>робітниц-і</i>	<i>наді-ї</i>	<i>площ-і</i>			
	Д.	<i>фабриц-і</i>	<i>робітниц-і</i>	<i>наді-ї</i>	<i>площ-і</i>			
	Зн.	<i>фабрик-у</i>	<i>робітниц-ю</i>	<i>наді-ю</i>	<i>площ-у</i>			
	Ор.	<i>фабрик-ою</i>	<i>робітниц-єю</i>	<i>наді-єю</i>	<i>площ-єю</i>			
	М.	<i>на фабриц-і</i>	<i>робітниц-і</i>	<i>наді-ї</i>	<i>площ-і</i>			
		М н о ж и н а	М н о ж и н а	М н о ж и н а				
	Н.	<i>фабрик-и</i>	<i>робітниц-і</i>	<i>наді-ї</i>	<i>площ-і</i>			
	Р.	<i>фабрик</i>	<i>робітниц-ь</i>	<i>наді-й</i>	<i>площ</i>			
	Д.	<i>фабрик-ам</i>	<i>робітниц-ям</i>	<i>наді-ям</i>	<i>площ-ам</i>			
	Зн.	<i>фабрик-и</i>	<i>робітниц-і</i>	<i>наді-ї</i>	<i>площ-і</i>			
Ор.	<i>фабрик-ами</i>	<i>робітниц-ями</i>	<i>наді-ями</i>	<i>площ-ами</i>				
М.	<i>фабрик-ах</i>	<i>робітниц-ях</i>	<i>наді-ях</i>	<i>площ-ах</i>				

	Відмінки				Відмінки			
Третя відміна	О д н и н а			Четверта відміна	О д н и н а			
	Н.	<i>вість</i>	<i>тінь</i>		<i>подорож</i>	Н.	<i>курч-а</i>	<i>ім'я</i>
	Р.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>		<i>подорож-і</i>	Р.	<i>курч-ат-и</i>	<i>ім-ен-и</i>
	Д.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>		<i>подорож-і</i>	Д.	<i>курч-ат-і</i>	<i>ім-ен-і</i>
	Зн.	<i>вість</i>	<i>тінь</i>		<i>подорож</i>	Зн.	<i>курч-а</i>	<i>ім'я</i>
	Ор.	<i>віст-ю</i>	<i>тінн-ю</i>		<i>подорожж-ю</i>	Ор.	<i>курч-ам</i>	<i>ім'ям</i>
	М.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>		<i>подорож-і</i>	М.	<i>курч-ат-і</i>	<i>ім-ен-і</i>
	М н о ж и н а				М н о ж и н а			
	Н.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>		<i>подорож-і</i>	Н.	<i>курч-ат-а</i>	<i>ім-ен-а</i>
	Р.	<i>віст-ей</i>	<i>тін-ей</i>		<i>подорож-ей</i>	Р.	<i>курч-ат</i>	<i>ім-ен</i>
Д.	<i>віст-ям</i>	<i>тін-ям</i>	<i>подорож-ам</i>	Д.	<i>курч-ат-ам</i>	<i>ім-ен-ам</i>		
Зн.	<i>віст-і</i>	<i>тін-і</i>	<i>подорож-і</i>	Зн.	<i>курч-ат-а</i>	<i>ім-ен-а</i>		
Ор.	<i>віст-ями</i>	<i>тін-ями</i>	<i>подорож-ами</i>	Ор.	<i>курч-ат-ами</i>	<i>ім-ен-ами</i>		
М.	<i>віст-ях</i>	<i>тін-ях</i>	<i>подорож-ах</i>	М.	<i>курч-ат-ах</i>	<i>ім-ен-ах</i>		

УВАГИ ДО ОКРЕМИХ ВІДМІНКІВ

I ВІДМІНА

ОДНИНА

РОДОВИЙ ВІДМІНОК³

§ 23. У родовому відмінку однини іменники 1-ої відміни мають закінчення **-а (я), -у (ю)**.

1. **-а (я)** мають:

-А, -Я

а) Усі без винятку іменники середнього р. цієї відміни — **-а** в твердій і мішаній групах і **-я** в м'якій групі: *міста, селá, гáсла, прізвища, моря, поля, знанн'я, знарядд'я...*

б) Іменники чол. р. цієї відміни **-а** в твердій і мішаній групах, **-я** в м'якій групі, коли вони означають точно окреслені предмети, назви мір: *робітницá, шахтар'я, промóвця, студéнта, тра́ктора, гвинта́, а́тома, димар'я, автомобі́ля, оліви́ця, Морóза* (прізвище); *мéтра, гра́ма, сі́чня, листопа́да, ті́жня, місьця́*, але *ро́ку, а́кта* (в значенні окремого документа), *па́кта*; а також *то́ма, відмінка, фáкта, радіуса, сéктора* та ін.

-У, -Ю

2. **-у (-ю)** мають: Імен. чол. р., коли вони означають предмети не точно окреслені (масу і матеріал, збірні, явища, поняття): *ячменю́, цу́кру, снігу́, льоду́, вогню́, лісу́, бору́, колгоспу́, плéнуму, акти́ву, колекти́ву, у́ряду, комісаріату́, шта́бу, Наркомóсу, Раднаркомóму; дощóу, грóму, морóзу* (але *Морóза*), *почíну, ана́лізу, ремо́нту, за́ходу, а́кту* (в значенні акції, дії), *по́ділу, сну́, настрою́, ста́ну, гніву́, за́паху, зви́чаю, побуту́, змісту́, сти́лю, успіху́, прогрéсу* і т. д.

Примітка 1. -а (я) або -у (ю) вживаються в тих самих іменниках (п. 2 див. вище) залежно від значення: ка́меня — ка́меню; листá — листу́; папе́ра — папе́ру; а́кта — а́кту; апарáта — апарáту і т. д.

-У, (-Ю)

та -А (-Я)

2. Є ряд іменників, що мають паралельні форми (без відтінків у значенні): *сти́ду — стида́, мо́сту — моста́*, іноді з відтінками у значенні *сто́лу — стола́*.

3. Так само іменники — назви місцевостей, в родовому однини мають то **-у, -ю**, то **-а, -я**: *сте́ну, лу́гу, горóду, майдáну, я́ру*, але *бе́ре-*

³ Називн. відм. див. вище § 22.

га, горба́, кряжа́; зменшені форми звичайно тільки -а (я): ліска́, ста-
вкá, садка́, майдáнчика, горóдця.

Географічні назви здебільшого мають закінчення -а, -я: Хáркова, Псcóва, Са́рaтова, Тeтeрева, Мeдвина, Ту́льчина, Козельця́, Дiнця́, Днiпропетрoвська, Хeрсoна, Ленiнгрáда, Берлiна, Лoндона, Нью-Йoрка, Парiжа, Дoнбáса, Казакстáна, Урáла, Туркeстáна та ін., але Сибiру, Крiму.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) § 24. У давальному відмінку однини іменники І-ої відміни мають закінчення: **-ові, -еві, -у (-ю).**

1) **-ові (-еві, -еві)** як основну форму поруч із рідшою формою на **-у (-ю)** мають:

а) майже всі іменники чол. роду (**-ові** у твердій групі, **-еві** у м'якій і мішаній групах): *удáрникові, Петрoві, Михáйлови, піонeрові, дирeкторові, вeлетневі, лeнiнцеві, крaєві, носієві, шахтарєві, секретарєві.*

б) Зрідка іменники середнього роду переважно твердої групи з наростком **-к(о)**: *дитя́ткові, немовля́ткові...*

2) **-у (-ю)** мають:

а) Майже всі іменники середнього р. цієї відміни, крім згаданих вище в § 22 (б), мають **-у** в твердій і мішаній групах, **-ю** у м'якій групі: *місту, гáслу, селу́, прiзвищу, обліччю, знанню́, знаряддю́, святу́, сeрцю́, со́нцю...*

б) Усі іменники чол. р. з закінченням — **-ів (-їв), -ов** у називному відмінку: *Хáркiв — Хáркову, Київ — Києву, Львiв — Льво́ву, Воробйoв — Воробйóву, oстрову...*

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 25. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають закінчення **-а, -я** або вживаються у формі називного відмінка.

Знах. відм. =
род. відм.

1) **-а (-я)** цебто однаково з формою родового відмінка мають усі іменники чол. р. цієї відміни, коли вони означають істот: *будiвникá, доповідача, коня́, хлoпця.*

Примітка. Таке закінчення поруч з формою однаковою з називним відмінком можуть мати інколи і деякі інші іменники, наприклад: *тра́ктор(а), комбайн(а), плу́г(а), дуб(а), стол(á), карбoванц(я), димар(я́), áкт(а), лист(á), декрeт(а).*

Знахідн. в. = наз. в. 2) Всі інші іменники чоловічого й середнього роду у знахідному відмінку мають ту саму форму, що і в називному: *комісарі́ат, колекти́в, ячмінь, стиль, стіл, сон, лист, міст, буді́нок, декре́т, акт, місто, місце, село...*

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

-ОМ, -ЕМ, (-ЄМ) § 26. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни мають закінчення **-ом, (-єм) і -ям**.

1) **-ом** мають усі іменники чол. та середнього роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані і м'які іменники чол. і середнього р., крім іменників середнього р., що кінчаються на **-я** (*обліччя, лістя*): *ударни́ком, темпо́м, монте́ром, місто́м, га́сло́м, село́м, товари́шем, слухаче́м, газетяре́м, секретаре́м, вугляре́м, тягаре́м, плече́м, явище́м, прізвище́м, ве́летне́м, бійце́м, врожа́єм, місце́м, море́м...*

-ЯМ 2) **-ям** мають усі іменники середнього роду безна́росткові на **-я**: *зна́ння́м, змага́нням, життя́м, знаря́ддя́м*.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

-ОВІ, -ЕВІ, (-ЄВІ) § 27. У місцевому відмінку однини цієї відміни іменники мають закінчення: **-ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї)**.

1) **-ові (-еві, -єві)** мають іменники:

а) Чол. р. переважно — назви живих істот: *на робітникóві, на бра́тові, на товари́шеві, на газетяре́ві...*

б) Середнього роду з на́ростком **-к-**: *на теля́ткові, дитя́ткові...*

-У 2) **-у** мають іменники:

а) чоловічого і середнього р. тверді переважно з на́ростком **-к-** (**-ик, -ок, -ак, -ко...**) *у гурткú, у буді́нку, у підрахúнку, у мішкú, на до́щику, у міся́чнику, на літаку́, у держаку́, на лі́жку, у військú*.

б) Деякі інші іменники чол. р. (переважно з наголосом на кінці у місцевому відмінку): *у степú, на шляхú, на льодú, на снігú, у сокú, у полкú...*

3) **-і** мають:**-І**

а) Іменники чол. р., переважно без наростків: *на поробзі, на по́версі, на б́ерезі, на місяці, в зубі, на гру́нті, на стовпі, у листі, в акті, у центрі, в декре́ті, в те́мпі, в шта́бі, в ремо́нті.*

б) Іменники середнього роду тверді (без наростка **-к**; див. вище 22.а): *на селі, у місті, у га́слі, у сло́ві, на письмі, у пальті, в бю́рі*; також іменники середнього р. мішаної та м'якої групи *на місті, у полі, у житті, на плечі, у станóвищі, у прізвищі.*

Примітка. Деякі іменники чол. роду мають паралельні форми: **-у (-ю)** — **-і (ї)** наприклад: *в гаю́ — в га́ї, в саду́ — в саді́, на ставу́ — на ста́ві, на торгу́ — на то́рзі, в по́тягу — в по́тязі*; **-ові (-еві, -єві) -у:** на робітниківóві, на робітнику́; **-ові (-еві, -єві) -і:** в рúхові, в рúсі та ін.

При прийменнику “**по**” звичайно вживається лише закінчення **-у (-ю)**: *по місту, по селу́, по Дніпру́, по оліви́цю* (але: *у місті, на місці, на селі, у Дніпрі, в оліви́ці*).

При можливих паралельних формах (див. вище примітку) питання про основну форму розв'язується на основі зазначених тут загальних правил вживання цих форм (див. п.п. 1, 2, 3).

КЛИЧНА ФОРМА

-у

§ 28. Деякі слова 1-ої відміни (переважно назви живих істот) мають окремі закінчення **-у, -ю,**

-е в кличній формі:

1) **-у** мають імен. чол. р.:

а) з наростком **-ко, -ик (-ук), -ок:** *ба́тьку, удáрнику, сінку...*; б) з кінцевими **-ж, -ч, -ш, -щ:** *товáришу*; в) окремі імен. з іншими закінченнями: *ді́ду, та́ту, сину́...*

2) **-ю** мають імен. чол. р.:**-ю**

а) м'які: *в́елетню́, ле́нінцю́, вчи́телю́, кра́ю, шахта́рю, пролета́рю, секретáрю.*

Примітка 1. Частина іменників чол. р. на **-ець** має кличну форму на **-е:** *мо́лодче, хло́пче.*

Примітка 2. Імен. чол. р. на **-р** мішаної групи (тобто типу *тесля́р — тесляра́ — тесляре́м...*) мають закінчення **-е:** *тесля́ре, газетя́ре, повістя́ре* і т. д.

-Е 3) -е мають іменники чол. р.:
а) тверді, крім перелічених в цьому § 1)а,
1)б, 1)в.

б) Частина іменників на **-ець** (див. вище п. 2) примітка 1).

в) Імен. на **-р** мішаної групи (див. вище п. 3) примітка 2).

Імен. середнього р. (а також і імена типу *Жак, Джон, Джордж, Георг* та такі слова, як *містер, сер...*) кличної форми не мають.

(С. 30—36)

<...> ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

ОДНИНА

§ 59. В інших (непрямих) відмінках однини прикметникові закінчення такі:

	чолов. й середн. р.	жіноч. р.
Родов. відм.	-ого -ього -його	-ої -ьої -йої
Давальн. відм.	-ому -ьому -йому	-ій -ій -ій
Знах. відм.	Називн. або Родов.	-у -ю
Орудн. відм.	-им -ім -їм	-ою -ьою -йою
Місцев. відм.	-ому, -ім -ьому, -ім -йому, -їм	-ій -ій -ій

Родов. в. 1. Приклади до родов. відм.: *тіхого, сінього, безкрайого, тіхої, сіньої, безкрайої, Петренкового, Петренкової, тітчиного, тітчиної.*

Давал. в. 2. Приклади до давальн. відм.: *тіхому, сіньому, безкрайому — тіхий, сіній, безкрайї, Петренковому, Петренковїй, тітчиному, тітчинїй.*

Знах. в. 3. Приклади до знахідн. відм.: *тіхий, тіхого, сінїй, сінього, сїне, безкрайїй, безкрає, тіху,*

сіню, безкраю, Петрєнків, Петрєнкове, Петрєнкову, тїтчин, тїтчиного, тїтчине, тїтчину.

Орудн. в. 4. Приклади до орудного відм.: *тїхим, сїнім, безкраїм, тїхою, свїжою, сїньою, Петрєнковим, Петрєнковою, тїтчиним, тїтчиною.*

Місцев. в. 5. Приклади до місцев. відм.: *на тїхому, або тїхїм, сїньому, або сїнім, безкраїому, або безкраїм, тїхїй, сїнїй, безкраїї, Петрєнковому, Петрєнковїй, тїтчиному або тїтчиним, тїтчинїй.*

МНОЖИНА

§ 60. У множині прикметникові закінчення однакові для всіх родів:

Називн. відм.	-і -ї -ї
Родов. відм.	-их -їх -їх
Давальн. відм.	-им -їм -їм
Знахідн. відм. = Орудн. відм.	Називн. або Родовому -ими -їми -їми
Місцев. відм.	-их -їх -їх

Називн. в. 1. Приклади до називн. відм.: *тїхї, сїні, безкраї, Петрєнковї, шевцєві, тїтчинї.*

Увага. Див. іще § 45а про прїзвища з прикм. закінченням.

Родов. в. 2. Приклади до родов. відм.: *тїхих, сїніх, безкраїх, Петрєнкових, шевцєвих, тїтчиних.*

Давальн. в. 3. Приклади до давальн. відм.: *тїхим, сїнім, безкраїм, Петрєнковим, шевцєвим, тїтчиним.*

- Знах. в.** 4. Приклади до знахідн. відм.: *тіхі, сіні, безкраї, тихих, синіх, давніх; Петрєнкові — Петрєнкових, тітчині — тітчиних.*
- Орудн. в.** 5. Приклади до орудного відм.: *тихими, синіми, безкраїми, Петрєнковими, шевцєвими, тітчиними.*
- Місцев. в.** 6. Приклади до місцев. відм.: *на тихих, синіх, безкраїх, Петрєнкових, шевцєвих, тітчиних.*

Увага. Усі прикметникові іменники, як от *будівнічий, лютій* (місяць), — *подоробжний...*, відмінюються як звичайні прикметники — до *будівнічого, будівнічі, з будівнічими.*

Щодо власних імен (прізвищ та географічних назв) прикметникових, то див. розд. далі.

(С. 46—48)

<...> ДІЄСЛОВО

ДІЙСНИЙ СПОСІБ

Теперішній час § 70. 1. Особові закінчення дієслів теперішнього часу та майбутнього простого (доконаного):

		I група	II група
Однина	1 ос.	$\overbrace{[e/y (\epsilon/\jmath)]}$	$\overbrace{[и/я, а (ї/я)]}$
		-у (-ю)	-у (-ю)
	2 ос.	-еш (-єш)	-иш (-їш)
	3 ос.	-е (-є)	-ить (-їть)
Множина	1 ос.	-емо (-ємо)	-имо (-їмо)
	2 ос.	-ете (-єте)	-ите (-їте)
	3 ос.	-уть (-ють)	-ать (-ять)

Увага 1. За винятком лише 4 дієслів (див. увагу 6) усі дієслова щодо особових закінчень теперішнього часу належать до I або II групи.

До II групи належать:

а) Усі дієслова, що мають в неозначеній формі (інфінітиві) **-ити** (після голосних **-їти**): *хваліти — хва́лиш, хва́лишь, хва́-*

лимо, хва́лите, хва́лять, варити — ва́рить..., робити — ро́би-мо..., ба́чиш, ба́чити — ба́чать, го́їти..., до́їти⁴.

б) Деякі дієслова на **-іти, -ати, -ти**: *веліти — велиш..., сидіти — сидиш..., крича́ти — кричійш..., бігти — біжиш, біжа́ть...* Майже всі вони мають наголошене закінчення, за винятком окремих тільки дієслів: *ві́сіти — ві́сиш, ві́сять..., му́сити (му́сити) — му́сиш...*

Усі інші дієслова належать до I групи: *па́сти — пасе́, па-се́ш..., жда́ти — жде́ш..., горну́ти — горнеш..., пря́сти — пряде́ш..., чу́ти — чу́єш, чу́є..., зна́ти, зна́є..., віша́ти — вішаєш..., дарува́ти — дару́єш...*

До цієї ж групи належать і *боро́ти, поро́ти, коло́ти, поло́ти, моло́ти, ора́ти, хотіти (хо́чеш, хо́чуть, але від хтіти — хтя́ть).*

Примітка. Усі дієслова на **-отати** I групи, на **-отіти** — II: *цо́кота-ти — цокочу́, цокочеш, цокочуть..., цокотіти — цокочу́, цокоти́ш, цокотя́ть..., муркотати, муркочу́, муркочеш..., муркотіти — муркочу́, муркоти́ш..., булькота́ти — булькочу́, булькочеш..., булькотіти — булькочу́, булькоти́ш..., гуркота́ти — гуркоти́ти...*

(С. 54—55)

III

<...> ПРАВОПИС ІНШОМОВНИХ СЛІВ

ПРИГОЛОСНІ

Іншомовне Л

§ 75. Слова іншомовного походження з I передаються:

Непом'якшене Л

1. **Л** непом'якшеним (**л, ла, ло, лу**): *арсенал, артикул, бал* (відзначення), *інтеграл, інтернаціонал, капітал, вулкан, формула, аероплан, баласт, план, клас, блок, флот, велосипед, колонія, соціологія, металургія, Атлантичний океан, Ла-Манш, Лафаре, Гренландія, Луїзіанія...*

⁴ Дієслова *біти (б'єш...), літи (лєш...), рити (рєш...), шіти (шиє...), жити (живєш...), віти (виє...), віти (в'є...)* і подібні не становлять винятку з цього правила, бо в них закінчення інфінітива не **-ити, а -ти**.

Пом'якшене Л 2. **Л** пом'якшеним (**ль, ля, льо, лю**): *автомобіль, асфальт, магістраль, астролябія, полярний, регулятор, лянис, пляж, карт-бляни, кльош, алюміній, блюмінг, аншлюс, люфа, революція ... Золя, Люксембург, Фінляндія, Бельт, Тельман, Садюль, Базель...*

Сполучення **le** послідовно передається через **ле**: *білет, легенда, плénum, лекція, телеграф..., Палермо, Каледонія...*

В англійських словах у кінці й перед приголосними пишеться **л**, крім слів засвоєних уже із **л** м'яким. Отже: *Мелвілл, голкіпер...* але: *біль, бульдог, Вільсон* і ін.

Іншомовні h і g § 76. Іншомовні **h** і **g** однаково передаються (незалежно від вимови) знаком **г**, напр.:

а) *гармонія, гектар, гумор, гумус, гербарій, горизонт, гіпотеза, гедер, гандбол, гінгерланд..., Гартман, Гюб...*

б) *авангард, гвардія, генерація, графік, гімнастика, грандіозний, гума, ґрунт, ембарго, гоніометр, агітація, міграція, лінгвістика, агресор, гегемонія... Гаронна, Гете, Гріг, Гренада.*

Іншомовне Ф § 77. В іншомовних словах пишеться **ф** (а не **хв**): *факт, форма, фунт, фах, фабрика, фамілія, офіціальний, реформіст, Гаммерфест...*

Так само пишеться: *міф, орфографія, кафедра, логарифм, ефір, пфос* при *ортопедія, ортодокс, театр, теорія...*

НЕПОДВОЄНІ — ПОДВОЄНІ ПРИГОЛОСНІ

Неподвоєні — подвоєні приголосні § 78. В іншомовних словах приголосні не подвоюються, отож пишеться: *комуна, група, сума, колектив, акумуляція, терор, белетристика, комісія, ідилічний, інтелектуальний...*

Тільки в окремих загальних словах зберігається подвоєння: *барокко, брутто, тонна, ванна, вілла, манна, мотто, нетто* і деякі ін., зокрема в словах типу: *ірреальний, ірраціональний, сюрреалізм* та звичайно (між голосними) в іншомовних власних назвах: *Гаронна, Шіллер, Мюллер, Ніцца, Галлія, Андорра, Марокко, Діккенс, Тассо, Шэффільд, Сієрра...*

Примітка. Подвоєні приголосні залишаються й у всіх вивідних словах: *галліцизм* (від *Галлія*), *марокканець, шэффільдський* тощо; але в прикметниках перед наростком **-ськ** — пишеться одна приголосна: *андорський* (*Андорра*), *едеський* (*Едесса*) і т. ін.

ГОЛОСНІ

Іншомовне і (у) § 79. Іншомовне і (у) в українській мові в одних випадках передається через і, а в других через и.

1. Завсіди пишеться в іншомовних словах і:

а) на початку слова: *інструкція, ідея, інформація, інтернаціональний...*; *Італія, Ісландія...*

б) після всіх приголосних перед голосними та й: *матеріал, соціалізм, діалектика, індустріалізація, аудієнція, артеріальний, геніальний, пієтєт, клієнт, тріумф, радіус, соціологія, аксіома, партійний, професійний, радій...* (причём завсіди пишеться *ia, ie, iy, ea*, крім позиції в кінці слова, як от *Азія, артерія, премія, партія, індустрія, ідея*).

і перед голосними іноді скорочується: *серйозний, курйоз, бар'єр, ар'єрґард, кар'єра, н'єса...*

в) у власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви — після всіх приголосних і): *Дітцель, Зібер, Ціцерон, Россіні, Шіллер, Готфрід, Грімм, Едінбург, Бразілія, Алжір, Чікаґо, Вашінґтон, Хіва, Капрі, Наґасакі...* а також у таких загальних словах, як: *ґратіс, екслібріс, піаніссімо...*

Увага. З и пишуться такі власні назви: *Америка, Африка, Паріж, Рига, Британія.*

Увага 2. Після голосних в іншомовних словах і передається через і (а не через ї): *егоїзм, Енеїда, прозаїк, архаїчний, теїн, наївний, целулоїд...* Так само: *поінформувати, преїсторичний...* (після приростка).

г) у всіх інших випадках після б, в, г, к, л, м, н, п, ф, х (у тім числі і в наростках *-ік, -іка, -ікум, -ічний...*): *білет, кінó, літерату́ра, ліга, пілотаж, кілограм, комунізм, економіст, техні́ка, технічний, графі́ка, республі́ка, фінансовий, кубізм...*

2. **И** в іншомовних словах пишеться у загальних (невласних) назвах після приголосних д, т, з, с, ц, ж, (дж), ш, ч, р: *дипло́м, дире́ктор, методист, методика, тип, інститут, систе́ма, колектив, марксист, пропози́ція, цифра, режим, шифр, речитатив, текстиль, брига́да, стиму́л, терорист, математичний, історичний.*

Але в кінці слова — і: *жюрі, попу́рі, парі, мерсі.*

Примітка. Іменники типу *жюрі, парі...* *кенгуру, ревью* і под. не відмінюються.

Е на початку слова На початку слова **е** в іншомовних словах передається через **е**: *Европа, європейський, Євпаторія, Евфрат, ентузіазм, електрика, етан, енергія, економія, екватор, але еретик, Єгипет* і деякі інші...

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ

Апостроф в іншомовних словах

§ 80. Апостроф в іншомовних словах пишеться:

1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, р, ж, ч, ш**, перед йотованими голосними: *об'єкт, Барб'є, Гарв'єр, К'ю, Руж'є, Кюв'є, В'єн, П'ємонт...* (але не після **н, д, т, з, с, ц**). Перед йотованим **о** апостроф не ставиться: *Бйондєлло...*

2. У таких власних іменнях, як: *д'Аламбєр, д'Аннунціо, д'Акоста, о'Коннор...*

ЛЬЮ, ЛЬЄ
і т. ін.

§ 81. Після **н, д, т, л, з, с, ц** в іншомовних словах ставиться **ь** перед йотованими голосними в таких випадках як: *бульйон, віньєта, марсельєза, альянс, рельєф, імброльйо, адьютант, коньонктура, Тьєр, Вальян, Севілья, Мольєр, Лавуазьє, Жюсьє...*

бульйон, віньєта, марсельєза, альянс, рельєф, імброльйо, адьютант, коньонктура, Тьєр, Вальян, Севілья, Мольєр, Лавуазьє, Жюсьє...

Дифтонг AU і OU

§ 82. Дифтонги **au** і **ou** передаються через **ау, оу**: *аудиторія, аудієнція, гауптвахта, локаут, браунінг, пауперізм, фауна... Гауптман,*

Паульсон, Штраус, Макс Нордау, Джоуль...

Але *Август, Австрія, автор...*

Німецьке EI

§ 83. Німецький (і голландський) дифтонг **ei** передається через **ей**: *Ейштєйн, Ейхєнвальд,*

Гейне, Лейпциг, Швейцарія, Рейн...

Закінчення -ТР, -ДР

§ 84. У закінченнях іншомовних слів пишеться **-тр, -др**: *ареометр, барометр, діаметр, термометр, реєстр, театр, семєстр, цєнтр...*

Г перед голосними на початку слова

§ 85. **Г** (придих) перед голосними на початку, звичайно не пишеться: *арфа* (а не *гарфа*), *Еллада, істерія, іпохондрія, історія...* при *готель*.

ДО РОДОВОЇ ФОРМИ ОКРЕМИХ ІНШОМОВНИХ СЛІВ

§ 86. Нижче подані і деякі інші подібні до них іншомовні слова уживаються в такій (узвичаєній) формі:

а) клас, флот, парад, резерв, шарж, оркестр, контроль, патруль, кооператив, коректив, акредитив; метод, анод, період; прогноз, аналіз, еліпс, туберкульоз, симбіоз; бензін, нікотин, анілін;

б) адреса, атака; теза, такса, криза, фаза, база; програма, діаграма; філія, президія.

IV

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ВЛАСНИХ ІМЕН

ПРИЗВИЩА

§ 87. Головніші правила щодо правопису російських, білоруських, польських, чеських та ін. слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь перед Є, Я, І, Ю 1. Апостроф пишеться після тих самих приголосних, що в українських (див. § 6); після **н, д, т, л, з, с, ц** перед йотованими зберігається **ь**: *Аля́б'єв, Прокóф'єв, Юр'єв, Лук'я́нов, Улья́нов, Полóзьєв, Дья́конов* і т. ін.

Перед **йо** апостроф не пишеться: *Воро́бийо́в, Солов'йо́в*.

Примітка. В сполученнях пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах: *Вя́льцева, Пясе́цький, Пяст* апостроф не пишеться.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 2. Закінчення російських прізвищ **-ський, -цький**, білор. **-скі́, -цкі́**, польських **-ski, -skí**, чеських **-ský, -skú** передаються через **-ський, -цький**: *Ма́йський, Маяко́вський* т. ін.

Російські прізвища на **-ско́й, -цко́й** пишуться без **ь**: *Луговско́й, (Луговско́го), Лубецко́й...*

-ІЧ, -ІН (-ЇН), -ІК 3. Закінчення російських прізвищ на **-ич, -ин, -іч, -ін**, білоруських **-іч, -ін**, польських **-icz, -in**, сербських **-ič, -in**, чеських **-ik** передається через **-іч, -ін (-їн), -ік**: *Ту́лін, Льві́н, Пу́шкін, Засу́ліч, Мали́гін, Ка́зін, Ягіч, Тарашке́віч, Ду́чіч, Ра́діч, Га́влік* і т. ін.

Після **ж, ш** в російських прізвищах звичайно **-ин**: *Га́ршин, Спа́ржин* та ін.

-ЕК 4. Закінчення **-ек** пишеться в прізвищах типу *Іречек (Іречка), Гавлічек*.

-ОВ, -ЄВ, -ЕВ 5. Закінчення слов'янських прізвищ на **-ов (-єв, -ьов)** та **-ев** передається — **-ов (-ьов, -йов)**

та **-єв, -ев:** Крилов, Некрасов, Малишев, Малчев, Ботев, Порфір'єв, Голубєв.

-ий, -и

6. Прізвища з закінченнями на **(-ий, -ий)** передається через — **-ий:** Горький, Бєдний і т. ін.; білоруське **ы**, польське **у**, чеське **у**, звичайно, через **и:** Гартни, Бяли, Біли і т. ін.

Примітка. Закінчення — **-ой** так і передається: Толстой, Полевой і т. ін., змінюються ці слова як прикметники (Толстого, Бєлого).

-е

7. Російські прізвища з складами з **е** (польські з **-іе-**) у складах — **-бе-, -ле-, -ве-, -ге-, -ре-, -зе-, -се-**... — пишуться з **е**, напр.: Бердников, Лебедєв, Вересаєв, Петров, Тургенєв, Ємельянов, Мельников, Керженцев, Преображенський, Решетілов, Зелінський, Державін, Чернишевський, Плетньов... Павел, Єлізавета, Євгеній... Але — Бєдний, Матвєєв, Пешков, Єрофєєв, Мещанінов, Прєсняков, Сергєєв, Фадєєв... (рос. **е** відповідає укр. **і**).

І — и

8. Російське **и** (також польське **і**) послідовно через **і:** Єпіфанцев, Філіпов, Прісьолков, Зімін, але після **ж і ш** — **и:** Жилін, Шишов.

**Відмінювання
прізвищ**

§ 88. Чоловічі прізвища з закінченнями на **-ів, -їв, -ов, -ин, -ін** відмінюються так:

Однина

Н.	<i>Панов</i>	<i>Волошин</i>
Р.	<i>Панова</i>	<i>Волошина</i>
Д.	<i>Панову</i>	<i>Волошину</i>
Зн.	<i>Панова</i>	<i>Волошина</i>
Ор.	<i>Пановим</i>	<i>Волошиним</i>
М.	<i>Панову (або Панові)</i>	<i>Волошині (або Волошинові)</i>

Множина (для всіх родів)

Н.	<i>Панови</i>	<i>Волошини</i>
Р.	<i>Панових</i>	<i>Волошиних</i>
Д.	<i>Пановим</i>	<i>Волошиним</i>
Зн.	<i>Панових</i>	<i>Волошиних</i>
Ор.	<i>Пановими</i>	<i>Волошиними</i>
М.	<i>Панових</i>	<i>Волошиних</i>

Жіночі імена на — **о** та на приголосні не відмінюються: Ніні Петренко, Ганні Гайдай і т. ін.

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

§ 89. Українські географічні назви треба віддавати на письмі так, як прийнято їх радянськими державними органами: *Дніпрель-стán, Дніпропетрówськ, Хárків, Стáліно, Кійв, Чернігів, Зóло-чів, Маріу́поль, Ков'я́ги, Дніпрó, Прип'ять*.

Щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то вони мають здебільшого такі форми:

-ІВ 1. Назви міст з наростком **-ів**: *Хárків, Рогачів, Чу́гуїв, Микола́їв, Мліїв*... відмінюються як звичайні іменники: *Хárковом, Чу́гуєвом, Ми-кола́євом, Млієва, Млієвом*.

-ІВКА 2. Назви слобід і станцій з закінченням — **-івка** (після голосних **-ївка**): *Кáрпівка, Кáр-лівка, Оле́нівка, Вербі́вка, Микола́ївка* відмінюються як іменники жіночого роду твердої групи.

-ІВСЬКИЙ, -ОВСЬКИЙ 3. Назви з наростками **-ів (-ський, а, е), -ов (-ський, а, е)**, напр. *Петрівський* (хутір), *Андріївський* (хутір), *Пáвловське* (село), *Васі-лівська, Микола́ївська* (слобода), *Покрówська* (слобода)... відмінюються як прикметники.

-СЬК, -ЦЬК 4. Назви міст, що закінчуються на — **-ськ, -цьк**: *Дніпропетрówськ, Зінóв'ївськ, Старо-більськ*... відмінюються як іменники чол. роду твердої групи.

-ОВА, -ЕВА, -ИНА 5. Назви станцій і селищ, що закінчуються на **-ова, -ева, -ина** або **-ове, -еве**: *Шляховá, Де-мúрина, Лозовá, Весéла, Попасна́, Підгорóдна* і т. ін. відмінюються як прикметники: *Лозово́ї, у Весéлій* і т. ін.

-ИН 6. Назви на **-ин** (*Кóбрин, Чигрín, Гáйсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: з *Кóбрина, під Гáйсином*.

(С. 60—66)

Український правопис. — Харків, 1933.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1945)

14 травня 1938 р. Рада народних комісарів УРСР затвердила Державну правописну комісію для розгляду проекту змін українського правопису, підготовленого Інститутом мовознавства АН УРСР. Відповідальним редактором комісії призначено М. Грунського. Основним завданням цього правопису було “насамперед ліквідувати націоналістичні перекручення ... українського правопису”. Восени 1938 р. його видано тиражем 350 примірників для обговорення.

Приєднання Радянським Союзом Галичини, Західної Волині та Північної Буковини 1939 р., де доти використовували харківський правопис 1928 р., знову актуалізувало проблему вироблення єдиної для цілої України правописної системи. Тому державна правописна комісія 1940 р. підготувала другий проект українського правопису, який опублікувала в 50 примірниках.

У 1942 р. уряд УРСР звернувся до Академії наук з пропозицією поживати працю над упорядкуванням українського правопису. Очолювати цю роботу доручили Л. Булаховському. Проект, що його склали співробітники Інституту української мови та літератури АН УРСР, було розглянуто й в основному схвалено під Харковом 28 серпня 1943 р. Нову (третю) редакцію українського правопису затвердив 5 травня 1945 р. народний комісар освіти УРСР академік П. Тичина.

У редакції 1945 р. лише поодинокі з усунутих правил правопису 1928 р. було відновлено, навпаки — деякі елементи далі наближено до російського правопису.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПЕРЕДМОВА

Питання про потребу врегулювати український правопис виникло ще за кілька років до Вітчизняної війни. Неврегульованість багатьох моментів у самому правописному кодексі, прийнятому в 30-их роках, а також самостійні зміни, запроваджені газетами на підставі ще не затверджених проектів, розхитали наш правопис. Особливо шкідливі були ці хитання в школі, де болюче відчувалися іноді кричущі протиріччя між тим, чого навчали за правилами і що не збігалось з практикою неучбової книги та багатьох органів преси (напр., *чеський, паризький* — за правилами, *чешський, парижський* — за практикою друку; різні написання іншомовних слів).

Дбаючи за культурні потреби українського народу і в суворий час Вітчизняної війни, Уряд у 1942 році звернувся до Академії наук УРСР з пропозицією поновити роботу над урегулюванням і удосконаленням українського правопису. Президія Академії наук доручила в Уфі цю роботу дійсному членові Академії Л.А. Булаховському, який, склавши з участю наукових робітників Інституту мови і літератури на підставі попередніх проектів з відповідними значними змінами новий, ознайомив із ним Інститут мови і літератури Академії на відкритих широких зборах і 2 жовтня 1942 року доповів свій проект Президії Академії, що схвалила викладені принципи, а проект передала Урядові. З наказу Уряду проект було розглянуто ще раз комісією під головуванням Заступника Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. М.П. Бажана у складі дійсних членів Академії наук П.Г. Тичини та М.Т. Рильського, письменника Ю.І. Яновського та автора проекту дійсного члена Академії наук Л.А. Булаховського і, з деякими змінами, апробовано для затвердження. З апробованим проектом широку громадськість було ознайомлено в Уфі на зборах, скликаних для цього Народним Комісаром Освіти УРСР тов. П.Г. Тичиною.

28 серпня 1943 року під Харковом у воєнній обстановці проект та думки правописної комісії, що прибула туди в повному складі, були викладені на нараді в присутності: Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. М.С. Хрущова, Голови Президії Верховної Ради УРСР тов. М.С. Гречухи, Секретаря ЦК КП(б)У тов. Д.С. Коротченка, Заступника Голови Ради Народних Комі-

сарів УРСР тов. В.Ф. Старченка і Секретаря ЦК КП(б)У по пропаганді тов. К.З. Литвина. Проект в основному було схвалено, і затвердження його доручено Народному Комісарові Освіти УРСР тов. П.Г. Тичині.

8 травня 1945 року Рада Народних Комісарів УРСР постановила:

“З метою врегулювання українського правопису відповідно до зрослих вимог культури, науки і мовної практики населення України проект українського правопису, розроблений Інститутом мовознавства Академії наук Української РСР під керівництвом дійсного члена Академії наук УРСР тов. Л.А. Булаховського і затверджений Народним Комісаром Освіти УРСР тов. Тичиною, схвалити”.

При укладанні правопису провідними настановами були такі:

1. Подбати в першу чергу про в р е г у л ю в а н н я чинного правопису, без поважних підстав не відходячи від того, що вже ustalилось, отже, в основному не примушуючи культурну масу країни переучуватись.

2. Зберегти народні засади правопису — його близькість до вимови широких мас.

3. Орієнтуватись в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбивалась і відбивається в мові найкращих письменників.

4. У тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо), забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського, орієнтуючись на останній проект Державної комісії.

5. Уникати в міру можливості варіантів написань.

6. Якомога скоротити кількість винятків із правил.

7. При формулюванні правил — орієнтуватись на рівень розуміння людей з повною середньою освітою.

8. Історичні коментарі до правил, що подаються в примітках, викласти без порушення наукової правильності на догоду популярності викладу, але разом із тим без зайвих подробиць і вузько спеціальних моментів.

Оскільки подавані в “Українському правопису” правила не можуть охопити всіх окремих випадків, доконечним додатком до нього в практиці має стати “Орфографічний словник”, що його згодом випустить Народний комісаріат освіти УРСР.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Єе, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Юю, Яя, Ъь.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавіт не входить і на розміщення слів у словнику не впливає; напр., *бур'ян*, *буряний* стоятимуть поруч.

Ь має своє місце в алфавіті; тому *тьопнути* в словнику стоятиме не після *топнути*, а після слів, що починаються з *тя*.

Примітка 2. дж і дз (для означення африкат) не входять в алфавіт, отже, такі слова, як *джерелó*, *дзвін*, стоятимуть у словнику під буквою (літерою) д.

(С. 3—5)

Апостроф <...> § 6. Роздільність вимови йотованих **я, ю, є, ї** від попереднього твердого приголосного позначається апострофом. Апостроф пишеться перед йотованими:

1. Після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**), напр.: *б'ю*, *п'ять*, *п'є*, *в'язи*, *у здоров'ї*, *тім'я*, *м'ясо*, *рум'яний*, *мереф'янський*.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли перед губним звуком є приголосний (крім р), який належить до кореня, напр.: *цвях*, *тьм'яний*, *мавпячий*, *дзвякнути*, *св'ято*; *в'єрф'ю*, *в'єрб'я*.

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться, як і в тих же словах без префікса, напр.: *зв'язок*, *зв'яліти*, *підв'язати*, *розм'якшити*.

2. Після **р**, напр.: *п'ір'я*, *бур'ян*, *міжг'ір'я*, *подв'ір'я*, *мат'ір'ю*, *кур'єр*, *на подв'ір'ї*.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли **я, ю, є** означають сполучення м'якого **р** з дальшим **а, у, е**, напр.: *бур'як*, *ряб'їй*, *бур'яний*, *крякати*, *кряк*, *Р'єпін*.

3. Після префіксів, що закінчуються приголосним, напр.: *з'яв'їтися*, *роз'ясніти*, *без'язікий*, *об'ява*, *роз'юшити*, *з'єднаний*, *з'їхати*, *під'їхати*, *від'їзд*.

Примітка 1. Апостроф після таких префіксів перед **і, е, а, о, у** не пишеться, напр.: *безім'єнний*, *зеконóмити*, *загітува́ти*, *зокре́ма*, *зуміти*.

Примітка 2. Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 95, у прізвищах — § 103, п. 7, в географічних назвах — § 107, п. 8.

(С. 8—9)

<...> ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГУ ЇХ

Зміни груп
приголосних

-ЦЬК-, -СЬК-,
-ЗЬК-, -СК-,
-ШК-, -ЗК-, -СТ-

§ 14. При словотворенні приголосні звуки час-
то змінюються.

1. а) Група приголосних **-цьк-** змінюється
на **-чч-** при утворенні іменників із суфіксом
-ин(а): *турецький* — *Туреччина*, *німецький* —

Німецьчина, *вояцький* — *вояччина*.

б) Групи приголосних **-ськ-**, **-ск-** змінюються на **-щ-** при у-
творенні іменників з тим же суфіксом **-ин(а)**: *полтавський* —
Полтавщина, *піс(о)к* (пор. *піску*) — *піщина*, *ліска* — *ліщина*.

Примітка. Зміна **-цьк-** на **-чч-** пояснюється асиміляцією **ц** з даль-
шим **ч**, яке виникло з **к**, що в давній мові стояло перед **и** (= **і**):
Туреччина з *турецьк-*, *Німецьчина* з *нїмецьк-* і под. Так само асиміля-
цією пояснюється і зміна **-ск-**, **-ськ-** на **-щ-**: *лїска* — *лїсч-ина* —
ліщина — *ліщина* і под.

в) Групи приголосних **-ск-**, **-шк-** змінюються на **-щ-** при у-
творенні прикметників та іменників із суфіксом **-ан-** (**-ян-**):
піс(о)к — *піщаний*, *віск* — *вощаний* — *вощанка*, *дощка* —
дощаний.

г) Групи приголосних **-ск-**, **-ст-** змінюються на **-щ-**, група
-зк- на **-жч-** при утворенні багатьох форм дієслів другої дієвід-
міни: *вєреск* — *верещіш*, *верещати*, *угостиш* — *угощати*,
угощу, *брязк* — *бряжчати*.

Примітка. **-ск-**, **-зк-** підлягають цій зміні в усіх формах, **-ст-**, коли
воно в позиції не перед **и**, а також не в 3-ій ос. множини.

д) Групи приголосних **-ськ-**, **-зськ-** відповідно змінюються на
-щ-, **-жч-** при утворенні прізвищ на **-енко**, **-ук**: *Васька*, *Вась-
ко* — *Вашченко* — *Ващук*; *Онїська*, *Онїсько* — *Онїщенко* —
Онїщук; *Кузько* — *Кужчєнко*.

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із **-ск-**,
-ськ- с зберігається, а **к** переходить в **ч**, напр.: *Параска* — *Парасчин*,
Васька — *Васьчин*, але **-шк-** дає **щ**: *Мелашка* — *Мелашчин*.

Зміни
приголосних
перед **-СЬК(ИЙ)**,
-СТВ(О)

2. Перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)** деякі
приголосні при словотворенні змінюються, змі-
нюючи й самі суфікси.

а) **к**, **ч**, **ць** + **-ськ(ий)**, **-ств(о)** перехо-
дять в **-цьк(ий)**, **-цтв(о)**, напр.: *більшовік* — *більшовіць-*

кий, парубок — парубо́цький — парубо́цтво, ткач — тка́цький — тка́цтво, молодéць — молодéцький — молодéцтво;

б) *х, ш, с + -ськ(ий), -ств(о) переходять в -ськ(ий), -ств(о), напр.: птах — пта́ство, товариш — товари́ський — товари́ство, залісся — залі́ський;*

в) *г, ж, з + -ськ(ий), -ств(о) переходять в -зьк(ий), -зтв(о), напр.: убо́гий — убо́зтво, Пари́ж — парі́зький, боягу́з — боягу́зтво.*

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** на письмі зберігаються, напр.: *студéнтський — студéнтство, бра́тський — бра́тство, бага́тство, марксі́стський, інтелі́гэнтський, заводський, людський.*

Примітка. Про творення прикметників із суфіксом **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів див. § 110, пп. 3—6.

**Зміни
приголосних
перед -Ш(ИЙ)
у вищому ступені
прикметників
(прислівників)**

3. У вищому ступені прикметників (прислівників), у тім числі з утрачуваними суфіксами **-(ъ)к-, -ок-**, перед суфіксом **-ш(ий) [-ш(а), -ш(е)]** з + **-ш(ий)**, г + **-ш(ий)**, ж + **-ш(ий)** змінюються на **-жч(ий)**, а с + **-ш(ий)** — на **-щ(ий)**, напр.: *ни́зький — ні́жчий (ні́жче), ву́зький — вúжчий; доро́гий — дорóжчий; дúжий — дúжчий; висóкий — ві́щий.*

Але *лéгкий — лéгший.*

Те саме маємо в дієсловах з основами вищого ступеня прикметників: *вúжчати, блíжчати, кра́щати* і ін. та в іменниках, що походять від таких дієслів, напр.: *пíдві́щення (пíдві́щити), подорóжчання (подорóжчати).*

-ЧН-, -ШН- 4. Приголосні основи **к, ц** перед суфіксом **-н-** змінюються на **ч**, напр.: *безпéка — безпéчний (безпéчність, безпéчно), вдя́чний, зру́чний, ві́чний, сьогорі́чний, нао́чний, со́нячний, серде́чний, пшени́чний, міся́чний, безконéчний, око́личний (від око́лиця);* приголосний основи **ч** зберігається, напр.: *помі́чний, я́чний, ні́чний.*

Виняток становлять слова: *мірóшник, рушні́к, рушні́ця, дворúшник, серде́шний* (в значенні “бідолашний”), *со́няшник, торі́шний*, що відповідно походять від: *міроч-(мірка), руч-, сердеч-, соняч-, торіч-* (пор. *рік*).

Примітка 1. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** на письмі зберігаються, напр.: *кні́жці, ді́жці, дочці́, ю́шці, кві́тці.*

Примітка 2. У дієсловах перед часткою **-ся** зберігаються **ж, ч, ш,** **щ** і **-ть**, напр.: *маж — ма́жся, морбч — морб́чся, береш — береш́ся, морщ — морщ́ся, спить — спіть́ся.*

Примітка 3. Глухі приголосні основи перед дзвінкими на письмі зберігаються, напр.: *боротьба́ (бо бороти́), молотьба́ (бо молотіти), просьба́ (бо просіти).*

Так само й дзвінки перед глухими на письмі зберігаються, напр.: *нігті́ (бо ніготь), кігті́, дігтя́р, легкі́й, во́гкий; ба́бка, борі́дка.*

Але *натхну́ти, зітхну́ти (хоч ді́хати), за́тхлий, тхі́р.*

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

-З(Д)Н-, -Ж(Д)Н-, -С(Т)Н- § 15. 1. У групах приголосних **-здн-, -ждн-, -стн-** **д** і **т** випадають, напр.: *виїзний́, пізно́, тижня́ (ти́ждень), чесний́, власний́, вісниќ, існува́ти, неща́сний, корі́сний, кі́лькісний, я́кісний, хрү́снути.*

Але *ші́стна́дцять, хвастну́ти.*

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст, т** в групі приголосних **-стн-** не випадає, напр.: *форпо́ст — форпо́стний, контра́ст — контра́стний, аванпо́ст — аванпо́стний, бала́ст — бала́стний.*

-С(Т)Л- 2. У групі приголосних **-стл-** **т** випадає: *щасли́вий, заві́сливий, улéсливий (пор. ща́стя, за́висть, ле́стоці).*

Але *пестли́вий, кістля́вий, хвастли́вий* і деякі інші.

-С(Л)Н- 3. У групі приголосних **-слн-** **л** випадає: напр.: *масни́й (ма́сло), умі́сний, навмі́сне (ми́сль).*

-С(К)Н-, -З(К)Н- 4. У групах приголосних **-скн-, -зкн-** **к** випадає при утворенні дієслів із суфіксом **-ну-**, напр.: *блі́снути (бли́ск), плю́снути (плю́ск), трі́снути, бри́знути, бря́знути.*

Спрощення в окремих словах 5. Спрощення в групах приголосних маємо також в окремих словах: *се́рце, со́нце.*

(С. 19—22)

<...> III. УВАГИ ДО ПРАВОПISУ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

ПРИГОЛОСНІ

Л непом'якшене і пом'якшене § 89. **Л** у словах іншомовного походження передається непом'якшеним або пом'якшеним **л** — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові:

1. **л** непом'якшеним (**л, ла, ло, лу**), напр.: *арсенáл, бал, інтегрáл, інтернаціо́на́л, капіта́л, футбо́л, вулка́н; халва́; моле́кула, новéла, пріму́ла, фо́рмула, аеропла́н, бала́нс, бала́ст, галантере́я, глазу́р, клас, план; блок, велосипéд, колоні́я, со́ло, соціоло́гія, флот; блу́за, лу́па, металу́ргія; Атланти́чний океа́н, Гренла́ндія, Ламáниш, Лондо́н, Осло, Тулу́за, Го́лсуорсі, Майкл Го́лд, Веласкес, Лафа́рг, Флобе́р, Флура́нс.*

2. **л** пом'якшеним (**ль, ля, льо, лю**), напр.: *автомо́біль, магістра́ль, педа́ль, та́бель; асфа́льт, бульдо́г, гі́льза, го́льф; вакуо́ля, пілюо́ля, ля́піс, пляж, полярний, регуля́тор; кльош, туберку́льоз; алюміні́й, блю́мінг, револю́ція; Арль, Ба́зель, Бельт, Теруе́ль, Ульстер, Фінля́ндія, Лю́бек; Те́льман, Рафае́ль, Саду́ль, Ві́льсон, Лі́нко́льн, Фі́льдінг, Золя́.*

3. Сполучення **le** передається через **ле**, напр.: *біле́т, желе́, легенда́, лекці́я, плéну́м, телегра́ф; Вале́нсія, Каледо́нія, Пале́рмо, Толéдо; Галіле́й, Ле́ссінг.*

Г, Н § 90. **g** і **h** звичайно передаються буквою **г**, напр.: *аванга́рд, агіта́ція, агресо́р, гва́рдія, генéтика, гімна́стика, гоніометр, грандіо́зний, гра́фік, грог, ґрунт, ґумі-ара́бік, емба́рго, лінгві́стика, мігра́ція; геґемо́нія, гекта́р, герба́рій, гіпо́теза, горизо́нт, ґуґено́т, ґу́мус, ге́рцог, го́спіта́ль; Гре́ція, Гаро́нна, Гвіне́я, Гренла́ндія, Гібралта́р; Гавр, Гаа́га, Гавáнна; Енгельс, Ге́те, Пізо́, Люксембу́рг; Го́мер, Гора́цій, Гю́го, Ганніба́л, Ге́йне, Горн.*

В деяких словах, які в іноземних мовах мають на початку **h**, **г**, відповідно до української вимови, не пишеться, напр.: *а́рфа, іпохондрі́я, істері́я, істо́рія, о́нім.*

В окремих словах (особливо англійського походження) **h** передається буквою **х**, напр.: *ха́вбек, хе́скер, хокéй; Ха́ггард, Хе́мінгуей.*

Ф, РН, ТН § 91. **f** і **ph** передаються буквою **ф**, напр.: *фа́брика, факт, фарту́х, фах, фаянс, федера́тíвний, фейлето́н, фігу́ра, фо́рма, фу́га, футля́р, офіціа́льний, рефо́рма; фарао́н, фі́зика, фізіоло́гія, фонéтика, катастро́фа, фо́сфор, філосо́фія, ефеме́рний, флегма́тик; Фра́нція, Флоре́нція; Філіппі́ни, Фінікі́я; Фірдо́усі, Лонгфе́лло; Фао́н.*

th, залежно від того, як слово узвичаєне в українській мові, передається то буквою **ф**, напр.: *арифме́тика, ефі́р, ка́федра, логариф́м, міф, орфогра́фія, па́фос*, то буквою **т**, напр.: *бібліоте́ка, ортодо́кс, ортопе́дія, теа́тр, тебрі́я.*

Примітка. У власних іменах, давно запозичених в українській мові, **ph** передається також через **п**: *Пилі́п, Степа́н*, іноді через **х**: *Юхі́м* та ін.; **th** — зрідка через **п**: *Опана́с*, а також через **т**, **ф** і **х**: *Тодось, Таде́й, Феді́р, Хома́.*

НЕПОДВОЄНІ І ПОДВОЄНІ ПРИГОЛОСНІ

§ 92. У загальних (невласних) іменах іншомовного походження приголосні не подвоюються, отож пишеться: *аккумуля́ція, белетри́стика, грип, гру́па, ідилі́чний, інтелектуа́льний, колекти́в, комісія, кому́на, су́ма, шо́фёр* та ін.

Тільки в небагатьох загальних іменах зберігається подвоєння **н**: *анна́ли, бо́нна, ва́нна, ма́нна, пе́нні, то́нна*, подвоєння **л** у словах *білль, бу́лла* і подвоєння **р** у назві рослини *ду́рра* та рослини й ароматної смоли *мірра*.

Примітка 1. У невідмінюваних словах італійського походження подвоєні приголосні зберігаються, напр.: *баро́кко, інтерме́ццо, лібрéтто, не́тто, фортіссі́мо, стакка́то.*

Примітка 2. У прикметниках, похідних від *ва́нна, ма́нна, то́нна*, пишеться два **н**: *ва́нний, ма́нний, трито́нний.*

При збігу однакових приголосних префікса і кореня подвоєний приголосний пишеться лише у випадках, коли існує в мові паралельне непрефіксальне слово; отже, пишемо: *апа́рат, асиміля́ція, дисиде́нт, імортель, іреденті́зм*, але *апперце́пція* (бо є *перце́пція*), *іммігра́ція* (бо є *мігра́ція*), *ірраціона́льний* (бо є *раціона́льний*), *корреля́тíвний* (бо є *реля́тíвний*), *контрре́волю́ція* (бо є *револю́ція*), *сюрреалі́зм* (бо є *реалі́зм*).

Примітка. У випадках, коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального, напр.: *нотація* — *анотація*, подвоєний приголосний не пишеться.

Подвоєні приголосні іноземних мов зберігаються у географічних назвах та взагалі у власних іменах, напр.: *Андорра*, *Гаронна*, *Голландія*, *Калькутта*, *Марокко*, *Міссурі*, *Ніцца*, *Яффа*; *Мюллер*, *Ренн*, *Руссо*, *Торрічеллі*, *Уатт*, *Фламмаріон*, *Шіллер*, *Бетті*, *Джонні*.

Примітка. Подвоєні приголосні залишаються і в усіх похідних словах, напр.: *андоррський* (*Андорра*), *марокканець* (*Марокко*), *яффський* (*Яффа*).

<...> ЙОТАЦІЯ. ГОЛОСНІ

Ј, І, У

§ 93. 1. Відповідно до вимови *ј* у словах французького походження пишеться через *ж*: *Жером* (*Jérôme*), *Жанна* (*Jeanne*), *жабо* (*jabot*), *жюрі* (*jury*), у словах англійського походження — через *дж*: *Джерсей* (*Jersey*), *джаз* (*jazz*), *Джемс* (*James*), *джемпер* (*jeumper*), у словах іспанського походження — через *х*: *хунта* (*junta*), *Бадахос* (*Badajoz*).

2. Початкове *іє* (*hie*) звичайно передається через *іє*, напр.: *ієрархія*, *ієрогліф*; початкове *је* передається через *є*, напр.: *Єнсен*, *Єсперсен*.

Примітка. Через *іє* пишуться зокрема: *Іємен*, *ієна*, *Ієнна*; через *є*: *Єрусалім*, *єзуїт*. Два останні належать до давно узвичаєних в українській мові з такою вимовою.

3. Початкові *іо*, *уо*, *јо* передаються через *іо*, коли в українській мові вони вимовляються як два склади, напр.: *іомен*, *іон*, *іонійський*; через *йо*, коли вимовляються як один склад, напр.: *йод*, *йота*, *Нью-Йорк* та ін.

4. Початкові *іа*, *уа*, *ја* звичайно передаються буквою *я*, напр.: *якобінець*, *ямб*, *ярд*, *яхта*, *яшма*; *Ява*, *Японія*, *Ярмут*, *Ясси*; *Язон*, *Якобсен*, *Янус*.

5. Початкові *іу*, *уу* (а також здебільшого *ју*) звичайно передаються буквою *ю*, напр.: *ювілей*, *югер*, *юстиція*; *Юкатан*, *Юкон*; *Югурта*, *Юліанський* (календар), *Юнг*.

6. *і*, *у* (а також *и* німецького дифтонга *eu*) в позиції між двома голосними (в іноземній мові) звичайно не передаються окре-

мим знаком, напр.: *буєр, лояльний, пляда, рояль, саквойж, файнс*. Лише в окремих словах вони передаються через **й**, напр.: *конве́йєр, фейєрвєрк, фойє́; Фейєрба́х, Саво́йя, Вайя́н-Кутюр'е́, Го́йя*.

7. **і** і **у** (ігрек) передаються залежно від позиції і вимови в українській мові буквами **і**, **ї** та **и**.

1) **і** пишеться:

а) На початку слова, напр.: *іде́я, Ліа́да, інстру́кція, інтернаціона́льний; Індія, Іспа́нія, Іта́лія, Ібсен, Іво́н, Ізабе́лла*.

б) Після всіх приголосних перед голосним (нейотованим і йотованим) та перед **й**, напр.: *артеріа́льний, геніа́льний, діалектика, індустріа́лізація, матеріа́л, соціалі́зм, фіа́лка; аудіє́нція, гіє́на, кліє́нт, піє́тєт; аксіо́ма, революціо́нер* (у поезії іноді вживається *революцjoнер*), *соціоло́гія, фіолєтовий; ра́діус, тріумф; партійний, ра́дій; Біа́рріц, Фіу́ме; Віа́рдо, Осіа́н, Фіора́вєнті*.

і в середині слова перед голосним іноді переходить в **й** і відповідно передається на письмі, напр.: *кури́боз, серйо́зний; ар'єр-га́рд, бар'є́р, кар'є́ра, н'є́са; вольтєр'я́нець*.

іа в кінці слова передається звичайно через **ія**, рідше через **іа** (залежно від того, як те чи інше слово узвичаєне в українській мові), напр.: *арте́рія, інду́стрія, істо́рія, хімія; Апу́лія, Гре́ція, Му́рсія; Га́рсія, Бо́рджіа*.

в) Після всіх приголосних у географічних назвах і взагалі у власних іменах (а також у словах, що походять від них) перед дальшим приголосним і на кінці слова, напр.: *Алжі́р, Бразі́лія, Вашінгто́н, Еді́нбург, Замбе́зі, Ка́прі, Крі́т, Мадрі́д, Міссісі́пі, Нагаса́кі, Ні́л, Севі́лья, Сідней, Сіці́лія, Чіка́го; Анрі́, Бі́лль, Гальва́ні, Грі́мм, Дідро́, Дізелъ, Овіді́й, Россі́ні, Тіціа́н, Ціцеро́н, Ші́ллер, алжірський, корсіка́нець, сіцілієць, шіллері-вський*.

Примітка. З **и** пишуться такі географічні назви (з кінцевим **-ика**): *Аме́рика, Аркти́ка, Анта́рктика, Атла́нтика, Афри́ка; Ба́лтика*, чотири давно узвичаєні назви із сполученням **-ри-**: *Брита́нія, Пари́ж, Ри́га, Ри́м*, а також *Єгі́тет, Єрусали́м* (див. ще прим. до д).

г) Після всіх приголосних у кінці невідмінюваних слів, напр.: *візаві́, журі́, мерсі́, парі́, попу́рі, таксі́*, і перед дальшим приголосним у таких невідмінюваних словах, як *гра́тіс, піані́ссімо, форті́ссімо* і под.

д) В усіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед дальшим приголосним, напр.: *білет, пілот, вібрація, мікроскоп, академік, фінанси, графік, гіпопотам, логічний, гімн, кілограм, кіноб, архів, хімія, хірург, література, республіка, комуніст, ніша*.

Примітка 1. В ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні в українській мові, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишеться відповідно до вимови **и**, напр.: *бурмістер* (але *бургомістр*), *імбір, спирт, вімпел, міля, мирт, кіт, китаріс, хімера, ехідна, лиман, нірка* та ін.; також у словах, запозичених із східних мов, переважно тюркських: *гіря, киргіз, башкірин, кинджал, кишлак, кисет, калмік; Китай* і под. Такі слова визначаються словником.

Примітка 2. З **и**, а не з **і** пишуться також *диякон, християнство* і под.

2) **ї** пишеться після голосного, напр.: *мозаїка, наївний, прозаїк, руїна, теїн, Енеїда, Ізмаїл*.

Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і**, напр.: *староіндійський, новоірландський*, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний, напр.: *поінформувати, доісторичний, антиісторичний*.

3) **и** пишеться в загальних (невласних) іменах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед дальшим приголосним, напр.: *дизель, динамо, диплом, директор, метабдика, тип, інститут, стимул, текстіль, математика, зигзаг, позиція, фізичний, марксизм, силует, система, силос, цифра, жирандоль, режим, джигіт, чичероне, речитатив, шифр, риф, бригада, фабрика*.

4) У словах, запозичених із французької мови, після шиплячого **ш** пишеться, відповідно до французького **и** укр. **у**, а не **ю**: *брошура, парашут*.

Е § 94. **е** звичайно передається буквою **е**, напр.: *екватор, електрика, енергія, ентузіазм, етан, ідеал, театр, фаетон; каре, філе; Екбатана, Па-де-Кале, Теруель, Енгельс, Есхіл*.

Коли іншомовне **е** (іноді дифтонг **ai**, а також **hai**) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення **й + е**, воно передається буквою **є**, напр.: *європéець, європéйський; Євпаторія, Євразія, Європа, Євфрат, Єгипет, Єлісéйські Поля*.

Після апострофа, **ь, й, е, і** пишеться **є**, а не **е**, напр.: *бар'єр, порт'єра, фойє, реєстр, феєрія, абітурієнт, гігієна, гієна, дієта, клієнт, орієнталіст, орієнтація, пацієнт, реєквієм; В'єнна, Льєж, Овієдо, Трієст; В'єле-Гріффєн, Мейєрбєр, Вандрієс, Дієго.*

Але: *реєміграція, реєвакуація, дієлєктрик, полієдр* і под.

У слові *траєкторія* пишеться **є**; у словах *проєкт, проєкція* і под. пишеться **е**.

(С. 101—106)

<...> IV. УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ВЛАСНИХ ІМЕН

ПРИЗВИЩА

Українські прізвища

§ 102. Українські прізвища на письмі передаються за загальними нормами правопису українських слів.

Інші слов'янські прізвища

§ 103. Найголовніші правила щодо правопису інших слов'янських прізвищ такі:

Е

1.1) **е** передається через **е**: *Лєрмонтов, Бєс-тїжєв, Весєловський, Державїн, Алексєндров,*

Кемєлов, Лєбєдєв, Петрєв, Тургєнєв, Мічєтек, Чєпєк, Бєлич.

2) **е** передається через **є** в таких випадках:

а) На початку слова, напр.: *Євтушєвський, Єлізарєв, Єршєв*; так само після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Благєєв, Рєєв, Буєєраєв, Верєєсєв, Достоеєвський, Ісєєнков; Аркаєєв, Алєєб'єв, В'єльгєрський.*

б) У суфіксі **-єв**, у російських прізвищах, якщо цьому суфіксові не передують шиплячі або **ц**, напр.: *Гєєлубєєв, Пєєвнєєв, Мєєтлєєв*; але: *Нєєхорєєв, Подьєєчєєв, Усєєвєєв*; *Бєєтєєв* (болг.), *Дрїємєєв* (болг.).

в) У прізвищах на **-єєв**: *Рилєєєв, Сєєрбєєєв, Алексєєєв-Гордєєєв.*

г) У кореневій частині російських прізвищ, що за їх етимологічним складом в українській мові російському **е** мало б відповідати **і**: *Бєєлінський, Лєєскєєв, Пєєшкєєв, Звєєрєєв, Рєєпін.*

д) У польських прізвищах з **іє**: *Мієєкєєвич, Сєєчкєєвич.*

2. **є** передається:

Є

а) Через **йє** на початку і в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**, напр.: *Йєєлкін, Окоєєйємов, Воробєєйєв, Соловєєйєв.*

б) Через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**, напр.: *Журавльов, Кочкарьов, Огарьов; Алфьоров, Новосьолов, Подкольосін, Поскрьобишев.*

в) Через **о** під наголосом після шиплячого, напр.: *Грачов, Хрущов, Кулешов, Обручов.*

И(І)

З **и (і)** передається через **и** в прізвищах, належних до слов'янських мов, які не розрізняють у своєму правопису **и** від **і** (болгарська, сербська): *Христов, Величков, Милетич, Ягич, Радич, Бєлич;* але через **ї** після голосного: *Раїч, Стоїч.*

и (і) передається через **і** відповідно до правопису польського, чеського і словацького: *Мицкевич, Красінський, Гавлік, Лінда, Мічатец,* крім суфікса **-ич (-ович, -евич): Сенкевич** і т. ін.

Російське **и** передається:

а) Через **і** в основі слів і в суфіксі **-ін**, напр.: *Бірюков, Вісковатов, Нілов; Іванов, Ісєєв; Ленін, Сталін, Пушкін, Сусанін, Ларін, Казін.*

б) Через **ї** після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Воїнов, Захар'їн* (пор. ще п. 7).

в) Через **и** після **ж, ч, ш, щ** перед приголосним, напр.: *Жилін, Кожин, Чичиков, Кочин, Ширшов, Гіршин, Щигров, Рощин, Пуцин.*

г) Через **и** у прізвищах від людських імен, спільних для української і російської мов, напр.: *Борисов, Васильєв, Григор'єв, Сидоров;* але *Ніколаєв, Нікітін, Філіппов* (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в російській мові).

д) Через **и** в прізвищах, утворених від коренів (разом із суфіксами), спільних для української і російської мов, напр.: *Виноградов, Кисельов, Одинцов, Пивоваров, Писарєв, Смирнов, Тихомиров; Котельников, Новиков.*

Примітка 1. Виняток становлять прізвища, утворені від близькозвучних у російській мові коренів з **ы** і **и**; такі прізвища передаються відповідно через українські **и** та **і**, напр.: *Мишкін (Мышкин), Мішкін (Мишкин), Пиляєв (Пыляев), Піляєв (Пиляев).*

Примітка 2. З правил пп. "г" та "д" можливі винятки, зокрема щодо написання російського **ли** через **лі**, з метою найближчої передачі російських прізвищ, особливо прізвищ історичних осіб, в українській транскрипції: *М.І. Калінін.*

е) Через **и** в префіксі **при-**, напр.: *Привáлов, Прі́швін*.

є) Через **и** в суфіксах **-ич-, -ович, -євич**, напр.: *Гне́дич, За-сúлч, Станюко́вич, Трубла́евич*.

Білоруські прізвища передаються аналогічно до російських.

Ы

4. **ы** (польськ., чеськ., словацк. **у**) передається через **и**, напр.: *Крути́х, Куні́цин, Циганко́в, Чернишо́в; Висьп'я́нський; Ма́сарик*.

5. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(i), -ck(i), -sk(y), -ck(y)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий)**, напр.: *Даргоми́жський, Маяко́вський, Му́соргський, Остро́вський, Гомулі́цький, Городе́цький*; так само з **ь** пишуться російські прізвища на **-ск(ой), -цк(ой)**, напр.: *Луговсько́й (Луговська), Трубецько́й (Трубецька)*.

Прізвища з прикметниковими закінченнями

6. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ий** передається через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного — через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-ій**; **-ая, -яя** — через **-а, -я**, напр.: *Бе́лий, Го́рський, Кра́йній; Горовá, Горóдня*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы, чеських -у́, польських -у** передаються через **-ий**, напр.: *Ба́лий, Га́ртний; Пала́цький, Неє́длий*.

Примітка. Закінчення прізвищ **-ой** передається через **-ой**, напр.: *Полево́й, Толсто́й*.

Апостроф

7. Апостроф пишеться у прізвищах після губних, задньоязичних і **р** перед йотованими **я, ю, є, ї**, напр.: *Аре́ф'єв, Водоп'я́нов, Лук'я́нов, Ю́р'єв, Заха́р'їн*; перед йотованим **о** апостроф не пишеться, напр.: *Воробіо́в, Соловйо́в*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишеться, напр.: *Бяду́ля, Вяземський, Вяльцева, Лубя́нцев, Помяло́вський, Пясе́цький, Румя́нцев, Рю́мін*.

Ь

8. 1) **ь** пишеться у прізвищах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

а) Перед йотованими **я, ю, є, ї**, напр.: *Дья́конов, Поло́зьєв, Панкра́тьєв, Третьяко́в, Улья́нов, Ана́н'їн*.

б) Перед приголосним, напр.: *Вольнóв, Конькóв.*

в) В кінці слова, напр.: *Лóсь, Сóболь.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишеться, напр.: *Дя́гілев, Зя́брєв, Ляпунóв, Тюме́нев, Цявлóвський.*

2) Твердий кінцевий приголосний **ц** у прізвищах із суфіксом **-ець** пом'якшується, напр.: *Скита́лець, Глúховець.*

**Неслов'янські
прізвища**

§ 104. Про правопис неслов'янських прізвищ див. розділ "Уваги до правопису слів іншомовного походження" (§§ 89—99).

**Відмінювання
прізвищ**

§ 105. 1. Чоловічі прізвища на **-ов, -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюються за такими зразками:

О д н и н а

Н.	<i>Пáвлов</i>	<i>Гáршин</i>
Р.	<i>Пáвлов-а</i>	<i>Гáршин-а</i>
Д.	<i>Пáвлов-у</i>	<i>Гáршин-у</i>
Зн.	<i>Пáвлов-а</i>	<i>Гáршин-а</i>
Ор.	<i>Пáвлов-им</i>	<i>Гáршин-им</i>
М.	<i>...Пáвлов-і, -у</i>	<i>...Гáршин-і, -у</i>

М н о ж и н а

Н.	<i>Пáвлов-и</i>	<i>Гáршин-и</i>
Р.	<i>Пáвлов-их</i>	<i>Гáршин-их</i>
Д.	<i>Пáвлов-им</i>	<i>Гáршин-им</i>
Зн.	<i>Пáвлов-их</i>	<i>Гáршин-их</i>
Ор.	<i>Пáвлов-ими</i>	<i>Гáршин-ими</i>
М.	<i>...Пáвлов-их</i>	<i>...Гáршин-их</i>

2. Жіночі прізвища на **-о, -ї** і на приголосний не відмінюються, напр.: *Ніни Петре́нко, Гáнни Шугáй, з Марією Кобза́р.* Аналогічні чоловічі прізвища відмінюються, як відповідні іменники, напр.: *Іва́на Петре́нка, Степа́нові Шугаю́, з Дмитро́м Кобзарéм.*

Примітка. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. § 100.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

**Українські
географічні назви**

§ 106. Українські географічні назви на письмі передаються відповідно до вимови за нормами українського правопису, напр.: *Ки́їв, Ха́рків,*

Львів, Кривий Ріг, Запоріжжя, Трипілля, Прип'ять, Кам'янець-Подільський, Ніжин, Охтірка, Миколаїв, Дніпро, Житомир, Вінниця; Чернівці, Чернігів, Кременчук, Маріуполь, Одеса, Верхньодніпрівськ, Нижньодніпрівськ.

Примітка 1. У назвах українських міст треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке polis "місто"): *Нікополь, Маріуполь, і -піль* (з укр. поле): *Тернопіль, Бориспіль*.

Примітка 2. Пишеться за вимогою *Житомир*, хоча з походження *жито-мір* (пор. *міряти*).

Географічні назви інших республік СРСР § 107. Географічні назви інших республік Радянського Союзу передаються в українській мові відповідно до російського написання

їх, причому:

Російське Е

1. **е** передається через **е**, напр.: *Верхоянськ, Ветлуга, Шексна, Новочеркаськ, Воронеж, Нева, Онега, Пінега, Пенза, Тєрек, Карачев,*

мис Дежнева.

Але інколи **е** передається через **є**:

а) На початку слова, напр.: *Єлєць, Єнісєй, Євпаторія, Єреван*; так само після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Колгєєв; Посьєт, Єгор'євськ.*

б) Коли воно сполучає в складних географічних назвах дві основи, перша з яких є скорочений прикметник м'якої групи, напр.: *Середнеколімськ, Верхнекамчатськ* (про правопис складних українських слів див. § 19).

в) Коли російському **е** основи відповідає в аналогічних українських основах **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**), напр.: *Бєлгород, Бєлово, Бєлуга, Благовєщенськ, Вєтка, Орєхово-Зуєво.*

2. **є** передається:

Є

а) Через **йо** на початку і в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**, напр.:

Йолкіно, Соловійо.

б) Через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**, напр.: *Бєрьозов, Бєльов, але Орєл.*

в) Через **о** під наголосом після шиплячого, напр.: *Рогаčov, Кулешовка* (але українське *Кулешівка*).

Э

3. **э** передається через **е**, напр.: *Ельбрус, Ельтон.*

Російське И 4. **и** передається через **і** в основі слів, зокрема на початку слова, а також у кінці слова в назвах, що вживаються не у формі множини, напр.: *Вітебськ, Двіна, Кінешма, Крічев, Свіяга, Тіхвін, Чіатура, Болдіно, Дудінка, Воткінськ, Челябінськ, Ігарка, Індігірка, Іртійш; Поти, Сочі, Батумі*; через **ї** після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Троїцьк, Кутаїсі, Зілаїр; Ана́ньїно, Ма́р'їно*.

Але в ряді випадків російське **и** передається через **и**:

а) Після **ж, ч, ш, щ** перед приголосним, напр.: *Жига́лово, Жіздра, Держи́нськ, На́льчик, Бахчисара́й, Ачи́нськ, Ту́шино, Єго́ршино, Камі́шин, Каши́ра, Іши́м, Шиге́рі*.

б) Як правило, в географічних назвах, утворених від людських імен, спільних для української і російської мов, напр.: *Дми́тров, Миха́йловське*; але *Ніко́лаєвськ на Аму́рі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в російській мові).

Примітка. **і** зберігається в географічних назвах від людських імен, які в українській мові пишуться через **і**, напр.: *Леони́дово*.

в) Як правило, в коренях географічних назв, якщо ці корені спільні для української і російської мов, напр.: *Виногра́дово, Кислово́дськ, Лі́пецьк, Лихосла́вль, Дани́лов*.

Примітка. З правил пп. “б” та “в” можливі винятки в цілях якнайближчої передачі російських географічних назв в українській транскрипції і уникнення перекручень.

г) У складних географічних назвах, де **и** виступає у функції сполучного звука, напр.: *Владивосто́к, П'ятиго́рськ, Семире́ченськ*.

д) У префіксі **при-**, напр.: *Примор'я, Прику́мськ*.

е) В суфіксах **-ик, -ич, -иц**, напр.: *Березни́кі, В'язни́кі, Дубро́вник; Борови́чі, Осипови́чі, Котельни́ч, Угли́ч; Бронни́ці, Лухови́ці*.

є) В кінці географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа, напр.: *Валу́йки, Го́рки, Березни́кі*. Але **и** передається через **і**, якщо в російській мові м'яка основа, напр.: *Жигу́лі, Мити́ці*.

ж) У слові **Сибір** і похідних від нього (напр. *Новосиби́рськ*).

Ы

5. **ы** передається через **и**, напр.: *Ви́кса, Ви́тегра, Ірти́ш, Сі́зрань, Сиктивка́р, Чебоксари́, Ша́хти*.

6. У російських географічних назвах подвоєні приголосні не пишуться, напр.: *Росія, російський*.

Географічні назви з прикметниковими закінченнями

7. а) Прикметникові закінчення географічних назв передаються так: **-ый, -ой** передаються через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного — через **-ий**; після м'якого приголосного — через **-ій**; **-ая, -яя** — через **-а, -я**; **-ое, -ее** — через **-е, -є**, напр.: *Грозний, Становий* (хребет), *Горький, Великий Устюг, Оленій* (острів); *Чусова, Лиха, Ілєцька Защита, Верхня Тунгуска; Углове, Борове, Покровське*.

Але *Негорєлоє, Бологє, Бєлая* (річка).

б) Російські назви з кінцевими **-ово** та **-ино** передаються через **-ово** та **-іно (-їно)** (пор. українські **-ове, -іне, -їне**), напр.: *Орєхово-Зуєво, Бородіно*.

в) Прикметникові закінчення географічних назв **-ие, -ие** передаються через **і**, напр.: *Нові Лўки, Кáрські Ворóта, Чісті Пруді*.

Апостроф

8. Апостроф пишеться в географічних назвах після губних, задньоязичних і **р**, а також після префіксів, що закінчуються приголосним, перед йотованими **я, ю, є, ї**, напр.: *Прокóп'євськ, Гўр'єв, Аму-Дар'я*; перед йотованим **о** апостроф не пишеться, напр.: *Муравйóво*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ним не пишеться, напр.: *Вязьма, Рязáнь, Кяхта*.

Ь

9. 1) **ь** пишеться в географічних назвах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

а) Перед йотованими **я, ю, є, ї**, напр.: *Ульяновськ, Усольє*.

б) Перед приголосним, напр.: *Лисьва, Льгов*.

в) В кінці слова, напр.: *Сімферóполь, Нахичевáнь*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишеться, напр. *Челя́бінськ, Тюме́нь*.

2) Твердий кінцевий приголосний основи **ц** в географічних назвах пом'якшується, напр.: *Повенець, Черéповець, Оло́нець; Рєчиця; Горі́ці, Кли́ці*.

3) Суфікси географічних назв **-ск, -цк** в українській мові передаються відповідно українськими суфіксами **-ськ, -цьк**, напр.: *Брянськ, Курськ, Кузнєцьк*.

Іноземні
географічні назви

§ 108. Про правопис іноземних географічних назв див. розділ “Уваги до правопису слів іношомовного походження” (§ 88—89).

Слов’янські географічні назви пишуться відповідно до правил § 103.

Відмінювання
географічних
назв

§ 109. 1. Географічні назви з іменниковими закінченнями — українські й інших союзних республік, а також іноземні — відмінюються, як звичайні іменники I, II, III відмін, напр.:

I відміна: *Полта́ва* — *Полта́ви*, *Полта́вою*, *у Полта́ві*; *Оде́са* — *Оде́си*, *Оде́сою*, *в Оде́сі*; *Москв́а* — *Москв́и*, *Москв́ою*, *у Москв́і*; *Во́лга* — *Во́лги*, *на Во́лзі*; *Пра́га* — *Пра́ги*, *у Пра́зі*; *Шепеті́вка* — *Шепеті́вки*, *в Шепеті́вці*; *Африка* — *Африки*, *в Африці*; *Лохви́ця* — *Лохви́ці*, *в Лохви́ці*; *Речи́ця* — *Речи́ці*, *в Речи́ці*.

II відміна: *Ста́ліногра́д* — *Ста́ліногра́да*, *Ста́ліногра́дом*, *у Ста́ліногра́ді*; *Ужгоро́д* — *Ужгоро́да*, *Ужгоро́дом*, *в Ужгоро́ді*; *Но́вгоро́д* — *Но́вгоро́да*, *Но́вгоро́дом*, *у Но́вгоро́ді*; *Мадри́д* — *Мадри́да*, *Мадри́дом*, *у Мадри́ді*; *Оре́л* — *Орла́*, *Орло́м*, *в Орлі*; *Бу́г* — *Бу́гу*, *на Бу́зі* (і *по Бу́гу*); *Е́ди́нбург* — *Е́ди́нбурга*, *в Е́ди́нбургу* (і *в Е́ди́нбурзі*); *Владиво́сто́к* — *Владиво́сто́ка*, *у Владиво́сто́ку* (і *у Владиво́сто́ці*); *Токма́к* — *Токмака́*, *у Токмаку́* (і *в Токмаці́*); *Цю́ріх* — *Цю́ріха*, *Цю́ріхом*, *в Цю́ріху*; *Ха́рків* — *Ха́ркова*, *Ха́рковом*, *у Ха́ркові*; *Ки́їв* — *Ки́єва*, *Ки́євом*, *у Ки́єві*; *Тамбо́в* — *Тамбо́ва*, *Тамбо́вом*, *у Тамбо́ві*; *Га́йсин* — *Га́йсина*, *Га́йсином*, *у Га́йсині*; *Камі́шин* — *Камі́шина*, *Камі́шином*, *в Камі́шині*; *Терно́піль* — *Терно́поля*, *Терно́полем*, *у Терно́полі*; *Ніко́поль* — *Ніко́поля*, *Ніко́полем*; *Лихосла́вль* — *Лихосла́вля*, *Лихосла́влем*; *Теруе́ль* — *Теруе́ля*, *Теруе́лем*.

III відміна: *Ума́нь* — *Ума́ні*, *Ума́нню*; *Сі́зрань* — *Сі́зрані*, *Сі́зранню*; *Бре́та́нь* — *Бре́та́ні*, *Бре́та́нню*; *Сві́р* — *Сві́рі*, *Сві́рю*; *Об* — *Обі*, *Об’ю*; *Керч* — *Керчі*, *Керчу*.

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюються, як відповідні іменники, напр.: *Прилу́ки* — *Прилу́к*, *Прилу́ками*; *Ков’я́ги* — *Ков’я́г*, *Ков’я́гам*; *Плі́ски* — *Плі́сок*, *Плі́скам*; *Лубні́* — *Лубе́н*, *Лубна́м*; *Ромні́* — *Роме́н*, *Ромна́м*; *Черні́вці* — *Черні́вців*, *Черні́вцям*, *у Черні́вцях*; *Го́рки* — *Го́рок*, *Го́ркам*; *Єсенту́кй* — *Єсенту́ків*, *Єсенту́кам*; *Чебоксáри* — *Чебоксáр*, *Чебоксáрам*; *Філіппі́ни* — *Філіппі́н*, *Філіппі́нам*; *Сало́ніки* — *Сало́нік*, *Сало́нікам*; *Березни́кй* — *Березни́ків*, *Березни́кам*; *Жигу́лі* — *Жигу́лів*, *Жигу́лям*.

3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюються, як звичайні прикметники: *Горький* — *Горького*, *Горькому*; *Червоне* — *Червоного*, *Червоному*; *Борове* — *Борового*, *Боровому*; *Бологоє* — *Бологого*, *Бологому*; *Лозова* — *Лозової*, *Лозовій*; *Чусова* — *Чусової*, *Чусовій*; *Белая* — *Белої*, *Белій*.

4. Географічні назви, що складаються з прикметника й іменника, відмінюються в обох частинах, напр.: *Кривий Ріг* — *Кривого Ріга*; *Великий Устюг* — *Великого Устюга*; *Гола Пристань* — *Голої Пристані*, *Голою Пристанню*; *Ілецька Защита* — *Ілецької Защити*, *Ілецьку Защиту*; *Великі Лўки* — *Великих Лук*; *Мінеральні Води* — *Мінеральних Вод*; *Єлісейські Поля* — *Єлісейських Полів*.

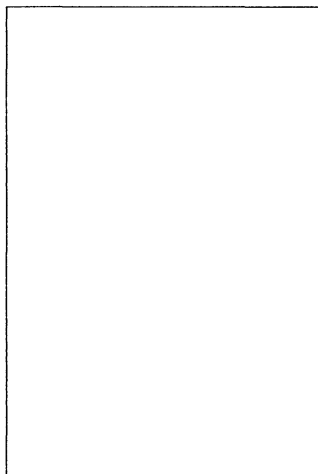
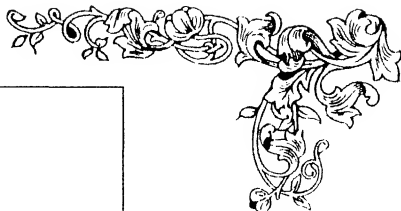
5. Географічні назви, що складаються з двох іменників, відмінюються лише в другій частині, напр.: *Орехово-Зуєво* — *Орехово-Зуєва*, *в Орехово-Зуєві*.

Примітка. Географічні назви на *-о*, переважно іншомовні, напр.: *Глázго*, *Марóкко*, також утворені від жіночих прізвищ, напр.: *Осипénко*; на *-у*, напр.: *Бакý*, *Ала-Тáу*; на *-і* (не в формі множини), напр.: *Тбілісі*, *Пóті*, *Уссурі*, *Кáпрі*, не відмінюються. Так само не відмінюються і деякі географічні назви на *-а*, як *Махач-Калá*, *Алма-Атá*; на *-е*, як *Фрýнзе*, *Орджонікідзе*, *Туапсé*, *Улан-Удé*, *Фіўме* і под. <...>

(С. 110—119)

Український правопис. — Київ, 1946.

Іван ГАРАЙДА
(1906—1945)

Філолог, автор кількох перекладних словників, які, проте, не були закінчені й опубліковані; голова “Подкарпатського общества наук” — науково-освітнього товариства, заснованого у Закарпатті (1941—1944). “Грамматика руського языка” (1941), офіційно затверджена як підручник для українських шкіл Угорщини, відображає фонетико-граматичну систему місцевих українських говорів.

ГРАММАТИКА РУСЬКОГО ЯЗЫКА

<...> 1. АЗБУКА

Рѣчь складаеся изъ словъ. Слова можемо подѣлити на маншѣ части, на с к л а д ы. Але складъ еще не е наименшою складовою частью слова. Складъ складаеся изъ т. зв. з в у к о в ь. Звуки суть наименшѣ складовѣ части слова. Въ письмѣ звуки изображаеме т. зв. б у к в а м и. Руський языкъ мае 34 буквы. Изъ нихъ якѣсь (*г, и, ѣ*) изображаютъ и два звуки. Порядокъ всѣхъ буквъ называеся **азбукою** отъ старославянской назвы двоухъ первыхъ буквъ въ азбуцѣ: **азъ** и **бѣки**.

Азбучный порядокъ буквъ зъ ихъ выговоромъ и зъ старославянскими назвами:

а	б	в	г	д	е	ж	з
А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З
			г або лат. g		е або ѣе		
азъ	буки	вѣди	глаголь	добро	есть	живите	земля
и	і	й	к	л	м	н	о
И	І	Й	К	Л	М	Н	О
иже і зъ точкою	йота	како	люди	мыслете	нашъ	онъ	
п	р	с	т	у	ф	х	ц
П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц
покой	рцы	слово	твердо	укъ	ферть	хѣрь	це
ч	ш	щ	ы	ь	ь	ь	ѣ
Ч	Ш	Щ	Ы	Ь	Ь	Ь	Ѣ
червь	ша	ща	еры	грам. знакъ	грам. знакъ	ѣрь	ять
				ѣрь	ѣрь		
ю	я	ѣ					
Ю	Я	Ѣ					

<...> 2. ПОЯСНЕНІЯ ДО ПООДИНОКИХЪ БУКВЪ.

В означае у насъ два звуки: зубный *в* (прим. *вести*) и губный *в* (прим.: *читавъ, вовкъ* и пр.); сей послѣдний у выговорѣ близко стоитъ до короткого *у*. Але всеже не есть самозвукомъ и такъ не може творити складъ; прим.: *вовкъ* лишь одинъ складъ и не можъ дѣлити на склады *во-укъ*. Сей губный *в* повставъ въ замкненихъ складахъ изъ оригинального *л*. Прим. *читавъ, говоривъ, довгий, жовтый, вовкъ, мовчати, шовкъ, стовпъ* и пр. Всеже ся перемѣна въ даякихъ словахъ не настала, прим. *полкъ*,

холмъ и пр. З а м к н е н ы м и называеме склады, котрѣ кончаются на сповзвукъ, коли же складъ кончается на самозвукъ, называется открытымъ, прим. *конь* — замкненный складъ, *ко-ня* — оба склада открытѣ.

Звукъ *у* и *в* въ скорой бесѣдѣ выговоряются часто такъ, что *у* перемѣняется *у в*, а *в* перемѣняется *у*. Прим. *упавъ* = *впавъ*, *уже* = *вже*, *умерь* = *вмеръ* и т. д. И наоборотъ предложникъ *в* у насъ вообще выговарюется якъ *у*. Прим. *въ лѣсъ* = *у лѣсъ* и пр. Але только тогда пишешся якъ *у*, если за нимъ слѣдуетъ слово, котрое начинаешся на *в*. Прим. *у* всѣхъ частяхъ, вмѣсто: *въ* всѣхъ частяхъ. Въ письмѣ по возможности все придерживаемся етимологичного правописаня и пишеме: *упавъ*, *умерь*, *уже*, *въ лѣсъ* и пр., не дивлячися на дасколько выимковъ, прим. *завтра*.

Г означае два рознѣ звуки: 1. гортанный лат. *h*; 2. заднеподнебѣнный лат. *g*. Вообще **г** въ нашомъ языкѣ выговоряешся якъ лат. *h*; лат. *g* выговоряешся только въ немногихъ руськихъ або обрусѣвшихъ словахъ, дале въ чужихъ словахъ, кромѣ того въ даякихъ руськихъ фамилійныхъ именахъ. Прим. *бигарь*, *гелетка*, *мозогъ*, *газда*, *газета*, *ганокъ*, *ганчъ*, *гнотъ*, *гратя*, *грунь* и еще дасколько другихъ. Чужѣ слова: *географія*, *газъ*, *гимназія*, *магазинъ* и т. д. Руськѣ фамилійнѣ имена: *Гелебанъ*, *Гангур* и пр. Тоже въ чужихъ фамилійныхъ именахъ: *Галамбъ*, *Гергель*.

Примѣтка. **Г** на конци словъ вообще выговоряешся якъ *х*. Прим. *Богъ* = *Бохъ*, *бѣгъ* — *бѣхъ*, *снѣгъ* — *снѣхъ* и пр. То, что де треба писати на конци словъ *г*, а де *х*, узнаеме изъ того, что **г** може перемѣнитися только въ *ж* або *з*, *х* только в *ш* або *с*. Слѣдовательно треба творити новѣ слова, въ котрыхъ бы сяка перемѣна настала. Прим. *снѣгъ* = *снѣжный*, *бѣгъ* = *бѣжу*, але *порохъ*, бо *порошити*.

Е означае звуки: 1. твердый лат. *e* послѣ сповзвуконъ (прим. *безъ*, *реве*, *несе*); 2. мягкий йотованный лат. *ie* на початку слова (прим. *есть* = *йесть*, *еѣ* = *йеѣ* и прим.), послѣ самозвуконъ (прим. *мое* = *мойе*) и послѣ апострофа (прим. *в'едно*). Выимковъ творять чужѣ слова, въ котрыхъ и на початку слова читаешся якъ *е*. Прим. *етнографія*, *Ерделій*, *естетика* и т. д.

Примѣтка. 1. Такъ якъ у насъ послѣ шипячихъ (*ж*, *ч*, *ш*, *щ*) етимологичное **е** въ оконченіяхъ повсюду утвердило, тоже вообще въ корняхъ, зато послѣ шипячихъ тому отповѣдно пишеме *о*, прим. *ножомъ*, *хижою*, *чашою*, *мужомъ*, *чоло*, *чого*, *нашого*, *чоловѣкъ*, *жона*. Але: *женитися*, *жертва*, *жердь* и т. д.

Примѣтка. 2. Йотованое етимологичное **е** (*йе*) въ нашомъ языкѣ въ мягкихъ оконченьяхъ и въ многихъ мѣстоименниковыхъ пняхъ вообще перемѣнилось въ *йо*. Сей звукъ означаеме буквою *ё*. Прим. учительмъ (учительомъ), ёго (*його*), моёго (мойого) и т. д. Смотри ниже.

Примѣтка. 3. Буква **е** въ народномъ говорѣ часто выговарюется якъ "и". Прим. теперь = типирь, отецъ = отиць, десять = дисять и пр. Въ письмѣ недопустимо.

И означае тоже два звуки: 1. твердый *и* (короткий закрытый звукъ *е*) и 2. мягкий йотованый *йи*. Якъ *йи* выговоруется а) послѣ самозвуковъ прим. моимъ = мойимъ, дойти = дойти, пойти = пойти и т. д.; б) въ оконченьяхъ дакотрыхъ т. зв. мягкихъ приложниковъ, прим. синий = синьий, середний = середньий и т. д.; в) въ даякихъ руськихъ словахъ якъ *йи*, прим. имити = *йимити*, ихъ = *йихъ*, имъ = *йимъ*. Се есть архаичный (стародавний) выговоръ.

И есть характерный руський звукъ, зато уживаеме его только въ чистыхъ руськихъ словахъ або въ такихъ чужихъ словахъ, въ которыхъ бѣгомъ часу сей звукъ вытись лат. звукъ *і*. Прим. магазинъ, директоръ, семинарія, философъ, филологъ, физика, грамматика, арифметика, математика, Берлинъ, Мадридъ и т. д.

І у насъ не змягчае предидучий звукъ и пишется только въ чужихъ словахъ и въ оконченьяхъ передъ самозвуками. До чужихъ словъ причисляеме церковнославянскѣ и великорусскѣ слова, насколько они уживаются въ нашомъ языкѣ. Сѣ вообще кончаются на *-іе*, *-ія*. Прим. Кішъ, Бітнер; условіе, мнѣніе, благословеніе, крещеніе, матерія, епархія.

Й пишемe лише передъ самозвукомъ *о* (если *йо* не повстало изъ етимологичного *е*), инде лишъ передъ самозвукомъ, або въ оконченьяхъ родовыхъ або падежныхъ. Прим. *йойкати*, *йойкъ*, *майоръ*, *Майданъ*, *высокий*, *библій* и т. д. Но въ чужихъ словахъ вмѣсто *йо* на початку слова пишемe *іо*. Прим. *Іосифъ*, *Іоанъ*, *Іолана* и пр.

Ї есть тоже характерный руський звукъ. Отповѣдае дуже коротко выговореному закрытому поднебѣнному *ö*. Не пишется на початку слова и послѣ слѣдующихъ звуковъ: *к*, *г*, *х*, *ж*, *ч*, *ш*, *щ*.

Ъ не есть звукъ, только грамматичный знакъ. Колись сѣ буква такожь означала звукъ, якъ было сказано высше, але потомъ въ непаристыхъ складахъ (отъ заду) утратила свое звуковое значаніе, хотя писалася и надале, примѣромъ и у насъ. Сѣ буква означае твердоту предидучого сповзвука, зато може писатися только послѣ самозвуковъ. Есть нынѣ уже завсѣмъ нуну-

жна буква и мы уживаеме еѣ головно лишъ изза той причины, что нашъ культурный животъ еще тѣсно связанный зъ нашою Церковью и нашимъ обрядомъ, а нашъ церковнѣ книги сю букву уживають по традиціи и нынѣ.

Пишеса вообще на конци словъ, если они кончаются на сповзвукъ, кромѣ *-й*. Примъ. *дубъ, ножъ, грѣхъ* и т. д. Але: *лукавый, бѣлый, ей, мой* и т. д. Передъ *-ся* у зворотныхъ, взаимныхъ и середнихъ дѣсловъ, если передъ *-ся* стоить твердый сповзвукъ, не пишеса *ѣ*. Прим. *чесався, бився, гнѣвася*. Такожъ не пишеме *ѣ-а* (и тоже *ѣ-я*) въ срединѣ слова, а вмѣсто нихъ уживаеме апострофъ. Прим. *в'едно, б'ю, з'їздъ* и пр.

Ъ тоже не звукъ, только грамматичный знакъ. Есть то знакомъ змягченя предидучого сповзвукъ и зато пишеме его вообще послѣ тыхъ звуковъ, котрѣ въ рускомъ языкѣ можуть змягчатися. Сякихъ есть 8, именно: *д, л, н, т, з, р, с, ц*. Прим. *кадь, король, долонь, носить, близкий, царь, десъ, тыцнуги*. Съ самѣ сповзвукъ змягчаються еще йотованными самозвуками: *ю, ѣ, я* и *ѣ*. Прим. *дяк, нюхати, дѣло, учителѣмъ, дынѣю*; **ѣ** пишеса только передъ самозвукомъ *е* и *о*, прим. *читаньем, дзьобъ, бузвок, выговорювати* и т. д.

Примѣтка. У насъ губнѣ и шипячѣ сповзвукъ уже не змягчаються, але изза уживаня *ѣ-а* примушенѣ есме повсюду тамъ, де колись стоявъ **ѣ** для показаня змягченя послѣ сихъ буквъ, писати **ѣ** изза научныхъ причинъ. Зато пишеме: *идешъ, любовь, мышъ, церковь, ночь* и т. д. (2. особа однины теперѣшнего часа и именники женского рода на *-ѣ* зъ пнемъ на губну або шипячу букву).

Ѣ означае два звуки: 1. твердый *і*, 2. йотованный *йі*. На початку слова и послѣ самозвуковъ читаеса якъ *йі*, послѣ сповзвукъ, если они не можуть змягчатися, якъ *і*. Прим. *ѣсти = йісти, еѣ = йейі; мѣсто = місто, бѣгати = бігати* и т. д.

Ѣ уже у насъ не змягчае сповзвукъ *с*, только выимково, прим. *сѣдати = сидати, сѣяти = сіяти*; але *носѣ = носы, колосѣ = колосы* (7. падежъ однины).

Ѣ вообще не пишеса въ чужихъ словахъ окремъ даякихъ словъ прим. *апрѣль, цѣсарь*, дале тамъ, де треба попередний сповзвукъ змягчити, прим. *Нѣредьгаза, Нѣтра* и пр., або на початку слова, прим. *ѣжакъ*.

Ё всегда означае йотованое *о* (*йо* або *ьо*). Послѣ самозвуковъ и початкомъ слова читаеса и выговорюеса якъ *йо*. Прим. *моѣго = мойого, ѣго = його, ѣму = йому* и т. д. Послѣ сповзвукъ

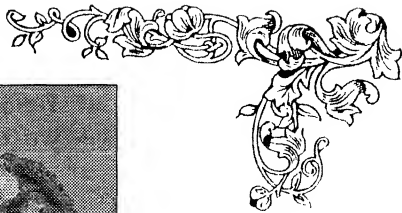
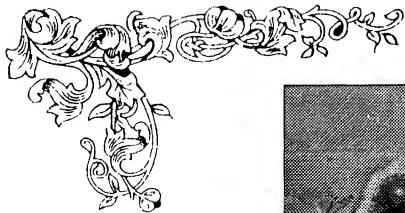

пишешя только тамъ, де сповзвукъ може змягчатися. Въ семъ случаи такъ вplyвае на попередний сповзвукъ, якъ другъ йотованъ самозвуки (ѣ, ю, я). Прим. *конѣмъ* = *коньомъ*, *трѣхъ* = *трѣохъ*, *сѣого* = *сього*, *путѣмъ* = *путьомъ* и т. д. Въ письмѣ двѣ точки надъ буквою ѣ (·) можъ пролишити и писати лишъ е. Прим. *его*, *тремъ*, *учителемъ* и пр. <...>

(С. 9—14)

Гарайда I. Грамматика руського языка. — Унгварь, 1941.

Ілля КИРИЧЕНКО
(1889—1955)

Мовознавець, лексикограф, дослідник проблем стилістики; член-кореспондент АН УРСР (із 1951); автор "Орфографічного словника" (1955), що зазнав кілька перевидань, співупорядник "Російсько-українського словника" (1948) та "Українсько-російського словника" (1953).

І. Кириченко брав участь у створенні "Українського правопису" 1946 р.

ОСОБЛИВОСТІ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

15 листопада 1946 р. Рада Міністрів Української РСР постановила:

“Запровадити розроблений Інститутом мовознавства Академії наук УРСР і схвалений постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 8 травня 1945 р. № 694 Український правопис до обов’язкового вжитку в усіх навчальних закладах, установах, виданнях і пресі на території Української РСР з 1 грудня 1946 р.”.

(С. 3)

<...> Структура нового українського правопису нагадує побудову попереднього, але в ньому є розділи, яких не було в правопису 1933 р.

Новий “Український правопис” 1946 р. складається з таких розділів:

Український алфавіт.

I. Правопис невідмінюваної частини слова: вживання окремих букв і знаків, правопис префіксів, правопис суфіксів, правопис складних слів, написання слів разом і через дефіс, правопис частки *не*, правопис частки *ні*, вживання великої букви, правила переносу, знак наголосу.

II. Правопис закінчень відмінюваних слів.

III. Уваги до правопису слів іншомовного походження.

IV. Уваги до правопису власних імен: прізвища і географічні назви.

V. Найголовніші правила пунктуації.

В кінці додана граматична термінологія — українсько-російська і російсько-українська.

У передмові до нового українського правопису вказано ті провідні настанови, які були покладені в основу при написанні його.

Насамперед було поставлено завдання в новому правопису врегулювати чинні правописні правила: ствердити те, що набуло усталення, якщо усталене не суперечить науковим даним, уточнити формулювання різних положень, а також доповнити правописний кодекс тими правилами, яких зовсім не було в правопису 1933 р. <...>

У зв’язку з критикою чинного на той час правопису видання 1933 р. і виготовленням нового українського правопису та озна-

йомненням з ним почалось ще до Вітчизняної війни самовільне запровадження в друкованих виданнях окремих нових правописних положень, що становили відступ від правил правопису 1933 р. <...>

У практиці друку, особливо деякими газетами, було введено написання окремих слів і форм супроти чинного правопису, напр. написання слів мільйон у формі *міліон*, мільярд у формі *міліард*, слів типу *запорізький*, *парижський*, *гадяцький* у вигляді *запоріжський*, *парижський*, *гадячський*, слів *Європа*, *європейський* (за правописом 1933 р. — *Європа*), написання родового відмінка однини іменників четвертої відміни з кінцевим голосним *і* замість встановленого правописом 1933 р. написання з кінцевим *и* (замість *імени*, *племени* тощо писали *імені*, *племені*), написання складених з числівниками **два**, **три**, **чотири** слів типу *двометровий*, *третонний*, *чотирирічний* у вигляді *двохметровий*, *трьохтонний*, *чотирьохрічний*. Складені числівники на означення сотень — *двісті*, *триста*, *чотиріста*, *п'ятсот* і т. д. — за правописом 1933 р. відмінюються розпадаючись: *двохсот*, *трьомстам*, *п'ятьомстам*, *чотирмастами* і т. п. Практика друку була вже інша — писали *двохсот*, *трьомстам*, *п'ятьомстам*, *чотирмастами*.

Пів, що за правописом 1933 р. треба було писати окремо від того слова, перед яким воно стоїть, у практиці друку часто писали разом з таким словом. У написанні чоловічих імен по батькові теж вносились зміни: замість *Олексійович*, *Сергійович* тощо (за правописом 1933 р.) писали *Олексієвич*, *Сергієвич*.

Насамперед треба було розв'язати питання про всі ці і декілька інших відступів від чинного правопису: чи прийняти і ствердити їх, чи залишити так, як того вимагали правила правопису 1933 р., чи якимось ще по-іншому усталити написання таких груп слів.

У правопису 1933 р. нема правил вживання великих букв, не розроблено питання про перенос слів, крім короткої побіжної вказівки, поданої в примітці, що “переносячи, не можна розривати *дз*, *дж*, коли вони значать один звук, а також *йо*, *ьо*” (стор. 79); дуже мало сказано про написання різних словосполучень через дефіс, разом і окремо; не все викладено про вживання розділових знаків; неповно розроблено питання про кличну форму іменників чоловічого роду другої відміни; нічого не сказано, напр., про форму прізвищ прикметникового походження і взагалі про форму

прізвищ у звертаннях тощо. Наведені тут тільки як приклад факти ілюструють неповноту правопису 1933 р.

У правопису 1933 р. були й неясності, що походили від не цілком точного формулювання правила або від недостатньої ілюстрації його, напр.: за правописом 1933 р. важко визначити написання таких слів, як *алюмінійовий*, *радійовий* тощо. У ньому сказано, що прикметниковий наросток **ев(ий)** [**ев(ий)**] уживається при м'яких основах (також після *ж, ч, ш, щ*), коли на *е* (*є*) падає наголос; коли *є* наголос на іншому складі, то після таких приголосних пишеться **ов(ий)** [**йов(ий)**], і тут же наведено такі приклади: *дощовий*, *життєвий*, *польовий*, *гайовий*, *крайовий*, *бойовий*. Отже, відсутність таких прикладів, як *алюмінійовий*, *сланцьовий* (прикметників з наголосом не на закінченні), не давала упевненості в правильному написанні подібного характеру прикметників: *радійовий* (а не *радієвий*).

Врегулювання виниклих розбіжностей між практикою і правописом, встановлення правописних правил, яких не було в правопису 1933 р., уточнення формулювань певних положень і освітлення їх достатнім і всебічним ілюстративним матеріалом і було одним із завдань при побудуванні нового українського правопису.

Другою настановою у створенні нового правопису було "зберегти народні засади правопису — його близькість до вимови широких мас". Цією настановою розв'язано питання про цілі ряди слів, де маємо додержувати фонетичного принципу написання, як було і в попередньому правопису, а не етимологічного. Це маємо, напр., в написанні без *т, д* таких українських слів не іншомовного походження, в яких є комплекс звуків *стн, ждн, стл* тощо, напр.: *власний*, *вісник*, *чесний*, *тижня*, *улесливий* тощо; в написанні слів типу *багатий*, *гаразд*, *гарячий*, *калач*, *качан*, *хазяїн* тощо, де маємо *а* на місці етимологічного *о*. На цій же підставі і в прикметникових географічних назвах типу *волзький*, *онезький*, *ризький*, *празький*, *запорізький*, *воронезький*, *паризький*, *владивостоцький*, *кременчуцький*, *казбецький*, *гадяцький*, *бахмацький*, *золотоніський* тощо залишається попереднє написання (не *волжський*, *бахмачський*, *парижський*, *чесьський*).

Вимовою викликана, напр., і така зміна в правопису іншомовних слів, як написання *ї* після голосних, напр.: *героїзм*, *архаїзм*, *прозаїк*, *мозаїка*, *руїна*, *теїн*, *Гаїті*, а також вживання *є* після *е, і*, напр.: *феєрія*, *абітурієнт*, *дієта*, *клієнт*, *пацієнт*,

коефіцієнт, орієнтувати, Трієст. За вимовою усталено в новому правопису і написання слів *Європа* (і похідних від нього слів *європеєць, європейський*), *Євпаторія, Євфрат* тощо.

Третьою засадою при створенні нового правопису, як зазначається у передмові, було “орієнтуватись у всьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбивалась і відбивається в мові найкращих письменників”. На підставі цього зроблені зміни в новому правопису у формі родового відмінка однини іменників чоловічого роду другої відміни, що означають власні географічні назви. Ці іменники географічні назви в родовому відмінку за правописом 1928 р. мали закінчення то *у, ю* (частіш), то *а, я*, напр.: писалось *Кавказу, Уралу, Берліну, Лондону, Парижу, Нью-Йорку, Херсону, Києва, Остра, Перемишля, Житомира, Відня*. За правописом 1933 р. всі подібного роду географічні назви, за винятком кількох слів, вживались із закінченням *а, я* <...>

<...> правописна комісія не мала беззастережних підстав ні відновити стару форму родового відмінка цих іменників, ні лишити введenu правописом 1933 р. Тому вона встановила такі правила: у родовому відмінку однини мають закінчення *а, я* ті іменники другої відміни чоловічого роду, які означають назви міст та інших населених пунктів, напр.: *Ленінграда, Сталінграда, Києва, Дніпропетровська, Тернополя, Воронежа, Маріуполя, Краснодара, Ашхабада, Намангана, Миргорода, Ніша, Вашингтона, Лондона, Парижа, Рима, Берліна, Бухареста, Марселя*; теж інші географічні назви з наголосом в родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами *-о, -ев, -єв, -ів, -ськ*, напр.: *Дніпра, Дінця, Остра, Тетерева, Колгуєва, Норільська*. Всі інші власні географічні назви, крім назв міст та інших населених пунктів, тобто назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей тощо, мають в родовому однини закінчення *у, ю*, напр.: *Амуру, Бугу, Дону, Рейну, Сейму, Нілу, Байкалу, Хасану, Чаду, Алтаю, Уралу, Ельбрусу, Сахаліну, Криту, Цейлону, Каніну, Пелопоннесу, Алжіру, Ірану, Китаю, Донбасу, Криму, Сибіру, Казахстану, Паміру*.

Подібним чином розв'язано в новому правопису також питання про вживання й написання складних прикметників, іменників і числівників, першим компонентом яких є числівники **два, три, чотири**. І за традицією і за правописом 1933 р. такого типу прикметники, іменники і порядкові числівники, як напр., *двоме-*

тровий, тритонний, чотириповерховий, чотирикутник, писались в першій своїй складовій частині у формі **дво-, три-, чотири-**, а не **двох-, трьох-, чотирьох-**. Але з часу складення проекту нового українського правопису перед Вітчизняною війною дуже часто зустрічалася форма з числівником у родовому відмінку — **двох-, трьох-, чотирьох-** (*трьохтонний, двохсотий, чотирьохповерховий, чотирьохтисячний*). Все це взято на увагу, і питання про написання указанного характеру прикметників, іменників і порядкових числівників у новому правопису розв'язано так: в складних словах з числівниками в першій частині береться форма **дво-, три-, чотири-**, якщо друга частина такого слова не числівник (або взагалі не числівникового походження); якщо ж друга частина такого слова числівник (або числівникового походження іменник), то перша частина вживається у формі **двох-, трьох-, чотирьох-**; у цій останній формі маємо першу частину і в тих складних словах, в яких друга частина починається голосними *а, о*. Отже, правописом 1946 р. встановлено таке вживання й написання указанного типу слів: *двоногий, двометровий, двотижневик, триніжок, трирічний, тримісячний, чотирикутник, чотиригодинний, двохсотий, трьохтисячний, чотирьохмільйонний, трьохаршинний, двохосьовий*. Форму родового відмінка має числівник, що становить першу частину в складних числівниках, у такого типу утвореннях, в яких один із числівникових елементів ужитий уже в родовому відмінку, напр.: *тридцятьтрьохрічний*.

У правопису 1933 р. живі й часто вживані форми числівників *п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять...*, *двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* у род., дав. і місц. відмінках із закінченням *и* вважались не як звичайні форми, а як такі, що тільки "іноді вживаються". В новому правопису виправлено це твердження: зафіксовано дві паралельні форми цього типу числівників, отже, маємо таке відмінювання: наз. — *п'ять*, род. — *п'яти, п'ятьох*, дав. — *п'яти, п'ятьом*, знах. — *п'ять* або *п'ятьох*, ор. — *п'ятьма, п'ятьома*, місц. — *п'яти, п'ятьох*. Так відмінюються всі інші числівники цього типу.

Внесені ще й такі зміни морфологічного характеру. Для іменників 4-ої відміни із суфіксом *-ен-* встановлено у родовому відмінку однини закінчення *-і* (а не *-и*, як було за правописом 1933 р.); крім того, такі іменники мають і паралельну форму,

напр.: від *ім'я*, *плем'я* родовий однини *імені* і *ім'я*, *племені* і *плем'я*.

Живі форми окремих слів теж зафіксовані у новому правопису, напр.: родовий відмінок однини від слів *та*, *одна* може бути не тільки *тієї*, *однієї*, а припускається і форма *тої*, *одної*, а орудний відмінок однини не тільки *тією*, *однією*, а й *тою*, *одною*.

У новому правопису наведена деяка кількість слів, що припускають паралельні форми в різних відмінках (бо фактично вони мають ці форми у мові), напр., родовий відмінок множини від *війна* — *воєн* і *війн*, від *граблі* — *граблів* і *грабель* та ін., в той час як у попередньому правопису були вказані тільки форми *воєн*, *грабель*.

Звичайно вживані у літературі й живій мові форми родового відмінка від *губа* — *губів*; від *баба* — *бабів*, що зафіксовані були правописом 1928 р., у правопису 1933 р. були замінені формами за загальним правилом для цих іменників — *губ*, *баб*. Такі форми родового відмінка вказаних слів були введені без урахування живого вжитку цих слів у формі *бабів*, *губів*. Це взято на увагу і встановлено дві форми родового відмінка від слів *баба* і *губа* — *баб* і *бабів*, *губ* і *губів*.

Орієнтацією на мову письменників пояснюється зміна щодо чергування *у* — *в* та *і* — *й*. У правопису 1933 р. правило про чергування в основному читалось так: “На початку речення частіше пишеться *у*, всередині речення такі слова вживаються з *у*, коли попереднє слово кінчається приголосним, і з *в*, коли попереднє слово кінчається голосним: *наш учитель*, *наша вчителька*” (стор. 13). У правопису 1946 р. теж говориться про чергування *у* — *в*, *і* — *й*, але при чергуванні вказаних звуків береться на увагу більша кількість моментів, що викликають це чергування; не тільки закінчення попереднього слова на голосний чи приголосний впливає на вживання *в* чи *у*, а також швидший або повільніший темп мови, так що можуть бути такі фрази: *ми були у саду* і *ми були в саду*. Береться на увагу ще й характер приголосного: “незалежно від закінчення попереднього слова перед наступним *в* здебільшого віддається перевага прийменникові *у*: *Увійшли у ворота*”. Взагалі порядок чергування *в* — *у*, *і* — *й* в новому правопису детально визначений.

Підкреслено у правопису 1946 р., що при побудуванні речень треба звертати увагу на моменти евфонії, чого додержують у

своїх творах кращі поети. Коли говориться про відмінювання займенника *сей*, зазначається, що він рідко вживаний; вживається він, напр., з мотиву евфонії: *се цікаво*.

Правописні положення, особливо в синтаксичній частині, багато ілюстровані уривками з творів кращих українських дореволюційних і сучасних письменників.

Дуже важливою провідною настановою при створенні нового правопису було забезпечення у спільних моментах єдності українського правопису “з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо російського”. <...> Однакові правила для цих двох мов у спільних моментах багато сприятимуть полегшенню вивчення мови та підвищенню грамотності і, таким чином, піднесенню рівня культурності широких мас. <...>

Укажемо написання деяких груп слів, встановлене правописом 1946 р. в порядку погодження з написанням відповідних російських слів, визначених проектом російської Державної правописної комісії, а також слів, внесених у правопис в порядку максимального охоплення їх щодо написання.

Пишуться разом кількісні числівники в непрямих відмінках типу *двісті — двохсот, двомстам, триста — трьохсот, трьомстам, чотириста — чотирьохсот, чотирмастами* і под., які за правописом 1933 р. писались окремо (*трьох сот, трьом стам* тощо).

Складні слова з **пів** пишуться разом у загальних (не власних) іменниках, напр.: *півогірка, півгодини, пів'ящика, півдюжини*, і через дефіс з власними іменами, напр.: *пів-Києва, пів-Європи* (за старим правописом у всіх таких випадках **пів** писалось окремо).

Складні прислівники й прийменники, утворені сполученням прийменника з іменником, пишуться разом, напр.: *безвісти, вбік, вголос, внаслідок, впень, вслід, всмак, збоку, дотла, зранку, набік, напідпитку, навесні, насилу, скраю* (стор. 33). Такі ж прислівникові сполучення, що складаються з прийменника й іменника, в яких іменник зберігає своє лексичне значення і граматичну форму, а також сполучення прийменників з незмінюваними словами, вживаними в значенні іменників, пишуться окремо, напр.: *без кінця, без краю, без ладу, без сліду, без угаву, без упину, в разі, в цілості, до вподоби, до гурту, до діла, до краю, до ладу, до лиха, до обіду, до останку, до пори, до побачення, до пуття, до речі, за години, за кордоном, з розго-*

ну, на видноті, на відчай, на відшибі, на гамуз, на самоті, на світанку, на сміх, на ходу, на щастя, над силу, під час, по змозі, по суті, у вічі тощо (стор. 34), також до завтра, на сьогодні, на потім, на ура, на добраніч (стор. 33).

Окремо пишуться також словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників з одним або двома прийменниками, напр.: *рік у рік, день у день, раз у раз, з боку на бік, з дня на день, з краю в край* та ін. (стор. 34).

Складні прислівники, утворені сполученням прийменника із займенником, пишуться разом, напр.: *втім, зате, нащо, почому, почім, притому, притім, причому, причім, внічию*.

Зафіксовано в новому правопису написання разом складних прислівників, утворених сполученням часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** з будь-якою частиною мови, напр.: *абияк, абикуди, аніскільки, анітрохи, анічогісінько, дедалі, деколи, чимало, щонаочі, щомога, щонайбільше, щораз, щосили* (але *дарма що, хіба що, чи що, тільки що, поки що*), *якогога, якраз, якнайдужче, якнайдовше* і т. д. (але *як коли, як слід, як стій, як треба*) (стор. 35).

Пишуться разом такі складні сполучники і сполучні слова: *адже, отже, тож, отож, також, теж, ніж, аніж, якщо, якби, мовби, немовби, начеб, начебто, ніби, нібито, щоб, себто, тобто, цебто*, а також слова: *атож, авжеж, тощо, абощо, щодо, щождо*. В інших випадках **би(б), же(ж)** пишуться окремо, напр.: *коли б, коли б то, хоч би, хоча б, але ж, а як же, бо ж, або ж, адже ж, годі ж бо, отже ж* (стор. 36).

Складні прикметники, що означають колір, пишуться разом, “коли йдеться про один тон, а не про поєднання кількох кольорів в одному предметі”; “складні прикметники, що означають поєднання в одному предметі двох і більше кольорів”, пишуться через дефіс. Отже, пишемо, наприклад, *яснозелений, зеленожовтий* (тобто середній між зеленим і жовтим), але *синьо-червоний* (олівець), *зелено-жовто-біле* (пір'я) тощо (стор. 39).

Встановлено в новому правопису написання через дефіс складних займенників та прислівників, в яких складовою частиною є **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** і под. (за правописом 1933 р. такі слова писались разом), напр.: *будь-хто, будь-що, будь-який, будь-чий, хто-будь, чий-будь, хто-небудь, який-небудь, казна-що, хтозна-який, будь-як, будь-коли, будь-де, коли-будь, куди-будь, як-небудь, де-небудь, казна-де, хтозна-*

коли. Якщо ж усередині таких займенників з'являється прийменник, то слово розпадається на складові частини, напр.: *будь у кого, будь на чому, казна з ким, хтозна при кому* (стор. 39).

Встановлено написання через дефіс часток **бо, но, то, от, таки**, напр.: *іди-бо, тільки-но, тим-то, стільки-то, ялось-то, як-от, все-таки, узяв-таки, його-таки, половина-таки*; але дефіс не ставиться, коли перед **таки** є **же** або **ж**, напр.: *все ж таки, він же таки*.

Складні прийменники, першим елементом яких є *з* або *із*, пишуться через дефіс, напр.: *з-за, із-за, з-над, з-перед, з-поза, з-поміж, з-серед* та ін. (стор. 39).

Словосполучення, які становлять повторення того самого слова із службовими словами між ними або без службових слів, пишуться через дефіс, напр.: *віч-на-віч, пліч-о-пліч, всього-на-всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, де-не-де, коли-не-коли, як-не-як, ну-ну, ось-ось, от-от, то-то, ледве-ледве* та ін. (стор. 40).

Зафіксовано в новому правопису написання через дефіс таких словосполучень, які становлять повторення тієї самої основи з різними закінченнями, суфіксами або префіксами, напр.: *сила-силенна, давним-давно, помалу-малу, повік-вік, з давніх-давен, з діда-прадіда*; але в тих сполученнях, де одно слово стоїть в називному відмінку, а друге в орудному, дефіс не ставиться, напр.: *кінець кінцем, одним одна* (стор. 40).

Через дефіс пишуться два синонімічних або антонімічних слова, наприклад: *тишком-нишком, зроду-віку, без кінця-краю, більш-менш, видимо-невидимо* (стор. 40).

Встановлено в новому правопису написання через дефіс прислівників, що складаються з прийменника **по** і числівникової частини, напр.: *по-перше, по-друге, по-третє* і т. д. (стор. 40).

Указано в новому правопису спільне чи окреме написання ще багатьох інших груп слів і словосполучень. Наведено тільки деякі з них, що мають зміну в написанні, порівнюючи з правописом 1933 р., а також ті, написання яких зовсім не фіксувалось у правопису. Указані зміни встановлені з метою уніфікувати написання слів і однакових груп їх в українській і російській мовах.

З метою уніфікації для двох мов — української і російської — вживання граматичної термінології у новому українському правопису зроблена зміна порядку відмін іменників відповідно до порядку їх у російській мові: іменники першої відміни за правописом 1933 р. (іменники чоловічого роду з кінцевим приголосним

та з *-й* або із закінченням *-о* і середнього роду із закінченням *-о*, *-е*, *-я*) вважаються іменниками другої відміни, а іменники другої відміни за попереднім правописом (іменники жіночого роду із закінченням *-а*, *-я*) віднесені в новому правопису до першої відміни. Ця зміна має полегшити засвоєння граматичного матеріалу тим, хто вивчає українську і російську мови.

У новому правопису досить детально розроблено правила вживання великої букви, чого нема в попередньому правопису. <...>

У правопису 1946 року читаємо: "Індивідуальні назви кораблів, човнів, літаків, підприємств, готелів, журналів, газет, творів тощо пишуться з великої букви". І серед ілюстрацій до цього маємо: "Комуністична освіта" (журнал), "Київська правда" (газета), "Комуністичний маніфест" (назва твору).

Отже, бачимо, що в указаних складених назвах з великої букви пишеться тільки перше слово. До п. 5 правопису, в якому говориться про написання назв держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць, є примітка, де вказано, коли пишеться слово з великої букви в неофіціальних назвах держав та образних назвах географічних об'єктів, напр., таких, як *Радянський Союз*, *Країна Рад*, *Ради*, *Червона Москва*, *Білокаменна*, *Славута*; також у спеціальному стилістичному вживанні *Соціалістична Батьківщина*, *Батьківщина* тощо. В п. 6 говориться про вживання великої букви в назвах окремих вищих партійних, державних і професійних установ і організацій, напр.: *Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)* <...> а також *Сталінська Конституція*. Всі слова в цих назвах пишуться з великої букви, крім узятих у дужки і слова *партія*. В інших офіціальних назвах установ і громадсько-політичних організацій, що складаються з кількох слів, тільки перше слово пишеться з великої букви, напр.: *Академія наук*, *Народний комісаріат освіти* (отже, *Міністерство освіти*), *Харківський державний педагогічний інститут*, *Палата мір і ваги*, *Зінківський районний виконавчий комітет*, *Петрівська сільрада* та ін.

Зазначається також у цьому пункті правопису, що в звертаннях, напр., при заявах, всі слова в таких назвах, крім службових слів та імені, пишуться з великої букви, напр.: *Київський Державний Університет імені Т.Г. Шевченка*, *Палата Мір і Ваги*.

Вказується і написання назв визначних подій та революційних свят, — якщо ці назви складаються з кількох слів, то тільки перше пишеться з великої букви, напр.: *Ленський розстріл*, *Пер-*

ше травня (1 Травня), Дев'яте січня (9 Січня), Паризька комуна. Якщо ж усередині складної назви є іменник або прикметник, що становить індивідуальну назву установи, події, свята, то він теж пишеться з великої букви, напр.: Велика Жовтнева соціалістична революція, День Конституції.

Указано в новому правопису правила написання назв орденів і відзнак. Якщо назва ордену чи відзнаки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої букви, крім службових і родових, напр.: орден Леніна, орден Трудового Червоного Прапора, орден Червоної Зірки, орден Перемоги. Якщо назва відзнаки синтаксично самостійна, то вона ставиться в лапках, причому з великої букви пишеться тільки перше слово, напр.: орден "Знак пошани", медаль "За бойові заслуги", медаль "За трудову доблесть".

Говориться і про прикметники, утворені від власних імен, — в яких випадках їх пишемо з великої букви і в яких з малої. Такі прикметники пишуться з великої букви, якщо вони цілком присвійні, тобто означають приналежність чогось даній особі, напр.: Шевченкові листи, Лідина книжка; коли ж вони вказують тільки на зв'язок з ім'ям особи, а не на приналежність, то пишуться з малої букви, напр.: пушкінські дні (дні вшанування Пушкіна). З малої букви такі прикметники пишуться, коли вони входять у складені терміни, напр.: торрічеллійова пустота, базедова хвороба, або фразеологізми, як напр.: прокрустове ложе, сізіфова робота, дамоклів меч.

З великої букви пишуться прикметники, коли входять до складу назв, що змістом дорівнюють "імені", "пам'яті", когось, — Сталінський стипендіат, Ломоносовська премія.

Назви посад, звань, учених ступенів, почесні назви пишуться з малої букви, крім: Генералісимус Радянського Союзу, Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці, Маршал Радянського Союзу, які пишуться з великої букви. <...>

Назви сторін світу: південь, північ, схід, захід пишуться з малої букви, у значенні ж країв чи народів — з великої, напр.: історія Заходу, народи Сходу.

Крім зазначених тут правил уживання великої букви, у правопису наведено ще багато їх, що охоплюють велику кількість випадків, коли пишеться слово з великої букви. Значна більшість цих правил загальновідома, напр., про написання з великої букви слова на початку тексту, у власних іменах, після крапки тощо.

При побудуванні нового українського правопису стояло завдання уникати в міру можливості варіантів написань і якомога скоротити кількість винятків із правил. Так, можна вказати, напр., що іменники чоловічого роду, які втрачають у множині *ин*, не мають у род. відм. мн. закінчення *-ів*; отже, *селян, громадян, полтавчан* тощо і *татар, болгар*, за правописом же 1933 р. було *татар* і *татарів, болгар* і *болгарів*. Також від слова *стаття* род. відм. мн. тільки *статей* (не *статтей* — пор. рос. *статей*, а не “*статьей*”) і не фіксується форма *статтів*, що була як паралельна форма у правопису 1933 р.

Заслуговує на увагу в новому правопису те, що в ньому вміщено деякі коментарі, які науково з'ясовують певні правописні правила. Таких коментарів або зовсім не було в правопису 1933 р., або виклад їх був недостатній. При формулюванні як правил, так і різних пояснень у новому правопису була орієнтація на рівень розуміння людей з повною середньою освітою. З таких коментарів можна зазначити, наприклад, пояснення до правил чергування *о — і, е — і* (стор. 9—14), пояснення *-поль, і -піль* у географічних назвах, а саме: “У назвах українських міст треба розрізняти *-поль* у словах грецького походження (грецьке *πολις* — місто): *Нікополь, Маріуполь, і -піль* (з укр. *поле*): *Тернопіль, Бориспіль*” (стор. 114).

Відзначимо ще пояснення до дієприкметників минулого часу на *-ний*: “Дієприкметники на *-ний*, утворені від дієслів недоконаного виду, вживаються в значенні теперішнього, минулого і майбутнього часу, залежно від змісту словосполучень у реченні, напр.: *ми вивчаємо форми, вживані в сучасній українській мові* (форми, що вживаються тепер, — дієприкметник теперішнього часу), *ми вивчаємо форми, вживані в давній українській мові* (форми, що вживались колись, — дієприкметник минулого часу)” (стор. 99).

Відповідно до настанов, що були провідними при створенні українського правопису 1946 р., зроблено зміни та значні доповнення і в написанні іншомовних слів та власних імен: прізвищ і географічних назв.

У правопису іншомовних слів, крім указаних вище змін (пишеться *є*, а не *е* після звуків *е, і*, а після голосних пишеться *ї*, а не *і*), відзначимо ще такі, як встановлене в новому правопису писання апострофа у словах після кінцевого приголосного префікса перед йотованим голосним кореня, напр., *кон'юнктура*,

ад'ютант, *ін'єкція*, що за старим правописом писались з м'яким знаком (*кон'юнктура*, *ін'єкція*), подвоєння приголосних і в похідних словах від власних імен і географічних назв, напр., *андоррський* (*Андорра*), *марокканець* (*Марокко*), *яфський* (*Яффа*).

Важить, що в новому правопису повніше сказано про подвоєні і неподвоєні приголосні в словах іншомовного походження. Приголосні в загальних (невласних) іменах іншомовного походження не подвоюються, як це було і за старим правописом, напр.: *група*, *ідилічний*, *комуна*. Але в окремих небагатьох загальних іменах маємо подвійний приголосний, залишений для того, щоб уникнути змішування таких слів з подібними словами з одним приголосним. У правопису 1933 р. наведено з таких слів тільки *вілла*, *манна*, *ванна*, *тонна* та невідмінювані *барокко*, *брутто*, *мотто*, *нетто*, *піаніссімо*; у правопису ж 1946 р. вказані ще й такі: *аннали*, *пенні*, *білль*, *булла*, *дурра* (назва рослини), *мірра* (назва рослини й ароматної смоли) та невідмінювані слова італійського походження *інтермеццо*, *лібретто*, *фортіссімо*, *стаккато*.

У префіксованих словах при збігу однакових приголосних, з яких один належить до кореня, а другий до префікса, теж пишеться подвійний приголосний у тих випадках, коли є в мові паралельне слово і без префікса. Тому за правописом 1946 р. треба писати з неподвоєним приголосним такі, наприклад, слова, як *апарат*, *асигнація*, *асиміляція*, *асоціація*, *дисидент*, *ілюстрація*, *іматрикуляція*, *імортель*, *імунітет*, *іредентизм*, *іригація*, *кореспонденція*, *корупція*, але з подвоєним такі слова, як *апперцепція* (бо є *перцепція*), *імматеріальний* (бо є *матеріальний*), *імміграція* (бо є *міграція*), *імморальний* (бо є *моральний*), *іммобілізація* (бо є *мобілізація*), *ірраціональний* (бо є *раціональний*), *ірреальний* (бо є *реальний*), *іррегулярний* (бо є *регулярний*), *коррелятивний* (бо є *релятивний*), *контрреволюція* (бо є *революція*), *сюрреалізм* (бо є *реалізм*). Префіксальне *анотація* пишеться з одним *н*, бо *нотація* своїм змістом далеко відходить від префіксального.

У словах іншомовного походження пишеться звук *і* після *б*, *п*, *в*, *м*, *ф*, *г*, *к*, *х*, *л*, *н* перед дальшим приголосним, напр.: *білет*, *мікроскоп*, *логічний*, *кіно*, *комуніст*, *архів*, *хімія* тощо; такий напис був усталений і правописом 1933 р. Але в новому правопису відповідно до вимови в деяких словах іншомовного по-

ходження, давно узвичаєних в українській мові, після вказаних вище звуків встановлено написання з *и*, а не з *і*. І тут наведено як приклад ряд таких слів — *бурмистер* (але *бургомістр*), *імбир*, *спирт*, *вимпел*, *миля*, *мирт*, *кит*, *кипарис*, *химера*, *єхидна*, *лиман*, *нирка*. До цієї групи щодо написання належать також слова, запозичені із східних мов, переважно тюркських, напр.: *гиря*, *киргиз*, *башкир*, *башкирин*, *кинджал*, *кишлак*, *кисет*, *калмик* і под. З *и*, а не з *і* пишуться також слова *диякон*, *християнство* і подібні, узвичаєні з такою вимовою.

Фіксується в деяких іншомовних словах відповідно до вжитку інший рід, ніж це було зазначено в попередньому правопису; так, маємо, напр., *синтаксис*, *паратаксис*, *гіпотаксис* (не *синтакса*, *паратакса*, *гіпотакса*), *теза* і *тезис*, *фазис* і *фаза*, *адреса* і в значенні привітального листа *адрес*.

Укажемо приклади змін у написанні прізвищ і власних географічних назв.

Російське *и* у російських прізвищах від людських імен, спільних для російської і української мов, а також у прізвищах, утворених від спільних слів для цих мов, передається через українське *и*, напр.: *Борисов*, *Васильєв*, *Сидоров*, *Григор'єв*, *Виноградов*, *Писарєв*, *Смирнов*, *Новиков*.

У прізвищах від імен, що в українській мові мають виразно відмінну форму цього імені від форми у російській мові, російське *и* передається українським *і*, напр.: *Ніколаєв*, *Нікітін*, *Філіппов*. У правопису 1933 р. сказано, що російське *и* послідовно (крім випадків після шиплячих) передається через українське *і*. Аналогічно за правописом 1946 р. передається і написання російських географічних назв, напр.: *Дмитров*, *Михайловське*, *Виноградово*, *Кисловодськ*, *Липецьк*, *П'ятигорськ*. У правопису 1933 р. зовсім не подано орфографічних правил щодо російських географічних назв. Російські прізвища на *-скої*, *-цкої*, що за правописом 1933 р. писались без *ь*, напр. *Луговскої*, *Трубецької* за новим правописом пишуться з м'яким знаком — *Луговської*, *Трубецької*. Російське *и* передається в новому правопису українським *и* в суфіксах *-ич*, *-ович*, *-євич*, напр.: *Гнедич*, *Станюкович*, *Трублаєвич*; те саме маємо і для орфографії прізвищ інших слов'янських мов, напр.: *Мицкевич*, *Ягич*. За старим правописом в таких випадках писалось *і* (*Засуліч*, *Ягіч* тощо).

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ *ы*, чеських — *у*, польських — *у* за новим правописом передаються через *-ий*,

напр.: *Бялий, Гартний, Неєдлий* (за старим — *Бяли, Гартни, Біли*).

Зазначені моменти, крім кількох інших, ілюструють ґрунтові зміни в правопису прізвищ.

Великий розділ присвячено в новому правопису орфографії географічних назв. В той час, як у правопису 1933 р. були тільки короткі уваги до правопису українських географічних назв, в новому порівнюючи повно розглядається написання географічних назв — українських, російських, географічних назв інших республік Радянського Союзу та іноземних.

У цьому розділі знаходимо правила, що охоплюють багато різних моментів у написанні географічних назв. Вкажемо частину з них. Російське *е* передається через українське *е*, напр.: *Ветлуга, Воронеж, Нева, Онега*. На початку слова російське *е* передається через українське *є*, напр.: *Єлець, Єнісей*; так само після голосного *і* при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Колгуєв, Єгор'євськ*. Через українське *є* передається російське *е*, коли воно в складних географічних назвах сполучає дві основи, з яких перша становить скорочений прикметник м'якої групи, напр.: *Нижнеколимськ, Верхнекамчатськ* (в аналогічних випадках в українських назвах пишеться *ьо*, напр.: *Верхньодніпровськ*), а також коли російське *е* відповідає в аналогічних українських основах *і*, напр.: *Белгород, Благовещенськ, Ветка*. Російське *и* передається через українське *і*, напр.: *Вітебськ, Двіна, Тіхвін*, після голосних *і* при роздільній вимові після приголосних через *ї*, напр.: *Троїцьк, Мар'їно*.

Після шиплячих перед приголосним російське *и* передається через українське *и*, напр.: *Жиздра, Тушино, Щигри*. Пишеться *и* у префіксі *при* і в суфіксах *-ик, -ич, -иц*, напр.: *Примор'я, Прикумськ, Березники, Дубровник, Осиповичі, Углич, Бронниці, Луховиці*. Кінцевий твердий приголосний *ц* російської географічної назви в українській мові пом'якшується, напр.: *Череповець, Олонець, Речиця*; суфікси *-цк, -ск* в українській мові передаються через *-цьк, -ськ*, напр.: *Брянськ, Кузнецьк*.

У новому правопису порівнюючи детально розглянуто питання про правопис складних географічних назв і встановлено правила написання їх. Так, наприклад, фіксується, що пишуться окремо такі географічні назви, які складаються з іменників, з'єднаних українським прийменником або сполучником, а також утворені від них прикметники, напр.: *Ростов на Дону, Комсо-*

мольськ на Амурі, Франкфурт на Майні, департамент Сени та Уази; ростовський на Дону, комсомольський на Амурі, франкфуртський на Майні.

Встановлено написання разом географічних назв-іменників, що складаються з іменника й прикметника, з'єднаних сполучним звуком, і прикметників, утворених від них, напр.: *Новосибірськ, новосибірський, Новоросійськ, новоросійський, Новомосковськ, новомосковський, Кіровоград, кіровоградський, Старокостянтинів, старокостянтинівський, Нижнеудінськ, нижнеудінський, Нижнеколимськ, нижнеколимський, Верхньодніпровськ, верхньодніпровський*. Пишуться разом також географічні назви-прикметники, що складаються з двох прикметників, які з'єднані сполучним звуком, напр.: *Новосибірські (острови)*.

Пишуться разом прикметники від географічних назв, що складаються з прикметника й іменника, напр.: *біломорський (від Біле море), білоцерківський (від Біла Церква), великолуцький (від Великі Луки), великотокмацький (від Великий Токмак), криворізький (від Кривий Ріг), новоушицький (від Нова Ушиця), вишневолоцький (від Вишній Волочок), західноукраїнський (від Західна Україна), західноєвропейський (від Західна Європа), новозеландський (від Нова Зеландія)*.

Вказано в новому правопису ряд випадків написання географічних назв через дефіс.

Через дефіс пишуться географічні назви, що складаються з двох іменників або з іменника і дальшого прикметника, а також утворені від них прикметники, напр.: *Орехово-Зуєво, орехово-зуєвський, Бурят-Монголія, бурят-монгольський, Азово-Чорномор'я, азово-чорноморський, Кам'янець-Подільський, Раваруська*.

Але пишуться разом *Індокитай, Чехословаччина, Югославія*.

Через дефіс пишуться складні географічні назви від імен і прізвищ людей, напр.: назва села *Михайло-Коцюбинське*.

Усталюється в новому правопису написання через дефіс таких прикметників, які входять до складу власних географічних назв і починаються словами **західно-, східно-, південно-, північно-**, напр.: *Західно-Казахстанська область, Східно-Китайське море, Східно-Сибірське море, Південно-Африканський Союз, Південно-Китайське море, Південно-Оркнейські острови, Північно-Осетинська область*. Через дефіс пишеться також *Південно-Осетія*.

Указано в новому правопису, як пишуться назви населених пунктів, в яких першим компонентом є слова **верхньо(є)-**, **нижньо(є)-**, **ново-**, **старо-**, **велико-**, **мало-**, **червоно-** і под. При написанні таких географічних назв треба зважати на те, чи існує та чи інша назва без цієї першої складової частини, чи ні. Якщо є географічна назва і без цієї першої частини, то нова назва, до якої входить першою складовою частиною **верхньо(є)**, або **нижньо(є)**, або **ново-** і под., пишеться через дефіс, напр.: *Верхне-Вілюйськ* (бо є географічна назва *Вілюйськ*), *Ново-Орськ*, *Ново-Омськ*, *Ново-Айдар* (бо є *Орськ*, *Омськ*, *Айдар*), *Старо-Михайлівка* (бо є *Михайлівка*), *Мало-Архангельськ* (бо є *Архангельськ*). Якщо ж назв населених пунктів без **нижньо(є)-**, **верхньо(є)-** і подібних нема, то такі складні географічні назви пишуться разом, напр.: *Верхньодніпровськ*, *Нижнеудінськ*, *Новомосковськ*, *Новоросійськ*, *Стародуб*, *Старокостянтинів*, *Малоярославець* (бо нема населених пунктів “*Дніпровськ*”, “*Удінськ*”, “*Московськ*”, “*Російськ*”, “*Дуб*”, “*Костянтинів*”, “*Ярославець*”).

Через дефіс пишуться складні іншомовні географічні назви, а також прикметники, що походять від них, напр.: *Аддіс-Абеба*, *Ала-Тау*, *Алма-Ата*, *Буенос-Айрес*, *Іссик-Куль*, *Кара-Богаз-Гол*, *Копет-Даг*, *Лоб-Нор*, *Махач-Кала*, *Мікоян-Шахар*, *Небіт-Даг*, *Нар'ян-Мар*, *Нью-Йорк*, *Сир-Дар'я*, *Суук-Су*, *Улан-Уде*; *алматинський*, *нью-йоркський*, *сир-дар'їнський*.

Так само через дефіс пишуться іноземні географічні назви, що складаються з іменників, які зв'язані між собою іншомовними прийменниками, сполучниками або мають при собі частку, артикль, напр.: *Булонь-сюр-Мер*, *Ріо-де-Жанейро*.

Указані тут правила написання географічних назв становлять тільки незначну частину всіх правил цього розділу нового правопису.

Багато ще є змін у правопису, що стосуються написання дуже незначної групи слів або поодиноких, напр.: встановлено написання слова *гончар*, *монастир* (через *о*), *марево* (через *е*), *прищеплювати* (через *е*), *завірчувати* (через *і*), *Єрусалим* і *Єгипет* (через *и*), *кожум'яка* (через *у*), написання через апостроф слів, де маємо сполучення губного з йотованим *і* в тих випадках, коли перед губним звуком є приголосний, який належить до кореня, але цей приголосний *р*, напр.: *верф'ю*, *верб'я*.

Усталено написання прийменників, сполучників, прийменників з артиклями при іншомовних прізвищах, іменах і географічних назвах.

Приділено увагу в новому правопису і такому питанню, як перенос слів з одного рядка в другий. Правила переносу досить повно зібрано і подано. Все, що було узвичаєне при переносі слів, наведено в правопису. Із нового треба відзначити правило про перенос слів типу *життя*, *зілля*, *суддя*; такі слова припускають подвійний перенос, напр.: *жи-ття* і *жит-тя*, *зі-лля* і *зілля*, *су-ддя* і *суд-дя*, *зна-ння* і *знан-ня*, *пита-ння* і *питан-ня*, *воло-сся* і *волос-ся*.

Правила пунктуації досить детально розроблено в новому правопису. Викладені вони систематично і ілюстровані багатьма прикладами із творів соціально-економічної і художньої літератури <...>.

(С. 6—28)

Кириченко І. Особливості нового українського правопису. — Київ, 1947.

ПРОЕКТ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ (1999)

АНКЕТА ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ФАХІВЦІВ

У 90-х роках ХХ ст., що принесли Україні державну незалежність, скасування численних обмежень та утисків, дали поштовх національному й мовному відродженню українського народу, знову стала актуальною проблема українського правопису.

Стало очевидним, що орфографічний кодекс потребує перегляду після тривалого препарування на догоду ідеологічній настанові зближення російської та української мов, а фактично — тотального уподібнення української мови до російської.

Правописна комісія при Інституті української мови НАН України почала роботу над проектом нової редакції українського правопису.

Новий проект надруковано в 1999 р. у 150 примірниках та розіслано для обговорення до провідних наукових та освітніх установ України, до редакцій видавництв, газет, журналів тощо.

Одночасно з метою ознайомлення широкого кола мовознавців із запропонованими в проекті новаціями та залучення фахівців до навколоправописної дискусії того ж року було створено й розповсюджено своєрідну анкету, що містила основні правописні нововведення, підстави пропозицій і передбачала їх оцінку.

Вельмишановні колеги!

Дирекція Інституту української мови НАНУ просить уважно прочитати запропоновані зміни та уточнення до української орфографії і висловити про них свою думку. Обведіть, будь ласка, колом цифру біля запропонованого правила або його можливого варіанта, що його Ви підтримуєте.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
1	І. Писати послідовно букву <i>г</i> у питомих (<i>гава</i>), засвоєних (<i>гано</i>) загальних назвах та у власних найменуваннях (<i>Гіра</i> — прізвище; <i>Ганичі</i> — топонім).	Правило в чинному кодексі сформульовано нечітко. Підстава: українські загальні та власні назви пишемо відповідно до їхнього звукового складу в живому мовленні.		
2	І. Писати літеру <i>и</i> на початку українських питомих та засвоєних слів перед приголосними <i>н</i> та <i>р</i> , на початку відповідних вигуків, звуконаслідувань і похідних від них утворень: <i>инший, ирій, ирод, ии!</i> , <i>икати</i> , на початку іншомовних запозичень — загальних і власних назв, коли в мові-донорі на початку слова наявний звук, близький до українського <i>и</i> : <i>ир</i> “загальна назва пісні в деяких тюркомовних народів”, <i>Игатта</i> “річка в Якутії”.	Наявність у живому мовленні слів із початковим <i>и</i> . Під впливом написання на початку слів тільки <i>і</i> руйнується фонологічна система української мови — <i>и</i> не має повноправного статусу фонемі. Класики української літератури до правописної реформи 1927 р. вживали саме <i>и</i> в зазначених випадках.	<p>II. Писати <i>и</i> в питомих і засвоєних словах тільки перед <i>р</i> та у вигуках, звуконаслідуваннях і похідних від них словах, у запропонованих іншомовних запозиченнях.</p> <p>III. Писати <i>и</i> тільки на початку вигуків, звуконаслідувань і похідних від них слів та в запропонованих іншомовних запозиченнях.</p>	

3	I. Писати слово <i>пів</i> у значенні “половина” тільки окремо від сусідніх слів. Коли елемент <i>пів</i> має інше значення, писати його разом: <i>пів ночі</i>, але <i>північ</i>, <i>півночі</i> і т. д. Разом <i>пів</i> писати і в прикметниках, похідних від сполуки <i>пів</i> із іменником: <i>пів години</i> — <i>півгодинний</i>.	Наявність в українській мові незмінного повнозначного слова <i>пів</i>: <i>пів на п'яту</i>, <i>о пів на другу</i> та ін.	
4	I. В іменниках третьої відміни з кінцевою групою приголосних, а також у словах <i>кров</i>, <i>любов</i>, <i>осінь</i>, <i>сінь</i>, <i>Русь</i> у родовому відмінку однини вживати флексію <i>-и</i>.	Наявність нині флексії <i>-и</i> в говірках, які лягли в основу літературної мови, вживання цього закінчення у зазначених випадках класиками української літератури до “реформи” 1933 р.	II. Вживати паралельно закінчення <i>-і</i> та <i>-и</i> (пор. паралельні <i>-ові</i>, <i>-у</i> в давальному відмінку однини та <i>-і</i>, <i>-у</i>, <i>-ові</i> в місцевому відмінку однини іменників чоловічого роду другої відміни).
5	I. Вживати закінчення <i>-и</i> в родовому відмінку однини іменників четвертої відміни, які при відмінюванні приймають <i>-ен-</i>: <i>ім'я</i> — <i>ім-ен-и</i>.	Вживання його в живому мовленні, у творах класиків української літератури до прийняття змін у правописі 1945 р. (1946), цілність парадигми четвертої відміни: <i>ягня</i> — <i>ягн-ят-и</i>, <i>ім'я</i> — <i>ім-ен-и</i>.	II. Вживати паралельно закінчення <i>-і</i> та <i>-и</i>: <i>імені</i> — <i>імени</i>.
6	I. Відмінювати іноземні запозичення — іменники на <i>-о</i>, крім тих, у яких перед <i>о</i> є інші го-	Відмінюваність їх у живому мовленні, в літературній мові до “реформи” 1933 р., у творах деяких	II. Дозволити паралельні відмінювані та невідмінювані форми: <i>кіно</i> — <i>кіна</i> і т. ін.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
7	<p>лосні: <i>пальто</i> — <i>пальта</i>, <i>бюро</i> — <i>бюра</i> і т. д.; <i>Леонардо</i> — <i>Леонарда</i>, але <i>радіо</i> — <i>радіо</i>, <i>Маріо</i> — <i>Маріо</i>.</p> <p>I. Писати в запозичених загалних назвах тільки <i>г</i>, незалежно від того, <i>h</i> чи <i>g</i> вимовляють у мові-джерелі: <i>гербарій</i>, <i>гіпотеза</i>, <i>газета</i>, <i>гол</i>. В окремих словах, запозичених переважно через російську мову з англійської, відповідно до <i>h</i> передбачено й далі писати <i>x</i>: <i>хобі</i>, <i>хокей</i>, <i>ноу-хау</i>.</p>	<p>нинішніх письменників. Незмінюваність їх руйнує відмінювання питомих українських іменників на <i>-о</i> (пор. неправильне <i>брати Кличко</i>).</p> <p>Закоренілість такої вимови в мовленні вихідців із південного та середньої і східної частин північного наріч завдяки псевдоаналогії: усі слова, що в російській мові вживаються і пишуться з <i>г</i>, по-українськи ніби мають звучати з глотковим <i>г</i>.</p>	<p>III. Не відмінювати, але не вважати грубими помилками відмінювані форми.</p> <p>IV. Відмінювати тільки власні назви: <i>Леонардо</i> — <i>Леонарда</i>, <i>Коломбо</i> — <i>Коломба</i>, <i>Конго</i> — <i>Конга</i>.</p> <p>II. Писати <i>г</i> або <i>г</i> залежно від того, як слово звучить у сучасних західноєвропейських мовах: <i>демнінг</i>, <i>хот-дог</i>, <i>гімназія</i>.</p> <p>III. Дозволити паралельні написання: <i>демнінг</i> — <i>демнінг</i>.</p>	
8	<p>I. В антропонімах та похідних від них лексемах вживати <i>г</i> або <i>г</i> відповідно до звукового складу (<i>h</i> — <i>g</i>) назв у мовах-донорах: <i>Гете</i>, <i>Гегель</i>. У влас-</p>	<p>Написання власних найменувань як засобів ідентифікації особи мають максимально відбивати фонемний (звуковий) і графічний склад їх у мові-джерелі.</p>	<p>II. Розрізняти <i>г</i> і <i>г</i> відповідно до звучання і написання (<i>h</i> — <i>g</i>) у мові-джерелі у всіх власних назвах: антропонімах (<i>Гете</i>), топонімах (<i>Гонконг</i>).</p>	

- них географічних назвах вживати *g*, незалежно від того, *h* чи *g* маємо в мові-джерелі.
- 9 I. Вживати як нормативні паралельні форми: *ефір—етер, кафедрa—катедра, марафон—маратон* і т. д. у словах грецького походження на місці букви *θ* (*th*).
- II. Вживати варіанти з *t* у художній та конфесійній літературі.
- 10 I. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних звичайно не передаємо: *тона, нето, бруто*, але *ванна, вілла, манна, булла* та деякі інші (бо є слова *віла* “русалка в сербів”, *мана* і т. д.).
- II. Відповідно до живого мовлення не відбивати подвоєння приголосних в іншомовних власних назвах: антропонімах (*Тромбеті*), топонімах (*Голандія*).
- 11 Слова з церковно-релігійної сфери (давні запозичення) з “правилом дев’ятки” не пов’язуються. У них між усіма приголосними пишемо *и*: *євангелист, єпископ, алилуя, Вифлеєм*.
- Сучасна практика україномовних церков, зокрема УПЦ (КП), УАПЦ, УГКЦ, тисячолітня традиція. У чинному правописному кодексі (1993, с. 101) це правило подано лише в примітці.
- 12 I. Поширити “правило дев’ятки” на правопис іншомовних власних назв: *Аристотель, Едип, Сизиф; Занзibar, Сиракузи*.
- Невиправдане різке протиставлення запозичених загальних і власних найменувань. Вже дозволено писати *и* в кінцевих *-ида, -ика*, а також після *ж* (*дж*), *ч, ш, ц* та *р*

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
13	І. У загальних назвах іншомовного походження перед йотованими після губних писати апостроф: <i>б'юро, б'юджет, н'юітр, м'юзикл</i> .	(тобто після п'яти букв) у чинному кодексі (1993, с. 101—102) та в багатьох винятках; <i>і</i> після <i>д, т, з, с</i> . Непом'якшені приголосні перед <i>і</i> в мовах-донорах. Живе мовлення українців. Уодноманітнення написань слів іншомовного походження.	ІІ. Писати апостроф тільки в загальних назвах, у власних найменуваннях не вживати: <i>б'юро</i> , але <i>Мюнхен</i> .	
14	І. У словах іншомовного походження, де в мові-джерелі звучить <i>і</i> , у позиції перед <i>о</i> писати <i>й</i> : <i>йонійський, йоаніт, Йоан, Йов</i> .	Жива вимова <i>Йона, Йов</i> і под. Передавання неспотворено звука мови-джерела, уодноманітнення написання слів грецького походження з початковою " <i>йотою</i> " (пор. у чинному кодексі: <i>йод</i> , але <i>іон</i>).	ІІ. Залишити <i>іо</i> в словах грецького походження (<i>іон</i> і споріднені), але писати з <i>й</i> відповідні назви германського походження: <i>йола</i> "тип невеликого вітряного судна", <i>йох</i> "стара одиниця земельної міри в Німеччині, Швейцарії".	
15	І. Писати слово <i>проект</i> і похідні від нього з буквою <i>є</i> .	У мові-джерелі — латинській — тут наявний <i>-je-</i> : <i>projectus</i> . Уодноманітнення написання слів із спільним коренем, пор.: <i>об'єкт, су-</i>		

16	I. Написання <i>ія</i> всередині слів іншомовного походження на місці <i>іа</i> : <i>артеріяльний, геніяльний, матеріял</i> .	б'єкт. Нормативність форми <i>проєкт</i> до "реформи" 1933 р.
Живе мовлення (пор. навіть <i>валер'янка, матер'ял</i>), тисячолітня писемна традиція, перервана 1933 р. Наявність "опорного" <i>й</i> у багатьох словах: <i>матерія — матеріяльний, геній — геніяльний</i> .	II. Писати <i>ія</i> тільки у словах з конфесійної сфери: <i>парафіяльний, уніят, василіянин</i> та ін.
III. Тільки в словах із релігійної сфери і в тих, де є "опорний" <i>й</i> : <i>матерія — матеріяльний, геній — геніяльний</i> .
IV. Паралельне вживання написань з <i>іа</i> та <i>ія</i> : <i>матеріальний і матеріяльний</i> .
17	I. Не писати зайвої букви <i>й</i> у словах, де його немає в мові-джерелі запозичення: <i>гуява</i> "вид тропічних деревних рослин", <i>мая</i> "індіанський народ у Латинській Америці", <i>фоє</i> .	У мовах-джерелах в цих словах подвійний <i>й</i> не вимовляють і не пишуть: іспанські <i>guayaba, maya</i> , французьке <i>foyer</i> .	
18	I. Писати тільки початковий <i>ю</i> в словах, де в мові-джерелі початкова група <i>ju</i> : <i>Юда</i> .	Жива мова, тисячолітня традиція, написання в текстах україномовних церков.	Залишити паралельні написання: <i>Юда — Іуда</i> .
19	Передавати іншомовний дифтонг <i>ai</i> через <i>ав</i> у загальних найменуваннях: <i>авдит, авдито-</i>	Жива українська орфоепія: <i>аудит, аудиторія</i> і т. д.	II. Вирівняти тільки <i>фавна</i> , бо пишемо ім'я міфічного бога <i>Фавн, інавгурація</i> , бо пишемо <i>авгур</i> «у стародав-

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
20	<p><i>рія, авкціон, автобіографія, автор, інавгурація. Аи передавати через ау тільки в словах: аут, джоуль, клоун, но-хау, Каунас, Лаура, Фауст, Пауль та деяких інших (за традицією).</i></p> <p>Писати м'який знак після <i>р</i> в іменах по батькові: <i>Ігорьович, Лазарьович.</i></p>	<p>Імена <i>Ігор, Лазар</i>, крім називного відмінка однини, виступають як іменники м'якої групи: <i>Ігоря, Ігореві, -ю; Ігорем, Ігорями.</i></p>	<p>ньому Римі член жрецької колегії, що віщував "волю богів"» (за нинішнім кодексом паралельно: <i>інавгурація та інаугурація</i>).</p>	

Зазначте, будь ласка, **Ваші:**

1. Прізвище та ініціали: _____
2. Освіту і фах: _____
3. Науковий ступінь та наукове звання: _____
4. Місце праці й посаду: _____
5. Дату: _____

Щиро дякуємо за відповіді.

З повагою **В.В. Німчук.**

ПОКАЖЧИК ОСІБ

Антонович Володимир (1834—1908) — історик, археолог, археограф; член НТШ; один із засновників та керівників київської “Громади”.

Багалій Дмитро (1857—1932) — історик; член ВУАН, професор і ректор Харківського університету; у 1920-х роках — голова Харківського наукового товариства при ВУАН та науково-дослідної кафедри історії України.

Багрій Олександр (1891—?) — літературознавець, бібліограф; професор Бакинського університету.

Бадан Олександр (?—?) — учений секретар Народного комісаріату освіти УРСР, співробітник кафедри національного питання Українського інституту марксизму.

Бажан Микола (1904—1983) — поет; політичний діяч; у 1943—1948 рр. — заступник голови Ради народних комісарів УРСР (згодом Ради Міністрів УРСР).

Бантшиш-Каменський Дмитро (1788—1850) — історик, автор відомої праці з історії України “История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче” (1822).

Барвінський Олександр (1847—1927) — громадсько-політичний діяч, педагог, історик, перший голова НТШ; автор серії підручників для українських шкіл. Як член створеної при австрійському уряді Галицької шкільної краювої ради обстоював інтереси українського шкільництва та, зокрема, сприяв офіційному запровадженню фонетичного правопису в школах Галичини, підтримавши ініціативу С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893).

Бельовський Август (1806—1876) — польський поет, історик та археограф; опублікував велику кількість документів, що стосуються історії України.

Беренштам Вільям (1839—1904) — педагог, громадський діяч, член київської “Громади”.

Бич Лука (1875—1944) — економіст, юрист, політичний діяч Кубані; автор статей та підручників з економіки.

Бодянський Осип (1808—1877) — філолог, славіст, фольклорист, історик, письменник та перекладач; активно обстоював самостійність і самобутність української мови, був прихильником фонетичного принципу організації українського правопису.

Бойків Іван (?—?) — мовознавець і педагог; у 1929—1932 рр. — співробітник Інституту мовознавства ВУАН; співавтор кількох підручників з української мови, “Словника чужомовних слів” (1932), академічного “Російсько-українського словника” та ін.

Бузук Петро (1891—1937) — мовознавець, дослідник проблем української й білоруської діалектології та лінгвогеографії, а також білоруської літературної мови; із 1925 р. — професор Білоруського університету (Мінськ); у 1931—1933 рр. — директор Інституту мовознавства АН БРСР.

Булаховський Леонід (1888—1961) — мовознавець, академік АН УРСР (із 1939); дослідник питань загального мовознавства, історії слов'янських мов, акцентології; автор проекту та редактор українського правопису 1946 р.

Вагилевич Іван (1811—1866) — філолог, перекладач, фольклорист, етнограф, громадський діяч; священник. Член “Руської трійці”. Автор “Граматики малоруської мови в Галичині” (Львів, 1845), опублікованої польською мовою; дослідник мови й культури Гуцульщини.

Васильченко Степан (1878—1932) — письменник-прозаїк.

Вацлав з Олеська (псевдонім Вацлава Залеського) (1800—1849) — польський етнограф, що видав збірку “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego” (1833), де вмістив здебільшого українські народні пісні, зібрані в Галичині.

Верхратський Іван (1846—1919) — філолог, письменник, педагог; член НТШ. Автор численних праць із діалектології та діалектологічної лексикографії; активний учасник дискусій із проблем унормування української літературної мови, у тому числі й української правописної системи.

Вишня Остап (псевдонім Павла Губенка) (1889—1956) — український письменник, працівник газети “Вісті ВУЦВК” (із 1921).

Волошин Августин — див. с. 276.

Вороний Микола (1871—1942) — поет, театрознавець, перекладач.

Гаватович Якуб (1598—1679) — автор перших українських інтермедій та інтерлюдій, написаних живою народною українською мовою, але надрукованих латиницею (1619).

Галятовський Йоаникій (?—1688) — письменник, церковний діяч.

Ганцов Всеволод (1892—1979) — мовознавець, відомий дослідник питань української історичної діалектології, історії української мови та правопису, лексикограф; науковий співробітник ВУАН, член правописної комісії та автор розділу “Фонетика” в проекті українського правопису (1926).

Гарайда Іван — див. с. 536.

Гартнер Федір (Теодор) (1843—1925) — австрійський філолог-романіст, професор Чернівецького університету. Крім “Рускої граммати-

ки" (1893), у співавторстві зі С. Смаль-Стоцьким написав працю "Грамматика рутенської (української) мови" (1913); активний учасник боротьби за утвердження в Галичині фонетичного правопису.

Гатцук Микола — див. с. 82.

Герберштайн Зигмунт (1486—1566) — німецький дипломат, мандрівник; автор книги "Regum Moscovitarum commentarii" (1549), що містить перший докладний географічний опис України, а також історичні відомості про неї.

Гладкий Микола (1885—1942) — мовознавець, активний учасник процесу нормалізації української літературної мови 20-х років ХХ ст., що обстоював позиції радикального пуризму; автор численних праць із проблем мовної норми ("Мова нашої преси (До проблеми культури українського слова)" (1926), "Мова сучасного українського письменства" (1930), "Новий український правопис" (1929) та ін.).

Гладкий Петро (?—?) — мовознавець, дослідник говірок Київщини й Волині.

Гнатюк Володимир (1871—1926) — народознавець, філолог, громадський діяч. Дослідник південно-західного наріччя; автор численних праць із проблем українського правопису ("Чи можливе у нас тепер уодностайнене літературної мови й правопису" (1911), "В справі української правописи" (1923) тощо); у правописній дискусії початку ХХ ст. обстоював фонетичний правопис Є. Желехівського.

Головацький Яків (1814—1888) — лінгвіст, народознавець, поет, педагог і громадський діяч. Член "Руської трійці". Уклав "Граматику рґського ѡзыка" (1849), що була основним підручником у школах Галичини до 1862 р. Автор багатьох відомих і свого часу піонерських праць із української діалектології, лексикографії, археографії; дослідник фольклору та етнографії карпатських українців.

Голоскевич Григорій — див. с. 269.

Грінченко Борис — див. с. 168.

Грунський Микола (1872—1951) — мовознавець, славіст; професор Київського університету.

Грушевський Михайло — див. с. 386.

Гренджа-Донський Василь (1897—?) — письменник.

Гулак-Артемівський Петро (1790—1865) — письменник.

Гус Ян (1371—1415) — національний герой чеського народу, що очолив його національно-визвольний рух; провідна постать Реформації; розробив систему чеської орфографії, що в основних рисах збережена й досі.

Гушалевиц Іван (1823—1903) — літературний діяч, журналіст, видавець та редактор; священник; належав до галицького руху москвофілів.

Добровський Йосиф (1753—1829) — чеський славіст, один із основоположників слов'янознавства; автор відомих праць з історичного мовознавства, старослов'янської мови тощо.

Дога Василь (1886—?) — педагог, співробітник науково-педагогічної комісії ВУАН, автор праць із методики викладання української мови.

Доманицький Василь (1877—1910) — філолог, фольклорист, етнограф, історик, бібліограф; його “Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів” (1906) — перший український словник іншомовних слів.

Дорошенко Володимир (1879—?) — бібліограф, літературознавець, громадський і політичний діяч; член Українського наукового товариства в Києві (з 1913); дійсний член НТШ (із 1925).

Драгоманов Михайло — див. с. 160.

Дубровський Віктор (1876 — після 1936) — лексикограф; автор кількох термінологічних та перекладних російсько-українських словників.

Дурдуківський Володимир (1874—?) — педагог; керівник науково-педагогічної комісії ВУАН.

Дятлів Петро (1880—?) — громадський діяч, журналіст.

Єфремов Сергій (1876—1939) — літературознавець, публіцист, політичний і культурний діяч; академік ВУАН, член НТШ; активний учасник правописних дискусій 20-х років ХХ ст.

Желехівський Євген (1844—1885) — лексикограф, етнограф. Автор двотомного “Малорусько-німецького словаря” (1886) — ґрунтовної, найповнішої свого часу української лексикографічної праці, яка не тільки сприяла утвердженню нової (на народній основі) літературної мови в Галичині та витісненню з ужитку язичія, а й, написана створеним на основі кулішівки фонетичним правописом (желехівкою), спричинила його офіційне утвердження в школах Галичини й Буковини (1893) замість попереднього етимологічного правопису.

Житецький Павло (1836—1911) — філолог, педагог, громадський діяч; один із основоположників українського мовознавства; автор багатьох відомих та актуальних і сьогодні праць з історії української літературної мови. Брав активну участь у виробленні норм українського правопису на фонетичних засадах, зокрема, доклався до вдосконалення правописної системи П. Куліша.

Заклинський Олексій (1819—1894) — священник, суспільно-політичний діяч; член Головної Руської Ради (1848) і делегат від неї на Всеслов'янський конгрес у Празі; автор спогадів “Записки О. Заклинського” (1890).

Залозний Петро (1865—1921) — мовознавець, письменник, педагог. Його підручник “Коротка граматики української мови” (1906—

1913) відіграв помітну роль у процесі формування української літературної мовної норми.

Затонський Володимир (1888—1937) — політичний діяч, один із засновників КП(б)У; в 1933 р. замінив М. Скрипника на посту комісара освіти УРСР; з 1929 р. — дійсний член ВУАН.

Зизаній Лаврентій — див. с. 27.

Зубрицький Денис (1777—1862) — історик, який досліджував історію Галичини та, зокрема, міста Львова; свої твори писав язичієм, німецькою та польською мовами.

Іваниця Григорій (1892 — після 1930) — педагог, автор статей із методики викладання української мови й літератури, підручників та читанок, а також курсу української мови для росіян; професор Київського університету народної освіти, секретар Комісії історико-філологічного відділу ВУАН.

Йогансен Михайло (1895—1937) — письменник, перекладач, журналіст, критик. У мовознавстві відомий як лексикограф та фонетист; автор проекту латинізації українського алфавіту (“Пристосування латиниці до потреб української мови” (1923)); разом із С. Пилипенком та І. Ткачуком обстоював цю пропозицію на Правописній конференції у Харкові 1927 р.

Казимир (1310—1370) — Казимир III Великий, польський король (з 1333) із роду П’ястів, розпочав експансію Польщі на українські землі.

Калайдович Костянтин (1792—1832) — російський мовознавець, історик, археограф; віднайшов та видав багато пам’яток давньої української літератури.

Калинович Михайло (1888—1949) — філолог, перекладач, дослідник романських мов і санскриту, лексикограф; академік АН УРСР.

Калужний Наум (1885—1933?) — журналіст, редактор офіційної газети КП(б)У “Червоний шлях”.

Караджич Вук Стефанович (1787—1864) — видатний сербський мовознавець, етнограф; творець сербської літературної мови. Видана ним збірка сербських народних пісень викликала інтерес галицьких українців до власної народної творчості і тим підштовхнула їх до національного відродження та, зокрема, сприяла витісненню етимологічного правопису.

Касяненко Євген (1889?—1930?) — політичний діяч, редактор багатьох періодичних видань КП(б)У, зокрема офіційного друкованого органу Всеукраїнського виконавчого комітету “Вісті ВУЦВК”.

Квітка-Основ’яненко Григорій (1778—1843) — письменник, громадський діяч.

Кириленко Іван (1902—1939) — письменник-прозаїк.

Кирило (827—869) — як і його рідний брат Мефодій, — слов’янський просвітитель-місіонер, перший перекладач грецьких богослужбових

книг слов'янською мовою, який, за свідченням джерел, розробив слов'янську азбуку — глаголицю. На його честь, однак, була названа й створена пізніше, але тривалий час приписувана йому слов'янська система письма — кирилиця, що в багатьох слов'янських народів побутує й до сьогодні.

Кириченко Ілля — див. с. 542.

Кокорудз Ілля (1857—1933) — педагог, класичний філолог, україніст; дійсний член НТШ; голова й фундатор українського педагогічного товариства “Рідна Школа”, заснованого у Львові 1881 р.

Копітар Єрней Вартоломей (1780—1844) — словінський славіст, засновник словінської літературної мови; активно виступав проти панування язичія в Галичині.

Коряк Володимир (1889?—1937?) — літературознавець, критик.

Котляревський Іван (1769—1838) — письменник, автор поеми “Енеїда” (1798), що, написана живою народною українською мовою, започаткувала етап формування української літературної мови на народно-розмовній основі. І. Котляревський дотримувався традиційного історико-етимологічного правопису XVIII ст.

Кримський Агатангел — див. с. 392.

Куліш Пантелеймон — див. с. 73.

Курило Олена (1890—?) — мовознавець; старший науковий співробітник ВУАН, член Термінологічної комісії при Інституті наукової мови ВУАН; дослідниця фонетики й фонології української мови, укладач численних термінологічних словників; опрацюванню норм української літературної мови присвячені її відомі праці “Практична граматики української мови” (1918, 10 перевидань), “Уваги до сучасної української літературної мови” (1920).

Левицький Йосип (1801—1860) — мовознавець, богослов, поет, фольклорист, педагог і культурний діяч; священник. Автор відомої свого часу в Галичині граматики української мови (фактично — язичія). В опублікованій польською мовою статті “Відповідь на запровадження польської азбуки в руську писемність” (1834) першим виступив проти пропозиції Й. Лозинського латинізувати український алфавіт.

Лобода Андрій (1871—1931) — фольклорист, літературознавець, педагог; член ВУАН та НТШ.

Лозинський Йосип (1807—1889) — мовознавець, етнограф, теолог і громадський діяч; священник. Автор однієї з перших граматик української мови польською мовою “Gramatyka języka ruskiego (małoruskiego)” (1846).

Лукашевич Платон (1809—1888) — етнограф і фольклорист, видавець першої збірки пісень, зібраних із цілої України, — “Малоросійские и червонорусские народные думы и песни” (1836).

Лук'яненко Олександр (1879—1974) — мовознавець-славіст, педагог.

Мазепа Іван (1639—1709) — гетьман України 1687—1709 рр.

Мазуренко Юрій (1885—?) — юрист, політичний діяч, професор Харківського інституту народного господарства, на початку 30-х років — голова Харківського наукового товариства при ВУАН.

Максимович Михайло — див. с. 88.

Мамонтов Яків (1888—1940) — театрознавець, драматург; викладач педагогіки у вищих навчальних закладах Харківщини.

Марковський Михайло (1869—1947) — літературознавець, критик; співробітник історико-філологічного відділу ВУАН.

Миславський Самуїл (1731—1796) — церковний діяч, учений, київський митрополит, професор та ректор Києво-Могилянської академії (1761—1768); спонукуваний урядом Російської імперії, провадив активну русифікацію цього українського навчального закладу.

Михальчук Костянтин (1840—1914) — мовознавець, етнограф, громадський діяч; основоположник української діалектології; досліджував також проблеми історії української мови, правопису; разом із П. Житецьким взяв участь в упорядкуванні кулішівки.

Міхновський Микола (1873—1924) — громадський і політичний діяч, публіцист; основоположник українського націоналізму.

Мондок Іван (1893—?) — учитель, політичний діяч Закарпаття.

Музичка Андрій (1886—?) — літературознавець; професор Одеського інституту народної освіти.

Наконечний Микола (1900—1981) — мовознавець, дослідник проблем фонетики, орфоєпії, історії та культури української літературної мови.

Науменко Володимир — див. с. 228.

Нечуй-Левицький Іван — див. с. 192.

Ніковський Андрій (1885—1942) — філолог, журналіст, перекладач; науковий співробітник Словникової комісії ВУАН; автор праці “Український правопис. Частина I. Словничок” (1918).

Номис М. (псевдонім Матвія Симонова) (1823—1901) — етнограф, письменник і педагог, автор численних статей про українські народні звичаї й обряди та першої в україністиці збірки “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (1864).

Огієнко Іван (1882—1972) — мовознавець; церковний, державний та культурно-освітній діяч; міністр освіти (1918) та міністр віросповідань (1919—1921) в уряді УНР. Автор праць з палеографії, історії української мови та правопису, акцентології тощо. Див. також с. 282.

Огоновський Омелян (1833—1894) — філолог, етнограф, педагог, громадський діяч; автор популярної в Галичині “Граматики руского языка

для школь середныхъ” (1889), написаної етимологічним правописом. Німецькомовна праця О. Огоновського “Студії з історії руської мови” (1880) містить обширний матеріал з історичної граматики української мови.

Осадца Михайло (1836—1865) — мовознавець, педагог, автор першого підручника української мови для шкіл “ГраMATика руського язика” (1862), у якій представлено етимологічний правопис.

Павлик Михайло (1853—1915) — громадсько-політичний діяч Галичини, публіцист, письменник; дійсний член НТШ; разом із І. Франком редагував місячник “Громадський Друг”, збірники “Дзвін”, “Молот”, а також із М. Драгомановим та С. Подолинським у Женеві журнал “Громада”.

Павловський Олексій — див. с. 39.

Панькевич Іван (1887—1958) — мовознавець, педагог, етнограф, громадський діяч Закарпаття; член НТШ. На основі правопису М. Максимовича створив новий фонетико-морфологічний правопис (панькевичівку), що 1922 р. був офіційно прийнятий для вжитку в школах Закарпаття, де проіснував до 1945 р.

Партицький Омелян (1840—1895) — мовознавець, етнограф, історик, педагог; один із засновників та керівників львівського товариства “Просвіта”. Автор першого німецько-українського словника, що його вихід (1866—1867) сприяв утвердженню в Галичині української народної мови як літературної та витісненню язичія.

Петро Великий, Петро I (1672—1725) — російський цар, відомий жорсткими утисками українського народу й козацтва, ініціатор численних державно-адміністративних заходів, скерованих проти української культури та, зокрема, українського друкованого слова.

Пилипенко Сергій — див. с. 348.

Плевако Микола (1890—1941) — літературознавець, бібліограф; професор Харківського інституту народної освіти (з 1921).

Подолинський Сергій (1850—1891) — політичний та громадський діяч, економіст, соціолог; разом із М. Драгомановим видавав у Женеві альманах “Громада”.

Попов Олександр (1885—?) — економіст, науковий співробітник ВУАН.

Попович Омелян (1856—1930) — громадський і політичний діяч, активний учасник руху народовців на Буковині. Автор численних підручників та читанок для українських народних шкіл, прихильник і пропагандист фонетичної системи Є. Желехівського (желехівки).

Приходько Антон (1892—?) — політичний діяч, заступник народного комісара освіти М. Скрипника.

Прокопович Феофан (1681—1736) — православний архієпископ, видатний церковний діяч, письменник, один із ректорів Києво-Могилян-

ської академії. Після поразки гетьмана І. Мазепи почав служити російському цареві Петрові І.

Ревуцький Дмитро (1881—1941) — музикознавець, фольклорист, музичний діяч; з 1923 р. — співробітник Етнографічної комісії ВУАН, професор Київського музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка (1918—1932).

Рильський Максим (1895—1964) — поет, перекладач, культурно-освітній діяч; дійсний член АН УРСР (з 1943).

Річицький Андрій (1882—1937) — політичний діяч; автор праць із літературознавства, новітньої історії, соціології; член КП(б)У, у якій активно співдіяв М. Скрипникові у веденні політики “українізації”.

Рудницький Євген (?—?) — мовознавець, дослідник подільських говірок української мови.

Рудницький Степан (1877—?) — географ, політичний діяч; дійсний член НТШ, засновник і голова Українського науково-дослідного інституту географії та картографії, з 1929 р. — дійсний член ВУАН.

Рудницький Ярослав Богдан (1910—1995) — мовознавець, літературознавець, фольклорист; дійсний член НТШ (з 1947), член УВАН у Канаді (з 1955); автор праць із українського словотвору, топоніміки, діалектології (досліджував говори канадських українців), перекладознавства, культури української мови, методики викладання української мови іноземцям; лексикограф (укладач відомого “Етимологічного словника української мови” (1962—1966)). 1942 р. видав у Празі “Український правопис”, заснований на харківському правописі 1928 р., що зазнав два перевидання (Авсбург, 1948 та Вінніпег, 1949).

Рудченко Іван (1845—1905) — письменник, етнограф, літературний критик, перекладач; упорядник фольклорної збірки “Народныя южно-русскія сказки” (1869—1870).

Самойлович Іван — гетьман України (1672—1687).

Свенціцький Іларіон (1876—1956) — філолог, етнограф, мистецтвознавець; директор Національного музею у Львові, член НТШ, професор Львівського університету.

Секунда Тадей (1892?—?) — кінець 30-х років) — інженер-механік; перекладач науково-технічної літератури на українську мову; у мовознавстві відомий як автор перекладних та тлумачних словників технічної термінології; як науковий співробітник Інституту української наукової мови ВУАН виконував функції голови технічної секції правописно-термінологічної комісії ВУАН.

Синявський Олекса — див. с. 431.

Сімович Василь — див. с. 245.

Скарга Петро (1536—1612) — визначний польський проповідник-єзуїт, активний учасник полеміки з протестантами та православними (у тому числі й українськими) XVI—XVII ст.

Сковорода Григорій (1722—1794) — видатний український філософ і письменник.

Скрипник Микола — див. с. 415.

Смаль-Стоцький Степан — див. с. 147.

Смотрицький Мелетій — див. с. 32.

Соколянський Іван (1889—1960) — педагог, дослідник проблем методики навчання сліпоглухонімих дітей; один із організаторів і директор Інституту педагогіки та Інституту дефектології ВУАН.

Срезневський Ізмаїл (1812—1880) — російський філолог, фольклорист, етнограф, педагог. Зібраний ним на Харківщині, Полтавщині, Катеринославщині етнографічний і фольклорний матеріал разом із власними додатками й коментарями опублікував в альманасі “Запорожская Старина” (1833—1838).

Стадіон-Вартгаузен Франц Серафім (1806—1853) — австрійський державний діяч, губернатор Галичини (1847—1848); прихильник українців у боротьбі за вживання рідної мови в шкільній освіті та в адміністрації.

Старицький Михайло (1840—1904) — письменник, культурний та театральний діяч.

Стефаник Василь (1871—1936) — письменник.

Студинський Кирило (1868—1941) — літературознавець, громадський діяч — голова НТШ у Львові (1923—1933).

Сулима Микола (1892 — після 1930) — педагог, мовознавець; автор праць та підручників із сучасної української літературної мови, української діалектології та історії мови; дослідник норми у сфері синтаксису, словотвору, лексики та фразеології (“Українська фраза” (1928), “Проблеми літературної норми в українській мові” (1928) та ін.).

Сушицький Феоктист (1883—1920) — літературознавець; ректор Українського державного університету в Києві.

Тимченко Євген — див. с. 341.

Тирновський Євтимій (?—?) — болгарський патріарх XIV ст., ініціатор реформи староболгарського правопису й “ісправлення книжного” — правописної уніфікації церковнослов’янських священно-богослужбових текстів; ці процеси охопили всі слов’янські народи, об’єднані східним церковним обрядом. В Україні запровадження реформи патріарха Тирновського справило великий вплив на книжну мову й правопис, відомий під назвою “другого південнослов’янського впливу”.

Тичина Павло (1891—1967) — поет; дійсний член АН УРСР (із 1929), з 1938 р. — депутат Верховної Ради УРСР, а з 1946 — Верховної Ради СРСР; міністр освіти УРСР (1943—1948).

Ткачук Іван (1891—1948) — письменник і журналіст, редактор кількох радянських газет та журналів.

Українка Леся (псевдонім Лариси Косач) (1871—1913) — видатна письменниця України.

Федькович Юрій Осип (1834—1888) — видатний письменник Буковини.

Фіоль Швайпольт (1460? — після 1525) — слов'янський першодрукар, який прибув із Німеччини до Кракова, де заснував друкарню на кириличних шрифтах, виконаних майстром Рудольфом Борсдорфом.

Франко Іван — див. с. 208.

Хвиля Андрій (1898—1937) — політичний діяч УРСР, публіцист; завідувач відділу агітації й пропаганди ЦК КП(б)У, з 1933 р. — заступник народного комісара освіти УРСР; голова комісії, створеної 1933 р. для переробки українського правопису, затвердженого 1928 р., із метою усунення розбіжностей між українською та російською мовами.

Хвильовий Микола (1893—1933) — письменник, публіцист, провідна постать національного та культурного відродження України 20-х років ХХ ст. Пропагандист ідеї орієнтації культурно-політичного розвитку України на Європу та звільнення його з-під впливів Росії.

Хоткевич Гнат (1877—1938) — письменник, мистецтвознавець, культурний діяч.

Цертелєв (Цертелі) Микола (1790—1869) — дослідник українського фольклору та, зокрема, українських народних дум і пісень, які опублікував у збірці “Опыт собрания старинных малороссийских песней” (1819), що стала надзвичайно популярною серед українських письменників того часу та справила великий вплив на їхню творчість.

Чепіга-Зенкевич Яків (1875—1938) — педагог, освітній діяч, співробітник Інституту педагогіки в Харкові із 1928; автор кількох підручників з української мови для початкових шкіл.

Шаля Іван (1891—?) — мовознавець; автор (у співавторстві з П. Горецьким) найпопулярнішого та найґрунтовнішого свого часу підручника “Українська мова. Практично-теоретичний курс” (1926, 8 перевидань).

Шахматов Олексій (1864—1920) — російський філолог-славіст; дослідник історії російської мови, писемності Київської Русі; автор праць з історії української мови й українського глотогенезу (обстоював існування давньоруської мови як спільного джерела трьох східнослов'янських мов: української, білоруської та російської). О. Шахматов

брав участь у складанні декларації Петербурзької академії наук “Про скасування обмежень малоруського друкованого слова” (1905—1906).

Шашкевич Маркіян — див. с. 64.

Шевельов Юрій (1908) — мовознавець, літературознавець; автор праць з історії української мови, історичної фонології, морфології, лексикології, антропонімії; досліджував проблеми норми української літературної мови та, зокрема, українського правопису; дійсний член НТШ (із 1949) та УВАН (з 1945), академік НАН України (з 1990).

Шевченко Тарас — див. с. 68.

Шемет Володимир (1873—1933) — громадський і політичний діяч, з 1919 р. — співробітник ВУАН.

Шкурган Микола (1840—1922) — педагогічний діяч Буковини, учитель середніх шкіл у Чернівцях; автор шкільних підручників та методичних праць.

Шумлянський Федір — див. с. 282.

Шумський Олександр (1890—?) — політичний діяч; у 1924—1927 рр. як народний комісар освіти УРСР ініціював та активно впроваджував політику українізації, виступав (разом із М. Хвильовим) за дерусифікацію українського суспільства у сфері мови, культури тощо.

Щепотьєв Володимир (1880—1937?) — етнограф, літературознавець; професор Полтавського інституту народної освіти; член Етнографічної комісії при ВУАН.

Юринець Володимир (1891—1937) — філософ-марксист, публіцист, поет, літературний критик; дійсний член ВУАН (із 1929).

Яворський Матвій (1885—1937) — історик; політичний діяч; у 20-ті роки — завідувач Управління укрнауки в Харкові, голова історичного відділу Українського інституту марксизму; співпрацював із М. Скрипником.

Ягич Ватрослав (1838—1923) — філолог-славіст, який досліджував, зокрема, й проблеми української мови, обстоючи її самобутність у полеміці з М. Погодіним; член НТШ.

Яловий Михайло (1895—1934) — поет, прозаїк та драматург.

Яновський Юрій (1902—1954) — письменник-прозаїк.

Ярошенко Володимир (1888—1957) — мовознавець; співробітник Інституту мовознавства ВУАН (1926—1934); автор праць з українсько-молдавської лексичної взаємодії, медичної термінології та ін.

ЗМІСТ

<i>Німчук Василь</i> . Переднє слово	5
<i>Зизаній Лаврентій</i> . Грамматика словенска	27
<i>Смотрицький Мелетій</i> . Грамматіки славѣнскихъ правѣльное Сѣнтагма	32
<i>Павловський Олексій</i> . Грамматика Малороссійскаго нарѣчія	39
Прибавленіє къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія. Или, отвѣтъ на Рецензію, здѣланную на оную Грамматику	54
Русалка Днѣстровая	60
<i>Шашкевич Маркіян</i> . Рускоє весѣле описаное через І. Лозѣнско-го в Перемишли — в типографіи владичній гр. кат. 1835	64
<i>Шевченко Тарас</i> . Букварь южнорусскій (1861)	68
<i>Куліш Пантелеймон</i> . Граматка	73
<i>Гатцук Микола</i> . Українска абѣтка	82
<i>Максимович Михайло</i> . О правописаніи Малороссійскаго языка: Письмо къ Основьяненку	88
<i>Смаль-Стоцький Степан, Гартнер Федір</i> . Руска граматика	106
Руска правопись зі словарцем (1904)	122
<i>Смаль-Стоцький Степан</i> . Правописні непорозуміння	147
<i>Драгоманов Михайло</i> . В справі реформи нашої правописі	160
<i>Грінченко Борис</i> . Три питання нашого правопису	168
<i>Нечуй-Левицький Іван</i> . Сьогочасна часописна мова на Україні	192
Грамматика українського языка	205
<i>Франко Іван</i> . Азбучна війна в Галичині 1859 р.	208
<i>Науменко Володимир</i> . Загальні прінципи українського правопису	228
Грамматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві	243
<i>Сімович Василь</i> . Грамматика української мови для самонавчання та в допомугу шкільній науці	245
<i>Голоскевич Григорій</i> . Український правописний словничок з короткими правилами правопису	269
<i>Волошин Августин</i> . Методическа грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ	276
<i>Шумлянський Федір</i> . Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року (Розвідка)	282
Найголовніші правила українського правопису (1921)	306

Правописні правила прийняті Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові (1922)	315
<i>Тимченко Євген</i> . Desiderata в справі нашого правопису	341
<i>Пилипенко Сергій</i> . Odvertij lyst do vsix, xto sikavyt'sja sijeju spravoju	348
Український правопис (проект) (1926)	352
<i>Грушевський Михайло</i> . До управління українського правопису	386
<i>Кримський Агатангел</i> . Нарис історії українського правопису до 1927 року	392
<i>Скрипник Микола</i> . Підсумки правописної дискусії	415
<i>Синявський Олекса</i> . Коротка історія “Українського правопису”	431
Український правопис (1928)	453
Український правопис (1933)	487
Український правопис (1945)	515
<i>Гарайда Іван</i> . Грамматика руського языка	536
<i>Кириченко Ілля</i> . Особливості нового українського правопису	542
Проект нової редакції українського правопису (1999): анкета для опитування фахівців	561
Показчик осіб	570

Наукове видання
Національна академія наук України
Інститут української мови

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ: XVI—XX століття

ХРЕСТОМАТІЯ

Видавництво “Наукова думка”

Оформлення художника *Р. К. Пахолюка*
Художній редактор *І. П. Савицька*
Технічний редактор *С. Г. Максимова*
Коректори *Л. Г. Бузіашвілі, Е. В. Малиновська*
Оператори *В. Г. Каменькович, М. А. Кравченко*
Комп'ютерна верстка *Л. М. Каткової*

Підп. до друку. 29.09.2004. Формат 60 × 90/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Антиква. Друк офс. Ум. друк. арк. 36,5. Ум. фарбо-відб. 73,0.
Обл.-вид. арк. 36,80. Наклад 500 прим. Зам. 4—2084.

Видавництво “Наукова думка”
Р. с. № 05417561 від 16.03.95.
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3.

ЗАТ фірма “Віпол”
03151 Київ 151, вул. Волинська, 60.